

Тарас Шмігер

Перекладознавчий аналіз-
теоретичні та прикладні аспекти:

давня українська література сучасними
українською та англійською мовами

Львів
2018

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Тарас Шмігер

**ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ –
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ:
давня українська література сучасними
українською та англійською мовами**

Монографія

Львів
2018

УДК 81'255.4-112:821.161.2"652/653"=161.2'06=111'06

Ш 73

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. **Б. С. Криса**

(Львівський національний університет імені Івана Франка);

д-р філол. наук, проф. **В. М. Мойсієнко**

(Житомирський державний університет імені Івана Франка);

д-р філол. наук, доц. **М. С. Дорофєєва**

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Науковий редактор:

д-р філол. наук, проф. **Р. П. Зорівчак**

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

Рекомендувала до друку Вчена рада

Львівського національного університету імені Івана Франка

(протокол № 54/9 від 26 вересня 2018 р.)

Шмігер Тарас

Ш 73

Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами : монографія / Тарас Шмігер. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – 510 с.

ISBN 978-617-10-0245-6

У світлі сучасних наукових парадигм обґрунтовано сутність перекладознавчого аналізу на матеріалі творів давнього українського письменства у зіставленні з їхніми перекладами. Осмислено його історію та зв'язок з критикою перекладу. Особливу увагу звернено на внутрішньомовний та релігійний види перекладу. Проаналізовано застосування аналітичного інструментарію новітніх філологічних теорій та розроблено способи аналізу перекладених творів. Висвітлено потенціал інтерпретацій української літератури крізь призму перекладу та міжкультурної комунікації.

Для перекладознавців, літературознавців, лінгвістів, культурологів, викладачів, перекладачів, критиків.

УДК 81'255.4-112:821.161.2"652/653"=161.2'06=111'06

ISBN 978-617-10-0245-6

© Шмігер Тарас, 2018

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2018

ЗМІСТ

Роксолана Зорівчак. Заради примноження національної свідомості	7
Вступ	19
Нотатка про терміни й друкарські умовності	27
РОЗДІЛ I. Історіографія та методологія	29
1.1. Стисла історія перекладознавчого аналізу в Україні.....	29
1.1.1. Передісторія критичного сприйняття тексту.....	29
1.1.2. Погляди на переклад в Україні X-XV ст.	31
1.1.3. Перекладацька думка в українському просторі XVI ст.	37
1.1.4. Питання перекладу в передмовах українських книг XVII ст.	44
1.1.5. Осмислення перекладу у XVIII ст.	53
1.1.6. Критичні погляди на переклад у XIX ст.	57
1.1.7. Перекладознавство як наука в Україні впродовж XX ст.: проекція на оцінювання перекладів.....	63
1.2. Перекладознавчий аналіз у системі критики перекладу на початку XXI ст.	94
1.3. Обґрунтування принципів оцінки перекладів.....	99
1.4. Історія перекладу давньої української літератури.....	111
1.4.1. Сучасною українською мовою.....	111
1.4.2. Англійською мовою.....	133
1.5. Своєрідності внутрішньомовного перекладу.....	143
1.6. Особливості релігійного перекладу.....	149
1.7. Давня українська література з погляду перекладознавства.....	156
Висновки до першого розділу.....	163
РОЗДІЛ II. Когнітивні підходи до оцінювання перекладів	166
2.1. Когнітивні моделі перекладознавчого аналізу («Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона Київського).....	168
2.2. Погляди Р. В. Ленекера на когнітивну семантику як модель перекладознавчого аналізу («Слово певного калугера про користь читання книг» із «Ізборника» 1076 р.).....	202
2.3. Переклад термінів на позначення емоцій («Повчання батька синові» з «Ізборника» 1076 р.).....	216
Висновки до другого розділу.....	233

РОЗДІЛ III. Комунікативні аспекти аналізу перекладів	235
3.1. Літописна оповідь крізь призму перекладу (Рік 6463 [955] з «Повісті врем'яних літ»: Повість про хрещення княгині Ольги)	237
3.2. Кондакарна поетика житійної літератури як проблема перекладу («Сказання, страждання й похвала святым мученикам Борису й Глібу»)	255
3.3. Принципи теорії релевантності («Слово 32: Про Марка-гробокопача, що мертвими повелівав» із «Києво-Печерського патерика»)	273
3.4. Риторичні категорії тексту в перекладі полемічної літератури («Тренос» Мелетія Смотрицького)	282
Висновки до третього розділу	303
РОЗДІЛ IV. Оцінка перекладів крізь призму культури й аксіології	305
4.1. Система термінів у перекладі: аксіологічне моделювання та культурна матриця («Православне сповідання віри» св. Петра Могили)	308
4.2. Перекладознавчий аналіз у світлі постколоніальної теорії перекладу («Розмова п'яти подорожніх про щастя» Григорія Сковороди)	353
4.3. Етнографічний підхід до текстологічного аналізу перекладу (Вступ до поеми «Іржавець» Тараса Шевченка)	363
Висновки до четвертого розділу	374
Загальні висновки	377
Список використаних джерел	386
Іменний покажчик	455
Тематичний покажчик	478
Summary	488

*СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ БОРЦІВ
ЗА ВІЛЬНУ, САМОСТІЙНУ, НЕЗАЛЕЖНУ, СОБОРНУ УКРАЇНУ*

Щоб вітчизна утисків більше не терпіла.
Доброчесний син завжди неньку захищає,
Кривди їй від ворогів мужній не прощає...
Хай же доля береже славу його мості
І від лиха заступа крильми з високості,
Щоби син наслідував батьківську справу,
Україні послужив, як державець правий.

Еріседіон, 1585 р.
Переклав Володимир Пепа

ЗАРАДИ ПРИМНОЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Пропонована читачам монографія Т. В. Шмігера «Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами» – це підсумок багаторічної праці над проблемами перекладу та відтворення давньої української літератури сучасними українською та англійською мовами. Книгу присвячено, насамперед, перекладознавчому аналізу, проте, оскільки перекладознавство тісно пов'язане з багатьма науками (і не тільки філологічними), монографія покликана висвітлити чимало вагомих проблем з тисячолітнього історико-духовного розвитку нашої нації. В основі цього дослідження – дослідження, без сумніву, сміливого, – найперше, тексти давньої української літератури як невід'ємний складник нашого національного письменства. Хоча окремі наші вчені (І. Я. Франко, М. С. Грушевський, В. М. Перетц, М. С. Возняк, С. І. Маслов, М. К. Гудзій, О. І. Білецький, В. І. Кречотень, М. М. Сулима) глибоко вивчали наше давнє письменство, хоча в академічних виданнях подано історію нашого давнього письменства (хочеться звернути особливу увагу на перші два томи історії української літератури із запланованого дванадцятитомника, присвячені давній українській літературі [ПУЛ 2014]), в уявленні читацького загалу зачатки літератури асоціюються з І. Котляревським та його «Енеїдою». Але ж ніхто не починає вивчати літературу Великобританії від XVIII ст., а таки від давньоанглійського епосу «Беовульф», релігійної лірики Кедмона, історичної хроніки Преподобного Беди та творчості Джефрі Чосера. Книга сприятиме розблокуванню притупленої національної свідомості українців, на чому позначилося панування окупаційних режимів.

Перекладознавчий аналіз – невід'ємна частина кожного дослідження про переклад, і, водночас, ставлення до нього не настільки однозначне, адже можна вважати, що такий аналіз – лише засіб для обґрунтування теорії, який не може містити своєї теорії. Подібні дискусії викликали теоретичні студії над перекладом у 1960-х рр., коли художню майстерність беззастережно відділяли від застосування будь-яких теоретичних спостережень, коли вважали, що теорія граматичних і лексичних трансформацій лише зруйнує художність твору. Тепер ніхто не сумнівається, що теорія сприяє практикам і критикам перекладу; так само змінюється і розуміння теоретичної суті й вагомості перекладознавчого аналізу. Критику перекладу як самостійну галузь пере-

кладознавства почали досліджувати в 1960–70-х рр. Піонерські праці К. Райс [Reiss 1971], Дж. Гауз [House 1977] та Х. Норд [Nord 1988] заклали основи для випрацювання теорії власне перекладознавчого аналізу. Дослідження способів вивчення когнітивних особливостей перекладацького процесу, зокрема із залученням протоколів мислення вголос, сприяють розділенню методик перекладознавчого аналізу на ті, які сприяють перекладачеві у відтворенні оригіналу, і на ті, які допомагають критикові оцінити переклад.

У книзі простежено історичний розвиток перекладознавчого аналізу в Україні, починаючи від дуже скромних початків. Дослідник впроваджує до наукового обігу нові відомості з нашої минувшини, зібрані з передмов до українських стародруків, рідкісних видань і навіть рукописів. Особливо варто наголосити на праці В. Г. Іваненка, яка зосталася депонована у рукописі [Иваненко 1984]. Якби його «Критика перекладу» таки вийшла у 1980-х рр., то вона однозначно зміцнила би підґрунтя української перекладознавчої школи і мала би вплив на сьгоднішніх критиків перекладу. Автор намагається охопити обшир українства з-поза території сучасної Української Держави, і, отже, відродно, що бачимо в монографії дослідження українця з Пряшівщини Ю. С. Кундрата й румунської україністки М. А. Ласло-Куцок. Обсяг книги та лише часткова доступність діаспорних джерел не дали змоги присвятити більше уваги працям українських дослідників, і тому, очевидно, нас ще чекатимуть відкриття у цій галузі, адже на еміграції продовжували активний науковий пошук П. І. Зайцев, В. М. Державин, І. В. Качуровський, Ігор Костецький та ін. Зокрема, О. Й. Зуєвський захистив дисертацію «Проблема українського художнього перекладу» на ступінь доктора філософії у Пенсільванському університеті 1962 р. Дисертація О. Зуєвського увійшла в історію нашого перекладознавства як перше дослідження дисертаційного рівня, захищене на американському континенті.

Пошук матеріалів привів Тараса Володимировича до супутнього завдання – дослідження історії перекладу давньої української літератури сучасними українською та англійською мовами. Як бачимо, давню українську літературу найактивніше перекладали самі українці сучасною українською мовою, натомість англійською мовою, хоча й перекладено вже певний канон текстів, утім, достатнім його не назвеш. Історія англломовних перекладів творів давньої української літератури – майже недосліджена область.

Кожна література розвивається шляхом взаємодії двох чинників: еволюції та рецепції. Наше письменство відкриває нові грані завдяки тому, що сприймаємо його крізь призму міжкультурного спілкування. Українську літе-

ратуру потрібно розглядати не як ізольоване письменство нашого краю, а як плід дуже активного ідейно-естетичного розвитку від античності до сьогодення, між Сходом і Заходом. Найдавніші пласти світової культури заковані в нашу лексичку, яку треба глибинно аналізувати для подальшого активного вжитку, що відобразить своєрідності нашого буття й прогресу. Слушно стверджував відомий наш культуролог, літературознавець і перекладач І. В. Качуровський: «Старокиївське письменство сприймало елементи далеких культур, від Індії («Варлаам і Йоасаф») до Ірландії (книжкова графіка) і було б немисленно, якби з нього виключити переклади» [Качуровський 1982:7].

Чи ж можна відділити перекладознавчий аналіз від лінгвістичних учень?! Новітні теорії допомагають дослідникові аналізувати мовні явища із різних поглядів. Когнітивна лінгвістика сприяє розумінню не лише поточних перекладацьких процесів, а й пояснює використання архетипної інформації у наших сьогоднішніх умовах життя. Етнолінгвістика й етнографія залучають поняття колективної пам'яті для характеристики змін у динаміці читацької рецепції. Комунікативна лінгвістика подає арсенал засобів для оцінки інформативного та естетичного контексту створення художніх і релігійних творів. Культурна аксіологія загострює увагу дослідника на рецептивній матриці суспільних понять, що формує нашу свідомість як самостійну національну одиницю навіть у такому – здавалося б – гомогенному дискурсі, як християнський. У підсумку перекладознавчий аналіз розкриває нові ніші, з яких можна розглядати той самий твір і постійно дізнаватися щось нове про автора та сам твір.

У монографії Т. В. Шмігер глибоко досліджує кілька важливих тем з теорії й критики перекладу та з історії давньої української літератури. Він ставить за завдання стисло охарактеризувати розвиток перекладознавчого аналізу, визначити його головні принципи на сучасному етапі розвитку філологічної думки, застосувати чимало лінгвістичних, літературознавчих, соціологічних концепцій, що поглиблюють розуміння часовіддаленого (і не тільки) тексту, добувають багато культурної інформації, важливої для інтерпретації тексту, та накреслюють обрії подальшого наукового пошуку.

Монографія є певним внеском до теолінгвістики – науки, яка в нас, так би мовити, ще у «сповиточку», хоча вона надзвичайно важлива. Богословські проблеми – це одна справа, а їхнє мовне втілення, те, якою мовою люди звертаються до Всевишнього, читають про Бога, як люди моляться, – проблема великої ваги. Адже Біблія – літературна пам'ятка й історичне джерело, що містить різноманітні оповіді, зразки духовної поезії від XII ст. до н. е. до по-

чатку II ст. н. е. Побожна людина повинна звертатися до Бога якнайщиріше, а значить, повинна звертатися рідною мовою. Саме тому російський шовіністичний синод робив усе можливе, щоб гвалтовно вкрасти в наших вірян рідну мову, саме тому отой так званий «священний» синод категорично заборонив друкувати український переклад усіх чотирьох Євангелій, що його здійснив П. С. Морачевський упродовж 1860–1862 рр. Його переклади опубліковано лише 1907–1911 рр. Дотепер у численних храмах України, на жаль, моляться і правлять Службу Божу радше російською, а не церковнослов'янською і тим більше українською мовою. І тут вчуваються мені віщі слова Дмитра Павличка: «Та не молися мовою чужою, бо, на колінах стоячи, умреш». Крайнощі в науці загалом завжди небезпечні, особливо тоді, коли за справу беруться неспеціалісти. Тепер поширені в нас молитви українською мовою, де ліквідовано нестягнені форми прикметників (*пресвята* замість *пресвятая*, *єдине* замість *єдинеє*) та інші такі недоладності. Сакральна мова – мова церкви – уже стала предметом глибокого вивчення науковців (І. І. Огієнка, В. В. Німчука, В. І. Сулими, П. Ю. Гриценка, Ігоря Ісиченка, А. О. Содомори), однак недослідженого тут ще багато. Монографія переконує, наскільки вагоме кожне слово в сакральних текстах, і як по-різному можна висловлювати свої почуття. Більшість наших письменників, навіть в епоху тотального режимного атеїзму, зверталися до окремих біблійних образів і висловів, тому інтертекстуальність Святого Письма та українського красного письменства – предмет дуже цікавого дослідження, яке поглибить розуміння і маєстатність нашої літератури.

Чимало діячів минулого, починаючи від М. С. Шашкевича (1842 р. переклав Євангеліє від Івана та п'ять розділів Євангелія від Матвія), намагалися донести Біблію до читачів рідною мовою. Однак у нас дотепер не вироблено довершеного сакрального стилю, що поєднував би народну мову з так званим високим стилем. Адже краса мови в тому, що вона може бути дуже різною залежно від комунікативної ситуації. Аналізовані в монографії тексти – прекрасний дослідний матеріал, що може привести до дуже цікавих висновків.

Дослідник не тільки намагається обґрунтувати концепції релігійного перекладу як часткової теорії українського перекладознавства, а й звертається до рідкісної теми наукового пошуку – внутрішньомовного перекладу. Сутність внутрішньомовного перекладу встановив Р. О. Якобсон [Jakobson 1959]. В теоретичному плані цей вид перекладу досліджено дуже мало. Старокиївське письменство подає дуже цікавий матеріал для дослідження внутрішньо-

мовного перекладу. Виникає багато питань щодо показників часовіддаленості, архаїзації мови, ментальності та її ословеснення.

Т. В. Шмігер обізнаний із сучасними методами тексто-семантичного аналізу, намагається витримати певне співвідношення репрезентації українських та закордонних дослідників, залучає чимало лексикографічних джерел, що допомагають йому достовірно реконструювати та інтерпретувати авторські задуми. В окремих випадках він звертається до широкого мовного контексту, залучаючи словники інших слов'янських мов, латинської та грецької, а також спеціалізовані релігієзнавчі компендіуми, довідники й енциклопедії.

Декілька слів про наукове мовлення монографії. У наш час це питання набуває особливої вагомості. Чимало авторів намагаються, так би мовити, «конструювати» дуже складні квазітерміни, унаслідок чого навіть фахівцям важко усвідомити, про що йдеться в окремих дослідженнях, зокрема дисертаційних, де вже й згадувати про бідолашний широкий читацький загаль! Та найгірше: засмічується наша мова, слабо розвиваються наші терміносистеми. Тому написану науковою й водночас зрозумілою доступною мовою книжку Тараса Володимировича, де відчувається доладність кожного слова, доречно рекомендувати для вдумливого прочитання усім, хто збирається податися на крутойдучу стежину науки. Бо ж там широкого плаю немає.

Хочеться подати читачам інтелектуальну біографію автора монографії. На жаль, у нас дуже мало пишуть про життя, про долі науковців, про навколишність, що виховує їх. У центрі уваги мультимедійних засобів – наші політичні діячі, та коли б це були справжні діячі...

Т. В. Шмігер належить до тих щасливих людей, хто з ранньої юності відчуває велич рідного та іноземного Слова, магію художнього Слова. Він – філологічно обдарований юнак – 1997/1998 н. р. розпочав навчання на відділі «Переклад (англо-український переклад)» факультету іноземних мов Львівського державного (з жовтня 1999 – національного) університету імені Івана Франка. Набір на перекладацький відділ уперше проводився 1996/1997 н. р., отже, нова спеціальність тільки формувалася. Однак формувалася досить інтенсивно, творчо. Ухвалою Вченої ради Франкового університету 1 березня 1998 р. створено кафедру перекладознавства і контрастивної лінгвістики, а 30 вересня 1998 р. цій кафедрі присвоєно ім'я Григорія Кочура – одного з найвидатніших українських перекладачів, перекладознавців та культурологів. Свою діяльність новостворена кафедра спрямовувала на випрацювання та удосконалення системи вишколу перекладачів, усних та письмових, на дослідження теорії та історії художнього перекладу. У центрі уваги кафедри –

методика перекладозначого аналізу та укладання бібліографій. У такому кафедральному контексті вже другокурсником Тарас Володимирович брав активну участь в укладанні бібліографічного покажчика «Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914–1939)» [Чужомовне... 2003]. Цей покажчик охоплював період, який – через відомі трагічні обставини нашої історії – належав до волаючих плям у перекладознавстві та літературознавстві. Два колективи – Кочурової кафедри та Комісії всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша Наукового товариства імені Шевченка (до речі, Тарас Володимирович належить до обох) – активно працювали над інколи запліснявілими в книгосховищах спецфондів журналами й газетами. Ми часто були їхніми першими читачами, а то й очікували упродовж місяців винесення їх з отих «книжкових тюрем» тоталітарного режиму. До речі, звільнення книжок із «тюрем» чомусь стало дуже затяжним процесом. Мабуть, «шибко бдительным» охоронцям було все це надто складним... Виявивши схильність до теоретичного мислення та зацікавленість бібліографічним пошуком, Тарас Володимирович також активно працював над двома виданнями біобібліографічного покажчика «Григорій Кочур» [Григорій Кочур 1999, 2006], що були першими біобібліографічними покажчиками перекладача в Україні.

Після закінчення навчання в університеті (диплом з відзнакою), попрацювавши рік асистентом на кафедрі іноземних мов для природничих факультетів Франкового університету, у листопаді 2003 р. Т. В. Шмігер вступив до стаціонарної аспірантури за спеціальністю 10.02.16 «перекладознавство» при кафедрі перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура. Темою своєї дисертації аспірант обрав історію українського перекладознавства ХХ сторіччя в її системному вимірі, зокрема ключові проблеми та періодизацію. Однак потрібно було почати зі збирання фактажу та його систематизації за певними принципами й критеріями. Для утвердження методики свого дослідження, випрацювання критеріїв періодизації українського перекладознавства дослідник проаналізував велику кількість перекладознавчих та загалом філологічних праць, у тому числі тоді ще малодоступні для загалу закордонні видання. На солідній теоретичній основі (своєрідних теоретичних риштуваннях) він намагався глибоко осмислити історію українського перекладознавства в широкому історико-філологічному контексті, визначити її невід’ємні ознаки та обґрунтувати критерії періодизації, уточнити терміносистему. Завдання автора утруднювалося тим, що в нашому перекладознавстві ще немає деяких основоположних праць, потрібних для усвідомлення

історії нашого перекладу, що в нас ще не зібрано і не прокоментовано статей і висловів наших письменників про переклад (як це, приміром, давно зроблено в чехів і росіян), немає ще хрестоматії світового перекладознавства в його історичному розвитку, як мають її британці. Не написано ще повної, так би мовити, академічної історії українського перекладу, хоча праці М. В. Стріхи (зокрема монографія «Український художній переклад: між літературою і націєтворенням» [Стріха 2006]) та М. Н. Москаленка (розвідки «Тисячоліття: Переклад у державі слова» [Москаленко 1993, 1995] і «Нариси з історії українського перекладу» [Москаленко 2006]) створюють уже загальну картину історії українського (правда, лише художнього) перекладу. Так, 1985 р. історик російського художнього перекладу Ю. Д. Левін опублікував монографію «Русские переводчики XIX века и развитие художественного перевода» [Левин 1985]. 1997 р. професор Іллінойського університету в Урбана-Шампейн (США) М. Фрідберг опублікував дуже вартісну книжку, присвячену історії російського художнього перекладу з погляду культурологічного [Friedberg 1997]. На такі дослідження давно вже заслуговує український художній переклад.

20 березня 2008 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.11 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (на той час єдиної спеціалізованої ради в Україні для захисту кандидатських і докторських дисертацій з перекладознавства) Тарас Володимирович блискуче захистив кандидатську дисертацію на тему «Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя: ключові проблеми та періодизація». Саме перший опонент на захисті дисертації – академік АН ВШ України, завідувач кафедри перекладу з романських мов імені Миколи Зерова Шевченкового університету в Києві – професор О. І. Чередниченко висловив думку, що матеріали дисертації доречно опублікувати книжкою. 2009 р. монографія «Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя» вийшла друком у видавництві «Смолоскип» [Шмігер 2009].

У монографії – уперше в історії нашої культури – на основі випрацьованих критеріїв систематизовано історію українського перекладознавства ХХ ст., обґрунтовано його періодизацію та виділено головні проблеми наукового пошуку в широкому історико-філологічному контексті. У світлі сучасних наукових парадигм охарактеризовано своєрідності української перекладознавчої школи, досліджено як найвищі осяги нашої перекладознавчої думки, так і скромніші, пересічні праці – причому впроваджено до наукового обігу багато невідомих та несправедливо забутих імен.

З вересня 2006 р. до вересня 2017 р. Тарас Володимирович вів теоретичні курси з історії та теорії перекладу, викладав англійську мову і практику перекладу (усного й письмового) на рідному перекладацькому відділі (англо-український переклад) факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка.

2011 р. Тарас Володимирович одержав атестат доцента. 2010/2011 н. р. перебував на стипендії Фулбрайта в Каліфорнійському університеті Берклі, де його науковим наставником був всесвітньо відомий професор Дж. Лакоф. Від січня 2013 р. до серпня 2017 р. був членом Вченої ради Факультету іноземних мов Франкового університету у Львові. 2015 р. його обрано дійсним членом найстарішої української академії – Наукового товариства імені Шевченка. У вересні 2017 р. Т. В. Шмігер вступив до докторантури.

В особі Т. В. Шмігера довершена мовленнєва особистість (володіє на фаховому рівні, вільно – крім рідної української – англійською, російською, польською та французькою мовами, перекладає, послідовно й синхронно, – в площині перших трьох мов) поєднується з талантом дослідника та вдумливого педагога, що цінує Слово і вміє прищепити іншим любов до нього. Адже справжній філолог – це передусім знавець та майстер Слова.

Відчуваю необхідність виокремити, мабуть, головне покликання Тараса Володимировича – викладання перекладу. Не всі усвідомлюють вагу перекладу в нашій державі. Вихід України як незалежної держави на міжнародну арену, налагодження та інтенсифікація економічних та політичних зв'язків з усім світом, розширення сфери функціонування української мови як державної – усі ці обставини сприяють тому, що в Україні гостро відчувається потреба в фахівцях-перекладачах різного профілю та рівня. Якщо до 1990 р. Україна славилася лише майстрами художнього перекладу (М. К. Зеров, М. Т. Рильський, Борис Тен, Г. П. Кочур, М. О. Лукаш, М. П. Бажан, А. О. Содомора та ін.), які в своїх верховинних осягах рятували честь і гідність українського Слова та вивели рідну мову на неозорі простори світового письменства, то незалежній державі вкрай потрібні перекладачі для роботи в організаціях та установах, що забезпечують зовнішньополітичну та зовнішньоекономічну діяльність України, для Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського союзу, Організації економічної співпраці і розвитку тощо, для наших посольств, консульств, місій, нарешті, для численних міжнародних фірм. Нашому суспільству потрібні перекладачі науково-технічної літератури, фахівці з різних видів усного перекладу, перекладачі в судах і трибуналах, банках і лікарнях, перекладачі-синхроністи для

форумів найвищого рівня, перекладачі моніторингової служби, телефонні, сурдоперекладачі. В усьому світі зростає розуміння перекладу як окремої професії, а перекладознавства – як вагомій багатоаспектній філологічній дисципліні; виникає обґрунтоване розуміння того, що навчання іноземної мови та навчання перекладу – це зовсім різні ділянки. Професія перекладача – дуже складна й багатогранна. Саме вишколу перекладачів в Україні віддає свої сили автор монографії.

Як дослідник-перекладознавець Т. В. Шмігер є активним учасником Методологічного семінару з проблем перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені професора Ю. О. Жлуктенка, що постійно функціонує з 1 листопада 1994 р. при Львівському національному університеті імені Івана Франка. Він входив до авторського колективу трьох держбюджетних тем: «Дослідження перекладацьких поглядів Григорія Кочура та використання їх у практиці сучасного українського художнього перекладу» (2003–2005), «Український художній переклад як націєтворчий чинник» (2006–2008), «Англомовна Шевченкіана» (2009–2011). Згідно з Указом Президента України № 592/2011 «Про призначення грантів Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених на 2011 рік» від 20 травня 2011 р. Тарасу Володимировичу Шмігеру призначено грант для проведення наукового дослідження «Українське перекладознавство ХХ сторіччя: розвиток бібліографії та база даних». Дослідник бере участь у багатьох міжнародних та всеукраїнських конференціях і симпозиумах, гідно представляючи українське перекладознавство у світі.

У науковому доробку Т. В. Шмігера, – крім монографії та багатьох статей, зокрема в найвагомійших українських та закордонних виданнях, – бібліографія «Українське перекладознавство ХХ сторіччя» [УП ХХ ст. 2013]. Коментована бібліографія, що охоплює відомості про перекладознавчі публікації за 1901–2000 рр., відображає специфіку рецепції світової літератури в Україні, своєрідності впливу світової літератури на українську. Бібліографічний корпус містить 4 710 позицій, серед яких чимало вперше впроваджуваних до наукового обігу. Визначальна риса бібліографії – прагнення до істини, суворі вимогливість до кожної висловленої думки, бо твереза об'єктивність у науковому пошуку – понад усе. Інша її відчутна риса – безмежна любов укладача до Рідного Слова та глибока синівська повага до науковців, що часто в дуже складних (інколи й небезпечних для життя) умовах працювали над історико-теоретичним осмисленням перекладознавчих проблем. Укладач використав усі доступні бібліографії та 63 періодичні

видання. Тож бібліографія суттєво впливає на відновлення національної пам'яті, повернення вилучених пластів художньої літератури, науки та критичної думки до сучасного українського інтелектуального дискурсу. Вагомі в бібліографії допоміжні покажчики – іменний, тематичний та мовний, що мають велику наукову вартість і практичне застосування. За бібліографію Творче об'єднання перекладачів Київської міської організації НСПУ висунуло Т. В. Шмігера претендентом на Літературну премію імені Григорія Кочура, а Комісія з присудження цієї премії при Міністерстві культури України 10 листопада 2015 р. визначила його лауреатом за 2015 р.

2017 р. з ініціативи Тараса Володимировича Комісія всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша НТШ започаткувала серію «Національна пам'ять у перекладознавстві». Її перший випуск уміщує вибрані розвідки з перекладознавства видатного українського літературознавця, критика і перекладознавця 1920–60-х рр. – Григорія Майфета [Майфет 2017].

Сподіваємось, що нова монографія Т. В. Шмігера матиме таку ж щасливу долю, як і попередні його праці, збагачуватиме нашу філологічну науку, сприятиме зростанню нашої національної ідентичності, нашої національної свідомості.

Список використаних джерел

1. *Григорій Кочур 1999*: Григорій Кочур: бібліогр. покажч. / уклад. Г. Домбровська, З. Домбровська; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 1999. 258 с. (Укр. біобібліографія. Нова серія; чис. 2).
2. *Григорій Кочур 2006*: Григорій Кочур: біобібліогр. покажч.: у 2 ч. / уклад. Г. Домбровська, З. Домбровська; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2006. (Укр. біобібліографія. Нова серія; чис. 21).
3. *Иваненко 1984*: Иваненко В. Г. Критика перевода: актуальные проблемы теории, методологии, мастерства / М-во высш. и сред. спец. образования УССР, Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1984. 222 с. Зберігається: Інститут научної інформації по общественным наукам РАН. Шифр: № 17165.
4. *IULI 2014*: Історія української літератури: у 12 т. Т. 1–2 / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 2014.
5. *Качуровський 1982*: Качуровський І. Вступний нарис // Петрарка Ф. Вибране / з італ. пер. І. Качуровський. Мюнхен: Ін-т л-ри ім. Михайла Ореста, 1982. С. 7–18.

6. *Левин 1985*: Левин Ю. Д. Русские переводчики XIX века и развитие художественного перевода. Ленинград: Изд-во «Наука», Ленинград. отд-ние, 1985. 297 с.
7. *Майфет 2017*: Майфет Г. Вибрані розвідки з перекладознавства / упоряд., вступ. ст. і прим. Т. В. Шмігер; Наук. т-во ім. Шевченка, Коміс. всесвіт. літ. ім. М. Лукаша. Львів, 2017. 96 с. (Нац. пам'ять у перекладознавстві; вип. 1).
8. *Москаленко 1993*: Москаленко М. Тисячоліття: переклад у державі слова // Сучасність. 1993. № 8. С. 148–168; Всесвіт. 1993. № 9/10. С. 113–127.
9. *Москаленко 1995*: Москаленко М. Тисячоліття: Переклад у державі слова // Тисячоліття: Поетичний переклад України-Русі: антологія / упоряд. і авт. передм. М. Н. Москаленко. Київ: Дніпро, 1995. С. 5–38.
10. *Москаленко 2006*: Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт. 2006. № 1/2. С. 172–190; № 3/4. С. 154–171; № 5/6. С. 174–194; № 7/8. С. 192–206; № 11/12. С. 160–174.
11. *Стріха 2006*: Стріха М. В. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ: Факт; Наш час, 2006. 342 с. (Висока полиця).
12. *УП ХХ ст. 2013*: Українське перекладознавство ХХ сторіччя: бібліографія / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, НТШ; уклад Т. Шмігер; автори передм.: Р. Зорівчак, Т. Шмігер; наук. ред. Р. Зорівчак. Львів, 2013. 626 с.
13. *Чужомовне... 2003*: Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914–1939): бібліогр. покажч. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Наук. б-ка, Наук. т-во ім. Шевченка; наук. ред. Р. Зорівчак. Львів, 2003. 194 с. (Укр. біобібліографія. Нова серія; чис. 13).
14. *Шмігер 2009*: Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя. Київ: Смолоскип, 2009. 342 с.
15. *Friedberg 1997*: Friedberg M. Literary translation in Russia: A Cultural History. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 1997, vii, 224 pp.
16. *House 1977*: House J. A model for translation quality assessment. Tübingen: Narr, 1977. 344 p. (Tübinger Beiträge zur Linguistik; 88).
17. *Jakobson 1959*: Jakobson R. On linguistic aspects of translation // On Translation / ed. by R. A. Brower. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959. P. 232–239.

18. *Nord 1988*: Nord Ch. Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse. Heidelberg: Julius Groos, 1988. Vi, 314 S.
19. *Reiss 1971*: Reiss K. Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik: Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen. München: Hueber, 1971. 124 p.

Роксолана Зорівчак
заслужений професор
Львівського національного
університету імені Івана Франка

ВСТУП

Перекладознавчий аналіз пройшов довгий шлях від перших – ще античних – спостережень (чим є добрий переклад, і як його таким зробити) до нинішнього розгалуженого спектра філологічних методів для оцінювання якості перекладу у видавничому процесі, у підготовці усних і письмових перекладачів, у юридичній практиці тощо. Уже тривалий час перекладознавство усвідомлюють як самостійну науку із досить розширеною структурою. Тому доречно усталити, до якого розділу перекладознавства належить перекладознавчий аналіз, які його цілі, об'єкт, зв'язки з іншими розділами перекладознавства, які його методи і для якої мети його можна використовувати у дослідній практиці.

Перекладність – це динамічна категорія теорії перекладу. Дослідники постійно намагаються удосконалити засоби й способи її вивчення, визначення її сутності й меж у художньому та науковому дискурсі та визначення методів оцінки її досяжності у конкретних перекладених творах. Саме тому поняття перекладності завжди межувало з перекладознавчим аналізом, де теоретики й критики дискутували її реальну чи ілюзорну природу, вникали в лексико- чи граматико-семантичні, культурні, естетичні коди для встановлення меж перекладності чи неперекладності. Різноманітні філософські концепції збагачували дослідників ідеями щодо поглиблення верифікації наукового пізнання та знання. Утім, перекладність надалі залишається дослідною темою, до якої залучають численні та розбіжні підходи.

У цій книзі засадничим є лексикоцентричний підхід до художніх явищ, адже через Слово людина спілкується з Богом, зберігає національну пам'ять, творить багатозначну художню форму, яка живе поза писаним текстом і взаємодіє з музичною культурою, риторичним мистецтвом та історичною наукою. Комунікативні коди впливають із художньої цілості, однак початковий етап будь-якого аналізу ґрунтується на аналізі словесної композиції твору. Саме тому у цій книзі увагу зосереджено на лексичній семантиці у її зв'язках із інтерпретацією тексту, що абсолютно не применшує вагомість функційної граматики та комунікативної лінгвістики у системі методів перекладознавчого аналізу.

Різні концепції перекладу по-різному підходили до оцінки тексту: з одного боку, дослідники заглиблювалися у систематику вихідної та похідної мов, щоб визначити критерії відповідності між мовними одиницями; з іншого, – вони розглядали основи відтворення функційності текстових категорій, що

формуvalo підгрунття для оцінки рецептивного потенціалу художнього твору. У будь-якому разі перекладознавчий аналіз завжди залежав від цінностей, закладених у конкретному творі, та від критеріїв оцінки, встановлених під потреби певного читача. Найраніші взірці перекладознавчого аналізу тяжіли до реєстру перекладацьких хиб і помилок, проте саме вони вплинули на зміну природи перекладознавчого аналізу, коли критики могли виявити не лише текстові відхилення, а й особливості читацької рецепції, тобто своєрідності тексту для виховання майбутнього читача й мовця.

Переклад часовіддалених текстів цікавий тим, що він дає значний поштовх для дискусії над міфічними уявленнями читача про історію, які напрямлятимуть його інтерпретацію у неправильне русло, або над потребою коментарів, що створюють баланс між поданням відповідної інформації та небезпекою відволікти читача від естетичної вартості твору. Завдяки аналізу окремих творів критика перекладу виконує своє найголовніше ужиткове завдання – формує рецепцію письменства у наявних і майбутніх перекладах.

Іноземний читач донині сприймає давню українську літературу у певних стереотипах, найсуттєвіший з яких – стереотип належності. В англійськомовних літературних історіях останніх двох десятиріч [Oxford Guide... 2000:219–220, 582; ÜTT 2004–2011:2098] уже досить чітко київське письменство Х–ХІІІ ст. зачисляють насамперед до української літератури, а не до російської, що наочно підтверджує неперервність літературного процесу на українських землях та свідчить про те, що московська традиція була залежна від київської, а не навпаки, що російська традиція молодша за українську, що давня російська література така ж окремішня від давньої української, як давнє українське письменство відділене від візантійського й давньоболгарського попри великі й визначальні впливи. Такі розмисли сприяють переусвідомленню деяких очевидних речей та їхній точнішій інтерпретації. Наприклад, назву антології Л. Вінера «Anthology of Russian literature» [Wiener 1902] можна перекласти як «Антологію російської літератури», однак, урахуовуючи терміносистему на позначення східнослов'янських мов на початку ХХ ст., цю назву можна й варто перекладати точніше – «Антологія східнослов'янської літератури», адже там уміщено кілька українських письменників та творчість білоруса (Симеона Полоцького) і навіть хорвата (Юрія Крижанича). Саме тому вивчення давньої української літератури в перекладах сучасними іноземними мовами є щедрим полем для відкриттів.

Актуальність дослідження зумовлюють теперішнє активне вивчення різноманітних аспектів перекладу та потреба упорядкувати моделі аналітичного

опрацювання міжмовного та міжкультурного зіставлення текстів, що дає змогу з'ясувати можливості й обмеження застосування цих моделей. Відхід від суто емпіричного – позитивістського – підходу до оцінки перекладу ставить питання, які варто осмислити не в біполярній проекції, а в реалістичному розмаїтті закладених цілей та одержаних результатів. Ці питання заторкують можливості охарактеризувати всі жанри текстів на основі однієї моделі аналізу, узалеженне застосування конкретної моделі від цілей аналізу та специфіки тексту, достовірність результатів, одержаних від застосування різних способів аналізу, та їхньої природи, доповнювальної чи суперечливої.

Актуальність полягає також у поглибленому вивченні давньої української літератури. Загальні бібліографічні спостереження показують, як після періодів збору, публікації й атрибуції творів, формування первинного канону (друга половина XIX – перша половина XX ст.) та випрацювання тематики та жанрології, текстологічних уточнень й реконструкцій, розширення літературного канону, зокрема включення латинськомовних творів (друга половина XX ст.), твориться новий період дослідження нашого давнього письменства (після відновлення Української Незалежності), який відкриває нове бачення й можливості для деталізації теоретико-методологічних студій над давнім українським письменством, для залучення найрізноманітніших філологічних методів для інтерпретації текстів, для усвідомлення вагомості цих творів з погляду цивілізаційної еволюції, літературної типології та між культурної комунікації.

Дедалі більшої популярності набуває дослідження українського релігійного дискурсу крізь призму мови та перекладу, зокрема таких його галузей, як біблійний переклад (В. В. Німчук, О. В. Дзера, Г. В. Чуба), літургійний (І. І. Огієнко, Н. В. Пуряєва, о. П. Галадза) і катехитичний або богословський (М. А. Корзо, Н. В. Білоус, Н. М. Попович). Доцільно з'ясувати, чи можна розглядати релігійний переклад як окрему часткову теорію перекладу. Крім того, в українській науці існує чимало тем, не дуже активно досліджуваних. Зокрема, історію українського перекладознавства X–XVIII ст. вивчали недостатньо. У світовій літературі нечасто звертають увагу на внутрішньомовний переклад, а, як свідчать історико-бібліографічні пошуки, українська перекладна література є хорошим підґрунтям для таких студій.

Гіпотеза дослідження полягає в трактуванні перекладознавчого аналізу художнього твору як розгалуженої системи методів філологічного аналізу тексту, причому численні методи аналізу можуть бути основою для різних висновків, що не ставить під сумнів достовірність цього аналізу.

Мета монографії – визначити внутрішні та зовнішні чинники еволюції розгляду перекладеного тексту, охарактеризувати перекладознавчий аналіз з погляду сьогоденних можливостей і потреб критиків перекладу, випрацювати й уточнити способи зіставлення давньоукраїнських оригіналів і їхніх перекладів сучасними українською та англійською мовами, з'ясувати їхні переваги, вади й перспективи подальшого розвитку.

Досягнення мети передбачає реалізацію **таких завдань**:

- 1) систематизувати факти з історії критичного розгляду перекладів в Україні;
- 2) простежити використання аналітичних засобів в окремих монографіях із критики перекладу та суміжної тематики українських та іноземних науковців;
- 3) випрацювати епістемічні принципи для розуміння можливостей та особливостей (сфери) застосування перекладознавчого аналізу;
- 4) окреслити потенціал й обмеження застосування різних методів аналізу для оцінки якості перекладу;
- 5) поглибити розуміння внутрішньомовного та релігійного перекладу як галузевих теорій;
- 6) задокументувати джерельну базу історії перекладу давньої української літератури сучасними українською та англійською мовами;
- 7) розглянути твори давньої української літератури та обґрунтувати нові способи їхньої інтерпретації в українському літературному процесі завдяки застосуванню перекладознавчого аналізу.

Об'єктом вивчення є перекладознавчий аналіз текстів давньоукраїнського письменства як система філологічних методів у внутрішньомовному та міжмовному перекладі.

Предметом є особливості застосування моделей перекладознавчого аналізу внутрішньомовного та міжмовного перекладу.

Методологічну основу роботи становлять постпозитивізм і конструктивізм, які зрівноважують епістемічний плюралізм і редукціонізм та передбачають імовірність існування достовірної і множинної інтерпретації (з урахуванням її логічних і практичних обмежень). Історична частина дослідження ґрунтується на принципах хронологічності, вивчення наукового контексту, іманентності та відповідності сучасним категоріям сприйняття. Крім загальнонаукових методів аналізу, синтезу, індукції та дедукції у роботі використано такі методи:

- метод історичної реконструкції є засадничий для критичного аналізу парадигм знань про переклад у діахронії та для характеристики світоглядного устрою мовців певної доби;
- категорійний, етимологічний, когнітивно-семантичний і прототипний аналізи використовують переваги лексеоцентричного підходу до аналізу перекладів, адже можуть обґрунтувати глибинні зв'язки між фоною та актуалізованою інформацією для достовірної інтерпретації тексту;
- концептно-дискурсний, соціокультурний, ціннісний, матричний, етнографічний аналізи допомагають розглянути особливості художнього твору у широкому репертуарі текстових категорій конкретної національної культури;
- риторичний, наративний, структурний аналізи та аналіз відповідностей уможливають поглиблене розуміння архітекτονіки оригіналу та загальне розуміння правильного відтворення комунікативних намірів оригіналу в перекладі;
- аналіз прецедентних знаків та соціолінгвістичний і постколоніальний аналізи розкривають властивості міжмовного, міжлітературного та міжцивілізаційного спілкування, закованого у текстах Українського Середньовіччя та Ранньомодерного часу.

Матеріалом дослідження є твори давньої української літератури та їхні переклади сучасними українською та англійською мовами – «Слово про закон і благодать» Іларіона Київського, «Слово певного калугера про користь читання книг» та «Повчання батька синові» з «Ізборника» 1076 р., Рік 6463 [955] (Повість про хрещення княгині Ольги) з «Повісті врем'яних літ», «Сказання, страждання й похвала святым мученикам Борису й Глібу», «Слово 32: Про Марка-гробокопача, що мертвими повелівав» із «Києво-Печерського патерика», «Тренос» Мелетія Смотрицького, «Православне сповідання віри» св. Петра Могили, «Розмова п'яти подорожніх про щастя» Григорія Сковороди. У полі розгляду також вступ до поеми «Іржавець» Тараса Шевченка, який перегукується з українською народною історичною піснею початку XVIII ст. «Ой, полети, галко...».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі *вперше*:

- 1) простежено, як у донауковому перекладознавстві українські мислителі виробили цілісну систему сприйняття й розгляду перекладу (XVI–XVII ст.) та почали зіставляти тексти й коментувати результати такої операції (із середини XIX ст.);

- 2) підсумовано сприйняття критики перекладу та її інструментарію на початку XXI ст.;
- 3) укладено історію перекладу творів давньої української літератури новоукраїнською мовою, що екстраполюється на теорію внутрішньомовного перекладу;
- 4) розширено розуміння перекладознавчого аналізу від одиночного методу до системи аналітичних засобів для вивчення розмаїття текстових компонентів, властивостей і функцій;
- 5) верифіковано застосування у перекладознавчих цілях новітніх філологічних і культурологічних теорій (когнітивної семантики, теорії релевантності, соціокультурний аналіз емоцій);
- 6) розроблено схеми перекладознавчого аналізу для оцінки відтворення кондакарної поетики, полемічного красномовства та історичної свідомості в перекладі;
- 7) обґрунтовано інтерпретацію давніх українських творів як частини активного міжцивілізаційного діалогу (через значення словесного й побутового символізму, інтертекстуальність, культурну аксіологію), що потрібно брати до уваги під час перекладу.

Теоретичну вагомість праці становить: 1) з'ясування перекладознавчого аналізу як системи інтерпретаційно-аналітичних засобів, який сфокусовано на виявлення й оцінку відтворення художніх особливостей, що їх визначають мовна репрезентація дійсності, культурна ситуація і читацький досвід; 2) уточнення терміносистеми перекладознавчого аналізу; 3) застосування когнітивних, комунікативних і культурологічних методів аналізу художньої дійсності для цілей перекладознавчого зіставлення текстів.

Практичне значення полягає: 1) у застосуванні апробованих методів у перекладацькій та критичній діяльності, що загострить увагу перекладачів та аналітиків до можливостей ширше інтерпретувати елементи художньої структури твору; 2) у стимулюванні інтерпретаційно-стилістичних досліджень над нашим давнім письменством; 3) у залученні текстів давньої української літератури у ширший контекст студій із перекладознавства, історії літератури та лінгвістики тексту в історико-ретроспективному прочитанні.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, загальних висновків та списку використаних джерел. У першому розділі перекладознавчий аналіз розглянено крізь призму діахронії та синхронії наукового розвитку: простежено формування ідей про переклад та його аналіз в Україні, підсумовано стан перекладознавчого аналізу на початку XXI ст., проаналізовано

головні теперішні погляди на способи зіставлення текстів оригіналу та перекладу, випрацьовано визначення терміна «перекладознавчий аналіз». Використання літературних джерел у дослідженні спонукало укласти коротку історію перекладів давньої української літератури сучасними українською та англійською мовами. Супутнім питанням стало з'ясування властивостей внутрішньомовного перекладу та уточнення статусу релігійного перекладу як окремої галузі перекладознавства. Міжмовне та міжкультурне зіставлення відкриває нові обрії для вивчення нашого давнього письменства.

Другий розділ присвячено залученню поглядів когнітивної лінгвістики до аналізу оригіналів та перекладів крізь призму історико-культурного інтерпретаційного потенціалу. На прикладі лексеми «благодать» показано зміни значення в історичній динаміці, що різняться у відмінних історичних періодах та географічних ареалах. Інтроекспериментальні студії над лексемами зі сфери чернецтва та над термінами на позначення емоцій висвітлюють, як може видозмінитися значення того самого слова за тисячу років, і що потрібно брати до уваги перекладачеві.

У третьому розділі предметом аналізу стали комунікативні категорії, закладені в архітектоніці оригіналу, які не завжди правильно відчитує перекладач. Форма теж має значення, зумовлене культурними та суспільними умовами створення тексту. Рецептивну естетику давнього українського письменства збагачено студіями над семантикою мотиву, естетикою побуту, кондакарною поетикою та полемічним красномовством.

Четвертий розділ розкриває інтерпретаційний потенціал тексту як цілості на прикладах давніх українських творів, дуже відмінних за жанром, – катехизму, філософського діалогу та історичної поезії. Розгляд текстів у контексті інших творів дає змогу висунути на передній план такі категорії, як цінність, ідентичність, колективна пам'ять тощо. Звісно, правильне тлумачення тексту не завжди залежить від перекладача, а більше навіть від ерудиції самого читача, але не можна тут применшувати роль міжмовного інтерпретатора. Розмаїття дослідчого матеріалу допомогло зробити достатньо переконливі та вірогідні висновки. Водночас проведений аналіз засвідчує велику перспективу подальшого вивчення.

Монографія містить узагальнені результати таких досліджень – [Шмігер 2012, 2013, 2014, 2015а, 2015б, 2016а, 2016б, 2016в, 2017а, 2017б, 2017в, 2017г, 2017г, 2018; Shmiger 2011, 2012, 2013; Šmiger 2015].

Хочу висловити вдячність усім, хто знайомився з рукописом монографії та консультував мене під час роботи над нею. Особливо вдячний моєму науковому консультанту – професорові Роксолані Зорівчак – за велику допомогу на всіх етапах праці над цим дослідженням.

Чималу допомогу у розумінні давніх текстів надали Олег Купчинський (Наукове товариство імені Шевченка), Маркіян Домбровський (Львівський національний університет імені Івана Франка), Сергій Вакуленко (Харківське історико-філологічне товариство; Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди), Явор Мілтенев (Інститут болгарської мови імені проф. Л. Андрейчина Болгарської академії наук), о. Сергій Стасевич (Білоруська бібліотека й музей імені Франциска Скорини в Лондоні), за що їм складаю особливу подяку.

За безцінний досвід, здобутий під час стажувань, дякую Фонду імені Ю. М'яновського й професорам Генрику Карделі та Юрію Бартмінському в Університеті ім. Марії Склодовської-Кюрі в Любліні (Польща, 2009), Програмі імені В. Фулбрайта та професорові Джорджу Лакофу в Каліфорнійському університеті в Берклі (США, 2010–2011), Відділу української мови Інституту українознавства імені І. П. Крип'якевича НАН України та завідувачеві відділу Наталії Хобзей і старшому науковому співробітнику Тетяні Ястремській (Львів, 2016). Вдячний докторові Метью Д'юбу (Університет Вільям Вудз) за творчі дискусії з англістики.

Моя сердечна подяка уважним рецензентам – професорові Богдані Крисі, професорові Вікторові Мойсієнку, докторові філологічних наук Маргариті Дорофесєвій, чий рекомендації покращили зміст і виклад монографії. Дуже вдячний – члену-кореспонденту НАН України, професорові Ніні Клименко та професорам Флорію Бацевичу й Владиславі Демецькій.

Висловлюю глибоку подяку Львівському національному університету імені Івана Франка – зокрема, ректорові Університету, члену-кореспонденту НАН України, професорові Володимирові Мельнику та деканові факультету іноземних мов, доцентові Володимирові Сулиму – за постійне сприяння моєму науковому пошуку та за фінансування публікації книги. Щиро дякую за підтримку Українському Фулбрайтівському колу, Програмі імені В. Фулбрайта в Україні, Інституту міжнародної освіти.

Глибоко вдячний рідним і близьким за повсякчасну підтримку та допомогу, насамперед моїй Матері – Світлані Шмігер. Красно дякую всім, хто думкою, підказкою чи порадою сприяв появі цієї книги.

НОТАТКА ПРО ТЕРМІНИ Й ДРУКАРСЬКІ УМОВНОСТІ

Досліджуючи тексти з різних періодів історії української мови, аналітику доводиться послуговуватися терміносистемою періодизації історії, яка за останні сто років досить радикально змінювалася. Сьогодні терміносистема періодизації історії української мови ще не усталилася в одному остаточному варіанті. Частково це спричинено й складністю мовної диференціації та співіснуванням мов в історії української держави.

Найбільше назв має найдавніший період (до XIII ст.): «давньоукраїнська мова» [Шевельов 2002:54; Карпенко 1993:3; ІУЛ 2014: т. 2:55], «давньоруськоукраїнська» [Німчук 1998:12; Іншакова 2017:7], «давньокиївська літературна» [Русанівський 2001:10]. В академічній «Історії української мови», яка вийшла на зламі 1970–80-х рр. [ІУМ 1978–1983], використовували лише термін «давньоруська мова», від якого поступово відійшли. Додатковим аргументом для вилучення цього терміну є відсутність термінної лінійки, коли після «давньоруської мови» йшла би «новоруська мова».

Серединний період розвитку мови (XIV–XVIII ст.) називають здебільшого «староукраїнським» [Худаш 1961:38; Карпенко 1993:191; ІУЛ 2014: т. 2:57], хоча активізувався тепер і термін «середньоукраїнський» [Шевельов 2002:55; Німчук 1998:12; Іншакова 2017:7; *пор.* Горбач 1993:8; Strumins'kyj 1978:130].

В історичній перспективі найновіший період (від XVIII ст.) називають «новоукраїнською мовою» [Німчук 1998:12; Іншакова 2017:7; *пор.* Горбач 1993:9].

У книзі потрібно зважати на дві вихідні позиції. По-перше, аналізовані пам'ятки представляють лише літературний варіант мови, а тому питання полігосії у Русі можна трактувати дещо спрощено при семантичному аналізі одного конкретного тексту. По-друге, питання точних меж існування періодів і підперіодів для нас не важливе, оскільки конкретний текст інтерпретується завдяки укладеному лексикографічному інструментарію для певного історичного періоду, а для зіставлення використовують сучасні тексти, що є досить часово віддалені від оригіналів. Тому з погляду інтерпретації тексту для опису періодів української мови вжито такі терміни – «давньоукраїнська

мова», «середньоукраїнська мова» і «новоукраїнська мова», хоча інколи вони охоплюють елементи «церковнослов'янської мови київської редакції».

При цитуванні пам'яток діакритичні знаки переважно пропущено, надрядкові букви уведено в слово, титли розкрито в квадратних дужках.

Біблійні посилання витримано за прийнятою церковною традицією, що вказує не сторінку, а розділ і вірш конкретної книги Біблії. Усі використані видання Біблії описано в списку літератури.

Усі цитати з інших мов подано в українському перекладі автора.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. СТИСЛА ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ В УКРАЇНІ

Розвиваючи думку Дж. Штайнера, що переклад – це «*conditio humana*» [ЇТТ 2004: т. 1:1], стверджуємо, що критика перекладу, його аналіз та інтерпретація так само невіддільні від людського буття, а тому мають довгу й багату історію. Драгомани й перекладачі, богослови й письменники одночасно замислювалися над тими всіма перекладацькими труднощами, що й ми сьогодні. На жаль, не все записали, а із записаного не все збереглося, проте наявні джерела засвідчують, як стрибками й циклічно розвивалися теоретично-критичні погляди на переклад.

1.1.1. Передісторія критичного сприйняття тексту

У європейській цивілізації роздуми про художність критичного тексту та способи його вивчення коренями сягають ще епохи Стародавньої Греції. Ті спроби критичного розбору тексту можна тепер назвати «лінгвістично-логічним аналізом». Уже Аристотель указував, що значення – це умовність, конвенція [Aristotle 1952: т. 1:26], а визначення – це складна, подекуди вибіркова, логічна операція [*напр.* Aristotle 1952: т. 1:204]. У логіці стоїків існувала тричленна структура відображення дійсності в мові «знак–значення знака–предмет, що його позначає знак» [Ayers 1979:11], що збереглося донині.

Як у Греції, так і в Римі у школах вивчали граматику (охоплюючи коментування й інтерпретацію), яку вважають попередницею сучасної літературної критики [Copelane 1991:9]. У римському контексті високий розвиток риторики впливав на сприйняття мовно-літературних явищ. Подекуди аналіз перекладу стосувався більше до перекладу-як-процесу, а не до самого тексту. Тому Цицеронове правило «перекладати не як тлумач, а як оратор» – «*nes converti ut interpres, sed ut orator*» [Cicero 1949:364] – належить більше до техніки перекладу, а не до аналізу тексту. У такому ж ключі твердить Квінтіліан, пишучи про операції над текстом, які містять граматичний і текстовий аналіз, як-от,

скорочення (*lat.* abbreviatio), розширення (amplificatio), судження (sententia), логічне структурування (chria), імітація (ethologia) [Copelane 1991:23].

Дарма шукати перший прототип сучасної критичної статті, адже мало джерел залишилося із Античності. Легендарним першим взірцем критичного перекладознавчого розгляду можна вважати послання «До Паммахія про найкращий метод перекладу» св. Єроніма Стридонського, яке автор написав 395 р. на захист своєї перекладацької практики. Єронім подає перший взірць аналізу тексту, цитуючи багатьох підрядників і чимало перекладів та роздумуючи про вартість зроблених змін у перекладі на відміну від оригіналу [Select Library 1893:115 *i далі*]. На основі досить репрезентативної вибірки він аналізує, наскільки текстові зміни доцільні й не суперечать значенню оригінальних фрагментів. Додані пояснення у текст перекладу абсолютно не є фальсифікацією оригінального повідомлення з біблійних текстів, а лише способом сформулювати релігійну догму для легшого сприйняття серед читачів [Select Library 1893:115]. Спосіб текстового аналізу – інтерпретація на основі лексичної структури оригіналу, хоча Єронім був свідомий і граматичних проблем перекладу, і труднощів відтворення оригінальної метафорики [Select Library 1893:114]. Такий аналіз був відкритий і для читача, який також міг і мав усвідомити відмінність і висловити свій погляд на перекладений фрагмент. Крім того, Єронім посилається на авторитет євангелістів, які аж ніяк не прагнули спотворити текст [Select Library 1893:116]. Знаходимо в цьому посланні й взірць семантичного аналізу слів, коли Єронім говорить про практику перекладу так званих «етимологій» Акили Синопського й обґрунтовує семантичні відхилення у грецьких відповідниках [Select Library 1893:118].

У Візантійській імперії, яка у другій половині першого тисячоліття посідала виняткове культурне становище для Європи, перекладацька думка так інтенсивно не розвивалася. Літературно-критичне життя було досить активним: книжники сперечалися між собою, авторитет канону корелювався з умовами сучасності, а минуле було невичерпним джерелом для інновацій [Conley 2005:691]. Як доводить Г. Гунгер, видатний візантійський філолог XII ст. Іван Цец використовував шерех інтерпретаційних технік для тлумачення міфів: прагматико-історичний метод, що орієнтується для пояснення міфології з проекцією на дійсність; психологічний метод, який представляє богів персоніфікаціями духовно-психічних сил; фізичний метод, що вбачає в богах персоніфікацію природних і космічних явищ [*цит. за:* Алексидзе 1989: 211]. Припускаємо, що такі методи існували раніше й могли використовуватися для критичних суджень про переклади.

1.1.2. Погляди на переклад в Україні X–XV ст.

Зародження кириличної книжності на українських землях перебувало під впливом візантійського і болгарського літературних процесів. Утвердження християнства в Київській державі створило запит на переклад усього християнського богословського та літургічного канону для потреб східних слов'ян. Разом із перекладами релігійних творів поширювалися і граматичні трактати, що піднімали питання перекладу, зокрема його якості. Утім, початок творення терміносистеми перекладу належить ще до дописемного періоду української мови. Як зазначає Д. Б. Якимович-Чапран, «українська перекладознавча лексика сягає своїми коренями праслов'янської епохи» [Якимович-Чапран 2000:78]. На формування лексичної системи для опису перекладу вплинула потреба й практика спілкування між різномовними племенами. Мовну свідомість загострило згодом перенесення візантійської та болгарської літератур на український ґрунт, коли саме українські книжники – київські й галицькі (Олекса Лазорович, Добрило, Євсей, невідомі книжники Луцького і Лавришівського Євангелій та ін.) – не лише копіювали, а й у багатьох свідомо переробляли релігійні тексти в дусі української розмовної стихії, надавали їм виразних ознак української редакції.

Перший південнослов'янський вплив. Найважливішими джерелами для судження про усвідомлення перекладу як філологічного явища є дві південнослов'янські пам'ятки – Македонський листок Кирила і «Пролог» Івана Екзарха болгарського, які походять із IX ст.

На думку дослідників [Vaillant 1948:16; Матхаузерова 1976:31], хронологія створення цих текстів свідчить про першість Македонського листа, який, найімовірніше, був передмовою св. Кирила до його перекладу Євангелія від Матвія, а «Пролог» Івана Екзарха болгарського до власного перекладу «Богословії» Івана Дамаскина (бл. 893 р.) створено за взірцем Листка.

Обидва тексти пов'язані з перекладацькими принципами, висловленими у трактаті «Про Божественні імена» з «Ареопагітиків»: «нерозумно й гупо є не дотримуватися сили значення, а лише самих слів» [Дионисий Ареопагит 2002:326–327]. Аналогічну думку повторює Кирило: «(а слов'янскы) вьсѣ лзыци не бо (ксть лъзѣ вьсѣде сьмотрити елинсь)ка глагола нь разоу(ма ноужда блюсти)» («слов'янські всі мови не можуть всюди дотримуватися елінської [грецької] лексики, але треба думки дотримуватися») [Vaillant 1948:9]. Утім, у Македонському листку протиставлення «слово–значення» відображено глибше, із залученням ідеї контексту, який передбачає двопла-

новість інтерпретації. Зокрема, переклад грецької лексеми чоловічого роду «ἀστὴρ» слов'янською лексемою жіночого роду «**свѣзда**» нівелює інтерпретаційну потужність тексту, адже чоловічий рід лексеми «**свѣзда**» мав пояснити, що насправді йдеться не про небесне тіло, а про «ангела», який традиційно сприймається як чоловік [Vaillant 1948:12]. Тому можемо вважати, що контекст (і з погляду конкретного твору, і з погляду конкретної культури) був верифікаційним чинником для оцінки перекладу.

Дослідники, зокрема, Е. Ганзак, К. Трост, І. Добрев [История... 1995: т. 1: 28], звертають увагу на термінологічний ужиток лексеми «**истовъ**» (як-от «**глаголы полагаю(а) истовыми**» [Vaillant 1948:8]), яку інтерпретують і як «істинний», і як «тотожний», відображаючи і семантику грецького слова, і його структуру. Справді, старослов'янську лексему «**истовъ**» пояснюють як «істинний», «точний», «суттєвий», «правдивий», «тотожний» [ССЯ 2006: т. 1: 819]. Зрозуміло, що не можна вичленувати критерії семантичного аналізу на основі такого короткого тексту, однак те, що існував термін на позначення «еквівалентності», вказує на чітке розуміння, що переклад – це відтворення семантичного наповнення іншомовної лексеми з урахуванням її символічних інтерпретацій у вихідній культурі.

Передмова Івана Екзарха болгарського повторює висловлені раніше погляди. Утім, як зазначає С. Матхаузерова, пізніші рукописні версії затерли оригінальну лексичну пару «**глаголъ**»–«**гласъ**» [Матхаузерова 1976:36]. Важко судити, наскільки така опозиція була вагома для перекладацьких розмислів, адже могла відображати у тогочасних значеннях протиставлення «слово»–«висловлення» [ССЯ 2006: т. 1:399, 401]. Водночас варто звернути увагу на таке твердження перекладача, запозичене з Македонського листка: «**небонъ иже г[лаго]лъ въ иномъ гъзыцѣ краснъ, то въ дрѹзѣм не-краснъ. иже въ иномъ страшнъ, то въ дрѹзѣм нестрашнъ**» («адже слово однією мовою є гарне, а іншою – не гарне; як в одній мові воно не-добре, то в другій – добре») [Разсуждения... 1885–1895:323], адже лексичну пару «**краснъ**»–«**страшнъ**» можна трактувати ще крізь призму естетичного критерію, тобто емоційну дію, що викликає приємність або страх.

Ще одна пам'ятка, важлива для історії перекладознавства, – це трактат чорноризця Храбра «Про письмена», де також висловлено думку про невмотивованість та умовність засобів вираження відповідно до змісту [Матхаузерова 1976:36]. Водночас автор намагався простежити культурну тяглість біблійних перекладів між Акилою Синопським і Симмахом Ебонітом та Кирилом і Методієм [Разсуждения... 1885–1895:299].

Зародження терміносистеми перекладу. Про перекладацьку справу мало писали у давньоукраїнських пам'ятках. У «Повісті врем'яних літ» знаходимо оповідь про перекладацьку діяльність Кирила та Методія (за 898 р. [ПСРЛ 1908: стовп. 19–20]) та згадку про перекладацьку школу при Соборі св. Софії в Києві (за 1037 р. [ПСРЛ 1908: стовп. 139]). Однак якщо проаналізувати весь лексичний фонд давньоукраїнської мови XI–XIII ст., то можна реконструювати досить багату лексичну систему для назви й опису перекладу (за словником І. І. Срезневського [Срезневській 1893–1912]). Крім того, є чимало запозичень – кельтських [Ковалів 1964: т. 2:127] і тюркських [Ковалів 1964: т. 2:152]:

Давньоукраїнська лексема	Походження	Значення
прекладати, прѣкладати	слов'янське	перекладати
прѣложити, преложити		
тълмачити, толмачити	тюркське	перекладати усно
тълковати, тълковати, тълъковати	кельтське	пояснювати
прѣводъ	слов'янське	переклад
тълкъ, толкъ	кельтське	тлумачення
тълкованиѣ, тълкованиѣ,	кельтське	пояснення
толкованиѣ		
тълкаръ	кельтське	перекладач
тълмачъ, толмачъ	тюркське	

Упорядкована лексична мережа на позначення перекладацької діяльності дає підстави припускати, що давні українці виділяли усний переклад як особливий рід дії. Відкритим залишається питання, чи тюркське походження лексеми «**тълмачити**» відображає особливу систему спілкування із причорноморськими кочівниками. Питання, чи слово «**тълковати**» позначає підвид перекладацької дії, – цілком допустиме, оскільки перекладач міг усно пояснити або викласти суть повідомлення, а згодом його зафіксувати письмово. Однак змішаність цілей перекладу у суспільстві, яке потребувало найбільше перекладу усної комунікації та церковних книг, може корелюватися зі змішуванням оцінки перекладу як явища – дослівного відтворення, відтворення суті, ширшої інтерпретації.

Варто ствердити, що вже на найранішому етапі розрізняли переклад як явище («**прѣводъ**») і переклад як процес («**тълкованиѣ**»). Про певне усві-

домлення письмового перекладу можуть свідчити лексеми «**ТВОРЬБА**» («творі») і «**СЪЧИНИТИ**» («скласти, укласти»), але точніше тепер сказати неможливо.

Не збереглося пам'яток, які би відображали судження самих київських книжників щодо власних перекладів. На основі перекладів світських творів М. О. Мещерський реконструював принципи відтворення: 1) природний порядок слів, незалежно від оригіналу; 2) конкретизація загальних абстрактних понять; 3) художнє поширення описів, зокрема описів битв; 4) уведення побутової лексики київської держави; 5) перетворення непрямой мови на пряму, створення діалогів; 6) широкий ужиток метафор, образних засобів, локальної фразеології; 7) емоційне насичення описів природи; 8) використання римування та ритмічного членування тексту [Мещерский 1958:59]. Як бачимо, ця реконструкція виявляє критерії того, що вважалося задовільним одомашненим перекладом світської літератури давньоукраїнського періоду.

Другий південнослов'янський вплив. Перекладацька діяльність патріарха Евтимія та тирновської книжної школи спричинила перегляд філологічних принципів, що найбільше позначилося на правописі та граматиці, а також торкнулось і перекладів. Тісні болгарські контакти з грецькою культурою та поширення ісихазму визначили зміну ставлення до того, як Боже слово сприймається через мову й письмо. На практиці це означало: «Перевірялися старі переклади, робилися нові, здебільшого з грецьких й латинських оригіналів. Агіографи та історіографи критично вивіряли свої писання за першоджерелами...» [УЛ XIV–XVI ст. 1988:7]. Такі заходи впливали на всі літератури православної слов'янщини. Перекладачі намагалися стилістично вдосконалити власні тексти, удаючись до максимальної точності, що нівелювала відмінності між оригіналом та перекладом [Якимовска-Тошик 2001:48]. Практика по-новому формулювала засади буквального перекладу, що позначалося на критичному сприйнятті перетворення тексту.

На жаль, теоретичних свідчень цієї доби майже немає. Єдиним справді філологічним твором є досить розлогий трактат Костянтина Костенецького «**Сказаніє о письменехъ**»¹, де викладено погляди, що представляють філософію мови, орфографію, соціолінгвістику тощо. Головним чинником його поглядів був релігійний – бажання усунути основу для ересей, що виникають із тлумачення Біблії: «У своєму трактаті болгарський книжник надає великого значення кожному формальному явищу у мові та письмі. Костянтин, як

---

¹ Сам трактат є складним симбіозом тогочасних філологічних суджень і не завжди достовірних відомостей [Кабакчиев 2013].

і Григорій Синаїт, уважає слово суттю явища. Тому найменша неточність у мові може породити ересь. Звідси бере початок ісихастське за своєю суттю прагнення Костянтина Філософа Костенецького до уніфікації мови та письма, до буквалізму перекладів. А оскільки істину може розкрити лише Біблія, то й цитати з неї мають передаватися з абсолютною точністю» [Пелешенко 2012:364].

Тлумачити трактат Костянтина Костенецького досить складно. Чимало поданих ідей можна інтерпретувати крізь сьгоднішні перекладацькі уявлення, зокрема про вагомість основних смислотворчих слів у тексті («**мыж вставльше се писме, и главныє г[лаго]лы погубихом**» («ми залишаємо ці слова, а головну думку губимо»)) [Разсужденія... 1885–1895:404]), проблеми філософської або культурної інтерпретації («**не во зде вь тьнчаншннх мысль полагають, по емуже вьразѣ стькръвеннаа моудрости вьрѣсти, нь моудрѣшиаа везъмїе мнетѣ**» («не в найтонших речах думку висловлюють, щоб за таким прикладом глибоку мудрість здобути, але мудрі це безумством уважають»)) [Разсужденія... 1885–1895:407]), ступінь розуміння іноземної мови, що позначається на якості перекладу («**вѣси ли же, что тамо вь евренском протгькоуєтѣ; что ли явлаєтѣ**» («чи знаєш, що там єврейська мова тлумачить, а що є насправді»)) [Разсужденія... 1885–1895:409]). Однак такі спостереження містять частку надмірної інтерпретації, коли сам автор не був настільки сконцентрований на перекладацьких питаннях.

З іншого – історико-суспільного – боку, цікаво, чи його вираз «**словесною хытростію прѣвыше соуцаго вѣсакого слова и разоума**» («словесною майстерністю над всякого дійсного слова й думки»)) [Разсужденія... 1885–1895:439] властивий йому, чи є впливом уже київської книжної школи, адже «**хытрость**» – це питоме давньоукраїнське слово [ГУМ 1983: т. Лексика і фразеологія:157], на відміну від південнослов'янського слова «**хждожьство**» (пор. «**хждожьство граматечьске**» [Буюклиев 1982:349]).

Крізь призму «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.». У фундаментальному словнику середньоукраїнської мови XIV–XV ст. [ССУМ 1977–1978] описано лише світську літературу. Брак інших пам'яток та бажання відмежуватися від церковнослов'янської мови спричинилися до того, що словник ґрунтовно описав тогочасну актову мову, де перекладацьку діяльність відображено лише двома лексемами:

Середньоукраїнська лексема	Значення
преложити	перекласти, витлумачити
толъмачъ	перекладач, товмач

Така вибірка свідчить про три речі. По-перше, для актових цілей використовували лексеми, що описували суспільну сторону перекладацької діяльності. З того часу зі сфери цивільних відносин найбільше збереглося економічних документів, де перекладацьку лексику не вживають. Крім того, якби українські землі зберегли державну незалежність, то активніша міжнародна політична й культурна діяльність сприяла би більшій кількості перекладацької лексики в документах. По-друге, лексична мережа однозначно була більшою, оскільки, маючи дію та суб'єкт, неодмінно мала існувати лексема, яка позначала об'єкт. По-третє, у зв'язку з давньоукраїнською лексичною мережею для опису перекладацької діяльності допустимо інтерпретувати лексему «**преложити**» як дію письмового перекладу, а лексему «**толъмачъ**» – як суб'єкт усного перекладу. Крім того, у словнику зафіксовано місто «**Толъмачъ**» (Тлумач) у Галицькій землі (сучасна Івано-Франківщина), а це може означати, що перекладачі були професійною верствою або цехом.

Отже, рукописна культура мала фізичні обмеження у поширенні та обміні ідей. Тому брак теоретичних суджень про переклад серед київських книжників можна обґрунтовувати не тільки їхньою відсутністю, а й тим фактом, що з найдавнішого періоду такі пам'ятки не збереглися. Відоміші є перекладознавчі або суміжні судження болгарських письменників, які прийшли разом із літературою у рамках південнослов'янських впливів.

Лексична мережа давньоукраїнської мови на позначення перекладацької діяльності дуже багата як з етимологічного погляду (питомі слов'янські слова, кельтські та північнотюркські запозичення), так і з семантичного (розуміння видів перекладу та ймовірної градації зміни якості перекладеного продукту). На мережі позначилося активне суспільно-політичне життя.

Лексикографічна практика для опису початкового періоду середньоукраїнської мови засвідчує вкрай мало контекстів, пов'язаних із перекладом. Такий стан зумовлено насамперед корпусом джерел, проте різнокореневі лексеми для номінації суб'єкта дії та самої дії дають змогу думати, що перекладознавча терміносистема давньоукраїнської мови продовжувала функціонувати впродовж XIV–XV ст.

1.1.3. Перекладацька думка в українському просторі XVI ст.

Погляди на переклад у XVI ст. – ще одна біла пляма історії українського перекладознавства. Навіть ураховуючи те, що «Біблія руська»¹, яку друкував Франциск Скорина впродовж 1517–1519 рр., була помітним явищем усього східнослов'янського культурного простору, його погляди на переклад не були предметом окремого розгляду. Його переклади досліджували вкрай мало [пор. Яремченко 1923; Дарашкевіч 1988:26, 29; Конан 1990: 311, 330, 353]. Найбільше уваги присвятив Скоринівським перекладам П. В. Владимиров [Владімировъ 1888], який зосередився на суспільно-історичних умовах виникнення перекладів та на порівнянні мови цих творів у контексті чеського та східнослов'янського біблійного перекладу.

Із суспільно-історичних та мовно-текстологічних поглядів вивчали дослідники внесок інших перекладачів – Василя Тяпинського² [Левицький 1913] та Валентина Негалевського [Назаревській 1911]. Фактично, дослідження біблійних перекладів відбувалося за програмою, яку окреслив ще П. Г. Житецький: «Як співвідносяться пам'ятки одна з одною? Що стимулювало перекладачів братися за переклади – незадоволеність попередніми перекладами чи незнання про них? Якого типу були слов'янські оригінали, якими користувалися перекладачі? Яка є відносна вартість перекладів із погляду мови? Яке місце посідає ця мова в історії української мови?» [Житецькій 1882:283]. На питання взаємодії мови й перекладу не звертали уваги або згадували побіжно [напр., Лев 1988]. З погляду історії перекладознавства вагома розвідка В. І. Любащенко [Любащенко 1996], де дослідниця опрацювала й зачитувала окремі думки з перекладачевих передмов, що дає змогу використовувати розвідку як джерело для подальших досліджень.

Терміносистема XVI ст. Книгодрукування надало нової сили українській перекладній культурі. Перші кириличні друковані книги – переклади. На жаль, у друках Швайпольта Фіюля не знаходимо друкаревих передмов,

---

¹ Лінгвономен «руська мова/язик» тут і далі трактуємо як українська книжна мова [докладніше див. Мойсієнко 2016:34–35; Фаріон 2015:117–126, 188–200].

² Існує суцільна мішанина щодо визначення етнічної належності давніх книжників, що важливо для історії національної науки. Якщо В. М. Мойсієнко обґрунтовує, що Василь Тяпинський був волинським або київським шляхтичем, оскільки його переклад відображає поліський варіант тогочасної писемної мови [Мойсієнко 2006:39, 66], то К. А. Смирнова, хоча й досліджує «просту мову» Великого князівства Литовського на прикладі перекладу Василя Тяпинського, обороняє своє дослідження як дисертацію з російської мови [Смирнова 2011: обкл.]. У цій праці дотримано принципу мовної та самоідентифікаційної належності.

натомість Франциск Скорина – «Franciscus quondam domini Luce Scorina de Poloczko, Ruthenus» – усі свої видання супроводив передмовами та післямовами. Такої ж практики дотримувалися пізніші перекладачі, друкарі й меценати.

Найпоширенішою лексемою на позначення процесу перекладу було дієслово, яке активно вживали впродовж сторіччя:

зѸполнѣ выложены на рѸскыи ѧзыкѣ	Франциск Скорина, 1517 р.	[Францьск Скарына... 1988:31]
выкладываецѧ же рѸскымѣ ѧзыкомѣ	Франциск Скорина, 1517 р.	[Францьск Скарына... 1988:33; <i>пор.</i> Францьск Скарына... 1988:45]
преложена во инѣшыи ѧзыкѣ	Франциск Скорина, 1517 р.	[Францьск Скарына... 1988:42]
сѣдинаго ѧзыка во дрѸгыи прекладаютѧ	Франциск Скорина, 1517 р.	[Францьск Скарына... 1988:42]
изѣ єврейскаго ѧзыка преложил єст на греческыи ѧзыкѣ	Франциск Скорина, 1517 р.	[Францьск Скарына... 1988:43; <i>пор.</i> Францьск Скарына... 1988:45]
порѸскыи исказѸетѧ	Франциск Скорина, 1518 р.	[Францьск Скарына... 1988:55]
Бивлія рѸска выложена	Франциск Скорина, 1519 р.	[Францьск Скарына... 1988:7]
преложи же сїє їѡаннь, СѸ єврейска ѧзыка на єллинскыи	св. Теофілакт Охридський, переклад у Пересопницькому Євангелії, 1556–1561 рр.	[Пересопниц. Євангеліє 2001:139]
выложєныи изѣ ѧзыка блѣгарского на мови роускою	Михайло Васи́лієвич, Пересопницьке Євангеліє, 1556–1561 рр.	[Пересопниц. Євангеліє 2001:392]
иже єсть прекладана изѣ ѧзыка блѣгарского на мовоу роускую	Михайло Васи́лієвич, Пересопницьке Євангеліє, 1556–1561 рр.	[Пересопниц. Євангеліє 2001:392]
грєцькыи книги на словєньскыи ѧзыкѣ преклали	Крехівський апостол, після 1563 р.	[Любашенко 1996:25]

Розділ I

преложити на простѣю молвѣ	Григорій Ходкевич, 1569 р.	[Прадмовы... 1991:32, 138]
властне слова з греческого выкладад	Василь Тяпинський, 1570-ті рр.	[Прадмовы... 1991:35, 143]
своим теж езыком прирожоным перекладати	Василь Тяпинський, 1570-ті рр.	[Прадмовы... 1991:35, 144]
с полского азыка на речѣ рѣскію писма нашего нового тестаменту преложнлѣ	Валентин Негалевський, 1581 р.	[Назаревскій 1911:119]
трудная речѣ естѣ з греческого азыка на латински прекладати	Валентин Негалевський, 1581 р.	[Назаревскій 1911:119]
на словенскій преведеню	Острозька Біблія, 1581 р.	[Библія... 2006:8, 9]
ничтоже не перекладаючи и не ѿменяючи азыка словенскаго	Леон Мамонич, 1593 р.	[Прадмовы... 1991:38, 144]

Розглядаючи всі вищезазначені цитати, бачимо, що на позначення процесу перекладу книжники вживали сім фонетичних форм шести дієслів чотирьох кореневих основ¹: 1) «**выложити**», «**преложити**»; 2) «**выкладывати**», «**прекладати/перекладати**»; 3) «**превести**»; 4) «**исказувати**».

Одразу належить відзначити багатозначність (власне кажучи, двозначність) лексеми «**прекладати/перекладати**», яка, крім «перетворення тексту однієї мови іншою», може також означати «тлумачення, пояснення тексту». Зокрема, у такому смислі вживає її Валентин Негалевський: «**А потомъ христус пан, которы взавши ѿ бога и ѿца своего розказане, вносе наперед перед ѹченикамн своими прекладалѣ**» [Назаревскій 1911:120].

---

¹ Д. Б. Якимович-Чапран ще фіксує оказіоналізм «**выворочати**» з експресивним (негативним) значенням та лексему «**толмачити**», яка на початку XVII ст. набула ще смислу «пояснювати, коментувати» [Якимович-Чапран 2000:85].

Головна відмінність між наведеними дієсловами все-таки не є семантична (хоча метафоричне сприйняття могло дещо накладатися на сприйняття явища перекладу), а етимологічна. Очевидно, на такій розвиненій синонімії позначилося співіснування кількох мовних варіантів – церковнослов'янської мови київської редакції, середньоукраїнської літературної мови («**рѹскыи ѿзыкѣ**», «**проста мова**») та живої розмовної мови, а також під впливами інших слов'янських мов (болгарської, чеської та польської).

У пошуках підґрунтя для розрізнення цих термінів може виникнути питання: чи відображали синоніми різні підходи до перекладу, наприклад, дотримання дослівного перекладу чи вільного викладу? Можна припустити, що таке розрізнення могло би бути плідним, зокрема у парі «**п(є)рекладати**»– «**исказувати**», однак переконливих доказів цьому немає ні з погляду тогочасного вжитку, ні з погляду подальшого теоретичного розвитку. Це не означає, що перекладачі не були свідомі проблеми «дослівного/вільного відтворення», однак глибше про цю проблему вони не висловлювалися. У всякому разі інших свідчень наразі не виявлено.

Дивно, що іменники, які відображають різні сторони процесу перекладу, вживають надзвичайно зрідка:

прекладаніємъ з давныхъ пословиць на новыє	Григорій Ходкевич, 1569 р.	[Прадмовы... 1991:32, 138]
в книгахъ новаго переводѣ	Григорій Ходкевич, 1569 р.	[Прадмовы... 1991:32, 138]
в прекладаню писма святаго	Валентин Негалевський, 1581 р.	[Назаревскій 1911:123]
латынскихъ і иныхъ толмачов	Василь Тяпинський, 1570-ті рр.	[Прадмовы... 1991:35, 143]
преводники	Острозька Біблія, 1581 р.	[Библіа ... 2006:1, 8]
преведенаго зводѣ	Острозька Біблія, 1581 р.	[Библіа ... 2006:1]

Термінів на позначення учасників, об'єкта чи процесу перекладу вкрай мало, оскільки, ймовірно, не було потреби їх описувати, адже не було великих перекладацьких заходів. Тому й не дивно, що конкретні терміни «перекладач» і «перекладений твір» поруч уживаються лише в Острозькій Біблії, що стала найвагомішою перекладною подією у XVI ст. для більшості слов'янського світу і для деяких неслов'янських православних християн.

Водночас можливо доцільно у парі «**преведєныи зводъ, переводъ**»– «**прекладаніє**» бачити спробу розмежувати переклад як процес і як об'єкт. Однак немає підстав стверджувати, що такий розподіл був дуже важливий для теоретичного осмислення питань перекладу XVI ст.

Впливи європейського перекладознавчого контексту. Теоретичних поглядів у творах Франциска Скорини не простежуємо, хоча у них містяться певні відомості з історії перекладу Біблії грецькою і латинською мовами [Францыск Скарына... 1988:44, 60, 150, 164], а також про користь перекладів для загальної людності [Францыск Скарына... 1988:118–119, 150]. Франциск Скорина прямо згадує про Єроніма Стридонського (інколи називаючи його Герасимом) [Францыск Скарына... 1988:119, 150, 164]. Отож, уважаємо, що джерелом для його поглядів на переклад і біблійну екзегезу був саме Єронім Стридонський.

Дослідники відзначають вплив чеської Біблії 1506 р. на Скоринівські видання, називаючи її одним із оригіналів для «Руської Біблії». Зокрема, вказують на вплив передмов до чеського видання, де означено цілі видання, як-от прославу чеської мови, всеслов'янське єднання та боротьбу з римською курією [пор. Дарашкевіч 1988:14]. Насправді такі твердження перебільшені, адже перша передмова, якщо її можна так назвати, досить скромно характеризує умови й учасників цього заходу [Biblij Cžeská 1506:2]. Натомість опісля вміщено як передмову Лист № 53 Єроніма Стридонського «До Павліна» [Biblij Cžeská 1506:3–9], який є взірцем глибокого розгляду біблійного тексту і з погляду біблійної екзегези, і з погляду перекладу. Такого глибинного розгляду в українському перекладознавстві не було ще довго, однак українські книжники мали на що взоруватися, і вплив Єроніма Стридонського можна вважати доведеним фактом, принаймні прямо на Франциска Скорину [Владімировъ 1888:117–118, 124].

Говорячи про перекладацькі засоби Франциска Скорини, П. В. Владімиров довів, що книжник дотримувався таких стратегій лексичного добору, які відповідали його цілям [Владімировъ 1888:171–172], хоча й перебував під впливом чеської мови [Владімировъ 1888:169]. Він відступав від оригінального тексту, якщо хотів зробити текст доступнішим для читача, або розширював текст, послуговуючись теологічним коментарем [Владімировъ 1888:165]. Скоринівському перекладу бракує цілісної системи, і книжник не мав виробленого усвідомлення критики тексту [Владімировъ 1888:172]. Отож,

Франциск Скорина мав свої погляди на переклади, можливо не завжди установлені, проте, на жаль, вони ніяк не виражені в його передмовах.

Лейтмотивом біблійних перекладів було все-таки поширення релігійної освіти й моральних цінностей, і щоб мова не стояла на заваді цим цілям, перекладачі намагалися відтворювати священні тексти рідною мовою для всієї української християнської людності, яка іншими мовами належною мірою не володіла. На це звертає увагу писар Пересопницького Євангелія Михайло Василієвич: «А иже естъ прекладана изъ языка бльгарского на мовоу роускую. то для лепшо(г)[о] вырзоумленя людоу хр(с)тіанского посполитого» [Пересопниц. Євангеліє 2001:392]. Так само твердить Валентин Негалевський: «**А слово божее мнлчючнхъ люде, которые писма полского читати не змеют, А языка словенского читаючи писмом рѣскнмъ выкладу з словъ его не розумеют**» [Назаревскій 1911:119]. Такі ж цілі висловлювали Григорій Ходкевич [Прадмовы... 1991:32, 138] і Василь Тяпинський [Прадмовы... 1991:35, 143, 144].

Спостереження щодо перекладу зі споріднених мов бачимо у Валентина Негалевського: «**Которые то добре ведаютъ, же если трудная речъ естъ з греческого языка на латински прекладати, хотаж тые два языки мают некое товариство межи собою, такъ же теж немалая речъ же бы с полского языка праве слово ѿ слова на властнѣю речъ рѣскнѣю преложити мелъ; уднакъ нж есми водлѣгъ дарѣ мнѣ ѿ бога зъычногю школо того працювалъ**» [Назаревскій 1911:119]. Звісно, близькість грецької та латинської мов лише територіальна, натомість спорідненість польської та української мов може утруднювати працю перекладачів, і Валентин Негалевський наголошує, що цю проблему спрощувати не треба.

Валентин Негалевський ділиться своєю позицією щодо вибору лексичних засобів: чимало понять і термінів залишено з давньоєврейської мови так само, як вони трапляються у грецькомовних текстах [Назаревскій 1911:121–122]. Така система назовництва умотивована і традицією вжитку, і богословським трактуванням. Окремі супутні пояснення виносилися на берега, і вони розширювали інтерпретацію тексту [Назаревскій 1911:123]. До речі, перекладач згадує про вавилонське змішання мов, однак жаль за гріховну поведінку прабатьків не викликає песимістичних настроїв, а, навпаки, стимулює до праці, що і в перекладах читачі «**коштывнѣю перлѣ выкопати могли**» [там само]. Утім, ці висловлювання все-таки запозичені з передмови Мартина Чеховича – автора соцініянського перекладу Нового Завіту, опублікованого

польською мовою 1577 р. [Назаревській 1911:19–21]. Отож, бачимо прямий вплив польських тверджень про переклад на український контекст.

Проблему тлумачення оригіналу й відтворення його в перекладі, вказуючи на вторинність тексту, а звідси на його неістинність, озвучували також уже в XVI ст. Григорій Ходкевич згадує своїх порадників, які твердили, що **«ПРЕКЛАДАНІЕМЪ З ДАВНЫХЪ ПОСЛОВИЦЪ НА НОВЫЕ, ПОМЫЛКА ЧИНИТСА НЕМАЛА»** [Прадмовы... 1991:32, 138].

Історію перекладу представлено не тільки згадками про перекладачів Септуагінти (у передмовах у Скоринівській Біблії та в Острозькій Біблії) і Єроніма Стридонського (у передмовах Франциска Скорини). У своїй передмові Василь Тяпинський згадує про великі заслуги св. Кирила, хоча прямо не називає його імені, а пише **«ГОТ М҃Ж, НАШЬ МИЛЫЙ СЛОВЕНИН»** [Прадмовы... 1991:35, 143].

Зрештою, у передмовах формується усвідомлення цінності середньоукраїнської книжної мови. Мова є цінністю, адже через неї Слово Боже промовляє до широких верств людності. До речі, в обороні мов виступив Симон Будний у передмові до власного польськокомовного перекладу 1572 р.: «тут знайдеш слова загальнопольські, а також краківські, мазовецькі, підляські, сандомирські і чимало руських. Глупота є мовою однієї країни погорджати, а слова другої – під небеса підносити» [Biblia 1572: арк. 9].

Отже, XVI ст. – це перехідний етап від рукописної культури до друкованої, а індивідуальне авторство, властиве новому часу, певною мірою ще поступалося колективному. Таке сприйняття пояснює брак оригінальних пошуків у передмовах, оскільки достатньо було послатися на визнані авторитети і не виникало потреби шукати чогось нового. Водночас кругообіг ідей свідчить про прямі впливи європейської перекладознавчої думки на українських мислителів.

У загальноєвропейському соціолінгвістичному контексті, коли письменники надавали перевагу національним мовам, простежуємо прагнення надати високого статусу українській мові. Очевидно, саме Реформація стимулювала переклади рідною мовою: жива мова стала засобом до спасіння душі, а такий погляд відкривав широкі перспективи для інших перекладацьких заходів, хоча церковнослов'янська й надалі залишалася священною мовою.

Про рівень теоретичного осмислення перекладу говорити важко, оскільки існує надто мало джерел, з яких можемо судити про перекладацькі принципи. Не можемо навіть ствердити, наскільки завершеним було усвідомлення перекладу-як-об'єкта й перекладу-як-процесу. Термінна синонімія, яку спри-

чинила тогочасна слов'янська диглосія, могла би виробитися до такого рівня, щоб розмежувати етапи, способи й жанри перекладу, однак бракує достатньої кількості джерел для верифікації цієї гіпотези. Утім, загальний підсумок є радше позитивний: теорія перекладу зароджувалася як наукова галузь в Україні XVI ст. Вона володіла належною кількістю термінів та орієнтувалася на дві цілі – точне відтворення тексту і задоволення потреб читача.

1.1.4. Питання перекладу в передмовах українських книг XVII ст.

Перекладацький процес в Україні XVII ст. проходив на тлі збуреного релігійного життя після Берестейської унії, національно-визвольної війни Богдана Хмельницького та епохи Руїни, багатой на складні геополітичні події. Розвиток друкарства сприяв не тільки поширенню релігійної літератури, а й формував певне ставлення до мови молитов і богослужінь.

Цей період в історії українського перекладознавства майже не досліджено. Звернув на нього увагу досить випадково й побіжно Ф. І. Титов, описуючи корпус передмов, присвят і післямов до українських стародруків XVII–XVIII ст. [Титов 1918]. Ф. І. Титов характеризує діяльність друкарні Києво-Печерської лаври і робить шерег висновків, пов'язаних із українським релігійним перекладом: 1) друкарі були схильні перекладати якщо не цілі богослужбові книги, то хоч певні їхні частини розмовною мовою; 2) у передмовах, присвятах і післямовах автори дуже часто ділилися роздумами про «слов'янську мову» (тобто церковнослов'янську) як богослужбову, а тому священну для всіх слов'ян; 3) перші друкарі, які, головно, походили з Галичини, були ревні «слов'янофіли» у значенні любові до слов'янської мови; 4) попри слов'янофільство печерським друкарям властива свідомо й глибока любов до рідної української мови («любовь къ своему родному языку – южно-русскому или, по нынѣшней терминологии, украинскому языку»); 5) з такого погляду київські видання стояли незмірно вище за віленське (св'ївське) видання Учительного Євангелія 1616 р., видавці якого вважали українську мову грубішою й простішою, хоча й зрозумілішою за «гарнішу, зв'язнішу, витонченішу та достатнішу» церковнослов'янську [Титов 1918: 10–12]. У такому ключі повернулася до цієї теми лише Л. І. Сазонова [Сазонова 1981:137–140].

Зрозуміло, що у XVII ст. ще не можемо говорити про повноцінну теорію критики перекладу, однак певні тогочасні судження можна екстраполювати на сучасні положення теорії та критики перекладу.

Назва як явище. Оскільки в давній українській традиції трактатів про переклад не було, або вони не збереглися, то доводиться проводити реконструкцію на основі інших джерел. Так само ми не знаємо, чи мали тодішні українські письменники якесь характерне, властиве тільки їм усвідомлення поняття «переклад». Тому для тлумачення самого поняття «переклад» використовуємо принцип «від назви до об'єкта», а не навпаки, як зазвичай прийнято у термінології. На матеріалі пам'яток цього часу вдалося виявити п'ять іменників, які позначають явище перекладу:

перекладаньє	Дем'ян Наливайко, 1607 р.	[Лїкарство 2017: т. 1: роє [179] зв.; т. 2: роє[176] зв.]
переводъ	Віленські братчики, 1612 р.	[Дівоптра 1612:[4]]
предложеноє	Віленські братчики, 1616 р.	[Smotruc'kuj 19876:20]
перекладане	Захарія Копистенський, 1621–1622 рр.	[Копыстенській 1878:383]
превожденіє	Захарія Копистенський, 1623 р.	[Титовъ 1918:нз [57]]
	Захарія Копистенський, 1624 р.	[Титовъ 1918:р [100]]
перекладъ	Захарія Копистенський, 1623 р.	[Титовъ 1918:од [74]]
преведеніє	Захарія Копистенський, 1624 р.	[Титовъ 1918:р [100]]

Із поданих лексем та їхнього вживання у нечисленних контекстах не можемо зробити висновок, чи книжники дійсно розділяли поняття переклад-як-процес і переклад-як-результат. Найімовірніше, вони не розділяли його, як нема такого строгого термінного розрізнення в сучасному українському перекладознавстві. Хоча, звісно, певні передумови були, і постфікси «-еніє» могли би посприяти розвитку такого розрізнення, проте воно все-таки не викристалізувалося.

Варто звернути увагу на вжиток відмінних термінів у творах одного автора одного часу. Це свідчить про певне вагання й нестабільність уживання цього терміна. Припускаємо, що термін «превожденіє» можна пов'язати з південнослов'янським впливом, зокрема враховуючи його подібність до сербського терміна «превођење» [пор. Речник 1971: т. 4:886].

Змагання між середньоукраїнською мовою та церковнослов'янською мовою київської редакції теж впливало на вжиток різних за походженням та мовною системою словоформ. Зрештою, як бачимо, варіант «перекладъ» закріпився в мовленні та став літературним у сучасній українській мові.

Палітра дієслів на позначення перекладу значно багатша:

в перекладанью на простою мовоу невласте положилъ	Дем'ян Наливайко, 1607 р.	[Лькарство 2017: т. 1: роє[179] зв.; т. 2: роє 176] зв.]
преложившы	Віленські братчики, 1612 р.	[Діоптра 1612:[4]]
з Крещкого и Словенского языка на Рускій переложении	Учительне Євангеліє, титул, 1616 р.	[Титовъ 1918:тки [328]; Smotruc'kuj 19876:5, 15, 22]
з Словенского языка ... на языкъ Рускій переведеное	Мелетій Смотрицький, 1616 р.	[Smotruc'kuj 19876:13]
на Рускій языкъ перекладаны	Мелетій Смотрицький, 1619 р.	[Смотрискій 1619: арк. г[3]]
прекладаючи ... переложилъ	Захарія Копистенський, 1621–1622 рр.	[Копыстенскій 1878:382]
изслѣдовати и справити	Захарія Копистенський, 1623 р.	[Титовъ 1918:нз [57]]
переводити	Захарія Копистенський, 1623 р.	[Титовъ 1918:од [74]]
ѿ Єллинскаго преведеныи и изслѣдованыи	Йосиф Кирилович, 1624 р.	[Титовъ 1918:пѳ [89]]
разумнѣ и праву преведе и преложу	Захарія Копистенський, 1624 р.	[Титовъ 1918:чѳ [99]]
ѿ Єллинскаго истлъкова ... з тѣмже Єллин- скимъ изслѣдовася	Тарасій Земка, 1625 р.	[Титовъ 1918:рмд [144]]
ѿ Єллинскаго изслѣдованъ	Захарія Копистенський, 1627 р.	[Титовъ 1918:[174]]
на російскю вестѣу общю ... ѿ греческог преложених	Памво Беринда, 1627 р.	[Титовъ 1918:[178]]
ѿ Еврейска языка на Єллинскі преведшій: ... ѿ Єллинска пренесшій, ... истолковавшій на Словенскій языкъ	Памво Беринда, 1627 р.	[Титовъ 1918:[178]]

Розділ I

з Єллинского претлаґмачоныхъ	Памво Беринда, 1627 р.	[Титовъ 1918:[185]]
право и чистѡ изслѣдованнѡю	Тарасій Земка, 1629 р.	[Титовъ 1918:[199]]
приложити	Тарасій Земка, 1629 р.	[Титовъ 1918:[199]]
Ѡ Єллинскагѡ приложисѧ	Тарасій Земка, 1629 р.	[Титовъ 1918:саі [211]]
Ѡ Єллинска такожде Звода прилежнѣ изслѣдованны преведошасѧ	монахи-друкарі Києво- Печерської лаври, 1631 р.	[Титовъ 1918:снг [253]]
з Грецкого и Словенского языка на Рускѡй переложеное	Учительне Євангеліє, титул, 1637 р.	[Титовъ 1918:[321]]
с текстѡ Грецкогѡ спорадивши	св. Петро Могила, 1639 р.	[Титовъ 1918:csi [216]]
з Грецкогѡ языка на Словенскѡй преложоныи	св. Петро Могила, 1646 р.	[Титовъ 1918:то-тоа [370–371]]
Ѡ Греческагѡ Діалектѡ истиннѡ изслѣдованнагѡ	Йосиф Тризна, 1653 р.	[Титовъ 1918:ска [221]]

Загалом виявлено 13 лексем (ураховуючи фонетичні відмінності), які можна семантично згрупувати у чотири класи:

- 1) **перекладати (прекладати), переложити (преложити, приложити), перевести (превести), пренести, положити** – дієслова, що відображають перенесення тексту з однієї мови іншою (пор. *лат.* *translatio*);
- 2) **истлаговати, претлаговачити** – дієслова, що відображають розуміння й перевираження тексту з однієї мови іншою (пор. *лат.* *interpretatio*);
- 3) **изслѣдовати** – дієслово, яке передбачає критичне опрацювання оригіналу й перекладу;
- 4) **спорадити** – дієслово, яке може закладати більшу перекладачеву волю, свободу дій і простір до змін.

Уважаємо, що сумарно ця дієслівна мережа може позначати процес перекладу, який складається з двох стадій: перша – це перетворення з однієї мови іншою (відмінності у словах є радше метафоричні («нести–класти–вести»)), а

не чисто номіналістичні), а друга – критичний аналіз (наслідком якого є ви-
правлення – «**изъслѣдовати и исправити**»).

Щодо дієслова «**изъслѣдовати**» існує думка, що воно позначає лише
поняття «звіряти». Саме так схильний інтерпретувати його І. О. Карабінов,
посилаючись на слова Памва Беринди: «**книга сіа ... съ греческим типо-
графным зводом слѣдована єсть**» [Титовъ 1918:[178]; Карабиновъ 1910:
234]. Враховуючи, що звіряти з іншомовним текстом можна не прямо, і цей
процес містить елементи тлумачення та перекладу, доцільно вважати, що
дієслово «**изъслѣдовати**» містить ще один смисл – «критично розглядати
текст перекладу».

Доцільно звернути увагу на прислівники: саме вони й виражають критич-
не судження щодо перекладу. Так, головним критерієм задовільного перекла-
ду є правильність («**правѡ**», «**право**», «**истиннѡ**»), що власне правильно або
правдиво відображає ідею автора, не порушуючи його онтологічної сутності.
Критерій «**разумнѣ**» може цілком корелюватися з логікою викладу, яка ви-
значає лексичні стратегії перекладу. Критерій «**чистѡ**», найімовірніше, відо-
бражає слідування певним мовним (і можливо мовно-богословським) нор-
мам перекладу, адже йдеться про тексти найвищої суспільної вагомості.

Фактично ми підходимо до з'ясування двох терміносистем, пов'язаних із
перекладом. Перша – це терміносистема опису, яка позначає всі елементи
процесу перекладу:

- 1) **архїтвпѣ** [Титовъ 1918:ни [58]] – першоджерело, оригінал;
- 2) **зводѣ** [Титовъ 1918:пѡ [89], рмд [144]] – найуживаніша лексема на
позначення поняття «текст, твір»;
- 3) **тѣкстѣ** [Копыстенській 1878:502; Титовъ 1918:csi [216]], **тѣжтѣ**
[Титовъ 1918:сзі [217]] – запозичення з латинської на позначення
«твору»;
- 4) **шкриптѣ** [Smotryc'kyj 1987б:13] – писання;
- 5) **переводникѣ** [Титовъ 1918:од [74]] – перекладач.

Потрібно вважати на багатозначність слів, які можуть роз'яснити семантичне
наповнення давніх лексем. Так, Памво Беринда тлумачить «**зводѣ**» теж як
«**перекладѣ, копѣа**» [Беринда 1961:163], а Є. К. Тимченко пояснює лексему
«**переводникѣ**» як «порадник» [Тимченко 2003: т. 2:92].

Друга терміносистема пов'язана з оцінюванням, адже не дивно, що так
часто повторюється лексема «**цнота**» [*напр.*, Титовъ 1918:од [74], тла [331]],
яку нині тлумачимо ще як суспільну цінність. Дієслівний ряд «**єжаминувати**,

поправовати и корыговати» [Титовъ 1918:csi [216]] відображає різні мовно-критичні дії над перекладом, причому «**корыговати**» може означати стилістичну редакцію тексту, а не лише «звірку» [пор. Тимченко 2002: т. 1:380].

Основною цінністю перекладів, як і друків, була «**полза**», яку належить сприймати і як індивідуальну цінність, і як суспільну [Сазонова 1981:145–150]. Книжники певною мірою формували читача, наголошуючи, що їхні твори, зокрема переклади, містять чимало корисних функцій, а користь охоплює і різні духовні здобутки, і приємність, і розуміння християнських цінностей: «**многихъ ради ползъ, и приwerbътений, богатствъ же и съкровищъ в себѣ съдержимыхъ, многѣа похвалы, множайшеа любви**» (Захарія Копистенський) [Титовъ 1918:ни [58]]; «**користъ и приwerbътенеѣ**» (Захарія Копистенський) [Титовъ 1918:ни [58]]; «**многѣю ползѣ, множайшее наслаждение оудовъ**» (Йосиф Кирилович) [Титовъ 1918:[86]]; «**ради ползы и приwerbътенеѣа**» (Памво Беринда) [Титовъ 1918:[178]]. Отож, цінність «**полза**» є і простим, і складним поняттям водночас, залежно від докладності опису самого поняття.

Ще однією цінністю можна вважати вжиток слів, у якій закладено естетичний компонент, для опису функціонування текстів у мові. Йдеться насамперед про лексеми «**риза**» і «**шати**», які відображають ідею, що в цільовій мові текст набуває краси. Так пише Захарія Копистенський: «**Ризою Бесѣды Главенскѣа облеченнѣ и преѣкрашеннѣа**» [Титовъ 1918:нз [57]], «**в Ризѣ Главен[н]скаго ѡзыка**» [Титовъ 1918:кcv [62]], «**в шатѣ Главенн-Руссийскогѣ Діалектѣ входитѣ**» [Титовъ 1918:кcv [62]]. Водночас таке слововживання може свідчити про зрілу, вироблену, цивілізовану мову, проте на цій виробленості наголошено в метафоричний спосіб.

Мовна ситуація – ґрунт для теоретичних роздумів. Видаючи Учительне Євангеліє 1616 р. у перекладі середньоукраїнською мовою, віленські братчики зазначали, що потреба в такому виданні виникла через недостатне володіння церковнослов'янською мовою серед широких верств читачів. Вони досить гостро поставилися до розмовного мовлення: середньоукраїнська мова поступалася «**зацнѣйшом[ъ], пенкнѣйшом[ъ], звлзнѣйшом[ъ], сѣптеанѣйшом[ъ] и достаточнѣйшом[ъ] ѡзыкѣ Главенском[ъ]**», але «**тепер хотѣ в подѣйшом[ъ] и простѣйшом[ъ] ѡзыкѣ, многим[ъ], албо рачей и всѣм[ъ] Русского ѡзыка, ѡкоколвек оумѣетным[ъ], потребен[ъ] и пожиточен[ъ] быти могѣ**» [Smotruc'kyj 1987б:21, 26]. У протиставленні священної та розмовної мов братчики стримано поставилися до

живого мовлення, яке вони вважали «грубим і простішим». Очевидно, причина такого ставлення глибша: священна мова була мовою високого статусу, а до живої мови, яка все більше розвивалася й посідала дедалі міцніші позиції, ще потрібно було виробляти своє ставлення.

У дискусії про різність мов¹ Захарія Копистенський твердив: «маєт вовѣм азыкѣ Славенскій таковѣю в Словѣ силѣ и зацность, же азыкѣ Грецкому такѣбы природне съгласѣетъ, и власности егѣ съчиняетсѣ: и в перекладѣ свой приличне, и нѣкакѣ природне онѣ беретъ и пріймѣетъ, в подобныи спадки склоненій и съчиненіа падаючи. венць, и найзвѣзгѣйшее сложное Грецкое Слово, подобнымъ такъже звѣзнымъ, и сложнымъ по Славенскѣ выложити естѣ можно: чого иншимъ жаднымъ, а нѣ Латинскимъ недоказати азыкомъ: чого доводом естѣ, же Латинскій переводники таковыи слова, вбширне з околнчностями ширити мѣсѣтъ» [Титовъ 1918:од [74]]. Отож, Захарія Копистенський акцентував на точній семантичній відповідності між грецькою та церковнослов'янською мовами. На його думку, грецькі філософські й богословські твори легше перекладати церковнослов'янською, ніж латинською, оскільки латині бракує дуже багатьох слів, і вона активно їх запозичає великою кількістю з грецької [Титовъ 1918:од [74]].

Йосиф Кирилович наголошує, що богослужбові тексти піддаються змінам, адже практика співу та читання шліфує та змінює текстову форму, проте не суперечить оригінальним мовним структурам: «такѣ вѣ исправленіи Псалтири, аще и древній в ц[є]ркви Руссийстѣ зводѣ и послѣдованіе цѣло съдержажомъ, да не новое что, стропотное вѣ вбичныи и оугладженныи повседневыимъ оупотребленіемъ пѣніа и чтеніа привнесу, обаче ѿ Єллинскагѣ древнѣйшаго зводѣ Седмидесѣтъ при цари Птоломен сказателми ѿ єврейска преведенагѣ исправлаа, и в Вилни ново избраженномѣ послѣдѣа, внѣкоихѣ паче же Грамматичномѣ сложенію противныхѣ мало нѣчто премѣнихѣ» [Титовъ 1918:пѣ [89]].

У післямові Памва Беринди до «Пісної Тріоди» 1627 р. знаходимо відповідь на питання, чи мали перекладачі-друкарі XVII ст. певне цілісне теоре-

¹ Вірогідно, ця дискусія тягнулася ще від Петра Скарги, який дуже зневажливо поставився до української мови у своєму трактаті «Про єдність Божої церкви» 1577 р.: «До того ж дуже ошукали тебе, народе руський, бо, святу віру тобі передаючи, своєї грецької мови тобі не передали. Навпаки, веліли залишатися при слов'янській мові, щоб ніколи не досягнути істинного розуміння й науки. Адже тільки цими двома мовами – грецькою та латиною – святу віру ширили й присвоювали по всьому світу, без них ніхто в жодній науці, а найбільше в духовній, святої віри вдосконалитися не може» [Скарга 1882: стовп. 485].

тичне усвідомлення перекладу та своєрідну тогочасну його концепцію. Памво Беринда так пише про кваліфікацію перекладачів та їхню суспільну вагомість: «сътворисѧ се ревностію и желѣніемъ рода нашегѡ Малои Руссїи бл[а]городныхъ, гражданскихъ, и прочїихъ различнагѡ причта людей наѣчившихъсѧ словенскагѡ азыка глѣбокоразѹмнагѡ, имѣющагѡ разѹмъ и м[ѹ]дрость, такоже греческаа и прочаа грамматическа писанїа» [Титовъ 1918:[178]]. Бачимо чітку вказівку на володіння певною мовознавчою теорією для справ перекладу. Термін «граматика» треба розуміти широко – як усю суму філологічних принципів. У поданому фрагменті міститься рідкісне посилання на зовнішні – позаукраїнські та позаслов'янські – теорії мови, а отже, українські книжники вважали себе частиною ширшого цивілізаційного простору.

У твердженні Тарасія Земки – «**Еще же да Ордографїа Грамматичнаа Дїалектѹ нашегѡ славенскаго пространного, и всакоа бл[а]г[о]д[а]ти и сладости преиспѣннаго схраненна бѹдетъ**» [Титовъ 1918:сна [251]] – можна вгледіти усвідомлення вагомості цілісної мовної системи та наголошення на нормативності. Термін «граматична орфографія» явно містить ідею правильного вжитку, а звідси ми можемо проектувати на теорію й критику перекладу, що перекладачі дуже бережно ставилися до перекладацьких норм, які вони розглядали з погляду мовної системи та вжитку текстів.

Тарасій Земка вказує на одну перекладацьку помилку: «**Безмѣстно же бысть, такѡ собственное имя, нарицательнымъ положисѧ Ѡ Єллинскаго, Осїосъ събственнымъ, Пр[є]п[о]д[о]бный нарицательнымъ истѣлко-ванное: еже и противѹ разѹмѹ естъ, и противохѹдожествѹ Грамматическомѹ**» [Титовъ 1918:сна [251]]. Неправильна заміна власної назви загальною означає порушення логіки викладу й норм мови, отже, знову бачимо два критерії оцінки перекладів – мовна нормативність і контекстність.

Семантичні погляди як передумови для критики перекладу. Мелетія Смотрицького можна вважати зачинателем теорії перекладу та зіставних досліджень в українській філології, як твердить В. В. Німчук [Німчук 1985: 129–131]. Зіставляючи синтаксичні конструкції грецької та церковнослов'янської мов [Смотрискїй 1619:408–416], автор «Граматики» наголошує на відмінностях двох мов і на потребі дотримуватися правил цільової мови: «**Достойтъ намъ вѣстны Славенскагѡ дїалекта тѣцателя сотворити / не имже образомъ свойственната Грекомъ сѹтъ, и намъ Славанымъ быти**»

[**Смотрискій** 1619:412–413]. Він акцентує на виробленості перекладу з грецької мови, якої досягли «искъснїи преводници» [**Смотрискій** 1619:410, 415].

Непрямо стосуються теорії перекладу погляди на значення слів, місткість словника мови, загальну теорію пізнання. Йосиф Кирилович фактично повторює твердження, яке походить ще від Абу Алї Ібн Сїни (Авіценни) [McGinnis 2010:111], що людині властиві десять відчуттів: п'ять зовнішніх – зір, слух, нюх, смак і дотик, а також п'ять внутрішніх – «**чувство общее, вбразованїе, фантазія, ўмышленїе и паматъ**» [Титовъ 1918:пи [88]], які можемо спробувати інтерпретувати сучасними термінами як «свідомість, мислення, уява, розум і пам'ять». Можливо, що «**чувство общее**» вміщує сприйняття і відлунне ідею койнестезії. А отже, взаємини між частинами і цілим були вкрай важливими для українських книжників. Відповідно, можемо припускати, що вони усвідомлювали зміну функцій окремих мовних одиниць у цілісній структурі тексту. Переконані, що з таких критеріїв можна розвинути певну теорію мовної оцінки.

По-іншому до тексту підходить Тарасій Земка: «**Посланїа Іw[анна] Б[о]гослова разѹм, чинѹ, и вбразѹ извѣстны содержат, к семѹ общинѹ и согласїе и аки тождество съ собою имѹт, прочее краснословіе Ёллинскаго Дїалекта правое и нивчесомже растлѣнное издаютьъ**» [Титовъ 1918:рма [141]]. Його думку можемо тлумачити так: текст ґрунтується на таких авторських рисах, як задум, експресія та метафоричне світосприйняття, які належить відтворити цільовою мовою.

Пишучи про перекладача Гавриїла Дорофієвича, Захарій Копистенський характеризує його як «**Дїдаскала въ Ёлино-Греческомъ любом[ѹ] дрѣвїшомъ и хѹдожномъ тазыцѣ**» і зазначає, що він оригінал «**якоже зрите разѹмнѣ и правѹ преведе и преложи**» [Титовъ 1918:чѹ [99]]. Як бачимо, на кваліфікацію перекладача впливає володіння мовою оригіналу у двох аспектах – семантичному й стилістичному, що в перекладі означає збереження змісту й краси оригіналу.

Цікавими є спостереження над технікою власних перекладів Дем'яна Наливайка: «**дла того и простою мовою на дрѹгой сторонѣ слово в слово догожаючи вырозѹменья того пожиткоу и потребѣ, написати важилемса**» [Лѣкарство 2017: т. 1:[17]; т. 2:[VII]]. Перекладач бачив основу якості перекладу в дотриманні точної семантичної тканини твору. Його аж ніяк не можна звинуватити в сліпому наслідуванні, адже головним мірилом була загальна думка твору. Водночас Дем'ян Наливайко запрошував читача до подальшого удосконалення перекладу: «**еслимъ тежѹ в перекладанью на простою**

МОВОУ НЕВЛАСНЕ ПОЛОЖИЛЪ, АЛБЕО В ЧОМЪ НЕ ДОГОДИЛЪ, ТЫ ІАКО МОУДРЫЙ ПОПРАВЪ» [Лькарство 2017: т. 1:роѠ[179] зв.; т. 2:роѠ[176] зв.]. Перекладач прагнув діалогу із читачем і певною мірою бачив у читачі співперекладача.

Отже, перегляд присвят, передмов і післямов у перекладених книгах, які видала друкарня Києво-Печерської лаври впродовж XVII ст., засвідчив, що хоча перекладацька проблематика й була розлога, вона дискутувалася у межах двох десятиріч. Причина полягає радше в тому, що обговорення стимулювала боротьба за українську мову, оборона її прав і позицій щодо інших засадничих мов, а також намагання довести, що пропоновані переклади зроблено якісно та належно. Відсутнє продовження теоретичних розмислів про мову та переклад можна пояснити через дві причини: 1) геополітичні акценти змістилися від мови й релігії як націєтворчих чинників до суспільно-політичних пошуків через складні історичні обставини; 2) теоретична програма, яку виробили друкарі, цілком успішно задовольняла потреби на переклад упродовж кількох десятиріч, а отже, не було потреби й стимулу її переглядати.

Теорію та критику перекладу можна відтворити на основі вжитих іменників, дієслів і прислівників, із яких постає дуже розвинена і докладна теоретична система, яка, на жаль, не оформилася у філологічний трактат. Терміносистема донаукового перекладознавства переживала етап становлення, а тому в ній існує чимало синонімів, які описують усі елементи перекладного процесу. Сам процес перекладу – двофазний: перестворення та критична перевірка. Можна навіть припускати, що українські книжники XVII ст. мали чіткіше усвідомлення критичного опрацювання перекладу, ніж сучасні перекладачі.

Із суджень українських книжників можемо зробити висновок, що текст вони сприймали як цілісну і завершену систему, яка підлягатиме змінам у цільовій мовокультурі у зв'язку з традицією функціонування цього тексту. Головні критерії для успішного відтворення оригіналу – це дотримання мовних норм і контекстної логіки, хоча перекладачі також звертали увагу на естетичні особливості твору.

1.1.5. Осмислення перекладу у XVIII ст.

В епоху Просвітництва критика нарешті стала автономною галуззю філологічних студій: хоча під її іменем розуміли ще широкий спектр завдань (від з'ясування семантики виразу до тлумачення виключно античних творів), потроху вироблялося розуміння потреби інтеграції знання, щоб поглибити верифікацію критичних суджень [Oświecenie 2001:200–201]. Такі епістемічні

трансформації не могли не позначитися на судженнях про переклад. Однак XVIII ст. не було вдалим часом для розвитку української науки, літератури, мови. Найкращих інтелектуалів забирали до Петербургу (особливо перекладачів¹ [Харламповичь 1914:781–786]), перекладів українською (хай і книжною мовою) для українців не робили, через відсутність українських часописів (принаймні територіально українських) не було простору для дискусій. Саме тому головні судження про переклад висловлювали у передмовах до російських перекладів і в приватних листах.

На перекладацьку діяльність XVIII ст. значно вплинула Києво-Могилянська академія, де перекладали для дидактичних цілей у курсі з риторики [Булгаковъ 1843:54, 127–129, 152]. Згодом випускники Академії чимало перекладали, а в передмовах пояснювали або обгрунтовували свої перекладацькі принципи та знахідки. Їхнє розуміння якості перекладу повністю характеризується інтуїтивним підходом до мовних явищ, який, проте, не виключає докладне фактологічне опрацювання.

На замовлення Петра I Теофан Прокопович переклав трактат Дієго де Сааведро Фахардо «Політичні максими. Гадки про християнського політичного володаря», у передмові до якого мав нагоду висловитися про особливості своєї праці, зокрема, про етапи праці, текстові зміни, труднощі розуміння [Пекарській 1862: т. 1:215–216]. Він наголошував на тому, що не все у мові можна відтворити іншою мовою, однак потрібно триматися змісту, щоб переклад залишався перекладом, а не перетворювався на новий твір. Опущення у перекладі можна схвалити, якщо вони відповідають нормам цільової мови та розумінню тексту [там само; *пор.* Семенец, Панасьєв 1991:183–184].

Перекладаючи «Європейську історію» Самуїла Пуфендорфа, Гаврило Бужинський зауважив, що в перекладі «більше наслідував історію смислу, аніж слова та склад» [Пуфендорф 1718:7], що тепер мало б означати таке: перекладач дотримувався логічного викладу подій при виборі семантичних відповідників, відступаючи від оригінально вжитих лексем та синтаксичних структур. Перекладач зазначає, що йому довелося робити історичні та богословські «розшуки», щоб правильно описати владу Папи Римського [там само].

---

¹ К. В. Харлампович пише, що «навіть малоосвічені українці були матеріалом для повнення колеґії зовнішніх справ усними та письмовими перекладачами (*рос.* переводчиками и толмачами), коли практично, наприклад, у полоні, оволодівали багатьма мовами» [Харламповичь 1914:782].

Випускник Києво-Могилянської академії ієромонах Симон (Петро) Кохановський переклав трактат Юста Ліпсія «Політика» 1721 р. Хоча він друком не вийшов, із рукописної передмови теж можемо дізнатися певні перекладачеві погляди (саму передмову опубліковано у: [Пекарській 1862: т. 1:219]): основний критерій задовільного перекладу – ясність і зрозумілість викладу, а тому вкрай невиразні лаконічні висловлювання доводилося розширювати й тлумачити, так само окремі розлогі та теж незрозумілі описи доводилося скорочувати й пояснювати. За його висловом, він перекладав не «слово в слово», а так, щоб незмінною залишалася «сама істинна сила історії» [там само]. Водночас такий підхід санкціонував певні заміни ширшого текстового плану: окремі політичні приклади, які використав Юст Ліпсій, заміняли на розсуд перекладача на відповідніші приклади, взяті з «Історії» Тита Лівія.

Естетична домінанта проглядається у судженнях Григорія Політики (Полетики) про свій переклад Ксенофонових філософських праць про Сократа. Переклад давніх творів уже викликає питання щодо «вірності» у розумінні їх, а ще виникає онтологічне питання мовлення: наскільки мовлення Ксенофонта відображає мовлення Сократа, – адже саме його перекладач і відтворює [Ксенофонт 1762:[13–14]]. Утім, перекладач зосереджується на «красі складу Ксенофонта», якою він і переймається, проте вважає, що доцільно ставитися спокійно до змін виразного мовлення оригіналу: оскільки сам Ксенофонт визнає, що не досяг рівня красномовства Продика, то й перекладач визнає, що він не досяг рівня Ксенофонта [Ксенофонт 1762:[14]].

Працюючи над перекладами медичних творів, Петро Підгорецький сформулював думку, що в перекладі потрібно звертати увагу на читача. Отже, якість перекладу залежатиме не від близького відтворення оригіналу, а від простого й за потреби коментованого викладу оригінальних ідей [Дзюба 1990:70].

Про сутність перекладу писав Григорій Сковорода. Як дослідив Й. О. Баглай [Баглай 1973:89], його погляди висловлено в примітці до перекладу оди фламандського неолатинського поета Сидронія де Госха [Сковорода 2011: 1007], у передмові до перекладу твору Цицерона «Про старість» [Сковорода 2011:1010], у супровідному листі Якову Донцю-Захаржевського до свого перекладу твору Плутарха «Про спокій душі» [Сковорода 2011:1040], у листі до Михайла Ковалинського (жовтень–грудень (?) 1762 р.) [Сковорода 2011: 1096–1097] та у «Філологічних виписках» [Сковорода 2011:1328, 1331]. Джерелами для поглядів Григорія Сковороди були його власна практика, а також

судження Цицерона, Єроніма Стридонського, німецького ритора XVII ст. Августа Бухнера [Баглай 1973:89–90].

Упорядкування терміносистеми перекладу у небагатьох контекстах із творів Григорія Сковороди свідчить про вживання п'ятих латинських термінів. Не зрозуміло цілком, чи маємо справу з гіперонімом «*verto*»/«*con-vertio*» й гіпонімами «*transfero (translator)*»/«*exprimo*» та «*interpreto (interpret)*», чи може із суцільною парадигмою «*transfero (translator)*»/«*exprimo*»–«*interpreto (interpret)*»–«*verto*», які можна накласти на парадигму Джона Драйдена (1680 р.): «*metaphrase*» (дослівний переклад)–«*paraphrase*» (смиловий переклад)–«*imitation*» (вільний переклад) [Dryden 1992:17]. На основі текстів Григорія Сковороди точно встановити термінні відмінності всіх лексем неможливо через брак контекстів. Імовірно, вивчення перекладознавчої терміносистеми латини у XVII–XVIII ст. допоможе розкрити, чи дійсно український письменник міг вдаватися до таких семантичних розрізень.

У текстах Григорія Сковороди знаходимо ще лексичний ряд «*traducere–traductio–traductor*» [Сковорода 2011:139, 843], проте вони позначають «налеп, обман» або «перенесення» і до перекладу не стосуються.

Варто звернути увагу на твердження, що у його перекладі Плутархового твору «Про спокій душі» «переведены не Слова Ея, но Мысли» [Сковорода 2011:1010], що нагадує розмисли давніх південнослов'янських книжників, а це свідчить і про високу обізнаність Григорія Сковороди з історією перекладацтва в Україні, і про подальше використання поглядів Кирила та Івана Екзарха болгарського.

Як протиставлення до цієї традиції, можна назвати переклад трактату Фридриха Християна Баумайстера «Моральна філософія», який зробив Петро Лодій, син Пряшівщини, випускник Львівської греко-католицької семінарії, професор університетів у Львові, Кракові та Санкт-Петербурзі. У передмові до читача перекладач говорить про потребу таких книг «**въ матернемъ языцѣ**» [Баумейстеръ 1790:[xi]], а звідси і впливає його головна настанова для перекладу – використання всіх реєстрів рідної мови так, щоб висловити думку оригіналу: «**Сѣа ради причины [для пользы оучацагвса юношества Галлиційскагв] да не почѣдггг простымъ иногла выраженіамъ благосклонный читатель**» [Баумейстеръ 1790:[xii]]. Очевидно, перекладач мислив про мову перекладу як про систему, яка здатна передати всю повноту думки. Обмеження стосувалися лише реєстрів мови, потрібних для наукової мови.

Отже, епоха Просвітництва вносила питання мовної системи та читачевого сприйняття у розгляд перекладацької проблематики. Слово вже не було Божественною таємницею, а матеріалізувалося у конкретних рисах, на які звертали критичну увагу перекладачі.

1.1.6. Критичні погляди на переклад у XIX ст.

У боротьбі за свою ідентичність. XIX ст. можна назвати часом затишся в українській військовій історії, через що недруги твердили про крах української мови, а це імпліцитно означало крах етнічної та державної українськості: «Мова самого народу почала псуватися, і тепер чиста українська мова (*рос.* малоросійський язык) перебуває переважно лише в книгах. Утім, ми маємо повне право сказати, що тепер уже немає української мови, а є обласне українське наріччя, як є білоруське, сибірське та інші, подібні до них обласні наріччя» [Белинский 1979:417]. Такі погляди стимулювали серед українських літераторів пошук власного місця для свого народу, який сприяв відновленню української ідентичності. Зазначимо, що ідентичність завжди межує з ідеєю «чужого»: «‘Етноцентризм’ означає, що самоствердження, яке творить ідентичність, обов’язково пов’язане з формуванням відносин із інакшістю інших. Ідентичність – завжди позначена відмінністю від інших: у випадку особистісної ідентичності – відмінністю від іншої особи, у випадку суспільної ідентичності – відмінністю від інших суспільних формацій» [Rüsen 2017:208]. А тому існування двох площин – «своєї» та «чужої» – сприяли усвідомленню власної ідентичності і в перекладній літературі, і у студіях про переклад.

Велика заслуга харківських романтиків була у поверненні власної української ідентичності у публічний простір [*пор.* Тетеріна 2004:41]. На думку літераторів, реалізація цього завдання пролягала двома шляхами – через оригінальні твори і через переклади. 1816 р. Р. Т. Гонорський посилався на авторитет Вольтера і доводив, наскільки переклади визначальні для нації, що прокидається [ІУЛКЛ 1996:28]. У його мотивації головною ідеєю є вироблення художнього смаку [ІУЛКЛ 1996:28, 29], що засвідчує його усвідомлення невиробленості української лінгвопоетики, хоча чітких вказівок (які можна вважати критеріями для перекладознавчого розгляду) він не подає.

Мовне експериментаторство у перекладі підтримував Г. Ф. Квітка-Основ’яненко, що можна розглядіти у таких його розмислах: «Нехай же й пан Греб’онкін [С. П. Гребінка] викине «Полтаву», що перероблює з московської:

нехай, кажу, не боїться нічого та, як там кажуть, іздасть її типом, так там і таке буде, що хоч не хочеш, а заколупне тебе за душу, а де серденько защемить; буде й таке, що читаючи, сліззоньки тільки кап-кап-кап!» [ІУЛКЛ 1996:75]. За таким емоційним викладом сховано розуміння естетичного критерію як визначального в перекладі попри відхилення у мовних зворотах [ІУЛКЛ 1996:79, 89].

Подібно підходив до перекладу П. П. Гулак-Артемівський, який через мовний експеримент намагався створити нову систему відповідностей для української мови. Працюючи над розширенням виражальних засобів української мови [Тетеріна 2004:43–49], він закладав підвалини для подальшого розвитку лінгвопоетики, щоб відійти від традиційного бурлескно-побутового світосприйняття.

Мовний критерій був визначальний і для західноукраїнських будителів. Я. Ф. Головацький відстоював позицію, що українська мова здатна «до вираження вищих понять» [Твори... 1906:4]. Що ж до перекладів сербської народної поезії, то, враховуючи історію розвитку мов і впливи інших мов, українська мова найкраще може відобразити всю «первісну красу» сербських творів: «Малорущина одна годна перейняти тії краснозвучні народні утвори тай разом заховати вірно тую просту красу без всякої принуди» [Твори... 1906:116–117]. Як бачимо, критерій задовільної відповідності для Я. Ф. Головацького – це не просто норма цільової мови, а ще й із питомим етимологічно-історичним підґрунтям. Така норма є типологічна, а не запозичена, що означає певну художню відмінність між двома текстами. Я. Ф. Головацький чітко усвідомлював художні та віршові особливості двох поетик, а тому наголошував, що всі риси першотвору відтворити неможливо [Твори... 1906:119].

П. О. Куліш розвинув цю думку, вказуючи на значно глибші відмінності між мовними поетиками: для нього мова віддзеркалювала ментальність нації, і це стосувалося також труднощів перекладу [Тетеріна 2015:54]. На його думку, точно передати російською мовою характер українського мовлення неможливо. Естопсихологічний критерій не став провідним у перекладознавчих пошуках, хоча спроби поєднати мову та поведінку з проекцією на переклад робляться регулярно від того часу.

Власне з такого кута можна розглядати погляди О. О. Потебні на питання перекладу [Тетеріна 2004:142, 144]. Через досвід та розуміння [Тетеріна 2004:143] О. О. Потебня формулює першу семантичну теорію міжмовних відповідників, обґрунтовуючи принципи такого розчленування семантики

слова, який згодом назвали компонентним аналізом [Зорівчак 1983:20–22]. Водночас він ураховував комунікативну модифікацію повідомлення – ситуаційне навантаження слова лексем у різномовному спілкуванні [Потебня 1993:167]. Такі ідеї найбільше почали застосувати сто років потому, коли розвинулася семантика та комунікативна лінгвістика, а практикам перекладу й критики можна було опертися на ширшу лексикографічну базу.

Зіставляючи тексти. У ХІХ ст. простежуємо застосування елементів перекладознавчого аналізу для з'ясування поставлених дослідницьких завдань. У своїй праці про первинний переклад Біблії на Слов'янщині О. М. Новицький намагається з'ясувати окремі питання історії біблійного перекладу: 1) хто й коли почав перекладати Біблію слов'янською мовою (тобто староцерковнослов'янською); 2) скільки біблійних книг переклали тоді; 3) яким варіантом слов'янської мови (в історичному значенні, тобто спільної для всіх слов'ян мови) перекладали першу Біблію; 4) чи зберігся цей список; 5) звідки взяли відмінності у різних списках такого перекладу [Новицький 1837:2]. Аналізуючи соціолінгвістичну ситуацію з моравським, болгарським і сербським варіантами «слов'янської мови» та історичну динаміку переписування перекладу біблійних книг, дослідник наводить різні уривки паралельно, запрошуючи читача до зіставлення [Новицький 1837:37, 43–54, 56–57, 61–68]. Він не наводить прямо критеріїв для зіставлення, однак імплікує застосування аналізу мови самих перекладів, фонетичних, граматичних і лексичних відмінностей, але абсолютно не звертає уваги на мову оригіналу. Такий підхід визначено цілком встановити історичну динаміку співіснування різних давніх текстів, а не відобразити, як конкретна мова й література формували власну біблійну традицію.

Можливо, саме від О. М. Новицького пішла традиція зіставляти тексти. У своєму критичному розгляді «Замѣчанія на пѣснь о Полку Игоревѣ въ стихотворномъ переводѣ Гербеля» (1855) М. О. Максимович студіює переклад і виявляє всі його лексичні вади [Максимович 1880:564–625]. Застосовуючи лише читацьку логіку, критик подав вірєць ґрунтовного контекстного аналізу, де намагається пояснити всі недоладності у тексті М. В. Гербеля. Щоб поглибити свою думку, М. О. Максимович цитує Київський літопис та наводить паралельні місця з інших російських перекладів. Окремо він розглядає ампліфікації, які порушують історичний контекст [*напр.*, Максимович 1880: 581, 584, 586–587]. Критерії перекладу можуть здатися досить розмитими: «не зовсім вірна передача барв оригіналу відкупляється підсиленою звуч-

ністю віршів» [Максимовичь 1880:596], однак таке формулювання добре відображає емоційну рецепцію читача і залишається у вжитку до сьогодні. Серед інших подібних фраз – «віддалятися від оригіналу» [Максимовичь 1880:600], «у співця інша народно-поетична картина» [Максимовичь 1880:602], «при передачі цієї картини оригіналу» [Максимовичь 1880:603]. Загалом, головною заслугою такого докладного розбору є те, що М. О. Максимович фактично використав два методи для аналізу перекладу давніх текстів – контекстний та історичної реконструкції.

Аналіз віршової техніки і контексту – це досить поширена практика для оцінювання перекладів у другій половині XIX ст. У Російській імперії ще один взірць зіставлення оригіналу та перекладу подав В. Є. Чешихин, який намагався з'ясувати «поетичну індивідуальність» В. А. Жуковського-перекладача [Чешихинь 1895:3]. За твердженням дослідника, В. А. Жуковський використовував «порівняльно-психологічний метод», що, «виділяючи на перший план ідейний зміст аналізованого твору, він полегшує розуміння й оцінку форми, яку прибирає цей зміст» [там само]. Насправді критик заглибився в інтерпретацію конкретних текстів і з'ясування, наскільки повно відображено зміст оригіналу. Чіткість критеріїв ще не вироблено, а тому трапляються такі оцінні судження, як «ослаблено барви картини» [Чешихинь 1895:146], «красиво передано» [Чешихинь 1895:156], «близько до оригіналу, але розтягнуто й майже водянисто» [Чешихинь 1895:158], «наслідування (*рос.* подражаніе) – доволі слабке» [Чешихинь 1895:159], «образи рівносильні оригіналу» [Чешихинь 1895:165] тощо.

Дуже емоційно аналізуючи російські переклади творів Т. Г. Шевченка (1896–1897), П. А. Грабовський зупиняється на спектрі лексичних проблем, пов'язаних із семантичними відмінностями двох мов, культурними асоціаціями, ідейною інтерпретацією [Грабовський 1985]. Певна систематизація критеріїв для секції тексту виявляється у такому його судженні: «годі в них шукати краси або поетичності, хоч якої-небудь близькості до первотворів, навіть чистоти мови і стилістичної (се вже справжня дивовижа!) бездоганності» [Грабовський 1985:128]. Як бачимо, чітко окреслено змістовий (чи інформаційний) критерій, указано на природність чи нормативність цільового мовлення, наголошено на відтворенні стилістичної системи оригінального тексту (мабуть, усе-таки йдеться про фігури та тропи), і лише поетичність є досить розмитим критерієм, адже тут можна говорити і про просодію у вузькому значенні (як-от евфонію), і про мелодійність у широкому значенні (типова метрика, система повторів).

Fin de siècle та критика перекладу. Попри зацікавленість якістю перекладів у XIX ст. текстологічна критика перекладу подекуди зводилася до наведення паралельних місць та вказування на сам факт існування неточностей (помилки, викривлень тощо) без жодного пояснення їх мотивації. Тому для розвитку аналітичних студій вони не дуже спричинялися, тоді як філософські пошуки суті слова, що накладалися на переклад, могли значно краще стимулювати розширення аналітичного інструментарію. Синехологічна теорія О. М. Гілярова [Гіляровъ 1894; Ткачук 1997:36–37] сприяла тому, що перекладачі намагалися заглибитися у семантику тексту та спробувати з'ясувати, як текст впливає на читача. Хоча сам О. М. Гіляров говорить про «значну перемогу Логоса над навколишньою темрявою» [Гіляровъ 1894: 287], усе ж він не виходить за рамки аналізу, зосередженого на просодії та лексичній точності й повноті, а його розгляд більше розкриває культурні умови створення оригіналу.

Саме тому головним мірилом для оцінки перекладів був мовний спектр. Зрештою, вимогу дотримуватися точності у змісті [Старицький 1990:352] можна тлумачити і як відсутність пропусків, і як відтворення повноти значення слова. Зосереджувалися критики й перекладачі на тогочасному стані розвитку української мови, через яку бачили оновлення рідної літератури та трансформації іншокультурних цінностей для її модернізації [Тетеріна 2004: 161]. Хоча перший ступінь випрацювання мовлення – і художнього, і наукового – може бути недоладний, потрібно цей етап пройти, не боячись експериментів, але все ж намагатися уникати непотрібної «літературщини» та взоруватися на живе українське мовлення (Б. Д. Грінченко [цит. за: Хоптяр 2017:31; пор. Старицький 1990:353]) Зіставляючи вимоги М. П. Старицького й Б. Д. Грінченка до перекладу, можна спостерегти значну подібність їхніх позицій щодо вибору лексичних відповідників:

- 1) українське мовлення вже виробило свої стандарти, які відображають суспільне буття нації: українська мова багата лексично й риторично, але вона – мова степів, а не королівських палат [Старицький 1990: 352], «як тільки міг, я слідував у своєму перекладі мові, виробленій українською літературою, але й вона не завжди змогла вдовольнити потреби: тим-то й не знайдете ви в цьому уривкові [«Виховання розумове, моральне та фізичне» Г. Спенсера] духу укр[аїнської] мови» [цит. за: Хоптяр 2017:30];
- 2) потреба розширяти семантичний простір мови для вироблення «високих» понять, що можна представити як із філософського боку, так і з

естетичного: «використовувати рідне слово для вираження вищих понять» [Старицький 1990:352], «усяке позичання тоді тільки має право бути, коли нема у мові слова чи виразу якого, нема слова чи виразу, котрого значення ми могли б поширювати до того «поняття», яке хочемо стермінувати, і нема елементів для складання, виробу власного слова» [цит. за: Хоптяр 2017:31–32];

- 3) під час перекладу потрібно звертати увагу на норми спілкування, які вже склалися: «не відступаючи від оригіналу, надати їй [шекспірівській фразі] якомога більший відтінок української мови» [Старицький 1990:352], «усяке позичання вимагає, щоб позичене з чужої мови слово вжито було [б] у тій мові, для котрої його узято у формах, належачих цій останній мові» [цит. за: Хоптяр 2017:31–32].

Такі погляди відображають видозміни лексичних значень, проте у критиків того часу вони слугували критеріями для визначення успішної відповідності в українськомовних перекладах.

На початку ХХ ст. критики намагалися далі розщепити поняття «вірність» на складники, щоб довести невідповідність/відповідність між текстами оригіналу та перекладу. Найбільшим поступом у перекладознавчому аналізі було глибше розуміння і ширше використання поняття «стиль». У рецензіях на «Антологію сучасних українських поетів» у перекладах С. А. Твердохліба Микола Євшан (Федюшка) розглядає перекладений твір у двох проекціях – формальній, де засадою правильного відтворення є збереження стилю оригіналу, та суспільній, де наголошується на взаємодії національної гідності перекладача/читача й перекладу [Євшан 1910, 1911].

Микола Євшан найвільніше серед тогочасних критиків перекладу оперує поняттям «стиль» (і терміном «стилізованне»). Визнання стилю робочим поняттям на позначення автентичної естетичної системи першотвору можна вважати великим успіхом: «С т и л ь п о е т и ч н и й – це не така ... маловажна річ, щоб забувати про його в перекладі на чужу мову. З ним пропадає коли не зовсім краса твору, – то на всякий случай затрачується його первісний, початковий характер, і він стає не той. І тому ми стаємо не раз безнадійні перед чужим твором, не раз мусимо відмовитись від того, щоб мати його на своїй мові» (розрядка автора. – *Т. III.*) [Євшан 1910:751]. Хоча рецензент чітко не визначає поняття «стиль», він намагається встановити онтологічні відповідності між оригіналом та перекладом, наголошуючи на відмінностях, «іншості» цільового тексту. Роздуми у цьому напрямі наводять на ідею крайньої межі, де опорою перекладу є функція твору та умовність змістових відповідників.

1.1.7. Перекладознавство як наука в Україні впродовж ХХ ст.: проекція на оцінювання перекладів

Основоположні ідеї І. Я. Франка для оцінки перекладів. Серед найвидатніших українських критиків – І. Я. Франко, чий критичні праці містять такі літературознавчі судження, які допомагають усвідомити те, як він розглядав літературний твір, а отже, які можна екстраполювати на перекладознавчий аналіз. Його основна перекладознавча праця – «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» (1911) [Франко 1983: т. 39:7–20] – найдовершеніший взірць повноцінного перекладознавчого аналізу того часу.

У розвідці «Слово про критику» (1896) І. Я. Франко з'ясовує сутність критика як суб'єктивного реципієнта, рівнозначного будь-якому іншому читачеві: «Супроти літературного твору критик не суддя, не Зевс-громовержець, а тямущий справознавець. Він розглядає твір з усяких можливих боків, а властиво з такого боку, з якого йому хочеться, і реферує публіці, що бачить. Він один із публіки, і голос його має принципіально не більше значення, як голос усякого другого читача» [Франко 1983: т. 30:214–215]. І. Я. Франко висловлюється за право індивідуального трактування у літературній критиці з дотриманням окреслених критеріїв.

Певний антропоцентризм простежується у ще одному висловлюванні І. Я. Франка – у рецензії на статтю німецького дослідника Г. Мюллера «Про вплив реалізму на стильові особливості мови»: «Ми хочемо тепер не лише відчитати зі слів думки людини, а й відчутти за тими словами саму людину» (розрядка автора. – *Т. III.*) [Франко 1980: т. 28:51]. Тут відчувається прямий зв'язок із загальними здобутками німецьких мовознавців і навіть експериментальних психологів [Гнатюк 2016: 139], але для нас важливо те, що І. Я. Франко виділяє найголовніше завдання критика – заглибитися у текст так, щоб побачити «позатекст».

В основі критики завжди лежить аналіз. У другій половині ХІХ ст. такий аналіз залежав від розвитку літературознавства й естетики, що позначалося на розумінні аналізу перекладу як розгляду відтворення «психічних явищ та естетичних фактів» оригіналу у перекладі [Франко 1983: т. 39:11]. На думку І. Я. Франка, «[л]ітературна критика мусить бути, по нашій думці, поперед усього естетична, значить, входить в обсяг психології і мусить послуговуватися тими методами наукового досліджу, якими послугується сучасна психологія» (розрядка автора. – *Т. III.*)

[Франко 1981: т. 31:53], а отже, естетика та психологія настільки взаємопов'язані, що становлять один бік перекладознавчого розгляду. Цілісний перекладознавчий аналіз, який пропонує І. Я. Франко, містить два складники – орієнтацію на текст та орієнтацію на суспільство.

Перекладознавчому аналізу найбільше приділяє уваги І. Я. Франко у своїх рецензіях на твори Т. Г. Шевченка у німецькому перекладі С. І. Шпойнаровського 1904 й 1906 рр. [Франко 1982: т. 35:189–196] та на власний вірш «Каменярі» у польському перекладі С. А. Твердохліба 1911 р. [Франко 1983: т. 39:7–20]. У них І. Я. Франко уперше послуговується інтерпретаційно-стилістичним методом, проєктованим на перекладознавчий аналіз. У працях І. Я. Франка віднаходимо не просте зіставлення текстів зі зверненнями до мовного чуття читачів та без висновків про відтворення художньої будови першотвору, а цілісне бачення відтворення семантичних і стилістичних деталей у рамках усєї системи оригіналу щодо авторового задуму. Його терміносистема дуже розгалужена, а частина термінів для опису художності містить цілком мовознавче (семантичне, лінгвостилістичне) бачення: «конвенціонально-поетичний», «контекст», «образ» (у значенні «мовний, словесний образ»), «поетичне слово», «смысл, змісл», «стиль» (різноманіття визначень), «форма», «фраза», «фразеологія», «язико-стильвий» (мовностильовий), «значення» [за: Пінчук, Регушевський 1966].

Мету аналізу І. Я. Франко сформулював ще 1883 р.: «Конечно, се [досягнення перекладачевої цілі] нас не звільняє від обов'язку порівнювати переклад з оригіналом і виказувати, де і в чім перекладчик йому не дорівнює; се тільки і повинно бути і для нього, і для других перекладників заохотою, поступаючи тою самою дорогою і метою, по якій зладжений сей переклад, поправляти його на будуче, доводячи як мога ближче до оригіналу, не спроневіряючись ні в чім духові нашої бесіди» (розрядка автора. – *Т. III.*) [Франко 1980: т. 26:309]. Паралельно критик зі стилістичного боку розглядав мовний вираз авторської настанови, доповнюючи так розуміння цілісної естетичної суті художнього твору. Як бачимо, аналіз зводився до начебто простих логічних операцій – інтерпретації ключових слів чи яскравих образів оригіналу та визначення ролі стилістичних засобів в оригіналі та в перекладі. Якщо врахувати, що семантика як галузь філології сформувалася у кінці XIX ст., то для літературознавства такий текстуальний аналіз на фоні загальнопоширеної критики був великим кроком уперед. У мовознавстві подібні дослідження над значенням робив, очевидно, тільки О. О. Потебня, намагаючись з'ясувати семантичну структуру слова та

вислову [Зорівчак 1983:20–22]. Хоча важко сказати достеменно, чиї праці зі стилістики використовував І. Я. Франко, проте можна припускати вплив мовно-стилістичних пошуків істориків української мови, як-от П. Г. Житецького [пор. Бевзенко 1991:206–207]. Цікаво, що майже одночасно стилістичні дослідження активно провадила французька школа лінгвістики, яка трохи згодом почала розрізняти «індивідуальну», «суспільну» та «загальну стилістику», згідно з поняттями «мовлення», «мова» та «мовна діяльність», які запровадив Ф. де Сосюр [Ivić 1966:76–77].

Основою перекладознавчої критики І. Я. Франка є «вірність», але не як простий одинний критерій, а як складне поняття зі змістовим та формальним складниками: «вповні вірно передати і зміст, і форму Шевченкових віршів буде їм неможливо, і для того [перекладачі] зрікалися або одного, або другого: або перекладали свобідно, пильнуючи поперед усього, щоб переклад робив хоч трохи те саме враження, як оригінал, або посвячуючи риму або навіть віршову форму, щоб передати якомога докладніше сам текст» [Франко 1982: т. 35:189]. Попри те, що єдність змісту та форми не є новим поняттям, і в середині XIX ст. німецький учений Т. Момзен виводив класифікацію перекладів за відтворення одного чи двох цих компонентів [Mommsen 1858:8, див. також ОФ... 2007:67], то це більше сприяло жанрології перекладів, а перекладознавча критика не дуже ними послуговувалася.

Зачин методу кількісних підрахунків для перекладознавчого аналізу теж знаходимо у «Каменярах...». Зрозуміло, що статичний аналіз вагоміший для критика перекладу і не впливає безпосередньо на діяльність перекладача. І. Я. Франко використовував статичний аналіз для оцінки еквіритмічності, що найкраще для цього надається. Також він продовжив ще одну цікаву ідею Аристотеля про використання окремих категорій слів для різних жанрів: складні слова найкраще відповідають дифірамбам, рідкісні – героїчним віршам, переносні – ямбовим [Арістотель 1967:79–80]. І. Я. Франко використав системний підхід для поділу частин мови за пізнавально-чуттєвими ознаками: «Коли слова перших трьох категорій [іменники, прикметники, дієслова] творять головну основу словесного твору, надаючи йому зміст і акцію, то слова другої категорії [займенники, прислівники місця та часу, сполучники] – се неначе тінювання в малярстві, що оживляє і упластичнює картину» [Франко 1983: т. 39:20]. Такий поділ, звісно, потребує ще чималого доопрацювання, але за допомогою простого підрахування відповідних категорій в оригіналі та перекладі можна скласти досить об'єктивне враження про відхилення від першотвору як наслідок.

У контексті української перекладознавчої критики початку ХХ ст. двома найголовнішими критеріями оцінки перекладів для І. Я. Франка були чистота української мови та вірність оригіналові. Характеризуючи працю П. Г. Житецького про Євангелія українською мовою, учений зазначає: «Свою порівняльну працю д. Житецький веде у двох напрямках: слідить, наскільки даний переклад вірно передає грецький оригінал і наскільки він передає той оригінал чистою літературною українською мовою» [Франко 1982: т. 37:65]. Цих двох критеріїв достатньо, щоб визначити приблизне місце перекладеного твору у системі національної літератури [пор.: Франко 1980: т. 27:337]. Але для оцінки естетичних якостей художнього твору І. Я. Франко застосовує категорії розміру [напр., Франко 1983: т. 38:528; Франко 1983: т. 39:12], ритми [напр., Франко 1982: т. 35:407; Франко 1983: т. 39:12], мелодійності (пропорційність голосних та приголосних фонем) [Франко 1983: т. 38:529]. Отже, літературознавчий аналіз на цьому етапі філологічного розвитку міг дати значно більше, ніж мовознавчий.

Поняття «вірності» важливе тим, що певний його ступінь може бути межею між перекладом та переспівом. І. Я. Франко намагався наповнити це поняття глибшим змістом, – тобто обґрунтувати об'єктивні складники, які були б очевидні та чіткі. Частково такими складниками стали віршознавчі поняття – наочні та незаперечні: метр, рима, строфа, що становлять формальну сторону художнього опису. З іншого – смислового – боку, вірність опирається на ясність, зрозумілість і межує з дослівністю [Франко 1978: т. 11:308; Франко 1983: т. 13: 179–180, 446]. Послугуючись такими критеріями, справедливо можна ставити питання про розмежування двох дуже схожих художніх явищ – перекладу та переспіву. І. Я. Франко вказав на можливу основу для розрізнення та суть відхилень, однак сам він нечасто уживав термін «переспів»: «Щоправда, головне діло його [С. В. Руданського] життя, переспів «Іліади» Гомера, при всій натуральності вислову і поодиноких мітких зворотів треба вважати невдалим; переспів Руданського має одну кардинальну хибу: він не дає вірного виображення о оригіналі» [Франко 1980: т. 28:219].

Між двома світовими війнами. Після Першої світової війни значні суспільні переміни, пов'язані насамперед українізацією друку та інституцій, стимулювали розвиток перекладознавчих ідей, що позначилося і на підходах до оцінки перекладів.

Стаття П. О. Богацького про переклади Г. Гауптмана українською мовою містить цікаві погляди – майже цілісну концепцію перекладу [Богацький

1918]. Першочергова вимога до перекладу, мабуть, універсальна – це зрозуміти оригінальний художній твір. На думку дослідника, вона передбачає цілісне усвідомлення художньої реалізації фізичних та психічних умов під час написання твору, виявляючи індивідуальність автора [Богацький 1918: стовп. 821]. Літературознавці того часу досить часто оперували поняттям «душа» – «душа автора», «душа народу» і т. д. – на позначення самотутньої художньої системи. Хоча індивідуальність ще переважає над системою, усе ж літературознавство намагається виділити складники, на які можна розчленувати художню цілість.

Такий розбір важливий, щоб визначити норму перекладу, яку П. О. Богацький називає «вірністю». Складниками «вірності» є відтворення стилю та лексики оригіналу [Богацький 1918: стовп. 830–831], але будь-якого докладнішого визначення поняття «стиль» та уточнення розмежування функцій стилю та лексики не знаходимо. Натомість маємо застереження, що твір потрібно розглядати через призму часу й місця його створення [Богацький 1918: стовп. 823]. І ще один фундаментальний момент – «художній твір можна лише відтворити, коли бажаєш, щоби він зостався художнім, але не перелицьовувати» [Богацький 1918: стовп. 830]. Тут дослідник вказує на серединну ситуацію між буквальністю («літеральним перекладом») та переспівом/травестією.

Продовженням обговорення поняття «вірність» можна вважати рецензію Б. Ф. Якубського [Якубський 1919] на український переклад «Книги пісень» Г. Гайне, який зробили Д. Ю. Загул та В. О. Кобилянський: «Які ж вимоги стоять перед перекладчиком поезій? Перш за все від нього будемо вимагати всього того, чого вимагаємо від кожного перекладчика: повноти, точності і ясності перекладу, художності його, а також уміння відчутти дух оригіналу» [Якубський 1919: стовп. 1173]. Вимоги стосуються і перекладача, і самого перекладу. Припускаємо, що поняття «ясність» ґрунтується на герменевтичних та стильових характеристиках, а «точність» (або «вірність») – це поняття оцінки перекладу. І хоча художність та вірність є найумовнішими перекладацькими речами [Якубський 1919: стовп. 1175], тобто можуть трактуватися зовсім нарізно, то під час перекладу варто пам'ятати про принцип неподільної єдності форми та змісту. Той самий зміст у відмінній формі призводить до виникнення чогось «іншого», віддаленого від автора та читачів, – «тільки в цій формі і мислимо ми даний зміст; у другій формі він стає вже чимось іншим» [Якубський 1919: стовп. 1173]. Поетична форма потребує належного відтворення розміру вірша, ритму, строфічного поділу, рим тощо.

У рецензії на римську антологію М. К. Зерова «Антологія римської поезії» (1920) Г. М. Іваниця характеризує зміну загальної стратегії у перекладі античних творів, яка окреслилася у кінці XIX – на початку XX ст.: «Замість недавнього рабського відношення до тексту первотвору з'являється відношення вільніше, але свідоміше. Перекладчик дбає про те, щоби передати не слово і речення, а *поняття* в прозі, *поетичний образ* в поезії» (курсив автора. – *Т. III*.) [Іваниця 1921:187]. Це викликає певну інтерпретаційну модернізацію тексту, що співвідноситься із психологією сучасного читача. Акцент на сучасному читачеві – неодмінний чинник для існування перекладу в суспільстві: йдеться про коментарі, які вкрай потрібні, оскільки український читач втратив тісний зв'язок з античністю, і йому бракує певних, визначених автором асоціацій. Протиставлення «поняття–поетичний образ» указує на використання семантично-стильового критерію в оцінці перекладів.

М. К. Зеров відіграв головну роль у формуванні української літературної критики. Його критичний підхід до перекладів вплинув на розуміння розвитку українського поетичного стилю, який історично вкладався у схему «травестія–переклад–травестія (переспів)–переклад». На прикладі «Енеїди» І. П. Котляревського, яка, за твердженням М. К. Зерова, походить з латинського першотвору Вергілія через переробку М. П. Осипова, дослідник виділив ознаки травестії: 1) відсутність специфічно національного елемента оригіналу (в українському випадку, відсутність римського, «римської душі»); 2) діаметрально протилежний тон і відповідно підібрані поетичні засоби; 3) етнографічний реалізм українського побуту [Зеров 2003:28–35]. Останній складник може бути і не обов'язковим замінником національного елемента першотвору, додатковим пунктом (як в І. П. Котляревського), і замінником національного пласта оригіналу своїм, цільовим національним духом (як у перекладах П. П. Гулака-Артемовського з Горація).

М. К. Зеров відкидає дискусії на тему повної точності віршованого перекладу, причому не з погляду теоретичної невірності, а радше з погляду теоретичної ідеальності, досконалості, а отже, недосяжності у повсякденній праці перекладача-практика. Використовуючи думку І. Ф. Анненського, що переклад починається із з'ясування «цілісності» поетичного твору, дослідник схиляється до погляду про суб'єктивно (у міру речей) стилістичне витлумачення першотвору [Зеров 2003:615]. Прийнявши розуміння тексту (як і розуміння історико-літературної генези твору та автора) за основну передумову перекладання, М. К. Зеров звертає увагу перекладача на п'ять таких вимог (1928) [Зеров 2003:618–623]: 1) *лексичний добір* звучить як засторога для

розрізнення високого та низького стилів (їх нерозрізнення спричинилося до «котляревщини» чи травестійності у перекладах) у разі неправильного вжитку лексичного запасу мови; 2) *найповніша увага до тропів та фігур*, їх передача, проте обережність з переважаністю незвичними для читацького сприйняття образами; 3) *метричні особливості*; 4) *евфонія першотвору*; 5) *краса рідної мови*. Такий репертуар вимог-критеріїв є роздрібним порівняно з тими двома критеріями – лексичний і віршовий, – на які спиралися ще кілька десятиріч перед тим. Цей поділ став переходом до лінгвостилістичного аналізу другої половини ХХ ст.

Важливо, що М. К. Зеров також передбачав множинність критичної інтерпретації, вказуючи на онтологічну суб'єктивність аналітичних висновків [Бриська 2017:77]. На основі його критичних праць, рецензій на переклади, передмови та примітки до власних перекладів О. Я. Бриська реконструює такі критерії [Бриська 2017:83]: 1) відповідність нормам цільової мови; 2) відповідність жанрово-стилістичним характеристикам оригінального тексту; 3) зрозумілість і читабельність тексту перекладу. На відповідність цим критеріям можна зіставити репрезентативну вибірку текстом із аналізованого твору, а тому така схема аналізу дуже практична.

Вагомою є рецензія Д. П. Рудика на твори Г. Гайне у перекладі Д. Ю. Загула, яка перебуває на межі літературної історії та перекладознавчої критики [Рудик 1930]. Аналізуючи переклади П. О. Куліша, дослідник використовує «мотив» як основу перекладознавчого аналізу: під час перекладу окремі мотиви не відтворюються, а це породжує спрощення смислової структури твору [Рудик 1930:111–112]. Д. П. Рудик також згадує про відмінну образну тональність у перекладах І. Я. Франка й Д. Ю. Загула [Рудик 1930:112, 122 *та ін.*]. Оскільки дослідник не наводить розмежувальних ознак термінів «мотив» та «образ», то це дає змогу припустити їх подібність. Сучасне перекладознавство сприймає мовний простір твору не лише у рамках тексту, а й в обсязі дискурсу¹, за своєю природою – об'ємного, то є можливим усунути термін «мотив» з інструментарію суто текстологічного перекладознавчого аналізу, оскільки його суть покривається поняттями «макро-» й «мегаобраза» для характеристики сюжетів. Мотив, натомість, може найкраще пояснювати існування відмінних текстів, пов'язаних наслідковим зв'язком.

---

¹ Дискурс розуміємо або у вузькому смислі як «текст у конкретному контексті ситуації», або в широкому – як «умовні способи мовлення і письма, що типізують взаємодію у конкретних суспільних сферах» [ЕТ 2001:146].

Теоретичним висновком історії рецепції творів Г. Гайне в Україні є таке висловлювання Д. П. Рудика: «Кожен переклад повинен фактично передати три основні частини оригіналу: фабулу, стиль і ритм. За сьогоденного стану перекладної техніки в цілому можна ще сперечатися, чи можлива повна нівеляція перекладача, його «я». За критерій точності перекладу мусить бути безперечно задум автора оригіналу» [Рудик 1930:119]. Тут головним критерієм точності є авторський задум на рівні тексту.

У статті «Почин», присвяченій російським перекладам поезії П. Г. Тичини, Ю. А. Савченко схематично групує усі перекладацькі «хиби» у п'ять класів для зручності аналізу: «1) основний тон, думки – зміст твору; 2) поетичний словник – елементи стилістики; 3) ритм; 4) евфонія; 5) композиція» [Савченко 1927:64]. Така класифікація досить повно описує поетичний твір як мовну й естетичну цілісність. Однак те, що дослідник називає аналізом, можна розглядати з двох позицій. По-перше, це – зразок дуже глибокого перекладознавчого аналізу, що допомагає виявити та частково подолати труднощі, які виникають на вищому рівні – рівні сприйняття поетичної єдності, а не окремих її складників. По-друге, складники такого аналізу можна вважати також критеріями адекватності у перекладі. Це свідчить про поступ теорії перекладу, де став можливим системний підхід до перекладу з чіткою методологічною базою.

На розвиток теорії перекладу в Україні значно вплинула концепція перекладу-стилізації В. М. Державина. За вихідну точку став поділ функцій мови на «комунікативну (повідомляльну), пізнавальну та художню» [Державін 1927:45 *і далі*]. Отож, слово трактується трипланово: як слово-повідомлення, слово-термін та слово-художня одиниця.

З погляду передачі інформації, на думку В. М. Державина, переклад не становить особливих труднощів, адже об'єктивна дійсність повідомлення завжди однакова. Тут ідеться, властиво, про передачу не контекстного значення слова, а самої позамовної дійсності. Під цим кутом зору значення повідомлення перебуває поза мовним виразом, воно мовнонезалежне. «В даному випадкові перекладається не те, що говориться, а те, про що говориться» [Державін 1927:46].¹

---

¹ Із цим, очевидно, не погоджувався Р. О. Якобсон, який твердив, що невідповідність знаків-слів самим об'єктам (сир у різних країнах різний) породжує різне значення (лексеми на позначення сиру означають різне для носіїв різних мов) [TSR 2000:113–115], а тому ми маємо справу з умовністю: відбувається не тільки заміна знаків, а й реальності, адже інші знаки творять іншу реальність.

Пізнавальна функція мови співвідноситься, головню, з науковими текстами та науковими терміносистемами. Якщо у слові-повідомленні значення формується контекстом (і мовним, і позамовним), то семантика слова-терміна закріплена за відповідною мовною формою раз і назавжди. Звідси рекомендація – «термін краще зовсім не перекладати, а транскрибувати» [Державін 1927:46]. Хоча автор твердить, що такий підхід не порушить чистоти мови, усе ж таки практика показала, що надмір транскрибованих слів не впливає позитивно на наукове мовлення.

Методологію дослідження художньої функції слова, а саме концепцію зовнішньої та внутрішньої форм слова, дослідник частково запозичує в О. О. Потебні (без прямого цитування, обмежуючись лише згадкою на своє першоджерело). Художність не існує без чуттєвості: «Навпаки, звуковий склад мови (зовнішня форма) дає нам саме чуттєво-сприймальні елементи слова, а морфологія і синтакса своєрідно збуджують нашу здатність до чуттєвого уявлення, хоча й не оперують з величинами позачуттєвими» [Державін 1927:47]. Тому художній переклад повинен відтворювати всі аспекти твору, тобто фонетику, морфологію, синтаксу та лексику (у зв'язку з етимологією) [там само].

Художній твір для В. М. Державина – це насамперед система літературних норм [Державін 1952:20], а отже, перекладаючи, треба зважати на своєрідності системи; причому сам твір є складником вищої системи – системи національної літератури, яка повинна мати ознаки стильової єдності.

Перебуваючи у руслі пошуків формальних ознак тексту, Г. Й. Майфет найбільше використовує техніку ретельного прочитання у перекладознавчому аналізі, де найбільше наголошує на композиційній архітектоніці твору. Аналізуючи англійські, французькі та німецькі переклади творів Т. Г. Шевченка [Майфет 1927; Майфет 1928б; Шевченко 1928:233–262; Шевченко 1930:191–203], дослідник вимагає цілісного стислого відтворення головної домінанти тематичної архітектоники разом із побічними антитезами, які вкрай часто трапляються у Шевченкових поезіях [Шевченко 1930:203].

Г. Й. Майфет обґрунтував детальний семантичний і композиційний розгляд завдяки ретельному прочитанню та коментуванню окремих фрагментів і визначенню їхнього значення та функції у творі. Його стаття «Шевченко в англійській інтерпретації» [Шевченко 1928:233–246] часто тяжіє більше до реєстру хиб перекладу, однак дослідник намагається водночас пояснити, чому саме це слово чи вираз ужив перекладач, і відразу подає інший варіант, що, на його думку, був би доцільніший. Проте пізнішу статтю «Композиційна

архітектоніка «Мені однаково» та її відтворення в німецькому й англійському перекладах» [Шевченко 1930:191–203] дослідник починає із з'ясування композиції твору та авторової концепції, і вже на її основі констатує відхилення від оригіналу в перекладах. Звичайно, такий аналіз ще аж ніяк не охоплював усіх тонкощів семантичних, граматичних, стилістичних, культурологічних явищ, але уже був неабияким кроком уперед.

Науковець спостеріг важливість перекладознавчого аналізу для літературознавчого (а вужче – для герменевтичного, інтерпретаційного) вивчення текстів, адже саме погляд на оригінал через переклад відновлює нашу, так би мовити, тексточутливість: «Сприймаючи повторно будь-який шедевр, зрештою призвичаюєшся до його завершеності. Це не означає, що остання зовсім не викликає реакції, але реакція на неї слабшає з цілком зрозумілих причин» [Майфет 1927:173; 555, с. 245]. Існує інтерпретаційне коло – перекладач тлумачить оригінал, згодом переклад тлумачать стосовно оригіналу, і разом це дає простір для наступного тлумачення нового перекладу цільовою мовою. Ось ще один аргумент перекладацької множинності.

Уведення процедури ретельного прочитання в перекладознавчий аналіз було відступом від стилістичного підходу до аналізу перекладу (точкою відліку стильового підходу можна вважати розвідки І. Я. Франка, а ґрунтового опрацювання він набув у статтях О. М. Фінкеля). Пригодилося Г. Й. Майфетові математична освіта, яка допомогла йому застосувати математичні закони у перекладознавчому аналізі. Уперше він обмірковує подібний підхід у статті «З уваг до теорії перекладу», реферуючи працю «Мистецтво перекладу» К. Шольца, який намагався через математичне порівняння описати саме явище перекладу: «1) як різницю поміж змінною величиною та її межею можна зробити безкрайньо малою, так і переклад може наблизитись до завершенної репродукції оригіналу; 2) як змінна величина ніколи не зможе перевищити своєї межі, так – логічно припустити – що переклад не може бути вищий за оригінал» [Майфет 1928a:86]. Дещо згодом дослідник доходить цікавих і критичних висновків про використання «коефіцієнта золотого поділу», «що в прикладенні до ліричних віршів означає пункт тематичного перелому, який дійсно в деяких ліричних творах відбувається саме так, що більша частина (до перелому) складає 0,71 цілого вірша» [Шевченко 1930: 195]. Звісно, не всю лірику можна увібгати у ці вузькі рамки, але Шевченкове «Мені однаково...» якраз є доказом такої закономірності, що свідчить про витончену структуру вірша, важковідтворювану в перекладі.

Цікаві думки про природу художнього перекладу висловлює С. С. Дложевський у тезах доповіді «П. І. Ніщинський, як перекладач з античних мов» [Дложевський 1929]. Якщо науково-технічний переклад – це заміна слів, що виражають своєрідні та важливі думки оригіналу, то художній переклад – це явище абсолютно іншої якості: «Такий перекладач [у художньому перекладі. – Т. III.] повинен би був відтворити усю сукупність всіх елементів оригіналу зі збереженням всіх ієрархічних стосунків цих елементів. В дійсності переклад відтворює тільки поодинокі елементи оригіналу й лише поодинокі стосунки цих елементів, художній переклад творить свою нову систему, до якої увіходять деякі елементи оригіналу й, крім цього, додаткові нові» [Дложевський 1929:31]. Тут відчувається вплив дискусій формалістів про систему у літературному творі, проте дослідник чітко формулює теоретичну засаду творення нової текстової цілісності, яку треба сприймати як наслідок чи продукт оригіналу, але ніколи як іншомовну тотожність. А звідти об'єкт перекладознавства – шукати не тотожності з оригіналом (адже самозрозуміло, що переклад має щось спільне з оригіналом), а встановлювати «природу порушень та ухилень від оригіналу, порушень, що виникають внаслідок різниць у мові, різниць у культурі, різниць в суб'єктивному аперцепуванні оригіналу перекладачем» [там само].

Для О. М. Фінкеля головний критерій якості перекладу – стилістичний. Він обґрунтовує власне поняття стилю [Фінкель 1927; Фінкель 1929], яке стало основою його перекладознавчої концепції [ОФ... 2007:56, 58]. Ґрунтуючись на розумінні, що мова має дві функції – конструктивну (комунікативно-пізнавальну) та естетичну (комунікативні явища, які по-особливому замінюють конструктивні, «утворюючи деякий лишок між звичайною мовною [мовною] системою й тою, що спостерігаємо» [ОФ... 2007:58]), стилістику визначають як «співвідношення конструктивних та естетичних мовних явищ у всій своїй різноманітності» [там само]. А втім, на думку О. М. Фінкеля, не можна зрівнювати абсолютну збіжність та відповідність за всіма – семантичними та морфологічними – складниками перекладу та оригіналу [ОФ... 2007:258].

Текстове перетворення оригіналу в переклад відбувається крізь призму розв'язань проблем між двома полюсами – змістом та формою [ОФ... 2007: 61, 67 *і далі*]. Таке розміщення тексту між двома крайнощами, – а водночас двома фундаментальними компонентами, – коренями сягає ще класифікації текстів на основі цих двох складників, яку ввів Т. Момзен (або домінує зміст, або домінує форма, або не домінує ні те, ні інше, і твір переходить до розряду

«варіацій на тему») [ОФ... 2007:67–68]. Український науковець бачить питання пристосування оригіналу до різноманітної аудиторії саме через призму цього протиставлення. Як наслідок, стверджується, що переосмислення змісту також спричиняє стилістичне переосмислення [Финкель 1939:61].

Непряме визначення еквівалентності простежуємо у статті О. М. Фінкеля про використання перекладу у процесі навчання в середній школі: «Цілком ясно, що кожний перекладач і кожний переклад мають на меті передати оригінал з максимальною близькістю й точністю в усіх його складових частинах – і щодо змісту, і щодо художніх образів, і щодо конструкції речення, і щодо лексичного складу і т. д.» [Фінкель 1952:46]. Це визначення можна перетворити на такі аналітичні критерії: інформативний, образний, синтаксичний, граматичний. На жаль, дослідник не закінчив перелік, або таку схему для зіставлення можна інтерпретувати як завжди відкриту й гнучку для відповідних цілей.

П. І. Зайцев наголошував, що теорія поетичного перекладу встановила принципи, які визначають майстерність перекладу та його відповідність – «максимальне наближення до оригіналу та його стилістичних прикмет» [Зайцев 1936:345]. Він називає чотири фундаментальні принципи поетичного перекладу: 1) відповідний добір слів та уникання слів з іншого стилістичного реєстру; 2) збереження тропів та фігур оригіналу; 3) відтворення евфонії вірша; 4) «мовна майстерність перекладу», в яку можна включати текстові характеристики та авторські стильові звороти [там само].

Є. Ф. Маланюк акцентував увагу на взаємовідносинах між перекладом та ідеологією. Його головний принцип підходу до перекладу – «переклад мусить бути еквівалентом твору» [Маланюк 1927:240]. Однак «еквівалентність твору» – це складне поняття, оскільки містить і проблематику перевираження художньої будови, і проблеми функціонування твору у певній полісистемі, водночас полісистема впливає на підбір засобів перевираження.

Постулат «ліричний вірш перекласти не можна» [Маланюк 1927:241] доведено тим, що головне у ліриці – «фактично-несхоплéнна лірична пульсація, сказати б, невидима чуттєва електричність», тобто явища зі сфери суто почуттєвої. Поема полегшує переклад тим, що має сюжет, певну предметність, натомість лірика цілком «беззмістовна», вона – «більш від мелоса, ніж від логоса» [там само].

Лірика – божественна за походженням, і найбільшого блюзнірства, якого може зазнати лірика Т. Г. Шевченка в перекладі, – це примітивізація і «націоналізація» [Маланюк 1927:242]. Найстрашніше, що тільки можна зробити з

Т. Г. Шевченком, на думку Є. Ф. Маланюка, – це перетворити його на «руського народного поета», що так активно пропагує більшість російських перекладачів. Складність тут не у мовних засобах, властивих окремим етапам розвитку мовної поетики. Перекладачі копіюють словесну зовнішність, під якою «вулканічна» суть Т. Г. Шевченка ледве видніється. «Мовляв, поет – «народній», отже, нема чого з ним «церемонитися», це ж не «загранічний» – Гете або Байрон чи принаймні Міцкевич, це ж «наш» такий собі «хохлацкій Кольцов»...» [Маланюк 1927:243]. І тут можна погодитися, що таке сприймання поета справді позначається на якості перекладу.

Окремі судження, які можна вважати за елементи перекладознавчого аналізу, містяться у публікаціях В. Г. Щурата, Б. С. Лепкого, Я. А. Гординського, Л. Ю. Луціва та М. І. Рудницького [Дзера 2013:234–238].

Поглянувши на західноєвропейський контекст, зрозуміємо, що пошуки суті й дефініції перекладу В. Беньяміна можна екстраполювати на формування уявлення про засади перекладознавчого аналізу. По-перше, В. Беньямін визначив переклад не як цілість чи текст, а як спосіб [TSR 2000:16–17]. Таким чином підтвердив потребу у множинності перекладів, адже різні способи ведуть до однієї цілі, хоча вони й дають різні результати. Так можна поглянути і на аналіз: різні текстоаналітичні процедури даватимуть різний результат, оскільки мікроцілі відрізнятимуться. По-друге, у рамках творення постпозитивістичного світогляду В. Беньямін говорить про «цілком неметафоричну об'єктивність» та «суб'єктивність майбуття» [TSR 2000:16, 18], що прямо стосується аналізу, оскільки стимулює питання, наскільки об'єктивно ми можемо зрозуміти текст та його цілі/функції. По-третє, невідповідність знаків-слів між мовами та точність між текстами умотивована певними настановами [TSR 2000: 18, 21], а отже, еквівалентність – це умовна категорія, яку визначає певна настанова. Така ж настанова визначає умовність аналізу. Власне мета аналізу – знайти настанову, яка визначає вагомість існування тексту оригіналу й перекладу. Водночас така умовність показує, що може існувати кілька аналізів, які даватимуть різні результати, адже текст може мати різні настанови у полісистемі. Як бачимо, ці ідеї цілком суголосні судженням українських дослідників, що засвідчує одночасність розвитку цих ідей.

Перекладачі, критики й критика перекладу. У час після Другої світової війни провідним жанром перекладознавчих публікацій знову стали рецензії. Питання, порушені в рецензіях, стосувалися відтворення змісту та віршування. Поняттєво-термінний апарат спрямовано на пошук поняття, яке

відображає належне відтворення змісту, проте одного усталеного терміна не було. Без характерних розрізень послуговувалися термінами «точність», «еквівалентність» та «вірність»: «точність змісту» [Пархоменко 1945:66], «текстуальна точність» [Гринько 1947:164], «художня точність» [Ясний 1947:199], «неточності [у перекладі]» та «словесний і образний еквівалент» [Лиманов 1947:165] «вірні переклади» [Рудницький 1947:71; Ярема 1946:73, 74], «невірна передача змісту» [Пархоменко 1945:65].

Значним поступом у галузі мовознавчої теорії перекладу були статті Є. І. Старинкевич [Старинкевич 1946; Старинкевич 1947]. Пошуки «точного еквівалента» ідіоматики оригіналу, яка у широкому значенні охоплює синтаксис, лексику, фразеологію, пунктуацію, породжують питання про перекладність. Найголовніший її постулат – це відтворення стилю та стилістичної семантики у перекладі, на якому вона будує власне визначення художнього перекладу: «художнім перекладом буде переказ, в якому з максимальною повнотою враховані не тільки семантичні моменти, задані в оригіналі (предметно-логічний зміст), а й стилістичні» [Старинкевич 1946:156].

Розробляючи питання перекладу образу, Є. І. Старинкевич розмежовує предметно-логічний зміст образу [Старинкевич 1947:104–109] та фігури й тропи [Старинкевич 1947:109–110]. Згодом вона ще уточнює критерії точності/вірності [Старинкевич 1951:165]: точність або вірність оригіналу – це дбайливе збереження його духу і стилю, відтворення оригіналу в його ідейно-емоційному, поетично-образному та ритмомелодійному багатстві, яке можливе лише шляхом творчої праці. Треба зазначити, що терміни «точність» та «вірність» – взаємозамінні, але й термін «адекватність» – «спільність основних якостей цілих творів – оригіналу і перекладу» [Старинкевич 1951:166] – теж наближається до цієї взаємозамінності. Отож, відчувається певна теоретична плутанина щодо цих термінів.

Н. М. Андріанова акцентує на змішуванні «таких різних понять, як точність і вірність перекладу» [Андріанова 1953:152], а це вже могло би свідчити про мово- та літературознавчий підходи до визначення термінів, які позначають відповідність між оригіналом та перекладом. Описуючи поділ перекладів на дослівні/«буквальні»–творчі/адекватні–вільні, дослідниця наголошує саме на адекватному перекладі як центральній та єдиній проблемі теорії перекладу: «Творчий, адекватний переклад докорінно відрізняється як від дослівного, «буквального» перекладу, коли рабське копіювання перекладачем усіх особливостей оригіналу призводить часто до втрати його ідейно-художніх багатств, так і від вільного перекладу, коли авторський текст часто

замінюється власною вигадкою перекладача. Адекватний переклад ставить собі за мету таке відтворення тексту оригіналу, яке передає його ідейно-художні достоїнства, зберігаючи основні особливості авторського стилю» [там само]. Очевидно, мовне підґрунтя авторського стилю не має належної дослідницької уваги.

В. С. Ільїн у точність перекладу вкладав «повне збереження змісту з його мовностилістичними особливостями, системою образів і синтаксичною структурою» [Ільїн 1949:58; *також* Ільїн 1952:164]. Це визначення більш мовознавчого плану, проте не замикається у системі мови, навпаки, автор акцентує увагу на перспективному розвитку перекладознавства саме у лінгвостилістичному напрямі, про який писав О. М. Фінкель.

Цікаво, що Д. Г. Білоус використав ще й термін «образний еквівалент» [Білоус 1951:140], який, із сучасного погляду, пов'язує конкретний – точний – компонент мовної системи з абстрактною – адекватною – його функцією у структурі художнього твору, але тоді ще такого розрізнення не простежуємо. Натомість А. П. Шамрай послуговувався успішнішим терміном «адекватна передача системи образів» [Шамрай 1952:190].

Перекладознавчу концепцію М. Т. Рильського можна накладати на три моделі оцінки якості перекладу. Найраніша концепція (1931) присвячена віршованому перекладу й ґрунтується на трьох критеріях [Рильський 1986: т. 15: 61]: 1) традиції віршування; 2) естетиці з урахуванням загальних тенденцій перекладу; 3) формі, вільнішій для подальших варіацій перевираження. Найбільшою проблемою для перекладача поезії була відмінність загальноприйнятих систем версифікації: «Але коли ми перекладаємо грузинів чи вірменів, де зовсім інша система віршування, французів і поляків з їх силабічною системою, нам залишається шукати найближчі в нашій мові і віршовій системі метричні відповідності» [Рильський 1987: т. 16:322; *також*: Рильський 1987: т. 16:279]. Порятунком від абсолютно несхожого віршування М. Т. Рильський бачив у традиції, що склалася чи складалася у загальному перекладацькому процесі щодо певного жанру творів. Якщо такої традиції ще не було, то тут можна звернутися до загальної практики сьогочасного перекладу та використовувати його набутки (а таке врахування сучасного досвіду передбачає другий принцип). У моделі зіставлення М. Т. Рильський також пропонує звертати увагу на такі критерії, як еквіметричність, еквіритмічність та еквілінеарність [Рильський 1987: т. 16:278].

Другу модель можна назвати естетичною, адже тут перекладач і критик стикаються з «відповідним тоном, ключем, регістром» і «творчою домінантою

автора/даного місця» [Рильський 1987: т. 16:218]. Розглядаючи твір як естетичну одиницю, аналітик шукає центр чи основу художнього твору, що повинен відображати весь твір. Ще тут важливо відзначити використання терміна «домінанта», яке, вірогідно, в українське перекладознавство ввів О. М. Фінкель: «Кожний твір має якийсь центральний пункт, як кожний автор свої характерні риси. ... Ця естетична та історико-літературна домінанта може лежати у різних галузях твору» [ОФ... 2007:176–177; *також див.*: Коптілов 1972:41].

Третя модель – семантична, до якої ведуть три способи розв'язки лексичних труднощів у перекладі [Рильський 1987: т. 16:191–192]: 1) розширення семантики слова; 2) пошук історичних/етимологічних смислів слова; 3) творення нових слів. Перша семантична операція – це «поширювати значення слова, давно вживаному слову надавати нового відтінку, суто конкретне слово переводити у сферу абстрактних категорій і т. ін.» [Рильський 1987: т. 16:191]. Переклад – це суцільне прилаштування різноманітних поетичних категорій, які зазвичай у різних мовах мають властивість абсолютно не збігатися. Друга операція – «вивчення усіх значень слова в його історії; не раз ... можна і треба відновити призабуте значення» [Рильський 1987: т. 16:191]. Ця думка прямо перегукується з думкою В. М. Державина: лексику «треба розуміти історично, у зв'язку з етимологією» [Державін 1927:47]. Третя – творення неологізмів, «кованих слів»: «Кожна людина, сама того не знаючи, кує слова, і тим, власне, держиться, росте й цвітне мова людська» [Рильський 1987: т. 16:192].

У справі визначення «точності»–«вірності» М. Т. Рильський висловився так: «Ми наполягаємо на старій гадці, що декому здається навіть старомодною: треба перекладати «не букву, а дух»... Ось чому я особисто перед терміном *точність* даю перевагу термінові *вірність*» (курсив автора. – *Т. III.*) [Рильський 1987: т. 16:281]. Таке твердження одразу викликає кілька думок. По-перше, тут переважає ідея не зосереджуватися на всіх компонентах художнього твору, а дбати про вибір найсуттєвішого та найрепрезентативнішого; у підсумку це свідчить про пряме наслідування концепції віршованого перекладу М. К. Зерова [*пор.* Зеров 2003:615, *а також* Рильський 1987: т. 16:208]. По-друге, питання відтворення «не букви, а духу» неодмінно ставить наступне питання – цільового читача та мети перекладу, а тоді проблеми відтворення ідейної системи твору. Головну увагу звернено на ціль перекладу та читача (перевага «ідейної пропаганди» над естетикою форми). Нарешті, портете, непорозуміння викликає одночасне вживання обох термінів «вірність»

і «точність». Річ у тім, що М. Т. Рильський не відрікається від поняття «точності» як такого: «Які ж, коротко кажучи, найголовніші ознаки радянського перекладацького стилю? Вони ... такі: точність у віддаванні змісту і форми оригіналу, ствердження єдності форми та змісту і разом з тим примату змісту над формою» [Рильський 1987: т. 16:240]. Але якщо «точність» більше відповідає окремим елементам, а дослідник схильний говорити про переклад як «мистецьку проблему», а не як суто лінгвістичну [Рильський 1987: т. 16:281], то тоді йдеться про цілість художнього твору [пор. Рильський 1987: т. 16:241]. Та оскільки формальна цілість-система начебто суперечить примату змісту, то він знову ж змушений говорити не про «адекватність» (ідучи за М. К. Зеровим та О. М. Фінкелем), а, натомість, послуговується відмінним терміном (і, відповідно, поняттям) – «вірність».

Говорячи про термінологічний інструментарій у рецензіях Г. П. Кочура, бачимо, що в центрі розгляду – «якість перекладів» [Кочур 2008:159, 265]. Саме цей термін має виразну лінгвістичну основу, адже говоримо не про аморфну, суб'єктивно уявлювану належність до якоїсь літературно-поетичної традиції. Звідси базовий, проте комплексний критерій для оцінки перекладу – це «точність» [Кочур 2008:87], декларований у таких судженнях: «сумлінний і точний переклад» [Кочур 2008:622], «перекладач сумлінно й точно відтворив зміст поезій» [Кочур 2008:254], «переклав у всякому разі точніше за свого попередника» [Кочур 2008:439]. Точність містить такі компоненти – багатство лексики та стилістична гнучкість [Кочур 2008:87], інформативність («щодо змістових компонентів, то в основному точність їх передачі досить значна» [Кочур 2008:440]). Подекуди критерій точності розмитий або дуже невизначений: «сумлінний і доброякісний переклад» [Кочур 2008:89], «[переклади] звучать невимушено» [Кочур 2008:155], «в перекладах є і енергія вислову, і технічна винахідливість» [Кочур 2008:540]. Деякі судження важко назвати об'єктивними, але такими вони були у дусі часу, і насправді – це лише айсберг аналітичної роботи, мотивації якої не видно, а саме: «переклад не бездоганний, перекладачеві не завжди вистачає сил у боротьбі з оригіналом» [Кочур 2008:238]. Присутність оригіналу теж відіграє велику роль в оцінних формулюваннях: «віддалився від оригіналу» [Кочур 2008:88], «починається вільна варіація» [Кочур 2008:266]. Простежуємо й суто інформаційний критерій для оцінки перекладу, очевидно, не найкращої якості: «думка оригіналу в перекладі все ж збережена» [Кочур 2008:239].

Серед аналітичних операцій, які використовує Г. П. Кочур, – зворотний переклад [Кочур 2008:221–225, 234, 259–260, 442–443]. Цей засіб найвагомі-

ший для читачів, які не володіють мовою оригіналу; водночас такі переклади дають змогу викликати потрібні емоції та переживання, а це краще висвітлює перекладачеві успіхи чи невдачі.

На основі рецензій Г. П. Кочура можна класифікувати типи зауважень до перекладів, які у такий спосіб стають критеріями зіставлення для конкретного тексту:

- правописні (зокрема біблійні імена);
- мовні (діалектизми, мовний реєстр, росіянізми, жаргонізми, синтаксичні конструкції, занадто модернізована лексика, заміна кличного відмінка називним, стилістичні огріхи, неправильний наголос);
- лексико-семантичні (невластиве значення слова, неухважність щодо категорії оцінки в деяких значеннях);
- віршування (рима, метрика, евфонія певної літературної традиції);
- інтерпретаційні непорозуміння, ляпсуси;
- літературні – жанрові – питання (лібрето, сонет).

Зауваження кількох категорій трапляються в кожній рецензії.

Характеристика перекладача не дуже багата у перекладознавчих рецензіях Г. П. Кочура. Маємо позитивну оцінку, наприклад, «виявив багато вигадливості» [Кочур 2008:89], що наголошує на суб'єктно-процесуальній стороні перекладу. Увага до біографічних чинників, які вплинули на переклад (про І. Я. Франка) [там само], означає, що Г. П. Кочур звертав увагу на «мовну біографію» перекладача. Водночас, як творча особистість, перекладач міг поводитися по-творчому: «Перекладач має право експериментувати» [Кочур 2008:235].

Простежуємо у поглядах Г. П. Кочура певну теорію критики [Кочур 2008: 138–139]. Від автора рецензії вимагають «зіставний стилістичний аналіз текстів оригіналу й перекладу», який обґрунтовує цінність конкретного перекладу [Кочур 2008:138]. Сучасні перекладознавчі рецензії – це «айсберги», оскільки через брак місця їх друкують усіченими: без самого аналізу, а вміщують лише аксіологічні висновки [там само]. Відповідно, назріла потреба спеціалізованого журналу, де б можна було друкувати розгорнуті перекладознавчі рецензії [там само].

Традиційна тематика рецензій доби Г. П. Кочура включала оцінку вибору тексту для перекладу, визначення змістової відповідності вихідного й похідного текстів, розгляд доцільності використовувати художні засоби тощо. Він пропонував ще доповнити її радше теоретичним питанням – «взаємозв'язок деталі й цілості» в обох текстах [Кочур 2008:139]. До речі, цілість була важ-

ливою опорою для розуміння поняття відповідності у концепції Ю. Г. Еткінда, який розрізняв у загальному масштабі переклад твору як цілості (тобто «вірність») [Эткинд 1963:99] та відтворення окремих мовних одиниць (тобто «вербальна точність») [Эткинд 1963:117].

У монографії «Практика перекладу» С. П. Ковганюк присвятив чимало уваги питанням відповідності між мовами й текстами: він висвітлив проблему точності у перекладі, співвідношення духу й букви та подав історію дискусій щодо цих питань [Ковганюк 1968:19–38]. На думку С. П. Ковганюка, різноманітні терміни – «точність», «вірність», «адекватність», «реалістичність» – позначають одну суть: вони протиставляють справді художній переклад нехудожньому [Ковганюк 1968:19]. Однак підходи до цієї суті різноманітні, залежать від конкретних теорій. Зокрема, дослідник так висловився про адекватність та реалістичність перекладу: «Заперечення терміна адекватний і висунення нового терміна реалістичний переклад не є, звичайно, боротьба за ці терміни, це боротьба за принципи, що їх ці терміни виражають. Життєвість їх покаже майбутнє» (розрядка автора. – *Т. III.*) [Ковганюк 1968:36]. Поняття «реалістичного перекладу» обстоював Г. Р. Гачечиладзе, але С. П. Ковганюк обґрунтовував певну теоретичну хисткість цієї концепції [Ковганюк 1968:35–36]. Такі роздуми умотивовують висновок, що дослідник є апологетом терміна «адекватність перекладу», який треба сприймати на рівні цілого художнього твору (а «точність» і «буквалізм» – на рівні мовних одиниць).

С. П. Ковганюк відверто не підтримував перекладознавчих поглядів А. В. Федорова, яка будувалася на приматі лінгвістики і теж послуговувалася терміном «адекватність» [Ковганюк 1968:29–33]. Він повністю підтримує думку І. О. Кашкіна, що переклад – це проблема не лінгвістична, а філологічна, тобто ідейно-художня сторона твору визначає підбір мовних засобів [Кашкин 1968:503].

Теоретики й критика перекладу. Упродовж 1950–1960-х рр. у лінгвістиці відбувся перехід від мікролінгвістики (лінгвістики одиниць у середині абстрактної мовної системи) до глибшого, всеохопного аналізу природних мов у всій їхній складності та різноманітності – макролінгвістики. Розвиток соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики створив об’єктивні умови для розширення лінгвістичної і культурологічної бази теорії перекладу. Лінгвостилістика у 1970-х рр. переорієнтовується на розкриття закономірностей мови і мислення, на пізнання різновидів комунікативних стратегій, де

важливу роль відіграє категорія оцінки з її неодмінним національно-культурним компонентом [Єрмоленко 2005:113; *пор.* Белова 1997:7–8]. Отже, стилістичне забарвлення мовних одиниць стає об'єктом нових досліджень, а стилістичні методи – дистрибутивний, компонентний, контекстний, прагматичний, дискурсивний аналізи [Єрмоленко 2005:122] – також можна застосовувати у перекладознавчому аналізі, урізноманітнюючи та доповнюючи структурно-семантичний аналіз. Вони спрямовуються на визначення функції мовної одиниці у тексті, що важливо для її осмислення та відтворення у перекладі. Звідси – функційна відповідність лежить в основі зіставного лінгвістичного аналізу [Калашник 1973:5].

Поняття функції допомогло деякою мірою розв'язати суперечність між лінгвістичним та літературознавчим підходом до перекладу, які тоді активно дискутувалися в деяких перекладознавчих школах. Щодо оцінювання перекладів Р. П. Зорівчак робить дуже важливе спостереження: «визначаючи ефективність того чи іншого способу перекладу фразеологічної одиниці, треба зважати на її контекстне значення; за мовознавчим аспектом не забувати літературознавчого, бо навіть точно перекладена з лінгвістичного погляду фразеологічна одиниця може бути не рівноцінною оригіналові в художньому аспекті» [Зорівчак 1975:76]. Це своєрідне визначення текстуальної системи та ролі функційних елементів як головних категорій у художньому перекладі. Подібні думки висловлював В. В. Коптілов, а дискусію між А. В. Федоровим (прихильником мовознавчого підходу до перекладу) та Г. Р. Гачечиладзе (поборником літературознавчого підходу) підсумував Г. А. Фалькович: «ленінградський дослідник [А. В. Федоров] визначає загальну теорію як родове поняття, а теорію художнього перекладу, розглядавану в специфічному аспекті, як видове, тоді як Г. Р. Гачечиладзе вважає родовим теорію художнього перекладу, а видовими – різні літературні жанри. Мабуть, конфлікт між обома концепціями удаваний, оскільки відсутнє те спільне, що могло б стати об'єктом різноглумачень» [Фалькович 1971:94]. Ці погляди засвідчують перехід до розуміння, що переклад існує у ширшому інформаційному просторі.

Наукова спадщина В. В. Коптілова кінця 1960-х – початку 1970-х рр. закладає основи нового періоду української теорії та критики перекладу. Загальні засади його концепції такі: 1) перекладність кожного твору з будь-якої мови на будь-яку іншу; 2) можливість і потреба перекладу художнього твору в єдності його змісту і форми; 3) збереження в художньому перекладі того самого співвідношення між частиною й цілим, що й в оригіналі [Коптілов 1972:6–7]. У центрі – поняття перекладності, зумовлене співвідношенням

об'єктивного та суб'єктивного у перекладі. В. В. Коптілов з'ясовує об'єктивну сутність перекладів: сприйняття перекладу, як і будь-якого художнього твору, – явище суб'єктивне, проте кожен переклад має досить об'єктивну генезу та функцію. Тому, на думку дослідника, кожен перекладач мусить розглядати твір як породження «двох епох», «двох середовищ» та «двох стилістичних систем» [Коптілов 1967:50–51]. Такий розгляд створює певні умови для випрацювання перекладознавчого аналізу, головними положеннями якого є: 1) обережне врахування мистецького (суб'єктивного) та наукового (об'єктивного) аспектів перекладу [Коптілов 1969:29]; 2) обов'язкове зіставлення перекладу з оригіналом [Коптілов 1969:30]; 3) «[с]правжнім предметом художнього перекладу є не слова, словосполучення чи фрази тексту, а ідейно-образна структура першотвору, тобто пов'язані авторською ідеєю найважливіші образи, багатство взаємовідношень яких зумовлює неповторну своєрідність певного твору» [Коптілов 1969:30].

Ураховуючи, що критика перекладу ґрунтується на визначенні «відповідностей» між оригіналом і перекладом на п'яти мовних рівнях – фонетичному, ритмічному, лексичному, морфологічному та синтаксичному [Коптілов 1969:34], автор робить важливий висновок: «Запропонований підхід до аналізу перекладу й до визначення мети художнього перекладу не є ні суто літературознавчим, ні суто лінгвістичним. Його не можна вважати механічним поєднанням обох принципів, бо їх взаємодія, підпорядкована новому завданню, дає нову якість – перекладознавчий аналіз» [Коптілов 1971:54–55; також Коптілов 1972:185].

Уведення нового терміна – у цьому випадку «перекладознавчий аналіз» – не означало відкриття нового явища (якщо зважати на лінгвостилістичну традицію перекладознавчого аналізу І. Я. Франка та О. М. Фінкеля), а свідчило про великий поступ перекладознавства порівняно з попередніми періодами розвитку. Тепер, коли лінгвостилістика досягла нового теоретичного рівня, В. В. Коптілов застосував її принципи до перекладознавчих пошуків. Крім того, він послуговувався поняттям «одиниця перекладу» як змінною величиною змісту, що розкриває ономасіологічну площину пояснення поняття і є неподільною [*пор.* Одрехівська 2015:77, 292]. Натомість з аналітичного погляду її можна розглядати крізь призму ідейних, естетичних і стилістичних рис [Коптілов 1972:184; *пор.* Миронов 1970:35], а це вже є первинною моделлю перекладознавчого аналізу. У його площині можливі компонентна, статистична, лінгвостилістична, когнітивна та інші методи лінгвістичного аналізу, які дають нові відмінні результати, ніж у застосуванні їх тільки в

одній мові. Це – фундамент для подальших досліджень, які розпочалися у 1970-х рр.

«Перекладознавчий аналіз» – не замкнуте поняття і радше позначає загальний термін, а не конкретний метод. В. В. Коптілов виділяв «літературознавчу» і «лінгвістичну» критику перекладу, де аналітик звертав увагу або на «співвідношення творчих індивідуальностей автора і перекладача», або на «відповідність мови перекладу нормам літературної мови», доповнюючи оцінку перекладів у зіставленні з першотворами [Коптілов 1972: 203–204].

Вагомі теоретичні судження Ю. О. Жлуктенка та В. Н. Бублика про співвідношення контрастивної лінгвістики та теорії перекладу виокремлюють сформованість останньої як цілісної науки з визначеним поняттєвим і термінологічним апаратом. Так, у програмній статті «Контрастивна лінгвістика. Проблеми і перспективи» (1976), яка фактично започаткувала новий напрям мовознавства в Україні – контрастивістику, дослідники установлюють відмінність поняття «еквівалентність» у цих двох дисциплінах. Якщо контрастивна лінгвістика вивчає всі сторони мовного явища у двох мовних системах для визначення його рівнозначності, то теорія перекладу має селективний характер і акцентує лише на окремому – засадничо значущому – аспекті (як от структурному чи функційно-семантичному) [Жлуктенко, Бублик 1976:5].

Контрастивний аналіз охоплює граматику, семантику і навіть когнітивні структури, тому доцільно винести його як надоснову структурних методів аналізу, а не їх частину. Історично він є сполучною ланкою між розвитком структурних методів у загальному мовознавстві та використанням їх у перекладознавстві.

Українську школу контрастивної лінгвістики започаткував Ю. О. Жлуктенко. 1960 р. науковець опублікував «Порівняльну граматику англійської та української мов» [Жлуктенко 1960], де подав критерії для зіставлювання усіх граматичних категорій цих двох мов, які цілком відповідають вимогам перекладознавчого аналізу, і які посприяли формуванню його розуміння адекватності у перекладі [Жлуктенко 1981].

Модель перекладознавчого аналізу запропонував О. О. Миронов [Миронов 1970]. За його формулюванням мета аналізу – визначити «якість перекладу» й успішність застосованих перекладацьких прийомів [Миронов 1970:34]. Дослідник пропонує два вектори аналізу [Миронов 1970:35]: синхронний – для визначення відповідності між оригіналом і перекладом залучається також досвід відтворення тих самих елементів авторової поезики у перекладах інших творів того самого автора, який зробив або цей самий перекладач, або

інші перекладачі; діяхронний напрям для визначення відповідності залучає множини перекладів того самого твору, що дає змогу правильно оцінити якість перекладу, побачити «творчу лабораторію перекладача», визначити вагомість перекладу для власної діяльності перекладача, для історії національної мови й для розвитку міжлітературних зв'язків. Що стосується практичних критеріїв для зіставлення, то дослідник перелічує такі: сюжет, тема, ідея твору, архітектоніка, строфіка, лексика і фразеологія, граматичні особливості (морфологічні і синтаксичні), стилістичні засоби й прийоми, образи, послідовність відтворення змісту, загальний обсяг твору (кількість рядків), композиція, розмір, ритмомелодика, римування [там само]. О. О. Миронов намагався створити модель, яка охоплювала б різножанрові художні тексти. Він наголошував на об'єктивності розгляду, проте нерозмежованість жанрів оригіналу та цілей перекладу робить цю модель частково еkleктичною, а частково обмеженою, оскільки проблематика драматичного, науково-технічного та усного перекладу додаватиме (чи заміщатиме) певні критерії моделі.

Важливими свідченнями розвитку української науки про переклад є усталення терміносистеми та методів перекладознавчого аналізу. Ці два аспекти створюють базу для пошуків об'єктивних критеріїв для аналізу перекладу, а отже, по-новому інтерпретують досягнення філологічних теорій та пристосовують їх до власних потреб подальшого розвитку перекладознавства.

Центральним поняттям теорії перекладу є міжтекстова відповідність, на позначення якої вживають чотири синоніми – еквівалентність, адекватність, точність та вірність.¹ Розрізнення термінів «адекватність» та «еквівалентність» Ю. О. Жлуктенко вважав зайвим: «Останнього часу поняття адекватності перекладу тлумачиться надто дослівно. Оскільки слово «адекватний» має значення «однаковий, тотожний», то терміна адекватність взагалі почали уникати, вживаючи замість нього термін еквівалентність, тобто «рівнозначність». В обох випадках йдеться про одне й те ж – ступінь відповідності текстів – оригінального і перекладного, які в ідеалі мають бути тотожними, але на практиці цього майже не досягається. Як адекватність, так і еквівалентність перекладу ніколи не бувають повними» (розрядка автора. – *Т. III.*) [Жлуктенко 1981:85]. Мабуть, уникали його у працях, пов'язаних із суто граматичними проблемами перекладу. Розгляньмо, як окремі автори використовують ці поняття.

---

¹ Кількість синонімів зростає, якщо утворити «рівнозначність» від лексеми «рівнозначник» (термін Л. А. Булаховського) і «тотожність» від слова «тотожник» (варіант В. П. Підмогильного).

С. М. Желізна та Л. Б. Алефиренко, досліджуючи лінгвістичні принципи перекладу лексико-словотвірних синонімів, зазначають: «Еквівалентність перекладу лексико-словотвірних синонімів з англійської мови українською полягає у тотожності ситуацій, які вони позначають. Так, еквівалентні лексико-словотвірні синоніми – це постійно рівнозначні відповідники, які характеризуються взаємооднозначними відносинами, що не залежать від контексту» [Железная, Алефиренко 1981:4]. На основі такого визначення справді можна простежити певну схожість у виборі єдиноправильного слова, проте автори описують мовні явища поза контекстом, де вони можуть мати взаємооднозначні відповідники. Ю. О. Жлуктенко також виділяє п'ять рівнів еквівалентності – мовних знаків, висловлювання, повідомлення, опису ситуації та мети комунікації [Жлуктенко 1981:87]. Очевидно, лінгвістична проблематика умотивувала закріплення терміна «еквівалентність» за мовними категоріями.

Мовні категорії, попри їхню взаємозалежність та належність до однієї мовної системи, не вписуються у категорії художнього твору, де стилістика твориться не так на їхній базі, як на можливості відійти чи порушити мовні категорії (пор. визначення естетичних явищ О. М. Фінкеля [ОФ... 2007: 58]). А тому тут головну роль відіграє художня система літературного твору, система конкретного тексту та конкретного контексту. О. С. Медвідь описує, як можна визначити адекватність перекладу з позицій мовних функцій та стилю: «Ступінь функціонально-стилістичної адекватності встановлюється за допомогою компонентного, дистрибутивного та контекстологічного аналізів» [Медвідь 1981:114]. Подібні контекстні настанови є й у статті Я. Г. Ковалю: «Адекватна відповідність будується на інтерполяції словникового значення у контексті словосполучення» [Коваль 1982:29]. І далі: «Вони [ознаки оказіональних відповідників] виникають, коли постійних відповідників не можна застосувати у даному випадку, або коли вони можливі, але не забезпечують адекватності перекладу» [Коваль 1982:32].

Отже, доцільно виокремлювати частковий підхід до перекладу – переклад мовних одиниць різного рівня складності без урахування системи твору, а лише систему мови, що уможливорює еквівалентність. Еквівалентність різних рівнів забезпечує достовірність відтворення цілісного художнього твору, де одиницями вимірювання є образи та доміанти, – тобто адекватність. Так само М. О. Новикова розглядає розмежування «стилістичної еквівалентності» та «функціональної адекватності» з погляду жанрової теорії перекладу [Коммуникативная... 1988:4–6].

Термін «точність» може видатися заплутаним, оскільки однаково можна сказати про роз'єднане «точне відтворення одиниці перекладу» чи загальне «точне відтворення всього тексту». Я. Д. Погребенник пояснює, що сплутування термінів «точність» і «вірність» могло виникнути внаслідок намагання відмежуватися від ухилу до буквальності й буквалізму [Погребенник 1983: 46]. Дійсно, тоді усталюється ідея відповідності між мовними одиницями та їхніми структурами (точність) і між ідейно-естетичними концепціями художнього твору в оригіналі та перекладі (вірність). Так термін «вірність» набуває виключно оцінної вартості й використовується у розглядах перекладів крізь призму міжкультурного спілкування та вимог цільового читача.

Унаслідок впливів контрастивістики, семантичного аналізу та текстології перекладознавчий аналіз значно розширює аналітичний інструментарій. У ньому можна виділити два напрями розгляду перекладів. Перший – це **інтерпретаційно-культурологічний підхід**, який розглядає функціонування перекладу у контексті цільової літератури та культури, творчу індивідуальність перекладача й соціокультурне відношення перекладу до оригіналу. Він передбачає інтерпретацію твору у межах усієї творчості автора, літературного напрямку чи національної літератури. Другий – це **лінгвостилістичний підхід**, який передбачає мовну інтерпретацію авторського тексту й стилю. Такий розгляд обов'язково охоплює переклад у зіставленні з оригіналом, залучаючи різні методи лінгвістичного аналізу. Такі думки крізь призму перекладознавчих дисциплін приводять до висновку, що інтерпретаційно-культурологічний підхід – це царина історії та критики перекладу, а лінгвостилістичний аналіз можна найбільше використовувати у теорії, критиці, дидактиці перекладу.

Найбільший внесок до теорії **інтерпретаційно-культурологічного підходу** становлять праці М. О. Новикової. Дослідниця аналізує складний спектр питань, пов'язаних із перекладацьким стилем. В основі теорії перекладацького стилю (або стилістики перекладача) лежить поняття перекладацької інтерпретації, яке складається з інтерпретаційної настанови перекладача та інтерпретаційних ресурсів тексту [Новикова 1980:1, 4; Новикова 1986:84–85, 136–139]. Це поняття охоплює всі стадії перекладу як процесу та всі рівні перекладеного тексту, що дає змогу пояснити індивідуально-стильові якості перекладу [Новикова 1980:6]. Аналіз інтерпретаційного підґрунтя перекладацької множинності підтверджує, що «єдність ідейної настанови, єдність перекладацької **концепції** першотвору не виключає різних **стилістичних доведень** цієї концепції» (виділення автора. – *Т. III.*) [Новикова 1971:94]. Однак М. О. Новикова наголошує на засадничій небезпеці, з якою може

зіткнутися перекладач, – це заміна однієї образної системи, яка спирається на свої національні особливості, іншою, яка має свої, зовсім не схожі з попередньою, життєві корені [Новикова 1972:136]. Отже, перекладацький стиль є одним із об'єктів розгляду, що формує свою модель аналізу.

Входження тексту у цільову культуру – це не поелементне перенесення міжмовних відповідників, а складне відтворення діалогічної природи тексту і – ширше – контексту [Новикова 1990:46, 47]. Тому перекладений текст – це, по-перше, змістова та стилістична система; по-друге, неідентична, відмінна від авторської система; по-третє, місце і значення складників не тільки відмінне між оригіналом та перекладом, а й між двома перекладами [Новикова 1990:47–48]. Перекладацький контекст містить і варіювання плану вираження (а отже, і плану змісту), і синтез об'єктивних міжмовних відповідників та індивідуального стилю перекладача, й об'єднання перекладацьких стилів із загальноприйнятим перекладацьким методом [Новикова 1980:4].

Розвиток лінгвостилістики спрямував зіставний аналіз оригіналу та перекладів на дослідження стилю художньої літератури загалом як одного із функційних стилів національної мови, тобто вивчення вибору та індивідуального використання лінгвостилістичних засобів мови залежно від ідеї, теми, системи образів, жанру твору та задуму письменника і, отже, вивчення індивідуально-авторського стилю як варіанта стилю художньої літератури загалом [Козланюк 1972:4]. Ключовою проблемою **лінгвостилістичного підходу** стало дослідження словесного образу як головної художньої (поетичної) категорії тексту. Цьому сприяли студії над семантичною структурою слова, де образність – це взаємодія різних (логічного, емоційного та номінального) значень для створення естетичного та емоційного ефекту [Galperin 1971:56].

Серед лінгвістичних методів дослідження проблем перекладу доцільно виділити чотири категорії методів – контекстний аналіз, структурний аналіз (охоплює методи опозиційного, компонентного, трансформаційного, дистрибутивного аналізу), семантико-синтаксичний аналіз та кількісний аналіз [за: Кочерган 2003:372–388; Sukhorolska, Fedorenko 2006]. У перекладознавчих дослідженнях важко знайти цілісний опис процедур та використання конкретного методу, оскільки аналіз застосовують для мотивації задуму й інтерпретації дослідника та для оцінки перекладу. Так, вибірковість зумовлена конкретними завданнями аналізу перекладеного твору та мотивує використання лише окремих елементів відповідних аналітичних моделей.

Контекстний аналіз визначає мовленнєві умови, у яких реалізується актуальне значення мовної одиниці [УМ 2000:252]. Об'єктом аналізу є всі

рівні мови, що відкриває широкі можливості для розгляду стилістичного контексту у рамках перекладознавчого аналізу: стилістичний контекст ураховує ту обставину, що читацьке сприйняття ґрунтується на всіх можливих зіставленнях та протиставленнях елементів у структурі цілого [Арнольд 1991: 49; *пор.* Зорівчак 1983:7–8]. У такому розгляді контекст є дієвим верифікаційним критерієм відповідності [*як-от* у: Оголевець 1986:92; Радчук 1979: 50; Соломарская 1979:30–32; Сукаленко 1987:30] і слугує для уточнення конкретного значення слова [Бабич 1979:73–75].

В основі *методу опозицій* лежить протиставлення одиниць мови за певними диференційними ознаками [УМ 2000:309]. Для семантичного аналізу перекладу й оригіналу важливе застосування еквіполентних опозицій, зокрема для розрізнення стилістичних синонімів [Sukhorolska, Fedorenko 2006:54; *пор.* Арнольд 1991:38] та градуальних опозицій [там само], які сприяють влучнішому вибору слова серед спектра семантичних синонімів.

У перекладознавчих працях немає потреби виділяти всі диференційні ознаки обраної пари. У рамках авторового задуму дослідник намагається вичленити головну рису, від зміни якої залежить повна еквівалентність художньої одиниці [*напр.*, Аврахова 1986:30; Вакуленко 1988:62; Дудченко 1979: 95–96; Ткаченко 1986:145–148]. Він також може визначити, чи враховано лінгвокраїнознавчий чинник в обраному синонімі [Бабич 1987:95–97]. Дослідники зрідка подавали просте протиставлення наявних варіантів перекладу, щоб наочно показати відмінність перекладацького трактування, однак без додаткових пояснень [*напр.*, Вакуленко 1988:57; Хрустовська 1986:26].

Суть *методу компонентного аналізу* полягає у розщепленні значення слова на «семи» – мінімальні значеннєві складники (компоненти), які не мають формального визначення [Арнольд 1991:50; ЛЭС 1990:233; УМ 2000: 245]. Зіставний розбір мовної одиниці оригіналу та її відповідника у мові-реципієнті допомагає виявити усі спільні та відмінні складники значення, визначити головний складник, який актуалізується у мовленнєвому відрізку і, отже, впливає на вибір перекладацької стратегії та встановлення загальної і контекстної адекватності [Зорівчак 1983:7, 39–40, 55; Норинский 1981: 99, 101], наприклад, у перекладі реалій та неологізмів [Зорівчак 1989:79, 105–106, 112–113; Янко 1987:123–124].

Р. П. Зорівчак доводить ефективність компонентного аналізу для вивчення конотативного рівня граматики. Денотативне значення граматичної одиниці є тим узагальненим абстрактним значенням, яке накладається на лексичне значення слова чи словосполуки, і воно виражається у термінах

сем, оскільки граматичні конотації будуються не на денотативному значенні загалом, а на окремих семах – мінімальних елементах граматичного значення [Зорівчак 1987:34 *і далі*; Зорівчак 1989:153–154].

Дистрибутивний аналіз ґрунтується на розподілі одиниць мови стосовно одна одної у потоці мовлення і вивчає оточення аналізованої одиниці [УМ 2000:132]. Він показує оточення аналізованих одиниць у тексті й не використовує дані про повне лексичне і граматичне значення одиниці [ЛЭС 1990:137]. Дистрибуція – це сума усіх можливих – лексичних, граматичних і фонетичних – позицій одиниці щодо елементів аналогічного рівня, її сполучуваність [Арнольд 1991:40; Зорівчак 1983:7; Sukhorolska, Fedorenko 2006:62], а лексична сполучуваність доповнює дані для перекладознавчого аналізу [*напр.*, Зорівчак 1983:38, 62 *і далі*; Мірошниченко 1979:104–105; *пор.* Сукаленко 1987:27]. З такого погляду цей аналіз найповніше описує керування на рівні словосполучення, хоча також може проектувати типовий контекст для мовної одиниці. Під час аналізу перекладів звертань та привітань його застосовують для оцінки відтворення прагматичних аспектів мовлення [*напр.*, Медвідь 1988].

Трансформаційний аналіз – це метод репрезентації синтаксичної структури речення, який ґрунтується на виведенні складних синтаксичних структур із простіших за допомогою невеликого набору правил трансформації [ЛЭС 1990:519]. У перекладознавчому аналізі головними категоріями є глибинні та поверхневі структури, через які розглядаються наявні або можливі варіанти відтворити глибинну структуру, а також пов'язані з ними явища компресії та декомпресії, що важливо для виявлення перекладацьких можливостей синтаксичних категорій, невластивих цільовій мові [*напр.*, Гетьман 1979; Корбозерова, Мишустина 1988:142–143]. Сюди також може входити прагматична проблематика перекладу. Зокрема, В. І. Карабан робить спробу широкого опису та можливого пояснення прагматичних перекладацьких трансформацій, пов'язаних із непрямыми мовленнєвими актами, у перекладі художніх текстів [Карабан 1986].

Породжений граматикою відмінків *семантично-синтаксичний аналіз* (інший термін – синтаксемний аналіз) допомагає виявити повні та часткові еквіваленти синтаксичних конструкцій у цільовій мові. На відміну від трансформаційного аналізу, який оперує незмінною інформацією, він допускає певні семантичні варіації та значно розширює дослідження приєменниково-іменникових конструкцій [Sukhorolska, Fedorenko 2006:134, 141]. Це важливо для українсько-англійського перекладу, адже українська мова послуговується відмінковими закінченнями, а в англійській треба вживати приєменникові

сполуки для позначення аналогічних синтаксичних відносин [напр., Вовк 1981]. У ширшому плані він висвітлює особливості відтворення синтаксичних структур вихідної мови цільовою, а також може виявити відмінне використання однакових синтаксичних структур [Куровская 1981].

Окрему групу методів становлять кількісні методи, головне завдання яких – унаочнити зібраний матеріал та статистично відобразити важливість чи поширеність певної перекладацької ознаки. Наприклад, статистичні підрахунки використовували: Г. М. Дима для ілюстрації поширеності способів перекладу народнопоетичних образів у поезії Т. Г. Шевченка німецькою мовою [Дыма 1974:13]; П. О. Бех для відображення розподілу слів і складів у рядках поезії Дж. Г. Байрона та українських і російського перекладів, урахуваючи образотвірні (образоутворюючі) та образонетвірні (образонеутворюючі) слова [Бех 1979:88]; В. І. Карабан для визначення найпоширеніших засобів передачі непрямих мовленнєвих актів у перекладі, зокрема з урахуванням української та російської мов як двох різних цільових мов [Карабан 1986:104–106] тощо. Винятковим є застосування критерію єдності К. Пірсона (χ^2 – «хі-квадрат») для перевірки відтворення найхарактерніших синтаксичних особливостей прози І. Я. Франка в англійських перекладах у рамках дослідження Т. П. Козланюк [Козланюк 1972:18–21].

Схематично відношення методів можна зобразити так:

Перекладознавчий аналіз

Інтерпретаційно-культурологічний підхід

- а) ідеї та образи у системі твору, автора чи літературної традиції;
- б) перекладацький контекст, перекладацький цикл;
- в) вивчення перекладу у системі цільової літератури і культури.

Лінгвостилістичний підхід

(зіставлення оригіналу з одним чи декількома перекладами; аналіз відтворення стилістичних фігур, тропів, просодії).

Методи:

1. Контекстний аналіз.
2. Структурний метод:
  - а) метод опозицій;
  - б) компонентний аналіз;
  - в) дистрибутивний аналіз;
  - г) трансформаційний аналіз.
3. Семантико-синтаксичний аналіз.
4. Кількісні методи.

Множинний семантичний аналіз розширив лінгвостилістичну тематику досліджень, і стилістичні засоби та прийоми саме стали предметом розгляду. Зрештою, як зазначає О. І. Чередниченко, «[п]ринцип синтезуючого аналізу передбачає підхід до поетичного твору як до макрообразу, який має багатоярусну структуру» [Чередниченко 1987:8]. Розвиток методів перекладознавчого аналізу позитивно вплинув на вивчення окремих перекладацьких проблем. Проблеми гносеологічного та естетичного характеру – основні у визначенні єдності суб'єкта та критерію: читач (або критик) може сприймати переклад на рівні з оригіналом (тотожність впливів), або ж він розрізнятиме сприйняття у вихідному та похідному середовищах, що забезпечує багатство пізнавального діалогу [Радчук 1979:59]. Отже, переклад існує насамперед у комунікативному ланцюгу. Не варто забувати про мовну основу будь-якого тексту: «Художній переклад відображає не мову, а поезію оригіналу, а втім відображає *мовою*, тому художня адекватність відтвореної поезії і є мовна» [Радчук 1980:13]. Однак переклад – це нерозривна єдність мовних засобів та літературного жанру, що уможливує всебічний розгляд у системі національного літературного процесу, стану розвитку цільової мови та функційної настанови автора й твору.

Водночас деякі дослідники розділяли множину методів перекладознавчого аналізу за ознаками інформативності або естетичності. Тоді як осетинський дослідник Н. Г. Джусойти звертав увагу на зіставність перекладів із оригіналами на змістових і формотворчих рівнях у визначенні якості перекладу [Джусойты 1978:6–7], у російському перекладознавстві М. Я. Цвиллінг і Г. Я. Туровер розрізняли два крайні методи оцінки перекладу – літературно-критичний (художньо-естетичні й психологічні критерії) та формально-кількісний (у педагогічній і видавничій практиці) [Цвиллінг, Туровер 1978:4]. Водночас російські перекладознавці зазначали, що найприродніший критерій оцінки перекладу – повнота передачі інформації оригіналу – не є досконалим критерієм, адже «інформація в будь-якому природному тексті – фактично невичерпна» [там само]. Ці розмісли підштовхнули теоретиків до використання таких важливих і за своєю суттю аксіологічних термінів, як «оцінка успішності перекладу», «задоволеність перекладом» [Цвиллінг 1989:37]. В. Н. Комісаров обґрунтовує поняття «конвенційна норма перекладу», що уможливує заміну оригіналу – в цілому і в деталях – відповідно до поставлених завдань [Комиссаров 1990:232]. Хоча ці терміни не є наслідками суто алгоритмізованих процедур і навіть ставлять під сумнів верифікацію самих

наслідків, вони свідчать про проблематичність глибинного уніфікованого перекладознавчого аналізу для всіх текстів і на всі випадки розгляду.

Спроби обґрунтувати критику перекладу як самостійну дисципліну змінили акценти у розгляді перекладознавчого аналізу. В. Г. Іваненко систематизує підходи до розгляду перекладів крізь призму цілісного критичного вивчення, враховуючи шість типів відносин між перекладом та іншими об'єктами й учасниками літературного процесу: 1) гносеологічний метод передбачає розгляд перекладу з погляду «істинності», художньої правдивості, відповідності дійсності не в реальних координатах, а вже тій, яку відображено в оригіналі [Іваненко 1984:89]; 2) творчо-генетичний метод з'ясує, який саме текст був оригіналом для перекладу, і які зв'язки існують між перекладеним текстом та іншими версіями відтворення твору [Іваненко 1984:92]; 3) історико-культурний метод орієнтує критика на розгляд перекладу як явища двох культур – культури оригінального автора і культури перекладача [Іваненко 1984:99]; 4) конкретно-соціологічний метод спрямовано на вивчення читача перекладів, долі перекладених творів у читацькому каноні сучасної людини, читацької аудиторії як цілості [Іваненко 1984:101–102]; 5) статистичний метод надається для вимірювання і формальних ознак тексту, і суспільних параметрів поширення творів [Іваненко 1984:103]; 6) метод аналогії застосовують для пояснення перекладних явищ через зіставлення з іншими видами мистецтва [Іваненко 1984:106]. Ці підходи дійсно увиразнюють особливості рецепції перекладів, які впливають також і на сам процес створення перекладів (зокрема, на ідентифікацію ідейного наповнення твору, використання характерних мовних норм, наслідування наявних літературних форм і прагнення їх змінити, реалізацію перекладачевої особистості). Утім, вагомість слова на противагу до тексту не розкрито, адже якщо текст сприймаємо суб'єктивно, то увага до словесної тканини загострює увагу аналітика й стимулює пошук точніших методів оцінки якості перекладу. З історичного погляду справді жаль, що монографія В. Г. Іваненка «Критика перекладу» залишалася в рукописі, адже вона могла значно активізувати аналітичні студії над перекладами як у контексті розгляду конкретних творів, так і перекладацького процесу загалом.

Історико-бібліографічний і статистичний методи застосував Ю. С. Кундрат для «модельовання перекладацького процесу» в прашівських українців [Кундрат 1983:14]. Водночас для оцінки якості перекладів дослідник використав трирівневу схему, яка охоплювала лексико-фразеологічну відповідність (у тому числі смислово точність, стилістичну та експресивно-емоційну

відповідність), граматичну відповідність (з наголосом на поетичній синтаксисі) та стилістику тексту (збереження образної системи та ритмічно-інтонаційних засобів) [Кундрат 1983:78, 80, 129–130]. Такий аналіз досить представницький, адже охоплює чимало аспектів мовної та літературної поетики. Утім, різноманіття методів семантичного й культурного аналізу ще більше поглибили би розгляд перекладацтва Західного Закарпаття на мікро- та макрорівнях.

Ще одну модель аналізу поетичного перекладу пропонує М. А. Ласло-Куцюк. На її думку, вдалий поетичний переклад ґрунтується на двох критеріях – «успішному відтворенню глибинної фоносемантичної структури оригіналу» [Ласло-Куцюк 1983:334] та передачі «засобів емоційної експресивності, які ... постачає рідний національний ґрунт, певна національна мова» (сталі словосполучення й фразеологічні одиниці, фольклорні ремінісценції й образи, тобто «параметри етнічно-культурного контексту») [Ласло-Куцюк 1983:335]. У практичному розгляді дослідниця доповнює свою модель, звертаючись до просодії та поетичної синтакси. Дійсно, такий цілісний розгляд поетичного тексту може ствердити, чи «переклад буде задовільний» [Ласло-Куцюк 1983:333], відповідно, він буде корисний для ширшого застосування у критиці перекладу.

1.2. ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ У СИСТЕМІ КРИТИКИ ПЕРЕКЛАДУ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Критика перекладу стояла біля витоків теорії перекладу, однак розквіт останньої затьмарив і відсторонив від нашої уваги таку важливу галузь теоретично-аналітичних досліджень перекладу. Цей стан справ можна пояснити тим, що головні критерії і концепції для перекладознавчого аналізу все-таки розробляє теорія перекладу. Матеріал для досліджень великою частиною постачає історія перекладу, і результати таких досліджень залишаються в ній. Тому ми опиняємося перед питанням, що, як і для кого досліджує критика перекладу.

Не можна погодитися, що критика перекладу повинна існувати тільки на сторінках літературних журналів. Компромісом між критикою та історією перекладу може слугувати поділ, що історія працює в діахронії, а царина критики – синхронні дослідження. Але це спрацює тільки з погляду прикладних аспектів друку.

Чи може існувати «теорія критики» перекладу? Складно розділити углядні аспекти теорії і критики перекладу, але можливо виокремити групу питань, які в теоретичному плані краще дослідити в рамках критики перекладу як особливої дисципліни, – алгоритми перекладознавчого аналізу, жанр перекладознавчої рецензії, мова перекладів і редагування [пор. УП ХХ ст. 2013:39]. Так, ми уникаємо неокресленості предмета дисципліни: в теорії – це поняття, принципи і концепції, на яких критика буде аналітичні схеми для характеристики тексту.

Сучасні критики і редактори перекладу, навіть коли рецензують перекладні видання, іноді не володіють іноземною мовою й теорією перекладу. Тому їхні судження у своїй суті можуть анітрохи не відрізнятися від критичних оцінок ХІХ ст., які ґрунтувалися більше на спостереженнях, ніж на аналітичній обробці інформації.

Щоб простежити практику сучасної критики перекладу, проаналізовано 12 монографічних досліджень, виданих за останні 20 років, які можна зачислити до критики перекладу або дотичні до неї. Умовно, видання можна поділити на окремі класи залежно від того, як автор позиціонує свою працю.

До першого класу віднесено теоретичні праці з критики перекладу, де об'єктом дослідження є сам перекладознавчий аналіз.

М. Вільямз виклав модель аналізу, яка ґрунтується на теорії аргументації. Аналіз комунікативної ситуації передбачає визначення повноти передачі інформації на основі риторичних критеріїв С. Е. Тулміна та статистичного вирахування помилок [Williams 2004]. На думку М. Вільямза, теоретичний підхід потрібно розрізняти залежно від того, чи він указує на: 1) присутність квантитативних обрахунків; 2) орієнтацію на стандарт чи на критерії аналізу тексту (які визначають конкурентні цілі перекладу) [Williams 2004:3]. З погляду прикладного застосування, найважливіші аспекти критичних студій спрямовуватимуться на стандартизацію перекладного процесу та оцінювання серйозності й складності помилок.

Найпопулярніша на ринку праці усних та письмових перекладачів – це проблема сертифікації перекладачів, яку дослідники вивчають крізь призму людського фактора (кваліфікація та компетентність перекладача) та корпусних студій (на матеріалі документів, публіцистичних текстів тощо) [Testing... 2009]. Зокрема, К. В. Ангелелі намагається з'ясувати склад та об'єктивність аналізу якості перекладу з погляду перекладацької компетентності, тому у центрі її уваги – укладання контрольного завдання, яке перевірятиме застосування мовних, текстових, прагматичних і стратегічних навиків, потрібних

в успішній діяльності перекладача [Testing... 2009:13–47]. Подібну схему пропонує Г. Е. Джейкобсон для оцінки інтерактивної компетентності в медичному усному перекладі [Testing... 2009:49–70].

Питання оцінки якості перекладу важливе для дидактики перекладу. Й. Дибець-Гаєр розробляє методику оцінювання для навчання перекладу ділових документів [Dybiec-Gajer 2013]. Вона дотримується концепції динамічності та статичності в розумінні перекладу: статичні критерії мають текстовий характер (граматична, лексична і стилістична нормативність, правильний ужиток термінів), а динамічні орієнтуються на ціль та реципієнта перекладу (норми акцептації, функційність) [Dybiec-Gajer 2013:233 і далі]. Інструментами оцінювання є досвід експертів та портфоліо перекладів [Dybiec-Gajer 2013:258–259], що викликає певний сумнів у достовірності такого оцінювання. Звісно, для розвитку власних перекладацьких умінь такі інструменти дуже корисні, однак вони не відображають засад розуміння, властивих інтерпретаційній спільноті, якою є вся нація. На цьому широкому рівні – національному – точкою для звірки повинен бути упорядкований корпус текстів та їх інтерпретацій. Найкращим і найпевнішим таким корпусом є академічний або якомога повний і належно структурований словник.

Критиці художнього перекладу присвячено праці Л. Г'юсона та Б. М. Родрігез-Родрігез. Л. Г'юсон вибудовує схему аналізу від мікрорівня перекладацьких виборів (у сфері синтакси, лексики, граматики й стилістики) до макрорівня впливу на читача й інтерпретації [Hewson 2011]. Автор обґрунтовує жанрову парадигму цільових текстів, в основі яких лежать «дивергентна подібність», «відносна розбіжність», «радикальна розбіжність» та «адаптація», а також інтерпретаційні категорії «вірна інтерпретація» та «фальшива інтерпретація». Головний інструментарій дослідження – винятково лінгвістичний.

Б. М. Родрігез-Родрігез окреслила п'ять параметрів перекладознавчого аналізу: текстовий фактор, когерентність і когезію, ситуацію, мету й прийнятність [Rodríguez Rodríguez 2007]. Лінгвістичний інструментарій передбачає аналіз таких явищ – розширення, редукація, модуляція, калька, адаптація реалій, транспозиція, параномазія/каламбур, повтор, ідіоми й висловлювання, лексико-граматичні помилки.

До другого класу відносимо праці, де автори осмислюють проблематику перекладу конкретних текстів і конкретних авторів.

У книзі А. О. Содомори «Студії одного вірша» подано глибинний аналіз власних українських перекладів творів Горация та варіанти інтерпретації

головних поезій Й. В. Гете, М. Ю. Лермонтова, П. Верлена, Ф. Г. Лорки, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, М. Т. Рильського [Содомора 2006]. Застосований метод оцінки можна означити як «функціонально-дескриптивний текстуальний аналіз» [Коломієць 2011б:3] або як «інтерпретаційно-культурологічний підхід до перекладознавчого аналізу» [Шмігер 2009:195].

У праці І. М. Шама інтерпретаційний метод застосовано до з'ясування значення й вагомості найрізноманітніших текстових і літературних явищ – символіка, власні назви, заголовки, розв'язка, авторські інтенції та перекладача рецепція, етностереотип та автостереотип [Шама 2005]. Поданий розгляд доповнює й роз'яснює чимало понять і теоретичних принципів.

М. Р. Ганунпарвар коментує власний досвід перекладу одного твору Ш. Мескуба англійською мовою. Намагаючись пояснити культурологічні відмінності оригіналу та наблизити цільового читача, він застосовує інтерпретаційно-культурологічний аналіз [Ghanoonparvar 2001].

Поєднуючи поняття та принципи дискурсознавства, стилістики й герменевтики, М. Мітура розглядає польські переклади прози Б. Віяна [Mitura 2008]. Застосований метод – дескриптивно-функційний аналіз, який оцінює відтворення нарації, інтертекстуальності, стилістики гумору й граматичних питань у перекладі французького художнього тексту середини ХХ ст.

До третього класу належать історико-критичні праці, де дослідники вдаються до зіставлення текстів, щоб інтерпретувати конкретні тексти або показати динаміку змін у їхній інтерпретації.

Укладаючи схему історії українсько-німецького художнього перекладу (середина ХІХ – початок ХХІ ст.), М. Л. Іваницька зосереджується на аналізі «мовної особистості» багатьох німецьких та українських перекладачів [Іваницька 2015]. Дослідниця застосовує спектр методів семантичного аналізу тексту для зіставлення текстів оригіналу й перекладу, щоб цілісно описати мовно-культурну асиметрію та оцінити застосовані перекладацькі стратегії. Проте вона вважає, що перекладознавчий аналіз допомагає дослідити лише когнітивні здатності перекладача і його творчість, тому для повноцінного аналізу перекладачевої картини світу потрібно залучати аналіз біографічних і суспільних контекстів його діяльності, а також аналіз паратекстів і метатекстів [Іваницька 2015:43]. На нашу думку, залучення цих методів аналізу не обмежує або видозмінює сутність перекладознавчого аналізу як зіставлення двох творів, які можна розглядати і як тексти, і як продукти авторської діяльності, і як пам'ятки культурного розвитку. У такий спосіб джерельна

база для одержання достовірних відомостей щодо опису й зіставлення не впливає на сутність, а отже, й потенціал перекладознавчого аналізу.

Укладаючи історію італійської рецепції Ю. Словацького [Płaszczewska 2004], О. Плащевська присвячує окремі частини розгляду поем польського поета, але застосовує традиційні методи інтерпретаційного аналізу, зорієнтовані на оцінку окремого явища, а не теоретичне узагальнення.

У дослідженні відтворення ідіостилію Е. Гемінгвея в українських і російських перекладах Т. Є. Некряч і Р. Г. Довганчина концентруються на мовному спектрі автора [Некряч, Довганчина 2014:26–27]. Дослідники погоджуються з думкою, що для аналізу мовного спектра варто застосовувати різні методи перекладознавчого аналізу, зокрема лінгвостилістичний та інтерпретаційно-культурологічний підходи [пор. Шмігер 2009:195].

Розгляд поточних видань виявив шерех подібних рис, які можна зачислити до сучасної практики критичного розгляду перекладу:

1. Головний метод – інтерпретація. На позначення широкого інтерпретаційного аналізу запропоновано два терміни: «deskриптивно-функційний аналіз» та «інтерпретаційно-культурологічний». Ці терміни можуть відображати певні контекстні віяння – орієнтація на культуру через інтертекстуальні категорії або орієнтація на тлумачення тексту через лінгвістичний інструментарій. Оскільки наявні розгляди не дуже щедро використовують теоретичні моделі аналізу, а більше послуговуються літературними й лексикографічними джерелами, то не доцільно розмежовувати ці два поняття.
2. Кількість авторів або творів для аналізу обмежена. Переважно це – один твір одного автора.
3. Виклад аналізу може збігатися з сюжетом аналізованого твору. На послідовність викладу впливає твір, а не теоретична модель. Моделі, які вибудовують аналітики, орієнтуються на конкретний текст, а не окрему ідею. Усі моделі мають за мету подати стильометричну оцінку.
4. Зіставлення мов і культур неунікненне. До цього спричинився не лише «культурний поворот» у перекладознавстві 1980-х рр., а й розуміння, що автор взаємодіє із навколишніми суспільно-історичними умовами, що впливають на мовленнєві норми, літературні жанри, комунікативні ситуації тощо.
5. Автори суто критичних досліджень не конструюють ширших історичних схем, які відображали б динаміку літературного і перекладного процесів.

Відповідно, можна окреслити принципи, на яких ґрунтується критика перекладу:

1. Робота з текстами, а не поняттями й явищами. Система термінів і понять – це сфера дослідження теорії перекладу; критика зосереджується на тлумаченні конкретних текстів.
2. Мета – аналіз. У центрі уваги лежить аналітичний інструментарій для багатогранного розгляду тексту залежно від різноманіття цілей самого аналізу.
3. Теоретичні висновки – супутні, а не мета. Звісно, певні результати можна застосовувати у подальшому дослідженні, залучаючи ширшу базу джерел для верифікації.
4. Критика перекладу не сертифікує перекладачеву кваліфікацію, адже це доцільно залишати у сфері дидактики перекладу.

Підсумовуючи все вищесказане, можна ствердити, що серед найближчих завдань для розвитку критики перекладу є вироблення семантично-текстових моделей аналізу. Їх можна запозичувати із різних лінгвістичних теорій та апробувати у перекладознавчому контексті. Натомість питання «Чи потрібно всі тексти пропускати крізь усі теоретичні моделі аналізу?» розв'язуватиметься через конкретні потреби й цілі виконуваного аналізу. Зрештою, такий підхід дедалі сприятиме чіткішому розмежуванню між теорією та критикою перекладу.

1.3. ОБҐРУНТУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ОЦІНКИ ПЕРЕКЛАДІВ

Епістемологічне підґрунтя. Найбільшу проблему знання й пізнання озвучив ще св. Аврелій Августин: «Горе мені, що не знаю навіть того, чого не знаю!» [Августин 1996:231]. Нагромадження знань про переклад, його виміри й площини функціонування, наміри й наслідки самого його існування відбувалося у руслі вузького прикладного застосування, яке найчастіше зосереджувалося на тому, як «правильно» перекладати.

Пошук знань і відкриття ХХ ст. кардинально пришвидшили накопичення інформації про світ і запропонували знаряддя, щоб по-іншому осмислювати питання мови, тексту та перекладу. Теорія відносності А. Айнштейна, принцип невизначеності В. Гайзенберга й теорема К. Геделя про неповноту суттєво змінили сприйняття світу й заклали основи постпозитивізму в першій

половині ХХ ст. Значно пізніше фізичні ідеї почали впливати на розвиток інших філологічних концепцій, наприклад, квантово-хвильова теорія позначилася на концепції етнічної сутності мовних картин світу І. О. Голубовської [Голубовська 2004:10]. Відхід від позитивістських поглядів на перекладацькі питання М. Тимочко пояснює бажанням пізнати те, що не можна побачити [Тумoczko 2009:21–22], і цьому власне посприяли погляди фізиків, що вплинули на формування постпозитивізму [Тумoczko 2009:22–23]. Умови для сприйняття цих ідей підготували десятиріччя перекладознавчих досліджень у напрямі різновекторного вивчення зв'язків «оригінал–переклад». Перегляд основ аналізу виокремлює важливість існування множинності перекладів, але водночас передбачає множинність підходів до аналізу самого перекладу: різні типи аналізу дадуть не тільки різні якісні показники (що є негативним для критичної об'єктивності), а й можуть висвітлити вагомість перекладу в конкретних умовах з погляду певної функції і для визначеного замовника перекладу.

Пропоновані принципи зміни оцінки засад для критики перекладу можна сформулювати так:

1. Аналіз об'єкта можливий лише за визначення системи відліку, що може бути лише локальною, точною лише для обмеженої області простору й часу. Отже, аналізуємо умови, цілі й функції тексту залежно від конкретних завдань та умов, виключаючи абсолютну повноту розгляду.
2. Принципово неможливо одночасно виміряти характеристики й функції об'єкта. Риси перекладу змінюють свою функційність упродовж історичного розвитку мови й культури.
3. У кожній формальній несуперечливій системі, як-от у системі художнього тексту, знайдеться формальне нерозв'язане твердження, яке не повинно ставити під сумнів увесь аналіз.

Критика постпозитивізму виділила його слабкі сторони – суб'єктивізм, релятивізм і брак стандартів [Patomäki, Wight 2000:213], які, однак, не є вже аж такими неприйнятними для нової критики перекладу. Епістемічний об'єктивізм для онтологічного суб'єктивізму починали обґрунтовувати філософи мови ще з 1960-х рр.; а релятивізм розгляду стає ще гнучкішим і динамічнішим, тобто узалежненим від умов існування, аналітичних потреб і самого замовника. Водночас брак стандартів насправді свідчить не про всі стандарти, а лише про загальноприйняті, які б функціонували в абсолютно всіх контекстах, чого нам не завжди потрібно, але саме цього інколи прагнуть теоретики.

Дж. Штайнер слушно зауважує: «„Теорію перекладу” потрібно би ґрунтувати на певних експериментально доказових або спростувальних нейрофізіологічних дослідженнях, на певній перевірній парадигмі розумових механізмів, що задіяні у внутрішньо- та міжмовному декодуванні. Ніякої такої моделі наразі, навіть у далекій перспективі, не передбачається» [ÜTT 2004: т. 1:5]. І навіть це не забезпечить стовідсоткової достовірності. Як доводить М. Тимочко [Тумозько 2009:145–146], емпіричне дослідження ще не означає об’єктивне, і в будь-якому разі доводиться мати справу з унормованими істинами та переконаннями, що нас підводить до конструктивізму. Цей епістемологічний напрям переносить увагу з «предмета», «дійсності», «тексту» на суспільну комунікацію, а тому значенню протиставляється подія, тобто динаміка, постійна зміна [Konstruktywizm... 2006:4–5]. Таке бачення ще більше сприяє залученню культурної тематики в дослідженнях семантики з погляду філософського знання і пізнання. Зрештою, межа між об’єктом та інтерпретацією стає розмитою, а інтерпретація впливає на пізнання самого об’єкта, стаючи його частиною [Rydlewski 2011:245]. Потрібно зважати на зміну погляду інтерпретатора, яка відбувалася під час переходу від теоцентричного до антропоцентричного світогляду, адже змінилася система функцій та цінностей у тих самих культурних знаках і текстах. На позначення відмінностей в інтерпретації тексту, що її творять представники різних історичних періодів, Д. С. Лихачов уживає термін «паралакс» [Лихачев 1989:58–59; *пор.* Дубенко 2015:84], який О. Ю. Дубенко пропонує розширити і в просторовій площині, щоб позначити відхилення в інтерпретації певного поетикального знаку, що їх спричиняють відмінності у зіставлюваних мовних картинах світу чи лінгвокультурних просторах [Дубенко 2015:84–85]. Так, індивідуальний або колективний читач сприймає художній твір крізь розмаїття кутів зору, і таке розмаїття потрібно враховувати при встановленні «правильного» розуміння тексту.

Історія мовознавства підготувала ґрунт для введення в обговорення аналітичного інструментарію поняття про дескриптивність та прескриптивність [Яворська 2000:26], суть яких полягає у встановленні причиново-наслідкової детермінованості (описова аналітика) або у телеологічних пошуках (визначення цілі як норми). Перше явище найповніше реалізувалося в позитивізмі, демонструючи «ідеал об’єктивності», натомість друге явище, яке корелюється з «ідеалом розуміння», – у герменевтичному підході [Яворська 2000:27, 25]. Екстраполюючи такі погляди на сучасну епістемічну позицію, де ідеал об’єктивності поступається ідеалові достовірної інтерпретації, дійсно варто

звернути увагу на норму, яку кожен метод перекладознавчого аналізу намагається використати як ціль в окремий і своєрідний спосіб. Множинність норм і цілей в аналітичному пошуку не суперечить об'єктивному розгляду, але виходить за рамки єдиновірного ставлення до тексту. Аналіз тексту виконує багато функцій, але в різних методах цілі відрізнятимуться, що позначатиметься на встановленні оцінки конкретного перекладу в різних критичних контекстах.

Дефініція, об'єкт, предмет. Уперше в українському перекладознавстві термін «перекладознавчий аналіз» ужив В. В. Коптілов 1971 р. Від того часу він настільки еволюціонував, що почав позначати систему філологічних методів для оцінки відносин, які існують між оригіналом, перекладом, вихідною та похідною мовами й культурами, читачами-інтерпретаторами.

Як термін, перекладознавчий аналіз позначає сукупність критеріїв, які застосовують для визначення відповідності між зіставляваними текстами. Цей термін досить зручний для використання в деяких слов'янських мовах. В англійськомовній науковій літературі існують різні терміни – «translation analysis», «translation comparison», «translation quality assessment», «evaluation of translations» і навіть «testing techniques». Таке різноманіття термінів засвідчує не тільки неусталеність теорії аналізу, а й різні об'єкти й підходи до характеристики цього явища. З іншого боку, ймовірно є двозначне трактування термінів: наприклад, «аналіз перекладів» може позначати не тільки зіставлення двох текстів, а й історичне дослідження мови перекладених текстів певного періоду; так само «критика перекладу» є і розглядом художнього твору, і сумою перекладознавчих рецензій, і окремою філологічною дисципліною.

Потрібно звернути особливу увагу на семантичне розмежування термінів «translation criticism» і «quality assessment». Якщо переглянути результати пошуків за цими термінами у бібліографічній базі даних усного та письмового перекладу Алікантського університету [BITRA], можна простежити розходження у сферах ужитку: «translation criticism» стосується більше художніх текстів, а «quality assessment» застосовують частіше у контексті усного перекладу, спеціалізованого перекладу й перекладацької дидактики, але не виключає художній переклад. Однак у теоретичних публікаціях таке розрізнення ще не прописано однозначно. Так само не враховано потребу розмежовувати «доперекладацький» і «постперекладацький» аналіз. Хоча «доперекладацький аналіз» робить сам перекладач, а «постперекладацький» – уже

критик, та все ж сутність семантико-центричної секції залишається однаковою в обидвох ситуаціях.

Присутність термінів оцінки у перекладознавчих довідниках – ще одне свідчення неупорядкованості не тільки терміносистеми, а й цілісної системи уявлень про цей аспект перекладознавчої діяльності. Й. Дибець-Гаєр занотувала вживання відповідних термінів в 11 перекладознавчих довідниках [Dybiec-Gajer 2013:31–32]: у чотирьох термін відсутній (головно, період 1993–2000 рр.), жоден термін не повторюється двічі (хоча лексему «assessment» як компонент відповідної терміносполуки вжито тричі, або й чотири рази, якщо дорахувати польську лексему «ocena» у терміносполуці «ocena przekładu»).

Водночас потрібно розділяти «критику перекладу» як окрему галузь та «перекладознавчий аналіз» як проблему цієї галузі. Дж. Макалестер навіть розділяє три поняття: «аналіз» (з'ясування зв'язків між оригіналом та перекладом без оцінного судження), «оцінка» (як термін дидактики перекладу) та «критика» (визначення відповідності (*англ.* appropriateness) перекладу, яке включає оцінне судження, але не потребує кількісного доведення чи його мотивації) [McAlester 1999:169]. Утім, дослідник орієнтується все-таки на педагогічне призначення такого оцінювання, а це пов'язано з визначенням помилок та їхнім впливом на макротекстовий рівень рецепції твору. Однак варто наголосити, що макротекстовий рівень або орієнтація на твір як цілість повинен перебувати у полі зору аналітика, навіть якщо у центрі розгляду – мікротекстові питання.

У цій праці наголос зроблено на застосуванні методів оцінки якості перекладу власне у контексті художнього перекладу, а не як прикладний аспект навчання перекладу. Для потреб аналізу художніх творів давньої української літератури та їхніх перекладів запропоновано таке розуміння явища: **перекладознавчий аналіз художнього твору** – це система філологічних методів, спрямованих на оцінку відтворення смислової структури, комунікативної функційності та інтерпретаційної потуги оригінального тексту засобами цільової мовокультури.

Об'єкт аналізу є подвійний – макро- та мікрорівневий. На макрорівні аналітик розглядає завершену смислову та естетичну систему художнього твору як продукту та дії комунікації. У кожному окремому випадку аналітикові доводиться формувати унікальний репертуар аналітичних засобів, які оцінюють відтворення засадничих рис конкретного твору [*пор.* Вдовина 2006: 84]. Такий підхід визначено тим, що будь-який аналіз семантичних, комунікативних і культурномаркованих ознак слова можна застосовувати до кожного

тексту, але для критика все-таки є важливим визначити своєрідність і винятковість тексту у літературному процесі, його відображення суспільної дійсності та його вагомість для міжкультурної комунікації, а також оцінити можливість і успішність такої позиційності іншою мовою для відмінної культурної ситуації.

До такої системи аналізу можна висувати такі самі вимоги, які сформулював С. Г. Олсен 1978 р., намагаючись застерегти від надінтерпретаційних технологій читання [за: Зубрицька 2004:99]: 1) повнота (*англ.* completeness) – врахування всіх аспектів; 2) коректність (*correctness*) – врахування обставин появи твору; 3) всебічність (*comprehensiveness*) – інтерпретація якнайбільшої кількості можливих висновків; 4) консистенція (*consistency*) – аналіз якомога більшої кількості елементів текстової структури; 5) розрізнення (*discrimination*) – виявлення багатофункційності окремих текстових елементів. Ці вимоги залишаються чинними і для зіставлення текстів оригіналу й перекладу. Варто не погодитися із Є. Табаковською, що «[з]авдання критика – винести судження щодо естетичної вартості кінцевого витвору, тоді як завдання лінгвіста – описати й порівняти техніки, що їх використовує творець оригіналу та копіювальник» [Табаковська 2013:188]. Звичайно, лінгвістика має чимало знарядь для опису тексту, вона розкриває природу відмінності між текстами, однак перекладач – це аж ніяк не копіювальник і не наслідувач, він намагається передати частину світобуття однієї дійсності в іншу цільової нації.

Предметом аналізу стає певна кількість рис авторської системи, яка демонструє повноту твору як завершеної інформаційно-естетичної структури. Розгляд відкриває шлях до усвідомлення причиново-наслідкового існування твору у контексті вихідної літератури (або полісистеми) та його вагомість для цільової літератури, цільової культури, читача цільової мови тощо.

Взірцями такого цілісного розгляду є модель відтворення авторської концепції художнього твору в перекладі, яку розробив В. В. Мирошніченко [Мирошніченко 2003:69, а також 68], або типологія критеріїв оцінки Е. Честермана, яку удосконалила для аналізу перекладів літератури для дітей А. Є. Здражко [Здражко 2012:40–42]. Обидві моделі зосереджені на розкритті багатогранності тексту через розгалужену систему – або системи – критеріїв для зіставлення, однак модель В. В. Мирошніченка глибше аналізує проблематику взаємодії мов та культур крізь призму тексту, а модель Е. Честермана розмежовує рецепційну функційність перекладу. Водночас ці моделі не уточнюють способи визначення відповідностей у мовно-культурній асиметрії, з якою найбільше працює перекладач.

Комплексну «лінгвохудожню модель перекладознавчого аналізу тексту» обґрунтував О. В. Ребрій, засновуючи її на таких головних принципах лінгвохудожнього аналізу тексту, як текстоцентричність і цілісність [Ребрій 2012: 185–214]. Модель містить чотири складники: 1) образний (мікрообрази – мовні та/або стилістичні одиниці; макрообрази – художні образи, що характеризують результат осмислення об'єкта, процесу або явища; мегаобраз – це найвищий рівень ієрархії, домінанта, яка керує рештою компонентів, визначає та трансформує їх); 2) текстовий (категорії зв'язності, інформативності, модальності, прагматичної скерованості та цілісності); 3) прагматичний (питання імплікації та пресупозиції); 4) мовний (усі мовні засоби, що охоплюють три попередні складники; вони піддаються різноманітним замінам і трансформаціям). У концепції О. В. Ребрія перекладознавчий аналіз слугує не критику перекладу, а самому перекладачеві. Саме тому дослідник моделює процес перестворення тексту, першим етапом якого й буде «передперекладацьке опрацювання тексту оригіналу» (тобто глибинна інтерпретація, пошук домінанти твору та загальної стратегії її відтворення) [Ребрій 2012: 194]. Успішність перекладу допомагають досягти ретроспективний аналіз (пізнання особистості автора завдяки коментарям, приміткам, спогадам тощо) і контекстний аналіз (пізнання текстового і позатекстового (літературного й культурного) простору) [там само].

Упродовж 40 років над удосконаленням моделі комплексного аналізу працює Дж. Гауз, яка запропонувала модель 1977 р. та удосконалювала її ще двічі – 1997 і 2015 рр. [House 2015]. У підґрунті моделі – принципи функційної лінгвістики, а саме концепція М. А. К. Гелідея. Для аналітиків перекладу важливі ще такі її засади: 1) модель Дж. Гауз – еkleктична¹ [House 2015:21], що означає підпорядкування й множинність лінгвістичного інструментарію цілям текстової секції; 2) дослідниця використовує лише один термін на визначення відповідності між текстами – «еквівалентність», а переклад визначає як «заміщення тексту вихідної мови на семантично й прагматично еквівалентний текст похідної мови» [House 2015:21, 63]. Отож, вичленовуємо ще два головні принципи будь-якої моделі перекладознавчого аналізу – еkleктичність та достатність одного терміна на позначення відповідності. Зрозуміло, що в кожному аналізі відповідність буде якісно інша за своєю суттю або предметом розгляду.

---

¹ Саме «еклектичною» називають свою модель М. Мобаракі та С. Амінзаде [Mobaraki, Aminzadeh 2012].

Варіацією макромоделі перекладознавчого аналізу є комплексний стереоскопічний аналіз перекладацької рецепції всього літературного дискурсу, який обґрунтовує А. В. Пермінова на матеріалі перекладів американської поезії ХХ ст., головню, українською мовою. Так, стереоскопічний аналіз уключає аналітичні методи семантики (а саме компонентний, трансформаційний, апроксимативний, статистичний аналізи), прагматики (дискурс-аналіз) та синергетики (фрактальний аналіз, метод ітерації), а також метод деконструкції та варіативний підхід [Пермінова 2015:132–134]. Найсуттєвішим здобутком цього аналізу є можливість математичних розрахунків для визначення коефіцієнта конвергентності, адже залучено досить великий обсяг текстів. Такий коефіцієнт, розрахований на текстах різних жанрів і періодів, сприятиме точнішому визначенню жанрів самого перекладу.

На мікрорівні перекладознавчий аналіз зосереджується на відтворенні одиниць перекладу, які корелюють із аналітичними потребами часткових теорій перекладу – семантичних проблем лексем і граем, комунікативних функцій висловлювання, жанрових особливостей тексту тощо. Сумнівно, що для теоретичного осмислення перекладних явищ важливо звертати особливу увагу на мовні пари. Це радше прикладний аспект застосування теоретичних моделей, а тому навіть в аналізі мов різної граматичної будови головні відмінності стосуватимуться переакцентування уваги аналітика, а не якісної зміни у застосуванні філологічних методів для аналізу тексту [пор. ET:1028–1047].

Шерег моделей аналізу поетичного перекладу запропонувала Л. В. Коломієць [Коломієць 2011a]. Дискутовані моделі відображають усю складність укладання схем для перекладознавчого аналізу, адже інколи вкрай важко провести межу між моделлю (сумою аналітичних дій, які створюють взірць для наслідування) та операціями (власне конкретними способами секції та інформаційної обробки текстів). Приміром, психолінгвістичний і функціонально-типологічний аналіз [Коломієць 2011a:130–142], аналіз поетичної моделі чи семантико-стилістичної структури перекладу [Коломієць 2011a:142–183] та дискурсний аналіз [Коломієць 2011a:183–194] доцільно вважати дійсно моделями, оскільки вони передбачають симбіоз первинної обробки інформації в тексті та її інтерпретації крізь призму цілого тексту. Натомість аналіз експресивних зсувів [Коломієць 2011a:194–223] та аналіз експресивно-стилістичних засобів і поетичної тропіки [Коломієць 2011a:223–278] наближаються до операцій завдяки мікротекстовому фокусу.

Ураховуючи те, що змінам у якості перекладознавчого аналізу найбільше сприяли дослідження стилю у різних смислах, то варто на рівні конкретних

текстових одиниць застосувати семіотичне розуміння стилю, де сам стиль вважають понадтекстовою та понаджанровою знаковою цілістю [Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009:112]. У цьому підході виділяють такі інформаційні цінності (або риси), які виражає стиль [там само]: 1) онтології представлюваного світу (спосіб існування дійсності); 2) тип раціональності (що виникає із використання саме цього стилю); 3) прийнятого пункту бачення та, відповідно, окресленої картини світу; 4) базові комунікативні інтенції; 5) стилістичні засади (у широкому сенсі: виражальні засоби мови для опису образності, суб'єктивності, емоційності тощо). Орієнтація на ці риси уможливує опис мовних явищ у широкому контексті смислотворення, що відображатиме культурну ситуацію, її оцінку, авторські своєрідності сприйняття, вплив на читача, виражальні засоби мови (це стосується як особливостей лексики, так і своєрідностей текстотворення). Отож, їх також можна розглядати як вимоги-побажання до аналізу одиниць перекладу.

Предметом аналізу стає сутність семасіологічних та ономасіологічних зв'язків між елементами художнього твору та мовою, що обов'язково охоплює такі інтерпретаційні категорії, як культурні умови або символічну ситуаційність, історичну або колективну пам'ять, енциклопедичність сприйняття тощо. Аналітик встановлює відповідність між мовним знаком та ймовірною інтерпретацією від читача вихідної мови та від читача цільової мови.

Ключові терміни й питання. Терміносистема перекладознавчого аналізу містить не лише терміни з методів семантично-текстового аналізу, а й повинна описати свого виконавця та матеріал.

Говорячи про того, хто проводить перекладознавчий аналіз, дослідники застосовують лексеми «критик» та «інтерпретатор». Цю термінну пару можна доповнити третьою лексемою – «аналітик». Уважаємо, що принципової відмінності між цими термінами немає. Звісно, термін «аналітик» наголошує на застосуванні аналітичного інструментарію, «критик» – це знавець літературного процесу та потреб цільового читача, «інтерпретатор» може діяти як у сфері літературної критики, так і в сфері літературної історії. Та все ж для текстового розгляду наразі розмежовувати ці поняття й терміни немає потреби.

Подібно можна поставитися і до термінної пари «текст»–«твір». Пам'ятаючи про композиційність першого явища та функційність у системі літератури другого, дослідник може взаємозамінювати ці терміни значно ширше, ніж у суто текстологічних чи історико-критичних студіях.

Значно складнішою є справа з тим, що ж досліджує перекладознавчий аналіз на рівні фізичного об'єкта – мову, мовлення чи мовно-культурний симбіоз. Дослідники, особливо антропологи, посилалися на нерозривну єдність мовного вираження та культурної поведінки. Тому й не дивно, що періодично виникали спроби запропонувати спільний термін, який би об'єднав мову й культуру. Ж.-Р. Ляміраль французькою уживав термін «*langue-culture*» [Ladmiral 1998:25], Дж. Гауз англійською писала «*lingua-culture*» [House 2015:21]. Українською пропонуємо його перекласти як «мовокультура». Цей термін відображає усю систему потенційних зв'язків між мовою і культурою, як вони реалізуються у лексичному значенні.

Найскладнішим терміном перекладознавчого аналізу і його базовим поняттям є відповідність між знаками у двох текстах, яка задовольняє критика й читача. Найдискусійнішим питанням залишається співжиток термінів «еквівалентність» і «адекватність». Керуючись тим, що поєднання мови та культури, тексту та дискурсу уможливають судження, що немає потреби у двох термінах – еквівалентність та адекватність, то можна обрати один, який позначає рівнозначність одиниці у різноманітних аспектах міжмовної комунікації. Завдяки розвитку когнітивістики надалі відпадає потреба розрізняти рівнозначність на рівні мовної системи («еквівалентність») та на рівні тексту («адекватність»), адже під час порівняння концептуалізації у двох мовах стає видимою відмінність не в якості корелятивів, а в обсязі інформації, і система тексту стає лише одиницею під час усвідомлення відтворення тексту як сукупності норм національного дискурсу або сукупності особливостей концептуалізації дійсності в мові. Навіть на рівні слів можна простежити широкий культурний контекст, правила суспільної поведінки, практику етнічної чи релігійної громади. Ми говоримо про відповідність у мовокультурах, яка ніколи не є тотожною, але допомагає розуміти сенс тексту. Фактично, ми повертаємося до судження Ю. О. Жлуктенка, висловленого 40 років тому, що завдання аналітика – це визначити міру відповідності між двома текстами. О. І. Чередниченко звертає увагу на теперішнє переважне – і водночас досить неоднозначне – вживання терміна «еквівалентність», а тому пропонує закріпити його за видовим втіленням, а за родовим поняттям міжмовних і міжтекстових співвідношень залишити «відповідність» [Чередниченко 2017:18].

Ураховуючи більшу поширеність терміна «еквівалентність», а також розуміння, що тотожність у міжлітературній комунікації – річ недосяжна, то користуватимемося лише одним терміном «еквівалентність». Зважаючи на різні рівні текстового розгляду, аналітик може застосовувати різні уточню-

вальні терміни або розвивати типологію еквівалентності, наприклад, «семантична еквівалентність», «комунікативна (функційна) еквівалентність», «аксіологічна еквівалентність» тощо. Перелік не є замкнутий і змінюється відповідно до предметів, об'єктів та цілей міжтекстового розгляду.

Не полишаючи бажання усе ж домогтися хоч у чомусь об'єктивності, варто звернути увагу на кількість аналізованих рис або явищ, щоб підтвердити задовільне відтворення тексту в перекладі. Для цього доцільно запропонувати поняття «статистична об'єктивність», під якою маємо на увазі умовну оцінку, коли повна еквівалентність визначається за допомогою замкнутого набору визначених/запропонованих аналітичних критеріїв. Кількість критеріїв у наборі може відрізнятися залежно від цілей і масштабів аналітичного дослідження. У конкретному дослідженні аналітик складає унікальний перелік критеріїв.

Серед ризиків достовірності, пов'язаних з інтерпретацією тексту, центральним є питання читача. Читацький егоцентризм, суб'єктивізм і процес суб'єктифікації – неодмінні ознаки сучасного розуміння процесу сприйняття мови, мовлення й тексту [Сахарчук 2006:28; Kędra-Kardela 2010:153 *i далі*]. Водночас процес читачевої інтерпретації має певну інтерпретаційну сталість, коли різні читачі дотримуються однакової моделі поведінки, читаючи той сам текст [Fish 2011:385, 389]. Це означає, що існують «інтерпретаційні спільноти», які послуговуються однаковими інтерпретаційними стратегіями та мають подібні інтерпретаційні інтенції [там само]. Для аналітика чинником для усталеної інтерпретації може бути лексикографічна практика, а отже, сталість лексикографічної інтерпретації, яка в своїй основі ґрунтується на узагальненому опрацюванні корпусів мовного вжитку, надає аналітичній інтерпретації певний ступінь об'єктивності.

Позатекстове спілкування (*англ.* extratextual communication [Kędra-Kardela 2010:21]) існує між автором і читачем, а тому перекладачеві доводиться зважати на авторську проекцію та читацьку рецепцію. У генетичній критиці наголошено на варіативності тексту, який розкриває «вичерпальність авторського самовираження, різні етапи сугестії тексту» [Гнатюк 2011:19]. Головне питання такого розгляду – «чому саме це слово замість іншого з'являється у [тексті]» [Wójcik-Leese 2010:81] – легко екстраполюється на перекладознавчий аналіз, де множинність перекладів забезпечує множинність способів прочитувати той самий текст. Водночас у центрі уваги і читача, і критика може залишатися одне слово або словосполучення. Слово-поняття-ідея стає

ключем до розуміння тексту, автора й культури, а саме слово можна вивчати з погляду мовної системи, текстової системи та аксіологічної системи.

У давніх текстах проблема авторства дуже специфічна. Якщо давні усні тексти є взірцями колективного авторства, то давні письмові тексти не такі однозначні у цьому питанні. Тому для вивчення свідомості середньовічного автора краще підходить термін не «автор», а авторитет [Александров 2006: 11, 13], що найкраще можна пов'язати з інтерпретаційною спільнотою.

Різноманіття методів текстового аналізу. Будь-який розгляд тексту неодмінно ґрунтується на одночасному застосуванні аналітичних методів, які виконують різні функції для підготовки, опрацювання та інтерпретації текстів. Серед методів для розгляду давніх текстів І. Д. Фаріон, зокрема, виділяє такі [Фаріон 2015:12–13]:

- метод історичної реконструкції, який означає реконструкцію лексичних значень слова у зв'язку з мовою та культурою обраного періоду;
- метод міждисциплінарного дослідження, що полягає у залученні даних із історії, філософії, релігієзнавства, соціології, етнографії, психології, культурології тощо та впливі цих різногалузевих знань на дослідження мов і текстів;
- емпіричний метод, який передбачає роботу з джерельною базою – первинною (пам'ятки, корпуси) та вторинною (мово-, літературо- та перекладознавчі праці).

Ці методи ми можемо вважати за підготовчі, оскільки вони допомагають зібрати обсяг інформації для подальшого вироблення аналітичної моделі. Їхнє застосування зовсім не обмежується сферою давньої літератури. Вони чинні також для опрацювання сучасних текстів, хоча може скластися враження, що для аналізу сучасних текстів обсяг підготовки значно менший, проте насправді він просто має іншу форму та іншу якість. Варто наголосити на використанні терміна «реконструкція», адже, не будучи прямими свідками описаних подій, чимало мовних фактів інтерпретуємо завдяки суміжним текстам, історичним артефактам та ситуативній логіці.

Методи, зосередженні на вивченні смислотворчих компонентів лексики та граматики, є методами первинної обробки інформації, що містить опис усієї семантичної інформації, закодованої у мовних знаках. Сюди входять методи семантичного аналізу, в тому числі етимологічні й дискурсні аспекти, які пов'язані з усією системою мовокультури, але концентруються на слові, словосполучі, текстових конструкціях.

Методи вторинної обробки інформації означають напрями інтерпретації творів. Критик витлумачує зв'язки твору з історико-культурною ситуацією його створення та проектує їх на жанр твору, його вагомість у полісистемі, труднощі розуміння у міжкультурній комунікації.

У практичній роботі критика застосування методів є послідовна, якщо на першій стадії це – збір засобів для достовірної інтерпретації, то на останній – випрацювання усвідомлення, навіщо конкретний твір є важливий і репрезентативний з погляду розвитку інтерпретаційної спільноти чи ширше – всього суспільства. Крім того, залежно від цілей аналізу, критикові не обов'язково завершувати свій розгляд оцінкою можливої рецепції твору в системі цільової літератури, натомість він може обмежитися лише можливостями відтворення мовностилістичних елементів твору, що містить культурно-семантичну проблематику. Тоді як для інтерпретації місця художнього твору у складній національній полісистемі методи первинної обробки інформації є неодмінні.

1.4. ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.4.1. Сучасною українською мовою

Поняття «давня українська література», як ми його тепер собі уявляємо, сформувалося у другій половині XIX ст. Саме XIX ст. відкрило і повернуло в активний науковий і культурний обіг більшість найвагоміших пам'яток старокіївського письменства. XX ст. повернуло нам чимало видатних пам'яток епох Відродження й Бароко.

Не вирішено питання із шерегом текстів, яких деякі дослідники вражають фальсифікаціями. Наприклад, «Велесову книгу», «Літопис Аскольда» та «Історію Русів» до давньої літератури наразі не зачисляємо. Окрема трудність є і з пам'ятками різних жанрів: чи доречно зараховувати історіографічні та юридичні тексти (літописи, договори, статuti) до літератури? Беручи до уваги синкретичність давнього мистецтва й традицію, ці пам'ятки вражаємо частиною давнього красного письменства.

Відповідно, в історії перекладання давньої української літератури сучасною українською мовою можна виділити два напрями, нерівномірні за вагомістю й обсягом. Перший – це переклад героїчної поеми «Слово о полку Ігоревім», яку відкрили у кінці XVIII ст., і яка одразу стала дуже популярною.

Другий – переклад решти пам’яток давньої літератури, де наміри були спочатку наукові, педагогічні, а згодом здебільшого націєтворчі.

Досліджуючи історію перекладів з давньої української літератури сучасною українською мовою, потрібно одразу з’ясувати роль друку в ній. Українській перекладній літературі властива сумна риса: чимало перекладів оприлюднювали значно пізніше, ніж їх створювали, а тому їхній внесок у розвиток лінгвопоетики мінімізувався. Потрібно найбільшу увагу присвячувати саме друкованим перекладам, адже їхній вплив на читача беззаперечний.

Вирішальну роль у поверненні найдавніших текстів українській літературі відігравали хрестоматії. Публікація хрестоматії, яку упорядкував О. І. Білецький з текстів від XI до XVIII ст. і назвав хрестоматією саме «української літератури», уже була актом незвичайної громадянської мужності. Це була своєрідна реституція: «всю стару українську літературу, включно із «Словом о полку» й літописами, реституовано назад туди, куди вона дійсно й приналежна» [С. Г. 1950:183]. Адже давні хрестоматії українських учених – Я. Ф. Головацького (1854), О. М. Огоновського (1881) – використовували термін «руська література», який російська імперська ідеологія інтерпретувала не на користь українців. Натомість хрестоматії М. С. Возняка (1922) та О. І. Білецького (1949, 1952, 1967) рішуче вживали «українська література».

Історія перекладів із давньої літератури залежить чимало від доступності джерел і самого розвитку наук, які ці джерела приписують до конкретної літератури, періоду, автора. Тому переклади могли з’являтися тільки після оприлюднення важкодоступних рукописних чи друкованих оригіналів. Це завдання не завжди було легким насамперед з огляду політичної кон’юнктури.¹ Однак існує пряма залежність між публікацією текстів і перекладами: переклади масово з’являлися завдяки джерельним публікаціям Академії наук – «Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст.» [УП. Кін. XVI – поч. XVII ст. 1978], «Українська література XVIII ст.» [УЛ XVIII ст. 1983], «Українська література XVII ст.» [УЛ XVII ст. 1987], «Українська література XIV–XVI ст.» [УЛ XIV–XVI ст. 1988], «Українська поезія. Середина XVII ст.» [УП. Сер. XVII ст. 1992]. До речі, ґрунтовність та інформаційна вичерпність таких видань позначаються на якості перекладів для сучасного читача: «Бувають і випадки, коли невиразність самих первотекстів ускладнювала роботу перекладачам. [...] На захист перекладачів, треба зазначити, що фундамент для дослідження цілого комплексу староукраїнської літератури ще не постав-

---

¹ Ґрунтовний аналіз досліджень давньої української літератури впродовж 1970-х і початку 1980-х рр. подано в статті Н. Пилип’юк [Пилип’юк 1985].

лений. Без нього, себто без академічних видань, які створювали б текстову основу старих пам'яток, та без глибокої аналізи їхніх поетичних і риторичних засад, до яких могли б звертатися укладачі популярних видань, кожна антологія цього типу [давніх українських творів у перекладах сучасною українською мовою] буде мати свої недоліки» [Пилип'юк 1985:32].

Важливою методологічною засадою є визначення, хто потребує такі переклади. Читачів можна поділити за категоріями – поціновувачі красного письменства і студенти (варіант – школярі). Внутрішньомовний переклад в українській літературі, отже, відігравав подвійну роль – виховну й навчальну. З історичного погляду виховна функція була первинною, проте саме навчальним завданням завдячуємо обсягом наявних перекладів сьогодні.

«Слово о полку Ігоревім» як символ давньої літератури. Вдаючись до значних спрощень та умовностей, з погляду нинішньої рецепції давню літературу можна поділити на дві групи – відому та невідому. До відомої частини належить «Слово о полку Ігоревім» і, можливо, найдавніші літописи; до невідомої частини – все решта. Тому «Слово о полку Ігоревім» немовби заступило весь огром давнього письменства. Саме «Слово о полку Ігоревім» – це і перший переклад сучасною українською мовою з давнього варіанта, і найбільш перекладуваний твір української давньої літератури.

Перший друкований переклад з'явився 1849 р., зроблений не літературною мовою, а її варіантом – мішанкою з української живої мови, церковнослов'янщини та російської мови. Повний перелік перекладів «Слова о полку Ігоревім» (першопублікацій) має такий вигляд¹:

- 1) 1849 – Богдан Дідицький;
- 2) 1857 – Михайло Максимович;
- 3) 1874 – Володимир Кендзерський;
- 4) 1876 – Омелян Огоновський;
- 5) 1884 – Іван Вагилевич;
- 6) 1884 – Омелян Партицький;
- 7) 1885 – Каленик Шейковський;
- 8) 1887 – Антоній Петрушевич;
- 9) 1893 – Ювеналій Тиховський;
- 10) 1896 – Панас Мирний;
- 11) 1896 – Степан Руданський;

---

¹ Головно, укладено на основі таких джерел [УП 1960:142–150; Слово... 2003; Енциклопедія... 1995].

- 12) 1902 – Юрій Федькович;
- 13) 1907 – Василь Щурат;
- 14) 1923 – Михайло Грушевський;
- 15) 1928 – Петро Коструба;
- 16) 1928 – Микола Чернявський;
- 17) 1931 – Микола Грунський;
- 18) 1936 – Святослав Гординський;
- 19) 1936 – Микола Матіїв-Мельник;
- 20) 1938 – Володимир Свідзінський;
- 21) 1938–1939 – Наталя Забіла;
- 22) 1939 – Максим Рильський;
- 23) 1949 – Митрополит Іларіон (Іван Огієнко);
- 24) 1952 – Іван Франко;
- 25) 1954 – Олексій Коваленко;
- 26) 1955 – Леонід Махновець;
- 27) 1966 – Михайло Кравчук;
- 28) 1967 – Іван Стешенко;
- 29) 1967 – Костянтин Зіньківський;
- 30) 1971 – Василь Шевчук;
- 31) 1982 – Леонід Гребінка;
- 32) 1988 – Володимир Васьків;
- 33) 1988 – Борис Яценко;
- 34) 1990 – Євген Павленко;
- 35) 1993 – Микола Аркас;
- 36) 1998 – Михайло Гетьманець;
- 37) 1998 – Микола Ткач;
- 38) 1999 – Микола Гутгарц;
- 39) 1999 – Никон Попель;
- 40) 1999 – Павло Салевич;
- 41) 2000 – Віталій Скляренко;
- 42) 2001 – Степан Пушик;
- 43) 2005 – Анатолій Загрійчук;
- 44) 2013 – Володимир Стадник.

Перші спроби. Крім перекладної традиції «Слова о полку Ігоревім», одним із перших перекладів решти давньоукраїнського письменства є сатиричний памфлет «Промова Івана Мелешка на варшавському сеймі 1589 року»,

авторство якої точно не визначено. Першопублікацію польського перекладу (начебто з рукопису Йосифа Сераковського) зробив Ю. У. Німцевич [Sieka-wa... 1822]. Український текст у польській транскрипції (з архіву Ю. Хребтовича в його резиденції в Щорсах на Гродненщині) вперше надрукував М. Вишневський 1851 р. [Mowa... 1851]. Переклад сучасною українською мовою виконав Пантелеймон Куліш (1819–1897) у своїй розвідці «Взглядъ южнорусскаго челоуѣка XVI столѣтія на нѣмецко-польскую цивилизацію» [Кулишъ 1862]. Цікаво, що П. О. Куліш переклав з польської мови і не використовував українськомовного тексту, що доводить порівняння обох текстів. У своїй публікації він твердить, що в перевиданні він лише заміняв польські синоніми українськими словами, відповіднішими для українського читача. Його переклад справді синтаксично збігається з польським текстом, однак відбувалася заміна не синонімів, а радше фонетично-граматична заміна українською мовою, що не становило значних труднощів через спорідненість мов.

У рамках внутрішньомовного перекладу традицію засвоєння давньої літератури серед сучасного читача розпочав і визначив Іван Франко (1856–1916). Особливий спосіб, як це творив І. Я. Франко, полягав у тому, що переклад тісно межував із переспівом та коментарями. Яскравим прикладом такого підходу є переклад «Повісті врем'яних літ», який уміщено в першій частині праці «Студії над найдавнішим київським літописом» [Франко 1976: т. 6:5–187]. Перекладач подає переспіви, реконструкції та тлумачення 43 оповідань Іпатіївського літопису, які він уважав складеними віршем і, відповідно, подавав поетичну інтерпретацію. У курсі української літератури [Франко 1983: т. 40:5–370] на доказ того, що частина оповідань Початкового літопису – це дійсно саги, І. Франко подає віршовий переклад оповіді про болгарську війну і смерть Святослава [Франко 1983: т. 40:177–179], а також перетлумачує пісню з Галицько-Волинського літопису – слово чудця Оря [Франко 1983: т. 40:179].

Збірочка «Староруські оповідання» [Франко 1979: т. 21:110–141] вміщує вісім перекладених оповідань: два оповідання з перекладеного роману індійського походження «Повість про Варлаама та Іосафа», одне – з «Києво-Печерського патерика», одне – зі збірки початку XIII ст. «Чудеса святого Миколая», одне – легенда з єгипетсько-скитського патерика, одне – легенда, яка вийшла із «Римських діянь» [Соболь 2010].

У розвідці «Із лектури наших предків XI в.: I. Збірник Святослава 1076 р.»¹ подано у перекладах окремі твори з «Ізборника», а саме «Слово деякого

---

¹ Публікацію рукопису після смерті І. Я. Франка підготував М. С. Возняк [Франко 1924]. Перевидання – [Франко 2002:96–106; Франко 2010:911–922].

калугера про читання книг», «Слово деякого отця до свого сина» (певні фрагменти пропущено), «Повчання багатому» (уривки), оповідання про невідомий суд Божий та оповідання про милостивого Созомена.

У деяких наукових розвідках І. Я. Франко використовував як ілюстрації переклади з давньої літератури, що інколи важко розрізнити, де переклад переходить у науковий текст. Так, перекладено уривок із апокрифа **«У начале мнѣхом свѣтаго Климента папы римскаго»** [Франко 1981: т. 34:59], апокрифічну молитву про 72 імені Бога з Ганкенштайнського кодексу [Франко 1982: т. 35:81–83], апокрифи **«Хожденіе Петрово по вознесеніи Господнемъ»** [Франко 1982: т. 36:110–118], **«Страсть свѣтла мученицѣ Фетиніи Самарянина і сина ея Іусифа»** [Франко 1982: т. 36:130] та **«Въ тѣже день памѣт свѣтлѣх мученицѣ Христовы Фѣтини Самарѣвиннѣ, еиже бесѣдова Христос на студенци, и иже съ неѣ мжчившихъ са»** [Франко 1982: т. 36:131–137], оповідання про Микиту Затворника [Франко 1982: т. 37:438–441], реконструйовану «Константинову азбучну молитву» [Франко 1983: т. 39:34–35], притчу Кирила Турівського «Притча про людську душу» [Франко 1983: т. 39:92–93]. Окремо опубліковано з доданим науковим апаратом інтерпретацію давньоукраїнської прозової легенди «Сказаніє о змії й о дворі» [Франко 1983: т. 39:115–124].

Увагу І. Я. Франка до перекладу апокрифів можна пояснити тим, що він підготував багатотомний корпус апокрифів із українських рукописів, із якого йому вдалося опублікувати п'ять томів упродовж 1896–1910 рр. Звідси він брав оригінали для перекладів. Сьогодні констатуємо, що апокрифи не ввійшли в сучасний канон давньої літератури. Мета Франкових перекладів – наукова (оприлюднити тексти) та популяризаторська («для легшого зрозуміння нашої публіки» [Франко 1983: т. 39:92]).

У подібний спосіб повертав давнє письменство сучасному читачеві світоч української науки – Михайло Грушевський (1866–1934), який формував як українську історичну науку, так і канон давньої української літератури. Своєрідністю його багатотомника «Історія української літератури» є публікація уривків або повних текстів багатьох літературних пам'яток. Причина такого методу, мабуть, полягає у бажанні забезпечити запити читача 1920-х рр.: опубліковані тексти були малодоступні (а деякі донині невідомі широкій науковій громадськості), а так читачеві навіть не потрібно було їх додатково розшукувати. Незрозуміло тільки, чому частину текстів опубліковано в оригіналі, а частину – все-таки в перекладі. Де-не-де автор хотів показати близькість давньої та нової форм української мови.

«Історія української літератури» М. С. Грушевського складається із шести томів і восьми книг [Грушевський 1923–1926]. Переклади опубліковано в другому, третьому, п'ятому (першій книзі) та шостому томах. Зазвичай це – масив цитат, які ілюструють стилістичні чи ідейні своєрідності представлюваного твору. Описовий метод сприяв вплітання цитат в авторову академічну оповідь, і таким способом формувалося уявлення цілісного літературного процесу, а отже, й канону давньої літератури. Канон М. С. Грушевського відрізняється від сьогоденного, адже не всі тексти стали такими популярними, а частину глибоко так і не вивчали з текстологічного боку. М. С. Грушевський часто брав тексти з новоопублікованих рукописів, твори з яких не завжди можна знайти у сучасних перевиданнях (наприклад, коротка форма «Древнього житія св. Володимира» з другого тому або «Повісті про Хмеля» – із третього).

Із давньої літератури лівову частку повістей, житій, писань взято з літописів, що поглиблює їхнє розуміння, але утруднює пошук та ідентифікацію виділених жанрів. Процитовано всіх видатних письменників давньої української літератури. Повністю або майже повністю перекладено і вміщено в текст монографії переклади «Слова о полку Ігоревім» (т. 2), «Слова 32. Про Марка гробокопателя» із «Києво-Печерського патерика» (т. 3), «Слова про князів» (т. 3), твору «Лазарево воскресіння» (або «Слово Адама в аді до Лазаря», т. 3) та деяких інших текстів.

Внесок в історію українського перекладу зробив і Теофіль Коструба (чернече ім'я Теодосій; 1907–1943) – священник УГКЦ, український церковний історик та автор праць з історії України княжої доби, перекладач (зокрема зі старогрецької), журналіст, монах-василіянин у Львові. З-під його пера вийшли переклади «Галицько-Волинського літопису» [ГВЛ 1936] та «Повісті врем'яних літ» (вийшла тільки перша частина, [Повість... 1939]).

У час Другої світової війни з'явився переспів уривків (54 рядки) з «Віршів на жалісний погреб Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича, які зробив майстер поетичного й перекладного слова Максим Рильський (1895–1964) [Маслов 1942].

Епоха Григорія Сковороди. Перша, але досить представницька вибірка із творів Г. С. Сковороди сучасною мовою з'явилася 1920 р. у книзі Гната Хоткевича «Григорій Савич Сковорода (Український філософ)» [Хоткевич 1920]. Г. Хоткевич (1878–1938, розстріляний), письменник, історик, бандурист, композитор, етнограф, театральний діяч, поділив свою книгу на чотири

частини, які вміщали вибрані місця з творів, декілька байок, вірші (у «вільній передачі») та витяги з листів.

Цікавий факт, що в українській діаспорі теж перекладали твори Г. С. Сковороди сучасною мовою. Перший переклад на американському континенті датовано 1926 р., коли опубліковано твір філософа «Двері до християнських чеснот» [Сковорода 1926]. Друге виправлене видання з'явилося 1963 р. [Сковорода 1963]. На жаль, перекладача не зазначили.

Український письменник Федір Бурлака (справжнє прізвище – Горшковський, 1902–1972) зробив переклад «Харківських байок» [Сковорода 1946], який досить високо оцінили [Ушкалов 2004:447]. Згодом, ці байки перевидавали за кордоном, але без редакційних даних [Сковорода 1955; Сковорода 1972б]. Переклад Ф. М. Бурлаки «взяли за основу» у виданні байок 1972 р., де також вміщено переклад афоризмів Г. С. Сковороди, які зробила Н. Батюк [Сковорода 1972а].

Репрезентативне видання творів Г. С. Сковороди вийшло 1968 р. у серії «Шкільна бібліотека» видавництва «Веселка» [Сковорода 1968]. Сюди увійшли переклади з латинської (поезія – М. К. Зеров, частина листування – П. Пелех) та середньоукраїнської (В. О. Шевчук). Староукраїнську частину подано у перекладах В. О. Шевчука: поезії зі збірки «Сад божественних пісень» та окремі інші поезії, «Байки харківські», уривки з п'яти філософських творів, деякі уривки з листів та афоризми.

Повна збірка творів Г. С. Сковороди у перекладах сучасною українською мовою з'явилася як частина проекту з видання давньої української літератури в перекладах сучасною мовою, який розробляв Український науковий інститут Гарвардського університету. Однак «Київська бібліотека давнього українського письменства» так і обмежилася двома томами, які охоплюють усю спадщину Г. С. Сковороди [Сковорода 1994]. Староукраїнську поетичну частину й частково листування відтворив новоукраїнською мовою В. О. Шевчук, а трактати, діалоги й притчі переклали В. О. Шевчук і М. В. Кашуба, яка також зробила окремі переклади з латини. Марія Кашуба (р.н. 1941) – викладач Львівського університету, доктор філософських наук, професор, фахівець із історії української філософії.

Видання байок у релігійному видавництві «Свічадо» [Сковорода 2009] розраховане на широку християнську аудиторію, його ціль – творити своєрідний маскульт із творів українського давнього письменства. Перекладач – письменник, кандидат філологічних наук, доцент Львівського університету Назар Федорак (р.н. 1974). На титульній сторінці зазначено, що це – «автори-

зований переклад», однак в чому полягає його «авторизованість» видавець не пояснив. Найновішим словом новоукраїнської сквородіани є видання у серії «Українська езотерика» [Сковорода 2017], де до відомих перекладів М. В. Кашуби й Н. Л. Федорака долучено переклад притчі, який зробила Галина Сварник (р.н. 1959) – архівіст і завідувач відділу історичних колекцій Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника.

Підсумовуючи історію видання перекладів творів Г. С. Сковороди¹, можна ствердити, що це був найвідоміший письменник давнього періоду. За видавничою популярністю Г. С. Сковороду можна прирівняти хіба що до «Слова о полку Ігоревім».

1980-ті роки. 1500-річний ювілей Києва стимулював зацікавленість громадськості історією краю. Відповідні настрої уможливили втілення нових і давніх задумів, зокрема в перекладі літописів. Першою ластівкою стало видання 1982 р. переказу «Повісті врем'яних літ», який зробив український дитячий письменник Віктор Близнець (1933–1981) [Повість... 1982]. Видання орієнтовано на школярів, звідси й відповідний жанр переказу – переказ, який витримав кілька перевидань. Згодом з'явився переклад «Повісті врем'яних літ» сучасною мовою, який підготував В. В. Яременко [Повість... 1990]².

У 1980-х рр. українському літературознавцю, історикові, археологові, перекладачеві, бібліографові, докторові філологічних наук Леонідові Махновець (1919–1993) вдалося завершити свій багаторічний проект із перекладу давніх літописів. Спочатку це були журнальні публікації: «Галицько-Волинський літопис» з'явився в часописі «Жовтень» (1982, № 7)³, «Київський літопис» – у журналі «Київ» (1984, № 6–8), а твори Володимира Мономаха – в бюлетені «Пам'ятники України» (1986, № 3). Для об'єднаного видання «Літопис руський» Л. Є. Махновець додав ще свій переклад «Повісті врем'яних літ», і книга – повний текст літопису без скорочень – вийшла 1989 р. [ЛР 1989]. За підготовку й випуск видання перекладача удостоїли Шевченківської премії 1990 р.

---

¹ Інформацію про поодинокі переклади творів Г. Сковороди сучасною українською мовою, про яких не згадано, можна знайти в бібліографії [Два... 2002].

² Продовження «Повісті врем'яних літ», а саме «Київський літопис» (разом з «Повчанням Володимира Мономаха» (За Лаврентіївським списком) і «Воїнською повістю про Великого Київського князя Ізяслава Мстиславовича»), з'явилися у перекладі В. В. Яременка значно пізніше – 2015 р. [Від Володимира... 2015].

³ Перевидання – [ГВЛ 1994, 2011].

У передмові перекладач обґрунтовує принципи своєї роботи: «Це документальний науково-академічний український переклад, за перекладацькими принципами тотожний сучасним аналогічним перекладам літопису російською і польською мовами. Визначальним тут є прагнення досягти максимально можливої точності з різних поглядів, щоб текст перекладу був таким же надійним, як сам оригінал, щоб він зберігав риси багатогранної специфіки первотвору. Треба було, отже, домогтися тотожності, адекватності не лише при передачі змісту цього виняткового за своїм суспільним значенням документа [...], а й відтворити сучасними мовними засобами літописну мову, її колорит, стиль, ритм, у яких закріплено – і це особливо важливо – своєрідність мислення цієї епохи, історичну конкретність його, зважати на те, що цей синкретичний документ у багатьох моментах є пам'яткою художнього, образного слова. [...] Загалом робота ця є, отже, своєрідною науковою реставрацією староруського тексту. Де сучасна синтаксична будова природно і правильно накладалася на давню – особливості оригіналу зберігалися: залишено той самий порядок слів у реченні, зокрема інверсії, активні чи пасивні конструкції, еліпсиси, численні частки тощо. Зі стилістичною метою вжито як коротких прикметників, так і нестягнених, залишено характерні діалектизми давньої живої мови, окремі слов'янізми високого стилю і т. п.» [ЛР 1989: XI–XII]. Головна мета перекладача полягала в тому, щоб «надати сучасному слову дихання старожитності».

Після літописів Київської держави видавництво «Дніпро» почало публікувати переклади козацьких літописів. 1991 р. вийшов «Літопис» Самійла Величка у перекладі В. О. Шевчука [Величко 1991]. У передмові перекладач формулює засади модернізації (найбільше щодо власних імен) і перекладу, адже книжна українська мова літопису ввібрала в себе, з одного боку, чимало елементів живого мовлення, з іншого, – старослов'янізмів, полонізмів і латинізмів. Однозначно, найбільше суперечностей викликають синтаксичні розбіжності двох мовних систем: «Структуру речення перекладач змінював, але часто «вклеював» у текст певні Величкові звороти й слова, зрозуміти які легко і які не суперечать сучасним нормам української мови. Величкове довге речення часто розбивалося на кілька коротших, стилістична архаїчність викладу зберігалася лише так, щоб не утруднювати сприйняття тексту» [Величко 1991: т. 1: 23].

Ще один козацький літопис – Григорія Граб'янки (Грабянки) [Грабянка 1992] – переклав та опублікував 1992 р. доктор філологічних наук, професор Київської політехніки Роман Іванченко (1929–2004). Поновлене видання літо-

писів вийшло 2006 р. [Збірник... 2006], куди увійшов теж Густинський літопис у перекладі українського літературознавця, медієвіста, доктора філологічних наук Володимира Кречотня (1929–1995).

Письменник-шістдесятник Валерій Шевчук (р.н. 1939) є найвідомішим інтерпретатором українського літературного бароко. Його постать уже досліджували з різних ракурсів, зокрема його внесок у вивчення давньої української літератури. Зупинімося на його головних виданнях перекладів.¹

«Аполлонова лютня» – перша антологія давньої української поезії у перекладах сучасною мовою, яка вийшла 1982 р. у видавництві «Молодь» [Аполлонова... 1982]. Кількість перекладачів невелика: зі середньоукраїнської перекладали В. О. Шевчук (а також із польської), В. І. Кречотень; із польської – О. В. Кречотень; із латини – В. П. Маслюк і М. К. Зеров (лише один переклад із Стефана Яворського). Книгу видавали у складних цензурних обставинах, про що докладно описує видавничий редактор книги О. В. Шугай, зокрема зупиняючись на «чистках» тексту [Шугай 2007:77–81]. У книзі вміщено твори 41 поета, пов'язаного з Київською школою поезії.

Почин продовжила книга, яка відкривала тритомну збірку української любовної поезії: «Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні в XVI – початку XIX ст.», яку упорядкував В. О. Шевчук й видало видавництво «Молодь» 1984 р. [Пісні... 1984]. Різномовну українську любовну лірику епох Ренесансу й бароко представлено творами майже 60 авторів, з них перекладами й модернізаціями – творчість 35 авторів. Кількість перекладачів зростає: до творення новоукраїнського канону давньої літератури долучилися О. В. Шугай (зі середньоукраїнської), Ю. В. Шкробинець (зі середньоукраїнської й угорської), Ю. П. Винничук і Р. П. Радишевський (переклади з польської).

Упродовж 1988–1989 рр. видавництво «Молодь» випустило двотомну антологію «Марсове поле. Героїчна поезія на Україні в X – початку XIX ст.», яку упорядкував В. О. Шевчук [Марсове... 1988–1989].² Тематика поезії – військові дії, описи, геральдичні вірші. У першому томі охоплено період від X до першої половини XVII ст. Тут чимало анонімної поезії, взятої з літописів і рукописів, а серед авторів, чий поодинокі імена збереглися, – 17 осіб. Мовне різноманіття аналогічне до попередніх двох видань: із давньоукраїнської маємо епічні уривки з «Повісті врем'яних літ», «Слово о полку Ігоревім» (у перекладі Б. І. Яценка), похвали з «Галицько-Волинського літопису»

---

¹ Докладнішу інформацію про його переклади й літературознавче опрацювання цієї теми можна почерпнути з його біобібліографічного покажчика [На березі часу... 2010].

² Книгу перевидано 2004 р.

та з «Літопису Великого князівства Литовського»; зі середньоукраїнської – твори Андрія Римші, Дем'яна Наливайка, Петра Презвітера, Касіяна Саковича, Тараса Земки, М. Н., Кирила Транквіліона-Ставровецького та кілька анонімних творів. До перекладачів зі середньоукраїнської долучився літературознавець, доктор філологічних наук Микола Сулима (р.н. 1947), який переклав геральдичну поезію Кирила Транквіліона-Ставровецького. До другого тому, який охоплює час від другої половини XVII до початку XIX ст., включено чимало перекладених анонімних поезій (подали В. О. Шевчук та Ю. В. Шкробинець), а також твори Климентія Зіновієва (у перекладі О. В. Шугая), Йосипа Шумлянського, Дмитра Туптала, Теофана Прокоповича, Григорія Граб'янки, Інокентія Неруновича (гіпотетично), Захара Дзюбаревича, Михайла Козачинського, Стефана Вітинського, Семена Дівовича, Максима Плиски, Григорія Сковороди, Петра Семенченка (у перекладах В. О. Шевчука), Теофана Прокоповича (у перекладі М. М. Сулими) та Івана (у перекладі В. І. Кречотня).

1986 р. видавництво «Дніпро» опублікувало повний корпус творів Івана Вишенського у перекладах сучасною українською мовою, які підготував В. О. Шевчук [Вишенський 1986]. Свою стратегію перекладач сформулював так: «по змозі залишати ту частину лексики Івана Вишенського, яка йде від зв'язку з розмовною живою мовою народу», а без змін залишено написання історичних реалій, географічних назв, назв національностей. Цікаво, що біблійні цитати звірено, – про це перекладач пише відкрито у примітках, – із «українським перекладом», однак не зазначено, хто був перекладачем Біблії. Порівняння цитат свідчить усе-таки про переклад І. І. Огієнка, що тоді не міг поширюватися легально.

Шеститомна «Антологія української поезії» (Київ, 1984–1986) яскраво ілюструє, як динамічно змінювалося ставлення до давньої української літератури. Аналогічна чотиритомна «Антологія української поезії» (Київ, 1957–1958) починалася з поезії Г. Сковороди, а тому перекладів не потребувала. Тоді як перший том Антології [Антологія... 1984] майже весь побудований на перекладах (а подекуди на «модернізаціях») – з давньоукраїнської або «давньоруської» (Л. Є. Махновець, В. І. Кречотень, В. О. Шевчук), із середньо- чи «староукраїнської» (В. О. Шевчук, В. І. Кречотень, О. В. Шугай), зі «старослов'янської» та «мови, наближеної до російської» (В. О. Шевчук), з латинської (А. О. Содомора, В. П. Маслюк, М. Й. Білик, М. К. Зеров), з польської (В. М. Доманицький, В. О. Шевчук, В. І. Кречотень, О. В. Кречотень), з угорської (Ю. В. Шкробинець).

Том поділено на дві частини за хронологією (проте з погляду обсягу – досить нерівномірно):

- 1) твори поетів XI–XV ст. – сім авторів (з них – чотири аноніми): Кирило Турівський, Данило Заточник, Іоанн, а також твори «[Хвалебна пісня Борису і Глібу]», взята з «Повісті врем'яних літ», «Слово про похід Ігорів», «Слово про погибель Руської землі» та «Слово о Лазаревім воскресінні». Дивує той факт, що не представлено твір Іларіона Київського «Слово про закон і благодать»;
- 2) твори поетів XVI–XVIII ст. – 56 авторів, з них письменство середньоукраїнською мовою представляють 35: Дем'ян Наливайко, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Софроній Почаський, М. Н., Кирило Тракнвіліон-Ставровецький, Лазар Баранович, Петро Попович-Гученський, Іван Величковський, Климентій Зиновій, Онуфрій, Олексій Словицький, Семен Климовський, Захар Дзюбаревич, Григорій Скворода, Інок Яків, Іван Пашковський, Іван, Іван Некрашевич, Василь Довгович, Роман Корецький, Ілля Бачинський, Інокія Анісія, Яволенко П., Олександр Падальський, Автор Левицький, Агапон, Григорій, Фтеодор Костевич, Василь Пашковський, Йосип, Павло, Тимофій Рж..., Петро та Іван Пастелій.

В антології В. П. Маслюк та В. О. Шевчук намагаються провести розмежування жанрів «перекладу» й часової адаптації («модернізації»).

У книжковій серії класичної та нової української літератури видавництва «Наукова думка» – «Бібліотека української літератури» (1982–2001, незавершена) – з'явилося три томи, які по-академічному подали літературу XIV–XVIII ст. У томі, присвяченому XVII ст. [УЛ XVII ст. 1987], уміщено кілька перекладів – уривки з Густинського літопису та легенди у записах Петра Могили, які підготував В. І. Кречотень.

Порівняно з першим томом шеститомної «Антології української поезії» антологія «Українська поезія XVII століття (перша половина)» [УП XVII ст. 1988] збагатилася такими іменами авторів: Віталій, Гавриїл Дорофіївч, Памво Беринда, Олександр Митура, Давид Андрієвич, Андрій Скульський, Іоанникій Волкович, Яків Седовський, Григорій Бутович. Гроно перекладачів зі середньоукраїнської теж розширилося: український поет, перекладач, літературознавець, кандидат філологічних наук Юрій Бедрик (р.н. 1968), поет Микола Туз (р.н. 1959), письменник Олександр Шугай (р.н. 1940).

Час Незалежності. Від початку 1990-х рр. українські видавництва почали публікувати збірники історичної літератури, де вміщували переклади художніх творів і документів у перекладах із давньої української мови сучасною. Переклади активніше друкували в періодиці.¹ Зокрема, чимало зусиль доклало київське видавництво «Мистецтво», у виданнях якого оприлюднено такі переклади зі середньоукраїнської мови: «Угода та Конституція» Пилипа Орлика (переклав В. О. Шевчук [Орлик 1993]); анонімні геральдичні вірші на честь Петра Могили, «Гимнологія», «Евхаристиріон» Софронія Почаського, «Евфонія веселобриняча», «[Київські чуда]» Петра Могили (переклади В. О. Шевчука, і тільки «Евфонію...» переклав О. В. Шугай [Жуковський 1997]); прозова та поетична спадщина Лазаря Барановича (у перекладах В. Пасса, В. О. Шевчука, Р. П. Радишевського та В. І. Кречотня [Чернігівські... 2002]). Подібна ситуація склалася на той час і у видавництві «Веселка». Наприклад, у першому випуску книги історичного оповідання «Дерево пам'яті» [Дерево... 1990] опубліковано шість перекладів із давньої літератури: анонімне «Житіє Ольги», «Житіє Володимира» св. Дмитра Туптала та житіє св. Антонія Печерського «Сказання, чого монастир прозався Печерським», яке склав св. Нестор-літописець (переклала М. В. Шевчук); уривок із «Повісті врем'яних літ» св. Нестора-літописця (переклав В. В. Яременко); житіє «Про святого і блаженного Агапіта, безкорисливого лікаря» Полікарпа й уривок із літопису Самійла Величка (переклав В. О. Шевчук). Два переклади – «Житіє преподобного отця нашого Нестора, літописця руського» св. Дмитра Туптала та анонімне «Житіє святого отця нашого Димитрія Ростовського, нового чудотворця» – підготував В. О. Шевчук у четвертому випуску [Дерево... 1995]. У книжці, присвяченій Самійлові Кішці, вміщено переклад «Листа кримському ханові» Івана Сірка (у перекладі В. О. Шевчука) та вірш «Про християн, що впадають у неволі бусурманській» Климентія Зіновієва (у перекладі О. В. Шугая) [Самійло Кішка 1993].

Розглядаючи **переклад релігійних текстів**, окремо доцільно сказати слово про «Катехизис» Петра Могили та Ісаї Трохимовича, більше відомий як «Православне сповідання віри Католицької і Апостольської Східної Церкви». Підготовлений староукраїнський прототекст, який не зберігся або зберігся в іншій формі, оприлюднили на Київському соборі 1640 р. Згодом його переклали латинською й грецькою мовами; ці переклади надіслали на Собор православних патріархів у Ясах 1642 р. Грецьку кориговану редакцію

---

¹ Наприклад, див. бібліографічний покажчик В. О. Шевчука [На березі часу... 2010].

«Сповідання» затвердили 1643 р. чотири Східні Патріархи – Партеній Константинопольський, Йоанікій Олександрійський, Макарій Антіохійський, Паїсій Єрусалимський. Саме цей твір став основою віровчення для всього православного світу, однак грецькою «Сповідання» надрукували аж 1666 р. в Амстердамі. У межичасі Петро Могила ще 1645 р. опублікував дві коротші версії «Сповідання» без патріарших правок – польською мовою для поширення у Речі Посполитій (тобто своєрідне урядово-офіційне видання) та українською під назвою «Зібрання короткої науки про артикули віри православно-католицької християнської» (для потреб Української церкви). Головним текстом усієї Вселенської православної церкви стало видання 1666 р., з якого зроблено чимало перекладів іншими мовами, зокрема з цього тексту зробили переклад церковно-слов'янською мовою 1686 р. у Москві й видали там же 1696 р.

З такого погляду маємо три оригінали: 1) прототекст 1640 р. середньоукраїнською мовою (який сьогодні начебто не існує у своїй первісній формі); 2) видання 1645 р. польською та староукраїнською мовами (не доцільно признавати польську версію за оригінал, а українську – за авторизований переклад, адже в основі був усе-таки український прототекст); 3) грецький текст 1666 р. В українській культурі маємо два переклади, які презентують дві версії оригіналу. В. О. Шевчук зробив переклад сучасною українською мовою із тексту 1645 р. [Катехизис... 1996]. Натомість із грецького тексту за посередництвом російського перекладу теж підготовлено українськомовний текст. Це зробив 2011 р. священник Української Православної Церкви Сполучених Штатів Америки, протоієрей Євген Кумка (р.н. 1954).

Твори св. Петра Могилы згодом стали певним канонем для релігійного перекладу. Так, цьому сприяв Юрій Буряк (р.н. 1951), поет, перекладач, мистецтвознавець і видавець, який переклав один із перших творів Митрополита «Книга Душі, йменована Злото» [Могила 2007].

До церковного перекладу варто долучити антологію релігійної поезії «Слово благовісту», яку підготував письменник, журналіст, доктор філологічних наук, професор Тарас Салига (р.н. 1942) [Слово... 1999].¹ Перший – і дуже компактний – розділ антології присвячено поезії XI–XVIII ст. Усі переклади опубліковано раніше у збірниках давнього українського письменства.

---

¹ Дещо раніше у діаспорі вийшла «Хрестоматія української релігійної літератури» за редакцією І. В. Качуровського, де вміщено один вірш Івана Максимовича, що його «змодернізував» В. О. Шевчук [Хрестоматія... 1988:42–44].

Св. Дмитро Туптало (Димитрій Ростовський; в миру – Данило Савич Туптало) впродовж 20 років трудився над укладанням «Житій Святих» («Четвї-Мїнеї»), які прославили його ім'я. Повний корпус житій видає львівське релігійне видавництво «Свічадо», запросивши перекладачів В. О. Шевчука й Д. І. Сироїд [Туптало 2005–2014]. Водночас Видавничий відділ УПЦ КП підготував скорочене семитомне видання «Житій» [Житія... 2007–2008]. Св. Дмитро є також автором молитов, які перекладають українською мовою [Димитрій 2013].¹ Львівська збірка молитов 2013 р. чомусь не має дозволу церковної влади. Про перекладача відомо небагато: ієромонах Феофіл (у миру – Віктор Бліщ) прийняв постриг монаха УПЦ КП 2007 р.

Переклади молитов почали формувати окрему традицію. Найбільшу роль відіграли УАПЦ та УПЦ КП. За короткий час опубліковано чимало молитовників та богослужбових книг у новому перекладі українською мовою – «Молитовник» (1999), «Молитвослов з Псалтирем» (2001), «Псалтир» (2001), «З вірою і любов'ю: Молитовник» (2003, 2007), а також «Часослов», «Октоїх», «Святкова мїнея», «Постова трїодь», «Цвітна трїодь», «Требник», «Служебник», «Акафісник» тощо. У такому контексті на основі молитвословного збірника «Полуустав» [Полууставъ... 1643], який пов'язує із митрополитом Петром Могилою, уклали «Древній Києво-Печерський молитвослов» [Древній... 2008]. Молитви подано в оригінальному написанні у збірнику 1643 р. сучасною українською мовою та церковнослов'янською у сучасній редакції. Що таке «церковнослов'янська мова у сучасній редакції», не пояснено. Перекладача не зазначено; припускаємо, що до самого перекладу долучилася перекладачка й авторка передмови І. В. Жиленко. Відзначимо внесок І. В. Жиленко у популяризацію спадщини св. Петра Могили, оскільки саме їй належить, зокрема, «адаптація сучасною українською мовою» «Записів про православні чудеса» та «Роздумів про високе значення чернечого життя» із власноручного записника Петра Могили [Записки... 2011].

Російсько-українська війна підготувала умови для видання молитвословного збірника «Молитви в час війни» [Могила 2014], взяті з «Требника» Петра Могили 1646 р. Перекладачка – фольклорист, етнограф, педагог, кандидат філологічних наук Людмила Іванникова (р.н. 1963) – вже мала подібний досвід праці, адже працювала над перекладом сучасною українською мовою «Православного молитвослова» [ПМ 1995]. Ґрунтуючись на богослужбовій практиці УАПЦ, перекладачка використовувала уже наявні тексти, усталену

---

¹ Це видавництво випустило ще один церковний переклад «Акафіст до Пресвятої Богородиці перед Її іконою „Примноження розуму”» [Акафіст... 2013].

терміносистему, хоча подекуди доводилося вирішувати текстологічні проблеми, як-от формульні поминання та окремі біблійні імена [ПМ 1995: 14–15].

Популяризації знакової барокової постаті Кирила Транквіліон-Ставровецького в сучасному інтелектуальному полі України сприятиме переклад його «Учительного Євангелія», яке зробили викладачі Львівського національного університету – професор Богдана Криса (р.н. 1947) й доцент Дарія Сироїд (р.н. 1977) – та заступник директора Харківського літературного музею, кандидат філологічних наук Тетяна Трофименко (р.н. 1978) [Транквіліон-Ставровецький 2014]. Переклад «Учительного Євангелія» передбачає не лише відтворення авторських коментарів, а й авторового власного способу цитувати Біблію рідною мовою тоді, коли жодного загальноприйнятого тексту перекладу не існувало. Так розбудовувалася національна традиція біблійного перекладу, і завдяки перекладу твору Кирила Транквіліон-Ставровецького сучасний біблійний переклад може доповнюватися новими знахідками. Внеском до українського біблійного перекладу є видання Бучацького Євангелія XII–XIII ст., яке видали в оригінальній версії старослов'янською мовою київської редакції та в новоукраїнському перекладі доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії української мови та колишній директор Інституту української мови НАН України В. В. Німчук (1933–2017) та кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Ю. В. Осінчук (р.н. 1980) [Євангеліє Бучацьке 2016].

Чимало доклався до справи перекладів із давньої української літератури **Інститут філософії Національної академії наук України**. В інститутському віснику «Філософська думка» опубліковано перший в Україні¹ переклад сучасною українською мовою «Слова про закон і благодать» Іларіона Київського, який зробив кандидат філософських наук, науковий співробітник Інститут філософії Станіслав Бондар (р.н. 1949) [Іларіон 1988]. Згодом він збагатив сучасну культуру перекладами творів Кирика Новгородця [Бондар 1993], збірника «Бджола» [Бондар 1995] та ін.²

---

¹ Перший переклад цього твору новоукраїнською мовою з'явився 1982 р. у діаспорі стараннями протоієрея Степана Ямуся [Іларіон 1982]. Невдовзі опубліковано і другий переклад у діаспорі, який підготував Мирослав Лабунька [Лабунька 1990]. Паралельно надруковано переклад о. Євгена Небесняка у циклі статей «Хрестоматія староукраїнської літератури» [Іларіон 1990]. Йому належить теж переклад Мономахового «Повчання дітям» [Володимир 1990].

² Зокрема, у збірниках та монографіях – [Людина... 1995; ІРУ 1996; Крисаченко 2000; Федів, Мозгова 2000].

У двотомник «Українські гуманісти епохи Відродження» [Українські... 1995] увійшло п'ять авторів, чиї твори можна зачислити до внутрішньомовних перекладів. З них четверо авторів уже публікувалися у збірці «Українська поезія XVII ст.» (Дем'ян Наливайко, Олександр Митура, Касіян Сакович, Софроній Почаський), що свідчить про зміну статусу цих творів: тепер вони мають уже не лише літературно-художню вартість, а й філософсько-наукову. Один твір п'ятого автора – Іпатія Потія, – а саме «Унія греків з костьолом римським 1595 року», переклала зі середньоукраїнської Г. Антонюк.

Упродовж 2009–2012 рр. працівники інституту підготували тритомну збірку вибраних творів Інокентія Гізеля, куди ввійшли також переклади його філософсько-теологічної спадщини латиною та церковнослов'янською мовою української редакції. До історії українського внутрішньомовного перекладу додався твір Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку, або Покаяння святе, що примиряє Богові людину» [Гізель 2012: т. 1: кн. 1:52–475], який сучасною українською мовою переклав мовознавець, кандидат філологічних наук Роман Кисельов (р.н. 1976). Бажаючи відтворити мовностилістичний колорит оригіналу, перекладач вдається до принципу «поміркованого буквалізму», зокрема на синтаксичному рівні: «Усвідомлюючи відстань між буквою оригіналу й вимогою забезпечити невимушене читання перекладу, ми все ж таки прагнули до поміркованого буквалізму. [...] Це стосується як порядку слів, так і синтаксичних зв'язків. Треба зауважити, що формалізація логічних зв'язків між частинами складного речення у церковнослов'янських, та й українських, текстах XVII ст. далеко не завжди була такою виразною, як у сучасній літературній мові. Там, де ми могли підібрати симетричні українські конструкції, бодай із розмовного мовлення, цю особливість збережено» [Гізель 2012: т. 1: кн. 1:52].

Від хрестоматії до антології. Хрестоматійний бум почався із середньої школи, де викладання давньої літератури стало пекучим завданням освітян у Незалежній Україні. Першу хрестоматію підготував М. М. Сулима 1991 р. [ДУЛ 1992]. Перекладний канон, який тільки починав формуватися 1984 р., тепер отримав загальнонаціональне схвалення та визнання. Він стимулював формування зовсім іншого погляду на українську літературу – погляду глибокого, всеохопного, де простежувалися тяглість і неперервність української культури впродовж тисячоліття.

Отож, українську літературу XI–XV ст. представляють – у тематичному, а не хронологічному порядку – уривки з «Літопису Руського», «Синопису»

(хоча твір написано у XVII ст.), «Повчання» Володимира Мономаха, «Слова по Великодню» Кирила Турівського, «Повісті про Трою» (перекладена повість), «Києво-Печерського патерика»¹, а також «Слово про закон і благодать» Іларіона Київського, анонімне «Житіє Ольги», анонімне «Повідання про святих князів Бориса та Гліба», анонімний твір «Про половчина, якого передав на поруку один християнин викупу ради святому Миколі», «Слово о полку Ігоревім», «Слово про загибель Руської землі» та «Житіє Володимира» Дмитра Туптала (хоча твір написано на переломі XVII–XVIII ст.).

Епохи Ренесансу і Бароко представляє значна кількість імен і творів у перекладах сучасною мовою – дев'ять поетів (Памво Беринда, Касіян Саківич, Софроній Почаський, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Іван Величковський, Климентій Зиновій, Семен Дівович, П. Яволенко та «Плач київських ченців» імовірно інок Якова), чотири прозаїки (Іван Вишенський, Антоній Радивиловський, Ілля Турчиновський, Василь Григорович-Барський), чотири анонімні повісті й збірки («Ходіння Богородиці по муках», «Олександрія», «Варлаам та Іоасаф», «Бджола»), три драматурги (Теофан Прокопович, Якуб Гаватович, Митрофан Довгалецький та анонімні драми), а також уривки із козацьких літописів Григорія Граб'янки й Самійла Величка, поетичні та прозові твори Григорія Сковороди. Фактично відображено майже всю давню українську літературу – наскільки дозволяє обсяг однотомної хрестоматії – у перекладах сучасною мовою. Перекладачі – досвідчені філологи та творча молодь: В. І. Кречотень, Л. Є. Махновець, В. О. Шевчук, М. М. Сулима, Ю. І. Бедрик, О. В. Шугай, П. М. Пелех та М. В. Шевчук (Андрущенко).

Для викладання філософії в українських вишах 1993 р. підготували хрестоматію «Історія філософії України» [ФУ 1993]. Канон перекладів із давньої літератури подано у десяти главах, що містили твори або фрагменти із творів Іларіона Київського, Данила Заточеника, Кирика Новгородця, Кліма Смолятича, а також уривки із «Ізборника Святослава» 1073 р. і «Бджоли» (у перекладах С. В. Бондаря), цитати Ісаї Копинського й Віталія з Дубна (переклад О. В. Логвиненка), метафізичний трактат Петра Лодія (переклад Д. П. Кирика). Канон перекладених творів значно менший, адже студентам легше зрозуміти давню українську мову.

---

¹ Перший повний переклад «Патерика» з'явився у діаспорі завдяки старанням о. Атанасія Григорія Великого (1918–1982) – українського церковного діяча, історика Церкви, археографа, протоархимандрита Василянського Чину [Печерський... 1973].

Завдання хрестоматії, яку уклали Є. А. Карпіловська та Л. О. Тарновецька [УЛ XI–XVIII ст. 1997], – подати репрезентативні тексти з давньої української літератури насамперед тим, хто вивчає сучасну українську мову. Саме такий підхід зумовив широкий добір текстів, коли літературу розуміють у широкому значенні: література – це і красне письменство, і ділові документи, що показує розвиток розмаїття жанрів і стилів у часі і просторі.

У серії «Шкільна бібліотека» вийшов двотомник «Перлини духовності» [Перлини... 2003–2006], де є кілька текстів середньоукраїнською мовою, а кілька – осучаснено. У перекладах подано «Слово про закон і благодать» Іларіона Київського (перекладач В. І. Кречотень), «Повчання дітям» Володимира Мономаха (перекладача не зазначено), «Слово о полку Ігоревім» (перекладач Л. Є. Махновець), «Історія Русів» (перекладач І. Ф. Драч), «Вірші на жалісний погреб шляхетного рицаря Петра Конашевича-Сагайдачного», зібрані Касіяном Саковичем (переклав В. О. Шевчук, хоча перекладача не зазначено, ні в передмові, ні в примітках, ні в змісті першої книги), «Літопис» Самійла Величка (перекладач В. О. Шевчук) та «Вертеп» Йосипа Обокіона-Баті (перекладач В. О. Шевчук). Дуже шкода, що юним читачам не пояснено особливостей тогочасної поетики, а всю увагу зосереджено на історичних подіях, що зображені у творах.

Хрестоматія за редакцією П. В. Білоуса [УЛ XI–XVIII ст. 2011] містить меншу кількість творів порівняно з хрестоматією М. М. Сулими, однак вона – репрезентативна. У перекладах із давньої української подано 18 пам'яток та авторів. Цікаво, що у хрестоматії передруковано давній переклад «Галицько-Волинського літопису», який зробив Т. П. Коструба ще в 1930-х рр., а не новіший переклад Л. Є. Махновця. Зроблено тут і прикру містифікацію: твори Івана Вишенського, які переклав В. О. Шевчук зі середньоукраїнської, підписано іменами В. І. Кречотня й Р. П. Радишевського як переклад зі старопольської.

Переклади почали долучати до поетичних антологій, як-от «Небо України» [Небо... 2001], де нечисленні переклади відображають відповідні історичні епохи.

На зміну хрестоматіям прийшов період поважних ґрунтовних антологій, який відкрило видання суспільно-політичних текстів у дев'яти томах і 14 книгах – «Тисяча років української суспільно-політичної думки» [Тисяча... 2001], а науковим редактором був професор історії Ратгерського університету США Тарас Гунчак (р.н. 1932). Антологія зібрала, підсумувала й упорядкувала чимало засадничих документів із історії українського суспільства за тисячу

років. Відповідно, все, що підлягало осучасненню, переклали новоукраїнською мовою.

Кілька антологій давньої української літератури упорядкував професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та Міжрегіональної академії управління персоналом Василь Яременко (р.н. 1931). Антологія «Золоте слово» [ЗС 2002] – один із найуспішніших проектів презентувати найдавнішу українську літературу сучасному читачеві. Багатогранність її полягає в тому, що її можна використовувати для широкого спектра навчальних, наукових і популяризаторських цілей. Тексти публікують часто у двох варіантах – оригіналі та перекладі. Додано солідний критичний апарат – статті найвидатніших українських філологів про відповідні тексти. Фактично зібрано всю давню літературу й перекладено українською мовою. Знаходимо в антології юридичні документи-пам'ятки («Статут Великого князя Ярослава» та «Статут Володимира Всеволодовича» із «Правди Руської»), нових авторів (Якова Мниха, Григорія Диякона, Луку Жидяту, Теодосія Печерського, Івана – ігумена печерського, Никифора – митрополита київського, Георгія Зарубського, Серапіона Володимирського), нові анонімні твори («Ізборники Святослава» 1073 і 1076 рр., «Повчання до простої чаді», «Слово про князів», «Фізіолог», «Повість про Акира Премудрого», «Задонщина» тощо).

До української перекладної літератури увійшли нові імена – Оксана Сліпушко (р.н. 1973), філолог, письменниця, доктор філологічних наук, професор та завідувач кафедри історії української літератури і шевченкознавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, та Ірина (Орися) Жиленко-молодша (р.н. 1966), науковець, кандидат богословських наук, провідний науковий співробітник у Києво-Печерській лаврі¹.

У хрестоматії «Слово многоцінне» [Слово... 2006] зібрано багатий корпус текстів Відродження й Бароко у перекладах сучасною українською мовою, щоб якнайповніше представити літературно-духовний доробок нації. Чотири обширних томи допомагають висвітлити літературний процес XV–XVIII ст. і водночас зібрати все, що вже переклали сучасною мовою. Головна засада видання – подавати переклади, «щоб не тільки донести й прояснити зміст і поетичні та художні образи, а й зберегти чисто зовнішні складові кожного твору, особливо віршованого, – метр, строфу, акровірші, часом невміння висловитись згідно з приписами поетик, особливості композиції і форми, яка часом у бароковій літературі є самодостатнім змістом» [Слово... 2006: т. 1:12].

---

¹ Окремо вийшов її переклад «Києво-Печерського патерика» [Патерик... 1998].

Серед неординарних випадків перекладу – «Діаріуш» Дмитра Туптала, який написано середньоукраїнською (75% тексту) і польською та латинською (25%) мовами, і який переклала український літературознавець, перекладач, член Донецького відділення НТШ, доктор філологічних наук, професор Варшавського університету (з 2001 р.) Валентина Соболев (р.н. 1955).

Серед презентованих авторів – Анна Любовичівна, яка насправді є вигаданою особою, а містифікацію зробив сам поет-перекладач Ю. П. Винничук. Крім того, помилково підписали переклад поезії «Митрополита рязанського та муромського слізне з книгами прощання» Стефана Яворського іменем В. О. Шевчука, хоча насправді з латини його переклав М. К. Зеров.

Видавничий проект «Україна: антологія пам'яток державотворення, Х–ХХ ст.» [Україна 2008–2009], який ініціював Д. В. Павличко, мав за мету показати політичну боротьбу українського народу за свою державність крізь призму художнього слова як провідного чинника культури. В антології опубліковано чимало суспільно-політичних документів, які вперше перекладено сучасною українською мовою з рукописів і давніх видань.

2000-ні роки. Початок ХХІ ст. був щедрим на перекладацькі задуми, коли в центрі уваги ставали засадничі твори, авторські збірки чи тематичні добірки творів. Почали виходити повні збірки творів давньоукраїнських авторів – Василя Григоровича-Барського [Григорович-Барський 2000], Іларіона Київського [Іларіон 2003; Іларіон 2004; Іларіон 2010], Івана Величковського [Величковський 2004], Климентія Зіновієва [Зіновіїв 2009].

Родовідно-біографічним жанрам української літератури присвячено подарункове видання «Корені та парості» [Корені... 2008]. У загальний обіг уведено чимало текстів, із них уперше – фрагменти з творів Григорія Бутовича, Ігнатія з Любарова, Степана Лукомського, Григорія Галагана, Мисаїла Бонячевського, Михайла Мовчана, Іллі Квітки. Майже всі переклади виконав В. О. Шевчук, лише один анонімний твір зі середньоукраїнської переклала кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Тараса Шевченка Мирослава Андрущенко (р.н. 1968). В. О. Шевчук продовжив популяризацію маловідомих жанрів староукраїнської літератури й опублікував антологію малих українських діяріїв у власних перекладах 2015 р., де, зокрема, подано твори Атанасія Филиповича, св. Дмитра Туптала, Миколи Ханенка, Пилипа Борзаківського та Павла Ладинського, Гедена Пазина [Малі... 2015].

2008 р. у Луцьку перевидано «Лямент по отцю Іоану Василевичу, написаний в Луцьку року 1628-го» [Лямент... 2008]. Фототипічне видання з нагоди 380-ї річниці першодруку вміщує також два переклади – підрядковий (В. С. Александровича) та художній (В. О. Шевчука), а також науковий апарат, який уперше розшифровує досі невідомі імена авторів віршів.

Порівняно з іншими літературними жанрами, драма останньою увійшла до української перекладної полісистеми, якщо говорити про внутрішньомовні переклади. Тому репрезентативна перекладна антологія з'явилася аж 2007 р. «Воскресіння мертвих» [Воскресіння... 2007], яку уклав і переклав В. О. Шевчук, – збірка найкращих творів української барокової драми XVII–XVIII ст. Тут подано 12 драм, з них – 11 перекладів зі середньоукраїнської: анонімна «Трагедія Руська», «Розмишляння про муку Христа, спасителя нашого» Йоанкія Волковича, «Комедія на Успіння Богородиці» Дмитра Туптала, «Володимир» Теофана Прокоповича, «Йосиф Патріарха» Лаврентія Горки, «Милість Божя»¹ Інокентія Неруновича (авторство за гіпотезою М. С. Возняка), «Владотворний образ людинолюбства Божого» Митрофана Довгалевського, «Образ пристрастей світу цього» Михайла Козачинського, «Воскресіння мертвих» Григорія Кониського, хоча в анонімній драмі «Про Олексія, чоловіка Божого» і в драмі Йосипа Обокіона-Баті «Вертеп» ужито кілька мов (народна й книжка українська, польська, латина, церковнослов'янська – залежно від суспільного статусу мовця). На жаль, перекладач не оприлюднив своїх принципів перекладу української барокової драми як самостійного жанру.

Отже, студії над українською перекладною літературою допомагають простежити перехід від історико-літературної цінності давньої літератури через літературно-художню до наукової, а також означити певні засади сприйняття внутрішньомовного перекладу.

1.4.2. Англійською мовою

Давня українська література до англійського читача потрапляла через два шляхи, вірніше під двома марками – власне «давня українська», а також «давня російська». Приємно відзначити, що новітній «Оксфордський путівник з перекладів англійською мовою» старокиївське письменство подає саме в частині української літератури, а в частині російської літератури посиляється на українську [Oxford Guide... 2000:219–220, 582].

---

¹ Першопублікація перекладу – [Марсове... 1989: кн. 2:206–231].

Перші англійськомовні переклади творів, які належать українцям, пов'язані з іменем Теофана Прокоповича. Церковна реформа, яку розпочав Петро I, а проводив Теофан Прокопович, зацікавила англійців. Дженкін Філіпс (дата смерті – 22 лютого 1755 р.) переклав за посередництвом німецької мови «Першу науку отрокам» Теофана Прокоповича, яку видав під заголовком «Російський катехизм» двічі – 1723 і 1725 рр. [Prokorowicz 1723; Prokorowicz 1725]. Капелан британської факторії в Росії Томас Консет (1677?–1730) підготував двотомник матеріалів про стан і правила Російської церкви 1729 р. [Present... 1729; перевидання¹: Consett 1982], куди ввійшли, зокрема, «Духовний регламент»² (розроблений за участю Теофана Прокоповича) і твори Теофана Прокоповича «Слово на похвалу імператора Петра Великого», «Слово на погріб Петра Великого», «Слово на погріб Катерини Олексіївни» та «Про смерть Петра Великого, імператора російського, коротка повість». Щоправда, імені Теофана Прокоповича прямо не названо, а вказано лише церковний титул. Тут також уміщено слов'янський і латинський тексти поезії Стефана Яворського «Митрополита рязанського та муромського слізне з книгами прощання» [Present... 1729:448–451].

Релігійну тему продовжує «Православне сповідання віри» («Катехизм»), який початково уклав Петро Могила. «Сповідання» багато перекладали європейськими мовами; англійський переклад з'явився 1762 р. [Mogilas 1762]. Про перекладача відомо небагато [Lodvill 1893]. Філіп Лодвіл (дата смерті 14 березня 1767 р.) – богослов, уродженець Оксфордширу, відвідував російську церкву. Ознаки української ідентичності оригіналу не збережено: українська церква називається або «російська» (Russian church), або «Малої Росії» (Church of Little Russia), Київ транскрибовано через польську мову (Kiow).

Переклади частин «Повчання дітям» Володимира Мономаха знаходимо в «Лекціях з історії східної церкви» [Stanley 1861:313–314] релігійного діяча й оксфордського професора Артура Пенрина Стенлі (1815–1881) та в «Історії Росії для молоді» [Dole 1881:99–101] американського письменника й перекладача Натана Гаскела Довла (1852–1935). Популярність Мономахового твору, мабуть, викликав той факт, що його написав сам князь, а не літератор.

Опосередкований стосунок до української літератури має апокриф «Книга Еноха» (інші назви: «Книга секретів Еноха», «Слов'янський Енох», «Другий Енох», на відміну від ефіопського, «першого» «Еноха»). Оскільки арамейський текст давно втрачено, то англійський переклад [Book... 1896] зроблено

---

¹ У вступі до перевидання зібрано інформацію про життя й творчість Т. Консета.

² Новіший переклад вийшов 1972 р. [Spiritual... 1972].

з віднайденого староукраїнського рукопису [пор., Книга... 1896], використавуючи доповнення з інших відомих рукописів. Перекладач – відомий британський славіст Вільям Ричард Морфіл (1834–1909), який зробив чимало для українознавства [Зорівчак 1984].

Цілеспрямоване відкриття літератури старокиївської доби належить усе-таки ХХ ст. Саме 1902 р. перший американський професор слов'янських літератур – за походженням єврей з Російської імперії – Лео Вінер (1862–1939) підготував двотомну антологію російської літератури, перший том якої вміщує період від найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. [Wiener 1902]. Видання підготовлено за всіма академічними вимогами: вступ з оглядом наявної критичної літератури, передмова з нарисом історії російської літератури, три частини перекладів («Найстаріший період», «Фольклор», «Вісімнадцяте сторіччя») та покажчик імен, назв і предметів. Авторів розміщено в хронологічному порядку, та подано біографічні нотатки.

«Найстарішу частину» відкриває переклад Договору з греками 911 р., узятого з «Повісті врем'яних літ», й доходить до кінця ХVІІ ст. Через розмір антології вибрано короткі твори або уривки. Серед авторів старокиївської доби та їхніх епігонів подано: договір русичів з греками 911 р.; Лука Жидята «Повчання до братії»; «Руська правда» (уривки); Іларіон «Слово про закон і благодать» («Похвала Володимирові»); Володимир Мономах «Повчання дітям»; ігумен Данило Паломник «Житіє і ходіння Данила, руської землі ігумена» («Про світло небесне, що спадає на гріб Господній»); Кирило Турівський «Слово на першу неділю після Пасхи»; «Повість врем'яних літ» Нестора («Хрещення Володимира та всієї Русі»); Київський літопис («Похід Ігоря Святославовича проти половців»); «Слово о полку Ігоревім» (повний текст); знаціоналізований апокриф «Мандрівка Богородиці по муках» (уривки); Данило Заточник «Слово» (уривки); Серапіон Печерський (Володимирський) «Перше слово»; «Повість про царя Соломона й Китовраса» (апокриф). Такий перелік досить повно представляє літературу цього періоду. Зрозуміло, що «руський» всюди перетворилося на «російський», а Київська Русь аж ніяк не розглядається як окреме, відмінне політичне утворення від Московщини, хоча примітки рясніють вказівками на Київ і київську школу письменства.

З літератури ХVІІІ ст. українство у російському геополітичному дискурсі представлено іменами Теофана Прокоповича (уривок з «Духовного регламенту» та «Слово на погріб Петра Великого»), Василя Капніста (уривки з комедії «Ябеда», неповний прозовий переклад поезії «Обухівка» та віршовий переклад поезії «На смерть Юлії») та Андріяна Грибовського (уривок із його

спогадів «Записки про Катерину Велику»). Усі згадані переклади належать Л. Вінеру, за винятком Капністової поезії «На смерть Юлії» [Karpnist 1823], яку переклав британський поліглот, письменник, дипломат, четвертий губернатор Гонг-Конгу Джон Боврінг (1792–1872).

Найбагатша історія перекладів у видатної пам'ятки словесності – «Слова о полку Ігоревім». Переклади з'являлися у такій послідовності¹:

- 1) 1898 – Юда Йоффе [Song... 1898];
- 2) 1900 – Гектор Мунро [Song... 1900]²;
- 3) 1902 – Лео Вінер;
- 4) 1915 – Леонард Магнус [Tale... 1915];
- 5) 1918 – Гелена де Вере Боклерк [Tale... 1918]³;
- 6) 1919 – Олександр і Ванда Петрункевичі [Lay... 1919];
- 7) 1927 – Дмитро Святополк-Мирський (уривки) [Mirsky 1927:21–25];
- 8) 1943 – Бернард Гілберт Герні [Lay... 1943]⁴;
- 9) 1947 – Павло Крат і Вотсон Кірконел [Prince... 1947]⁵;
- 10) 1948 – Самуель Крос [Tale... 1948];
- 11) 1954 – Денис Ворд [Tale... 1966];
- 12) 1958 – Ірина Петрова [Петрова 1958; перевидання: Lay... 1981];
- 13) 1960 – Володимир Набоков [Song... 1960];
- 14) 1962 – Дмитро Оболенський [Slovo... 1962];
- 15) 1963 – Костянтин-Генрі Андрусин і Вотсон Кірконел;
- 16) 1963 – Сергій Зеньковський;
- 17) 1967 – Василь Дмитришин;
- 18) 1971 – Сидні Монас і Бертон Рафел [Tale... 1971];
- 19) 1973 – Роберт Говз [Tale... 1973]⁶;
- 20) 1979 – Роберт Манн [Song... 1979];
- 21) 1979 – Леонард Кларк (адаптація) [Tale... 1979];

---

¹ Якщо немає посилання, то про цього перекладача згадано окремо.

² Неповний прозовий переклад з німецького перекладу Г. фон Павкера 1884 р. і частково з осучасненого російського тексту, як зазначає сам перекладач.

³ Г. Купер-молодший характеризує цю версію як «дуже благий англійський прозовий переклад» [Соорег 1978:32].

⁴ У збірнику також уміщено його переклади уривку «Про Володимирове хрещення Києва й Руси» з «Повісті врем'яних літ» [Lay... 1943:2–4] та апокриф «Повість про царя Соломона й Китовраса» [Lay... 1943:34–36].

⁵ Г. Купер-молодший необгрунтовано називає цей переклад «українсько-націоналістичним» [Соорег 1978:32], що аж ніяк не вписується в текстові категорії.

⁶ До тексту долучено переклад уривку «Повісті врем'яних літ» (Іпатський список), де описано сам похід.

22) 1989/1992 – Джек Вернон Гейні та Ерик Дал¹;

23) 2000 – Борис Яценко [Яценко 2000];

24) 2006 – Біл Джонстон [Song... 2006].

Крім того, чимало посібників з історії російської літератури містять коротенькі уривки зі «Слова о полку Ігоревім», що нотує бібліографічний покажчик славіста, доктора філософії Генрі Купера-молодшого [Cooper 1978].

Перший повний переклад «Повісті врем'яних літ» («Початкового літопису») з Лаврентіївського списку з'явився 1930 р. [Russian... 1930] зусиллями Самуеля Газарда Кроса (1891–1946), історика мистецтва, зокрема, середньовічної російської церковної архітектури, професора Гарвардського університету, завідувача кафедри російської філології. До перекладу додано ґрунтовну передмову, де автор висвітлив чимало текстологічних та історико-культурних питань і навіть подав перелік перекладів «Повісті» європейськими мовами. У додатках долучено переклад «Повчання» Володимира Мономаха, Лист Володимира Мономаха до Олега Святославовича, Молитва, приписувана Володимирові Мономаху, а також уривок з Іпатіївського списку за роки 1110–1113. Переглянуте видання за участю професора Ольгерда Шербовіца-Вецора вийшло друком 1953 р. [Russian... 1953].

Професор Гарвардського університету Горацій Грей Лунт (1918–2010) упродовж 40 років працював над англійськомовним перекладом «Повісті». У 1973–1979 рр. цей переклад невеликими частинками обговорювали на щотижневому двогодинному семінарі, де були задіяні Ігор Шевченко, Омелян Прицак, Едвард Кінан. Незадовго до смерті перекладач схвалив остаточну редакцію перекладу, і видання готується до друку в Українському науковому інституті Гарвардського університету.

Домонгольська літописна традиція існує повністю в англійських перекладах, адже Лайза Гайнрих підготувала переклад «Київського літопису» як дисертацію на ступінь доктора філософії [Kievan... 1977]², а Юрій Перфецький переклав «Галицько-Волинський літопис» [Hupatian... 1973].

У 1930-х рр. анонімно вийшов переклад апокрифа «Лазарево воскресіння» (або «Слово Адама в аді до Лазаря») [Hamily... 1931/1932]. Вивчення цього апокрифа продовжив Доналд Гичкок, який 1965 р. оборонив дисертацію в

---

¹ Рукопис доступний онлайн: <http://faculty.washington.edu/dwaugh/rus/texts/igortxt2.htm> (перевірено 4 липня 2018 р.).

² В англійськомовному світі ступінь доктора філософії присвоюють не тільки за дослідження, але й за академічні, коментовані переклади фундаментальних творів світової спадщини, виправдано порівнюючи працю перекладача до праці науковця.

Гарварді, а 1979 р. опублікував монографію, де, крім аналізу, подав власну реконструкцію апокрифа та переклад англійською мовою [Hitchcock 1979].

Американський історик українського походження, професор Єльського університету Георгій Вернадський (1887–1973) доклався до перекладу історичних документів. У монографії «Богдан – гетьман України» [Vernadsky 1941] він умістив власні переклади Промови над тілом Богдана Хмельницького, яку склав 1657 р. Генеральний писар Війська Запорозького Самійло Зорка, та Березневих статей 1654 р., а для збірки «Середньовічні російські закони» [Medieval... 1947] переклав «Руську правду» (коротка й широка редакції). Новіший переклад «Руської правди», а також інших старокіївських статутів зробив професор історії з Грінельського коледжу (Айова) Деніел Кейзер [Laws... 1992].

Два твори Івана Мазепи – «Пісня про чайку» та «Дума іли пісня» – переклала видатний британський перекладач української літератури Віра Річ (1936–2009) для лондонського видання «The Ukrainian Review» [Mazepa 1959].

Певною реституцією давнього українського письменства в англійськомовному світі вслід за хрестоматіями О. І. Білецького [Хрестоматія... 1949, 1952] став вихід антології «Українські поети. 1189–1962 pp.» [Ukrainian... 1963], яку підготували професор славістики Саскачеванського університету Костянтин-Генрі Андрусишин (1907–1983) та ректор Університету Акадія Вотсон Кірконел (1895–1977). Давня література презентована не рясно, але яскравими взірцями – «Слово о полку Ігоревім», п'ять дум та історичних пісень («Плач невільників», «Маруся Богуславка», «Байда», «Ой, Морозе, Морозенко», «Бондарівна») та вперше три поезії Григорія Сковороди (Пісня X, XIII й XVIII з циклу «Сад божественних пісень»).

Твори Григорія Сковороди друкували ще й у філософських антологіях. Професор філософії Коледжу Брин Мар (Пенсильванія) Джордж Луїс Клайн (1921–2014) підготував скорочений переклад діалогу «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» та чотирьох листів до Михайла Ковалинського для тритомної хрестоматії «Російська філософія», куди долучив також «Сократ на Русі», який записав Михайло Ковалинський зі слів Григорія Сковороди, та «Життя Григорія Сковороди» Михайла Ковалинського [Skovoroda 1965]. Згодом переклад діалогу доповнив доктор філософії, редактор відділу філософії в «Encyclopedia of Ukraine» Тарас Закидальський (1941–2007) [Skovoroda 2005]. Професор мовознавства з Університету Юта Ден Чопик переклав Сковородинські байки й уклав його афоризми [Skovoroda 1990]. Найновішим здобутком англійськомовної сквородіани стали дві збірки українського пись-

менника – поетична [Skovoroda 2016б] та епістолярна [Skovoroda 2016а]. Листування переклали професори Пенсильванського університету Михайло Найдан і Елеанора Адамс, а поетичну збірку цілком переклав М. Найдан.

1963 р. з'явилася ще одна поважна антологія «Епоси, хроніки й оповіді Середньовічної Росії» [Medieval... 1963] Сергія Зеньковського (1907–1990), русиста, професора американських університетів, родом з Києва, проте з українофобськими поглядами. Давня українська література міститься у двох частинах книги (з чотирьох) – «Літературна школа Київської доби» й «Епіго-ни київської школи». Англійськомовна культура вперше або в індивідуальній інтерпретації збагатилася перекладами – уривків або цілими – з «Новгородського першого літопису», «Галицько-Волинського літопису», Іларіонового «Слова про закон і благодать», Мономахового «Повчання дітям», Несторового «Життя св. Теодосія Печерського», «Києво-Печерського патерика», «Слова о полку Ігоревім», «Слова про погибель Руської землі», «Повісті про розорення Рязані Батиєм», «Слова про Меркурія Смоленського», «Життя Олександра Невського» та двох «Слів» (Першого й Третього) Серапіона Печерського, «Слова» Данила Заточника. С. О. Зеньковський також доповнив переклад Л. Вінера «Мандрівки Богородиці по муках».

Новий переклад «Мандрівки Богородиці по муках» з'явився 1976 р. Його зробив теолог, єпископ англіканської церкви, теперішній архієпископ кентерберійський Ровен Дуглас Вільямз (р.н. 1950) [Pilgrimage... 1976] з французького перекладу славіста П'єра Паскаля (1890–1983) [Pèlerinage... 1973]. Переклад супроводжують вступне слово, примітки й коментарі.

Професор історії Портлендського університету Василь Дмитришин (р.н. 1925) підготував історичну хрестоматію «Середньовічна Росія», яка витримала вже три видання: 1967, 1973 і 1991 рр. [Medieval... 1991]. Під різними назвами й подіями автор помістив уривки «Повісті врем'яних літ» та Мономахове «Повчання дітям» у перекладах С. Кроса. Чимало переклав укладач, зокрема такі твори: «Руська правда» (коротка редакція), «Статут князя Ярослава про церковні суди», «Похвала князю Володимирі й князю Ярославу» з Іларіонового «Слова про закон і благодать», «Повість про вбивство Андрія Боголюбського» та опис «Повстання у Боголюбовому й Володимирі 1175 р.» з «Київського літопису», «Слово о полку Ігоревім», «Слово» Данила Заточника, «Слово про погибель Руської землі», «Життя Олександра Невського», уривки з «Галицько-Волинського літопису».

Найповажніший проект перекладу давньоукраїнської літератури англійською мовою – причому відкрито наголошуючи саме на «українській» на-

лежності, а не «давньоруській» чи «рутенській/русинській» – започаткував Український науковий інститут Гарвардського університету 1987 р. за активної підтримки української громади. За початковим задумом «Гарвардська бібліотека давнього українського письменства» повинна була складатися з трьох серій (40 томів кожна) – «Тексти» (факсимільні видання), «Англійські переклади» та «Українські переклади», які виходять несинхронізовано. Англійськомовні переклади подано за чітким академічним зразком – ґрунтовна передмова (опис культурного контексту, літературна характеристика авторів і творів, проблеми інтерпретації текстів), власне переклади та бібліографічно-довідковий апарат. Досі вийшло сім томів.

Том 1: «Києво-Печерський патерик» у перекладі медієвіста Лондонського університету М'юріел Гепел [Paterik... 1989]. Цей «перший» повний переклад англійською мовою ґрунтується на тексті дисертації ще 1954 р., який перекладачка переглянула й виправила для публікації. Щоправда, інший переклад 1980 р. зробили монахи Канадського православного монастиря Всіх Святих Північної Америки Лев Пугало та Василь Новакшонов [Kiev... 1980].

Том 2: «Агіографія Київської Русі» за редакцією візантолога, медієвіста й славіста Пола Голінгзворта [Hagiography... 1992], куди увійшли «Читання про життя й погублення блаженних страсотерпців Бориса та Гліба»¹ та «Життя Теодосія» преподобного Нестора, анонімні «Повідання і страсть і похвала святим мученикам Борису й Глібу», «Життя Аврамія Смоленського» (імовірно авторство – монах Єфрем), «Повідання про чудеса святих Христових страсотерпців Романа й Давида», а також «Пам'ять і похвала князю руському Володимирі» Якова Мниха. У додатках долучено переклади відповідних до теми тому уривків з «Повісті врем'яних літ», прологів до служб про Бориса й Гліба, «Слова про князів».

Том 3: «Оборона єдності церковної» Льва Кревзи та «Палінодія» Захарії Копистенського у перекладах доктора слов'янознавства Гарвардського університету Богдана Струмінського (1930–1998) [Lev... 1995].

Том 4: «Життя Паїсія Величковського» у перекладі доктора слов'янознавства й візантології, випускника Гарварду Джефрі Фізерстовна [Life... 1989]. У книзі вміщено «Автобіографію» Паїсія Величковського та «Біографію Паїсія Величковського» монаха Митрофана.

---

¹ Іншу версію тексту – «Сказання, страждання й похвала святим мученикам Борису й Глібу» – переклав Марвін Кантор (р.н. 1934), професор слов'янських мов і літератур Північно-Західного Університету в Еванстоні (Іллінойс, США) [Narrative 1983].

Том 5: «Проповіді та промови Київської Русі» за редакцією теперішнього професора слов'янознавства Кембриджського університету Саймона Франкліна (р.н. 1953) [Sermons... 1991]. Охоплено всю спадщину трьох проповідників – Іларіона (інколи відомого як Іларіона Київського; «Слово про закон і благодать»), Кліма Смолятича («Послання до пресвітера Фоми») і Кирила Турівського (11 канонічних проповідей; неканонічні твори у видання не включено). Це перші переклади англійською мовою творів Кліма Смолятича й Кирила Турівського (за винятком однієї проповіді). Перекладу Іларіонового «Слова про закон і благодать» передував, крім уривків Л. Вінера й С. О. Зеньковського, повний переклад, який зробила Ненсі Луїза Айклер [Parion 1978].

Том 6: «Повчальна проза Київської Русі» у перекладі нідерландського славіста, професора Амстердамського університету Вільяма Федера [Edificatory... 1994], де вміщено переклади «Ізборника Святослава 1076 р.» та проповіді київського письменника XI ст. Григорія Філософа.

Том 7: «Відроджена Русь: Вибрані твори Мелетія Смотрицького» за редакцією професора кафедри слов'янознавства Каліфорнійського університету Берклі Дейвіда Фрика [Smotruc'kyj 2005]. Перекладач відкрив англійськомовному читачеві основні праці видатного українського полеміста Мелетія Смотрицького («Тренос або плач Східної церкви» (перекладено лише передмови до мецената й до читача, перший, другий і десятий розділи), передмови до «Учительного Євангелія» та до «Граматики слов'янської», «Казання на похорон отця Леонтія Карповича», «Випробування невинності», «Оборона Випробування», «Виправдання невинності», «Відпір ущипливим писанням», «Апологія», «Спростування», «Антиспростування», «Умовляння», «Розправа», шість листів), причому українськомовному читачеві більшість праць недоступна, адже вони написані польською мовою.

Невелику, проте представницьку добірку барокової поезії й драми [Ukrainian... 1988]¹ підготували літературознавець і перекладач Марія Анна Шпорлюк-Бридлі (р.н. 1941) та професор славістики Мічиганського університету Ервін Роберт Тейтюнік (1929–1998), які показали твори Кирила Тран-

---

¹ Зміст: Trankvilion-Stavrovec'kyj Kyrylo. A song suitable for the feasts of lords (O sudden Death) / transl. by I. R. Titunik; Javors'kyj Stefan. From 'Emblemmata et symbola' (Emblemma I, II, III, IV, V, VI); Nail, Chamber of the Nuptial without Seed (two versions) / transl. by I. R. Titunik; Prokopovyc' Feofan. An epitaph for the recently deceased Deacon Adam (Thou laughed, O Adam, over worldly vanity) / transl. by I. R. Titunik; Rostovs'kyj Dmytro (Tuptalo Daniil). Rachel's lament (Shall I force my tongue to speak, or utter no reply) / transl. by M. A. Szporluk; Horka Lavrentyj. Joseph the Patriarch (Act 1, Scene 1, 2, 3, 4; Chorus, or Song; Act 2, Scene 1, 2; The Dance; Act 5, Scene 3, 4, 5, 6) / transl. by M. A. Szporluk.

квіліона-Ставровещького (зі збірки «Перло многоцінне»), Стефана Яворського (із книги «Emblemmata et symbola»), Теофана Прокоповича (епітафія), Дмитра Туптала (уривок з «Різдяної драми») і Лаврентія Горки (уривки з трагікомедії «Йосиф патріарх»).

1989 р. у серії «Драми Відродження у перекладі», яку видавали в Карлтонському університеті (Оттава, Канада) впродовж 1985–2004 рр., вийшов переклад барокової драми «Слово про збурення пекла», який зробила професор Оттавського університету, славіст і шекспірознавець Ірина Рима Макарик (н.р. 1951) та супроводила ґрунтовним дослідженням [Макарук 1989].

Цінну хрестоматію «До інтелектуальної історії України: Антологія української думки 1710–1995 рр.» [Towards... 1996] підготували професори слов'янознавства Торонтського університету Ралф Ліндгейм та Юрій Степан Нестор Луцький (1919–2001), де опублікували в уривках п'ять творів духовної культури України XVIII ст.: «Конституція» Пилипа Орлика (переклав Богдан Василь Будурович (1921–2007), професор кафедри слов'янських мов і літератур Торонтського університету); «Слово про владу й честь царську» Теофана Прокоповича (переклав Г. Г. Лунт); «Розмова Великої Росії із Малоросією» Семена Дівовича (переклав Д. Дж. Гантлі); «Записка Малоросійській колегії» Григорія Полетики (переклали Р. Ліндгейм та Ю. О. Луцький); «Потоп зміїний» Григорія Сковороди (переклав Т. Д. Закидальський).

Здобутки англійськомовної літератури в галузі давньої української літератури мають вигляд здебільшого або спорадичний, або хвилеподібний. Такий стан відображає і процес вивчення давньої української літератури (її до XIX ст. частково призабули і довелося відкривати наново навіть на українських теренах), і процес становлення славістики в англійськомовному світі (зазвичай завдяки діяльності еміграції, яка за походженням була різна – українська, російська, єврейська). Англійськомовний читач уже може укласти більш-менш цілісне бачення давньоукраїнського літературного процесу, хоча ще бракує перекладів з латиномовних гуманістів і барокової поезії та драми. Найпопулярніша пам'ятка – це, безперечно, «Слово о полку Ігоревім». Однак уже кілька десятиріч ніхто не укладав нових антологій давнього письменства, а отже, не робив перегляду творів, які здалося б наново або вперше перекласти. Найбільшої похвали заслуговує Гарвардський проект, і якщо його таки доведуть до кінця попри теперішню сповільненість, то це буде найгідніша презентація українського письменства, яка безперечно відкриє шлях до нового етапу досліджень.

1.5. СВОЄРІДНОСТІ ВНУТРІШНЬОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Внутрішньомовний переклад – майже зовсім недосліджена й знехтувана ділянка теорії перекладу. Такий стан речей простежується і в українському перекладознавстві, і в світовій філології. Очевидно, існує пряма залежність між цивілізаційними запитами на дослідження та наявним матеріалом, який відіграє головну, але не вирішальну роль. Звісно, без матеріалу не може бути дослідження, проте наявність матеріалу не завжди стимулює відповідні дослідження.

Водночас внутрішньомовний переклад має дуже давню історію. Імовірно найдавніші свідчення про внутрішньомовний переклад черпаємо з історії Стародавньої Греції. Художня мова Гомера була настільки відмінною від класичної старогрецької, що гомерівські тексти доводилося тлумачити зрозумілішою мовою койне [Schironi 2012:412–415].

Поняття «внутрішньомовний переклад» запровадив Р. О. Якобсон ще 1959 р. [Jakobson 1959:233]. Відтоді його працю та типологію перекладу цитували багато разів, однак цілісного бачення цього явища досі не запропоновано. 1998 р. М. Бейкер відкрито стверджувала про відсутність досліджень із внутрішньомовного та міжсеміотичного перекладу [Routledge 1998:xvii]. За останні 15 років внутрішньомовний переклад у плані теоретичного опису пройшов шлях від Якобсонового розуміння його як переословеснення (*англ.* *rewording*), що майже цілком ґрунтується на пошуку відповідного синоніма, до бачення цього перекладу як самостійної категорії перекладознавства.

Спробу подати **визначення перекладу**, яке містило би різномовний і одномовний фон, зробила К. К. Зетсен [Zethsen 2009:799–800]. За її визначенням, переклад ґрунтується не на еквівалентності, а на скопосі цільового тексту, а відношення між вихідним і похідним текстами визначаються подібністю внаслідок акту перенесення. Такий підхід дійсно знімає стереотипне обмеження перекладу до діяльності у площині двох різних мов, однак видається, що усунення терміна «еквівалентність» – зайве. Навпаки, цікаво дослідити, чи базові терміни «еквівалентність», «перекладність», «перекладацькі втрати» і «перекладацькі здобутки» мають типологічні й якісні характеристики, аналогічні до міжмовного перекладу, або відмінні. Тому доцільно наразі залишити множинність визначення перекладу, яка склалася у перекладознавстві сьогодні.

Натомість **базові терміни** потребують перегляду. Еквівалентність не зазначає кардинальних змін. Оскільки її можна формулювати у кожному окремому випадку залежно від обраної методології аналізу та обраної цілі пошуку, то від матеріалу та найзагальніших принципів теорії перекладу вона не залежатиме. Навпаки, дихотомія «еквівалент–конгруент» зберігається, адже вона не тільки показує взаємозв'язок і відмінність між перекладознавством і контрастивною лінгвістикою, а й розмежовує конкретне конвенційне утворення на рівні конкретного тексту (еквівалент) та ідеалістичну гіпотетичну заміну в системі конкретної мови (конгруент).

Перекладність можна *a priori* вважати засадою внутрішньомовного перекладу, і ця думка має своїх послідовників [Maronitis 2008:374]. Однак така засада відображає функційний погляд на переклад, ігноруючи абсолютно очевидні відмінності в мовно-культурних характеристиках вихідного та похідного текстів. Потреба у перекладі виникає через зміну граматично-семантичних категорій та їх нерозуміння у новому варіанті мови, а отже, певна мовна – і вторинна культурна – специфіка втрачається. Найяскравішими прикладами може стати відсутня стабільна заміненість старих і нових відмінкових і часових форм. На зміну двом давньоанглійським часам прийшло аж вісім сучасних, а в українській мові – навпаки: чотири минулі часи перегрупувалися у два. Давньоукраїнська система відмінків сприяла частому вживанню поліптовів, проте в новоукраїнському мовленні вони не завжди природні або й навіть можливі. Тому питання неперекладності залишається актуальним у внутрішньомовному перекладі.

Співвідношення перекладацьких втрат і перекладацьких здобутків, припускаємо, залишиться однаковим і для міжмовного, і для внутрішньомовного перекладу. Втрат завжди є більше, ніж здобутків, адже втрати визначають об'єктивні мовно-культурні причини та суб'єктивні перекладацькі помилки, а здобутки стають результатом відхилення від тексту внаслідок перекладачевої волі й особистості. Принцип Ю. М. Лотмана, що «мова містить не тільки код, а й історію коду» [Ю.М. Лотман... 1994:69], зовсім не спрощує настанови внутрішньомовного перекладу на свою наперед закладену успішність, а, навпаки, показує усю складність історичної пам'яті мови, закладеної в одному тексті.

За спостереженнями С. І. Сидоренка, потреба у внутрішньомовному перекладі виникає із двох груп **причин**. По-перше, це – часове віддалення автора від читача: «Коли часова дистанція між оригінальним текстом та читацькою аудиторією досягає певної критичної позначки, вона ускладнює розуміння

літературного тексту, спотворює авторське послання читачеві, впливає на оцінку художньої цінності твору та його місця у культурній спадщині» [Сидоренко 2012:221]. Хоча часове віддалення повинно – але часто не є [*пор.* Berk Albachten 2014:574] – бути досить чітко виражене у мовному плані, інакше постає питання: яким має бути той мовночасовий чинник, який відмежовуватиме «переклад» від «модернізації», «адаптації» тощо. По-друге, це – просторовий чинник: «Існування національних та територіальних варіантів мови, регіональних і соціальних діалектів зумовлює можливість виникнення непорозумінь у спілкуванні, що в свою чергу вимагає нейтралізації таких комунікативних проблем» [Сидоренко 2012:222]. У такому ракурсі постає питання, що би мав позначати термін «локалізація», адже тоді локалізацію треба зачислювати до підвидів внутрішньомовного перекладу. І це дуже логічно. Натомість часові особливості внутрішньомовного перекладу настільки домінують, що внутрішньомовний переклад міг би бути «часовіддаленим перекладом». Насправді ж, ці терміни пов'язані між собою родовидовими зв'язками.

Культурологічна вагомість внутрішньомовного перекладу – теж двоплानова, однак не завжди позитивна. На прикладі перекладів старогрецької літератури новогрецькою мовою можна ствердити націєтворчу роль цього перекладу, адже твори давноминулих епох допомагають творити нову модерну державу, показуючи культурну тяглість даної нації впродовж тисячоліть [Routledge 2008:430]. Це є часовий аспект. Натомість у просторовому вимірі такий переклад може мати й негативні конотації. Приміром, американський переклад роману «Гаррі Поттер» британської письменниці Дж. Ровлінг розглядають майже як боротьбу британського та американського націоналізму, що дійсно має певні дискурсні й текстові відлуння [Eastwood 2010]. Або ж, внутрішньомовний переклад показує загострену неузгодженість соціолектів англійської мови: у стратифікації американського суспільства чорні мусульмани є закритою групою, відповідно, і мова їхнього хіп-хопу, а навіть ширше, – «англійська мова чорних», відрізняється від «англійської мови білого мейнстріму» з погляду розуміння та сприйняття [Grewal 2013:44–47].

Супутнім питанням, яке прямо стосується внутрішньомовного перекладу, але потребуватиме ще подальшого вивчення, є проблема чіткого розмежування діалектів і креольських мов. Через розмите (дискусійне, політично умотивоване) розмежування може виникнути проблема з класифікацією перекладу як внутрішньомовного, так і міжмовного [Berk Albachten 2014:574].

З історичного погляду внутрішньомовний переклад відкривав різні сфери людської еволюції. У час європейського Просвітництва крізь призму перекладу середньовічних текстів філософи вивчали еволюцію звичаїв, письменники – розвій естетичних цінностей, а граматики – історію мови. Власне, у Франції XVIII ст. переклад старофранцузьких творів сучасною мовою був багатопластовою діяльністю, яка продукувала різні форми текстів залежно від канонічності тексту, цілей перекладу та вагомості самих перекладів у цільовій культурі. Внаслідок парафразування французька література отримувала різні жанри перекладу, крайньою точкою яких були навіть псевдопереклади [D'hulst 1995:3].

Жанри внутрішньомовного перекладу теж є частково дискусійними. К. К. Зетсен виділяє чотири ключові чинники, вагомі для внутрішньомовного перекладу [Zethsen 2009:805]: 1) знання – здатність цільового читача сприймати інформацію тексту; 2) час – потреба осучаснення мови; 3) культура – потреба пояснення культурних реалій, зокрема в адаптаціях та переказах; 4) простір – фізична зміна вихідного тексту: скорочення або розширення. Операції над текстом, які виконують у рамках внутрішньомовного перекладу, не відрізняються від міжмовного перекладу, натомість ми можемо говорити про відмінність у «ступені й мотивації, а не різновиду» цих операцій [Zethsen 2009:809]. Зрозуміло, серед різноманіття операцій спрощення буде найвиднішим, проте всі операції – опущення, додавання, реструктурування тощо – проявлятимуться виразніше у внутрішньомовному перекладі, ніж у міжмовному [там само].

Так можна підходити до визначення перекладу-як-тексту. Розрізнення між «редагуванням» і «перекладом» можна чітко сформулювати за таким принципом: в українському контексті усі тексти до кінця XVIII ст. не підпадають під редагування, оскільки мовна матриця цілком відрізняється від тої, на якій ґрунтується сучасна мовна версія. Натомість окремі ґрунтовно проредаговані видання й тексти (як-от арія Андрія із опери «Запорожець за Дунаєм» С. С. Гулака-Артемівського у переробці М. Т. Рильського) цілком можна вважати за переклади.

В історії українського художнього перекладу для текстів, які не дуже віддалені від сучасного мовлення і не потребують значних перекладацьких операцій, запропоновано стратегію «модернізації». Зокрема, на матеріалі української літератури середньоукраїнською мовою та її перекладів сучасною мовою В. П. Маслюк та В. О. Шевчук формулюють головні принципи такої модернізації тексту: «а) слова старослов'янські, полонізми та латинізми

замінено на слова з живої української мови; б) помилки в тексті по змозі виправлено; в) дано ритмічну редакцію тексту; г) народну лексику залишено без змін за винятком слів із невластивим сучасній літературній мові наголосом» [Антологія... 1984:411].

На прикладі перекладів між двома різновидами новогрецької мови – архаїчної катаревуси та живої димотики – А. А. Столярова робить висновок, що «на кожному етапі розвитку мови в ній неминуче будуть міститися певні нашарування з попередніх етапів її розвитку, особливо у писемних функціональних стилях, таких як офіційно-діловий, і що за умови послідовного поводження з ними вони не лише стоятимуть на заваді ефективності комунікації, а й, навпаки, сприятимуть її лаконічності та успішності» [Столярова 2010: 601–602]. Іншими словами, новий етап мови відрізняється від попереднього, проте часовіддалені форми можуть прислужитися новим реаліям, і їх сприйматимуть цілком природно. Відповідно, перекладачі черпають і розвивають семантичні пласти мови навіть завдяки внутрішньомовному перекладу. Як доводить Л. М. Глущенко, лексика перекладу сучасною мовою відображає діяхронні зміни, що відбулися в лексичній, граматичній і стилістичній системах мови оригіналу, а тому перекладач застосовує всі стратегії відтінювання змісту та зміщення акцентів. Перекладач дійсно використовує ті самі лексеми, що й в оригіналі, якщо їхнє значення актуальне в сучасному мовленні, але йому доводиться все-таки уникати зайвої незвичної метафоричності та шукати відповіднішого синоніма, якщо давня лексема втратила своє значення [Глущенко 2009, 2010].

Крім того, потрібно виокремити явища, які не належать до сфери внутрішньомовного перекладу. Л. Л. Нелюбин розрізняє внутрішньомовний переклад і підрядник, указуючи на те, що підрядник існує виключно у сфері двох різних мов, а внутрішньомовний переклад – у площині однієї мови [Нелюбин 2003:66]. Гадаємо, що в теорії внутрішньомовного перекладу такий погляд дещо хибний, адже гіпотетично ніхто не може заборонити зробити підрядник давнього поетичного тексту й передати його майстру для створення поетичного твору сучасною мовою. Найголовніша проблема для перекладача – це повнота розуміння першотвору.

Л. Л. Нелюбин наполягає на тому, що потрібно розмежовувати внутрішньомовний переклад та авторські варіанти, оскільки у внутрішньо- і міжмовному перекладі існує однаковий «ступінь несвободи вираження» [Нелюбин 2003:66]. Цей погляд ще більше стверджує однакову природу двох типів перекладу, а отже, свідчить про ймовірну однаковість термінів, методів і

суджень, які застосовуємо і до перекладів між мовами чи між часовими видозмінами однієї мови.

Внутрішньомовний переклад перебуває на стадії, коли більшість досліджень ще попереду. Однак студії над наявною українською перекладною літературою дають змогу означити певні – подекуди радше гіпотетичні, аніж доведені – **засади для сприйняття** внутрішньомовного перекладу.

Роль внутрішньомовних перекладів як системного явища у полісистемі не залежить від стану літератури, а від потреби переосмислити літературу в суспільно-політичних умовах. І перші внутрішньомовні переклади, і переклади середини ХХ ст. виникли тоді, коли існували потужні оригінальні твори та сильна перекладацька традиція з інших мов. Усі три літературні аспекти (оригінальна творчість, переклади з інших мов, переклади із давньо- і середньоукраїнської) перетинаються у творчості І. Я. Франка, Г. М. Хоткевича, М. Т. Рильського, В. О. Шевчука тощо. Натомість літературні фальсифікації підтверджують потребу зовнішнього стимулу для пропаганди давнини й самостійності національної літератури. Фактичний розвиток українського внутрішньомовного перекладу припадає на час від 1980-х рр. і дотепер, що позначає час суспільних зрушень у контексті здобуття незалежності України.

Потреба у внутрішньомовному перекладі прямо не залежить від часового чинника. Твори літератури давньоукраїнською мовою не перекладали середньоукраїнською мовою. На матеріалі літописів можна ствердити, що прототексти творчо опрацьовували під час створення подальших творів. Правило «незмінності оригіналу» не працювало.

Внутрішньомовний переклад торкається усіх лексико-граматичних параметрів тексту, і цим він не відрізняється від міжмовного перекладу. Прийоми стилізації чи одомашнення можна з однаковою мірою застосовувати до перекладу у межах однієї мови, якщо ми говоримо про жанр «перекладу», а не «модернізації» чи «варіації». Текстологічні зміни – це не тільки переословлення, а й зміни на морфологічному й синтаксичному рівнях, що можуть мати відмінне семантичне й стилістичне значення.

Внутрішньомовний переклад відкритий для множинності перекладів, а еталон перекладу існує в ідеалі. Давній оригінал, звісно, стимулює вживання певних лексико-граматичних конструкцій, проте різні інтерпретації стилістики епохи й авторського задуму створюватимуть різні версії перекладу. Найкращий приклад – переклади «Слова о полку Ігоревім» в одній національній традиції.

Такі підходи до розгляду українського внутрішньомовного перекладу та перекладу загалом стимулюють подальші пошуки в напрямках терміносистеми, методології перекладачевих прийомів та верифікації результатів.

1.6. ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Найдавніші священні тексти про сотворіння світу, які мають загальноіндоєвропейське походження, є взірцями доісторичного художнього – і навіть релігійного – перекладу з погляду сучасних фольклорних традицій [Москаленко 1995:5]. Якщо релігійний переклад датується часом виникнення найстаріших поетичних форм, то осмислення цього явища все ж таки молодше. У кожній релігії рецепція перекладів завжди пов'язувалася зі складними суспільно-політичними обставинами й високим розвитком письменства. Правдоподібно, першість у теоретизуванні питань перекладу належить юдейсько-християнській традиції [пор. Кальниченко 2013]. Хоча в Старому Заповіті бачимо лише одне посилення на перекладача (Буття 42:23), саме переклад Старого Заповіту грецькою мовою – Септуагінта – викликав чимало філологічно-теологічних дискусій, які започаткували студії над релігійним перекладом ще в Античності. Саме тому важливо розглянути, наскільки виправданим є погляд, що релігійний переклад заслуговує на статус часткової теорії перекладу.

Терміни й поняття. Труднощі з визначенням поняття «релігійні тексти», зокрема поділ на тексти про релігію та основоположні тексти релігії [Nida 1994:195], вплинули на терміносистему релігійного перекладу. Науковці найраніше і найбільше почали розглядати переклад Біблії та засадничих творів інших релігій, тому їхні пошуки були цілеспрямовані на один тип тексту, а це мотивувало вжиток лише таких термінів, як «переклад канонічних релігійних текстів» [Nida 1994:191], «переклад святого письма» (М. Н. Москаленко [Коломієць 2015:27]), «біблійний переклад» [Naudé 2002:44], «переклад священних текстів» [Long 2013:464].

Увага до перекладу супутньої релігійної або церковної літератури сприяла розвитку окремої теми досліджень, що породив терміни й поняття «переклад богослужбових книг» [Огієнко 1922:3], «богослужбові переклади» [Пуряєва 2013:60], «сакраментальний переклад» [Lukoviny 2014:103]. Почало формуватися розуміння потреби виокремити богословські твори як незалежний жанр наукової літератури і, відповідно, творити окремий жанр перекладу

– «богословський переклад» [Попович 2015:2, 14] або «переклад теологічних текстів» [Білоус 2015a].

Порівняно недавно для узагальнення сфери таких перекладів Я. А. Ноде обґрунтував термін «релігійний переклад» [Naudé 2010:285]. Термін «конфесійний переклад» [Попович 2015:2, 14] вважаємо вужчим, оскільки релігія ділиться на конфесії, то й «конфесійний переклад» міститиме орієнтацію на місцеву традицію. На нашу думку, на позначення цього виду перекладу доцільно дотримуватися терміносполуки «релігійний переклад» за взірцем «військовий переклад» [пор. Балабін 2008; Гончарук 2016:15–25] або «медичний переклад» [Поворознюк 2017:5, 8 *і далі*], отже, такий, що обслуговує певну суспільну сферу.

Релігійний переклад – дуже ускладнене поняття, адже він охоплює:

- 1) з погляду жанру: переклад синкретичних релігійно-поетичних творів, богослужбової літератури, богословських праць;
- 2) з погляду читача: конфесійну належність (переклад маніхейської літератури, буддистської; у рамках християнства можна виділяти переклад православних текстів, католицьких і т. д.), орієнтацію на читача (наприклад, для дітей);
- 3) з погляду мовної орієнтації: принципи перекладу з вихідної мови (переклад Біблії, Корану), принципи перекладу цільовою мовою чи у певній мовній парі.

Отож, релігійний переклад – це переклад письменства, що обслуговує релігійне життя суспільства – від поетичного сприйняття Бога до теоретичного осмислення віри, від молитов і гимнів через проповіді й життя до катехизмів і богословських трактатів. Деякі дослідники виокремлюють релігійні тексти у функційно-стильовий тип, але не виділяють його підвидів [напр., Виноградов 2001:17]. З погляду перекладів давньої української літератури, можна запропонувати три типи релігійного перекладу:

- 1) переклад священних текстів, зокрема біблійних текстів. Ідеться не лише про переклад великих текстів самої Біблії, а й про біблійні цитати. У давній українській рукописній літературі книжники або відхилялися від канонічного тексту, або пропонували власні інтерпретації на рівні вжитку слів, словосполук чи реченневих фрагментів, а тому, відтворюючи тексти з біблійними вкрапленнями, перекладачам доводилося «перекладати» біблійні тексти так, як їх розумів автор-книжник;
- 2) переклад церковної літератури, зокрема богослужбових текстів та супутніх моралізаторських творів (проповіді, життя, чуда тощо);

3) переклад богословської літератури – твори Отців церкви, полемічні трактати, катехизми, де зокрема терміни відіграють визначальну роль.

Найрозвиненіша галузь релігійного перекладу – це переклад Біблії, що пов'язано зі своєрідностями культурного розвитку в Європі. Почасти біблійний переклад відсторонював інші аспекти релігійного перекладу, а подекуди він був стимулом розвитку фундаментальних принципів теорії перекладу. Сьогодні на матеріалі лише перекладів Біблії можна побудували збалансовану теорію перекладу, що розкриває всі основні аспекти літературної творчості й сприйняття читачів [напр., Naudé 2002; Ryken 2002].

Принципи релігійного перекладу. З історичного погляду зміни в розвитку суспільства та його релігії визначають ставлення до перекладу релігійних текстів: спочатку доступ до священних текстів відіграє настільки важливу роль, що над хибами буквального перекладу не особливо замислюються; згодом множинність перекладів починає формувати канон, коли настає потреба аналізувати й верифікувати методологію перекладу, – і цей процес триває сторіччями, по-різному у різних релігіях і в різних культурах [Long 2013:464]. Напруга між вірністю вихідному тексту та інтерпретацією божественного повідомлення завжди викликати суперечливе ставлення в різних користувачів тексту [Long 2013:467]. Адже такі слова, як «церква», «вітар», «вервиця» і «страсть», уже асоціюються з християнством [Foiera 2007:216, 232], а з іншими релігіями можуть не асоціюватися. Слова набувають нових пластів значень, а тексти – нових моделей тлумачення й метафоризації [Long 2013:467].

Історію перекладу священних текстів можна розділити на чотири етапи – від раннього неконтрольованого перекладу через контрольований переклад і боротьбу за вільніший доступ до відкритого перекладу [Oxford Guide... 2000: 103–107], що висвітлює зміну статусу перекладених священних текстів. Хоча ця періодизація не містить богослужбових і богословських творів, проте вона теж може пояснити застосування певних перекладацьких стратегій до решти релігійних текстів.

Я. А. Ноде припускає шість принципів сучасного релігійного перекладу [Naudé 2010:285–287]: 1) переклад релігійних текстів за своєю суттю не відрізняється від звичайного перекладу; 2) переклад священних текстів відкриває іноземну культуру; 3) переклад священних текстів ґрунтується на особливих цілях і не виконує аналогічних комунікативних функцій у сучасних суспільствах; 4) під час перекладу більшу увагу звернено на перекладацькі

стратегії, а не на визначення еквівалентності; 5) критики застосовують здебільшого описовий аналіз перекладів священних текстів, а не нормативний; 6) культурне знання у перекладі священних текстів формують епістемологія, герменевтика та релігійність перекладачів.

Таке розуміння релігійного перекладу передбачає, що в ньому закладено процеси, функції, проблеми, які властиві будь-яким видам перекладу. Важливо, що Я. А. Ноде зазначає, що і перекладачі, і дослідники уникають шукати нормативну еквівалентність. Такий підхід стає загальною ознакою постпозитивістського погляду на еквівалентність, в якому еквівалентність уже є розмитим поняттям завдяки залученню таких категорій, як суб'єктивність і умовність. Імовірно, критики не прагнуть творити гіпотетичну й потенційну норму, а задовольняються лише описом узусу, що вже склався (хоча нормою він може стати лише згодом, завдяки конвенціоналізації серед перекладачів, критиків і дослідників).

Різні жанри релігійних текстів потребуватимуть різного балансу між дослівним відтворенням оригіналу, поетичністю й науковою ерудицією. Водночас не можна стверджувати, що один жанр ґрунтується на одній основній рисі: біблійний переклад – на дослівності, богослужбовий – на поетичності, богословський – на науковості. Зокрема, ще 1889 р. англійський перекладач ригведійських гімнів Р. Т. Г. Грифіт зазначав, що переклад цих гімнів повинен бути вірним букві та духу оригіналу, а також читабельним і зрозумілим без пояснень (*англ.* *intelligible*), наскільки це можливо в конкретних обставинах [Hymns 2004:vii]. Сучасні дослідження з перекладу релігійних текстів формулюють потреби переозначити еквівалентність з погляду герменевтики й дискурсознавства [Hrdinová 2013; Translating Religion 2015], з'ясувати місце релігійного перекладу в сім'ї, громаді, культурі [Translating Religion 2015].

В історії слов'янського релігійного перекладу простежуємо потребу вивчати не лише переклади з погляду оригіналу, а й навпаки – оригінали з погляду перекладів, адже не завжди достеменно відомий першотвір, а тому не повністю зрозуміла роль і вплив книжникових стратегій та маніпуляцій. Після визначення ймовірного оригіналу, що не завжди вдається [*напр.*, Логачев 1988; Долгушина 2004:53 *і далі*], варто аналізувати, наскільки широко перекладач застосовував такі інтерпретаційні техніки, як осмислення, експлікація, переосмислення й самостійне залучення прецедентного тексту (як-от використання Біблії у перекладі проповідей) [Долгушина 2004: 76–91].

Український науковий контекст. Говорячи про релігійний переклад в Україні, маємо на увазі насамперед переклад християнської літератури. Цьому сприяє і тисячолітня історія письмового перекладу Біблії та церковної літератури; на цьому зосередилися й українські перекладознавці.

Найдавніші спроби осмислення релігійного перекладу трапляються вже у перших пам'ятках слов'янського письменства, які з Болгарії поширювалися на решту слов'янських територій. Ураховуючи вагомість першого та другого південнослов'янських впливів на давню українську літературу, маємо погодитися, що болгарські книжники визначали погляди київських авторів на релігійний переклад. Культура релігійної інтерпретації була на дуже високому рівні [Матхаузєрова 1976:31–34 *i далі*], що ймовірно й формувало навіть у кінці XVI ст. погляди Івана Вишенського, який боявся відхилення від усталеного слов'янського тексту Біблії [УЛ XIV–XVI ст. 1988:314], адже невивірені розмовні варіанти могли містити відмінні смислові й інтерпретаційні настанови. Аналогічні вимоги до перекладу Біблії ставилися і три сторіччя потому [Ходзицький 1918].

Теорію релігійного перекладу в Україні вперше й повносило обґрунтував І. І. Огієнко [Огієнко 1922]. Він визначив такі засади перекладу релігійних текстів, які розкривають історично-культурні зв'язки між оригіналом і перекладом (зокрема, з погляду націєтворення), принципи відтворення стилевих функцій і дотримання окремих перекладацьких стратегій, а саме: 1) перекладати з оригіналу, але з урахуванням традиції, яку заклала церковнослов'янська біблійна й богослужбова література; 2) звертати увагу на особливості тексту, який співають, виголошують чи проказують тихо; 3) урахувувати гебрейсько-геліністичну поетику; 4) уникати власної ампліфікаційної екзегези; 5) звиряти богослужбову мову з новозаповітним текстом; 6) уживати «високий» стиль української мови, звертаючи увагу на її милозвучність, чистоту й доступність для широкого читача; 7) перекласти Службу Божу українською мовою – це також поминати українських святих, Українську Церкву, українську владу, а також додавати молитви та ектенії, національні за своїм змістом. Ці засади застосовують до перекладу різних жанрів релігійної літератури, а тому вважаємо, що І. І. Огієнко обґрунтував теорію релігійного перекладу, хоча й не вживав деяких базових перекладознавчих термінів (як-от еквівалентність, перекладність тощо). Його погляди з часом лише доповнювали інші дослідники, але не змінювали. Обговорювали такі питання, як вірник і переклад іншої конфесії [Левицький 1923], переклад

творів Отців Церкви [Лаба 1930], інтерпретаційний переклад біблійних цитат у проповідницьких творах [Сімович 1930] і т.д.

Після Другої світової війни ні релігійний переклад, ні його дослідження не мали належних умов для розвитку в Україні, однак із відновленням Української Незалежності релігійний переклад знову стає предметом активних пошуків. Цьому найбільше сприяв Інститут богословської термінології та перекладів Львівської богословської академії, який провів дві всеукраїнські конференції та видав п'ять випусків бюлетеня «Єдиними устами». Ці заходи активізували дослідження шерегу аспектів релігійного перекладу – тяглість і методологію українського релігійного перекладу [Ісиченко 1997], конфесійні переклади Біблії та специфіку богословського перекладу [Нестерчук 1998; Сучасна... 1998; Християнство... 2000].

Про високий ступінь варіативності сучасного українського конфесійного стилю, який повинен ґрунтуватися на двох головних ознаках – урочистості й стандартності, пише Н. В. Гуйванюк, виділяючи такі три види варіантності: 1) «нормативно-правописну», зумовлену використанням відмінних правописних правил упродовж довгого часу в релігійному житті української діаспори; 2) «зумовлену конфесійною роз'єднаністю», що відображає різну богослужбову практику УГКЦ, УПЦ КП та УАПЦ; 3) «зумовлену різною стилістичною орієнтацією перекладачів» щодо відтворення урочистості й стандартності священного тексту [Гуйванюк 2009:45].

Відновлення Української Незалежності створило умови для дослідження вагомості релігійного перекладу в історії українського художнього перекладу, зокрема в давньоукраїнський період. Візантійська література слугувала містком для філософських ідей Античності й стимулювала розвій філософських і державницьких ідей у Русі [Киричок 2009], але багатовекторність давньоукраїнської культури й літератури [ІУЛ 2014: т. 1:116], яка робила Київську державу розкритою для всіх культурних ареалів, ще потребує глибших студій.

Релігійний дискурс став предметом розгляду В. В. Демецької, яка обґрунтувала специфіку перекладацької адаптації у гомілетичних текстах [Демецька 2007:147–189, 216–252]. Вивчення структури вживання біблійних цитат, позитивних і негативних аксіологем, сакральних понять передбачає визначення варіативних та інваріантних складників, засадничих для успішної релігійної комунікації.

У глибокому перекладознавчому ключі виконано дослідження Н. М. Попович і Н. В. Білоус. На основі вивчення перекладу давньогрецької тринітарної терміносистеми українською мовою Н. М. Попович формулює поняття

«концептуально-трансцендентної еквівалентності» [Попович 2015:15], яке є тематично-орієнтованим, адже спрямоване на відтворення домінантного семантичного компонента, який характеризує Бога й Божу природу. Творення тематичної еквівалентності автоматично передбачає аналогічні еквівалентності в інших жанрах письменства.

Аналізуючи проблеми відтворення теологічних текстів в українському перекладі, Н. В. Білоус обґрунтовує їхню перекладність через застосування різних рівнів компетенції (екзистенційної, дискурсної, текстової і мовної) [Білоус 2015а:180], а саму перекладність можна справдити аналізом концептосистеми богословських текстів, яка охоплює дослідження обсяжної та лінійної структури оригіналу і закономірностей їхнього відтворення у перекладі [Білоус 2015а:181]. Тому релігійний переклад стає не самоціллю, а матеріалом для подальших перекладознавчих пошуків.

Отже, релігійний переклад – це повноцінна часткова теорія перекладу, чия трансжанрова орієнтація об'єднує за єдиною тематикою різножанрові твори (священні тексти, церковні твори, богословські праці) з уже сформованих жанрів, як-от художній, науковий і публіцистичний види перекладу.

Чимало понять і принципів зовсім не відрізнятимуться від понять і принципів, прийнятих у загальній теорії перекладу й інших тематичних типах перекладу: перекладність, культурні цінності в тексті, особливості відтворення історичного контексту й інтерпретації, лексико-граматичні проблеми комунікації тощо. Натомість поняття «еквівалентність» підлягає зміні, адже потрібно більше зважати на комунікативні цілі перекладача та культурну аксіологію мови-реципієнта. Витворюється певний набір нормативних засобів і прийомів, як долати певні перекладацькі труднощі, особливо у конкретній мовній парі.

Біблійний переклад (навіть у вузькому значенні – переклад біблійних цитат) не буде частиною богослужбового та богословського перекладу, адже техніки перекладу однакових цитат можуть відрізнятися, ураховуючи наявні переклади та авторів цілі й інтерпретації.

Дослідження терміносистеми та правописно-герменевтичні питання назовництва дуже активні в сучасному українському релігійному перекладі, що пов'язано з творенням нового канону в релігійному житті будь-якої нації, чие релігійне життя – як і її література – відновлюється після періоду занепаду. У суспільствах із усталеним релігійним життям перекладознавчі дослідження, головню, скеровуються на вивчення комунікативних цілей й культурних цінностей.

1.7. ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА З ПОГЛЯДУ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Розгляд художнього твору можна вписати у причиново-наслідкові зв'язки. Давню українську літературу можна розглядати і як наслідок перекладів із ще давніших літератур (насамперед сирійської та візантійсько-грецької), і як причину-джерело для розвитку культурних зв'язків з новочасними націями. Саме тому важливо простежити, **що** давня українська література успадкувала від інших літератур, **що** вона удосконалила, **як** нам розуміти та оцінювати її тепер, і **що** це дає для подальших перекладів наших найдавніших творів іншими мовами.

Спадщина гебрейсько-геленської поетики. Серед найдавніших текстів української писемної літератури – це переклади біблійних і літургійних текстів, які найактивніше впливали на поетику давньоукраїнської літератури, а відтак – і на подальший розвиток українського релігійного поетичного мовлення. І. І. Огієнко зазначав, що «двійний характер єврейсько-геленистичний треба постійно мати на оці й відрізняти як часову, національну форму від релігійної та богослужної ідеї, яку та форма виявляє» [Огієнко 1922:9]. Під гебрейсько-геленською поетикою маємо на увазі насамперед поетикальні впливи гебрейської (а також арамейської й сирійської) та грецької мов, які найбільше вивчали крізь призму біблійного паралелізму з наголосом на ритміці і строфіці (огляд найвартісніших публікацій, а також висвітлення проблематики дослідження фонетичного, граматичного, лексичнообразного рівнів подано у монографії А. С. Десницького [Десницький 2007]). В усній культурі паралелізм відіграє важливу роль як для полегшення точної відтворюваності творів, так і для розвитку художніх жанрів. Водночас паралелізм є першорядним у давній українській поезії, навіть якщо звернути увагу лише на кондакарну поетику в текстах, які ми сприймаємо як тільки прозові (див. розділ 3.2 нижче), або на виклад сюжетної лінії (пор. розділ 3.1 нижче).

Зіставлення дивергентних рис гебрейської та грецької мов з давньоукраїнською ґрунтовно майже не проводилося. Програмне окреслення тематики подав І. І. Огієнко, наголошуючи на таких поетикальних відмінностях щодо української мови: у гебрейській – множинність конкретних об'єктів для позначення абстрактності, експресивне повторення іменника у родовому відмінку, вжиток іменника у родовому відмінку для атрибутивної функції, неозначений спосіб дієслова у сполучній функції, майбутній час замість

наказового способу, минулий час на позначення теперішньої дії [Огієнко 1922: 10–11]; у старогрецькій – найбільше впливів у синтаксичних конструкціях [Огієнко 1922:12]. Науковець також звертає увагу на потребу видозмінювати образну символічність у перекладі релігійних текстів українською мовою [Огієнко 1922:9–10, 12].

До української літератури як цілісної системи і водночас у контексті міжкультурних стосунків варто застосувати ідеї С. С. Аверинцева щодо жанрових особливостей східних літератур [Аверинцев 2004:326, 328, 439], адже форма дискусії та змагання поширювалася у перекладеній повісті «**Прѣние бысть животѣ с смертію**», а мандри несли дидактичний смисл в апокрифі «**Хоженик Богородицы по мѣкамъ**». Ідеться не лише про формальні ознаки жанру, а й про способи символічного кодування дійсності у повідомленні, які читач із часово й територіально відмінної культури може проінтерпретувати поверхово, недооцінюючи всієї естетичності художнього висловлювання.

Жанри й канони крізь призму мов. 1922 р. І. І. Огієнко виділив три різні підходи до перекладу давніх релігійних текстів, які побутували в Українській церкві. Він розділяв твори на три групи – ті, які співають, ті, які виголошують голосно, і ті, які проказують тихо [Огієнко 1922:7, 13–14], а тому найбільше експериментувати з українською поезикою можна було на «тихих» творах, тоді як «голосні» твори треба було зв'язати з читацьким сприйняттям, щоб усталений узус не створював додаткових перешкод нововведенням у добре знані тексти. Зрештою, національна музична культура не є штивною і здатна міняти церковний спів за вимогами національної поезики [Огієнко 1922:13].

Сьогодні маємо великий корпус перекладених релігійних текстів сучасною українською мовою, що у перекладача не виникає потреби звертати увагу, чи вірник сприйме та схвалить варіант, відмінний від церковнослов'янського тексту. Спостереження про трійність церковних текстів ідеально накладається на три жанри церковного мовлення: біблійний, літургійний (або молитовний) і проповідницький. Якщо біблійне мовлення зосереджене на тексті-джерелі, то проповідницьке прямо орієнтується на читача, навіть якщо використано біблійні цитати. Літургійне мовлення – найскладніше, адже воно ґрунтується на біблійних текстах, однак заради богомільного спілкування з Богом тут трапляються відхилення від першотвору й простежуються особливості національного спілкування з Богом [*пор.* Пуряєва 2017:173]. Такі підходи прямо відображаються на перекладах староцерковнослов'янських

текстів новоукраїнською мовою, адже залежно від цілей оригіналу перекладач формує свої стратегії відтворення мовнопоетикальних засобів.

Окремо варто сказати про мови у давній літературі. Крім співіснування світської і церковної (церковнослов'янської київської редакції) мов, у середньоукраїнський період дуже вживаними стали латинська та польська мови: перша була мовою міжнаціонального спілкування в Європі, а друга – офіційною в Речі Посполитій (*de jure* разом із латиною й українською). Повернення творів, які написали українці неукраїнською мовою, через переклади ще більше розширило усвідомлення багатства поетичних форм тогочасного письменства України. Чимало цьому допомогла шеститомна «Антологія української поезії» (Київ, 1984–1986), перший том якої [Антологія... 1984] також містив переклади з латинської, польської та угорської. Якщо в академічному восьмитомнику «Історії української літератури» досить скромно написано лише про Павла Русина з Коросна й Станіслава Оріховського [ІУЛ 1967:186], то в новому дванадцятитомнику окремо виділено творчість майже тридцяти літераторів [ІУЛ 2014: т. 1:709–728; т. 2:260–295, 553–600]. М. С. Трофимук осмислив повний латинськомовний канон [Трофимук 2014], який охопив від XV до початку XIX ст. Ця праця, очевидно, стимулюватиме й подальші переклади, можливо, невдовзі автор перегляне свою концепцію, щоб долучити до неї творчість галицького письменника Григорія з Сянока першої половини XV ст.

Найменування творів для сучасного читача. Назви творів є окремою проблемою для сучасного читача. Відмінність полягає у правильному розумінні жанру твору, яке певною мірою визначає заголовок твору. Найрадикальніша переміна значень відбулася порівняно з найдавнішим періодом нашого красного письменства. Саме тому потрібно звертати увагу не лише на жанрову симбіозність чи амбівалентність, а й на зміни у семантичному просторі української мови, який формує саме повідомлення у творі.

Неналежну увагу приділено головному літературознавчому терміну давньої літератури «слово», що позначає шерег понять, пов'язаних із мовленнєвим висловленням думки й мовною поведінкою. Тому досі не визначено, чи «слово» у значенні «літературний жанр» позначає один вид (тобто є гіпонімом) чи все-таки кілька (тобто є гіперонімом).

Найбільшого наближення до сучасного мовлення потребують назви творів найдавнішого періоду. В академічному дискурсі дотепер переважає змішування давніх і сучасних форм [ІУЛ 2014: т. 1], хоча ще 1920 р. М. С. Возняк

використав систему написання назв творів, яка повністю відповідає сучасним українським орфоепічним і семантичним вимогам [Возняк 1920]:

Оригінал	М. С. Возняк 1920	ІУЛ 2014
О законѣ Моисѣомъ данѣѣмъ. и ѡ благодѣти и истинѣ Исусомъ Христомъ бывшии	Про закон, даний Мойсеєм, і про ласку та правду, яка явилася Ісусом Христом...	Слово про Закон і Благодать
Изборник	Збірник Святослава	Ізборник Святослава
Хоженик Богородицы по мукамъ	Мандрівка Богородиці по муках	Ходіння Богородиці по муках
Съказаниѣ и страсть и похвала святыю мученикоу Бориса и Глѣба	Оповідання про муки св. Бориса й Гліба	Сказання про Бориса і Гліба
Житѣе и хождение Данила Русьскыя земли игумена	Мандрівка/Подорож ігумена Данила до Святої Землі	Житіє і хоженіє Данила, Руської землі ігумена; Хоженіє
Повѣсть временних лѣт (Іпатський список)	Повість временних літ	Повість временних літ
Поучениѣ	Поученнє/Заповіт Володимира Мономаха дітям	Повчання Володимира Мономаха
Слово	Слово Данила Заточника	Моленіє Данила Заточника

М. С. Возняк відтворює жанрову суть твору: у знаціоналізованому апокрифі «Мандрівка Богородиці по муках» наголошено на мандрах, які приховують повчальну кінцеву ціль, а не на необмеженому процесі перебування в муках, як про це свідчить форма «ходіння»; «Заповіт» Володимира Мономаха є таким за своїми формальними ознаками. До речі, «Слово про Закон і Благодать» є викривленим й усіченим заголовком промови Іларіона Київського, який, очевидно, у коротшій формі повинен звучати як «Про закон і про благодать та істину». Щодо назв твору Данила Заточника, то розмаїття заголовків спричинено різноманіттям заголовків у рукописах, проте форму «моленіє»

все-таки можна було українізувати на «моління» (як «ходіння»), оскільки сучасне мовлення це підтримує [СУМ 1973: т. 4:785].

На ще один аспект звертає нашу увагу М. С. Возняк, послідовно пишучи «Кирило Турівський», оскільки письменник Кирило походив із міста Турів. Керуючись етнографічними мапами розселення українців (П. П. Чубинського) та білорусів (Ю. Ф. Карського), бачимо, що Турів лежить на етнічній українській території, а тому немає ніяких підстав писати «Кирило Туровський», як це є в академічних історіях української літератури.

Проблеми зовсім іншого плану виникли з уведенням в сучасний українськомовний простір назв полемічних польськомовних творів Мелетія Смотрицького (частково це пов'язано з тим, що самі твори залишаються неперекладеними). Порівняймо назви його полемічних творів і те, як їх перекладено у багатотомних історіях української літератури 1967 і 2014 рр. [ІУЛ 1967; ІУЛ 2014: т. 1]:

Оригінал	ІУЛ 1967	ІУЛ 2014: т. 1
Verificatia niewinności	Виправдання невинності	Виправдання невинності
Obrona Verificasjeu	Оборона виправдання	Оборона виправдання
Elenchus pism uszczypliwych	Відпір ущипливим писанням	Спростування писань ущипливих
Iustificatia niewinności	—	—
Apologia	—	Апологія
Ἀπολογία Ἀπολογίη	—	—
Protestatia	—	Протестація
Paraenesis abo napomnienie	—	Паренезис або нагадування
Exęthesis abo expostulatia	—	Розправа або поквитання

Мелетій Смотрицький – неперевершений стиліст навіть у найменуванні власних творів: він уникає повторення, застосовуючи синоніми («Verificatia» – «Iustificatia») або вдаючись до грецької мови для увиразнення думки. Його твори потрібно розглядати як систему, що допоможе скласти правильний перелік перекладених заголовків. Приміром, у назві «Obrona Verificasjeu» літера другого слова спеціально повинна бути великою, адже вона відсилає

до попереднього твору «Verificatia niewinności», а тому доцільно в українському варіанті теж це відобразити.

Гірша справа із двома заголовками – «Verificatia niewinności» та «Iustificatia niewinności». Другий твір не згадано в академічних історіях, а тому існує загроза сплутати ці два тексти. Лексикографічна практика «верифікацію» вважає суголосною «справдженню, перевірці», а тому твір «Verificatia niewinności» можна перекласти як «Випробування невинності», а за твором «Iustificatia niewinności» закріпити точніший відповідник «Виправдання невинності».

На нашу думку, написання грецьких і латинських слів кирилицею нічого не додасть до розуміння тексту. Саме тому «Paraenesis або napomnienie» доцільно або писати грецьким алфавітом, або повністю перекладати як «Умовляння або нагадування». Ще заплутанішою справа є з такими двома творами Мелетія Смотрицького, як «**Ἀπολλεία Ἀπολογίη**» і «Protestatia», які відображають перипетії з його книгою «Apoloγia». Саме від неї змушували Мелетія Смотрицького відрікатися на Київському соборі 1628 р., який потім опротестував сам Мелетій Смотрицький. Тому «**Ἀπολλεία**» дійсно може звучати як «Зречення», але у контексті подвійного заперечення цікавіше було б твір «**Ἀπολλεία**» перекласти як «Спростування», а «Protestatia» – як «Антиспростування» (на відміну від звуково ближчого варіанта «Протестація»).

У пошуках прототексту. Аналізуючи українські переклади творів М. В. Гоголя, А. В. Ніковський стверджував, що для належного перекладу потрібно відшукати український прототекст і використати його стилістичні засоби в перекладі [Ніковський 1910]. Такий підхід можна застосувати до всієї української літератури, який розкриває її інтегрованість у світову літературу. Два найбільші джерела для українського письменства – це Античність, зокрема греко-римська, і Біблія. Відповідно, під час перекладу оригінальних творів української літератури потрібно зважати на те, що окремі мовнокультурні елементи взято з інших текстів, а тому укладається два типи відносин.

У першій ситуації український текст перекладають мовою, якою написано прототекст, а тому повернення такого мовного знаку в цільову мову (яка колись була вихідною для української) передбачає з'ясування, чи не змінив знак свого значення за час між створенням прототексту і нового перекладу. Наприклад, якщо в поезії Т. Г. Шевченка відчуваються впливи давньогрецької поезії, то під час перекладу його творів новогрецькою в ідеалі перекладач

повинен звертати увагу на співіснування двох інтерпретацій у сучасному літературному контексті грецької культури і зважати, як український автор видозмінив інтерпретаційний потенціал грецької лексеми, і як ця видозміна відповідатиме інтерпретаційному потенціалу сучасного мововжитку.

Другий тип інтерпретаційних відносин складається під час перекладу українського автора іншими мовами, але прототекст має авторитетний статус у конкретній парі мов і літератур. Переклад творів Т. Г. Шевченка будь-якою європейською мовою означає, що відтворення його осмислення елементів Горациєвої поетики ґрунтується на традиції освоєння цієї поетики в національній культурі.

Початковий етап праці перекладача у таких випадках – ідентифікація елементів запозиченої лінгвопоетики (і навіть ширше – світогляду). Певною мірою твори Т. Г. Шевченка для такої цілі вивчали найбільше у двох ракурсах – з погляду греко-римської Античності (зокрема, Т. М. Чернишова [Чернишова 2013:236–241], А. О. Содомора [Содомора 2006]) та біблійної традиції (наприклад, В. Г. Щурат [Щурат 1904], О. В. Дзера [Дзера 2017]). О. В. Дзера підсумовує повну таксономію видозмін із запозиченими елементами у такому ряді: пропуски–дodatки–заміни–видозміни біблійних символів [Дзера 2017: 117]. Дійсно, природу таких структур мотивують відмінні полісистеми різних мов. Навіть в історичній еволюції однієї мови потрібно брати до уваги зміну семантичного простору мови. Мова-як-цілість змінює свою внутрішню якість і властивості для зображення дійсності. З одного боку, відбувається перехід від виключно конкретної лексики до абстрактних понять, однак, з іншого, – простежуємо звуження значення слів, які в давніший період були дуже полісемантичні. У будь-якому разі варто пам'ятати, що в кожному період мова містить завершену семантичну систему, і просте накладання слів, які звучать подібно в інший період розвитку мови, може призвести до неправильного трактування їх.

До задовільного стану більш-менш осмисленого засвоєння античної та біблійної лінгвопоетики на прикладі всієї творчості одного автора можуть спричинитися лексичні джерела й дослідження, які простежують глибшу культурну інтертекстуальність автора у регіональному культурному ареалі, а не лише в рамках однієї мовокультури. Такі студії стимулюватимуть пошуки вже наявних перекладених одиниць із конкретного прототексту, що ще більше наблизить автора до цільової культури і зробить його зрозумілішим цільовому читачеві. Із такого погляду можна досліджувати, як різні богословські традиції (православна, католицька, лютеранська, кальвіністська)

впливали на київську катехитичну й полемічну традицію. Цінності у «Катехизмі» Петра Могили (див. розділ 4.1 нижче) чітко показують екуменічну природу сприйняття й провідування Бога, а тому переклад, у якому перекладач ураховуватиме тільки православне бачення, віддалятиметься від авторських настанов першотвору.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Зародження критичного осмислення тексту й перекладу належить до часу, коли мовці почали замислюватися над потребою передати своє повідомлення іншою мовою й над супутньою потребою його видозмінити. Уже стародавні греки осмислювали зв'язки між мовним знаком і дійсністю, древні римляни удосконалювали риторичну майстерність завдяки використанню особливостей міжмовного спілкування, а візантійці активно тлумачили давні тексти та проектували їх на свій побут.

У такому середовищі формувалися теоретичні впливи, які згодом поширювалися на давньоукраїнських книжників. Великий поступ перекладацької думки стимулював біблійний переклад. За лексичними проблемами перекладу, викладеними у «Македонському листку», прочитується глибинне бажання визначити, як правильно й повносило перекладати тексти, щоб не втрачати символічний зміст.

Перекладознавча терміносистема давньоукраїнської мови відображає активне міжмове життя, якщо врахувати, що порівняно невелика терміносистема містить лексеми слов'янського походження та кельтські й тюркські запозичення. Множинність термінів могла би позначати різні підходи до явища, зокрема щодо усного чи письмового способу передачі повідомлення. Однак, найвірогідніше, що в побуті синоніми були навіть абсолютними.

Українська перекладознавча думка завжди перебувала у науковому контексті європейської цивілізації. Для українських книжників і перекладачів авторитетними джерелами думки були писання візантійського просвітника Кирила, болгарських архієпископів Івана Екзарха та Теофілакта Охридського, римського богослова Єроніма Стридонського. Українські мислителі визначально вплинули на переклади в Російській імперії початку XVIII ст.

На основі джерел XVI–XVII ст. стає зрозумілим, що наші мислителі виробили цілісну систему сприйняття й розгляду перекладу, про що свідчить украй розгалужена терміносистема на позначення дії перекладу. Цьому стану речей посприяли співіснування мов – середньоукраїнської та церковнослов'янської.

янської української редакції, соціолінгвістична ситуація – боротьба за статус української мови, зокрема через переклади, а також ідеї, які побутували в тогочасній європейській культурі.

Праця українських перекладачів на потреби Російської імперії, а не рідного краю посприяла тому, що про переклад заговорили як про засіб показати власне лице, тобто окреслилося завдання й своєрідність перекладу як пошуку й фіксації власної ідентичності.

Із середини ХІХ ст. у критику ввійшла практика зіставляти тексти й коментувати результати такої операції, яка стимулювала пошук засобів для інтерпретаційного обґрунтування. Уже в цей час можна вірогідно ствердити, що українські дослідники почали застосовувати контекстний та історично-етимологічний методи семантичного аналізу.

І. Я. Франка вважаємо основоположником українського перекладознавства, враховуючи його систему термінів, поглядів і підходів до перекладу. Водночас його критичний розгляд перекладу з власного твору – це завершений зразок лінгвостилістичного аналізу у сучасному розумінні. Саме лінгвостилістика визначально вплинула на становлення перекладознавства як науки в Україні, сприяла виробленню чіткого підґрунтя для визначення критеріїв у зіставленні текстів першотвору й перекладу, уможливила залучати до зіставлення інші методи лінгвістичного аналізу тексту. Концепції М. К. Зерова, О. М. Фінкеля, В. М. Державина, Г. Й. Майфета, Є. Ф. Маланюка сприяли тому, що перекладознавчий аналіз розширив свої інструментальні рамки.

Найбільшого розвитку в Україні перекладознавчий аналіз досяг у другій половині ХХ ст., чому посприяли перекладачі, критики й теоретики перекладу – М. Т. Рильський, Г. П. Кочур, В. В. Коптілов, Ю. О. Жлуктенко. Уже в 1960-х рр. теоретики стверджували, що перекладознавчий аналіз – це нова якість не тільки з погляду об'єкта дослідження, а й застосовуваної методології. Такий підхід відкривав шлях до того, що перекладознавчий аналіз був не одинарним методом, а системою методів, яка могла обслуговувати широкий спектр критичних цілей і теоретичних запитів.

Дослідження початку ХХІ ст. свідчать про подальше розмежування цілей перекладознавчого аналізу, яке може завершитися розколом на дві окремі галузі, що обслуговуватимуть потреби критики перекладу («зіставний аналіз перекладів») і дидактики перекладу («оцінка якості перекладу»). Поки що ці тенденції ще не набули кодифікаційного статусу, а тому взаємозамінний ужиток термінів «перекладознавчий аналіз» й «оцінка якості перекладу» ще допускається.

Тепер перекладознавчий аналіз можемо інтерпретувати як систему мово-і літературознавчих методів, які розкривають репрезентацію культурного буття нації у лексиці її мови, смислової функційності комунікативних структур художнього тексту та інтерпретаційного потенціалу оригіналу з погляду їхнього відтворення засобами цільової мовокультури.

Цілісна історія перекладів творів давньої української літератури розкриває різні аспекти сприйняття пласта нашої літератури – змагання перекладачів та перекладацьких спільнот, питання рецепції серед сучасних читачів, націєтворчий потенціал. Хоча історія перекладу з давньої української літератури англійською мовою вдвічі довша за історію перекладів сучасною українською, українська історія значно багатша, що є свідченням більшої вагомості перекладу цих творів саме для української культури. Український контекст уміщає багатий матеріал для дослідження внутрішньомовного перекладу.

Внутрішньомовний переклад досліджували значно менше. З одного боку, це залежало від наявності матеріалу для дослідження; з іншого, – цей вид перекладу дещо недооцінювали: попри свої особливості він намагається розв'язати усі проблеми, що існують і в міжмовному перекладі.

За останні десятиріччя активізувалося вивчення релігійного перекладу, хоча чимало для вирішення його практичних питань зробив І. І. Огієнко впродовж першої половини ХХ ст. Він окреслив коло завдань, над якими тепер продовжують працювати дослідники. З новіших досліджень українських та закордонних науковців бачимо, що релігійний переклад уже сформувався як повноцінна часткова теорія.

КОГНІТИВНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ

Спроба застосувати методологію когнітивної лінгвістики до перекладознавства вмотивовано породжує перегляд методів перекладознавчого аналізу. Деякі дослідники намагалися цілком переглянути парадигму перекладознавства: Є. Табаковська розробляє аналіз образів [Табаковська 2013], Р. Муньоз Мартін обґрунтовує філософські основи взаємодії перекладознавства й когнітивної лінгвістики [Muñoz Martín 2010:169–187], а С. Гелверсон аналізує когнітивну базу перекладних універсалій, застосовуючи методи корпусних і психолінгвістичних досліджень [Halverson 2010:349–369].

Уважаючи свідомість основним аспектом для мовного розгляду, можемо спробувати застосувати деякі з її ознак (за теорією Дж. Р. Серля [Searle 2002: 11–15]) у семантичному аналізі в межах когнітивної теорії перекладу:

1. **Суб'єктивність.** Когнітивна лінгвістика обґрунтовує, як можна з погляду епістемології об'єктивно описати те, що є суб'єктивним з погляду онтології. У центрі розгляду людина та нечіткість і нестабільність її концептної структури стають очевидними й відкритими для правильної чи неправильної інтерпретації: «Усі носії мови піддаються когнітивній напруженості. У пошуках виходу зі стану категорійного «перетягування канату» користувачі зображують не мовну картину світу, а картину пізнання, уяви та суб'єктивності. У мові немає реальності, «Картина, яку відображає мова, є імпресіоністичним відображенням таких самих імпресіоністичних роздумів про те, що може бути в світі, але ніколи не є» [Łozowski 2000:130]» [Łozowski, Jasiński 2001:213]. Ця думка веде нас до усвідомлення «(не)перекладності» у такий спосіб, що рівень словникових еквівалентів слова може гарантувати повну перекладність, проте відсутність ідентичних та автентичних частин концептів або семантичних комплексів-категорій може повністю зруйнувати комунікацію, тому абсолютна неперекладність залишається на рівні концептів.
2. **Єдність.** «Проблема прив'язування» (*англ.* Binding Problem) породжує сумніви щодо можливості аналізу значення. Як й інші когнітивісти,

Е. Світсер зазначає: «майже неможливо побудувати адекватну теорію значення, яка є одночасно об'єктивістською і витримано композиційною» [Sweetser 1999:156]. Питання про вироблення аналітичних критеріїв дійсно хистке, однак його не потрібно застосовувати лише для поділу значення на компоненти, адже питання критеріїв – будь-то описові параметри або складові частини – залишатиметься відкритим для кожного типу аналізу перекладу.

3. **Наміреність (інтенціональність)**. Орієнтація на читачів, тексти або конкретні принципи, яку свідомо або несвідомо кодує перекладач, – це суть наміреності, де хочемо бачити певну рису якості перекладу. Вона є основою для різних класифікацій **еквівалентності**. Маючи на увазі те, що кожна теорія перекладу передбачає своє розуміння еквівалентності, ми виробляємо власне розуміння, коли обираємо й умовно класифікуємо аналітичні критерії. Принцип **умовності** засвідчує існування узгоджених правил, що діють у певний час, і згідно з якими ми волимо сприймати переклад як своєрідний заміник оригіналу.
4. **Цілісна структура свідомого досвіду**. Дж. Штайнер стверджував, що «це банально і водночас потрібно наполягати на урізноманітненні взаємодії між граматикую й поняттям, між формою мови та культурним тиском» [Steiner 1992:166]. Думка, сформульована в мовному акті, але побудована завдяки нашій здатності перевиражати загальні культурні/мовні фонові знання, отримує конкретне вираження в – (художньому) – тексті через образ. З погляду потенційного сприйняття, поза текстом це – складний структурний і водночас цілісний концепт типу гештальту. Концепт із мови перекладу слугує матрицею, згідно з якою перекладач сприймає об'єкт мови оригіналу й переструктурує його у похідному тексті.
5. **Межеві умови**. Ситуативність нашого свідомого досвіду співвідноситься з обмеженнями культурного лексикону середовища: «Розглядаючи питання про те, чи впливають культурні відмінності на еквівалентність чи ні, ми повинні виділити принаймні три різні причини цих впливів. По-перше, ми могли б припустити, що сфера універсальних понять набагато менша, ніж потрібно, ... значення вербальної комунікації може бути різним, залежно від різних психічних станів. По-друге, якщо універсальні семантичні поняття такі загальні, як їх уважають, може бути інша структура лексикону, наприклад, викликана різними синтаксичними правилами... По-третє, навіть якщо поняття

є універсальними і лексичні одиниці еквівалентні, може існувати відмінність у правилах, згідно з якими їх використовують» [Westheide 1998:121–122; *пор.* Bahuk-Ulewiczowa 2000].

У майбутньому, внаслідок розвитку мови, унікальне поняття вихідної культури може ввійти в цільову мову через переклад. В основі цього процесу лежить досвід, який є спільним фундаментом для наративів, сценаріїв і фреймів [Matter Mandler 2004:13]. Культуру треба теж розглядати як активний досвід сприйняття (концептуалізації) та засвоєння семантичних структур вихідної мови.

2.1. КОГНІТИВНІ МОДЕЛІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ

(«Слово про закон і благодать»

митрополита Іларіона Київського)

Цей підрозділ присвячено можливості застосувати аналітичні методи когнітивної лінгвістики та етнолінгвістики для перекладознавчого аналізу на рівні концепту. Аналіз передбачає зіставлення давньогрецької лексеми «*χάρις*», давньоукраїнської «*благодѣть*» і англійської «*grace*» крізь призму славнозвісної пам'ятки «*о законѣ мовеѣомъ данѣѣмъ. и ѡ благодѣти и истинѣ исусомъ христомъ вывшій*» київського письменника і проповідника XI ст. митрополита Іларіона та її перекладів сучасними українською (В. І. Кречотня) та англійською (С. Франкліна та Н. Л. Айклер) мовами.

Етноментальна передісторія Іларіонового «Слова». Історія поетичного простору сюжетів і символів від доби індоєвропейської мови до давньоукраїнської (за реконструкцією М. Н. Москаленка [Золотослов 1988:6–46]) відображає розвиток ментальності від матеріалістичного сприйняття світу як родини до визначеної духовними ідеалами державності. Певним чином цей розвиток повторює рух еволюційного процесу сприйняття від тактильного об'єкта через порівняння до вельми абстрактних явищ.

Найраніший світогляд, притаманний індоєвропейцям (4000–2000 до н.е.), ґрунтується на сімейному житті, як це можна простежити у мотивах Світового дерева (іноді символічно зображене у структурі житла), створення світу й людини з яйця (гло типового побуту), шлюбу сонця й місяця (паралелі, які мають значно ширше поетичне втілення, проведені на осі «сонце/дружина–

місяць/чоловік–зірки/діти»), Правди і Неправди (паралельно до «доля/недоля», «життя/смерть») та сільськогосподарських знарядь і тварин.

Праслов'янський період (2000 до н.е. – 500 н.е.) збагачує ритуали й символи сільськогосподарського календаря, залишаючись у рамках традиційної громади-сім'ї. Тут простежуємо дві лінії розвитку: перша йде від народження нового року через весь цикл вирощування нового врожаю; друга відображає життя людини, зосереджене навколо мотивів шлюбу.

У давньоукраїнську добу (VI–XIII ст. н.е., М. Н. Москаленко назвав її «східнослов'янською» відповідно до вимог офіційної радянської терміносистеми), розвинулась абсолютно нова ментальність, орієнтована на князівську державу. Отож, князь і його двір – центр Всесвіту, а військова служба князю породжує нові ідеали служіння Високій Державі. Це поняття дуже абстрактне: священний обов'язок перед державою відрізняється від служіння князю чи його дружині. Нове мислення пов'язане з новим ідеалом хоробрості, честі, слави й правління, яке починають сприймати більше духовно, ніж фізично.

Ця ментальна зміна дуже важлива, оскільки митрополит Іларіон (середина XI ст.) насамперед прославляє нову державу, створену під впливом християнства. Однак такі зміни не відбуваються швидко, і варто асоціювати їх не лише з Київською державою (Руссю; IX–XIII ст.), а й з гіпотетичним Руським каганатом (з кінця VIII ст. до середини IX ст.) і Куявією (VII–IX ст.).

На цьому етапі перехід до нового мислення ще не завершився, тому період Іларіонового «Слова» позначений двома площинами подвійної ментальності. Із зовнішнього погляду відбувся розкол між язичництвом і християнством. Проте у внутрішньому психічному світі, як і раніше, абстрактна ментальність лише формувалася, і це відіграло важливу роль для загального навернення до християнства, де абстрактні поняття не розглядали як чисто абстрактні.

Деякі літературознавці схильні відносити Іларіонів твір до крайнощів певної сфери. У радянській Росії Іларіона вважали політичним патріотом, відкидаючи всі інші його літературні та релігійні чесноти [Kuskov 1980]. Таку думку продиктувала атеїстична ідеологія комуністичного режиму. Британський дослідник Дж. Фенел робить детальний стилістичний аналіз «Слова», показуючи тонкість і вишуканість Іларіонового мовлення [Fennell, Stokes 1974]. Дослідник української церкви Я. Ю. Левицький описує культурне й релігійне тло, що вплинуло на Іларіона та відображене у його «Слові» [Левицький 1973]. Сукупність цих поглядів допомагає нам розглядати

«Слово» як сплетіння релігійного характеру, державницького духу й розкішної естетики. Ці уявлення можуть усе-таки сприяти виявленню складних психічних процесів.

Сучасна людина розглядає Бога як абстрактне явище, що породжує потенційну невпевненість у Його існуванні. Однак проповідник XI ст. думав приземленіше, виокремлюючи людську природу Ісуса Христа.

Насправді Іларіонова концепція благодаті заснована на богословській суперечності щодо значення вірша у Євангелії від Івана 1:17 – «Закон бо через Мойсея був даний, а благодать та правда з'явилися через Ісуса Христа», тоді як Острозька Біблія буквально говорить: «**благодать же є истина ис[в-сомъ] х[ристо]мъ высть**» [Библія 2006]. Слов'янський вірш не виключає прочитання «благодать [дана через] Ісуса Христа», де синтаксичне повторення можна було б опустити, зберігаючи таку ж синтаксну структуру, як у попередньому випадку¹. Проте Іларіон розвиває ідею «Ісус Христос є благодать». Тому уособлення – це не лише класичний риторичний засіб, а й спосіб полегшити сприйняття поняття.

Категорійний аналіз. Одним з найуспішніших методів перекладознавчого аналізу є компонентний аналіз, який ґрунтується на структурній методології і добре відповідає вимогам об'єктивного опису. Водночас компонентний аналіз (на тих засадах, на яких він функціонував в українському перекладознавстві [Шмігер 2009:192–193] та в інших національних традиціях під впливом радянського перекладознавства) суперечить принципам когнітивної лінгвістики.

По-перше, когнітивний аналіз відкидає можливість поділу значення на мінімалістичні й вичерпні семантичні одиниці. Принцип цілісності чітко визначає, що єдність – це завжди щось більше, ніж сума його частин або компонентів. Цей принцип відображає реалістичне уявлення про можливості та обсяги опису значення: об'єктивний стан речей є такий, що частина значення завжди прихована від нас.

По-друге, відповідно до принципу цілісного сприйняття, ідея поділу на «денотацію й конотацію» значень нелогічна, тому емоційні, оцінні й асоціативні компоненти об'єднані в одиниці сприйняття [Krzyszowski 1994; *пор.* Tabakowska 1993:24]. Деякі дослідники семантики [*пор.* Алефиренко 2003:8] ненавмисно й недоцільно використовують терміни «сема» й «семема» в

---

¹ Логічно, минулий час тут небажаний, оскільки це означатиме кінцевість Бога й суперечитиме церковній догмі.

концептному аналізу¹. Таке неправильне вживання призводить до ще більшої колізії в терміносистемі когнітивістики.

Ці спостереження заохочують нас використовувати термін «категорія», що широко дискутується в когнітивній лінгвістиці як засіб і результат концептуалізації та опрацювання знань про світ у нашій свідомості для цілей словесного спілкування. Категорії, дослідження яких розпочав Аристотель, накопичили багато суперечливих визначень та інтерпретацій упродовж своєї історії.

У когнітивній лінгвістиці термін «категорія» іноді звучить досить сумнівно, оскільки він може означати як «таксономічну ознаку об'єкта» (з погляду протиставлення «категорії базового рівня» (*англ.* basic-level category) і «означення» (attribute)), так і «слово, що позначає групу, об'єднану за згаданою таксономічною ознакою» (категорія-прототип (prototype category)) [Ungerer, Schmid 1997:72]: «Так звана класична модель концептних категорій визначає їх з погляду набору потрібних і достатніх ознак. Ознаки є потрібними, адже жоден об'єкт, який не містить повного набору, не є членом певної категорії, і вони є достатніми, адже наявність усіх ознак гарантує належність до певної категорії» [Croft, Cruse 2004:76]; «Існує проблема, яка стосується всіх моделей концептної структури, що проявляються в певних ознаках. Які вони, і звідки вони походять? Здебільшого вони просто є іншими концептами. Іншими словами, концепт – це лише складники концептної мережі» [Croft, Cruse 2004:88]. В українській мові цю суперечність навіть кодифіковано в тлумачному словнику (див. Смісл 2 лексеми «категорія» [СУМ 1973: т. 4:118; НТСУМ 1998: т. 2:229]). Термін «домена», що його використовує Р. В. Ленекер [Langacker 1987:63], не запобігає подібній неясності.

За визначенням А. Глаза лексична категорія – це «розширювальна структура, що складається зі значень лексичної одиниці, скріплених зв'язками розробки (*англ.* elaboration) і розширення (extension)» [Głaz 2002:44]. Багатозначне слово містить внутрішню смислову «схему», наявну у всіх значеннях і в її ядрі. Перший взірєць застосування схеми є її опорною цінністю або прототипом (за Р. В. Ленекером – глобальним), який, швидше за все, активується в нейтральному (кон)тексті. Утім, прототип слугує основою для розширення, а згодом активує інше значення [*пор.* Głaz 2002:57].

Підсумувавши ці ідеї та спробувавши схематизувати ці принципи для цілей практичного аналізу, ми можемо зробити висновок, що значення

---

¹ І. Д. Фаріон обґрунтовує вжиток саме терміна «концептний аналіз» замість «концептуальний аналіз» [Фаріон 2015:127].

полісемантичних слів складається з категорій, які корелюють зі смислами цих слів, зафіксованих у словнику або у тлумаченні мовця. Моносемантичне слово має один смисл і, відповідно, одну категорію.

Описова суть понять «смисл» і «категорія» допомагає усунути змішування цих термінів: «смисл» – це статична частина значення, а «категорія» позначає динамічне сприйняття інформації про дійсність. Останнє визначення інтегрується у когнітивній дефініції, яку сформулював Ю. М. Бартмінський і яка охоплює суспільно закріплений спосіб сприйняття через мову і самою мовою знань про світ, категоризацію його явищ, його особливостей та оцінки [Bartminski 2009:42].

Крім того, категорія містить широкий діапазон суміжних понять, що відображають історичні та семантичні відтінки окремого смислу («прототипна категорія», «категорія базового рівня»).

Когнітивний принцип прив'язування суперечить об'єктивній потребі критика перекладу розщепити значення слова на прості мінімальні компоненти, які можна розглядати як критерії для оцінки якості перекладу.

У теорії когнітивної граматики Р. В. Ленекера, яка ґрунтується на концептній уніфікації [Langacker 1987:76–77], концептна сутність існує у двох просторах: **фонологічному** (фонологічна одиниця) і **семантичному** (семантична одиниця). Асоціативні зв'язки між цими двома одиницями становлять **символічну** структуру, яка об'єднує лексику, морфологію та синтаксис. Результати символізації – «символічні комплекси» (*англ.* symbolic assemblies) – допомагають описати континуум лексики й граматики. Тому граMATика є безперервною мовною категоризацією.

Лінгвокраїнознавча теорія слова Є. М. Верещагіна та В. Г. Костомарова визначає слово як «контейнер знань» [Верещагин, Костомаров 1980:25–26, 192–193], і тому слово складається з компонентів-структур: лексеми, лексичного поняття і лексичного тла, а два останні складники формують семему. На практиці ми також можемо виділити фонологічно-семантичну опозицію. Проте автори розрізняють денотативно й культурно зумовлені види інформації (семи). Аналогічну дихотомію обстоює В. С. Виноградов [Виноградов 1978:37], розмежовуючи два типи інформації – позамовну (денотативну) та мовну (допоміжну).

Іншу структуру концепту¹ можна виділити на основі когнітивних поглядів. Концепт – це мовна сутність, результат людської концептуалізації, яка

---

¹ У сучасній лінгвістиці термін концепт надалі залишається дуже неоднозначним поняттям: «Термін «концепт» ... тлумачиться неоднозначно, бо не встановлено: ця мовна одиниця

складається з фонологічного й семантичного полюсів (останній включає мовну картину світу та ідеалізовані когнітивні моделі):

Фонологічний полюс	
Семантичний полюс	
<i>Мовна картина світу</i>	<i>Ідеалізовані когнітивні моделі</i>

Семантична структура концепту відображає «енциклопедичний погляд на семантику»: немає конкретних меж між мовним і немовним знанням; мова «опирається» на загальне знання і реалізує його різними способами, але мова не існує окремо від такого знання, і немає ніяких строгих обмежень того, яку саме частину знання можна використовувати для лінгвістичних цілей [Langacker 1987:154–166].

Однак поділ на мовну картину світу та ідеалізовані когнітивні моделі ґрунтується на критерії умовності.¹ Мовна картина світу є глибоко традиційною в ментальності носіїв мови, оскільки вона є «засобом сприйняття об'єктивної дійсності ... за допомогою мови, яка існує в семантичних, граматичних, синтаксичних і прагматичних категоріях природної мови» [Anusiewicz 1994:113]. Ідеалізовані когнітивні моделі, основою яких є ментальний досвід носія мови, є або частково конвенційні й неконвенційні, або більше неконвенційні, оскільки це – «образ об'єкта, ситуації, висловлювання (речення), що його користувач мови має у себе на думці, і який взаємодіє по-різному з іншими образами» [Kardela 1988:37; *пор.* Tabakowska 2000:23–24].

Цей погляд частково суголосний тенденції поєднання культурної та мовної сторін перекладу: «Міжмовний переклад – це культурна практика, але її

номінативна, предикативна чи номінативно-предикативна, у неї денотативне чи десигнативне значення. Здається, найвірогідніше представляти концепт як синкретичний мовний елемент з різним співвідношенням номінативності й предикативності, денотативності й десигнативності, денотативний елемент мовної моделі – синкретичний денотативно-десигнативний» [Зеленько 2016:85].

¹ Такий поділ на практиці тепер використовують сучасні перекладознавці, наприклад: «Визначальною ознакою теологічних текстів теоретико-теологічного і популярно-теологічного дискурсу, за даними перекладацького аналізу, стала наявність двох видів обмеженої перекладності: *мовно-термінологічної* та *культурно-термінологічної*. Мовно-термінологічну обмежену перекладність пов'язано із асиметрією християнсько-богословської терміносистеми двох мов, а також із структурною асиметрією мовної пари. Культурно-термінологічна обмежена перекладність пояснюється наявністю культурно-специфічного прошарку безквівалентної лексики оригіналу, що позначає культурні реалії теологічного дискурсу Західної Європи» [Білоус 2015a:8].

мовна основа та її культурне функціонування взаємно визначені, і жодну з них не можна вивчати без складних теорій і мови, і культури» [Venuti 2007:308].

Богословську сутність «благодаті» по-різному й різними мовами виражено в Старому і Новому Заповітах. Найвиразніше його сформулювали апостоли грецькою як «*χάρις*», тому для відправної точки аналізу варто звернутися до Нового Заповіту.

Давньогрецька мова

χάρις (у час Нового Заповіту)

У християнському богослов'ї **благодать** є «Те, що надає радість, ознакою Бога – спонтанним, незаслуженим даром *божественної милості* для своїх дітей, що найяскравіше проявляється у спасінні грішників; це «безкоштовний дар» одвічної та безмежної любові й милосердя. Ініціатива у відносинах благодати між Богом і людиною завжди йде від Бога. Колись Бог зробив перший крок, подарувавши «першу благодать», однак у кожній людині є вибір: або прийняти, або відхилити її, і вона відповідальна за продовження цих відносин.

У східному християнстві благодать – це Невтарна Енергія Бога, дії самого Бога, а не будь-яка речовина, яку можна розглядати як товар.

Православне богослов'я навчає, що людській волі потрібно співпрацювати з божественною благодаттю заради спасіння людини [Grace Christianity].

Категорія «благодаті» охопила абстрактну милість, що супроводжується радістю, приємністю, задоволенням тощо. Таке семантичне наповнення легко забезпечує простір для подальшого розширення значення «божественного», і як часто буває з богословськими поняттями, згодом вони набувають набагато більшого обсягу культурної інтерпретації та додаткової інформації.

Дійсно, культурна інтерпретація в релігійному дискурсі повинна бути однаковою навіть у багатомовних місцевих відгалуженнях екуменічної церкви. Ось чому після звершення хрещення Русі-України 988 р. під керівництвом Константинопольського патріархату трансплантація літератури й релігії відбувалися у рамках православної традиції. Культурний (у цьому контексті – богословський) зміст новоствореного концепту «*благодѣтъ*» був і мав

бути ідентичним. Семантичний зміст також був дуже близький до грецького відповідника.

Давньоукраїнська мова

благодѣть (1037–1051)

У східному християнстві благодать – це Нетварна Енергія Бога, дії самого Бога, а не будь-яка речовина, яку можна розглядати як товар.

Православне богослов'я навчає, що людській волі потрібно співпрацювати з божественною благодаттю заради спасіння людини [Grace Christianity; ПЭ 2002: т. 5:303–305].

1: χάρις, gratia [Срезневській 1893: т. 1: стовп. 98].

2: Ісус Христос (джерело – Острозька Біблія: Євангелія від Івана 1:17 [Библія 2006:1665]).

Проте в Іларіоновому тексті цей концепт почав містити вже дві категорії, де друга категорія є продовженням першої. Ці дві категорії є орієнтирами для перекладача у відтворенні давньоукраїнського тексту для англійськомовного читача.

Англійська мова

grace (з XII ст.)

Культурний складник. У Новому Заповіті слово, яке зазвичай перекладають лексею «grace», – це грецьке «χάρις».

Богослов'я. Любов Бога до людства. Це основа надії християн на вічне спасіння, плоди спокути.

Замість того, щоб просто описувати характер Бога, важливо зрозуміти саму сутність Бога, ким Він є. Принцип благодаті вважається засадою для християнства, як і справедливості для права. Тож терміни «спасіння» й «благодать» стали синонімами.

Католицизм. Благодать – це не лише любляча Божа доброта, милість або милосердя, а власне божественне

1 а: незаслужена божественна допомога людям для їхнього духовного відновлення або освячення
б: чеснота від Бога **в:** стан освячення через отримання божественної благодаті; «незаслужена милість» від Бога.

Благодать (*gratia, χάρις*) – це, в загальному, надприродний дар Бога розумним істотам (людям, ангелам), не зважаючи на те, чи спасіння можна здобути через спасенні дії, чи через стан святості

2 а: схвалення, милість **б:** заст.: милосердя, помилування **в:** особлива милість: привілей **г:** схильність або дія чи приклад доброти, ввічли-

життя Бога, яке допомагає діям Христа проходити крізь нас.

Чотиривимірне значення дійсної благодаті (після XVI ст.). 1. Із суб'єктивного погляду благодать позначає добру волю, доброзичливість. 2. Із об'єктивного погляду вона означає всяку милість, учинену з цієї доброзичливості, і, отже, всякий безкорисний дар. У першому (суб'єктивному) смислі королівське «милосердя» (*grace*) дарує життя злочинцеві, засудженому на смерть; в другому (об'єктивному) – король обдаровує «ласками, милостями» (*graces*) своїх васалів. 3. Благодать також означає чарівність, принадність: наприклад, коли ми говоримо про три Грації в міфології або про красу та добро, розлиті в устах нареченого (Псалом 44:3). 4. Оскільки отримувач благодаті переживає зі свого боку почуття вдячності і висловлює почуття у формі подяки, це слово також позначає акт подяки в латинських виразах «*gratias agere*» і «*Deo gratias*», які мають свій аналог в англійській мові – «*to say grace*» (промовити молитву подяки після їжі).

Благодать часто відрізняється від милосердя, оскільки милосердя – це уникнення заслуженого покарання, тоді як благодать – отримання позитивної вигоди, на яку отримувач не заслуговує [CE 1913: т. 6:689–710].

Припустімо, що сучасний англійськомовний читач зрозумів дуже складну концептну структуру «благодаті», зафіксовану у словниках та енциклопедіях. Питання полягає в тому, наскільки успішним є тлумачення «**БЛАГОДАТЬ**» як «*grace*», або наскільки успішним воно може бути? Просте зіставлення категорій демонструє простір для накладання активованих категорій, і водночас

вості або милосердності **г**: тимчасова пільга: відтермінування

3: чарівна або приваблива риса чи характеристика **б**: приємний вигляд або вплив: чарівність **в**: легкість і податливість руху або переміщення

4: використовується як титул звертання до герцога, герцогині або архієпископа

5: коротка молитва під час їжі з прохання про благословення або з висловленням подяки

6: *мн. з великої літери*: три сестри-богині в грецькій міфології, які дарують чарівність і красу

7: *муз.*: трель, зворот або аподжатура

8 а: почуття доцільності або правильності **б**: риса чи стан бути уважним чи замисленим [*за*: Webster 1995:584; CE 1913: т. 6: 553–554; *пор.* Webster 1958:790].

воно не вказує ні на які суперечливі аспекти. Читач повинен відфільтрувати культурну інформацію та розрізнити теологічні догми Східної церкви XI ст. від догм Католицької церкви після XVI ст. Це не повинно бути великою проблемою, адже навіть якщо не всі читачі богослови, то, будучи релігійно свідомими, вони можуть легко зібрати потрібні відомості з академічних джерел. Не всі категорії активуються в процесі читання одночасно, проте вони там присутні пасивно, і читання передбачає обирання такої категорії. Зрозуміло, що різні культурні обставини, які викликають культурні асоціації та алюзії, можуть виявитися неперекладними.

Такі роздуми наближають нас до обговорення ключового поняття в перекладознавстві – еквівалентності. У когнітивній теорії перекладу еквівалентність може ґрунтуватися на принципах «близькості» і «спільності різних частин інформаційних комплексів» [Текст 1988:7]. Це частково підтримує такий погляд: «Немає дійсних еквівалентів між мовами з погляду структурування семантичних одиниць (на текстовому рівні) і мереж конотацій (на рівні семантем (слів)), а існують лише наближення, які відрізняються відповідно до змін певної свідомості в певний період і залежно від мовно-культурної групи» [Trapl 1995:138–139].

«Наближена еквівалентність» передбачає перебудову складної семантичної структури, яка в тексті виражається через образ, у процесі перекладу. Реструктуризацію проводять за законами суб'єктивної концептуалізації та мовної категоризації перекладача, тобто розбором на семантичні категорії згідно з власним розумінням та перетворенням згідно з усталеними категоріями мовокультури.

Опираючись на теоретичну настанову когнітивних грамматик про те, що «багато що в мові – це питання ступеня» [Langacker 1987:14; *див. також:* Łozowski 2000:112 *і далі;* Kornijenko 1995:160], ми можемо вважати еквівалентність градацією реструктуризації мовного концепту (з погляду мовної категоризації і концептуалізації¹).

З історії перекладу ми знаємо, як мова оригіналу може впливати на мову перекладу на рівні лексики: категорії поступово отримують нові риси, і те, що було неперекладним у минулому, стає перекладним у майбутньому.

Отож, категорійний аналіз дуже близький до опозиційного і компонентного аналізів у межах структуралізму й становить проміжну ланку між ними

---

¹ Прийнято вважати, що концептуалізація – це опанування нової інформації, з якої постає концепт, а категоризація – це осмислення дійсності у рамках класифікації за наявними досвідними – індивідуальними й культурними – взірцями [Скаб 2008:37].

з погляду когнітивної лінгвістики. Як опозиційний аналіз в перекладознавстві, категорійний аналіз ґрунтується тільки на порівнянні головних рис у досліджуваних концептах, утім, він не забирає багато часу, проте дає достатньо інформації для оцінки тексту.

З погляду мови такий аналіз може заглиблюватись у вивчення всіх категорій, що є важливими для визначення відповідності між дуже відмінними концептами в обох мовах: з часом концепт із мови перекладу може набувати деяких рис концепту з мови оригіналу. Еквівалентність є градацією перебування мовного концепту на основі близькості.

З погляду лінгвістичної терміносистеми цей тип категорійного аналізу пояснює, чому термін «лінгвокультурний концепт» [пор. Воркачев 2006] потрібно відкинути: за своєю природою концепт містить мовну і культурну інформацію. Відповідно, його вадою є труднощі розділення семантичної й культурної інформації.¹

Тим часом у теорії перекладу цей аналіз об'єднує два історично розділені аспекти слова або два напрями критики перекладу: один націлювався на мовомислення [пор. Костецький 2001:124], а інший – на мовокультуру [пор. Ladmiral 1998:25].

Етимологічний аналіз. Від часів давньогрецьких філософів (Геракліт, Платон, стоїки) етимологічний аналіз уважають засобом пізнання [Вгрозowska 2009:13]. Крім того, як зазначає В. М. Топоров, звичайна людина – не лінгвіст – не замислюється над фонетикою і морфологією, але людська цікавість підштовхує проникати в семантику та етимологію і з'ясовувати, чому певна річ називається саме так [Топоров 2005:8]. Пошук первинної і вихідної форми, а також спосіб називання можуть розкрити забуту внутрішню форму (в розумінні О. О. Потебні). Такі роздуми відкривають односторонній канал комунікації крізь час, за допомогою якого інформація доходить до нас. Тим часом просторова комунікація функціонує в контексті синхронної етимології [Топоров 2005:25]. Вона межує з народною етимологією і полягає у вивченні семантично чітких дериваційних форм, що надають знаку нових поетичних функцій в акті комунікації [там само].

---

¹ Однак: «Підхід нейронної теорії мови передбачає, що всі наші культурні об'єкти (*англ.* frames) отримують свої значення від метафоричних відображень (*англ.* mappings) до втіленого досвіду, зафіксованого в первинних концептних схемах» [Feldman 2006:194]. Це підтримує потребу зберегти два напрями розгляду – семантичний/первинний/концептний та культурний/вторинний у межах аналізу значення слова.

Етимологію завжди розглядали як хороший метод для отримання історичних даних, відображених у мові. Вона дійсно важлива для з'ясування історичного й культурного контексту слова (або концепту), хоча й має деякі обмеження щодо важливості отриманих відомостей [Топоров 2005:26].

Головне завдання етимології – визначити послідовність способів у моделюванні світу [Топоров 2005:28], а її орієнтація на стадії розвитку дуже важлива для перекладу текстів, віддалених у часі.

Епістемічні критерії оцінки слова з погляду етимології можна сформулювати так:

- 1) мотивація [Топоров 2005:30]: «Слова не випадково набувають нових значень. А оскільки нові значення з'являються внаслідок когнітивного структурування, множинні синхронні значення цього слова, зазвичай, взаємно мотивовані» [Sweetser 1990:9];
- 2) межі семантичного потенціалу слова [Топоров 2005:44]: «Систематичні метафоричні зв'язки пов'язують наш словник соціофізичної сфери зі сферами знання і мовних актів» [Sweetser 1990:13];
- 3) перебування в семантичному полі або семантичній мережі [Топоров 2005:31]: «Місцеві дослідження системних контрастів, які структурують окремі семантичні поля, часто показують неймовірні аспекти нашого мовного й когнітивного сприйняття цих зон значення, а також можуть сказати нам багато про те, які значення в межах певної сфери «близькі» один до одного, і які значення, ймовірно, історично пов'язані» [Sweetser 1990:18].

Критерій перевірки цієї концепції можна сформулювати так: «Певні семантичні зміни відбуваються знову й знову в усьому індоєвропейському ареалі, незалежно один від одного в різних частинах, на всій території у тисячі кілометрів та впродовж історії у тисячі років» [Sweetser 1990:9]. Отож, історичні семантичні зміни не є випадковими комбінаціями, адже існують приховані когнітивні моделі, які мають велику цінність для вивчення, тому що вони можуть виокремити напрями семантичних змін, які автор/перекладач буде використовувати для власної концепції в тексті або/і які можуть бути головною перешкодою в міжкультурному перенесенні.

Цікавим явищем є вартість фактичної і народної етимологій, особливо коли народна викликає яскравіші асоціації і може створювати нові оригінальні інтерпретації тексту.

Безсумнівно, «ми не можемо чітко відокремити синхронний аналіз від діяхронного: всі сучасні соціолінгвістичні методи підтвердили важливість їх

поєднання» [Sweetser 1990:9]. Когнітивна лінгвістика висуває погляд, що значення не можна зрозуміти без його історичної тяглості.

У панхронному розумінні етимології «мова перебуває в певному **відношенні** до просторово-часової реальності: 1) завдяки семантичному характеру мова відображає просторово-часові реалії, але не навпаки (асиметричне відношення); 2) завдяки символічній природі мова спроможна перетворювати простір і час, що приводить до творення світогляду або мовної картини світу, де мова відноситься сама до себе (рефлексивне відношення); 3) завдяки антропологічному виміру мова – це функція пізнання, а пізнання – це не функція часу і простору, тобто, час і простір не можуть бути змінними величинами в мові (неперехідне відношення)» (виділення автора. – *Т. III.*) [Łozowski 2008: 79]. П. Лозовський пропонує формулу «панхронія = зміни у мові + пізнання», що описує «зміни у мові, що відбуваються в контексті еволюції людського пізнання» [там само]. Так, під час еволюції ми збираємо знання, і лише деяку його незначну частину можна дійсно видалити.¹

Цілком зрозуміло, що будь-який збір й обробка відомостей цінні для перекладознавчого аналізу. Які критерії для обробки історико-семантичної інформації може надати етимологічний аналіз? Або як можна поділити семантичний простір слова крізь призму етимології?

Першим дослідником, який звернув увагу на важливість етимології для лексико-семантичного аналізу та перекладу, був В. М. Державин [Державин 1927:47]. Своєрідні практичні зразки можна знайти в мовно-культурних студіях А. О. Содомори [Содомора 2006]. Б. В. Стасюк застосовує етимологічні критерії для оцінки лексичних одиниць у художньому перекладі [Стасюк 2006], хоча в його випадку етимологічний критерій іноді більше належить до сфери історії мови, а не етимології.

Розгляньмо, як етимологічний аналіз може допомогти поглибити перекладознавчий аналіз для зіставлення концептів: грецького «*χάρις*»–давньоукраїнського «**благодѣть**»–англійського «grace».

Грецький концепт «*χάρις*» втілює найдавніший світогляд, й одним з критеріїв такої давності є відсутність абсолютного тотожника в сучасній мові, що відображає всю неточність семантичних меж [Chantraine 1968: т. 1:1248]. Лексема походить від протоіндоевропейського кореня *gher- «оточити,

---

¹ Це твердження чинне і для асоціацій: «у процесі історичного розвитку багато з асоціацій втрачають свій сенс і стають непродуктивними (як, наприклад, древнє символічне протиставлення світла та тіні), проте їх результат – переносні значення слів – лишається актуальним і надалі (*світлий лик – темна постать*)» (курсив автора. – *Т. III.*) [Огуй 1998:271].

обійняти» [Etymology charis] (*пор.* укр. «город» [ЕСУМ 1982: т. 1:571]) та його видозміни *ghēr-i- «дар, милість» [Chantraine 1968: т. 1:1247–1248].

Використання гіпотетичної протоіндоєвропейської семантики може здатися не дуже переконливим і точним, а тому застосування протоіндоєвропейських відомостей може надати деяку додаткову й цікаву інформацію, проте досить сумнівно, щоб сучасний мовець підсвідомо пам'ятав значення, які існували так давно. В іншому випадку, не дуже віддалені в історичній перспективі значення існують у психіці мовця з усіма відповідними історичними змінами, особливо якщо збереглися ще кілька інших дериватів з різноманітними значеннями.

Концептуалізувавши емоцію і/або – хоча, можливо, пізніше – естетичне почуття «приємного», семантичний потенціал слова міг, згідно з логічною реконструкцією, розгортатися у такому напрямі: «приємне» → «приємність» → «краса», «задоволення» → «милість – милосердя», «благовоління», «милоствивість», «слава» → «послуга», «вдячність». Обробка історичної інформації створить багатокомпонентну або багатошарову структуру значення. Послідовність етапів привела до багатозначності лексеми «χάρις», яку повноцінно висвітлено в самому тексті Нового Заповіту [Souter 1916:281]:

χάρις

(давньогрецькою: милість, доброта; благовоління; послуга; вдячність)

- 1) благодать: дар або благословення Ісуса Христа для людей
- 2) благовоління
- 3) вдячність, подяка
- 4) послуга
- 5) новий християнський смисл: вільність та універсальність якого показані через любов та опіку єврейського Бога до не-євреїв

Однакове походження означає, що кожний новий смисл містить частину старого значення, і, як важливий семантичний компонент, воно відлунує у всіх нових смислах. Цей підхід спрямовує нас до розуміння конотації, яку розглядають як широке поняття, що охоплює мету мовця або мовної спільноти (*пор.* обговорення «когнітивної дефініції» Ю. М. Бартмінського [Bartmiński 2009:67–75]).

Такі міркування підтверджують, що Божа «χάρις» – приємна, красива і не має нічого спільного зі страхом (який дуже яскраво виражений в суворих

аскетичних доктринах). Власне це значення належало передати церковнослов'янською мовою, і саме воно слугувало основою для богословської та художньої концепції Іларіона Київського.

Староцерковнослов'янська лексема «**благодѣтъ**» була загальнопоширена у слов'янському ареалі. Її категорійну структуру можна зобразити у п'яти смислах [Цейтлин 1977]:

благодѣтъ (Охридського походження)

- 1) благодать (божественна), милосердя, доброзичливість
- 2) добро, благо; добра справа
- 3) шарм, чарівність
- 4) східноболгарське: вдячність, подяка
- 5) східноболгарське: доброчесність

Можливо, саме грецький вплив сприяв розвитку останніх двох смислів. Крім того, близькість до українських територій підтримує пояснення лексеми «**благодѣтъ**» через грецьку лексему «*χάρις*» у словнику І. І. Срезневського [Срезневскій 1893: т. 1: стовп. 96]. Отже, маємо додаткові докази того, що категорійна структура концепту «**благодѣтъ**» була складною й охоплювала всі смислові особливості грецького відповідника.

Етимологічний та словотвірний аналізи передбачають розгляд лексеми «**благодѣтъ**» як поєднання двох концептів: «**благо**» і «**дѣяти**».

Лексема «**благо**» походить від праслов'янського прикметника «*bolgъ*», який був основою для субстантивації [Słownik prasłowiański 1974: т. 1:305–307; Срезневскій 1893: т. 1: стовп. 96; ЕСУМ 1982: т. 1:203; Rudnyc'kyj 1972: т. 1: 140–141]:

Праслов'янська	<i>прикм.</i> <i>bolgъ</i> : «добрий, гарний» → «щасливий», «ласкавий», «помірний» (південне), «солодкий» (південне)
Праслов'янська	<i>ім.</i> <i>bolgo</i> : «добро», «щастя», «успіх»; також південне: «багатство», «майно»
Староцерковнослов'янська	<i>ім.</i> благо: «добро», «благословення», «добробут», «достаток»
Новоукраїнська	<i>ім.</i> благо: «добро», «щастя», «добробут»

Ще у загальнослов'янській спадщині простежуємо дихотомію «матеріального» і «духовного» смислів. На питання, яке значення було перше – матеріальне чи духовне, – не можна відповісти безпосередньо завдяки словниковим визначенням, однак логіка історичного сприйняття підказує, що давня людина була цілком матеріалістична. Процес можна розділити на два етапи: 1) ми називаємо те, що бачимо; коли ми бачимо щось матеріальне, то насамперед називаємо його; 2) ми сприймаємо невідоме за допомогою відомого; отож, використовуючи старі матеріально означені концепти, ми концептуалізуємо нову абстрактну реальність. Це яскраво зображено у прото- і давньоукраїнській поезії за реконструкцією М. Н. Москаленка [Золотослов 1988]. Визначивши три основні рівні народної поезії (індоевропейські, протослов'янські, східнослов'янські/києворуські мотиви), дослідник простежив розвиток ментальності протоукраїнців/давніх українців від родинноцентричного суспільства до князецентричного: від побутових цінностей до вищих цінностей князівської держави (служба князю та подвиги). Подібно Б. О. Рибаків пояснював абстрактність концепту «доля», яке походить від ідеї «частки» (після полювання мисливці ділили здобич, і всі отримували свою долю) [Рибаків 1981:384–385].

Дієслово «дѣяти» утворилося від праслов'янського dějati «діяти, робити», яке походить від дієслова děti «класти; робити» [ЕСУМ 1985: т. 2:94]:

Праслов'янська	<i>дієсл. děti</i> : класти, подіти; робити
Праслов'янська	<i>дієсл. dějati</i> : діяти, чинити, робити
Староцерковнослов'янська	<i>дієсл. дѣяти</i>
Новоукраїнська	<i>дієсл. діяти</i>

Розвиток показує, що семантична спрямованість лексеми була визначена ще в праслов'янській період, і відтоді вона змінилася несуттєво.

Однак домінантним терміном у сучасних текстах стала лексема «благодать», яка також належить до праслов'янського семантичного пласта й зберегла своє первісне значення, «дати, надати» [ЕСУМ 1985: т. 2:15]:

Праслов'янська	<i>дієсл. dati, davati</i>
Староцерковнослов'янська	<i>дієсл. дати</i>
Новоукраїнська	<i>дієсл. дати, давати</i>

Суперечністю щодо вживання форм «благодѣть» і «благодѣть» зазвичай нехтують, і, як показує етимологічний аналіз, це звужує значення. Об'єктивна причина такого стану полягає в тому, що здебільшого це слово писали в скороченому варіанті під титлою. Деякі дослідники і богослови не розрізняють цю подвійну форму, оскільки форма «благодать» кодифікована в церковних доктринах (наприклад, у Російській православній церкві [Иларион 1994:114]), однак не можна підтримати думку про те, що в час створення пам'ятки ці два варіанти не розрізняли. Аналіз болгарських рукописів X–XI ст. показує більшу частоту використання форми на «ѣ» [Цейтлин 1977].¹ В історичній перспективі форма на «а» закріпилася у сучасних українській, болгарській та російській мовах.

В Іларіоновому тексті простежуємо деякі невідповідності, зокрема на прикладах персоніфікації: «**БЛАГОДАТЬ** ЖЕ ГЛАГОЛА КЪ БОГУ», «**ПОСЛУША** ЖЕ И БОГЪ ЯЖЕ ОТ **БЛАГОДАТѢ** СЛОВЕСЪ», «**ВИДИВШИ** ЖЕ СВОБОДНАА **БЛАГОДѢТЬ** ЧАДА СВОА ХРИСТІАНИИ ОБИДИМЫ ОТ ІУДѢИ, СЫНОВЪ РАБОТНААГО ЗАКОНА, **ВЪЗЪПИ** КЪ БОГУ». Так Іларіон розмежовує Бога Отця (лексема «БОГ») та Ісуса Христа (лексема «БЛАГОДѢТЬ»). Однак таке уособлення – це слабкий аргумент, щоб надавати перевагу лексемі «БЛАГОДѢТЬ», а не «БЛАГОДАТЬ». Погоджуємося щодо образу Бога-Творця, проте Він може одночасно і створювати, і давати. У цьому випадку перекладач повинен рухатися в іншому напрямі: від частоти вжитку до пояснення авторової концепції. Дослідження підтверджують поширеність форми на «ѣ», а текст підсвідомо засвідчує семантичний комплекс дії. Показуючи людину як відображення Бога, цей семантичний комплекс можна інтерпретувати як стимул роботи/діяти/творити в земному житті. Ідея дії і творіння повністю відповідає меті Іларіонового тексту – створити «нову» сильну державу.

Іларіонова художня концепція «БЛАГОДАТЬ» абсолютно змінена в перекладі англійською мовою з об'єктивних причин: еквівалент «grace» ґрунтується на англійській біблійній традиції, яка походить від латинського перекладу Нового Заповіту.

У давньоанглійських перекладах лексему «gratia» перекладали як «данс» («думка, роздум, почуття, ідея; розум, воля, мета; люб'язна думка, милість, благодать, милосердя, прощення; втіха, задоволення; винагорода, відплата» [Clark Hall 1916:306]) або як «giefu/gyfu» («дарунок» [Clark Hall 1916:133]). У

---

¹ Пор. словник словоформ до головного списку (першої редакції) Іларіонового «Слова» [Молдован 1984:201–202].

давньоанглійських текстах ми бачимо абсолютно відмінні категорії, які відображають акт передачі, подяки та виокремлюють особу, до якої звертаються. Таке розуміння значно ускладнило б переклад Іларіонового твору.

Саме тому запозичення лексеми «grace» з латинської через французьку є вдалішим варіантом, оскільки вона повторює концепт Вульгати – священного латинськомовного перекладу Біблії. Ця лексема повинна була відтворити всі смисли грецького слова «χαρίς» із Нового Заповіту, тому її використували для релігійного вжитку вже у перекладі Біблії пера Джона Вікліфа (1380-ті рр.).

Ужиток лексеми ‘grace’ зафіксовано ще в кінці XII ст., і вона набула багато нових смислів, які потрібно взяти до уваги, оскільки вони становлять усю схему значення лексеми [Klein 1966: т. 1:672]:

Протоіндо-європейська основа	*gwer- «хвалити, вітати» (пор. санскрит grnati «співати, хвалити, оголошувати», лит. gīgiu «хвалити, відзначати», авестій. gaḡ- «хвалити»)
Латинська	<i>прикм.</i> gratus «приємний, ласкавий»
Латинська	<i>ім.</i> gratia «приємна риса, добра воля, подяка»
Давньофранцузька	<i>ім.</i> grace «приємна риса, милість, добра воля, подяка»
Англійська	<i>ім.</i> grace: кінець XII ст. – «Божа милість або допомога»; початок XIII ст. (до XVI ст. – зазвичай у множині) – коротка молитва, яку кажуть до або після їжі на знак «подяки»; початок XIV ст. – «чеснота»; середина XIV ст. – «краса форми чи руху, приємна риса»

Хоча походження слова відрізняється, але завдяки подібному семантичному потенціалу англійський відповідник ефективно замінив грецький концепт і надав простір для правильного розуміння давньоукраїнського тексту.

Отож, ми можемо визнати, що етимологічний аналіз поступається категорійному в тому, що той прямо стосується критеріїв для адекватного аналізу, хоча він виявляє деякі приховані ознаки, певні етноментальні категорії, які іноді можуть відігравати вирішальну роль в концепції авторського художнього тексту.

До того ж, ми не робимо чистий етимологічний аналіз, беручи до уваги тільки походження слова. Ми повинні розглянути етимологію, щоб охопити

як походження, так і історію слова, тому що вона може показати подальші потенційні зміни лексичного значення, потрібного для перекладу нового концепту/значення.

Концептно-дискурсивний аналіз. У межах перекладознавчого аналізу *концепт* як категорія когнітивної лінгвістики наближається до поняття *мегаобраз* у літературознавстві. Р. В. Ленекер подав таке визначення «образів», що «вони описують нашу здатність тлумачити ситуацію по-різному – за допомогою змінних образів – для формулювання думки чи висловлювання. Два образи тієї ж ситуації можуть відрізнятися обраними для її акцентуації рисами, відносною чіткістю цих рис, рівнем абстрактності або конкретизації, на якому вона відображається, перспективою, з якої її розглядають тощо» [Langacker 1987:110]. Традиційно східноєвропейське перекладознавство розрізняє *словесний образ* (відповідно до мовного вираження) та *літературний образ* (відповідно до сюжету тексту). Словесний образ втілює концепт у певному контексті; це – первинний образ. Літературний образ виникає зі всього тексту чи його фрагмента й ґрунтується на наборі первинних образів; це – вторинний образ [Ковалик 1984:15]. Є сенс пов'язати ці терміни: образ у Р. В. Ленекера відповідає концепту як одиниці мови і концептуалізації, а його конкретна реалізація в тексті – це словесний образ.

Українські дослідники пропонують розрізняти *мікрообрази* (слова і словосполучення), *макрообрази* (ієрархія мікрообразів) і *мегаобрази* (системи образів усього тексту) [Ковалик 1984:15]. Мегаобраз тексту схожий на опис концепту, оскільки він відтворює більш-менш повний набір категорій і функцій, потрібних для успішного існування концепту. Подібно до концепту мегаобраз поєднує текстову реалізацію концепту й існування культурно-мотивованих стійких форм його реалізації. Подвійна природа дискурсу – «конвенціоналізовані режими мовлення, які відображають типову взаємодію в конкретних суспільних сферах», в широкому сенсі і «певний текст в особливому контексті ситуації» у вузькому [ЕТ 2001:146] – сприяє розумінню текстології перекладу і пояснює, як транстекстуальність походить від індивідуально-категорійної реконструкції тексту під впливом просторово-часових і суспільно-культурних чинників.

Застосовуючи когнітивний метод для аналізу перекладу відповідно до системи (або полісистеми) літературних текстів національною мовою, водночас ураховуючи умови часу й місця для відповідної аудиторії читачів, ми повинні розвинути розуміння перекладу як конкретного вияву оригіналу.

Згідно з умовами часу, місця й мети, демонстрація діє через поняття подібності, яке запропонував К. Мруз: «[К]онцепт транстекстуальності, що передбачає відмінність перекладу від оригіналу, зберігає поняття ідентичності, – ідентичності в звичайному і дуже загальному сенсі, що створює до певної міри ефект очевидності. Так переклад уподібнюється до оригіналу. Транстекстуальність означає текстові переклади... Ці текстові переноси становитимуть тексти, які читають, які інтерпретують уже незалежно, але через їхню генезу вони стають серійними» [Mróz 2002:151] .

Текст можна аналізувати як особливий цілісний об'єкт у певний час і в певному місці, який забарвлюється психічним і суспільним станом автора. Переклад є результатом творчості перекладача, який найкраще розглядати «в індивідуально-психічному, а не в генеративному сенсі» [ET 2001:865]. Основами творчості є *розуміння* (концептна система/світогляд) і *створення* (цілеспрямована концептна реконструкція). Такий поділ уможливорює різні техніки для оцінки перекладу з погляду автора.

Концепцію автора можна вивчати в межах теорії Т. ван Дейка про внутрішню структуру мовця, яка складається з чотирьох частин: 1) знання, думки; 2) потреби, побажання, переваги; 3) ставлення, наміри; 4) почуття, емоції [Дейк 1989:25]. У перекладі всі ці чинники впливають на концептну систему мовця-перекладача, яка об'єднує зовнішню дійсність і внутрішній досвід.

Проте аналіз Т. ван Дейка має деякі обмеження, пов'язані з наявністю інформації про особистість автора. Його складно застосувати до української пам'ятки XI ст., автор якої – Іларіон Київський – залишається таємничою постаттю давньої української літератури.

Альтернативною для використання в перекладознавстві є комплексна і структурована схема дискурсноцентричного аналізу, яку розробили люблінські етнолінгвісти під керівництвом Ю. М. Бартмінського, та яку згодом модифікувала російська дослідниця С. Є. Нікітіна. 1975 р. група дослідників у Любліні почала роботу над спеціальним словником, який повинен описати «мовні народні стереотипи», сформовані в мові і самою мовою за участю системи вірувань, традицій, народної творчості та побуту. На їхнє припущення, мова фольклору формується символічно [Bartmiński 1988:12], і така народна свідомість не зникає, а входить у загальний вжиток через мовні стереотипи [Bartmiński 1988:16–17].

Схема опису стереотипів Ю. М. Бартмінського містить 20 категорій, спрямованих на розмежування різних типів стосунків у тексті, культурі, а

також між ними обома [Bartmiński 1988:24–31]. Згідно зі схемою стереотип аналізують за допомогою чотирьох груп стосунків:

- 1) парадигматичні зв'язки об'єднують ієрархічну координацію (гіпонім–гіперонім, частина–ціле) та рівнозначний статус у системі (синонім–антонім) або в тексті (паралелі, внутрішньо- і позатекстові відповідники, текстові опозиції);
- 2) синтагматичні зв'язки першого рівня існують у фразі, що зображає означення, кількість і градацію;
- 3) синтагматичні зв'язки другого рівня функціонують у простому реченні під виглядом агента, статика, процесора, сенсора, об'єкта, приймача, адресата, інструмента, матеріалу, деривата, часу й місця;
- 4) синтагматичні зв'язки третього рівня перебувають у складному реченні або в тексті (причиново-наслідкові зв'язки і корпусні асоціації).

Цю схему розгляду пізніше змінила С. Є. Нікітіна для того, щоб проаналізувати культурний концепт [Никитина 1991:117–123]. Вона поділила всі зв'язки-функції на дві групи – статичні і динамічні/ситуаційні. Перша група містить дві підгрупи концептних зв'язків:

- 1) рівнозначні зв'язки (синоніми, символи, метафори і метаморфози, ізофункційні слова, антоніми);
- 2) ієрархічні зв'язки (множина–її основний елемент, ціле–частина, зовнішні та внутрішні ознаки об'єкта, асоціативний комплекс).

Друга група також охоплює два види зв'язків:

- 1) актантні зв'язки (концепт як суб'єкт, об'єкт, інструмент, адресат);
- 2) імплікативні зв'язки (причина–наслідок, типова словосполучність).

Статичні і динамічні зв'язки концептів поєднуються за місцем розташування: кожен об'єкт має свій локус.

Спрощена версія С. Є. Нікітіної пропонує задовільну основу для дискурсного аналізу мегаобразів в оригіналі та перекладі. Не кожен текст містить приклади кожного рівня схеми С. Є. Нікітіної. Цей аналіз потребує більшого фрагмента тексту, щоб результат був корисний і достовірний. Цей підхід не нехтує семантичними нюансами, що трапляються в тексті, порівняно з аналізом вибраного ключового слова (мікрообразу), де наголошено на розгляді мови та культури через конкретний текст. Аналіз сприяє визначенню конкретного *скопосу* й *функції* у тексті: первинний *скопос* більше стосується мовної системи тексту; вторинна *функція* впливає зі сприйняття перекладу і його мови в цільовій полісистемі.

Концепт благодаті Іларіона. Інтерпретуючи концептну матрицю у тексті Іларіона Київського на прикладі концепту «**БЛАГОДАТЬ**» в давньоукраїнському оригіналі та його корелятах в українськомовному та англійськомовних перекладах, ми можемо вивести деякі конкретні й засадничі риси концепту, важливі для правильного перекладу:

1. Благодать має подвійну природу: людську і божественну. У людському аспекті благодать говорить, кричить, бачить; як божественна воля, вона змінює закон, поширює віру, рятує світ. Отож, благодать – це і Бог, і Божі діяння.
2. Її метафоричне сприйняття ґрунтується на природних фактах і на родинноцентричному досвіді.
3. Її символічний та асоціативний простір перебуває в межах Нового Заповіту.
4. Її відношення до закону також подвійне: часове (закон-попередник) і людське (закон-слуга).
5. Благодать – це складний концепт: його компонентами є хрещення, навчання й віра.
6. Місце зображено як триєдність простору, часу і людей (небо–майбуття–християни): воно кодує обіцянку майбутнього нетлінного життя на небесах для християн.

Схожу концептну матрицю можна скласти на основі всіх літературних джерел однієї мови, і тоді вона висвітлить збіги й колізії конкретного концепту в конкретному тексті порівняно з мовокультурою.

Три переклади є основою для аналізу: українськомовний переклад В. І. Кречотня [ДУЛ 1992:195–214; 626–628] і два англійськомовні переклади – Н. Л. Айклер (США) [Parion 1978] та С. Франкліна (Об'єднане Королівство) [Sermons... 1991:3–29]. Часовий контекст той самий і близький до розуміння сучасних читачів.

За кількісними показниками 40 критеріїв у 13 категоріях можна вважати такими, що становлять матрицю концепту благодаті в тексті Іларіона (див. таблиці на с. 192–201). Ці 40 критеріїв можуть бути достатніми, щоб з'ясувати статистичну еквівалентність основного концепту (більшість контекстів перекладено в повному обсязі, а декілька змінених контекстів не надто відчутні у загальній перспективі).

Оцінка перекладу лексеми у всіх контекстах виявила закономірності для всіх перекладів:

1. Перекладачі порушили Критерій 8.2. Замість того, щоб наслідувати неправильну інтерпретацію Іларіона (можливо, навмисну)¹, вони виправили догму згідно з Новим Заповітом. Поправка частково змінила викристалізовану подвійну природу благодаті як людського і божественного явища.
2. Синоніми, метафори, ізофункційні слова, антоніми, символічні та асоціативні зв'язки ґрунтуються на одному прототексті – Біблії, і це джерело усуває більшість непорозумінь, пов'язаних із християнською цивілізацією. У тексті благодаті іноді прирівнюється до Христа, а Бог означає Бога Отця (Критерій 8.3): цю відмінність збережено у всіх трьох перекладах.
3. Наявні переклади Біблії могли сприяти вибору лексем для перекладу тексту Іларіона («істина»–«truth»). Послідовність у використанні біблійних догм є в обох англійськомовних перекладах. З іншого боку, зіставлення також показує транстекстові зв'язки між двома перекладами і виявляє окремі аспекти перекладного стилю для цього твору.
4. Кліше, пов'язані з концептом благодаті, відображають традиційну вербалізацію, але в нашому випадку оригінал повторює риторіку Нового Заповіту, і перекладачі діяли в межах традиційних формул у проповідях.
5. Деякі особливості ослаблені: відсутність активного діяння у фразі «grace was revealed/made manifest» (9.2; 9.4); відсутність функції агента як джерела (9.3).

Тому цей тип концептного аналізу потрібно застосовувати для великих текстів, щоб забезпечити достатню кількість даних для повної концептної матриці. Такий підхід означає зіставлення розлогіх текстів оригіналу і перекладу, але також варто зіставляти концепти з коротких текстів на фоні широкого культурного контексту. Утім, отримані концептні матриці вихідної і цільової мовокультури можна використати для рішень щодо використання конкретної лексики в перекладі.

Аналіз важливий для кращого усвідомлення автора, особливо коли його особистість суперечлива. Показаний образ – це немовби концепт, реконструйований для релігійного діяча XI ст., оскільки він повторює всі категорії, засадничі для типової концептуалізаційно-мовної єдності.

---

¹ Ретельний аналіз релігійної (неправильної) інтерпретації в слов'янських перекладах, який провів А. О. Алексєєв, показує величезну складність у правильності суджень щодо цього питання [Алексєєв 1999:74–97].

Відмінність між текстом і дискурсом зникає, що не сприяє аналітичній точності. Крім того, така розмитість ставить під сумнів потребу в існуванні двох традиційних термінів на позначення «узгоджено бажаного перекладу» – *еквівалентність* (явище на рівні мовних одиниць) та *адекватність* (явище на рівні тексту). У такому аналізі, який поєднує концептуалізацію і дискурс, еквівалентність виходить за межі суто мовної системи й охоплює культурну систему, проте, як і раніше, її можна описати завдяки інструментарію лінгвістичного опису.

Цей тип аналізу безпосередньо не показує стилістичні критерії для вихідного та похідного текстів, і це питання має бути предметом іншого аналізу, як-от аналізу мовних реєстрів. Водночас аналіз може забезпечити хорошу статистичну репрезентацію, що бажано для технічно налаштованих оцінників.

У межах цього аналізу легко відстежити послідовність у перекладі повторень. Крім того, він дещо висвітлює питання ампліфікацій у перекладі, оскільки їх можна перевірити за допомогою попередніх контекстів, які стають більш очевидними в такій схемі представлення. Метою будь-якого перекладу є правильно відтворити той самий концепт.

Зрештою, цей тип концептного аналізу сприяє розумінню і розробці умовності як головної категорії в перекладознавстві. Тепер критик перекладу може обговорювати культурну презентацію тексту із систематичнішими аргументами.

Отже, такі три типи аналізу зосереджуються на відокремленому існуванні концепта від текстового середовища, але вони показали, як культурний контекст, який лежить за межами первинного свідомого сприйняття читача, може впливати на тлумачення тексту й оцінку його перекладу. Акцент на контексти може вилитися в продовження дискусії про застосування аналізу концептів для перекладознавства, де оцінюватимуть інші явища контрастивної лінгвістики, такі як змішування концептів і профілювання.

КОНЦЕПТ БЛАГОДѢТЬ

в оригіналі Іларіона Київського [Розов 1963]

1. Синоніми: 1.1. ісусъ христосъ (168а)
  - 1.2. Гар'ра (170а)
  - 1.3. свободнаа [жена] (170а)
2. Метафори: 2.1. млѣко бл[а]годѣть (169а)
  - 2.2. чада бл[а]годѣтьнаа (172б)
  - 2.3. бл[а]годѣтьнѣе с[о]лице (173а)
  - 2.4. роса бл[а]годѣтьнаа (174б)
  - 2.5. дождь бл[а]годѣтныи (175а)
3. Ізофункційні слова: истина, истина (168а, 170а, 171а)
4. Антоніми: законъ (168а, 169а)
5. Зв'язки 'ціле–частина': 5.1. бл[а]годѣтьнѣе крещеніе (169б, 172а)
  - 5.2. оученіе бл[а]г[о]д[ѣ]тьн[є] (180а)
  - 5.3. истинныа бл[а]г[о]д[ѣ]ти оученіе (180а)
  - 5.4. вѣра бл[а]г[о]д[ѣ]тьнаа (180б)
6. Внутрішні ознаки об'єкта: 6.1. свободнаа бл[а]годѣть (172б)
  - 6.2. х[ри]сто[в]а бл[а]г[о]д[ѣ]ть (174а)
7. Асоціативний комплекс: 7.1. законъ бѣ слѣга бл[а]годѣти (169а)
  - 7.2. бл[а]г[о]д[ѣ]ть слоуга боудущему вѣкоу. жизни нетлѣннѣи (169а)
8. Концепт як суб'єкт: 8.1. бл[а]г[о]д[ѣ]ть всю землю исполни (168а)
  - 8.2. благодать христосомъ бывшии (170а)
  - 8.3. бл[а]г[о]д[ѣ]ть же г[ла]го[л]а къ в[ог]оу (170б)
  - 8.4. бл[а]г[о]д[ѣ]ть [мае] спаст миръ (170б)
  - 8.5. бл[а]г[о]д[ѣ]ть родиса (171б)
  - 8.6. егда вѣ х[ри]сто[с]ѣ на земли и еще не оус[ѣ] бл[а]г[о]д[ѣ]ть оукрѣпила баше. нѣ дошеса. и еще за ѿ [30] лѣтъ. въ на же х[ри]сто[с]ѣ таашеса. егда же оуже ѿдонса и оукрѣпѣ. и виса бл[а]г[о]д[ѣ]ть в[о]жїа всѣмъ ч[є]л[о]вѣкомъ въ іорданьстѣи рѣцѣ. (171б)
  - 8.7. видивши ... бл[а]годѣть чада своа ... възъпи къ в[ог]ж (172б)
  - 8.8. бл[а]г[о]д[ѣ]ть всю землю шбатъ. ѿ ако вода морьскаа покрыю (174а)
  - 8.9. лѣпо бѣ бл[а]годати ... вѣсіати (180а)

9. Концепт як об'єкт:

- 9.1. в[о]гъ положи законъ на проуготованіе
вл[а]г[о]д[ѣ]ти (169a)
- 9.2. в[ог]ъ оумысли тѣмъ вл[а]г[о]д[ѣ]тѣ витиса (170a)
- 9.3. послѡша же и в[ог]ъ же ѿ вл[а]г[о]д[ѣ]тѣ словесъ
(170б)
- 9.4. тако и законъ. вл[а]г[о]д[ѣ]ти вльшиса (173a)
- 9.5. ч[ε]л[о]в[ѣ]чество ... въ вл[а]годѣти пространо
ходить (173a)

10. Концепт як інструмент:

- 10.1. хръстїани ж[ε] ... вл[а]годатїю не шправдаютьсѧ, нъ
сп[а]саютьсѧ (173a)
- 10.2. благодѣтїю хр[и]стїанїи вол'ше выша (173б)

11. Причина–наслідок: вѣра простресѧ (168a)

12. Типова словосполучуваність: законъ прѣдътеча бѣ вл[а]годѣти
(169a; подібне: 170a)

13. Локус: 13.1. вл[а]г[о]д[а]ть [маε] сънити на землю (170б)

13.2. въ воуджїимъ вѣцѣ (173a)

13.3. на н[ε]в[ε]сѣхъ (173б)

13.4. на новы люди (180a)

КОНЦЕПТ БЛАГОДАТЬ

в українськомовному перекладі В. І. Кречотня

1. **Синоніми:** 1.1. Ісус Христос (168a)
1.2. Сарра (170a)
1.3. вільна [людина] (170a)
2. **Метафори:** 2.1. молоко благодаті (169a)
2.2. діти благодаті (172б)
2.3. благодатне сонце (173a)
2.4. роса благодатна (174б)
2.5. дощ благодатний (175a)
3. **Ізофункційні слова:** істина (168a, 170a, 171a)
4. **Антоніми:** закон (168a, 169a)
5. **Зв'язки 'ціле–частина':** 5.1. благодатне хрещення (169б, 172a)
5.2. вчення благодатне (180a)
5.3. істинної благодаті вчення (180a)
5.4. віра благодатна (180б)
6. **Внутрішні ознаки об'єкта:** 6.1. вільна благодать (172б)
6.2. Христова благодать (174a)
7. **Асоціативний комплекс:** 7.1. закон – слуга благодаті (169a)
7.2. благодать – слуга майбутньому віку, життю нетлінному (169a)
8. **Концепт як суб'єкт:** 8.1. благодать сповнила всю землю (168a)
8.2. благодать з'явилася через Христа (170a)
8.3. благодать же сказала Богу (170б)
8.4. благодать спасе світ (170б)
8.5. благодать народилася (171б)
8.6. А як був Христос на землі, і не зміцнілою ще була благодать, то ссала вона зо тридцять літ, поки Христос таївся. Коли ж уже одлучилася вона і зміцніла, то з'явилася благодать Божа усім людям в Йорданській ріці (171б)
8.7. благодать, побачивши дітей своїх, ... заводала до Бога (172б)
8.8. благодать усю землю обняла і, як вода морська, покрила її (174a)
8.9. добре було благодаті ... возсіяти (180a)

9. Концепт як об'єкт:

- 9.1. Бог готує благодать (169а)
- 9.2. Бог умислив у благодаті себе явити (170а)
- 9.3. *[порушено первинну функцію] послухав же і Бог благодаті словес (170б)
- 9.4. закон блякне перед благодаттю (173а)
- 9.5. людство в благодаті випростано ходить (173а)

10. Концепт як інструмент:

- 10.1. Християни ... благодаттю не виправдовуються, а спасаються (173а)
- 10.2. благодаттю християнство більшим стало (173б)

11. Причина–наслідок: віра поширилася (168а)

12. Типова словосполучуваність: закон – предтеча благодаті (169а; подібне: 170а)

13. Локус: 13.1. благодать має зійти на землю (170б)

- 13.2. майбутнє (173а)
- 13.3. на небесах (173б)
- 13.4. між новими людьми (180а)

КОНЦЕПТ GRACE

в англійськомовному перекладі С. Франкліна

1. **Синоніми:** 1.1. Jesus Christ (168a)
1.2. Sarah (170a)
1.3. free [woman] (170a)
2. **Метафори:** 2.1. the milk of Grace (169a)
2.2. [Grace's] her sons (1726)
2.3. the sunlight of Grace (173a)
2.4. the dew of Grace (1746)
2.5. the rain of Grace (175a)
3. **Ізофункційні слова:** Truth (168a, 170a, 171a)
4. **Антоніми:** Law (168a, 169a)
5. **Зв'язки 'ціле-частина':** 5.1. the Grace of baptism (1696, 172a)
5.2. the teaching of Grace (180a)
5.3. the teaching of the Truth which is Grace (180a)
5.4. the Grace of faith (1806)
6. **Внутрішні ознаки об'єкта:** 6.1. [не перекладено] (1726)
6.2. the Grace of Christ (174a)
7. **Асоціативний комплекс:** 7.1. the Law was the servant of Grace (169a)
7.2. Grace is the servant of the age to come, of life incorruptible (169a)
8. **Концепт як суб'єкт:** 8.1. Grace filled all the earth (168a)
8.2. the Grace which came by Jesus Christ (170a)
8.3. Grace said to God (1706)
8.4. Grace [will] save the world (1706)
8.5. *[порушено первинну функцію] this was the birth of Grace (1716)
8.6. When Christ was on earth, Grace had not yet grown strong but was suckled for thirty years, and for these thirty years Christ was concealed; but when Grace was weaned and had grown strong, then the Grace of God that bringeth salvation was made manifest to all men in the river Jordan (1716)
8.7. when Grace saw her sons ... she cried out to God (1726)
8.8. Grace ... embraced all the earth and covered it like the waters of the sea (174a)
8.9. it was meet that Grace ... should shine forth (180a)

9. Концепт як об'єкт:

- 9.1. God established the Law in preparation for Grace (169a)
- 9.2. God designed that through Him Grace might be made manifest (170a)
- 9.3. God hearkened to the words of Grace (170б)
- 9.4. the Law departed when Grace was made manifest (173a)
- 9.5. man moves freely in Grace (173a)

10. Концепт як інструмент:

- 10.1. with ... Grace Christians are not justified but are saved (173a)
- 10.2. in Christ's Grace Christians became greater (173б)

11. Причина–наслідок: Faith spread (168a)

12. Типова словосполучуваність: the Law was the precursor of Grace (169a; подібне: 170a)

13. Локус: 13.1. Grace [is] to descend to earth (170б)

13.2. in the age to come (173a)

13.3. in heaven (173б)

13.4. upon new people (180a)

КОНЦЕПТ GRACE

в англійськомовному перекладі Н. Л. Айклер

1. **Синоніми:** 1.1. Jesus Christ (168a)
1.2. Sarah (170a)
1.3. freewoman (170a)
2. **Метафори:** 2.1. the milk of Grace (169a)
2.2. [Grace's] her children (1726)
2.3. the sun of Grace (173a)
2.4. the dew of Grace (1746)
2.5. the rain of Grace (175a)
3. **Ізофункційні слова:** Truth (168a, 170a, 171a)
4. **Антоніми:** Law (168a, 169a)
5. **Зв'язки 'ціле–частина':** 5.1. the baptism of Grace (1696, 172a)
5.2. the teaching of Grace (180a)
5.3. the teaching of true Grace (180a)
5.4. the faith of Grace (1806)
6. **Внутрішні ознаки об'єкта:** 6.1. free Grace (1726)
6.2. the Grace of Christ (174a)
7. **Асоціативний комплекс:** 7.1. the Law was a servant to Grace (169a)
7.2. Grace [is a] servant to the future age of life incorruptible (169a)
8. **Концепт як суб'єкт:** 8.1. Grace filled all the earth (168a)
8.2. the Grace which came through Christ (170a)
8.3. Grace said unto God (1706)
8.4. Grace [will] save the world (1706)
8.5. there was born Grace (1716)
8.6. Even when Christ was on earth, Grace had not yet grown strong, but was a suckling for thirty more years, during which Christ hid himself. But when the Grace of God was weaned and grown strong and appeared to all men in the River Jordan (1716)
8.7. Grace, seeing her children, ... cried out unto God (1726)
8.8. Grace ... embraced the whole earth, and covered it like the water of the sea (174a)
8.9. it was meet that Grace ... should shine (180a)

9. Концепт як об'єкт:

- 9.1. God established the Law for the preparation of Grace (169a)
- 9.2. God purposed that Grace thereby should be revealed (170a)
- 9.3. *[порушено первинну функцію] God hearkened to the words of Grace (170б)
- 9.4. the Law departed when Grace was revealed (173a)
- 9.5. mankind freely walketh in Grace (173a)

10. Концепт як інструмент:

- 10.1. Christians by... Grace are justified not, yet saved (173a)
- 10.2. Christians became greater through Grace (173б)

11. Причина–наслідок: Faith extended (168a)

12. Типова словосполучваність: the Law was a precursor to Grace (169a; подібне: 170a)

13. Локус: 13.1. Grace [is] to descend to earth (170б)

- 13.2. in the age to come (173a)
- 13.3. in heaven (173б)
- 13.4. on new peoples (180a)

КОНЦЕПТ GRACE

в англійській мові на основі богословського тлумачення [Bible text-book s.a.:]
та Оксфордського словника англійської мови [CEOED 1977]

1. **Синоніми:** 1.1. the free and unmerited favour of God (OED)
1.2. God (OED)
2. **Метафори:** 2.1. throne of grace (OED)
2.2. covenant of grace (OED)
2.3. declaration of grace = gospel (Acts 20:24, 32)
2.4. God is the God of all grace (1 Pet. 5:10)
2.5. the Holy Ghost is the Spirit of grace (Zech. 12:10; Hebr. 10:29)
2.6. our Lady of grace=Virgin Mary (OED)
3. **Ізофункційні слова:** truth (John 1:17)
4. **Антоніми:** law (John 1:17)
5. **Зв'язки 'ціле-частина':** 5.1. Christ was full of grace (John 1:14)
5.2. the grace of God (OED)
5.3. fear of God (OED)
6. **Внутрішні ознаки об'єкта:** 6.1. sovereign (Rom. 5:21)
6.2. rich (Eph. 1:7, 2:7)
6.3. exceeding (2 Cor. 12:9)
6.4. manifold (1 Pet. 4:10)
6.5. all-sufficient (2 Cor. 12:9)
6.6. all-abundant (Rom. 5:15, 17, 20)
6.7. true (1 Pet. 5:12)
6.8. glorious (Eph. 1:6)
6.9. free (CEOED)
7. **Асоціативний комплекс:** 7.1. God is the Giver of grace (Psa. 84:11)
7.2. Saints are heirs of grace (1 Pet. 3:7)
8. **Концепт як суб'єкт:** 8.1. Grace came by Christ (John 1:17; Rom. 5:15)
8.2. But grace abused brings forth the foulest deeds (OED)
9. **Концепт як об'єкт:** 9.1. Saints receive grace from Christ (John 1:16)
9.2. Grace is specially given to ministers (Rom. 12:3,6, 15:15;
1 Cor. 3:10)
9.3. Grace is specially given to those who walk uprightly
(Psa. 84:11)
9.4. Beware lest you fail of grace (Heb. 12:15)

10. Концепт як інструмент:

10.1. Christ spoke with grace (Luke 4:22)

10.2. by the grace of God (OED)

10.3. God pardons us out of His grace

11. Причина–наслідок:

grace is the source of justification (Rom. 3:24; Tit. 3:7),
faith (Acts 18:27)

12. Типова словосполучуваність:

grace is the source of forgiveness of sins (Eph. 1:7),
salvation (Acts 15:11; Eph. 2:5,8),
consolation (2 Thes. 2:16),
hope (2 Thes. 2:16)

13. Локус: 13.1. Grace was upon Christ (Luke 2:40)

13.2. in the soul (OED)

2.2. ПОГЛЯДИ Р. В. ЛЕНЕКЕРА НА КОГНІТИВНУ СЕМАНТИКУ ЯК МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ

(«Слово певного калугера про користь читання книг»
з «Ізборника» 1076 р.)

Теорію когнітивної семантики Р. В. Ленекера як цілісну систему не настільки активно використовують, як фреймову семантику Ч. Філмора, теорію силової взаємодії Л. Галмі і навіть окремі дотичні постулати із когнітивної граматики Р. В. Ленекера. Утім, Ленекерова розвідка «Огляд лінгвістичної семантики» [Langacker 1988] містить сконденсований інструментарій семантичного аналізу, який можна цілісно застосовувати до перекладознавчого аналізу тексту.

Когнітивна теорія орієнтується на мововжиток (*англ.* usage-based theory) [Langacker 1987:46], а тому в будь-якому розгляді на мовні й текстові явища дивимосся через контекст [Stockwell 2002:2]. Розгляд тексту як концептуалізована схема сприйняття дійсності є обов'язковою умовою для успішного й охопного аналізу якості перекладу. Ленекерова розвідка містить два окремі підрозділи «Профіль і база» та «Образність», і такий погляд можна перенести на бачення перекладознавчого аналізу загалом: бачити текст як обраний інтерпретативний варіант (профілювання) і занурюватися у семантичні процедури аналізу окремих лексем (розгляд мовної образності). Так передбачається творення взаємозв'язків між матрицею тексту та її окремими компонентами.

Мета цього розгляду – проаналізувати можливість використовувати погляди Р. В. Ленекера на когнітивну семантику як семантично-текстову модель перекладознавчого аналізу. З такого погляду потрібно пояснити, у яких аспектах цей аналіз може (або навпаки – не може) виконувати функції оцінки перекладеного тексту.

Матеріалом для розгляду обрано твір «слово некоего калугера о чьтѣи книг» з «Ізборника Святослава» 1076 р. та його три переклади: два сучасною українською мовою (повний – В. В. Яременка, частковий – Є. А. Карпіловської й Л. О. Тарновецької) та один англійською (В. Р. Федера).

Заголовок як макроконтекст: загадковий «калугер». Установлення відносин між профілем і базою (у теорії Р. В. Ленекера) або між фігурою і тлом (у гештальт-психології) несе проекцію на визначення семантичної домінанти тексту [Stockwell 2002:14], тобто домінантної інтерпретації. Водночас

потрібно розмежовувати різні пласти тлумачення тексту, враховуючи полісемантичні та синонімічні зв'язки, що таким чином розміщує концепт у складну систему різноплановості (багатозначність слова і поліконтекстність смислу) та мережі (синонімічні й тезаурусні ряди).

Перекладач і критик спочатку бачать домінуючу настанову тексту, яка визначатиме вибір еквівалентів у цільовому тексті. Тому ми припускаємо, що макростратегію перекладу цілком можна описати у категоріях профілювання, коли ми однакові явища бачимо на різному тлі, на різних базах (*англ.* base) і, відповідно, називаємо їх по-різному [Langacker 1988:58–59 *і далі*], а отже, конструємо відмінну дійсність. Однак оскільки перед нами дві пари термінів, і сам Р. Ленекер уживає їх з погляду концептуалізації лише мовних одиниць, а не текстових реалізацій, то доцільно закріпити термінну пару «фігура–тло» (*англ.* figure–ground) для модуляції макроконтексту, всього тексту для читача; натомість пара термінів «профіль–база» розкриває операції із семантичною одиницею на рівні лексеми чи виразу.

«Слово» можна розцінювати як цінність у чотирьох аспектах – освітньому, політичному, етичному та естетичному. Книжність несе просвіту й освіту у суспільство. Так формувався кодекс суспільної поведінки; до речі, це відбувалося у церковному контексті: виробився прийнятний спосіб виправдовувати літературну діяльність згідно з доктриною церкви [Пиккио 2003:136]. Церква була монополістом на поширення знань і книг, але в самій церковно-релігійній сфері погляди на книгу різнилися. Зокрема, грамотність у Візантії була низькою, і тому серед візантійського церковного та релігійного люду простежувалося протиставлення книжної та некнижної мудрості [Каждан 1973:44–45], бувало, що монахи теж ставилися вороже до книг [Каждан 1973:136]. Так поставала потреба обґрунтовувати вагомість книг і для суспільного розвитку¹, і – найбільше – для спасіння душі.

«Слово» потрібно сприймати не тільки в єдності з візантійським контекстом, а й староболгарським, коли Болгарія переживала золоту добу. У державотворчій праці цар Симеон I Великий спирався на такий тип цивілізації, який сприяв творенню нової держави через такі інституції, як нова столиця, національна церква, унікальний мистецький – графічний та архітектурний –

---

¹ На основі аналізу лексичного фонду давньоукраїнської книжної мови П. К. Ковалів стверджує, що «наука в Київський період не стояла ще на високому щаблі розвитку, про що свідчить відсутність в літературній мові наукової термінології», натомість «критерієм освіченості людини було не вивчення різних наук, а лише письменність і начитаність, здібність до релігійної філософії і витійства взагалі» [Ковалів 1962: т. 1: 163].

стиль, що могли опиратися візантійській цивілізації [Божилів 1983:66]. Обидва Святославові Ізборники вважаються частиною саме Симеонового культурного контексту [Божилів 1983:63], а тому належить вважати «Слово» не тільки похвалою книжності, а й широкою політичною програмою.

Книголюбство було «етичною цінністю» Київської Русі [Сивокінь 1984:26]. Хто сповідував такі етичні правила? «Є дані, що користувалися цими книжками не тільки люди високоосвічені (князі, придворні, духовні особи, особливо ченці), а й широкі кола суспільності. Зрозуміло, що читачами не могли бути смерди і челядь, холопи чи ізгої – читацьке середовище формувалося все ж із привілейованих» [Сивокінь 1984:26]. Маючи на увазі більш-менш ідеального читача, автор «Слова» намагався формувати читацький канон, який містив життя Василя Великого, Івана Золотоустого й Кирила Філософа. До слова, етичний аспект перетинається з приписом церковного права: у християнській традиції існувала кара за знищення Священних книг згідно з правилом 68 П'ято-Шостого Вселенського Трульського Собору в Константинополі: «Книги Старого і Нового Завіту, і так само святих і визнаних наших проповідників та вчителів, нікому не дозволяється пошкоджувати...» [Книга... 2008:78–79].

Існує думка, що книжність мала й естетичний вимір: оскільки насолода – це підкатегорія краси, то давньокиївський книжник опанував красу мудрості через насолоду [Бычков 1999:34]. Про це пише сам автор: «**КОЛЬ СЛАДЪКА СЛОВЕСА ТВОЯ ПАЧЕ МЕДА УСТОМЪ МОИМЪ И ЗАКОНЪ ОУСТЪ ТВОИХЪ ПАЧЕ ТЫСАЩТА ЗЛАТА И СРЕБРА**». Отож, похвала – це взірєць не тільки для наслідування, а й естетичного задоволення.

Крізь чотири аспекти «Слово» можемо дивитися на оповідача тексту – калугера:

- 1) монах-філософ, де філософ є учителем і носієм знань, церковної доктрини, що вписується в освітній контекст Візантії [Каждан 1973:53];
- 2) монах-державотворець, адже християнство у Візантії, Болгарії та Русі пов'язували зі створенням централізованого державного і суспільного інституту; церква і держава дуже тісно співіснували, а тому творення нової держави не ваажали можливим без участі церкви;
- 3) монах-наставник: запозичена з грецької лексема буквально означає «щасливий у старому віці», що її в середньогрецькій мові уживали до монаха безвідносно до віку [Sophocles 1914:623]; отже, йдеться про старця-мудреця, який може долучати й родинні архетипи;

- 4) монах-носій краси: це найслабша ланка в інтерпретації, але «καλός» уміщує семантичний компонент «краса» [Sophocles 1914:623], відповідно, грецька лексема вміщує етичні й естетичні категорії; красу сприймали спершу лише як зовнішню ознаку, а згодом як універсальну, охоплюючи духовний аспект («благочинний», «благородний»).

Ураховуючи такий макроконтекст-тло, потрібно шукати відповідну лексему-фігуру, яка би позначала потрібний ширший контекст.

Натомість визначити поняття «калугер» у системі православної спільноти не так просто. Грунтуючись на поділі «священнослужителі–церковнослужителі–чернецтво», православна спільнота витворила складну ієрархію, яка ділиться за двома категоріями: за способом служіння – «κληρικός» (клірик) і «λαϊκός» (мирянин), а за способом життя – «μοναχός» (монах) і «κοσμικός» (не-монах) [ПЭ 2007: т. 16: 374–375]. Намагаючись увібгати численні посади церковного служіння, можна зобразити православну ієрархію у такій схемі [за: Настольная... 1983:325–326, 357–358]:

Ієрархія	Біле священство (одружені або в целібаті)	Чорне священство (ченці)
III Єпископат (архиерейство)		Патріарх Митрополит Архиепископ Єпископ
II Пресвітерство (ієрейство)	Протопресвітер Протоієрей Ієрей (пресвітер, священник)	Архимандрит Ігумен Ієромонах
I Дияконат	Протодиякон Диякон	Архидиякон Ієродиякон
Чернецтво		Інок Схимник Монах Рясофор

Важливо пам'ятати, що коли послушник (рясофор) приймає постриг, тобто проходить в інший ієрархічний стан, то він одразу переходить під опіку старшого монаха (старця), без якого послушника не рукопокладуть [Настольная... 1983:358]. Отож, підсумувати відносини «профіль–база» можна у такій таблиці [також ЕСУМ 2012: т. 6:308]:

Профіль	База
чръньць	Чорне священство з обов'язковою безшлюбністю та розгалуженою ієрархією від найнижчого стану (диякон) до найвищого (патріарх), а також чернецтво
чръноризць	Зовнішні ознаки чорного священства й чернецтва
мънихъ	1) Особливе служіння Богові на відміну від священничого й мирянського 2) Монах після постригу
старць (=?калуґер)	Наставник (старший монах) для монаха щойно після постригу

Усі ці синоніми давньоукраїнського періоду мають прямі відповідники у сучасній мові: «чернець», «чорноризець», «монах», «старець». І навіть «калуґер (калугирь)» уживався до кінця XIX ст. [Словарь УМ 1908: т. 2:211; МНС 1886: т. 1:331].

Монаше життя римо-католицької церкви бере початки з ранньохристиянських аскетичних традицій, що й православна церква. Однак із часом римо-католики витворили дуже відмінну систему взаємин між мирянами, монахами й церквою, на яку вплинуло існування чернечих орденів. Ця терміно-система – складна та відмінна – й увійшла в англійську мову [NCE 2003: т. 1:9; т. 6:1; т. 9:812; т. 10:467–469, 512; SEOED 1971: т. 1:514; SEOED 1987:153]:

Профіль	База
Abbot	Управління автономного монастиря одного із найстаріших чернечих орденів (бенедиктинців, камедулів, волломброзіанів, цистеріанців). Ченці василіяни інколи вживають термін «ігумен», тоді як деякі інші східні монастирі називають свого управителя «архимандритом». Уживається з початку IV ст. для означення єгипетських самітників як провідників та учителів релігійного життя для молодих монахів, які прийшли жити під їхню опіку. Початкова ідея духовного наставництва для нових монахів зрештою викристалізувалася у бенедиктинців.
Novice director/ Novice master	Керування вихованням новіціїв згідно з програмою ордену на легітимній основі під керівництвом найвищої управи ордену (на основі Канонічного права Католицької Церкви).

Monk	Релігійна громада, що безшлюбно живе окремо від зовнішнього світу під обітницями бідності й послуху. Присвячує себе виконанню релігійних обов'язків та молитовному життю.
Friar	Жебручий орден, який цілком залежить від милостині людей на засоби існування та не має ніякої власності, приймаючи обітницю бідності, щоб присвятити всю енергію та час релігійній роботі. Існують від XIII ст. (домініканці, францисканці, кармеліти, августинці).
Novice	Випробувальний період перед складанням обітниць на чернече життя.
Candidate	Час перед новіціатом (випробувальний період перед складанням обітниць на чернече життя).
Oblates	Батьки урочисто віддають дитину монастирю та посвячують її у монахи. (Мирські брати). Догляд за матеріальними засобами монастиря. Не у всіх орденах вважалися справжніми монахами.
Confrater	Християнська спілка мирян для пропагування християнських цінностей, схвалена церковною ієрархією. Поширена серед римо-католиків, англікан, лютеран і православних західного обряду.

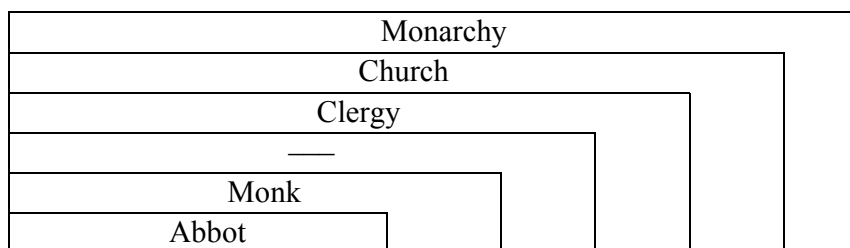
Гадаючи, який відповідник краще відповідатиме давньоукраїнській лексемі «**ккלוугер**» в англійській мові, варто звернутися до розмежування мікро- і макроконтексту. У протиставленні лексеми до мікроконтексту речення й мовокультури (профіль-база) найкращим відповідником є «**abbot**», адже у ньому більш-менш збалансовано характеристики церковної ієрархії й монашого життя. Натомість із погляду протиставлення лексеми до макроконтексту всього художнього твору та його ролі у рецепції відповідник «**monk**» значно ближче стоїть до державотворчого повідомлення твору. Звісно, це справджується, якщо інтерпретувати ціль твору в контексті будування нової держави.

Застосувавши інший параметр для опису образності – **шкали й обсягу предикації** (*англ.* scale and scope of predication) [Langacker 1988:70], можна унаочнити інтерпретаційну відстань від ключової лексеми до найрозгорнутіших концептних структур. Найнижча структура є частиною вищою структур, і так можна простежити входження сегменту монашого життя через церковну ієрархію навіть до уявлення про державу, особливо враховуючи той факт, що у візантійській традиції держава не мислилася без церкви:

На відміну від українськомовної концептуалізації, найширшим полем у британській англійськомовній концептуалізації є поняття «monarchy» (ширшим від нього може бути хіба поле «state»):

Англійськомовний перекладач – свідомо чи підсвідомо, – обравши загальніше слово, прописує ширший контекст, коли в оригіналі дуже конкретизоване явище має відмінні інтерпретаційні настанови.

Параметри для опису образності. Рівень характерності (англ. level of specificity) передбачає ступінь уточнення й деталізації описуваної одиниці [Langacker 1987:64].

Оригінал	Переклад	Переклад	Переклад
[Изборник 1965:153]	В. В. Яременка [ЗС 2002:371]	Є. А. Карпіловської й Л. О. Тарновецької [УЛ XI–XVIII ст.:21]	В. Р. Федера [Edificatory... 1994:3]
ОҐЗДА КОНЕВИ ПРАВИТЕЛЬ КСТЬ И ВЪЗДЪРЖАНИК	узда коневі – керма і стримання	узда коневі є правитель	as a bridle is a governor and a restraint for a horse

Приєм може прояснити актуалізацію смислу полісемантичної лексеми, а також імовірнісні параметри інтерпретації. В обраному фрагменті сучасного читача вражає метафора «узда – правитель».

Словник І. І. Срезневського подає досить розлогу полісемантичну мережу до лексеми «**ПРАВИТЕЛЬ**»: 1) напрямник; 2) керманіч; 3) вершник; 4) наставник; 5) володар [Срезневській 1902: т. 2: стовп. 1344–1345]. Лексикограф дуже чітко розмежував мережу контекстів цієї лексеми, на відміну від інших словників [напр., СРЯ XI–XVII вв. 1992: вип. 18:109].

Укладаючи схему уточнення, варто використати напрацювання І. І. Срезневського, завдяки якому окреслюється семантичний ланцюг:

напрямник → керманіч → наставник → володар.

Водночас з погляду метонімії можемо лексему «**ПРАВИТЕЛЬ**» розглядати не тільки як «особу за фаховою ознакою» або «особу за ознакою її характерних дій» (як про це свідчить суфікс **-(и)ТЕЛЬ** у раніших пам'ятках [Цейтлин 1977:105]), а також як знаряддя. На інтерпретацію смислу «вказівник» може вказувати сусідня лексема «**ВЪЗДЪРЖАНИК**» на позначення явища, а не особи.

Як бачимо, українські перекладачі або обирали логічний спосіб перекладу (В. В. Яременко), уживаючи поняття одного статусу, або ж намагалися зберегти філологічну невиразність тексту (Є. А. Карпіловська й Л. О. Тарновецька), опускаючи наступну лексему «**ВЪЗДЪРЖАНИК**» й відкриваючи шлях до яскравої метафори «книги – володарі праведникам», якої може й не бути в оригіналі.

Неоднозначний український текст в англійському тексті відтворено також неоднозначною лексемою «**governor**» з погляду референції особи чи знаряддя. Цікаво, що семантичний ланцюг майже повністю збігається із давньоукраїнською полісемією за єдиним винятком, що його можна продовжити на один член [CEOED 1971: т. 1:1182]:

напрямник → керманіч → наставник → володар → божество.

Цікаво, що смисл «божество» може також позначати більш-менш персоналізовані речі, що зафіксовано вже у XIV ст. Окремий смисл машинного регулятора активно вживають від XIX ст. Відповідно, стверджуємо, що семантичний потенціал англійської лексеми «**governor**» дуже влучно відображає український оригінал.

Фонові припущення та сподівання (англ. background assumptions and expectations) відображають різні істинні твердження за таких самих об'єктивних умов, хоча вони, звісно, відрізняються значенням [Langacker 1987:67].

Оригінал [Изборник 1965:151]	Переклад В. В. Яременка [ЗС 2002:370]	Переклад Є. А. Карпіловської й Л. О. Тарновецької [УЛ XI–XVIII ст.:21]	Переклад В. Р. Федера [Edificatory... 1994:3]
испытующии сѣвѣдѣнїа кго всѣмь ср[ь]дцьмь	збагнуть усім серцем відомості Його	хто всім серцем взискує його	they that search out His testimonies

Ураховуючи труднощі з тлумаченням цього тексту в оригіналі (фізичне пошкодження тексту, відсутність пунктуації й великої букви), уважатимемо, що обраний фрагмент є підрядним реченням прямої мови: «Ті, що збагнуть усім серцем відомості Його, знайдуть Його», дотримуючись пунктуації та інтерпретації І. Я. Франка [Франко 2010:914].

Стрижневою лексемою фрагмента є дієслово «испытати», що визначає як об'єкт («сѣвѣдѣнїа»), так і знаряддя («с[ь]рцьмь»). Словник І. І. Срезневського подає три смисли. Перший – найрозлогіший, для пояснення якого використано два російські слова і два грецькі. Його фактично можна розділити на два підсмисли – «досліджувати» і «перевіряти» [Срезневській 1893: т. 1: стовп. 1140–1141]. Наступні два смисли – «запитувати» й «розсудити» [Срезневській 1893: т. 1: стовп. 1141] – неважливі для тлумачення фрагмента.

У словнику за редакцією Р. І. Аванесова виділено три групи смислів: 1) перевірити, випробувати; 2) розглянути, вникнути, взяти до уваги; 3) дізнатися, виявити [СДЯ 1991: т. 4:85–86]. Деякі дослідники виділяють чотири смисли: 1) пізнати; 2) розслідувати; 3) запитати; 4) перевірити [СРЯ XI–XVII вв. 1979: вип. 6:304]. Утім, такі лексикографічні пояснення теж підтримують думку, що в інтерпретованому фрагменті можна виокремити два фонові припущення, пов'язані з поняттями «досліджувати» й «перевіряти».

Отож, перекладачі мали відповісти на питання, що можна робити із знанням/вченням/Божим одкровенням за допомогою серця як центру духовного й інтелектуального життя в середньовічній людині. З одного боку, серце допомагає дослідити знання й Бога (маємо тут ціль); з іншого, – виконавець досягає своєї цілі шляхом логічних розмислів і сумнівів, а тому перевіряє себе «серцем» (маємо тут процес). Наявні припущення не суперечать одне одному.

У сучасній українській мові важко знайти аналогічний амбівалентний відповідник. В. В. Яременко, очевидно запозичивши ідею в І. Я. Франка, уживає лексему «збагнути», що є виправданим, ураховуючи широке вживання тепер фразеологічної словосполуки «збагнути серцем» [СУМ 1972: т. 3:425].

Є. А. Карпіловська й Л. О. Тарновецька перенесли з наступного речення стрижневу лексему «**възискати (възиштють)**» у цей контекст й запропонували середньоукраїнський варіант «взискати», що передбачає аналогічні до давньоукраїнської лексеми смисли «знайти, відшукати; здобути, досягнути» й «дізнатися, довідатися» [СУМ XVI – I пол. XVII ст. 1997: вип. 4:33–34; *пор.* ССУМ 1977: т. 1:429]. З етимологічного погляду ця лексема походить від праслов'янського «iskati» («шукати» [ЕСУМ 1985: т. 2:320]). У цьому ж ключі вибір начебто зробив англійськомовний перекладач В. Р. Федер, запропонувавши лексему «search», яка, проте, згідно з Оксфордським англійським словником, має смисл «розглядати (писання), щоб виявити зміст» [CEOED 1971: т. 2:2696].

В. Р. Федер обрав «орієнтацію на ціль», перенісши оригінальне знаряддя «**въсѣмь с[ь]рцьмь**» у кінець головного речення й додавши слово «seek»: «...they will diligently seek Him with the whole heart» [Edificatory... 1994:3]. Однак насправді це рішення мотивоване тим, що перекладач упізнав цитату з Псалма 119 (118):2 і дещо лексично, але не синтаксично модифікував її відповідно до вимог інтерпретації, які книжник міг увести в текст.

Таке різноманіття інтерпретацій неможливе у пізніших текстах, і, наприклад, наявні коми вже у Київському псалтирі 1397 р. [Київ. псалтир 1397: 167 зв.] повністю усувають непорозуміння такого плану. Натомість у тексті «Ізборника» 1076 р. допускаються відмінні тлумачення, яких не можна оцінити однозначно. У цій ситуації фонове припущення відіграє кардинальну роль в інтерпретації тексту і водночас не впливає на оцінку перекладу.

Вторинна активація (*англ.* secondary activation) уводить перемінні смисли лексичної одиниці у складних концептних структурах, в асоціаціях, у метафоризації [Langacker 1987:68–69].

Оригінал	Переклад	Переклад	Переклад
[Изборник 1965:154]	В. В. Яременка [ЗС 2002:371]	Є. А. Карпіловської й Л. О. Тарновецької [УЛ XI–XVIII ст.:22]	В. Р. Федер [Edificatory... 1994:3]
красота воиноу оруужик	краса воїна – зброя	окраса воїнові зброя	the splendor of a soldier is his weapons

Особливістю давніх текстів є їхня надзвичайно багата полісемія. І. І. Срезневський реконструював п'ять смислів лексеми «**красота**»: 1) властивість прекрасного; 2) приємність, насолода; 3) пишнота, величність; 4) оздоба;

5) біблійне значення – цитата із Книги Мудрості 5:16 [Срезневській 1893: т. 1: стовп. 1316; *пор.* СДЯ 1991: т. 4:286–288; СРЯ XI–XVII вв. 1981: вип. 8:23]. Припускаємо, що розширення прототипу й накладання смислів відбувалося саме в напрямі, який окреслив І. І. Срезневський. Відповідно, тут не доводиться сумніватися, чи в цьому фрагменті краса є естетичним поняттям і не містить етичної оцінки. Аналогічно не варто спрощувати інтерпретацію фрагмента до взаємозамінних формул «озброєний, отже, красивий» або «красивий, отже, озброєний». Однак не варто забувати про урочистість тексту, і якщо пряме повідомлення автора є «читання книг оздобить тебе, як воїна – зброя», то, враховуючи урочистість стилю й той факт, що зброя буває різна (не тільки дорогоцінна й яскрава, а й для роботи, отже, є знаряддям), вгадується намір книжника наголосити на оцінці вагомості. Цьому сприяє смисл «пишнота, величність».

В українських перекладах ситуація відмінна: лексема «краса» може чергувати смисли «прекрасне» й «оздоба» [СУМ 1973: т. 4:326], а «окраса» – «прикраса» й «гордощі» [СУМ 1974: т. 5:677]. На жаль, вторинна активація ніде не передбачає смислу «пишноти», що дуже б пасувала князівському повчанню. Англійський перекладач обрав лексему «splendor», смисли якої ґрунтуються власне на пишності: 1) яскравість; 2) величність; 3) видатність, слава; 4) пишна оздоба [CEOED 1971: т. 2:2972]. На цьому позначилася дворянська історія Англії.

Відносне виділення підструктур (*англ.* relative salience of substructures) у мовленні легко ствердити і важко справдити водночас [Langacker 1987:75 *i далі*]. Сюди Р. В. Ленекер зачислює і профілювання, і відносини «тіло–орієнтир» (trajectory–landmark), і розкладальність значення (analyzability). Профілюванню відведено найбільшу роль, адже його не тільки виокремлено, а й застосовано для опису деяких інших параметрів, які описують складні структури концептуалізації. У вивченні лексики це можна вжити для опису синонімічних і видо-родових мереж. Відносини «тіло–орієнтир» доцільно застосувати до характеристики лексико-граматичних трансформацій, особливо коли йдеться про заміну пасивних конструкцій у мовах, де немає пасивного стану. Розкладальність значення є дуже неоднозначною темою в когнітивістичних дослідженнях. Під сумнів ставиться сама ідея об'єктивного розщеплення значення, однак підсвідомо чи свідомо сприймаючи певний рівень компонентності, мовець використовує розщеплення для конструювання чи маніпулювання складеної структури [Langacker 1987:79].

Спробуймо застосувати параметр розщеплювальності значення до амбівалентного виразу «**ПОЧИТАНЬК КНИЖНОК**»:

Оригінал [Изборник 1965:151, 153, 154]	Переклад В. В. Яременка [ЗС 2002:371]	Переклад Є. А. Карпіловської й Л. О. Тарновецької [УЛ XI–XVIII ст.: 22, 23]	Переклад В. Р. Федера [Edificatory... 1994:3]
ПОЧИТАНЬК КНИЖНОК	читати книжки, читання книжок	почитання книжне	to read the Scripture, the reading of Scripture

Наявність двох слів «**ПОЧИТАНЬК**» і «**ЧЬТЕННИК**» в одному тексті свідчить про потребу розмежувати значення, а те, що перша лексема вживається тричі, то їй відведено головну роль. І. І. Срезневський подає два смисли для слова «**ПОЧИТАНЬК**»: 1) читання; 2) турбота [Срезневській 1902: т. 2: стовп. 1326]. Хоча дієслово «**ПОЧИТАТИ**» має ще один смисл – «вивчати, вчитуватися», а замість «опікуватися» (корелят до «турботи») – «шанувати» [Срезневській 1902: т. 2: стовп. 1326–1327]. Іменник «**ЧЬТЕННИК**» має тільки літературознавчі смисли: 1) процес читання; 2) чтиво; 3) літературно-релігійний жанр [Срезневській 1912: т. 3:1575].

Очевидно, існує позалітературна традиція цього слова, адже в старослов'янській мові ідея читання виникла від лічби і наклалася на смисли «шанувати», «вшановувати», «славити» [ССЯ 2006: т. 4:869–870; *пор.* ЕСУМ 2003: т. 4:546, 2012: т. 6:328–329]. Саме так можна пояснити, що переплітаються долі дієслів «читати» й «чтити», адже останнє активно вживалося ще в кінці XIX ст. [МНС 1886: т. 2:1077; Словарь УМ 1909: т. 4:473; *пор.* СУМ 1976: т. 7:472], а донині зберігається стійкий вираз «читати молитву» й «читати псалтир», тобто проголошувати урочисто.

Префіксальний формант «**по-**» не дуже надається до вичленованого тлумачення. Можна припускати, що смисли прийменника «**по**», орієнтовані на з'ясування основи, подібності, причини, мети, способу (смисли а7, а8, б7, б8, б9, в5, в6 зі словника І. І. Срезневського [Срезневській 1902: т. 2: стовп. 980, 982, 984]), вплинули на розвиток і змішування смислів, однак у нашому випадку довести це наразі неможливо.

Заглиблюючись у передісторію та трансформацію значення, розкладальність значень пояснює семантику зіставлених слів і вказує, наскільки важ-

ливим у тексті оригіналу є потреба наголосити на шанобливому ставленні до книг. З погляду сучасної української мови констатуємо, що лексеми «читання» й «почитання» хоча й мають обидва компоненти у своїх значеннях, утім не викликають урочистих асоціацій [*пор.* ВТССУМ 2005:1096, 1097, 1603].

В англійському дієслові *read* можна на основі трьох смислів – «розуміти письмо», «читати вголос» і «навчати» [CEOED 1971: т. 2:2427] – запропонувати тричленну структуру «читаючи вголос навчати». Це корелюватиме з принципом біблійного виховання в середньовічній Європі й навіть додаватиме урочистих асоціацій. На культурно-асоціативному рівні здогадуємося, що таке навчання, головню, відбувалося в церкві, про що свідчить уточнений об'єкт читання – Біблія (Scripture). Хоча на тому ж культурно-асоціативному рівні і з погляду першотвору треба розуміти, що книги – звісно релігійні – включають Біблію, але не обмежуються нею, адже трохи згодом автор згадає життя святих Василя, Івана Золотоустого та Кирила.

Перспектива (англ. perspective), що містить такі чинники, як скерованість, кут зору та суб'єктивність/об'єктивність концептуалізації [Langacker 1987:84 *і далі*], найкраще описує просторові поняття. Однак варто спробувати їх перенести на історико-культурний контекст.

Оригінал [Изборник 1965: 156]	Переклад В. В. Яременка [ЗС 2002:372]	Переклад В. Р. Федера [Edificatory... 1994:3]
користь многоу	користі багато	much spoil

Автор використовує фразу із Псалма 119(118):162 [*напр.*, Київ. псалтир 1397:178], яка в перекладі І. С. Хоменка звучить так – «хто знайшов велику здобич». У давньому значенні справді можна виділити три смисли – «здобич», «здобуток», «перевага» [Срезневській 1893: т. 1:1286–1287], з яких варто пояснити два. Як зазначають біблійні коментатори [Henry 1972: т. 1:(2)426], у вірші псалма йдеться про «здобич», яку зазвичай одержуємо внаслідок перемоги над ворогом, і тільки з перемогою можна порівняти радість від Божого Слова. Саме тому смисл першотвору з біблійного погляду повністю відтворено в англійському тексті [CEOED 1971: т. 2: 2975], оскільки перекладач ішов за текстом Біблії короля Якова. Якщо змінити кут зору із поля бою, який усе-таки не названо прямо у псалмі, то другий смисл теж має право на існування і дуже добре корелює з англійським відповідником.

Жоден із двох смислів не відповідає значенню сучасного іменника «користь»: 1) добрі наслідки; 2) матеріальна вигода [СУМ 1973: т. 4:290]. Піддавшись звуковій подібності, український перекладач, імовірно, не перевіряв значення цієї лексеми в XI ст., ані не зміг розшифрувати біблійну основу цього тексту. Запропонувавши кут зору сучасного українця, він знівелював зміст глибокої християнської радості.

Отже, теорія когнітивної семантики Р. В. Ленекера орієнтується здебільшого на граматичні проблеми й опис мови через параметри простору. Стабільні критерії компарабельності мов ще потрібно виявити, якщо їх узагалі можна однозначно встановити. З іншого боку, пошук балансу між критеріями опису двох мов сприяє глибшому пізнанню об'єктивної відмінності двох мов, а отже, вмотивовує природу відхилення перекладу від оригіналу. Складні когнітивні процеси актуалізують різні семантичні структури, якщо заглиблюватися в історію динаміки лексико-семантичних змін. Перед аналітиком постає два світи, які абсолютно непок'єднані, а звідси формулюємо погляд, що при об'єктивній неперекладності пошуки еквівалентності – це процес, який веде до суб'єктивних і конвенційних наслідків. Навіть найвлучніші відповідники не гарантуватимуть автентичне глибинне прочитання авторського задуму-тексту.

Існування двох термінних пар «фігура–гло» й «профіль–база» недоречно в рамках одного типу аналізу, але їх можна розрізнити за рівнем й об'єктом аналізу: якщо йдеться про весь макроконтекст твору й загальну авторську настанову, то тут є місце для вживання термінів «фігура–гло»; натомість коли досліджуємо рівень лексеми або мікрообразу, то варто вживати терміни «профіль–база».

Параметрам опису образності, які пропонує когнітивна семантика, бракує чіткості, що їй мають аналітичні методи структуралізму. Однак вони все-таки виконують головну аналітичну функцію: вони допомагають усвідомити наявні в перекладі порушення й відхилення від першотвору та досягнути їхню природу й межі.

Переклад В. В. Яременка дуже логічний, по-сучасному простий. Є. А. Карпіловська й Л. О. Тарновецька намагалися максимально скористатися з давньої мовної матриці, у лексичному плані ці перекладачки немовби прагнули утворити «церковнослов'янську мову сучасної української редакції». Звісно, історична семантична спадщина повністю не могла відійти у минуле, але її активація у сучасному прочитанні не може бути швидкою й легкою.

Англійськомовний перекладач В. Р. Федер намагався розкодувати протекст, а тому його текстові відмінності виправдані з погляду біблійного контексту, проте є девіантними з погляду можливих інтерпретацій, які існували у київській книжній школі XI ст.

2.3. ПЕРЕКЛАД ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ («Повчання батька синові» з «Ізборника» 1076 р.)

Дослідженням емоцій рясніють публікації, присвячені емоційним аспектам спілкування, прагматиці та семасіології. Емоційний компонент лексичного значення обговорювали вже неодноразово, проте найменуванню емоцій надавали значно менше уваги.

Причина такого статусу-кво полягає у широкому трактуванні емоційної лексики, яке за своєю природою є потрійним: «Людські емоції вербалізуються за допомогою мови трьома способами – емоції можна назвати, описати або виразити іншими засобами мови» [Shakhovsky 2008:56]. Третій спосіб є суто стилістичний та охоплює величезну кількість експресивних мовних засобів; він також підсилюється невербальними засобами, як-от «просодія, озвучення або жести (міміка, пантоміма), які зазвичай супроводжують вербалізовані емоції» [там само]. Таке широке трактування змістило центр уваги з найменування емоцій на асоціативні компоненти значення.

Номіналістичний підхід до вивчення емоцій посідає значне місце у таких науках, як філософія, психологія та антропологія, проте у перекладознавстві йому приділяють небагато уваги. Зазвичай, розрізняють дві групи емоцій: універсальні та характерні для певних культур. Проте також вважають, що будь-які емоції мови оригіналу можна перекласти засобами мови перекладу [Wierzbicka 1999:8]. Проаналізуємо цю думку на матеріалі тексту з «Ізборника Святослава» 1076 р. – «слово нѣкокого отьца къ сыноу свокому, словеса дүшепользнага» [Ізборник 1965:158–197] – та його двох українськомовних перекладів (І. Я. Франка [Франко 2010] та В. В. Яременка [ЗС 2002: кн. 1: 373–385]) й одного англійськомовного (В. Р. Федера [Edificatory... 1994:5–12]).

Терміни на позначення емоцій та підходи до їхнього аналізу. Основний принцип розуміння емоцій як мовних знаків полягає у такому: «емоції є одним зі способів відображення дійсності, ... будучи складним результатом духовної та когнітивної діяльності людини» [Орлова 2009:3]. Під час спілкування емоції можуть підтримувати безконфліктність діалогу або спричинити

конфліктну ситуацію. У часовіддалених текстів таке спілкування ускладнюється дедалі більше: «Емоційність – часова категорія, отже, змінна. Це потрібно брати до уваги, коли перевидають художні тексти» [Шаховский 1983:76].

Н. Н. Орлова вважає, що мовленнєва реалізація емоцій («емоційних актів») охоплює такі обов'язкові компоненти: 1) назва емоції; 2) стосунок до суб'єкта емоції; 3) причина емоції; 4) об'єкт емоції; 5) інтонаційна модель, яка виражає емоцію [Орлова 2009:6]. В аналізі тексту психічні параметри емоційних станів зазвичай інтерпретують із лексикографічного погляду, а також накладають на особистий досвід. Їх не можна розглядати інакше; отож, психічна реконструкція передуює психічній інтерпретації. Психічна реконструкція ніколи не є цілком об'єктивною, оскільки немає жодних прямо очевидних засобів, за допомогою яких можна дослідити середньовічні психічні стани. Тому перекладач подає знову ж таки суб'єктивну інтерпретацію, що керується лінгвістичними доказами, особистим досвідом і літературним уподобанням, хоча онтологічна сутність цієї інтерпретації певною мірою сумнівна.

Система термінів у Київській Русі. Спектр термінів на позначення емоцій¹ свідчить про багате на емоції життя середньовічних українців. Цитований уривок яскраво показує, що наявність синонімічних емоційних понять є ознакою гармонійної системи емоційного досвіду. На жаль, емоції часів Київської Русі майже не досліджували як в українській, так і в слов'янській та світовій лінгвістиці.

	Оригінал 1076 р.	Переклад І. Я. Франка 1916 р.	Переклад В. В. Яременка 2002 р.	Переклад В. Р. Федера 1994 р.
	Емоції (вихідні іменники)			
1.	оутѣха	утіха	утіха	comfort
2.	веселик	веселість	веселість, веселощі	merriment, happiness, cheerfulness
3.	радость	радість	радість	joy
4.	страхъ	—	страх	fear
5.	въздыханик	зітхання	зітхання	sighing

¹ Під час ідентифікації термінів на позначення емоцій ураховано їхню дефінітивну ознаку «психологічний стан», «почуття, емоція» [пор. Трофімова 2012:205].

6.	печаль	сум, турбота	сум, турбота	pine, sullenness
7.	сѣтованик	засумованість	нарікання, засумованість	regret, sadness
8.	скѣрбь	скорба, жаль, туга, стурбованість, сум, смуток	скорба, жаль, туга, горювання, стурбованість, сум, смуток	grief
9.	плачь	плач	плач	weep
Стани, схожі до емоцій (виражені дієсловами)				
10.	стыди сѧ	соромитися	стидатися, соромитися	be ashamed
11.	поболи собоѧ	—	пожаліти себе	have compassion

Зворотний переклад як засіб перевірки. У своїй дисертації О. Д. Тарасова завзято підтримувала зворотний переклад як один із засобів пошуку відповідників між термінами на позначення емоцій у міжкультурному спілкуванні [Тарасова 2009:12–15]. На її думку, у науково-технічному перекладі, аналізі помилок та комп'ютерному перекладі цей підхід продемонструє найплідніші та найвартісніші результати такого дослідження, а також він зробить внесок у дослідження семантичних особливостей, спричинених етнопсихологією нації [Тарасова 2009:13]. Дивно, що дослідниця посилається на новизну цього методу (називаючи його «методом реверсивності»), хоча зворотний переклад має чималу історію вивчення, а також звернуто увагу на велику кількість його вад. Однією з них є те, що перекладні словники є недостатнім джерелом інформації, адже «вони пропонують чимало відповідників для одного слова, і не завжди легко визначити, який варто використати у тому чи іншому випадку» [ЕТ 2001:25, 26].

Ще одне спірне питання полягає ось у чому: як можна проводити цей аналіз, якщо не існує двосторонніх перекладних словників давньоукраїнської мови (новоукраїнський-давньоукраїнський/середньоукраїнський словник)? Старогрецькі та латинські коментарі, часто вжиті у професійній літературі, зазвичай, не беруть до уваги.

Експериментальне порівняння двох сучасних мов – української та англійської – ґрунтується на двомовних словниках, опублікованих в англійськомовному світі та в Україні [UED 1981; АУС 1996]. Порівняння словникових гасел творить таку матрицю для аналітичних дій:

Розділ II

	Український переклад	Англо-український словник	Українсько-англійський словник	Англійський переклад
	Емоції (*вихідні словоформи)			
1.	утіха (оутѣха)	заспокоєння, спокій; утіха, підтримка	pleasure, delight, joy; consolation, diversion, pastime, amusement; luxury	comfort
2.	веселість (веселниѣ)	веселощі, розваги, пожвавлення; *веселість, *радість	gaiety, gladness, hilarity, cheerfulness, good humour; cheer, joy	merriment
3.	—» « —	щастя; *щасливість, *задоволеність, *веселість	—» « —	happiness
4.	—» « —	*бадьорість, веселість, безжурність	—» « —	cheerfulness
5.	радість (радость)	радість, веселість, утіха, задоволення	gladness, delight, pleasure, joyfulness, exultation	joy
6.	страх (страхъ)	страх, острах, боязнь; побоювання; побожний страх, трепет	fear, fright, dread, horror, terror; anxiety	fear
7.	зітхання (въздыханиѣ)	подих, зітхання; горе, сум	sighing	sighing
8.	сум (печаль)	*нарікання, *бідкання; *жадання, *сум, *туга	sadness, grief, sorrow, affliction, melancholy	pine

Когнітивні підходи до оцінювання перекладів

9.	турбота (печаль)	похмурість, сердитість; зловісність	trouble, care, restlessness, worry, anxiety; grief, sorrow;	sullenness
10.	*печаль (печаль)		<i>Archaic</i> sorrow, grief, sadness, affliction	
11.	нарікання (сѣтованик)	жаль, розкаяння	complaint, grievance; lamentation	regret
12.	засумованість (сѣтованик)	сум, смуток, журба	*sadness, *mournfulness, melancholy	sadness
13.	*скорбота, скорба (скървь)	горе, сум, смуток, журба, печаль	grief, sorrow, distress, mourning, heartache	grief
14.	жаль (скървь)		sorrow, grief, regret, concern; repentance, penance; pity, compassion	
15.	туга (скървь)		grief, sorrow, affliction; yearning, longing; sadness, melancholy	
16.	горювання (скървь)		grieving, sorrowing, moaning; affliction	
17.	плач	плач, ридання	weeping, tears, crying, wailing, lamenting	weep

Результати аналізу справді суперечливі та двозначні. Вибір потрібного слова більше схожий на лотерею, ніж на контекстно зумовлений вибір. Аналіз

лише привертає увагу до деяких семантичних зв'язків та відношень. Тож результат такої інтерпретації може бути потрійним.

По-перше, відповідність між українськими та англійськими лексемами є лексикографічно визначеною у таких лексичних парах, як «зітхання–sighing», «страх–fear» і «плач–weep». Утім, така відповідність досить поверхнева. Логічність міжмовної схожості полягає в ідентичному когнітивному досвіді мовців, де наша зовнішня поведінка взаємодіє з нашими внутрішніми почуттями. Ось чому «зітхання–sighing» і «плач–weep» вважають термінами на позначення емоцій у певному контексті. Крім того, ми можемо стикнутися з такою проблемою, коли емоційний стан в одній мові є процесом в іншій. У такому разі спільного підґрунтя для відповідності немає.

По-друге, порушена взаємовідповідність у таких парах, як «утіха–comfort» і «засумованість–sadness», не свідчить про слабкі місця у лексикографічній практиці та не пояснює перекладацький вибір. Ці лексеми не є еквівалентними у нашій мовній парі, проте у текстах, які ми розглядаємо, – так.

По-третє, синонімічні групи несистематизовані і нерозтлумачені. Словники не пропонують жодного підходу, який ґрунтувався б на корпусних даних і міг визначити устійнене вживання еквівалентів. Отож, групи поданих контекстних еквівалентів «**оутѣха–веселіє–радоість**», «утіха–веселість–радість» і «comfort–merriment–happiness–cheerfulness–joy» не утворюють паралелей, а є радше неупорядкованими відповідниками. Так само і зворотний переклад не може підтвердити взаємозв'язки між синонімами та їхніми еквівалентами у таких групах: «**печаль–скърбь**», «скорбота–жаль–туга–горювання–стурбованість–сум–смуток» і «pine–sullenness–grief». Кількість пов'язаних термінів на позначення емоцій показує розмитість цього семантичного поля.

Усі ці спостереження схиляють нас до різних схем аналізу для термінів на позначення емоцій з відмінних кутів.

Побудова прототипних сценаріїв: «утіха» і «comfort». Академічний «Словник української мови» використовує перехресне посилання між лексемами «утіха» і «радість», не розрізняючи цих двох понять [СУМ 1979: т. 10: 513, 1977: т. 8:436]. Головна відмінність може полягати в природі цих двох емоцій: «радість» – це стан без будь-яких причинових чи часових зав'язків, а «утіха» – це той же стан, проте викликаний агентом, об'єктом чи подією.

«Оксфордський словник англійської мови» подає скупі визначення до середньовічних смислів лексеми «comfort» і ширші пояснення для її сучасніших смислів [CEOED 1971: т. 1:476]. Помічаємо цікаву семантичну зміну від

гіпотетично спрощеного стану задоволення до психічного стану, що охоплює і насолоду, і психічне полегшення, і втішання як причиново-наслідкову дію.

Прототипні сценарії, які А. Вежбицька застосувала для аналізу термінів на позначення емоцій [Wierzbicka 1999:12–17], подібні за своєю цінністю до аналізу опозицій у перекладознавстві: аналіз виявляє головні риси обох лексем, порівнюючи їх, а ці риси повинні бути рівнозначними в обох оригінальних контекстах. Однак причину, чому слова є справді важливі, не можна описати ані чітко, ані повністю. Перекладач може ґрунтувати свої судження на такому підході, оскільки він звертає увагу на спрямованість його стратегій і на загальне тло культурної ситуації. Проте критик перекладу потребує більше критеріїв, що забезпечують статистичну об'єктивність його аналітичних операцій. Ще однією проблемою для аналітика, необізнаного з теорією прототипів, є візуальна та досвідна двозначність тлумачення.

Емоції описують через замкнуті кола перехресних посилянь так, що кожному мовцю доводиться застосовувати свій психічний досвід. Отже, можливі прототипні сценарії для лексем «утіха» і «comfort» можна зобразити так (взірці сценаріїв узято з [Goddard 1998:86–106]):

Х відчуває «втіху» =

Інколи людина думає щось таке:

Щось добре зі мною сталося

Я задоволений

Я зараз спокійний

Я хотів чогось такого

Я не хочу робити зараз нічого іншого

через це людина відчуває щось добре

Х відчувається так;

Х відчуває «comfort» =

Інколи людина думає щось таке:

Щось добре зі мною трапилось

Мені приємно

Я зараз заспокоєний

Я хотів чогось такого

Я не хочу робити зараз нічого іншого

через це людина відчуває щось добре

Х відчувається так.

Відповідність між гіпотетичними прототипними сценаріями і лексикографічними гаслами не є гармонійними на усіх рівнях: сценарії відображають більше особисті переживання, а гасла подають інформацію про всі зв'язки між суб'єктом, об'єктом та подією.

Це означає, що тлумачення у текстах мотивує передусім за все досвід. Ідея про втішання лише раз зустрічається у пам'ятці:

... и оумѣють печаль- нааго оутѣшити. [Изборник 1965:177]	... і вміють потішити турботного. [ЗС 2002: т.1:379]	... and they will comfort you... [Edificatory... 1994:7]
---	--	--

Словники не подають конкретних ознак психічних станів. Тому читачеві доводиться інтегрувати запропоновану інформацію у свій психічний стан. Така операція потрібна навіть під час читання словникового гасла: читач повинен модифікувати свої психічні реакції у певних умовах. Тож ми маємо справу з нашим суб'єктивним досвідом, а отже, кожне тлумачення буде об'єктивно сумнівним, оскільки ми не оперуємо визначеними психічними критеріями. Ми умовно віримо, що реакція людини на психічний подразник є ідентичною для всієї спільноти.

Ось тому віримо, що події та речі можуть принести нам психічний спокій, однак глибину цих емоцій не можна довести лінгвістично, тому з погляду аналітичного розгляду еквівалентність буде непевна, а з погляду внутрішньої сутності – належна. Загальна суть висловленого спонукає нас непевно сприймати дійсні емоційні стани, проте віддано вірити у їхню дійсність.

Емоції як суспільна практика: поведінка у тексті для вираження радості та щастя. Соціокультурний метод для оцінки перекладу термінів на позначення емоцій уже розглянуто в дослідженнях емоцій. Йдеться про великий обсяг мовної інформації, підбраної згідно з різноманітними критеріями, яка охоплює різні жанри мовлення. Очевидно, семантична природа лексем на позначення емоцій тлумачиться з огляду на широке коло зв'язків з такими чинниками, як фактичність, імовірність та суспільні відносини. Крім того, емоції можна прирівняти до суджень, і тоді вони стають частиною цих суджень [пор. Вольф 2002:217–219].

Корпусне дослідження дуже бажане, але його треба укласти відповідно до властивих принципів, що їх визначають специфічні риси аналізованого тексту. Тому застосування моделі соціологічного аналізу емоцій Дж. Е. Стец

та Дж. Г. Тернера [Stets, Turner 2008:33] до середньовічних текстів створює ту проблему, що неможливо охопити всі аспекти, яких потребує модель. Наприклад, діалогові аспекти емоцій (рольова гра, форми розмов, використання пропозицій та виразових жестів) не можна вичерпно описати на основі відомостей із середньовічних текстів. Так само вивчення емоцій як частини суспільних структур зосереджується на житті різних громад, і воно не є завжди доцільною (або можливою) для аналізу тексту. Завдання аналізу – дослідити контекст та його цінності, а от суспільні погляди громади на емоції вже досліджуються на основі групи текстів.

Такі думки спонукають використати лише три частини соціологічного опису емоцій, який пропонують Дж. Е. Стец і Дж. Г. Тернер:

- 1) Когнітивна характеристика:
  - а) загальне визначення власних ситуацій або ситуацій інших;
  - б) участь у спричиненні цих ситуацій;
  - в) усвідомлення місця у суспільній структурі;
  - г) ідентифікація культурних принципів.
- 2) Емоційна стимуляція:
  - а) позитивна/негативна;
  - б) когнітивна оцінка;
  - в) знання відповідних культурних принципів.
- 3) Культура:
  - а) емоційні ідеології (відповідна реакція у різних ситуаціях);
  - б) емоційний досвід;
  - в) лексика емоцій;
  - г) правила почуттів та їх вираження.

Така схема дає змогу застосувати 11 критеріїв, які можна розширити у тлумаченнях і коментарях. Це – принципи аналізу, яких можна дотримуватися, розглядаючи текст крізь призму емоцій.

В аналізованому творі особливу, позірно перебільшену, увагу присвячено християнству, що було провідною темою в українських та англійських середньовічних текстах, хоча сучасний читач неохочий зосереджуватися так багато на християнському світогляді. Таке твердження також характерне для середньовічного неосвіченого мовця, але не для письменних людей, які однозначно були християноцентричними.

Приклад 1

	<i>оут'вха</i>	<i>umixa</i>	<i>comfort</i>
Когнітивна характеристика			
– егоцентрична емоція	+	+	+
– викликана зусиллями	+	+	+
– не-участь у суспільній структурі	+	+	+
– імовірні асоціації з церквою	+	–	+
Емоційна стимуляція			
– позитивна емоція	+	+	+
– суб'єктна і суспільна залученість	+	+	+
– досягнення користі у християнстві	+	–	+
Культура			
– підтримка під час стресу	+	+	+
– задоволення	+	+	+
– протилежне горю	+	+	+
– спонування до подальших дій	+	+	+

Вибір еквівалентів успішний: давньоукраїнська й англійська лексеми збігаються. Відмінність між давньо- та новоукраїнськими поняттями спричинена більшою секуляризацією сучасних понять. Втрачені асоціації у лексемі новоукраїнської мови не означають, що ці асоціації неможливі у певному контексті. Так само англійську лексему використовували у відповідному релігійному контексті, проте у сучасному житті ці асоціації не будуть релігійно марковані, оскільки рівень секуляризації значно вищий, ніж у Середньовіччі.

Приклад 2

	<i>ВЕСЕЛИК</i>	<i>веселість</i>	<i>merriment</i>	<i>happiness</i>	<i>cheerfulness</i>
Когнітивна характеристика					
– егоцентрична емоція	+	+	–	+	+
– викликана удачею	+	+	+	+	–

Когнітивні підходи до оцінювання перекладів

– участь у суспільній структурі	+	+	+	+	+
– імовірні асоціації з церквою	+	–	–	+	–
Емоційна стимуляція					
– позитивна емоція	+	+	+	+	+
– доречність	+	–	–	+	–
– досягнення користі у християнстві	+	–	–	+	+
Культура					
– успіх	–	–	+/-	+	–
– приємність	+	+	+	+	+
– добро	+	+	–	+	+
– досягнення того, що вважається добрим	+	+	–	+	+

Вибір еквівалента в новоукраїнській мові вмотивовано його походженням, однак не взято до уваги історичну зміну його значення. У той час англійські лексеми по-різному висвітлюють онтологічну суть оригіналу. Тому лексема «mergiment» – спрямована назовні емоція, яка наближається до святкування, аніж до внутрішньої сутності, яким є психічний стан.

Приклад 3

	<i>радость</i>	<i>радість</i>	<i>joy</i>
Когнітивна характеристика			
– емоція, спрямована назовні	+	+	+
– викликана діями	+	+	+
– участь у суспільній структурі	+	+	+
– імовірні асоціації з церквою	+	–	+

Розділ II

Емоційна стимуляція			
– позитивна емоція	+	+	+
– суб'єктна і суспільна залученість	+	+	+
– християнський дар	+	–	+
Культура			
– розуміння гаразду	+	+	+
– задоволення, приємність	+	+	+
– щастя	+	+/-	+
– духовне піднесення	+/-	+	+

Давньоукраїнська емоція «радість» не проявляється так відкрито, а охоплює два смисли: одне – спокійне як «утіха», а інше – це святковість і збудження.

Варто поставити під сумнів чистоту експерименту: як недостатність лексикографічних цитат впливає на аналітика (чи навіть маніпулює ним) у його бажанні виявити ті самі критерії? Аналогічно словники впливають на ментальність читача у такий спосіб, що результат можна оцінювати як ідентичний до описаного в словнику і відображений в оригіналі. Це не повноцінні критерії, а радше напрями для подальшого пошуку мірила для оцінювання. З погляду статистичних підрахунків, вони відображають семантичне співвідношення між відповідними текстами у достатній мірі.

У сучасному українському понятті церковних асоціацій немає, згідно з академічним «Словником української мови» [СУМ 1977: т. 8:436]. Причина в тому, що словник склали в епоху офіційного атеїзму, а тому християнські послання й асоціації об'єктивно пригасили. Тепер, у суспільстві релігійної свободи, українські мовці знову можуть відчувати певні релігійні, проте не обов'язково християнські асоціації. Водночас це можна пояснити через існування конкретного канону текстів, що впливають на способи мислення.

Можливо, якби світська література Середньовіччя більше розвинулась, ми б могли зробити висновки щодо ширшого спектра емоційних асоціацій, однак невелика кількість жанрів письмових текстів може об'єктивно свідчити про обмежені шляхи світосприйняття.

Концептне моделювання емоцій: «печаль» і «скървь». Керуючись тим, що «емотив з негативною оцінною семантикою в словниках різних мов більше, ніж з позитивною, проте вживаються вони в процесі спілкування значно рідше, ніж останні» [Космеда 2012:52], доходимо думки, що емоції

щасливості схожі між собою, але емоції суму – унікальні і численні. Звісно, не можна стверджувати, що люди радше нещасливі, аніж щасливі, якщо вони думають і пишуть, головню, про емоції суму. Однак деяка перевага негативних емоцій очевидна.

У перекладі знову звертаємося до еквівалентності як до міри успішної реорганізації, адже концептний аналіз має на меті «перебудувати поняття», пов'язане з лексемою, річчю чи подією, включно з аналізом цілого класу, перехідних станів і ситуацій з розмитими межами [Антипенко 1995:8]. Модель для реконструкції емоцій на основі текстів запропонувала Л. А. Антипенко. Вона складається з трьох частин і поєднує вісім критеріїв для поділу на відділи [Антипенко 1995:3]:

ЕМОЦІЯ

А. Схема ситуації:

- 1) переживання;
- 2) причина;
- 3) суб'єкт;
- 4) об'єкт відносин (у разі потреби описати ситуацію відносин).

Б. Сюжет, відображений у схемі ситуації:

- 1) ретроспективні імплікації про попередні стани справ і світ думок суб'єкта;
- 2) перспективні імплікації (сподівання) про зміну поведінки суб'єкта й ситуації.

В. Асоціації:

- 1) «конотації» (пов'язані з річчю чи виконавцем);
- 2) зі зразками явища (конкретними випадками).

Інтерпретаційну реконструкцію проведено на основі корпусу цитованих контекстів у словнику І. І. Срезневського [Срезневській 1902: т. 2: стовп. 923; 1912: т. 3: стовп. 400–401].

ПЕЧАЛЬ

А. Схема ситуації:

- 1) стан глибокого суму, близький до плачу;
АБО: страждання, яке викликає це почуття;
- 2) спричинений конфліктом між бажаним і реальним, чи втратою;
- 3) суб'єкт також може висловити певну турботу;
- 4) причинові зв'язки з іншими учасниками (одержувачем).

Б. Сюжет, відображений у схемі ситуації:

- 1) відкидання попередніх переконань;
- 2) може знищити людину;

АБО: Бог може винагородити тебе за це почуття.

В. Асоціації:

- 1) акт катарсису за гріхи чи відплати;
- 2) прив'язка до «туги».

СКЪРБЬ

А. Схема ситуації:

- 1) психічний стан, що охоплює біль та страждання;
- 2) велике занепокоєння;
- 3) на суб'єкта спрямовано все зло;
- 4) внутрішньоособистісні відносини.

Б. Сюжет, відображений у схемі ситуації:

- 1) крах попередніх переконань;
- 2) жодної надії чи радості у майбутньому, пов'язаних з певною дією; очікування ще більшого болю.

В. Асоціації:

- 1) негативна риса для християнина, схожа до спокуси;
- 2) прив'язка до «мўки».

З погляду словників ці два поняття схожі між собою. Концептне моделювання дає нам змогу виокремити деякі риси, які не відображені чи ненаголошені у словниках.

Схеми (див. таблиці на с. 231–232) для української та англійської мов породжують такі висновки для опису термінів на позначення суму:

1. Між українськими синонімами основним пояснювальним словом є «сум». Таке єдине базове слово спричиняє плутанину у його тлумаченні, і схема концептного моделювання насправді допомагає розрізнити значення зіставляваних лексем.
2. Таблиця відображає певні перехресні зв'язки між значеннями лексем, як-от близькість між «сумом» і «смутом» або спільність між «сумом» і «скорботою», що ґрунтується на їхній протилежності до емоції «радість». Мовець повинен виконати всі аналогічні когнітивні процеси, щоб розрізнити всі проблемні компоненти у термінах на позначення емоцій. Аналітик може тільки припускати, чи проведено в повному

обсязі концептне моделювання, а тому, чи додаткові синонімічні та асоціативні зв'язки можуть відіграти вирішальну роль у декодуванні. Ці асоціації задіюють відповідний когнітивний сценарій.

3. З діахронного погляду в емоціях змінюються суспільні компоненти їхнього значення. Суспільні процеси змінюють суспільні асоціації лексем.
4. Немає способу визначити повні відповідники між оригінальними термінами, всіма українськими й англійськими відповідниками. Контекст – це вирішальний чинник в оцінці конкретних емоцій. Проте в аналізованому тексті він надзвичайно лаконічний, тому потребує певного роздумування, а отже, він містить також сугестивну силу, наприклад, у такому уривку, де градація є ефектною та поетичною:

... ни скърби ни	... ні скорботи, ні	... neither the grief, nor the
въздыханья ни плача	зітхання, ні плачу,	sighing, nor the weeping,
ни сътованья...	ні нарікання...	nor the regretting...
[Изборник 1965: 170]	[ЗС 2002, т.1:376]	[Edificatory... 1994:7]

Емоції перелічено, щоб створити градацію психічних станів, однак через їхню стислість контексти оригіналу не допомагають з'ясувати суть цих емоцій.

Отже, головна складність у вивченні термінів на позначення емоцій полягає у їхньому недостатньому лексикографічному висвітленні. Гасла побудовано на перехресній відповідності сусідніх емоцій, через що користувач словника застосовує свій психічний досвід, релевантність якого важко довести. Завдяки тонкій природі емоцій укладачі словників не намагалися вичленувати мінімальні семантичні компоненти, щоб відобразити збалансовану систему зв'язків між емоціями.

З цієї причини вивчення емоцій ґрунтується на досвіді і на корпусі. Немає іншого шляху оцінки емоцій у текстах ХІ ст., окрім як аналізувати їхнє застосування в інших текстах/контекстах та покладатися на логіку наших психічних стимулів.

Крім того, терміни на позначення емоцій відображають емоційний досвід, який неминуче зводиться до цих термінів не лише у середньовічних контекстах, а також у поведінці, відображеній у теперішніх текстах. Такий підхід є суб'єктивний або, зрештою, об'єктивно-суб'єктивний. Фундаментальний аналітичний засіб, яким є аналітичне самоспостереження у нашому випадку, буде частково суб'єктивним у пошуці відповідного синоніма.

Українські емоції суму (згідно з [СУМ 1970–1980])

	<i>скорбота</i>	<i>жаль</i>	<i>туга</i>	<i>горювання</i>	<i>стурбованість</i>	<i>сум</i>	<i>смуток</i>
A. 1.	почуття, викликане глибокими переживаннями, стражданнями	важкий настрій, спричинений невдачею, горем настрій, і т. ін.	почуття глибокого жалю; важкий журби, суму переживання, спричинені горем, невдачею і т. ін.	почуття викликане неспокоєм, тривогою	почуття, важкий настрій, спричинений горем, невдачею і т. ін.	невеселий, важкий настрій, викликаний горем, невдачею і т. ін.	невеселий, важкий настрій, викликаний горем, невдачею і т. ін.
A. 2.	біль, страждання	втрага	втрата, відсутність	втрага	хвилювання	переоцінка	перешкода
A. 3.	той, хто переживає труднощі	той, що реагує	той, хто переживає труднощі	переживає труднощі	активний через певну причину	той, що реагує	той, що реагує
A. 4.	внутрішньо-особистісне почуття	внутрішньо-особистісне почуття	внутрішньо-особистісне почуття	суб'єктно-об'єктні зв'язки	причиново-наслідкові зв'язки	внутрішньо-особистісне почуття	внутрішньо-особистісне почуття
Б. 1.	антонім до радість	жаль за попередні дії	спокійне існування	прийняття труднощів	спокійне існування	жаль за попередні дії	шасливе існування
Б. 2.	безнадійне існування	моральне страждання	сильне страждання	існування	прохання про дію	моральне страждання	моральне страждання
В. 1.	асоціюється з похороном	відображає почуття особи	фізично відображається плачем	символізується	відображає певних особи	результат певних дій	тимчасовий феномен
В. 2.	синонім до сум , печаль , скорбота	синонім до сум , журба , сум	синонім до журба , журба , сум , туга	синонім до журба , сум , схвильований	синонім до сум , журба , сум , схвильований	синонім до сум , журба , сум , схвильований	синонім до сум , журба , сум , схвильований

Англійські емоції суму (згідно з [SEOED 1971])

	<i>pine</i>	<i>sullenness</i>	<i>grief</i>
A. 1.	ментальне страждання, проблеми чи депресія	стан зажури, пригніченості, меланхолії	ментальний біль, депресія, глибока і важка туга
A. 2.	біль	очікувана причеченість	шкода, лихо, втрата
A. 3.	активний	активний	той, хто переживає труднощі
A. 4.	причиново-наслідкові зв'язки	суб'єктно-об'єктні зв'язки	причинові зв'язки з іншими виконавцями (агентами)
B. 1.	потреба діяти	граничний ряд поганих подій	граничний ряд поганих подій
B. 2.	досягнення цілі	відмова від подальших дій	каяття, моральне страждання
V. 1.	гірке або палке прагнення чогось	відображає почуття особи	відображає почуття особи
V. 2.	синонім до grief	глибокий, пригнічений або жалобний тон	об'єкт задоволення втрачено, і пристрасть наростає

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Когнітивні методи оцінки перекладу найближче підходять до питання інтерпретації крізь призму читачевої психології. Психічний досвід узагальненого читача є тою умовністю, на яку посилається аналітик, але фізичну сторону якої розглянути докладно неможливо. На допомогу приходять культурна парадигма, що дає змогу через історичні й поведінкові явища реконструювати семантичний пласт буття людини й нації (або їхнього сприйняття), який ховається за лексикою у певний період розвитку мови.

Головним завданням когнітивних методів є аналіз збереження семантичної суті повідомлення. За лексичним пластом лежить семантичний простір мови, який потрібно усвідомлювати як єдність і розмежовувати його функціонування у різних часових і культурних умовах.

В історії будь-якої мови варто звертати увагу на зміну семантичного простору всієї мови: у різні періоди історії мови та сама лексема може позначати різні сегменти семантичного простору (відмінне значення, присутність у лексичних мережах, культурний символізм), на який треба звертати особливу увагу під час перекладу часовіддалених текстів. Маємо на увазі не лише генералізацію чи звуження значень, обмін значень у синонімах, а й навіть такі глибинні процеси, як опредмечення чи абстрагування у рамках значення тієї самої лексеми.

Успіх перекладача залежить від чіткого усвідомлення мовокультури як завершеної семантичної системи. Це особливо важливо для перекладу текстів, віддалених у часі, коли виникає спокуса недобачити відмінність цілісної семантичної системи мови давнього періоду, а підсвідомо нав'язувати лексемам їхнє сучасне значення, значення з погляду сучасної семантичної системи.

Найбільшим ризиком аналітичних операцій є надмірне застосування власного – суб'єктивного – досвіду. Зрозуміло, що чимало ситуацій цьому дуже сприятимуть (аналіз термінів на позначення емоцій, абстрактної лексики, реконструйовані значення неясних місць у часовіддалених текстах). Утім, методи семантичного аналізу дають змогу віднайти певну основу для зіставлення того, що заховано за формою слів. Це дає усвідомлення об'єктивізму в описі (суб'єктивне стає більше суб'єктивним, що є позитивною рисою для аналізу), але водночас розуміємо, наскільки культурний компонент мови не є периферією значення.

Найважливішим критерієм перевірки автентичного сприйняття давніх текстів є виключне застосування корпусного опису у лексикографічній практиці. Для сучасних перекладачів найкращим джерелом перевірки залишається словник І. І. Срезневського (хоча для інтерпретації давньоукраїнських текстів варто відсікати значення й приклади, зафіксовані після XIII ст.). Цей словник може забезпечити належний опис давньоукраїнського семантичного простору періоду Русі XI–XIII ст.

З погляду теорії перекладу маємо підтвердження, що завдяки розвитку когнітивістики надалі можна не розрізняти рівнозначність на рівні мовної системи («еквівалентність») та на рівні тексту («адекватність»), адже під час порівняння концептуалізації у двох мовах відмінність очевидна не в якості корелятивів, а в обсязі інформації, і система тексту стає лише одиницею в усвідомленні відтворення тексту як суми норм національного дискурсу або суми особливостей концептуалізації дійсності в мові. Навіть на рівні слів можна простежити широкий культурний контекст, правила суспільної поведінки, практику етнічної чи релігійної громади. Ми говоримо про відповідність у мовокультурі, яка ніколи не є тотожною, але допомагає розуміти сенс тексту.

Когнітивні методи аналізу показують, що в перекладі все-таки твориться нова дійсність. Неперекладність існує, адже неможливо одну дійсність відобразити засобами іншої дійсності і вважати продукт автентичним; однак неперекладність існує доти, доки дійсність вихідної мови не стає частиною власного досвіду цільової мови. Гіпотетично, це можливо у довшій історичній перспективі і лише в певному обсязі, оскільки мовокультура може не потребувати таких частин світобуття і світосприйняття.

КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ПЕРЕКЛАДІВ

Комунікативна лінгвістика¹ дає змогу дослідити комунікативну або дискурсну компетентність мовця-автора та її реалізацію в тексті, яку згодом перекладач ураховує під час відтворення тексту цільовою мовою. На жаль, багатьма формальними ознаками компетентності жертвують завдяки збереженню комунікативного ефекту, який трактують досить спрощено.

Уважають, що під час запозичення в іншу культуру авторська концепція художнього тексту здатна викликати резонанс серед інституційних спільнот, породити нові асоціації та художні образи, стимулювати нові дослідження [Мирошніченко 2003:6], проте вона теж є продуктом суджень і діяльності спільнот та інститутів у вихідній культурі. Змагання різних ідеологій потрібно брати до уваги під час інтерпретаційної реконструкції найдавніших українських текстів, де автор є колективний.

Семантичне поле художнього образу розширюється, адже образні елементи мають одночасно дидактично ясне значення і символічний підтекст [пор. Александров 1999:21]. Однак на цьому багатовимірність і простір інтерпретації тексту – будь-якого, а часовіддаленого зокрема, – не обмежується. Тому під час розгляду тексту у внутрішньо- і міжкультурній комунікації потрібно зважати на такі текстові особливості:

1. **Функційність тексту** передбачає особливу роль мовних знаків у текстах, під час відтворення яких варто звертати увагу і на саме значення слова/тексту, і на його функції у вихідній мові, літературі й культурі. Ураховуючи думку, що «еквівалентність значення ще не є задовільним критерієм для визначення правильності перекладу» [Есо 2008:9], критик перекладу повинен розрізняти відмінну природу між еквівалентністю слова чи висловлювання та еквівалентністю функцій тексту, зокрема його ролі у соціокультурній ситуації.
2. **Комунікативна ефективність** забезпечує успішність міжособистісного та інституційного, національного або міжкультурного спілкування [Сахарчук 2006:18]. Пошук відповідного комунікативного ефекту

---

¹ Альтернативний термін, який уживають зрідка, але який є кращий, – це лінгвістика спілкування [Сахарчук 2006:15].

формуватиме перекладачеві стратегії щодо відтворення (але не завжди збереження) вихідних мовних ознак у цільовому тексті.

3. **Естетичність** ґрунтується на формальному взаємозв'язку частин та їхній смисловій узгодженості. Авторський спосіб вибудовувати текст може використовувати такі суто формальні риси, на які не звертають увагу, і, відповідно, ними несвідомо нехтують. Усвідомлене невідтворення стильових ознак тексту стимулює уведення нових стильових ознак як компенсацію втрат. Щоб належно оцінити естетичність форми, потрібно зважати на суспільні умови функціонування тексту й мови або ширше «культурно-естетичне середовище» [Гриців 2017: 37], яке використовує певний набір структурних елементів зі смисловим навантаженням.
4. **Інформативність** передбачає певний обсяг знань, яким оперував автор, і з яким має справу перекладач. Текст є не тільки «одним із можливих способів фіксації та об'єктивації знання його автора» [Кузнецова 2015: 30–31]. Важливо розуміти, наскільки автор міг користуватися своїм знанням для ідеологічних операцій над текстом і творити додатковий сенс повідомлення на рівні всього тексту.
5. **Етнічність** – вагома ознака спілкування [Сахарчук 2006:13], особливо якщо брати до уваги мовну й культурну належність автора та його вжиток інших або одночасно різних мов. Використання мови визначає етнічну належність твору, проте існують частини національної літератури, написані ненаціональною мовою, приміром, – українська польсько- або латинськомовна література. Пишучи про літературу, І. Я. Франко закликав шукати «національний зміст у міжнародній формі і національну форму, в яку відлито міжнародний зміст» [Франко 1983: т. 40:10]. Це означає, що різномовні тексти сприяють пошуку «матеріального втілення в мовній субстанції таких важких для безпосереднього споглядання феноменів, якими є національний характер і темперамент» [Голубовська 2004:7].

Саме тому інтерпретація тексту повинна враховувати суто мовну й позамовну площину, зокрема, «такі питання, як породження тексту та його сприйняття, опрацювання тексту та його розуміння тощо» [Кузнецова 2015:16]. Крім індивіда як читача або автора, варто звернути увагу і на громаду як мовця чи читача. Комунікативний підхід поєднує текст та громаду, ідентифікуючи через текст наміри та ситуацію, які громада може або воліє висловити через автора та авторський текст.

Зрештою, навіть авторова концепція є наразі художньою абстракцією, а тому «реконструкція оригіналу при можливому збереженні усіх його складових та з урахуванням нормативів цільової мови залишається поки що чи не єдиною можливою моделлю відтворення тієї концепції» [Мирошниченко 2003:24]. Керуючись тим, що мета комунікації ґрунтується на контексті/ситуації першотвору та авторській інтенції, можна говорити лише про «прогнозування імовірної специфіки сприйняття змісту реципієнтом» [Мирошниченко 2003:40]. Тому відтворюваність оригіналу в перекладі ґрунтується на усвідомленні різнофункційного значення формальних ознак тексту, яке доречно розглядати як через первинні методи аналізу (семантична секція мовних знаків), так і через вторинні (символічна інтерпретація конкретних формальних структур з проекцією на історично-суспільну динаміку).

3.1. ЛІТОПИСНА ОПОВІДЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПЕРЕКЛАДУ

(Рік 6463 [955] з «Повісті врем'яних літ»:

Повість про хрещення княгині Ольги)

Нарація позначає складну систему зв'язків між оповідачем та оповіддю, і хоча наголос робиться на шляхах та своєрідностях передачі певної «якісної» інформації [ЛЕ 2007: т. 2:93], пошук змістових структур відбувається на рівнях вищих від лексичної семантики, обґрунтовуючи культурно-історичну інтерпретацію якогось аспекту дійсності з погляду конкретної особистості [Кравченко 2012:124]. Належне відтворення лексичних конструкцій формує наративні проекції тексту, але по-різному впливає (або не впливає) на інтерпретацію цілісного тексту.

Матеріалом для аналізу обрано один рік із «Повісті врем'яних літ», а саме 6463 [955], який уміщає повість про хрещення княгині Ольги. Головним текстом обрано Іпатський список, оскільки його переписано з найдавнішого протографа на території сучасної України, і він користується популярністю серед українських перекладачів – Л. Є. Махновця [ЛР 1989] і В. В. Яременка [ЗС 2002: т. 1:460–781]. Головним англійськомовним текстом є переклад С. Г. Кроса у редакції О. П. Шербовіца-Вецора [Russian... 1953].

Обсяг повісті про хрещення княгині Ольги – невеликий, проте оповідь досить насичена. Її можна поділити на сім частин та умовно подати у такій структурі:

- 1) перша розмова цісаря й Ольги (Ц1);
- 2) перша розмова патріарха й Ольги (П1);
- 3) друга розмова цісаря й Ольги (Ц2);
- 4) друга розмова патріарха й Ольги (П2);
- 5) вставка книжника: біблійні цитати;
- 6) третя розмова цісаря й Ольги через послів (Ц3);
- 7) розмови Ольги й Святослава, доповнені біблійними цитатами (С).

Таке чергування розмов допомагає створити певну динаміку оповіді. Відсутні прямі вказівники наплинність часу, а отже, зміна картин-розмов дуже пришвидшує саму оповідь. Така зміна текстових фрагментів не створює чималих проблем для перекладача, однак повторення домінуючих лексем чи ідей може варіювати значення у структурних частинах тексту.

Семантика мотиву: родина й держава. Провідною думкою літописання у Київській державі стала концепція, що «Русь здатна до самостійного політичного та історичного існування» [Чижевський 2003:142]. Однак племінна організація громадянства сприяла тому, що зберігався такий світогляд, який ґрунтувався насамперед на родині, родинних зв'язках та використанні «родинних» метафор у ширшому громадському контексті.

Достеменно не знаємо, скільки авторів має повість, – або один свідок усіх подій, або чотири (посольство у Константинополі, зустріч візантійського посольства у Києві, свідок розмови з сином плюс біблійні вставки від книжника). П. П. Толочко вважає, що автором є безпосередній свідок та учасник, імовірно духівник княгині – о. Григорій [Толочко 2005:20]. В усякому разі витримано головний замисел переплітання родини й держави, київської та візантійської династій, світської та духовної влади тощо.

На підставі того, що «семантику мотиву» як одиницю оповідного мовлення можна простежити лише на оповідному ряді, враховуючи його зв'язки з діями й подіями, часопростором, тематичністю й естетичністю [Силантьєв 2004:11, 95], усе ж доцільно звернути увагу й на бінарність висловлювання, тобто реалізацію певної семантичної опозиції [Schultze 2006:35].

Система бінарностей у повісті справді розлога. Протиставлення й суміщення імен Ольга/Олена, адже київська княгиня взяла християнське ім'я на честь візантійської імператриці св. Олени (III–IV ст.), позначає певне зрівноваження достоїнності обох жінок. У тексті повісті вжито імена двох візантійських імператорів із одним іменем – св. Костянтин Великий (III–IV ст.) і Костянтин Багрянородний (X ст.). Стосунки між Ольгою та Костянтином

розвиваються між двома бінарностями: спочатку як «цїсар/цїсариця» з волї Костянтина, а потїм як «хрещений батько/хрещениця» з волї Ольги. Бінарність «мати/син» реалїзується спочатку через згадування пари «св. Олена–св. Костянтин Великий», а згодом розлогїше у розмовах між княгинєю Ольгою і князем Святославом. Зрештою, зв'язок між патріархом і Ольгою теж вкладається у пару «духовний батько-наставник/духовна дочка», натомість для Святослава відкрита ширша інтерпретаційна бінарність «син/цїсар».

Терміни на позначення державних і родинних осіб стали головними словами для реалїзації мотиву «держава як родина». Повний їх перелїк можна подати у такїй таблицї:

Іпатський літопис	Л. Є. Махновець	В. В. Яременко	С. Г. Крос і О. П. Шербовїц- Вецор
цѣсарь	цесар	цар	Emperor
цѣсарица	цесариця	цариця	Empress
патриархъ	патріарх	патріарх	Patriarch
кнѧзь	князь	князь	woman/Prince
дружина	дружина	дружина	followers
люди	люди	люди	people
жена	жона	жона	wife
дщерь	дочка	дочка	daughter
ѡць	отець	батько	father
мати	мати/матір	мати	mother
сынъ	син	син	son
внукъ	внук	внук	descendant

Без прив'язки до конкретного тексту нормативно було б перекладати ці слова усталеними еквівалентами: лексеми для опису родини взагалї б не містили жодних відхилень, а лексеми для опису держави потрібно було узгодити з традиціями описів руської й візантїйської історїї. Натомість перекладачї заклали чимало термінно-поняттєвих відхилень у похідні тексти.

Басилевсів Візантїйської імперїї в українській історичній традиції називають «імператорами» [ЕІУ 2003: т. 1:198, 534–536; 2005: т. 3:452]. Хоч історики визнають правочинність використання терміна «цар» [ЕІУ 2013: т. 10: 444–445], проте з погляду саме історичності тексту доречно використовувати

термін «цїсар» (якщо не «імператор»). Адже і «цїсар», і «цар» походять від однієї лексеми «цѣсарь» [ЕСУМ 2012: т. 6:228, 260–261], але «цар» в українській мові виникло під впливом татарсько-російської держави [ЕСУМ 2012: т. 6:228; ССУМ 1978: т. 2:523], що існувала значно пізніше. Тому вживання лексеми «цар» вважаємо невідповідним. Написання «цесар» теж вважаємо невідповідним, оскільки деякі вчені обґрунтовано допускають, що давньоукраїнське «ѣ» читалося саме як «і» [напр., Русанівський 2001:13–15]. Фонетична форма «цїсар» відома історичному дискурсу сучасної української мови. В англійськомовному перекладі відхилень від історичного дискурсу не простежуємо: перекладачі використовують усталений термін «emperor», хоча пишуть його з великої букви, підкреслюючи титулярність [пор. New SMH 2005: т. 1:575, 578–579].

Аналіз перекладів висвітлив цікаву гендерну особливість, яка тягнеться з різних списків «Повісті врем'яних літ». Іпатський літопис, – а за ним і українські перекладачі, – прирівнюють Ольгу до титулу київських князів, про що читаємо: «бл[а]г[о]с[ло]в[є]на ты еси в рѣськихъ князєхъ» [ПСРЛ 1908: стовп. 49]. Англійськомовні перекладачі цей фрагмент переклали так: «Blessed art thou among the women of Rus'» [Russian... 1953:82]. «Жінки Русі» з'явилися з публікацій Лаврентіївського літопису [напр., ПСРЛ 1926: стовп. 61], хоча в самому рукописі такої вказівки немає: «бл[а]г[о]с[ло]в[є]на ты в рѣскихъ» [Лаврент. літопис 1377: арк. 17 зворот]. Можливо, тут є помилкове опущення переписувача, проте і в публікаціях, і в англійськомовному перекладі вже маємо відхилення, що наче пов'язує християнство виключно із жіночою справою. Натомість в українськомовних перекладах семантику мотиву «легітимація найвищої влади» витримано послідовно.

Варто відзначити лексичну розподібненість, яку запровадили українські перекладачі, щоб розмежувати сферу держави («дружина») і родини («жона»). Літописна «дружина» має лише суспільно-військові значення [Срезневській 1893: т. 1: стовп. 729–731], а родинне значення «жінка/чоловік» – це надбання нової української мови [СУМ 1971: т. 2:424]. Українські перекладачі намагалися уникнути семантичного накладання термінів «дружина» і «жона», а тому додали в українському відповіднику ще одну лексико-семантичну ознаку, використавши слово з народно-поетичного реєстру [СУМ 1971: т. 2: 543]. Англійськомовні перекладачі запропонували для терміна «дружина» відповідник «follower», який не має військового чи суспільного значення, а позначає особистісні стосунки між лідером і командою, учителем й учнями, паном і служником [CEOED 1971: т. 1:1042]. Ця стратегія зруйнувала мотив

«товариськості», тобто «рівності», який пропагує оригінал. Крім того, Святослав згадує, що дружина сміятиметься з його навернення у християнство, а отже, не тільки князь Святослав керував дружиною, а й дружина впливала на князя. Лексема «followers», навпаки, наводить на думку, що згодом дружина мала би перейняти християнство, наслідуючи свого провідника.

Важливим ключем поєднання громади й родини є використання лексеми «внукъ», що позначає і третє покоління, і нащадків [Срезневській 1893: т. 1: стовп. 390]. Спектр різних родинних відстаней рівнозначно відтворює лексема «внук» [СУМ 1970: т. 1:710], тоді як «descendant» має розмитішу структуру, що чітко не вичленовує третє покоління [CEOED 1971: т. 1:696].

Отож, складна система лексичних взаємовпливів і взаємозалежностей надихає нас прочитувати певну глибинну імплікацію всієї повісті. Суміжність ужитку державних, церковних і родинних термінів викликає думку, що автор витворив цілісну політично-духовно-родинну генеалогічну лінію передачі влади, яку можна викласти так:

св. Олена	...
св. Костянтин Великий	...
...	...
Леонт	...
Костянтин Багрянородний	патріарх
св. рівноапостольна княгиня Ольга-Олена	
синове Русі/руські князі	Святослав
	внуки

Дві гілки візантійської влади – духовної й світської – символічно зійшлися у княгині Ольги, які вона тепер може передати своєму синові Святославу і – ширше – всьому своєму народові.

Згідно з історичною гіпотезою, княгиня Ольга їздила до Константинополя (Цісарєграда), щоб укласти шлюб між власним сином Святославом і візантійською цісарівною [Котляр 2011:295], і хоча цього їй не вдалося, проте через духовне родичання вона досягла своєї цілі. Намагаючись осягнути в такій генеалогії інтерпретаційний потенціал компонентів теми, як-от авторський, локальний і надкультурний аспекти [Schultze 2006:364], можемо говорити про тривимірність настанови тексту: 1) авторський замисел – показати княгиню Ольгу гідною візантійського титулу на київських землях; 2) місцевий аспект – це легітимація київської влади в очах християнського світу [пор.

Аникин 2004:154], адже нічого в повісті про хрещення Ольги не мовиться про князя Ігоря; в) надкультурний аспект – прослава й поширення християнства, а також цивілізаційне зростання Русі (бінарності «ефіопська цариця Бількіс/київська княгиня Ольга», «людська мудрість/Божа мудрість»). Такі імплікації не дуже пов'язані з текстовою тканиною, а тому відтворити їх неправильно значно складніше; з іншого боку, інтерпретувати їх правильно – це складне завдання, яке потребуватиме глибокого знання культурно-історичного контексту. У такій ситуації перекладач може не усвідомлювати, які глибинні імплікації він відтворює, і водночас не приділяючи багатьох зусиль, відтворити їх абсолютно правильно.

Естетика побуту. Повість про хрещення княгині Ольги невелика, проте порівняно велика кількість діалогів робить її дуже динамічною – очікується зміна імплікацій від діалогу до діалогу, персонажі змінюють свої ролі, і ці зміни відбуваються через побутові деталі. Архiepіскоп Ігор Ісиченко зазначає, що «[т]ворення середньовічного наративу включає формування відповідного етикетові побутового ескорту персонажа, що компенсує брак інтроспективного погляду, аналізу внутрішнього світу, духовного життя» [Ісиченко 2007: 186]. Варто розглянути, чи автозаміна матеріальних ознак з тексту першотвору матиме відповідну інтерпретаційну силу в перекладах. Аналіз «екологічного підходу» [Киклевич 2007: т. 1:93] передбачає залучення широкого позамовного – ситуативно-культурного – контексту, коли перекладачеві потрібно відшукати натяк на смисл у ситуації і контексті. Звісно, головну роль тут усе-таки відведено читачеві (адресатові чи реципієнтові), адже перекладач лише відтворює знаки ситуативно-культурного контексту. Уважність до прихованого смислу може сприяти іншим виявам текстової експлікації (наприклад, коментарям), коли перекладач дбає про свого читача.

Географічні назви можуть бути прецедентними знаками, тобто такими онімами, які мають стійкі асоціації в культурі [Киклевич 2007: т. 1:119]. Їхні пресупозиції та імплікації у висловлюванні можна розглядати у широкому контексті, залучаючи фонові знання, конвенції та національно-ментальні стереотипи [Бігунова 2017:42]. Київ і Константинополь мають статус столиць, тому їх треба сприймати і як найголовніші міста місцевої влади, і як символи своїх держав. До речі, Константинополь названо промовисто – «Цісарград», що теж закладає змагання за вищість, і ця напруга виступає у третьому діалозі між Костянтином і Ольгою, де вжито бінарність гаваней «Суд/Почайна» [ПСРЛ 1908: стовп. 51]. Прецедентність цих знаків не є дуже прозорою, а

тому перекладачам варто додатково пояснити підгрунття протиставлення, наприклад часові чинники: княгиня Ольга довго очікувала аудієнції в імператора. Л. Є. Махновець розробив глибокий апарат коментарів і допоміжних покажчиків, і тому це протиставлення у його перекладі має відповідне обґрунтування [ЛР 1989:37]. Натомість В. В. Яременко не подає жодних коментарів, що негативно позначається на перекладі, який варто розглядати і як історичний документ, і як художній твір. У другому виданні англійськомовного перекладу наявний коментар, але він містить лише географічні відомості [Russian... 1953:238]. Дослідники стверджують, що літописці досить часто використовували мальовничі порівняння [напр., Чижевський 2003:136], проте порівняння Суду і Почайни має кардинальне значення для формулювання ставлення княгині Ольги до свого візиту до Константинополя. Тому рацію мав Л. Є. Махновець, що коментарем інтерпретував імплікацію цього фрагменту, не втручаючись у сам текст.

Цікаво зазначити, що Візантію в повісті називають лише через назву людності – «Грѣкы» [ПСРЛ 1908: стовп. 49], а київська земля має свою чітку назву – «Р҃҃сь» [ПСРЛ 1908: стовп. 51]. Крізь призму цих онімів тріада «домъ–градъ–земля» набуває додаткового смислу, який перекладачі інтерпретували по-різному:

Іпатський літопис [ПСРЛ 1908: стовп. 50]	Л. Є. Махновець [ЛР 1989:36–37].	В. В. Яременко [ЗС 2002: т. 1:524–525]	С. Г. Крос і О. П. Шербовіц- Вецор [Russian... 1953:82–83]
домъ:	дім/рід:	дім (додому):	home (homeward):
1) хотѣчи домови;	1) збираючись додому;	1) хочучи додому;	1) anxious to return home;
2) бл[а]г[о]- с[ло]в[є]ння просѣщи на домъ	2) благословення просячи для роду	2) просила благословити на дорогу додому	2) to request his benediction for the homeward journey
градъ:	город:	град:	city:
1) на краиѣхъ же стѣнъ забральныхъ;	1) на краях стін із заборами;	1) на краю стін із заборами;	1) at the entrance to the walls;
2) во вратѣхъ же градныхъ	2) в воротах городських	2) при воротах градних	2) at the gates of the cities

ЗЕМЛЯ:	земля:	земля:	country:
и иде с	і пішла вона з ми-	І пішла вона з	and she returned in
миром в	ром у землю	миром у	peace to her own
землю свою.	свою,	землю свою,	country,
и приде къ	і прибула до	І прийшла в	and arrived in Kiev
Києву	Києва	Київ	

Другий діалог княгині Ольги із константинопольським патріархом має певні амбівалентності з погляду названої тріади. Зокрема, «**домъ**» – і будинок, господарство, і рід, родина, і рідне місце [Срезневській 1893: т. 1: стовп. 699–702], а «**земля**» – і край, і країна [Срезневській 1893: т. 1: стовп. 972–973]. Амбівалентність лексеми «**домъ**» має засадничу вагу, але тут теж можемо простежити переплітання мотиву «родини як держави» з усіма владними асоціаціями. Структура оповіді строго вживає територіальні показники з глибинними культурними й авторськими асоціаціями. Якщо Л. Є. Махновець витримує лінію пропагування київського княжого роду, а отже, київської держави (що все-таки підтримує подальша згадка Ольжиного сина і київської людності), то В. В. Яременко бачить тут тільки мотив «повернення додому». Акцент на поверненні додому роблять й англійськомовні перекладачі.

Імовірно, що у фразі «**бл[а]г[о]с[ло]в[є]ннѣ просѣщи на домъ**» могло йтися про призначення єпископа для київських земель, адже згодом княгиня Ольга звернулася з аналогічним проханням до германського імператора Оттона I Великого, із яким пов'язана місія єпископа-місіонера Адальберта Магдебурзького 961 р. [Russian... 1953:240; ЕІУ 2003: т. 1:34]. Хоча таке трактування далеко виходить за аналізований текст, смисл «рід» дуже бажаний у цьому фрагменті літопису.

У біблійних цитатах, які продовжують діалог П2, книжник використовує розлогу цитату з Біблії, де дія відбувається на міському тлі: «Кличе мудрість на вулиці, на площах свій голос дає, на шумливих місцях проповідує, у місті при входах до брам вона каже слова свої: Доки ви, нерозумні, глупоту любитимете? Аж доки насмішники будуть кохатись собі в глузуванні, а безглузді ненавидіти будуть знання?» (Приповісті 1:20–22). Міські краєвиди можуть протиставлятися старим племінним укладам, а літопис – відображати будівництва нової держави, розвиток нових цивілізаційних стандартів. Українські перекладачі обрали дещо застарілу форму «город» (Л. Є. Махновець) або ще давніший болгаризм «град» (В. В. Яременко). Цей вибір замість звичнішої лексеми «місто» зумовила назва візантійської столиці – Цісарєграда, з такого

погляду В. В. Яременко цілком витримав парадигму. Англійськомовні перекладачі відтворили міський пейзаж недослівно за Біблією короля Якова, хоча посилення на біблійну книгу вмістили.

Сучасна українська лексема «земля» зберегла двозначність «край–країна» давньоукраїнського слова «**земля**» [СУМ 1972: т. 3:557]. Лексема «country» є дуже влучним відповідником, адже покриває і смисл «частина території», і смисл «територія нації», і навіть смисл «територія чийогось народження, громадянства, проживання» [СЕОЕД 1971: т. 1:580]. Гадаємо, що правильно є інтерпретувати цей уривок із літопису не лише в просторовій площині, а насамперед у площині державно-адміністративного поділу. Уважаємо, що лексема «**земля**» разом з іншими державотворчими термінами могла змінювати і змінювала різну імпліцитну наповненість упродовж усього тексту «Повісті врем'яних літ», яка охоплює все-таки 250 років. І якщо зазвичай «**земля**» дійсно означала лише «область», що підтверджувало спільне й однакове життя східнослов'янських племен, а також відсутність централізованого «царства» [Львов 1975:181–182], то в окремих оповідях історичного нарративу «Повісті врем'яних літ» простежуємо потуги витворити терміносистему на позначення саме держави як політичної та цивілізаційної структури.

Церковне життя сконденсовано відображено в розмові ПІ: «**и заповѣда єи в ц[є]рковнемъ оуставѣ. и в м[о]л[и]твѣ и постѣ. и в м[и]л[о]-ст[ы]ни. и в въздѣржаннн тѣла ч[и]ста**» [ПСРЛ 1908: стовп. 49]. Лексему «**оуставѣ**» можна вважати прикладом фальшивих друзів перекладача у внутрішньомовному перекладі. Якщо лексема XI–XII ст., імовірно, мала аж 20 смислів (за реконструкцією І. І. Срезневського [Срезневский 1912: т. 3: стовп. 1277–1280]), то за лексемою XX–XXI ст. наразі фіксують лише два смисли [СУМ 1979: т. 10:495; ВТССУМ 2005:1517]. Сенс відповідного уривку з «Повісті...» І. І. Срезневський інтерпретує як «устав церковної служби», однак ця інтерпретація теж може викликати певні сумніви. Звісно, можна уявити, що новонаверненому пояснюють основи літургії, які мали би містити молитву, але в наведеній цитаті ідея «молитви» врівноважується сполучником сурядності з ідеєю «уставу». Тому варто розділити ці дві ідеї. Очевидно, і молитву, і піст, і милостиню теж можна вважати втіленням церковних правил, а отже, вони мали би продовжувати ідею «уставу», натомість вони відокремлені сурядним сполучником. Хоча така інтерпретація їх як прикладів церковних правил, а не як компонентів Служби Божої цілком виправдана. З логічного погляду найдоцільніше прийняти думку, що патріарх почав розмову з викладу основ віри – загального навчання чи системи знань, як це

висловили англійськомовні перекладачі через лексему «doctrine» [CEOED 1971: т. 1: 780–781]. Однак, ураховуючи початковий рівень християнської освіти новонаверненого того часу, повністю можливою є інтерпретація, що навчання віри відбувається через взірці фізичної поведінки, хоча повтор і сурядного сполучника, і прийменника наштовхують на ідею, що ми маємо рівнозначні складники, а не опорне слово та його уточнення. Крім того, му-сило бути у промові патріарха щось суто християнське, оскільки ні молитва, ні піст, ні милостиня не є винятковими ознаками християнства. В усякому разі українські перекладачі спростили й обмежили інтерпретацію цього фрагмента, використавши лексему «устав».

Пошук типової поведінки визначатиме й розуміння вислову «додержання тіла в чистоті», яке поза релігійним контекстом позначає гігієнічні заходи, а в релігійній сфері може бути двозначним – або пов'язаним із «ритуальною нечистотою», або з «утриманням від статевих зносин». І. І. Срезневський реконструює смисли високоморальної поведінки у лексемі «**чистыи**» – «неосквернений», «непорочний (щодо душі)», «праведний», «святий», «досконалий», «священний» [Срезневський 1912: т. 3: стовп. 1533]. Сучасна українська лексема «чистий» має не менш розгалужену смислову структуру [СУМ 1980: т. 11:331; ВТССУМ 2005:1602]. Відповідно, у цьому випадку український рівнозначник «чистота» матиме більше інтерпретаційну потугу, ніж англійський «chastity», що, головно, передбачає «утримання від (незаконних) статевих зносин» [CEOED 1971: т. 1: 385–386].

Естетичність оповіді підкреслює лексика для опису красивих речей. Давньоукраїнський книжник уживає колоритну словосполуку «**бісеръ многоцѣнныи**» [ПСРЛ 1908: стовп. 51], прямо запозичену з Біблії (Матвія 13:46). В українських перекладах Євангелія від Матвія цю фразу перекладають зазвичай однаково – «дорогоцінна перла» (переклад П. О. Куліша, І. П. Пулюя, І. С. Нечуя-Левицького), «дорогоцінна перлина» (переклад І. І. Огієнка; переклад І. С. Хоменка; переклад Р. П. Турконяка). Українські переклади демонструють відхід від біблійної традиції. В. В. Яременко осучаснює текст, уживаючи сполуку «бісер многоцінний», що суперечить сучасному значенню слова «дрібно різнокольорове скляне намисто, що застосовується у вишиванні» [СУМ 1970: т. 1:189]. Л. Є. Махновець уживає рівнозначну словосполуку «перло многоцінне», що корелюється з сучасною українськомовною біблійною традицією і водночас має підґрунтя в давній українській літературі, якщо згадати поетичну збірку повчань і побутово-моралістичних віршів Кирила Транквіліона-Ставровецького «Перло многоцінное» (1646). Англійські

перекладачі ідентифікували відповідну біблійну цитату й ужили варіант із Біблії короля Якова – «a pearl of great price».

Бінарність дарів у повісті відображає всю складність наративної естетичності, адже задіяно тут і тематику тексту (опис коштовностей), і засоби її вираження (майже ідентична структура опису) [пор. Шмид 2003:36], водночас комунікативний ефект абсолютно різний. Відображаючи статус Візантії й Русі, про дари говориться від імені візантійського імператора. Змінюється також і предметна орієнтація: у фрагменті Ц2 дари йдуть від імператора, а в Ц3 вони мали б іти до імператора. Саме тому в Ц2 відбувається акт дарування, натомість у Ц3 це вже схоже на акт прохання чи навіть вимагання:

Ц2: **дары многы**

**золото
и серебро
паволокы
съсѹды разноличниа**
[ПСРЛ 1908: стовп. 50];

Ц3: **многы дары**

**челядь
и воскъ
и скорѹ
и вога многы в помощь**
[ПСРЛ 1908: стовп. 51].

Водночас потрібно зазначити, що у цих фрагментах змінюється одержувач інформації: якщо у Ц3 про дари говориться адресатові (передбачуваний одержувач інформації з погляду мовця), то в Ц2 про них дізнається реципієнт (фактичний одержувач, про якого мовець нічого не знає; у нашому випадку – читач) [Шмид 2003:39]. Видається, що переміна наративних ролей «адресат–реципієнт» неважлива для перекладачів, адже, відтворюючи ключові слова бінарності, вони обов'язково відтворюють і вищу наративну структуру.

Питання постають: наскільки глибоко перекладачі сприймають цю бінарність; і наскільки глибоко її має/може сприйняти сучасний читач. Існує певна градація: у Ц2 це – від найдорожчого (золота) до просто дорогого (начиння); можливо, так само треба сприймати й дари Ц3 – від найдорожчого (челядь у постійне користування) до просто дорогого (військо у тимчасове користування). Отож, достовірне відтворення оригінальних лексем автоматично гарантуватиме еквівалентне відтворення і самої нараційної структури. Зміну комунікативного настрою так само визначатиме читач насамперед із самої структури оповіді, а не на основі перекладених лексем. Однак лише англійськомовні перекладачі використали синонімічну пару «gifts–presents», що лише непрямо виокремлює зміну комунікативного акту.

Ретельне прочитання неодмінно поставить перед читачем загадку: що ж таке «**съсѹды разноличниа**»? Навіщо імператорові було передавати кераміку в країну, яка сама виробляла такі вироби для власних потреб? Якщо

прийняти думку, що компоненти обох дарів відповідають один одному, а найбільше це видно в третьому – одяговому – компоненті («паволокы/скора»; «паволоки/хутро», «silks/furs»), то й четвертий компонент теж міг би бути пов'язаним у двох фрагментах. Тоді можна припускати, що йдеться навіть про вина. Цей імовірний евфемізм алкоголю залишається загадкою для читачів як оригіналу, так і перекладів. «Начиння» (варіант Л. Є. Махновця) передбачає широкий спектр речей у господарстві [СУМ 1974: т. 5:235]. Лексему «сосуди» (варіант В. В. Яременка) не зафіксовано в сучасній українській мові, а отже, вона створює проблеми для розуміння. Відповідник «vase» позначає лише суть контейнера, а не його вміст [CEOED 1971: т. 2:3594]. І хоч оригінал дійсно невиразний [*пор.* Срезневській 1912: т. 3: стовп. 833–835], бажано було б додати коментар про вина, що звузив би сферу інтерпретації.

Естетика побуту передбачає витіюваті поєднання речей і поведінки. Ураховуючи те, що «[с]ередньовічні автори зверталися здебільшого до слухачів, а не до читачів...» [Білоус 2015б:455], то вагомим є наголос на лексемі «оуши» як основному каналі сприйняття інформації у фразеологізмі «**ни въ оуши внимаше (прімаше)**» [ПСРЛ 1908: стовп. 51]. Очевидно, варіанти «дослухатися» (В. В. Яременко) і «listen» – виправдані, адже мають потрібний комунікативний ефект: відтворюють імплікацію «послухатися». І з цього погляду варіант «не брати до вух» (Л. Є. Махновець) має вагу символічного побуту, але такого фразеологізму не фіксує народна культура [ФС 1999: т. 1:162–164], хоча така модель добре відома («брати до тям», «брати до рук», «брати до серця», «брати до душі» [ФС 1999: т. 1:48–58]). Тому вислів, який запропонував Л. Є. Махновець, звучить яскраво на тлі строгої інформативної оповіді.

Бог як учасник і мірило комунікації. Біблія стала яскравим показником того, як суспільна свідомість переходила від племінної до теоцентричної. Архієпископ Ігор Ісіченко характеризує вплив священного тексту християнства на творчий процес тогочасного автора: «Біблія [...] внесла в літературну свідомість середньовічного книжника уявлення про культуру сакральної книги як збірника самостійних текстів, поєднаних інспіраційно (благодатним діянням на авторів натхнення Святого Духа), концептуально (показом провіденційної присутності Бога в людській реальності) та функціонально (через широкомасштабне використання в Церкві як Святого Письма)» [Ісіченко 2007: 301]. Відповідно, функція біблійних цитат у літописному тексті теж трояка – показати блаженність описуваних подій, засвідчити християнськість тексту та надалі поширювати біблійне вчення як найголовнішу суспільну цінність.

Очевидно, що не менша тут і стилістична функція біблійних цитат: «Введення до літописних текстів біблійних цитат, які не підлягали сумніву, надавали їм особливого значення, урочистості, вишуканості, вказувало на богообраність предмета зображення» [Левченко 2014:56]. Зрозуміло, що контекст розмов із найвищим церковним ієрархом – патріархом – був суголосний такому мовному оформленню.

В українсько-англійському перекладі такі цінності не становлять особливих труднощів для відтворення, адже прототекст – Біблія – має (або мала би) однакову історично-культурну цінність у сучасних українсько- та англійськомовному суспільствах, але не варто відразу переносити таке судження і на символічну цінність. Імовірно, «комунікативна сила» цих цитат у текстах оригіналу й перекладів усе-таки різна, однак обґрунтувати такий термін і явище досить складно, адже бракує чіткої аналітичної вмотивованості.

З іншого боку, поширеність біблійних цитат неоднакова, а найбільша кількість їх є у п'ятій частині, завдання якої, очевидно, є подати певне теологічне бачення теми премудрості. Найперше потрібно пам'ятати, що 955 р. не існувало повного перекладу Біблії, а найпоширенішим текстом було Богослужбове Євангеліє. Тому посилання на низку книг Старого й Нового Заповітів засвідчує неабияку освіченість книжника, а тому ставить ці ж вимоги й до читача. Це завдання, мабуть, поставив не літописець X ст., а книжник уже пізніших сторіч. До нього підготовлені сучасні носії української та англійської мовокультур.

П. В. Білоус виділяє шість найпоширеніших форм запозичень із Біблії [Білоус 2015б:101–102]. Перша й найпоширеніша група – це прямі цитати для підтвердження думки. Їх у досить невеликому обсязі повісті – аж 11: найбільше походить із Приповістей Соломонових – шість цитат (1:20–22, 24–25, 29–30; 2:2; 8:17; 9:7–8), по одній цитаті є із книг Псалмів (81:5), Ісаї (6:10), Євангелія від Івана (6:37), Першого послання св. апостола Павла до коринтян (1:18) та його ж послання до галатів (3:27).

Цитати не повинні були становити труднощі для перекладу. Однак варто зазначити, що В. В. Яременко переклав цитати, не зазначаючи їхнє біблійне походження. Натомість Л. Є. Махновець намагався занотувати всі цитати, включно з вільно інтерпретованими. Хоча в одному випадку він допустився помилки: не впізнавши цитати із Послання св. апостола Павла до галатів, він запропонував спотворений варіант – «Ти в Христа охрестилася еси і в Христа втілилася» [ЛР 1989:37]. Причиною такого дивного відхилення може бути брак біблійної та літургійної підготовки, адже формула «всі ті, що в Христа

хрестилися, у Христа зодягнулися» співається у літургії св. Івана Золотоуста замість Трисвятого на Різдво Христове, на Богоявлення Господнє, у Лазареву суботу, на Пасху Христову, у всі дні Світлого Тижня, у неділю П'ятидесятниці [Благослови 1996:107]. У тексті В. В. Яременка використано євангельське формулювання [ЗС 2002: кн. 1:525], аналогічна ситуація в англійському тексті [Russian... 1953: 82], який перебував у культурному полі Біблії короля Якова. С. Г. Крос та О. П. Шербовіц-Вецор долучили до тексту перекладу вказівки лише на сім біблійних цитат.

Друга група запозичень – це «переказування фрагментів біблійного тексту, які вмонтовувалися в авторський наратив» [Білоус 2015б:101]:

Біблія (пер. І. І. Огієнка)	Повість (Іпатський список)	Повість (пер. Л. Є. Махновця)
І хто <i>проклинає</i> батька свого чи свою матір, той конче буде забитий. (Вихід 21:17; пор. Левит 20:9)	<i>аще кто ѡ[т]ца или м[а]т[є]рь не слушаєть с[т]м[ь]р[ь]тью да оумреть.</i>	Якщо хто отця чи матері <i>не слухає</i> , – смертю хай умре.
Хто ж шукає <i>мене, мене</i> знайде! (Приповіді 8:17)	<i>ищущи бо прем[ү]др[о]сти ѡбращють.</i>	Бо ті, що шукають <i>премудрості</i> , – знайдуть [її].
Чинить діло <i>безвартне</i> безбожний. (Приповіді 11:18)	<i>дѣлатель неч[ь]стивых далече ѿ разума.</i>	Діла нечестивих далекі <i>від розуму</i> .
<i>Виконане</i> побажання приємне душі. (Приповіді 13:19)	<i>желанье бл[а]говѣрныхъ наслажаєть д[ү]шо.</i>	Бажання <i>благовірних</i> насолоджує душу [їх].

Отож, ця частина містить певну маніпуляцію із цитуванням Біблії. Звісно, рукописна природа тогочасної книжності не сприяла поширенню єдиного канонічного тексту, а в окремих цитатах очевидно є цілеспрямована інтерпретація, зокрема через використання відмінних ключових слів, зокрема «розум» і «повага». Очевидно, у цій комунікативній ситуації маніпуляція відкриває шлях до колективного смислотворення: «Інтеракційна модель комунікації виходить з розуміння інформації як невід'ємної частини комунікації. Комунікацію розглядають не як механічний процес обміну смислами, а як інтерактивний процес вироблення цих смислів, колективну смислотворчу діяльність» [Мартинюк 2013:109]. Крім того, на думку П. П. Толочка, перший приклад

відхилення має не тільки біблійну вартість, а й історичну, адже саме цей фрагмент засвідчує доконану смерть князя Святослава Ігоровича, а отже, він вказує і на час створення повісті про хрещення Ольги (після 972 р.), і на припустиму Божу кару за зневагу до християнської віри [Толочко 2005:20].

Звідси випливає головна перекладацька стратегія – орієнтація насамперед на текст оригіналу, його провідну думку, а в тексті повісті це передусім прослава мудрості й особливо мудрості християнської віри. Усі перекладачі, – українсько- та англійськомовні, – зосереджувалися на тексті оригіналу, але лише Л. Є. Махновець звернув увагу на відхилення літописної інтерпретації від біблійного тексту [ЛР 1989:37].

Третя група біблійних запозичень – це алюзії, яких найрясніше у тексті повісті подано через згадування власних імен з Біблії, а саме такі імена: Енох (Буття 5:24), Ной (Буття 7:7), Аврам та Авімелех (Буття 20:2–15), Лот (Буття 19:10–11), Мойсей і фараон (Вихід 2–14), Давид і Саул (1 Самуїлова 18–19), Ананій, Азарій і Мисаїл (Даниїл 3:19–26), Даниїл (Даниїл 6:13–24). Усі ці імена подано в переліку, що символізує, як Бог оберігає християн. Алюзивні історії висвітлюють чудесний порятунок побожних людей. З одного боку, перекладачам не завдало багато труднощів слідувати за традицією відтворення біблійних імен і супровідних лексичних характеристик. З іншого, – натрапляємо на певні відхилення. У перекладі Л. Є. Махновця простежуємо відхилення від українськомовної біблійної традиції: замість «Енох» подано «Єнох», що відповідає російськомовній біблійній традиції. Цікаво простежити, як перекладачі відтворювали означення Ананія, Азарія і Мисаїла. В оригіналі їх названо «**отроки**» [ПСРЛ 1908: стовп. 50], тоді як у методіївській традиції перекладу Книги пророка Даниїла (Даниїла 1:4) – це «**юноса**», а в симеонівській – «**юношь**» [Евсеїв 1905:4], в острозькій – «**юношь**» [Біблія 2006:1351]. Звідки взялася така відмінність між текстом «Повісті врем'яних літ» і тогочасними перекладами Книги Даниїла, незрозуміло. Можливо, це книжникова інтерпретація, і, відповідно, українські перекладачі дотримувалися її, вдаючись до архаїзації, адже використали лексему «отроки», хоча в українськомовних Бібліях прийнято «юнаки» (переклад І. І. Огієнка) або «хлопці» (переклад І. С. Хоменка). Англійськомовні перекладачі цілком наслідували Біблію короля Якова – «children». Це не дуже відповідає віковим характеристикам, адже «отрокъ (**отроки**)» – це більше вік підлітка з певними відхиленнями у вищу чи нижчу сторону [Срезневській 1902: т. 2: стовп. 764], а «child» може позначати час від народження до юнацького віку [CEOED 1971: т. 1:396].

Четвертий вид біблійних запозичень – «асоціювання з біблійними персонажами, що полягає не тільки у прямому згадуванні чи інтерпретації цих персонажів, а й у зіставленнях з історичними особами свого часу» [Білоус 2015б:101–102] – подано одним асоціативним порівнянням «ефіопська цариця Бількіс–київська княгиня Ольга». Книжник посилається на історію про візит Бількіс до Соломона у пошуках мудрості (1 Царів 10:1–8 або 2 Хроніки 9:1–7), наголошуючи, що біблійна цариця шукала людської мудрості, а Ольга – Божої. У біблійних книгах Бількіс називають «цариця Шеви/савська», однак київський книжник величає її як «царицю ефіопську», що відображено в усіх перекладах.

П'ятий вид біблійних запозичень – використання біблійних символів та алегорій – теж подано нечасто, зокрема формулою: «**ако възлюбви свѣтъ. а тмѣ встави**» [ПСРЛ 1908: стовп. 49]. Протиставлення «світло–пітьма» вжито як у Старому Заповіті (Йов 29:3), так і в Новому (1 Івана 2:9), де пізнання Бога/християнства є одержанням світла, а супротивний стан – це пітьма. Оскільки книжникова інтерпретація та біблійна традиція збігаються, то однакові рівноварті лексичні варіанти бачимо в усіх перекладах. Інший випадок – порівняння Божої мудрості з «перлом многоцінним» – згадано вище.

Шостий вид біблійних запозичень – біблійна лексика та фразеологія – позначають два крайні випадки. Лексема «серце» надзвичайно поширена в Біблії, її вжито приблизно в 900 контекстах. У біблійній культурі символ серця мав широке тлумачення, адже серце вважалось джерелом мудрості, розуму, любові, сміливості, горя й насолоди [Cruden 1868:221]. Таку загальну інтерпретацію переносять і на вторинні біблійні тексти.

Натомість образ «**ѡ свѣти неприазнены**» [ПСРЛ 1908: стовп. 49] зазнав цікавих трансформацій у перекладах, особливо англійськомовному. Якщо пов'язати цей вираз із біблійним контекстом (Псалом 140:9–10), то відповідниками будуть лексеми «пастка»/«тенета»/«сітка» (переклад І. І. Огієнка) або «петля»/«сильце»/«сіті» (переклад І. С. Хоменка). Українські перекладачі вдалися до найближчого фонетичного варіанта – «сіть». Однак в оману їх увело близькозвучне слово «**неприазнь**», яке здебільшого означає не «ворожість», а «зло», «диявол», що мотивоване грецьким поняттям лукавого [Срезневській 1902: т. 2: стовп. 415–416]. У київського книжника наголошено на диявольській пастці, а в українських перекладачів зображено розмитий образ ворогів, які можуть бути і земними, і духовними (як-от диявол).

Англійський вираз «the crafts and assaults of the devil» [Russian... 1953:82] має глибшу інтертекстуальну історію. З англійськомовних перекладів відпо-

відного вірша псалма перекладачі могли взяти або «snare»/«sclaundris»/«nett» (переклад Джона Вікліфа), або «snares»/«trappes»/«nettes» (переклад Майлза Кавердейла), або «snares»/«grennes»/«nettes» (Женевська Біблія), або «snares»/«gins»/«nets» (Біблія короля Якова). Натомість перекладачі запозичили вираз із «Великої літанії», прийнятої в Англіканській церкві [BCP 2006:148]. Вираз походить із «Літанії до Пресвятого Імені Ісуса», яку, ймовірно, уклали святі Бернардин Сієнський та Іван Капістран на початку XV ст. Коли Томас Кранмер реформував літургію для потреб Англіканської церкви і запроваджував англійську мову, він переробив католицькі літанії в одну, яку опублікував 1544 р.: саме так латинський вираз «ab insidiis diaboli», який має корені у латинськомовному перекладі Послання до ефесян (6:11), в англійськомовних перекладах XVI ст. звучить як «ye crafty assautes of the devyll» (переклад Вільяма Тиндейла), «the craftie assautes off the deuell» (переклад Майлза Кавердейла), «the assaultes of the deuyll» (Єпископська Біблія 1568 р.), «the assaultes of the deuil» (Женевська Біблія), перетворився на «the crafts and assaults of the devil», який подібний до інтерпретації київського книжника, адже наголошено на головному виконавці – дияволі, а не на засобах впливу, які можна вважати синонімами до метонімії «сіть». Отож, С. Г. Крос дуже влучно запропонував еквівалент [Russian... 1930:168], хоча він прямо належить до протестантської традиції Англії. У Біблії короля Якова закріплено варіант «the wiles of the devil». У давньоукраїнській традиції відповідний вірш із Послання до ефесян перекладено як «**ПРОТИВОУ КЪЗНЬМЪ НЕПРИГАЗНИНАМЪ**», зокрема у Христинопільському апостолі XII ст. [Христинопіл. апостол XII: арк. 221]. Хоча у слов'янській традиції траплялися й цікавіші версії відтворення, як-от «**ПРОТИВУ ХУДОЖЬСТВУ ДЬАВОЛЮ**» [Воскресенській 1879: 337], та все ж посилання на біблійні контексти в інтертекстах київського літопису й англійського перекладу не збігаються повністю.

Супутне питання до нашого розгляду перекладів може бути таке: чи англійськомовний текст перекладу засвідчує перехід від православнослов'янської традиції до протестантськоанглофонної? На думку Р. Піккіо, православнослов'янська традиція, витворена на основі Біблії, творів Отців Церкви, постанов вселенських соборів тощо, допускала подвійне тлумачення біблійних тем – для тих, хто був обізнаний із цією традицією, і для тих, хто не був: якщо перші брали до уваги прямий контекст та похідні інтерпретаційні моделі, ґрунтовані на християнській/православній традиції, то останні користувалися лише прямим контекстом, тобто «вищий сенс» для першої групи інтерпретаторів мав повчально-виховний ефект для другої [Піккіо 1993:386, 388, 389].

Як ми вже побачили, відчувається вплив протестантської традиції на текст перекладу, але й вона походить від католицької, а ще раніше – від спільного біблійного джерела. Очевидно, у літописі використання біблійних цитат надавало легітимації князівській владі у контексті європейсько-християнської цивілізації, проте це вже вторинний зв'язок із Біблією. Англійськомовні переклади намагалися передати видимість біблійних цитат, а правильне історико-філософське тлумачення залежить уже від підготовленості читача, а не від самих перекладачів.

Отже, з погляду критика перекладу аналіз нарації треба проводити згідно з категоріями, які були б надбудовами над лексичною організацією тексту, а тому взаємозалежали від ключових лексем й через них взаємотлумачилися.

Семантику мотиву, яку зазвичай вивчають на корпусі текстів, можна дослідити на основі корпусу контекстів в одному тексті, залучаючи лексичні дії – протиставлення, суміщення, розподібнення. Усе ж таки існує відмінність між тими, які вжито в оригіналі, і тими, до яких вдалися перекладачі. Система інтерпретаційних бінарностей верифікує вагу й вагомість ужитих ключових лексем.

Увага до ситуативно-культурного контексту стимулює пошук інтерпретації деталей, а це визначає широке розуміння побуту та його естетичності, що охоплює зображення фізичного світу довкола персонажа, його окремих матеріальних речей, і, зокрема, висвітлення певних моделей поведінки через речі. У такий спосіб – через матеріальні показники – відбувається інтерпретація і поведінки, і широкого культурного контексту. Сюди також належать географічні назви зі сталими культурними асоціаціями. Відтворення естетики побуту, що ґрунтується на поєднанні речей і моделей поведінки, визнається успішністю створення відповідного комунікативного ефекту.

Уживання біблійних цитат у тексті літопису надавало певних онтологічних ознак тексту – Богонатхненності, християнськості й цивілізованості. Зрозуміло, що перекладачам доводилося звертати увагу і на оригінал, і на Біблію. Співвідношення біблійної традиції та поезики оригіналу неоднозначне. Загалом біблійна традиція визначала використання набору лексичних варіантів, але перекладачі найбільше взувалися на текст оригіналу і в разі відхилення від біблійної традиції наслідували задум київського книжника. В окремих випадках, де оригінальний текст не накладався на біблійну традицію, англійськомовні перекладачі «коригували» текст.

Підсумовуючи вагомість відтворення наративних категорій, бачимо, наскільки аналіз перекладів показує можливості заглянути в позатекст – у

дуже широкий мовно-історично-культурний контекст, збереження якого не завжди залежить від перекладачів. Натомість у достовірній інтерпретації тексту вирішальна роль належить читачеві. Оцінність перекладам («добрий/поганий», «вірний/невірний») можна давати, тільки якщо окреслено ціль ужитку, адже відтворити усю інтерпретаційну потугу оригіналу неможливо.

3.2. КОНДАКАРНА ПОЕТИКА ЖИТІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

(«Сказання, страждання й похвала
святим мученикам Борису й Глібу»)

Візантійська гимнографія виробила чимало жанрів для прославлення християнських цінностей, застосовуючи широкий спектр засобів для ораторсько-дидактичних цілей. Побудовані за вимогами середньогрецької мови, візантійські гимни перейшли з певними змінами на слов'янський ґрунт: «Тож не всі правила й досягнення візантійської гимнографії по-справжньому подолали мовний бар'єр. ... Однак уважати слов'янськомовні гимни й молитви просто прозовими або ритмічно-прозовими видається надто спрощено. Слов'янська гимнографія нагромадила такі багатства – ідейно-образні, стилістичні, ритмічні, композиційні, інтонаційні, змістові та почуттєві, – що втрата певної вишуканості форми не могла суттєво змінити природу самого жанру. Як наслідок, якщо вимір довжини рядка слов'янськомовних гимнів і молитов здебільшого унеможливило зробити висновок, що це – поезія, то її *читання* таку можливість дає» (курсив автора. – *Т. III.*) [Прохоров 1972:130]. Надмірний вплив візантійського письменства на старокиївське визначає наявність елементів гимнової поезики не тільки в поезії, а й у прозових жанрах.

Розрізнення між поезією та прозою в історичному розвитку не завжди можна провести чітко. Ю. М. Лотман доводить, що з погляду історичної естетики поезія з'явилася першою та визначила розвиток художньої прози, яка з часом витіснила поезію [Ю.М. Лотман... 1994:75–76]. Відповідно, прозу належить розглядати як вище і складніше явище, ніж поезію, адже простота стає художньою рисою, особливо для давньоукраїнської літератури теперішнього позірної простота зовсім не була такою для її сучасників [Ю.М. Лотман... 1994:77]. Питання про поетичну основу середньовічної прози на прикладі наших літописів серед перших поставив І. Я. Франко, акцентуючи на тонічному вірші літописних оповідей – «з нерівним числом складів, але з досить

рівномірним числом наголосів, т[ак] зв[аним] музикальним розміром, у якому чергуються вірші з 3, 4 і 5 наголосів» [Франко 1976: т. 6:10–11].

У дослідженнях віршознавців та сучасних істориків української літератури почали вживати термін «кондакарний¹ вірш». Поетичність такого твору ґрунтується на вільному тонічному вірші, який найчастіше вживають в акафістах [Тарановский 2000:257]. Кондакарний вірш – це двоскладовий тонічний вірш, який використовує складну багатозначну систему повторів і вживається для створення медитативного темпу оповіді. «Кондакарна поетика» може стати містком, який поєднає віршові засади гимнографії та синкретичні форми давньої прози. Житійна література – це незаконсервовані тексти, які зберігалися лише в єдиній укладеній формі. Найяскравіший приклад – це «Борисоглібський цикл», який із різночитаннями у відмінних жанрах – літописна стаття, повість, акафіст – містить все ж однакові поетичні формули.

Ритмізована проза як об'єкт перекладу. Ритмічність прози не завжди сприймають як стильову ознаку тексту, що має виражально-семантичне навантаження. В українській літературі найранішого періоду ритмічність прози свідчила не тільки про перехід від поетичного мислення до прозового, а й про вагомість читання як ознаку синкретичного мистецтва. Мандрування фрагментів тексту із жанру в жанр – від молитви й гимну до оповіді й опису – показує, як старокиївський автор бачив свою місію у збереженні й покращенні вже наявного тексту. Нерозроблена строга жанрова диференціація змушує і нас дивитися на ці речі синкретично або поліфункційно. У цьому полягає основна складність сприйняття пам'ятки XI–XII ст. – **«сѣказаник и страсть и похвала святюю мѹченикоу бориса и глѣба»**. Її текст можна розглядати як з погляду історичного жанру літописної статті, так і з погляду релігійного жанру акафіста. Відповідно, звідси впливає її молитовність і певний трансцендентальний ритм читання (або проголошення), який є дуже бажаний у церковному промовлянні.

Термін і поняття «ритм прози» мають суперечливі визначення в літературознавстві, а тому виникла потреба уточнити їх з погляду природи художньої прози. Н. Л. Федорак уводить окремий термін «темп розповіді», який позначає «один із вищих ідейно-тематичних комплексів літопису, своєрідний четвертий вимір (поруч із часом, простором і героєм) твору, пов'язаний із

---

¹ Побутує також назва «молитвословний», проте вважаємо, що правильний термін міг би бути лише «молитовний», оскільки «молитвослов» – це загальна збірка молитов, а не конкретний текст чи взірєць.

рухом, що надає образу історії поліфонічного звучання» [Федорак 2005:106]. Однозначно, це поняття має вагомість для літературознавчого аналізу тексту й може висвітлити своєрідності оповіді у ширшому композиційному контексті. Водночас звертаємо увагу на поетичну основу цього тексту, а тому застосовуємо бачення пам'ятки як поетичного тексту.

Уважатимемо також, що для перекладача цієї пам'ятки неважливо знати, яка її частина передувала хронологічно: чи акафісна, чи літописно-оповідева. Найголовніше те, що «Сказання» належить до житійної літератури, а отже, мусить викликати глибокі роздуми, які можуть супроводжуватися й стимулюватися спокійним мелодійним ритмом.

Грунтуючись на думці І. Я. Франка, що просодійна система цього твору є тонічною, увагу приділяємо кількості наголосів, а не кількості складів. Цю Франкову ідею не розвивали в українському літературознавстві. І. Я. Франко також звернув увагу на об'єм віршового метру: «Треба зазначити, що найменшою віршовою мірою в віршах нашого літопису являється вірш із двома наголосами, який іноді не буває половиною вірша з чотирма наголосами, а творить окрему віршову цілість» [Франко 1976:11].

Керуючись цими настановами, спробуємо поділити фрагмент «Сказання» на тонічні віршові частини. Оригінальний фрагмент звучить так: «**таче бысть вечеръ и повелѣ пѣти вечеръною, а самъ вълѣзъ въ шатъръ свои начатъ молитвоу творити вечерною съ слъзами горькими и частыимъ въздыханиемъ, и стонаниемъ многымъ. по сихъ леже съпати, и баше сънъ юго въ мънозѣ мысли и въ печали крѣпцыѣ и тяжцыѣ и страшныѣ: како предатися на страсть, како пострадати и течение съкончати и вѣроу съблести, тако да и щадимыи вѣньць приметъ от роуки вседержителевы» [Бугославський 1928:122, *пор.* 143].**

У віршовій формі, розбитій на тонічні синтагми, оригінал і новоукраїнський переклад можна зобразити так:

1. таче бысть вечеръ	1. ...а настав вечір –
2. и повелѣ пѣти вечеръною,	2. повелів вечірню співати,
3. а самъ вълѣзъ въ шатъръ свои	3. [----]
4. начатъ молитвоу	4. а сам почав зі слъзами
5. творити вечерною	5. молитви творити
6. съ слъзами горькими	6. з частими зітханнями
7. и частыимъ въздыханиемъ,	7. і зі стогами численними, –
8. и стонаниемъ многымъ.	8. по тому ліг спати.
9. по сихъ леже съпати,	

10. и бѣше сънѣ кого	9. І були вві сні його
11. въ мѣнозѣ мысли	10. численні думки
12. и въ печали крѣпѣцѣ	11. і печалі міцні,
13. и тяжѣцѣ и страшнѣ:	12. і тяжкі, і страшні:
14. како предатися на страсть,	13. як віддатись на <u>страсть</u>
15. како пострадати	14. і як відтерпіти
16. и течениє съконьчати	15. і віру утримать,
17. и вѣроу съблюсти,	16. [----]
18. како да и щадимыи	17. як він щадимий вінець
19. вѣньць приметъ	18. прийме від
20. от роуки вьседържителевы.	19. руки вседержительної.
- [ЗС 2002: кн. 1:234]

За таким поділом реконструкція оригінального уривку мала би містити 40 наголосів на 20 рядків тексту. Гіпотетично, так є, за винятком рядків 2–3, де логіка викладу може розмістити три наголоси в другому рядку й лише один – у третьому. Зокрема, вважатимемо, що «шательрь» і «вѣньць» мають два склади, адже «в XI ст. зредуковані голосні [ъ] і [ь] у мові східних слов'ян ще не зникли, а існували як самостійні фонемі» [ІУМ 1979: т. Фонетика:177]. Перед нами – текст, який можна співати чи проголошувати у мелізматичній манері.

Український перекладач В. О. Шевчук повторює здебільшого тонічну метрику оригіналу. Головною причиною цього є застосування аналогічних форм і лексичного матеріалу, що й в оригіналі. Перекладачеві не доводиться зайвий раз замислюватися над структурою тексту, оскільки можна наслідувати послідовність синтагм оригіналу. Окремі пропуски й перестановки в тексті новоукраїнського перекладу зумовлено тим, що перекладач послуговувався текстом із «Торжественника» XVI ст., а не текстом із «Успенського збірника» XII ст. чи реконструкцією С. О. Бугославського, що їх уважають авторитетнішими варіантами і які є основою англійськомовних перекладів.

1. Then evening came,	1. Then evening came.
2. and Boris ordered	2. And he commanded (1)
3. vespers to be sung	3. that Vespers be chanted
4. but himself went	4. but himself entered his tent
5. into his tent	5. and began to say
6. and began (1)	6. the evening prayer
7. his evening prayer	7. with bitter tears,
8. with bitter tears	8. frequent sighs
9. and frequent sighing	9. and much groaning.
10. and much moaning. (1)	10. Afterwards he lay down to sleep.

11. Then he lay down to sleep ,	11. And his sleep was troubled
12. and his sleep was filled	12. by many thoughts
13. with much thought (1)	13. and a great , heavy ,
14. and grief , heavy ,	14. and terrible grief :
15. burdensome , and frightful ,	15. How to give himself up
16. about how he would be given	16. to the martyr's passion ;
17. over to his passion ,	17. how to suffer (1)
18. how he would endure	18. and end the course
19. and finish the course	19. and keep the faith
20. and keep the faith ,	20. so as to receive (1)
21. so that he would receive	21. the predestined crown
22. from the hand of the Almighty	22. from the hands of the Almighty .
23. the crown set aside for him.	[Narrative 1983:177]
- [Hagiography 1992:102]

Тонічне віршування англійської мови будується на дещо інших засадах, ніж українське. Причина такого стану полягає в різноскладовості слів: англійських односкладових слів більше; крім того, вони не відмінюються й не отримують додаткового складу, зате іменники потребують артиклів. Якщо українська тоніка чисто акцентуаційна, то англійська – логічно-акцентуаційна: односкладові значеннєві слова англійської мови отримуватимуть синтагматичний наголос у тексті.

На питання, чи витримано еквілінеарність в англійських перекладах, можемо відповісти ствердно, але неоднозначно. Елемент індивідуальної інтерпретації тут теж наявний: зокрема у перекладі П. Голінгзворта рядки 4 і 5 можна трактувати і як одну синтагму, і як дві. Ми орієнтуємося на оригінальний двоскладовий метр, а тому вичленовуємо саме два головні слова – і значеннєві, і допоміжні. З огляду на сумарну кількість складів у сусідніх рядках логічним є запропонувати поділ цього фрагмента на два рядки.

Повтори як основа кондакарної ритміки. В античній системі «прикрашувальних» найбільшу роль відігравали повтори [Гринцер 1986:97]. Очевидно, вони й визначали поезику давньоукраїнської гимнографії: «повторність сприяла запам'ятовуванню, а також створювала особливу фонічну барву, яка призначалася для досягнення емоційної виразовості творів, призначених для виконання вслух» [Сиротинська 2014:248]. У тексті «Сказання» вдалося виявити 17 видів повторів, які допомагають досягнути глибини використання

мовних засобів для впровадження паралелізму як стимулу до ритмізованого читання й медитування.¹

1. Епаналепса (багатократний повтор слова в рамках одного періоду [Поэтика 2008:282; Домбровський 1923:68–69])

како не вѣсхотѣ славы мира сего како не вѣсхотѣ веселитися съ чѣстьными вельможами. како не вѣсхотѣ величиа кже въ житии семь. [Бугославський 1928:125].	Та ж бо не захотів він слави світу сього і не зволив веселитися з чесними вельможами [...], і не захотів вічності у сьому житті... [ЗС 2002: кн. 1: 236]	How is it that he did not desire the glory of this world? How is it that he did not desire to revel with noble magnates? How did he not desire greatness in this life? [Hagiography 1992:106]	For surely he did not desire the glory of this world; he did not desire revels with venerable nobles; he did not desire the grandeur found in this life! [Narrative 1983:183]
---	---	---	---

Період можна трактувати по-різному. Оскільки пунктуація давніх текстів дуже суперечлива, то членування на речення й періоди має виключно логічну основу. Присутність однакових слів близько один від одного можна розглядати як частину ідейного фрагменту, і, відповідно, можна надавати повторюваним словам функцій-сигналів про значущість цих слів. Ключовим словом цього фрагмента є «хотіти», яке визначає три однакові антицінності морального життя – слава, бомонд і самовозвеличення. Повторюваність одного дієслова допомагає через мову й композицію позначити однакове ставлення й однакову вагомість цих антицінностей, що втрачено частково в українському перекладі. До речі, в українському перекладі порушено значення: велич перетворилася у вічність.

2. Анафора

оувы мнѣ. [Бугославський 1928:117, 118, 127]	Горе мені [ЗС 2002: кн. 1: 232, 237]	Woe is me [Hagiography 1992:100, 107]	Woe unto me [Narrative 1983:185]
--	--	---	--

¹ У цьому дослідженні увагу звернено на формальні повторювані структури без урахування впливів прототекстів на рівні міжтекстових паралелізмів і цитат. На матеріалі «Читання про святих Бориса й Гліба» Д. Фрейданк аналізує велику кількість образних і сюжетних паралелей між біблійними прототекстами й Борисоглібським циклом [Фрейданк 1985].

слава ти [Бугославський 1928:124]	Слава тобі [ЗС 2002: кн. 1: 235]	Glory to Thee [Hagiography 1992:105]	Glory be to Thee [Narrative 1983:181]
спасися [Бугославський 1928:129]	Спасися [ЗС 2002: кн. 1: 238]	Farewell [Hagiography 1992:109]	Save yourself [Narrative 1983:189]

Як можемо судити з погляду читача, анафора виконувала й пунктуаційну функцію. Оскільки пунктуаційна система майже не існувала, для синтаксичного поділу використовували систему «ритмічних сигналів», найсильніші з яких – кличний відмінок та наказовий спосіб, а також синтаксична інверсія [Тарановский 2000:257]. Хоча ця концепція має своїх критиків [Даниленко 2008:65], та все ж доводиться визнати, що саме анафора (яка охоплює також полісиндетон на основі повторів сполучників «**како**» та «**и**») є найзручнішим засобом для членування речень.

Ідея повторів має пунктуаційне значення і для сучасного ритмомелодійного читання, хоча сама ідея повторення не становить особливих труднощів для виявлення і втілення в перекладі. Так, в емоційно насажених монологіях оригіналу «Сказання» вони демонструють особливу патетичність плачу чи молитви. Такі ж функції повтори виконують і в перекладах.

3. Епіфора

господи мой [Бугославський 1928:115].	Господи мій [ЗС 2002: кн. 1: 232]	my Lord [Hagiography 1992:100]	my Lord [Narrative 1983:171]
--	---	--------------------------------------	------------------------------------

Формула-епіфора має силу завершального видиху, що закінчує синтагму-речення. Оскільки її вживали в медитаціях «Сказання», то вона майже рівнозначна до кінцевої формули «**аминь**», що позначає віддавання себе на волю Божу і заспокоєння емоційних переживань.

Як традиційну формулу, її легко виявити, а отже, перекладачі звертали на неї увагу, мимоволі відтворюючи й ритмомелодичну модель оригіналу.

4. Цикл (повтор слова на початку й у кінці синтагми або періоду [Поэтика 2008:282; Домбровський 1923:72])

братик пристоупивъше съконьчанте слоужьбоу вашу и	Братіє, приступіте і кінчайте службу вашу, і хай буде	Brothers, draw near and finish your task, and let there be	Brethren, end the service you have begun; and peace be unto
--	---	--	---

БОУДИ МИРЪ БРАТОУ МОЮМОУ И ВАМЪ БРАТНІК. [Бугославський 1928:125]	мир господину, братові мойому, і вам братіє! [ЗС 2002: кн. 1: 236]	peace to my brother and to you, brothers. [Hagiography 1992:106]	my brother, and unto you, my brethren. [Narrative 1983:181]
НЕ БРЕЗЪТЕ братие и господьк НЕ БРЕЗЪТЕ. [Бугославський 1928:128]	Господинове мої, не ображайте мене... [ЗС 2002: кн. 1: 238]	Spare me, brothers and lords, spare me! [Hagiography 1992:108]	Leave me alone, brethren and lords, leave me alone! [Narrative 1983:189]

Крім стилістичного, цикл також мав пунктуаційне навантаження: він відкривав і закривав речення. А водночас повтор фраз надавав їм ще й контекстного значення особливості. Звертання «**БРАТНІК**» чи прохання «**НЕ БРЕЗЪТЕ**», промовлені до убивць, дисонують із настановою мовця: мовець немовби очікує чуда або намагається вплинути на убивць. Тому повтор цих слів такий важливий для створення емоційної дії фрагмента. І хоча цей стилістичний засіб теж легко перекладається, деколи перекладачевий задум (як-от в українському перекладі) міняє потугу тексту.

5. Анномінація (фонічно подібні слова з одного кореня в різних видах і формах [Домбровський 1923:81])

ГОСПОДИ БОЖЕ МОЙ МНОГОМИЛОСТИВЫЙ И МИЛОСТИВЫЙ И ПРЕМИЛОСТИВЕ [Бугославський 1928:124]	Господи, Боже всемилюстивий і премилюстивий... [ЗС 2002: кн. 1: 235]	O, Lord my God, God of many much- merciful and merciful and most- merciful one! [Hagiography 1992:105]	God of many mercies, my merciful and most merciful Lord! [Narrative 1983:181]
--	--	--	--

Анномінація сприяє гіперболізації образу, що логічно може бути дещо суперечливим, адже «**МНОГОМИЛОСТИВЫЙ**» і «**МИЛОСТИВЫЙ**» мали би бути різні поняття, а отже, відбувається стирання семантичних меж заради підсилення основної семантичної риси образу.

Український перекладач учинив логічно: використавши спільнокореневий прикметник із різними префіксами, він створив образ із двома доповнювальними рисами, які все ж таки відмінні від оригінального образу. Тут маємо

приклад повтору слова з різними префіксами – *парегменону* [Трифорова 2012: 220]. Англійський переклад містить невиразний зміст, аналогічний до оригінального: перекладач вдавня до калькування, виокремлюючи цю рису як своєрідність давньоукраїнського тексту.

6. Поліптот (повтор слова в різних відмінках [Поэтика 2008:282])

всьє соуѣта и соуѣтнїє соуѣтнїю боудн. [Бугославський 1928:119]	Все марнота і розрух, і зваба в світі сім є...	All is vanity ; and let vanity be to vanity . [Hagiography 1992:101]	Vanity of vanities ; all is vanity ! [Narrative 1983:173]
приложю къ безаконїю оубо безакинк. [безаконик] [Бугославський 1928:126]	...прикладу отожд безаконня до безаконня...	I shall add iniquity to iniquity ! [Hagiography 1992:107]	Thus I shall add iniquity to iniquity ! [Narrative 1983:185]
по истинѣ вы цесарѣ ц[є]саремъ и князѣ княземъ. [Бугославський 1928:135]	Воістину, ви царі є царям і князі князям...	In truth, you are emperors over emperors and princes over princes . [Hagiography 1992:114]	Verily, you are rulers of rulers and princes of princes ... [Narrative 1983:201]

Поліптот був дуже поширений у давній поезії. Відповідні традиції зберігають і донині синтетичні мови. Натомість в аналітичних мовах ресурси для поліптоту дуже обмежені. Якщо в українській мові базовими частинами мови для поліптоту є іменники та дієслова, трохи рідше займенники, числівники і прикметники, то в англійській – це, головне, дієслова, а також займенники. «Нова принстонська енциклопедія поезії та поетики» дає таке визначення поліптоту: «повтор слова зі зміною його частини мови або зі зміненими формами його кореня чи основи» [NPEPP 1993:967].

Отожд, виражальність поліптоту у цих фрагментах різна: якщо в оригіналі його вживають досить часто, то в українському перекладі – рідше, що можна пояснити перекладачевою волею. В англійському перекладі поліптот замінено на епаналепсу.

7. Figura etymologica (використання при дієслові предмета, утвореного з того-таки дієслівного кореня [Домбровський 1923:81])

<p>ОТЪ ДВОЮ ПЛАЧЮ ПЛАЧЮСЯ И СТЕНЮ. ДЪВЮЮ СЪТОВАНИЮ СЪТЮЮ. И ЧОУЖЮ. [Бугославський 1928:127]</p>	<p>...про двох я плачу і стогну, про двох, жалкуючи, тужу... [ЗС 2002: кн. 1: 237]</p>	<p>I weep and moan from double sorrow, and I grieve and lament a double lamentation! [Hagiography 1992:107]</p>	<p>With twofold weeping I weep and moan, with twofold grief I grieve and groan. [Narrative 1983:185]</p>
<p>И ВЪЗРАДОУАСТАСЯ РАДОСТЮ ВЕЛИКОЮ НЕИЗДРЕЧЕНЫЮ. [Бугославський 1928:130]</p>	<p>...і зрадів радістю... [ЗС 2002: кн. 1: 239]</p>	<p>...and they rejoiced in the great and unspeakable joy... [Hagiography 1992:110]</p>	<p>...and they rejoiced in the great ineffable joy... [Narrative 1983:193]</p>

Із обраного фрагмента бачимо, як давні літератори активно використовували цей стилістичний засіб. Водночас переклади зафіксували, що не існує прямих мовних заперечень для відтворення цього засобу сучасними мовами. Невідповідність кількості таких фігур в оригіналі і в перекладах можна пояснити особистим вибором перекладачів, звертаючи увагу і на той факт, що в сучасній поезії це є рідкісний стилістичний засіб.

8. Гомеотелевтон (самостійна фігура експресивної синтакси, що містить однакове завершення двох чи декількох фраз, зумовлена граматично; її частковий випадок – *гомеооптон* – фігура з подібними відмінковими закінченнями [Макар 2013:200])

<p>И КЪ ГОСПОДОУ БОГОУ МОЛИТВОУ НАШЮ ОУСЪРДЬНО ПРІНЕСИТА. ТАКО СЪГРѢШИХОМЪ ЗЪЛО И БЕЗАКОНЬНОВАХОМЪ ПРЕМЪНОГО. И БЕЦИНЬСТВОВАХОМЪ ПАЧЕ МЪРЫ И</p>	<p>...як грішники великі і без- законні понад міру... [ЗС 2002: кн. 1: 241]</p>	<p>Offer our prayer ardently to the Lord God, for we have sinned exceedingly, greatly transgressed, and lived disorderly beyond measure.</p>	<p>And carry with- out wearying our prayer to the Lord God, as we have sinned much, we have committed num- berless outrages, and we have</p>
---	---	--	--

<p>преизлиха. [Бугославський 1928:136]</p>	<p>[Hagiography 1992:115]</p>	<p>raged beyond measure and in the extreme. [Narrative 1983: 203]</p>
---	-----------------------------------	--

Такий спосіб повторення сприяв виникненню рим, а тому вважають, що він немовби облагороджує текст, указуючи на його урочистість [Žytko 2002: 103]. Зрозуміло, що повторення закінчень впливає на мелодичну структуру. Однак відмінність між структурами мов проявляється дуже чітко: синтетичні мови мають більше шляхів вираження засобу, ніж аналітичні.

9. Гомеарктон (гомойарктон, повтор слів з однаковими префіксами [Трифоновна 2012:220])

<p>да не придетъ на ны зъло. и рана да не пристоу [пи]ть къ телеси твоемоу и рабъ ваю. [Бугославський 1928:136]</p>	<p>[----]</p>	<p>Let not evil come upon us, and let no harm come upon the bodies of your servants! [Hagiography 1992:115]</p>	<p>... that evil may not come to us, and that plague may not afflict your body and that of your servants. [Narrative 1983:203]</p>
--	---------------	---	--

<p>тѣмъ же привѣгаемъ къ вама и съ слъзами припадающе молимъся. да не придетъ на ны нога гърдына. и роука грѣшница не погубить насъ. [Бугославський 1928:136]</p>	<p>[----]</p>	<p>Therefore, we hasten to you, and with tears and prostrations we pray, «Let not the foot of pride come against us, and let not the hand of sinners destroy us...» [Hagiography 1992:115]</p>	<p>Therefore we hasten to you, and falling before you in tears, we pray that the foot of the proud shall not trample upon us, nor the hand of sinner destroy us... [Narrative 1983:203]</p>
--	---------------	--	---

Повтор префіксів значною мірою залежить від граматичної структури мови. Бачимо, що в зіставлюваній парі мов дієслівні префікси оригіналу не можна відтворити граматичними засобами, а тому синтаксичний паралелізм сусідніх конструкцій замінчатиме виражальні функції гомеарктону.

10. Градація (клімакс та антиклімакс – повтор однорідних членів речення з відповідним підсиленням чи послабленням семантики [Поэтика 2008:282])

ТЪМЪ И СОЛОМОНЪ	Тим-то і Соломон	That is why	For Solomon,
ВСЕ ПРОШЪДЪ	все пройшов , усе	Solomon, who	having passed
ВСІА ВИДѢВЪ	побачив , усе	had experienced	through all things,
ВСІА СЪТЪЖАВЪ. И	збирав і стягав і,	everything, had	having seen all
СЪВЪКЪПИВЪ рече.	роздивившись	seen all things,	things, having
[Бугославський	усе, сказав... [ЗС	and had acquired	acquired and
1928:119]	2002: кн. 1:232]	and accumulated	accumulated all
		all things, said...	things, did say...
		[Hagiography	[Narrative
		1992:101]	1983:173]

У тексті «Сказання» простежуємо поширені перелічення, які інколи мають сумнівну градаційну силу. Здебільшого, вони надають тексту більшої динамічності. Градація виконує доповнювальну функцію. В обраному фрагменті можна виділити три наслідкові рівні «**прошъдъ–видѣвъ–сътъжавъ и съвъкѣпивъ**»: без попереднього рівня не було би наступного, а тому останній рівень є семантично насиченішим, ніж попередні. З такого погляду дійсно можна визнати наявність градації у цьому фрагменті. Перекладачі наслідували повтори оригіналу, і це не стало особливою проблемою перекладу.

11. Плеоназм

ТЪГДА ПРИЗЪВА	Тоді проклятий	Thereupon the	Then the thrice-
КЪ СЕБЕ ОКАННЫЙ	Святополк	accursed, thrice-	accursed
ТРЪКЛАТЫЙ	закликав...	damned Svjato-	Svjatopolk
СВЯТОПЪЛКЪ...	[ЗС 2002: кн. 1:	polk summoned...	summoned...
[Бугославський	233]	[Hagiography	[Narrative
1928:121]		1992:102]	1983:175]
ПОНОШЕНІА	отуда	the reproaches of	the scorn of the
ПОНОСЯЩИХЪ	[ЗС 2002: кн. 1:	them that	scorners
[Бугославський	237]	reproach	[Narrative
1928:126]		[Hagiography	1983:185]
		1992:107]	
ПРЕДИВЪНАІА	предивні чудеса	the marvelous	the most won-
ЧЮДЕСА	[ЗС 2002: кн. 1:	miracles	drous miracles
[Бугославський	241]	[Hagiography	[Narrative
1928:134]		1992:113]	1983:199]

сѣкровище	скарб	a precious	a treasure most
мѣногоцѣбно	багатоцінний	treasure	valuable
[Бугославський 1928:135]	[ЗС 2002: кн. 1:241]	[Hagiography 1992:115]	[Narrative 1983:201]
блистаниє	блискаючи	the gleaming	the flash of
оружна. и	оружжям і	weapons and bare	weapons and the
мечнок	оголеними	swords	unsheathing of
оцѣценик.	мечами	[Hagiography	swords
[Бугославський 1928:123]	[ЗС 2002: кн. 1: 235]	1992:105]	[Narrative 1983:179]

Плеоназм виявився досить частим стилістичним засобом. Імовірно, на такий стан речей вплинула тонічна метрика, а плеоназм досить добре утримує цілісну поетичну синтагму з двома наголосами. В останньому випадку бачимо приклад плеоназму на рівні сусідніх поетичних синтагм, який повністю відтворено в перекладах, як і інші випадки його вживання.

12. Подвоєння

оувы мнѣ оувы мнѣ	Горе мені, горе мені...	Woe is me, woe is me!	Woe unto me, woe unto me!
[Бугославський 1928:118, 127, 129]	[ЗС 2002: кн. 1: 232] С. 237, 238 – не від- творено.	[Hagiography 1992:100, 107, 109]	[Narrative 1983:169, 185, 191]

Виразальна сила подвоєння цілої фрази не потребує додаткового пояснення в медитативних монологах-плачах. Автор наголошує на моменті горя, який далі проходить по канві всього тексту. Особливих труднощів для перекладу не існує.

13. Паралелізм

оубо володимирѣ имѣаше синовѣ. вѣ [12]. не отъ ѣдиноя жены нѣ отъ раснѣ матерѣ нхѣ.	Цей Володимир мав дванадцять синів не від однієї жони, але від різних матерів.	Volodimer had twelve sons, not from one wife, but from different mothers.	Now this Volodimir had twelve sons, not by one wife , but by their several mothers.
[Бугославський 1928:116]	[ЗС 2002: кн. 1: 231]	[Hagiography 1992:97]	[Narrative 1983:183]

Паралельні конструкції найбільше сприяють ритмізованому сприйняттю тексту. Вони легкі для відчитування і, відповідно, легкі для відтворення: модель перекладу, застосовану в першому випадку, наслідують в інших. У перекладі М. Кантора додане зайве означення позначилося на втраті ритму фрагмента.

14. Повтор ключових слів

<p>родъ правыхъ БЛАГОСЛОВИТЬСЯ рече пророкъ. и сѣмѣ ихъ въ БЛАГОСЛОВЕННИ боудеть. [Бугославський 1928:115]</p>	<p>«Не буде невинним лихий, – каже пророк, – а нащадок праведних захований буде». [ЗС 2002: кн. 1: 231]</p>	<p>«The generation of the upright shall be blessed», said the Prophet, «and their seed shall be blessed. [Hagiography 1992:97]</p>	<p>The generation of the righteous shall be blessed, said the prophet, and their seed shall be blessed. [Narrative 1983:165]</p>
<p>и бѣаше въ днь соуботный въ тоузѣ и печали оудроучьнѣмъ сърдьцьмъ. и вълѣзъ въ шатръ свой плакашеса сокроушенѣмъ сърдьцьмъ. [Бугославський 1928:121]</p>	<p>Був день суботній, був він у тузі-печалі, вельми засумований серцем. Зайшов у своє шатро, плакав... [ЗС 2002: кн. 1: 234]</p>	<p>It was a Saturday, and he was in distress and grief, heavy of heart. Going into his tent, he wept with a broken heart... [Hagiography 1992:103]</p>	<p>On the Sabbath day he was in distress and grief, and his heart was oppressed. And he entered his tent and wept with a broken heart... [Narrative 1983:175]</p>
<p>да кѣлико слышаху СЛОВЕСА кго. отъ СЛЪЗЪ не можааху ни СЛОВЕСЕ реци отъ страха же и печали горькы и мъногихъ СЛЪЗЪ. [Бугославський 1928:125]</p>	<p>Чуючи слова його слізні, не можучи ані слова сказати від страху і печалі лютої... [ЗС 2002: кн. 1: 236]</p>	<p>All those who heard his words could not utter a word due to their tears and fear and bitter grief... [Hagiography 1992:106]</p>	<p>And all those hearing his words were unable to utter a single word because of tears and fear, and bitter grief and much weeping... [Narrative 1983:181, 183]</p>

Повторне використання слів або навіть комбінацій звертає нашу увагу на особливість цих слів, їхній ключовий статус і стимулює пошук глибших символів. В українській культурі серце є центром і духовного життя, і емоційного життя, і життя загалом. Тому саме серце є символом емоційного стану героя із другого прикладу. Натомість у третьому прикладі спостерігаємо повторення вишуканого протиставлення «слова – сльози», яке фактично об'єднує сім поетичних синтагм в один період. У перекладах ці складні формули повторення смислів не завжди відтворено з погляду композиції частин твору.

15. Алітерації

видѣша свѣтъ и свѣщѣ въ поустѣ мѣстѣ [Бугославський 1928:133]	...світло бачили і свічі в порожнім місці. [ЗС 2002: кн. 1: 240]	... they had seen a light and candles in a deserted place. [Hagiography 1992:113]	... they had seen a light and candles in a deserted place. [Narrative 1983:197]
такъ богоу съхранивъшю своего страстърпца тѣло. [Бугославський 1928:133–134]	Так було збережено страстотерпцеве тіло... [ЗС 2002: кн. 1: 240]	Thus had God guarded the body of His passion-sufferer! [Hagiography 1992:113]	Thus had God preserved the body of His martyr! [Narrative 1983:199]
нъ о немъже начахъ си съкажемъ оубо сице. [Бугославський 1928:116–117]	[----]	Rather let us return to the matter with which we began. [Hagiography 1992:98]	We shall now tell of those whom the story concerns. [Narrative 1983:167]

Алітерації додають мелодійності й виражальності алітерованим компонентам. Очевидно, перекладачі не звертали увагу на цей фонетичний повтор, який однозначно не є головним, але доповнював загальну музичну картину.

16. Парономазія (повтор голосних і приголосних звуків, який накладається на протиставлення значень суміжних слів)

Дѹша ми съмысль съмоуцакѣтъ [Бугославський 1928:118]	...душа мені помисл гнітить... [ЗС 2002: кн. 1: 232]	...my soul confuses my thought... [Hagiography 1992:100]	...my soul confuses my mind... [Narrative 1983: 169]
--	---	---	---

г[оспод]ь гъродымъ противитьса [Бугославський 1928:118]	Бог противиться гордим... [ЗС 2002: кн. 1: 232]	The Lord resisteth the proud... [Hagiography 1992:100]	God resisteth the proud... [Narrative 1983: 171]
--	--	---	---

Сконденсована структура висловлювання, яка стала можливою завдяки відмінкам, є стилістичною окрасою давньоукраїнського тексту, особливо в такому чітко ритмізованому тексті. Однак перекладачі не звернули уваги на афористичність параномазійних висловлювань. Навіть в українському тексті перекладач знівелював цей звуковий повтор, хоча існувала дуже сприятлива передумова його відтворення – ужити лексему «Господь».

17. Полісиндетон

и како оуслыша с[ва]тын борисъ начатъ тѣлѣмъ оутърпывати и лице юго въсе слъзъ испѣлниса. и слъзами разли- вагасѣ и не могли г[лаго]лати. [Бугославський 1928:117]	Почувши про се, Борис почав тілом утерпати і залився слізьми, уми- ленно кажучи... [ЗС 2002: кн. 1: 232]	When holy Boris heard this, he grew weak in body and his face was all covered with tears. As the tears poured forth, he was able to speak... [Hagiography 1992:100]	And when the saintly Boris heard this he grew weak in body, and his entire face was covered with tears. And being choked with tears, he could not speak... [Narrative 1983: 169]
и си рекъша оумилнстасѣ. и абни оузърѣ текоуцинихъ къ шатърѹ блистаник орѹжнѣ. и мечьнок оцѣщеник. и без милости прободено бысть чьстьнок и многом[и]л[о]сти вок тѣло с[ва]т[а]го и бл[а]женаго х[ристо]ва	Тоді вони побачили, як мчать до шатра, блискаючи оружжям і оголеними мечами, як скочили і без милості ... і так пробито було вельми милостиве тіло блаженного Бориса. [ЗС 2002: кн. 1: 235]	Saying these things, they were filled with sadness. Of a sudden Boris saw the gleaming weapons and bare swords of the men running towards the tent. Mercilessly the noble and much-merciful body of Boris, the holy	And having said this, they were saddened. And at that moment he saw those running toward the tent, the flash of weapons and the unsheathing of swords. And the venerable body of the most merciful Boris, Christ's holy and blessed

страстотърпыца
бориса
[Бугославський
1928:123]

and blessed   martyr, was
passion-bearer of   pierced without
Christ, was run   mercy. [Narrative
through **and**   1983:179]
pierced...
[Hagiography
1992:104–105]

Повтор сполучників у цьому тексті навряд чи можна вважати стилістичною окрасою. Зрозуміло, що їхня головна функція – пунктуаційна, хоча й допомагає створювати ритм. Саме тому перекладачі переважно або вживали пунктуаційні знаки, або урізноманітнювали сполучники. Лише М. Кантор намагався вжити наближену кількість сполучників, уводячи у свій текст елемент очуження.

Архаїзація. Серед інших особливостей давнього стилю дослідники звертають увагу на архаїзацію мови в житійній літературі, фантастичну незвичність сюжету чарівної казки, підтверджену умовність оповідальних засобів, строге наслідування жанрового ритуалу [Ю.М. Лотман... 1994:75]. Щодо сюжетних особливостей, то вони не є мовно- чи поетикозалежними, а тому значних лексико-семантичних труднощів не викликають. Натомість стратегії до відтворення **архаїзації** є найнеумотивованіші.

У «Сказанні» натрапляємо на болгаризми «**како**», «**сѣнь**», «**сѣконьчати**», «**сѣблюсти**» та інші. Яка їхня пряма функція, – важко сказати. Це може бути і ознака належності до церковного стилю (на відміну від офіційного), і ознака піднесеного стилю. Сучасний пересічний український читач уже не розрізняє, що було архаїчним до XI ст., а що було нейтральним у той час. Оскільки призма давності прикладається до всього тексту, то архаїзаційні стилістичні прийоми не є видимими для читача XXI ст.

Такий стан простежуємо і в перекладах. Українськомовний переклад має певні лексичні архаїзми, зокрема й такі, які виникли після XI ст., але є застарілими для XXI ст., – «жона», «в гробові», «домове», «чада» тощо. Частину такої архаїчної лексики не завжди можна вважати застарілою (хоча й неодмінно давньою), адже інколи вона є діалектною. Приміром, давньоукраїнське «жона» і середньоукраїнське «жона» корелюються з новоукраїнським «жінка», проте всі слова вживаються в сучасних діалектах української мови [напр. Гуцульські... 2013:265; Лесів 1997:42, 64].

Англійськомовні переклади не містять прикладів лексичної архаїзації загального тексту, за винятком цитат з Біблії. Усі такі цитати взято із Біблії короля Якова 1611 р., і, відповідно, вони містять певні застарілі лексичні й граматичні форми.

Тому з погляду перекладу бачимо, що в похідних текстах «Сказання» українською й англійською мовами ідея архаїзації нівелюється. Це впливає на художність текстів, але не вирішально. Найявні стилістичні прийоми та засоби дають змогу говорити про «Сказання» як про поетичне явище.

Отже, стилістична вартість «Сказання» характеризується надзвичайно складною композиційною структурою повторів, увібганою в тонічну метрику. Твір надається для читання вголос, і навіть у сучасному світі він викликає яскраві поетичні картини й емоції, як того потребує житійна література. Така розстановка акцентів визначає метод аналізу агіографічних текстів. У такому аналізі семантика вторинна стосовно форми. Звісно, на питання, чи є окрема семантика для кондакарної поезики, відповідь, мабуть-таки, – ні. Є загальна поетична семантика для всього спектра жанрів, але в кондакарній поезиці варто звертати увагу насамперед на структурні своєрідності. Через них і передається читачеві символічне значення закладеної ідеї твору.

Стилістика давньоукраїнського тексту не відтворюється повною мірою ні в новоукраїнському варіанті, ні в англійських перекладах. Загальна недооцінка стилістичних вартостей текстів цього періоду зосередила увагу науковців, головню, у тематико-образному напрямі. Те, що відтворено, – або умовно випадково (сюжетно-синтаксичний повтор, вплив мовної структури), або яскраво очевидне (сюди можна зачислити певною мірою плеоназми).

Важливо зазначити, що не простежуємо кардинальних відмінностей між внутрішньо- та різномовним перекладом. Як бачимо, переклад у межах однієї мови має такі самі труднощі, як і переклад між різними мовами. Звісно, що в окремих випадках історичний розвиток мови дійсно сприяв еквівалентному відтворенню давнього тексту новим варіантом мови, проте такі випадки не такі численні, як би хотілося, враховуючи можливості цього виду перекладу.

3.3. ПРИНЦИПИ ТЕОРІЇ РЕЛЕВАНТНОСТІ

(«Слово 32: Про Марка-гробокоча, що мертвими повелівав»
із «Києво-Печерського патерика»)

Теорія релевантності (чи краще «концепція відповідностей») за останні 30 років розвинулася у широку дослідницьку галузь, яка вивчає найрізноманітніші аспекти комунікації в граматиці, семантиці, лінгвокультурології. Категорії цієї концепції можна використати як критерії оцінки перекладу.

Засадничі принципи та терміни з погляду текстового аналізу. Теорія релевантності розглядає комунікацію як когнітивний – правдоподібно-умовивідний (*англ.* *ostensive-inferential*) – процес, а її успіх залежить від того, як слухач використовує належний контекст, спрямований на мовця. Контекст фактично прирівнюють до *когнітивного середовища* мовця, тобто до інформації, яку мовець і знає, і може знати [Yus 2011:5]. Як твердить Е.-А. Гут: «Поняття *когнітивного середовища* враховує різноманітні зовнішні чинники, проте наголошує на інформації, яку вони несуть, та її психічній доступності для процесу інтерпретації» [Gutt 2000:27]. Контекст складається з *інформаційних джерел*, з яких індивід може дістати інформацію, виводячи її логічно (*англ.* *inferring*) з передбаченої інтерпретації мовця [Yus 2011:8].

Відповідність (*англ.* *relevance*) – це відносний концепт, який залежить від двох чинників: контекстної дії (*contextual effect*) та зусиль на обробку інформації (*processing effort*). Використовуючи текст або текстову інтерпретацію як найголовніший чинник, можна припустити, що обрахувати зусилля на обробку інформації майже неможливо. Контекстна дія генерується, коли контекст змінюється внаслідок нової інформації. Це допомагає підсилити або послабити попередні припущення [Yus 1997:236].

Комунікативна ефективність, яка могла би бути критерієм для оцінки успішності перекладу, усе ж залишається дуже суб'єктивним поняттям. Навіть без жодного сумніву важко говорити про оптимальну релевантність. Зрозуміло, що «Вхідні дані є релевантні для індивіда, якщо їх обробка в контексті наявних припущень (*assumptions*) викликає *позитивний когнітивний ефект* (наприклад, правильний висновок)» (курсив автора. – *Т. III.*) [Сусов 2009:178]. Правильність судження – теж непросте поняття, а як і відповідність, більше нагадуватиме шкалу: «Релевантність градується. Релевантність збільшується з ростом кількості контекстних імплікацій» [там само].

Поділ на *сильні* та *слабкі* імплікації – неминучі для читача та супутні для позначення характеру висловлювання [Almazán García 2001:11–12] – теж не є вирішальними, адже з погляду маніпуляції все слабке можна витлумачити як сильне. Натомість з погляду інформаційної мети перекладу, як і оригіналу, найвагомішою буде така когнітивна дія, як контекстна імплікація – «*висновок*, зроблений дедуктивно із уведених даних і контексту цілісно, а не окремо» (курсив автора. – *Т. Ш.*) [Сусов 2009:178].

Головним своїм здобутком теорія релевантності вважає погляд, що між оригіналом і перекладом існує не еквівалентність, а інтерпретаційна подібність, а це уможлиблює більшу свободу для перекладача: відтепер не існує фіксованої норми еквівалентності, яка визначає «хороший» переклад [Jing 2010:84]. Проте така думка розхитує критико-нормативні цінності, і тому варто заглибитися у пошук більш-менш об'єктивних критеріїв для опису передачі інформації в комунікації.

Чимало положень теорії не дуже вписуються в ідеально граничні критерії текстового аналізу. Наприклад:

1. «Адресат зверне увагу на стимул, тільки якщо вважатиме його суттєвим. Тому адресант стимулу має прагнути, щоб адресат уважав стимул суттєвим для себе. Тобто, адресант повинен мати намір зробити взаємно очевидним те, що він має намір зробити адресату очевидною релевантність стимулу. Вищесказане означає, що акт оstenсивної комунікації автоматично передає гарантію релевантності» [Кильмухаметова 2006:171]. З погляду читача тексту визначення стимулу може бути довільним, а вагомість визначатиметься повторюваністю чи особливою культурною роллю. Навіть вимоги до правдоподібних стимулів (*англ.* ostensive stimuli) – 1) привабити увагу аудиторії; 2) зосередитися на намірах мовця; 3) виявити (!) наміри мовця [Yus 1997:236] – варіюватимуться індивідуально залежно від реципієнта.
2. «...Кожен із партнерів [комунікації] повинен, по-перше, дбати про те, що думає співбесідник, і, по-друге, враховувати його здатність сприймати інформацію та робити відповідні висновки» [Кильмухаметова 2006:170]. Сумнівно, щоб автор старокиївської держави міг враховувати здатність мислити у сучасній Україні. Крім того, характер імперативного тексту передбачає вплив чи навіть дію, але форма спілкування тут далека від діалогу. Тому до суб'єктивної природи інтерпретації у випадку застосування теорії релевантності доречно додати текстологічне поняття *реконструкції*.

3. Концепції відповідностей бракує переконливості й чіткості результатів, адже вони містять переважно пояснення, виправдання чи критику вже готових перекладацьких рішень [Almazán García 2001:9].

Крім того, можна назвати ще кілька теоретичних питань, вагомих і нерозв'язаних з погляду теорії перекладу. Що таке оптимальна відповідність, та які її межі? Оскільки немає ідеалу перекладу, тоді будь-яке перевираження з мови на мову вважатиметься самостійним перекладом, і відпадатиме потреба у жанровій диференціації цільових текстів. Переходячи до повідомлень і припущень під час спілкування, чи не уникає концепція відповідностей положення про особистість перекладача? Навіть про читачеву особистість ми можемо говорити спорадично, а не реконструюємо його цілість.

Аналіз тексту та його інформаційних категорій. Для аналізу обрано Слово 32 «Про преподобного Марка Печерника, повелінь якого мертві слухалися» із «Києво-Печерського патерика» Другої Касіянівської редакції (1462) та два його англійськомовні переклади – британської дослідниці М. Гепел та американського іммігранта С. О. Зеньковського.

Сюжет:

Два побратими – старший (св. Теофіл Плачивий) і молодший (св. Іоан) – воліли, щоб їх поховали разом у приготованому місці. Коли Іоан помер у відсутності Теофіла, гробар (св. Марко Печерник) поховав Іоана на верхньому місці в печері. Коли Теофіл повернувся і побачив поховання свого побратима, то обурився, що Іоана поховано вгорі, а не внизу, як це би належало бути за старшинством. Тоді гробар повелів мертвому встати і перейти на нижнє місце. Мертвий перейшов: це була ознака його любові до Теофіла й поваги до його старшинства, проте водночас це була й ознака проступку-гріха Теофіла, за що він одразу почав каятися.

Приклад 1

Оригінал	М. Гепел	С. О. Зеньковський
Паки же ина (духовная) брата бѣста в том же велицѣм манастыри Печерьском, съпряжена любовію сердечною от юности и единоміе имуще и едину волю еже к Богу. [Абрамович 1991:158]	There were two brothers in this great Caves Monastery who had been united by sincere love from their youth, and who had one mind and one will towards God. [The Paterik 1989:177]	Two other brethren in this great Crypt Monastery had since their youth been united by the great love in their hearts. They had the same thoughts and the same desires, which were directed to God. [Medieval Russia's 1974:149]

Стимул 1: (духовная) брата.

Стимул 2: любовію сердечною.

Стимул 3: єдиноуміє.

Стимул 4: єдину волю к Богу.

З погляду читача можемо виділити чотири стимули, на яких ґрунтується повідомлення цього фрагмента. Мовець немовби виводить формулу духовного єднання: сердечна любов—однакове мислення—спільна воля. Перше на що звертає увагу сучасний читач, то це на тавтологію фрази «сердечна любов».

Звісно, академічний «Словник української мови» тлумачить «сердечний» як «почуттєвий, переживальний» (смысл 2), або «чулий, добрий/щирий, непідробний» (смысл 3), або «любовний» (смысл 4), або «сердешний, бідолашний» (смысл 5) [СУМ 1978: т. 9:131]. Така палітра тлумачень приведе християнина як до праведного життя, так і до єресі (особливо, якщо розвивати думку про індивідуальні почуття, їхні особливості й цінності, які вони породжують; інакше кажучи, почуття мають бути вторинними до віри).

Правдоподібно, що тут є певна прив'язка до Святого Письма: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою» (Матвія 22:37), адже маємо тут майже ті самі три компоненти. Далі: пов'язання серця з Богом мусить мати протиставлення. Тому «*amor Dei/amor cordis/amor diligens*» (любов до Бога/любов серця) матиме антипода «*amor carnalis*» (тілесна любов). Зауважмо, що «*amor carnalis*» насамперед означало захоплення життєвими земними добрими й розкішшю, що руйнує цноту душі (як твердить св. Григорій Великий [Gregorius 1862: стовп. 549–550]).

У західній філософії подібне протиставлення з біблійними цитатами висловлював св. Бернард Клервоський у XII ст. [Bernardus 1859: стовп. 987–988], однак перекладачі не скористалися з цього або не знали про це (найімовірніше). М. Гепел обирає найлогічніший заміник «*sincere love*» (щира любов), що відповідає своєрідностям розвитку української мови, але відходить від православної концепції чернецтва. С. О. Зеньковський повністю заміняє християнське поняття «любов до Бога» на традиційний формульний опис «*the great love in their hearts*», що руйнує християнсько-філософське підґрунтя тексту.

Переклад терміна «воля» як «*desires*», який уживає С. О. Зеньковський, руйнує поділяючий характер чернечого життя, адже «*desire*» – це насамперед бажання собі щось привласнити [CEOED 1971: т. 1:699]. Прив'язаність до власності вважають перешкодою до небесного життя. Варіант, який ужила

М. Гепел, – «will» – виправданий, адже і «will», і «воля» мають спільні корені [Klein 1967: т. 2:1744; ЕСУМ 1982: т. 1:423].

Чи втратить текст, якщо із фрази «духовная брата» перекласти тільки іменник? Тобто, наскільки важливо наголосити, що Теофіл та Іоан не були рідними братами? Частина рукописних текстів «Патерика» ясно показує, що ніякої кровної спорідненості між ними немає. Натомість і св. Дмитро Туптало («Життя святих» за 29 грудня), і подекуди сучасна православна традиція, і певні дослідники (наприклад, І. В. Жиленко [Дива 1997:21]) називають їх кровними братами. Ясності не вносить навіть медично-антропологічна експертиза: якщо «молодший» Іоан помер у віці 50–60 років, а «старший» Теофіл – у віці 45–50 років [Дива 1997:92], то Іоан не міг померти раніше за Теофіла. Інша річ, якщо лексему «старший» тлумачити не через вік, а через позицію у чернечій ієрархії. Тоді це вписується в загальну канву історії про старшинство та ієрархію. Відповідно, найбажаніший переклад міститиме посилання на християнську спільноту, а таким відповідником в англійській мові є лексема «brethren» [CEOED 1971: т. 1:283].

Спрощено успішність у перекладі стимулів можна відобразити так:

Оригінал	М. Гепел	С. О. Зеньковський
Стимул 1: (духовная) брата	–	+
Стимул 2: любовію сердечною	–	–
Стимул 3: єдиноуміє	+	+
Стимул 4: єдину волю к Богу	+	–

Приклад 2

Оригінал	М. Гепел	С. О. Зеньковський
[Теофіл] Выдѣвъ же его [Іоана] положена на вышнем мѣстѣ, негодоваше и ропташе многа на Марка, глаголя: «почто его положиль еси? Яко азъ старѣйши его есмь, ты же положиль его на моем мѣстѣ». [Абрамович 1991:158]	Seeing that he had been laid in the higher place, he was displeased and complained at length to Marko, saying, «Why have you put him [there]? I am senior to him, but you have put him in my place». [The Paterik 1989:177]	Having noticed that his brother was buried in a place that was higher than the place reserved for himself, he was seized by wrath, and began to complain to Marko, saying: «Why did you put him there? I am the older, and therefore should be put in the higher place. But you have buried him in my place». [Medieval Russia's 1974:149]

З погляду середньовічного християнства можна розгледіти тут кілька протиставлень, де верхня і внутрішня сторони позначають шлях до Бога [Гофф 2007:129], а нижня і зовнішня сторони є, відповідно, антицінностями:

Верх	Внутрішнє	Небесне/Блаженне
Низ	Зовнішнє	Земне/Гріховне

Шлях до Бога лежить через внутрішній світ. Від св. Августина [Augustinus 1865: стовп. 81] йде традиція ділити світ (або добра) на внутрішній (*лат. interioritas*), який веде до Бога, і на зовнішній (*exterioritas*), який від Бога відвертає [Kashchuk 2006:88, 186]. Однак, чи доцільно накладати просторову орієнтацію у цьому випадку? К. Гінзбург доводить, що символізм «верху» завжди пов'язувався з суспільною владою, її верхівкою: не вільно було дивитися в небо, щоб пізнати таємниці природи; не вільно знати таємниці Бога, як доля чи усвідомлення Трійці; не вільно знати таємниці влади й політики [Ginzburg 1976:32]. За цим криється прагнення зберегти наявну суспільно-політичну структуру, усуваючи еретиків і нонконформістів.

У пошуках відповідної інтерпретації причин обурення Теофіла доводиться зробити кілька припущень:

1. Теофіл хотів бути ближчим до Бога, перебуваючи на верхньому місці.
2. Обурення Теофіла спричинено порушенням ієрархії за віком.
3. Обурення Теофіла спричинено порушенням ієрархії за ступенем чернецтва.

Правильний вибір припущення мотивуватиме контекст, який можна розглядати двоєю: як *мікроконтекст* – контекст одного фрагмента, і як *макроконтекст* – пов'язаний з іншими фрагментами. Читач повинен зробити вибір, і, очевидно, по прочитанню останнього інформаційного блоку тексту він може сказати, що головна дія тексту розвивається довкола чернечої ієрархії. Цим він підтримає і попередні припущення про вибір тлумачення слова «старшинство» не як вікової категорії.

Перекладачі опиняються у такій же неясній ситуації, як і читач. Чи нерозуміння перекладачами тексту вплине на правильність розуміння майбутнього читача? М. Гепел уживає лексему «seniority», яка позначає старшинство і «за віком», і «за рангом» [CEOED 1971: т. 2:2726]. С. О. Зеньковський дотримується припущення про вік, і в його перекладі *верх* набуває дуже містичного значення й важливості. Задана інтерпретація у другому прикладі вплине й на інтерпретацію лексеми «seniority» виключно як «старшинство за віком» у третьому прикладі.

Приклад 3

Оригінал	М. Гепел	С. О. Зеньковський
<p>Но и тѣло бездушное являетъ сушую любовь к тобѣ, подаваа тобѣ и по смерти старѣйшинство. Хотѣх, да не изыйдеши отсуду, да свое старѣйшинство наслѣдиши, и в сій часъ здѣ положень былъ, но, поне же неготовъ еси на исход, но иди, попецися о своей души, и по малѣх дѣний сѣмо принесень будеши. [Абрамович 1991:158]</p>	<p>But even a body without a soul shows such love towards you that it has yielded to your seniority, even after death. I had not wanted you to go away from here, so that you would inherit your place of seniority and be buried here this very hour. But you are not ready to depart this life, so go and take thought for your soul. [The Paterik 1989:178]</p>	<p>Even this soulless body has demonstrated its love to you, respecting your seniority even after death. I should like you to make use of your seniority by not leaving this crypt, but by lying down in this place. But you are not ready for passing away. Therefore, go and care for your soul. [Medieval Russia's 1974:149]</p>

Стимул 1: тѣло бездушное являетъ сушую любовь.

Стимул 2: подаваа тобѣ старѣйшинство.

Стимул 3: готовъ на исход.

Стимул 4: попецися о своей души.

Після ретельного прочитання фрагмента стає зрозумілим, що головна драма розвивається між стимулами «любов» і «старшинство», але в чому полягає гріх? Чому оборона старшинства стала гріхом? Розширюючи інтерпретацію, можна додати поширення «любов як подвиг» або «любов, що веде до подвигу/чуда». Однак любові чітко проставляється гріх, який віддалив вхід до Царства Небесного («исход») для Теофіла і який потребує вчинків заради спасіння душі («пепецися»).

Звернімося до класифікації гріхів, на якій міг ґрунтуватися чернечий світогляд XII–XV ст. У IV ст. монах-аскет, візантійський богослов Еваґрій Понтійський окреслив вісім гріховних пристрастей: 1) γαστριμαρῖα (черевугодництво); 2) λорνεῖα (блуд); 3) φιλάρχυρία (сріблोलюбство); 4) λύπη (сум); 5) ὀργή (гнів); 6) ἀκηδία (зневіра); 7) κενοδοξία (марнославство); 8) ὑπερηφανία (гординя) [Patres 1863: стовп. 1271–1276]. Посилаючись на біблійний припис, що

«початок гріха – гордість» [Сирах 10:15 у пер. патріарха Філарета]¹, згодом св. Григорій Великий (Двоеслов) змінив порядок і кількість смертних гріхів²: 1) *inanis gloria* (гординя, марнославство); 2) *invidia* (зздрість); 3) *ira* (гнів); 4) *tristitia* (зневіра); 5) *avaritia* (срібллюбство, захланність); 6) *ventris ingluvies* (черевугодництво); 7) *luxuria* (блуд, розкіш) [Gregorius 1857: стовп. 621]. Гординею (*superbia*) відкривається і перелік смертних гріхів у праці «Сума теології» св. Томи Аквінського [Thomas 2007: т. 2:972–973].

Вірогідно, праці Григорія Великого визначали чернечий світогляд Києво-Печерського монастиря. А отже, провідною ідеєю тут треба вважати ідею протипаги гордині через любов. Гарно тут звучатиме цитата із Сираха, яка містить дуже багатозначний символ «серце»: «Початок гордості – віддалення людини від Господа і відступ серця його від Творця його» (Сирах 10:14 у перекладі патріарха Філарета). Хоча невідомо, чи ця книга і чи ця цитата була відомою тодішнім монахам, але через твори Григорія Великого вони могли знати її зміст. Отож, правдоподібно, що гріх, про який ідеться у фрагменті, і є саме гординя. Емоційне подолання гордині полягає у чуді, що мертвий встає і поступається місцем, цим показуючи свою велику любов і вчиняючи подвиг з любові. Така є імовірна контекстна імплікація фрагмента.

Розгляд такого типу потребує значних когнітивних зусиль і ґрунтовної аналітичної обробки інформації. Контекстна дія – це емоційне повчання про небезпечно хистку природу гріха й водночас возвеличення любові. Найбільшому гріхові протиставляється найбільш спасенне почуття, а звідси вимальовується формула: *«любов/подвиг–гординя/старшинство»*.

Говорячи про відповідність наявної інформації до контекстної імплікації, варто повернутися до поняття шкали, яка поступово відображатиме інтегрованість читача у релігійний світогляд ченця-оповідача: *«нерозуміння/дивовижжа–чудо–повчання»*. Простежуємо перелив почуттів сприйняття й інтерпретації: від несприйняття, незацікавленості, неусвідомлення через прагнення й неможливість усвідомити всю суть водночас (позитивне сприйняття) до повної адекватної дії, яку хоче від нас оповідач.

Аналогічну інтерпретаційну обробку доведеться провести й англійськомовному читачеві. Якщо зіставити мовні засоби опису стимулів, то побачимо,

---

¹ Не всі канони Біблії містять «Книгу премудрості Ісуса, сина Сирахового»: немає її у перекладах П. О. Куліша – І. П. Пулюя – І. С. Нечуя-Левицького та І. І. Огієнка. Навіть у тих текстах, що містять цю книгу, трапляються розбіжності у нумерації та змісті, зокрема у текстах Острозької Біблії та в перекладі І. С. Хоменка.

² На думку В. І. Силецького, Григорій Великий успадкував таке усвідомлення ієрархії гріхів з античної астрології через учення гностиків [Силецкий 1991:130].

що вони не так вже й відрізняються. Єдиним дещо сумнівним еквівалентом є вираз «take thought for your soul» у значенні «подбай». У комунікативній ситуації заклик «подумай» переважно спонукає до дії, однак воно не обов'язкове, на відміну від заклику «дій».

Оригінал	М. Гепел	С. О. Зеньковський
Стимул 1: тѣло бездушное являеть сущую любовь	+	+
Стимул 2: подаваа тобѣ старѣйшинство	+	+
Стимул 3: готовъ на исход	+	+
Стимул 4: попецися о своей души	+/-	+

Отже, одним із найслабших пунктів концепції відповідностей є той, що з великого поняттєвого апарату самої теорії для текстового аналізу залучено не так вже й багато понять, а вибір аналітичних засобів мотивується насамперед індивідуальним вибором дослідника. Ми знову повертаємося до загальнометодологічної проблеми когнітивістики – об'єктивної суб'єктивності.

Концепція ще потребує осмислення, а питання, наскільки вагома роль індивідуальності перекладача у декодуванні оригіналу, залишається не до кінця в'ясненим. Найбільша відповідальність за розуміння спілкування лежить саме на читачеві, який не так уже й залежний від перекладача. Однак навіть категоризація читачів, – наприклад, «вірник-неписьменний», «вірник-письменний», «богослов», «атеїст» у контексті релігійної літератури, – не така вже й важлива, бо сприймасмо описувані явища в шкалі «раціонально–нераціонально», і категоризація читачів на неї може не накладатися. Окремо можна говорити про пошук межі, наскільки перекладачева неучасть (незнання, нефаховість) *не може* спотворити глибинну ідею.

Позитивним у концепції відповідності є пошук провідної ідеї твору, яка визначає всю мовну й емоційну структуру оповіді. З такого погляду ми перевіряємо на матеріалі цілісного тексту, чи справляє переклад те саме враження – або контекстну дію, – що й оригінал. Для критики перекладу це – вагомо, оскільки йдеться саме про «ідеал перекладу» та його аксіологію.

3.4. РИТОРИЧНІ КАТЕГОРІЇ ТЕКСТУ В ПЕРЕКЛАДІ ПОЛЕМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

(«Тренос» Мелетія Смотрицького)

Мотив плачу має давні традиції і в українській, і в польській літературах. Персоніфікований образ України оплакує смерть переяславського князя Володимира Глібовича (стаття за 1187 рік із «Київського літопису» (1199–1200)): «**w нем же Оукраина много постана**» [ПСРЛ 1908:658]. Аналогічний образ Польщі оплакує смерть князя Болеслава I (стаття із «Хроніки» Галла Аноніма (1113–1116)): «Польша ... сидить у попелі, зодягнута у вдовині шати» [Monumenta... 1851:435]. Жанр оплакування, що міг уміщати також сповідь і покаєння, був досить популярним у всі періоди українського письменства, зокрема в українській польськомовній літературі XVI–XVII ст. [Захара 2013: 249; *пор.* ІУЛ 2014: т. 2:265–268]. Для української літератури такий плач містив конструктивну дію, адже завжди одержував задумані наслідки [Захара 2013:249]. Саме тому «Тренос» Мелетія Смотрицького – це насамперед заклик до дії, який містить чималу силу переконання і спрямований на досягну поведінку його читачів.

На титулі оригінального видання не зазначено справжнього імені автора, та й сам твір – це псевдопереклад, адже натомість указано, що його спочатку переклали слов'янською з грецької, а згодом польською зі слов'янської. Ця замаскованість мала на меті надати ваги твору в суспільно-літературній системі. Структура «Треносу» така, що тут можна виділити три мовці-маски – митця до мецената, автора до читача та Східної Церкви до своїх вірників. Існують погляди, що маска – це засіб «інфікування свободою» [Сафронова 2009:34]. Звісно, метафора «інфікування» є перебільшеною, але в українському суспільстві у час після Люблінської унії завдання ширити свободу стояло вкрай гостро. Зрештою, на думку В. Д. Литвинова, українська етнічна самосвідомість набрала нової сили в епоху Відродження [Литвинов 2005:24]. Тому три іпостасі письменника варто розглянути окремо й поглянути на вжиток мовних засобів, якими він намагався впливати на освічених українських – і не тільки – громадян Польсько-литовської держави.

Головні художні вартості «Треносу», як і всієї полемічної літератури, криються в риторичному використанні мовних засобів, які переконують у певній поведінці чи навіюють її. Риторичні категорії пов'язуються більше із

логікою викладу, утім спробуємо дослідити мовно-текстологічні питання полемічного красномовства, які власне і є в центрі уваги перекладачів.

Переклад «Треносу» українською – це і повернення твору в рідномовну стихію української літератури, і частково реконструкція українського релігійного світогляду. Повний українськомовний переклад – після фрагментарних спроб М. С. Грушевського, Л. Є. Махновця, І. А. Панькевича, В. І. Кречотня – вийшов 2015 р. стараннями члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Р. П. Радишевського. Саме тому для аналізу залучено українськомовний переклад Р. П. Радишевського та англійськомовний Д. А. Фрика.

Красномовство до і після перекладу. Переконувальна сила висловлювання залежить насамперед від належного рівня підготовки адресата. Сама аргументація складається із трьох базових компонентів: 1) епістемічний стан мовця; 2) послідовність викладу аргументів; 3) використання основних засобів аргументації – повторів і протиставлень [Белова 1997:95]. Зрозуміло, переконування, яке ґрунтується на спільному знанні, головню, виходить за сферу впливу перекладача, якщо зіставляються мовокультури більш-менш одного цивілізаційного рівня розвитку (спільний релігійний спадок, подібні норми поведінки й моралі тощо). За великого цивілізаційного розриву (як-от самобутні віддалені культури, які ніколи не контактували і не мають спільних історично-культурних джерел) робота перекладача буде більше схожа на роботу коментатора, адже доведеться експлікувати значно більше семантичної інформації (цитати, алюзивні імена, символи) та вказувати її текстову вагомість.

Можна припустити, що послідовність викладу аргументів – це універсальна ознака сучасної людини, а тому логіка сприйняття окремих фрагментів залежатиме від наближеної подачі супутньої інформації та пам'яті реципієнта. Натомість естетичність текстів формуватиметься виключно системою повторів і протиставлень, які об'єднуюватимуть і жанрову природу текстів (часто змішаних, наприклад, полемічний текст містить ознаки художнього, зокрема поетичного), і лексичну майстерність автора, і граматичну сутність мови.

Мимоволі виникає питання, наскільки істинною можна вважати референційну чи буттєву дійсність висловлювання у полемічному тексті й, відповідно, у перекладі. Вважають, що істинність у спілкуванні є суб'єктивною й корелює зі знанням мовця, а тому «рівень знань про об'єктивну дійсність відбивається у мові за допомогою суб'єктивної вірогідності» [Березенко 2003: 18, 53].

Звідси випливає, що завдання перекладача полягає саме у відтворенні вірогідності – істинності висловлення з погляду мовця/слухача [пор. Березенко 2003:18]. Говорячи про переклад православних текстів для католиків чи протестантів, можна припускати, що перекладач допускається певної мовної зміни конфесійного стилю. Водночас така зміна залежить і від віддаленості цільової мовокультури, і від репрезентації в ній релігійної системи понять та переконань оригіналу.

Перша маска: митець – естетичність переконування. Давня світова література рясніє прозиметром (*лат.* *prosimetrum*) – задуманим поєднанням прози й поезії в одному авторському тексті [Hunt 1977]. Можливо, так реалізувався жанровий синкретизм, або це був засіб коригувати психічну уважність до окремих сюжетних переходів чи ідей. Відомий цей засіб також українській літературі [докладно див. Борисенко 2008].

Аналізуючи панегірик меценатові, уміщений як перший уступ у «Треносі», доцільно звернутися саме до цього явища, адже «йдеться в основному про прозовий твір, у тексті якого поетичні вкраплення можна тлумачити як засіб виокремлення головних ідей, що розробляються у творі, а також як засіб спонукання реципієнта до інтелектуальної роботи» або «інтелектуальної гри» [Борисенко 2008:30]. У широкому сенсі прозиметр можна розуміти як чергування прозових і поетичних фрагментів твору, однак у вузькому сенсі варто звернути увагу на «поетичні вкраплення», які надають ритмічності тексту, але не перетворюють його на ритмізовану прозу, і саме вкраплення виокремлюють авторову думку або додають тексту пишного орнаменту.

Панегірик на честь Михайла Корибута розпочинається віршем «На стародавній герб ясновельможних князів Вишневецьких». Прозовий текст багатий на формули, сила яких саме у їхній формальності, через яку читачева увага конденсується, а пам'ять легше закарбовує естетичні кліше.

Прозиметр вважають високолітературним прийомом [Parsons 2009:88], адже він ґрунтується на системі повторів, найчастіше побудованих на клавізальних римах, і не тільки. Так, пишноту звуку й елегантність мовлення забезпечують також алітерації, які акцентують яскравість образності й багатство лексики. Яскраві й незвичайні описи змінюють наративне функціонування метра у загальній структурі тексту, створюють шерег непеєднаних відступів від основного наративу; поетичні вкраплення додають краси твору й підсилюють сприйняття прозового часу [Johnson 2009:460–461].

Прозиметр ґрунтується на вживанні окремих рис або їхньому поєднанні, серед яких у «Треносі» варто звернути увагу на алітерацію, римування, пароназію, повтор ключового слова й синонімію. Мелетій Смотрицький часто використовував техніку ампліфікації у своєму творі [Stefanowska 2007:146].

1. Алітерація

na tej samej <i>wierze</i> i <i>wyznaniu</i> [Смотрицький 2015:30]	на тій самій <i>вірі</i> й сповіданні [Смотрицький 2015:31]	on the very <i>faith</i> and <i>confession</i> [Smotryc'kyj 2005:5]
<i>wielkiej wielu</i> ludzi miłości [Смотрицький 2015:32]	великій багатьох <i>людей</i> <i>любові</i> [Смотрицький 2015:33]	great love of many people [Smotryc'kyj 2005:6]
<i>miejsce</i> u każdego <i>mieć</i> <i>mają</i> [Смотрицький 2015:32]	для кожного мають бути [Смотрицький 2015:33]	should be in everyone's thoughts [Smotryc'kyj 2005:7]
<i>najmniejszy</i> i <i>niegodny</i> [Смотрицький 2015:34]	<i>найменший</i> і <i>недостойний</i> [Смотрицький 2015:35]	least and unworthy [Smotryc'kyj 2005:8]

У прозі алітерації не виконують такої ж потужної функції і не мають такої ж зобов'язальної сили, як у поезії. Відповідно, питання навмисного використання алітерації чи збігу звуків не завжди можна до кінця вирішити. Очевидно, автор звертав на них увагу, але не завжди міг надавати вирішального значення. Натомість перекладачі могли відтворити алітерацію випадково, якщо цьому сприяє сама мова: споріднені мови можуть визначати несвідомий вибір перекладача, а віддалені стимулюватимуть більшу увагу до тексту перекладу. З іншого боку, алітерації могли підсилювати інші засоби (наприклад, синонімію), а звідси перекладачі могли звертати більшу чи меншу увагу на головні формули.

2. Однакові закінчення як елемент римування

jest <i>gruntem</i> i <i>węgielnym</i> <i>kamieniem</i> [Смотрицький 2015:30]	ґрунтом і наріжним каменем є [Смотрицький 2015:31]	the foundation and the corner stone [Smotryc'kyj 2005:5]
<i>wzmocnienie</i> i <i>pomnożenie</i> dać raczył [Смотрицький 2015:30]	зміцнення і примноження надав [Смотрицький 2015:31]	strengthening and multiplying [Smotryc'kyj 2005:5]

z pewną i bezpieczną nadzieją oczekują [Смотрицький 2015:32]	з певною й безпечною надією чекають [Смотрицький 2015:33]	they expect with certain and sure hope [Smotryc'kyj 2005:5]
dotrzymania całości i szczerości [Смотрицький 2015:34]	утриманні цілості й щирості [Смотрицький 2015:35]	the maintenance of the integrity and the purity [Smotryc'kyj 2005:7]
potężnych i nieprzewzycięzonych [Смотрицький 2015:34]	великих і непереможних [Смотрицький 2015:35]	mighty and unassailable [Smotryc'kyj 2005:8]

Іменникові, прикметникові та дієслівні закінчення відображають граматичну систему мови, тому у синтетичних мовах закінчення-римування легше відтворити, ніж під час перекладу аналітичною мовою із синтетичної. Саме тому Р. П. Радишевський мав більше виражальних засобів у своєму арсеналі, тоді як Д. А. Фрику доводилося жертвувати частиною «рим».

3. Парономазія

<i>częste a geste</i> [Смотрицький 2015:30]	так часто [Смотрицький 2015:31]	frequent [Smotryc'kyj 2005:5]
<i>dzielnych i przeważnych</i> [Смотрицький 2015:32]	<i>відважних і звитяжних</i> [Смотрицький 2015:33]	brave and courageous [Smotryc'kyj 2005:6]
<i>w wyznaniu wiary i zażywaniu Ceremonii</i> [Смотрицький 2015:34]	непохитність віресповідання та звершування обрядів [Смотрицький 2015:35]	<i>in the confession of its faith and in the use of its ceremonies</i> [Smotryc'kyj 2005:8]

Парономазія у тексті оригіналу, тобто у прозовому тексті, не відіграє такої яскравої естетичної функції, як у поетичному тексті. Зумовлена також і граматичною структурою мови, парономазія дає авторові шанс увести також елементи мовної гри у текст. Поєднання фонетично-семантичних збігів і протиставлень дає змогу авторові уводити осмислений стилістичний прийом для додаткового комунікативного виокремлення певної ідеї. Вона може виражатись як у словосполучі, так і в поширеному реченні. У перекладах простежуємо, як граматика фактично сама «вирішувала» відтворення семантичної канви твору, оскільки перекладачі передавали лише інформаційний компонент, не акцентуючи його ні в який інший спосіб.

4. Повтор ключового слова

<i>wiarę</i> Bogu, <i>wiarę</i> Ojczyźnie, <i>wiarę</i> Królom Panom swoim [Смотрицький 2015:30]	<i>wіру</i> в Бога, <i>wіру</i> в отчизну, <i>wіру</i> в королів – панів своїх [Смотрицький 2015:31]	<i>faith toward</i> God, <i>faith</i> <i>toward</i> the fatherland, <i>faith toward</i> the kings their lords [Smotryc'kyj 2005:5]
<i>Ducha</i> rady, <i>Ducha</i> mądrości, <i>Ducha</i> męstwa, <i>Ducha</i> bojaźni [Смотрицький 2015:32]	<i>Духа</i> поради, <i>Духа</i> мудрості, <i>Духа</i> мужності, <i>Духа</i> смирення [Смотрицький 2015:33]	<i>the spirit of</i> counsel, <i>the</i> <i>spirit of</i> wisdom, <i>the</i> <i>spirit of</i> courage, <i>the</i> <i>spirit of</i> fear of Him [Smotryc'kyj 2005:6]

У цьому випадку повтор слова виконує дві функції: робить поняття чільним і зрівнює означені об'єкти. Приміром, у першому прикладі можна зрівняти «Бога–Вітчизну–Короля» і поставити їх у статус «своїх панів». Уважаємо, що такий повтор універсальний, а тому він не потребує спеціальної уваги перекладача.

5. Риторична ампліфікація

spraw i postępów [Смотрицький 2015:30]	справи і вчинки [Смотрицький 2015:31]	affairs and deeds [Smotryc'kyj 2005:5]
bitwy i pojedynki [Смотрицький 2015:30]	битви і сутички [Смотрицький 2015:31]	frequent battles and individual combat [Smotryc'kyj 2005:5]
spoty i sławy [Смотрицький 2015:32]	честі й слави [Смотрицький 2015:33]	virtue and glory [Smotryc'kyj 2005:6]
prawdziwemu i wiernemu [Смотрицький 2015:34]	справжньому вірному [Смотрицький 2015:35]	true and faithful [Smotryc'kyj 2005:8]
pilnie a uważnie [Смотрицький 2015:34]	ретельно й уважно [Смотрицький 2015:35]	diligently and carefully [Smotryc'kyj 2005:8]
ochotniejszym i gorętszym [Смотрицький 2015:34]	охочіше й гарячіше [Смотрицький 2015:35]	willingly and eagerly [Smotryc'kyj 2005:8]

Використання синонімів у словосполучі-парі певною мірою надають художності бароковому твору. Мовна гра додає піднесеного стилю панегірику, а поєднання слів із подібним значенням привертає більшу увагу до них і

допомагає легше запам'ятовувати. Зрештою, словесні одиниці є римовані, бо однакові, навіть якщо абсолютно не наближені семантично. З погляду перекладу такі словосполучення ідентифікуються досить просто, а отже, перекладачі одразу звертають на них увагу.

Зрозуміло, що на вжиток повторів вплинули і писемна практика, і кодифіковані ораторські взірці, і усталені форми промов [Średniowiecze. Renesans 2001:381]. Однак не варто забувати, що тут маємо справу з польськомовним текстом, адже давня українськомовна традиція мала значно розширенішу систему повторів, яка ґрунтувалася на співаній ритмізованій прозі більше, ніж цьому сприяла польськомовна суспільно-політична практика XVI–XVII ст.

Друга маска: автор – сила переконання. У передмові до читача Мелетій Смотрицький має можливість прямо промовляти до всіх, хто візьме його книгу в руки. Тому ця передмова виконувала шерег риторичних завдань – інструктувати читача (*лат. docilitas*), збуджувати його зацікавленість (*attentio*) і викликати в нього прихильність (*captatio benevolentiae*) [Stefanowska 2007: 142]. Тому передмова містить чимало риторичних засобів, які повинні вплинути на читача й вразити його.

Барокові риторики описують багато фігур, значну частину з яких тепер частіше вважають стилістичними засобами й прийомами. Їх таксономії були досить розлогими: наприклад, М. К. Сарбевський виділив 39 риторичних фігур у трактаті «Про фігури думки» перед 1630 р. [Sarbiewski 1958]. Звернімо увагу на ті стилістичні засоби, які позначають семантичні модифікації тексту.

1. Іронія

Azaliż się nie znajdują teraz fałszywi Chrystysowie, i fałszywi Prorocy, azaliż nie powiadają być tu i ówdzie Chrystusa, **azaliż nie ukazują w kosztownych gmachach, w świetnym uniorze, w obfitości bogactw i rozkoszy doczesnych, tytułu prawdziwej Cerkwi?** [Смотрицький 2015:42]

Чи не знаходяться нині лжехристи та лжепророки, чи не бачать тут і там Христа, **чи не показують у помпезних спорудах, у чудовому вбранні, у безлічі маєтків та плотських насолод звання істинної Церкви?** [Смотрицький 2015:43]

Are not false Christs and false prophets found today? Do they not say that Christ is here and is there? **Do they not display the title of the true Church in costly buildings, in excellent dress, in the abundance of temporal riches and luxuries?** [Smotryc'kyj 2005:13]

Оскільки іронія ґрунтується на протиставленні того, що сказано, і того, про що йдеться, то бачимо, як автор глузує з недешевого становища Церкви, яка мала б обстоювати скромність та небесні – а не земні – скарби. Перед цим автор цитує біблійні вірші (Матвія 24:10–13), які є прецедентним текстом для авторового висловлювання. Отож, у цьому випадку маємо справу з інтертекстуальною іронією, яка виникає у зіставленні двох контекстів різної тональності та містить спільний компонент – фразу, уривок, сюжетну лінію, а її ефектність залежить від контрастності двох контекстів [Кам’янець, Некряч 2010:30]. Дослідники доводять, що не завжди наявність перекладів прецедентних текстів гарантує належне відтворення авторського контексту та культурного компонента [Кам’янець, Некряч 2010:120], утім, суміжне цитування Біблії та подання власного висловлювання допомагає авторові надати авторитетності власному судженню й простимулювати читачеве достовірне розкодування захованої іронії.

Фактично, завдання перекладача зводиться до того, щоб зберегти контрастність задуму й тональності. Подекуди це завдання не є таким складним з погляду перекладача, як належна інтерпретація з погляду самого читача.

2. Характеристика

prawie niezliczoną liczbą ludzi najdroższą niepokalanego Baranka krwią odkupionych [Смотрицький 2015:38]	майже незліченне число людей, викуплених найдорожчою Божого Агнця кров’ю [Смотрицький 2015:39]	truly innumerable numbers of people, redeemed by the most precious blood of the Immaculate Lamb [Smotryc’kyj 2005:10]
żaden z zbójców Chrystusa Pana mego w członkach jego krzyżujących [Смотрицький 2015:38]	жоден убивця Господа Бога Мого, який тіло Його розпинає [Смотрицький 2015:39]	none of the murderers of Christ my Lord, though crucifying his members [Smotryc’kyj 2005:11]

Ускладнені описи можна проаналізувати з погляду характеру висловлювань, який стосується до індивідуальних учасників [Rzeszutko 2003:30]:

- 1) інтенціональність – настанови адресанта на творення зв’язного тексту (автор вважає текст зв’язним і смислотворчим);
- 2) сприйнятність – настанови адресата на одержання зв’язного тексту (читач вважає цей текст зв’язним і релевантним для інтерпретації);

- 3) інформативність – рівень нової інформації та асиметрія знань (очевидно, нагромадження деталей має вразити читача, який не актуалізує цю інформацію у побуті);
- 4) ситуативність – прив'язаність до конкретної ситуації (символічне поєднання описаного з пережитим, чи таким, яке переживається).

Зрозуміло, що граматична структура мови перекладу вноситиме певні корективи щодо конденсованості інформаційного наповнення у синтаксичній структурі, однак обсяг інформації повинен залишатися незмінним, а тому перекладач немовби не бере прямої участі в інтерпретаційній роботі читача. Відтворюючи лексичні одиниці тексту, перекладач автоматично відтворює й комунікативні категорії висловлювання. Тому вищеназвані категорії не потребують значних зусиль відтворювача й будуть еквівалентними у перекладі за своєю природою, за винятком випадків, коли б перекладач хотів умисне змінити текст.

3. Побажання

Od tak wielkiej a niewypowiedzianej szkody i ze wszech miar doskonałego nie-szczęścia, **żebyście ty, Czytelniku łaskawy, uwarował**, wszystkie swoje o doczesnym pokoju i rozkoszach dumy na stronę odłożywszy, o tym się tylko samym staraj, o tym dniem i nocą rozmyślaj, o to z płaczem i skrucą serdeczną do Boga wołaj... [Смотрицький 2015:40]

Від такої великої та безмірної шкоди й з усіх мір абсолютного нещастя **щоб ти, милий читачу, уберігся**, усі свої думки про тлінний світ і про насолоди на бік відклавши, тільки про це старайся, про це вдень і вночі думай, про це з плачем і щирим покаєнням до Бога вживай... [Смотрицький 2015:41]

If you, Gracious Reader, would protect yourself against such a great and inexpensive loss and against an unhappiness complete in every regard, then, having set aside all your pride in temporal peace and luxuries, strive for this alone, ponder it day and night, cry out to God about it with tears and a humble heart...

[Smotryc'kyj 2005:12]

Miej się dobrze.

[Смотрицький 2015:54]

Усіх тобі гараздів.

[Смотрицький 2015:55]

Farewell!

[Smotryc'kyj 2005:22]

Орієнтуючись на яскравий стиль, щоб уникнути монотонності, автор використовує стилістичні засоби, функційність яких ґрунтується на залежності між чуттєвістю читача й естетичними цінностями висловлювання [Niebelska-Rajca 2012:65]. Так у красномовстві доводиться говорити про доповнення

фактичної компетентності мовця емоціями [Сагач 2000:103], однак, керуючись мовною структурою тексту, дуже важко зробити висновок, наскільки авторові дійсно вдається змодельовати аудиторію та її рецепцію авторових висловлювань. На думку Н. М. Поплавської, комунікативна стратегія полемічного тексту визначає подвійну функцію головної думки – розкрити зміст та вплинути нею на ситуацію, що досягається через композицію, прийоми висвітлення фактів та стилістичну тональність [Поплавська 2007:270]. Фактично, перекладачеві доводиться працювати зі стилістичною тональністю, відшуковуючи основні форми її виявлення.

Висловлення побажання найбільше сприяє визначенню контакту із читачем-слухачем. Автор може виразити його усталеною формулою, а може це зробити витонченіше, заховавши його у структуру оповіді. Власне вжита формула може допускати різноінтерпретації: зокрема, її можна тлумачити як настанову – «поводься належно», але навіть у побажання теж можна вкладати подвійний смисл «бути заможним» і «бути здоровим» [SJP 1978: т. 1: 407]. Очевидно, останній смисл певною мірою пов'язаний із римським звичаєм прощатися «Vale», який в українській культурі корелюється з традиційним прощанням «будь здоров» [СУМ 1972: т. 3:546]. Натомість вислів «усіх тобі гарздів» є дійсним побажанням щастя чи достатків [СУМ 1971: т. 2:29]. Англійський відповідник «farewell» позначає побажання під час прощання [CEOED 1971: т. 1:963], що не є тотожником оригінальному вислову, адже фінальна фраза передмови передбачала не прощання з читачем, а радше сподівання на продовження читання. Отож, авторове побажання читачу передбачало сподівання на те, що читач одержить емоційний стимул перейти до читання основної частини книги, і традиційні нотки прощання тут вельми небажані.

4. Напруга

«Nie gardźcie mną synowie ludzcy, patrząc na **oczerniałą** twarzy mej postac... **czarne** jest przyznawam, oblicze moje» ... **czarne** jest oblicze moje... **Czarne** jest **i po trzecie rzekę** oblicze moje... [Смотрицький 2015:36, 38]

«Не нехуйте мною, людські сини, дивлячись на вигляд **почорнілого** мого обличчя...погоджуюсь, що **чорне** є обличчя моє» ... **Чорним** є обличчя моє... **Чорним** є, **втретє скажу**, обличчя моє... [Смотрицький 2015:37, 39]

«Do not despise me, sons of man, looking upon the **blackened** aspect of my face... **Black** is my countenance (I grant it) ... **Black** is my countenance (**that I say it for the third time**)... [Smotryc'kyj 2005:9, 10]

У напрузі простежуємо розширення значення ужитого слова – додаткові компоненти або видозміни значення в акті комунікації. Доцільне застосування семантично-комунікативної інтерпретації передбачає чимало критеріїв [Rzeszutko 2003:30]: 1) відображення психологічних (емпатія й емоції читача), соціологічних (публічна промова) і культурних (символічне трактування кольорів) умов; 2) референційна детермінація (гіперболізація зміни кольору обличчя від втоми й тяжкої праці); 3) ілокутивна детермінація (наголос на тяжкій праці для читача); 4) перлокутивна детермінація (потреба оцінити вкладені зусилля); 5) спільне визначення смислу – встановлення правди (надання тексту вагомості для читача).

Така система має досить розлогий і скрупульозний вигляд, проте інтерпретаційна потуга залежить насамперед від читача. Якщо припустити, що перекладач відтворював означені елементи, не роздумуючи над комунікативними смислами наведених висловлювань, то більша частина, – якщо не вся, – інтерпретаційної потуги оригіналу залишається незмінною і в тексті перекладу. Якби перекладач вирішив урізноманітнити фрагмент, приміром, уживаючи синоніми, то й тоді вплив на читача залишався б таким, яким був би бажаний для автора.

Узагальнюючи досвід відтворення стилістичних засобів, варто відзначити їхню функцію динамізму, адже вони роблять текст живішим, а отже, читач глибше проникає в нього і схильний мислити та чинити, як того прагне автор. Натомість найголовніша заслуга у досягненні такої мети належить усе-таки автору, вона не дуже залежна від унікальностей мовної системи, а більше ґрунтується на універсальних категоріях людського спілкування, і перекладач може порушити таку ціль лише навмисно.

Третя маска: Церква – навіювання через протиставлення. Головний текст «Треносу» ґрунтується на прозопопеї, коли не сам автор, а сама Східна Церква плаче й побивається за своїми вірниками-відступниками. Хоча згодом Мелетій Смотрицький писав, що «не віра робить русина русином, поляка поляком, литовця литовцем, але походження й кров руська, польська й литовська» [Smotruc'kuj 1987a:384], усе ж у «Треносі» зраду Церкви, тобто перехід шляхти в іншу конфесію, прирівняно до зради народу, що мало реальні підстави. Через художній прийом прозопопеї автор намагається промовити до почуттів читачів і слухачів, емоційно вплинути на їхній конфесійний вибір. Прозопопею традиційно пов'язували з трагічними історичними подіями від стародавніх часів [ІУЛ 2014: т. 2:265]. В англійській літературі прозопопею

дуже часто використовують автори метафізичної поезії [докладніше див. Grzegorzewska 2011].

У першому розділі Східна Церква прямо звертається до цільових читачів, а це насамперед три групи: а) загальні читачі – «всі народи, всі, хто живе у цілому світі» [Смотрицький 2015:61]; б) колишні православні вірники, дворяни – «люди гріха, сини погибелі» [Смотрицький 2015:69], «діти», «князі й вельможі» [Смотрицький 2015:75]; 3) священики – «розумної отари Христової пастирі й учителі» [Смотрицький 2015:71], «архіереї й іереї» [Смотрицький 2015:75]. Промовляє Східна Церква і до Бога – «Ти Сам, Царю вічної слави, неба і землі Владико» [Смотрицький 2015:101], «Утішителю, Духу Святий» [Смотрицький 2015:105]. Промовляючи до більшості адресатів, Східна Церква уживає множинний займенник «wu/ви», натомість у звертанні до Бога – «Tu/Ти». У слов'янських мовах «ти» вживають значно частіше, хоча цей займенник вказує на близькі стосунки [пор. СУМ 1979: т. 10:107; SJP 1981: т. 3:560]. В англійськомовному тексті перекладач використав архаїчний займенник «thou», який подекуди вживають у релігійних і поетичних творах [Greenbaum 1996:167, 130]. Варто також зазначити, що оригінальне написання цього займенника із великої букви відтворено у всіх перекладах.

Плач Східної Церкви – це аргументація її позиції як рівноправної учасниці суспільного життя. З погляду теорії аргументації її промову можна розщепити на аргументами – «контекстно залежні функції лексичних одиниць, які здатні створювати аргументаційний фокус, задавати аксіологічну перспективу дискурсу на основі властивої аксіологічної сигніфікації, сприяти досягненню не тільки прямого перлокутивного ефекту, а й посткомунікативної дії» [Белова 1997:112–113]. Однак такі аргументами залежать більше від «семантики мововжитку» (рос. семантика речеупотребления), а не від «семантики мови» (рос. семантика, задаваемая языком) [Почепцов 1987:4]. Як твердить Г. Г. Почепцов, висловлювання підкорюються не мовноструктурним нормам, а комунікативним [Почепцов 1987:9]; отож, успішне сприйняття аргументем-перлокуцій залежить не завжди від стратегій відтворення перекладача, а від контекстного знання й досвіду читача.

Утім, комунікативний аналіз мусить уключати й мовновиражені елементи, на ґрунті яких критик перекладу може судити про відповідальність перекладача й перекладність тексту. У концепції А. Д. Белової протиставлення та повтор виділено як основні й універсальні [Белова 1997:95], а самі протиставлення можуть виражатися або експліцитно (через антонімічні опозиції), або імпліцитно (через когнітивні порівняння) [Белова 1997:132]. Сила проти-

ставлень в тому, що бінарними опозиціями легше керувати і з логічного, і з психологічного погляду, і вони створюють ефект досконалості [Белова 1997: 101]. У тексті «Треносу» найпоширенішими є п'ять груп протиставлень.

1. Номінальні протиставлення

biada w **mieściech** i we **wsiach**, biada w **polach** i **dąbrowach**, niada w **górach** i **przepaściach ziemi**
[Смотрицький 2015:58]

біда в **містах** і **селах**,
біда в **полях** і **дїбровах**,
біда в **горах** і в **земних безоднях**
[Смотрицький 2015:59]

woe in the **cities** and in the **villages**, woe in the **fields** and the **forests**, woe in the **mountains** and the **abyss of the earth**
[Smotryc'kyj 2005:22]

woda pod nogami
głęboka, **ogień** po
stronach nieugaszony
[Смотрицький 2015:58]

вода під ногами
глибока, **вогонь** з боків
невгасимий
[Смотрицький 2015:59]

deep **water** beneath my feet, inextinguishable **fire** at my sides
[Smotryc'kyj 2005:22]

lato znojne **ku**
zemdleniu, **zima** mroźna
ku śmierci
[Смотрицький 2015:58]

улітку спека до **млості**,
взимку мороз до **смерті**
[Смотрицький 2015:59]

summer sweltering **unto** fainting, **winter** freezing **unto** death
[Smotryc'kyj 2005:22]

Ojca sromocą, **Matkę**
lżą, **Ojcowską** nauką
w[z]gardzili,
Macierzyńskie staranie
znieważyli
[Смотрицький 2015:62]

Отця соромлять, **матір**
оббріхують.
Отцівською наукою
згордували.
Материнське старання
зневажили.
[Смотрицький 2015:63]

Their **Father** they disgrace, their **Mother** they revile. They have scorned their **Father's** teaching, they have reviled their **Mother's** efforts.
[Smotryc'kyj 2005:25]

Nie masz nikogo, któryby **Ojca** naśladował. Nie masz żadnego, któryby szedł za **Matką**.
[Смотрицький 2015:62]

Немає нікого серед них [синів], хто б **отця** наслідував. Немає жодного, який йшов би за **матір'ю**.
[Смотрицький 2015:61]

There is none to emulate the **Father**, there is none to follow the **Mother**.
[Smotryc'kyj 2005:25]

Естетичність цих фрагментів ґрунтується на гармонії явних лексичних протиставлень, що вписуються навіть в однакові граматичні конструкції. Маніпулятивна сила яскравої контрастності притягує увагу читача до

висвітлюваної теми, і водночас рівень впливу відбувається на вищому рівні, ніж лексичний. Саме тому, відтворюючи лексичну тканину, перекладачі автоматично передають авторіві тактики впливу.

2. Імплицитне протиставлення

<p>przesławne Chrystusowe żołnierstwo / prawdziwego Pisma Bożego wykładacze – dzisiejsze swego Ducha pełne mędrze / Nesto- riańskiego Kacerstwa naśladowcy / Stoicy [Смотрицький 2015:68]</p>	<p>преславне Христове війнство / правдиві Писання Божого тлумачі – нинішні самовпевнені мудрагелі / несторіан- ської ересі послідовники / стоїки [Смотрицький 2015:69]</p>	<p>that other army of Christ / the true interpreters of true Divine Writ – the present-day sophists, full of their own spirit / the followers of the Nestorian heresy / stoici [Smotryc'kyj 2005:29]</p>
<p>świętość tajemnej Wieczery Pańskiej / Kielich przena[j]droższej Krwі jego / wiecznego żywota dziedzictwo – Arystotelesowego waszego wykretnego rozumu duch [Смотрицький 2015:68]</p>	<p>святість Таємної вечері Божої / чаша найдо- рожчої крові Його / вічного життя спадок – вашого аристоте- лівського крутійського розуму дух [Смотрицький 2015:69]</p>	<p>the sacrament of the Lord's mystical supper / the chalice of His most precious blood / the inheritance of eternal life – the spirit of your quibbling Aristotelian intellect [Smotryc'kyj 2005: 29–30]</p>
<p>Daj to Boże, abyście na mleku przestali, pragniecie bowiem krwi. [Смотрицький 2015:70]</p>	<p>Дай же, Боже, щоб ви молоком задовольнилися, бо ж прагнете крові. [Смотрицький 2015:71]</p>	<p>God grant that you stop at milk, for you desire blood. [Smotryc'kyj 2005:31]</p>
<p>Kapłani Boga najwyższego – pospolity naród / pospolity lud [Смотрицький 2015: 74, 76]</p>	<p>ієреї найвищого Бога – посполитий люд / простий народ [Смотрицький 2015: 75, 77]</p>	<p>the priests of God the Most High – the common people [Smotryc'kyj 2005: 34, 35]</p>

Сугестивність цих фрагментів ґрунтується на тому, що автор керує читачевим сприйняттям, актуалізуючи в його свідомості певні аксіоми сприйняття, які вважаються самозрозумілими й у край зрідка перевіряються логікою та досвідом [Лютікова 2001:20]. Висока контекстність та імплицитність цих

протиставних фрагментів творить вишукану систему бінарностей, і читачеві доводиться самому управляти власною асоціативністю, щоб розгадати задум автора оригіналу.

Перекладачам потрібно відтворити об'єктивну й культурну сторону висловлення. Навіть не заглиблюючись в інтерпретацію авторової думки, вони абсолютно повно передають набір імпліцитних смислів. Звісно, нечаста редакторська ремарка була б дуже доцільною, наприклад, у з'ясуванні критики на ім'я видатного грецького мислителя Аристотеля, якого порівняно із крутієм.

3. Семантичне уточнення через антитезу

śliczna i miła, wdzięczna – żadnej zmyzy i zmarSKU [Смотрицький 2015:58]	гарна і мила, принадна – ані жодного шраму чи зморшки [Смотрицький 2015:59]	graceful and agreeable, lovely – not having spot, or wrinkle [Smotryc'kyj 2005: 22–23]
rodziła i wychowała – się wyrzekły; rodziła, a wychowała – się wyrzekły [Смотрицький 2015: 58, 60]	народила і зростила – зреклася; породила і виховала – зреклася [Смотрицький 2015: 59, 61]	bore and raised – repudiated; bore and raised – repudiated [Smotryc'kyj 2005: 23, 24]
miasto miłości uwłaczają mi [Смотрицький 2015:60]	замість любити мене – паплюжать [Смотрицький 2015:61]	instead of offering love, they reprimand me [Smotryc'kyj 2005:24]
piastowałam – wnętrzości gryzą, a o śmierć mię przyprawić usiłują [Смотрицький 2015:62]	плекала – утробу гризуть і смерть мені завдати силуються [Смотрицький 2015:63]	nursed – gnaw at my reins and strive to bring me to my death [Smotryc'kyj 2005:23]

У багатьох антитезах другі компоненти продовжують, розширюють та уточнюють значення перших, і таким способом семіотична структура оповіді стає ще багатшою, оскільки однакові поняття виражаються відмінними формальними й семантичними знаками. Це є ознакою давнього риторичного розуміння алегорії [пор. Średniowiecze. Renesans 2001:178], коли мовлене й означене різне, а в наведених випадках все відбувається навпаки – різні висловлювання означають подібні речі.

Фактично відбувається зіткнення семантичної просодії¹ перших і других компонентів антитез. Водночас якби цього зіткнення не було, тоді ми би мали справу із плинним, традиційно контекстним висловлюванням. Оскільки Мелетій Смотрицький обігрує семантичні нюанси перших компонентів антитез, він цим створює оригінальність висловлювання, яку, відповідно, не надто складно відтворити в перекладі, адже колізії саме цьому й сприяють, виділяючи певні семантичні відхилення. Натомість якби антитези будувалися не на колізіях семантичної просодії, а навпаки, – на її узгодженнях, то відтворити її було би значно складніше. Перекладачеві довелося б тоді, залучаючи інтуїцію або корпусні студії [Stewart 2009:39–41], відшуковувати тотожні зіткнення згідно з традиційними контекстами.

4. Символьне протиставлення

<p>Olej wylany – imię moje, studnia wód żywych – nazwisko. [Смотрицький 2015:58]</p>	<p>Олія розлита – ім'я моє; криниця води живої – ймення. [Смотрицький 2015:59]</p>	<p>My name was ointment poured forth, my surname a well of living waters. [Smotryc'kyj 2005:23]</p>
<p>pani Wschodu słońca i Zachodu, Południowi i Północnym krajom [Смотрицький 2015:60]</p>	<p>цариця Сходу й Заходу сонця, Півдня і Північних країв [Смотрицький 2015:61]</p>	<p>the mistress of the orient and occident, of the south and the northern lands [Smotryc'kyj 2005:23]</p>
<p>Za Egipskimi kotłami i czosnkiem uganiać się woleli raczej, niż na kosztowną wieczerzę wzywającego Pana swojego się stawić. [Смотрицький 2015:64]</p>	<p>За єгипетськими казанами і часником швидше гнатися воліли, ніж на багатшу вечерю гостинного Господа свого поспішати. [Смотрицький 2015:65]</p>	<p>They preferred to chase after Egyptian caldrons and garlic than to appear at the costly supper of their Lord who summons them. [Smotryc'kyj 2005:27]</p>
<p>wy kałkol błędów z między pszenicy wyplełi [Смотрицький 2015:66]</p>	<p>ви кукіль блуду із пшениці випололи [Смотрицький 2015:67]</p>	<p>you weeded out the tares of errors from among the wheat [Smotryc'kyj 2005: 27–28]</p>

¹ Семантична просодія – це типове лексично-граматичне оточення слова, імплікації якого впливають на формування значення слова у конкретному висловленні [Stewart 2009:29, 32].

Jam was pod laską porodziła, a nie pod zakonem . [Смотрицький 2015:96]	Я вас під благодаттю породила, а не під законом . [Смотрицький 2015:97]	I bore you under Grace , and not under the Law . [Smotryc'kyj 2005:49]
---	--	--

Уважають, що сучасне світське мислення, яке ґрунтується на «мові без Бога», стоїть на заваді глибинному прочитанню барокової літератури [пор. Сухарева 2015:48]. Цю думку можна поширити і на корпус біблійних і супутніх (нарколобійблійних) текстів. Зокрема, символи котлів і часнику є прямим посиланням на Біблію (Числа 11:5), як і суміжна згадка про пшеницю й кукіль (Матвія 13:29). Можна припускати, що згадка про закон і благодать є алюзією на теологічне тлумачення зв'язків між Старим і Новим Заповітом і на твір Іларіона Київського «Слово про закон і благодать».

Символи олії та живої води потребують докладнішого тлумачення, адже їх можна пов'язувати з особистостями: олію – із Марією Магдалиною (Івана 12:3), живу воду – із Господом (Єремії 2:13, 17:13). Для зрозуміння всього змісту такого висловлювання потрібна допомога спеціалізованих довідників [напр., Metford 1983: 184, 260]. Доречно зазначити, що позбавлені індивідуальних рис алегорії та персоніфікації були властивими ренесансній риторичі [Średniowiecze. Renesans 2001:387]. Саме тому гадаємо, що перекладачам належало звернути більшу увагу на роз'яснення описаної ситуації потенційному читачеві – принаймні у примітках. Натомість уживання частин світу на позначення сили й влади не потребує додаткових пояснень.

5. Аксіологічне протиставлення

Baalową raczej wola pełnić, niżli Bożą [Смотрицький 2015:62]	Ваалову скорше волю сповняти, аніж Божу [Смотрицький 2015:63]	to fulfill the will of Baal than that of God [Smotryc'kyj 2005:26]
Balaamową drogą śpieszniej, niż wiernego Proroka Bożego [Смотрицький 2015:62]	Валаамовою дорогою поспішніше, ніж вір- ного пророка Божого [Смотрицький 2015:63]	the way of Balaam than that of the faithful prophet of God [Smotryc'kyj 2005:26]
Eliaszową gorliwość przeciw Baalowym ofiarownikom brzuchu, swemu Bogu, i Mamonie służącym [Смотрицький 2015:64]	ревність Іллі супроти Ваалових жерців, які служили утробі свого бога і Мамоні [Смотрицький 2015:65]	Elijan zeal against the ministers of Baal, who serve their belly, God, and Mammon [Smotryc'kyj 2005:27]

Gdzie Cyprian, gdzie Augustyn gorliwi heretyckich plew rozproszyciele. [Смотрицький 2015:66]	Де Кипріан, де Августин – старанні єретичних плевел полільники. [Смотрицький 2015:67]	Where is Cyprian, where Augustine, the zealous scatters of heretical tares? [Smotryc'kyj 2005:28]
---	--	--

Аксіологічне протиставлення ґрунтується на зображенні християнства як цінності. Автор творить висококонтексту оповідь, яка ставить перед читачем із його інтелектуальною конфігурацією завдання виконати чимало інтерпретаційних операцій певного рівня складності [*пор.* Софронова 2009:48]. У наведених фрагментах висока контекстність забезпечується біблійними та християнськими алюзивними іменами. Уважають, що імена видатних людей тільки підтверджують непроминальну суть цінностей [Белова 1997:47].

Звісно, перекладач не може керувати інтерпретаційними операціями читача; натомість існує непорушний стандарт тлумачення імені з погляду біблійно-християнської системи. Тому перекладачеве завдання – забезпечити правильні позначення (написання) культурних номенів, які склалися в історії цільової культури. Тексти Біблії та раннього християнства належать до підвалин українсько-, польсько- та англійськомовної цивілізацій, а тому труднощі з відповідним тлумаченням виникають виключно на рівні читачевої освіченості.

6. Граматичні протиставні конструкції

widząc nie widzieli, a słysząc nie słyszeli [Смотрицький 2015:64]	бачити не бачили і чути не чули [Смотрицький 2015:63]	seeing, they did not see, and hearing, they did not hear [Smotryc'kyj 2005:26]
Ponieważ słysząc nie słyszeć, duszne jest zgnicie, a słysząc nie wypełniać, cielesne. [Смотрицький 2015:78]	Бо слухати й не чути – це хвороба душевна, а чути й не виконувати – тілесна. [Смотрицький 2015:79]	Because to hear and yet not to hear is spiritual decay, and to hear and yet not to fulfill is bodily decay. [Smotryc'kyj 2005: 36–37]
aby czynili te rzeczy, które nie przystoją [Смотрицький 2015:82]	щоб чинили таке, що чинити непристойно [Смотрицький 2015:83]	so that they do those things that are unfitting [Smotryc'kyj 2005:40]

nie pasterze są, ale wilcy drapieżni, nie wodzowie, ale lwy wygłodniałe [Смотрицький 2015:84]	не пастирі вони, а вовки хижі; не проводирі, а леви зголоднілі [Смотрицький 2015:85]	they are not pastors but rapacious wolves, not leaders but hungry lions [Smotryc'kyj 2005:41]
--	---	--

Синтаксні протиставні конструкції не є доміантною рисою авторового мовлення, хоча вони безперечно підтверджують вагомість висловлених моральних настанов. Система сполучників не настільки розвинена й урізноманітнена, щоб створювати особливі труднощі для перекладу. Протиставлення найяскравіше твориться засобами заперечення, однак їхня потуга відтворюється у рамках граматичної системи цільової мови.

Протиставлення полемічного тексту виконують ті самі функції, що й релігійна мова [Warianty 2003:206–207]: імпресивну – закликають вірників до релігійної активності; експресивну – через естетику показують шану Богу і силу Східної Церкви; і навіть перформативну – творять дійсність, де ситуація Церкви буде протилежною до описаної.

Багатомовність і символи влади. Національна позиція Мелетія Смотрицького була дуже відвертою. Він переймався тим, що вороги докладають усіх зусиль, «щоб у Русі не повинна Русь статися» [Smotryc'kyj 1987a:306], і, відповідно, намагався навіть через польський текст закріпити авторитет саме українського слова. С. В. Сухарева виділяє вісім груп правописних, лексичних і граматичних відхилень, що мають риторичну цінність саме як українізми [Сухарева 2015:194–195]. Ураховуючи те, що Мелетій Смотрицький мав добру освіту й писав офіційною мовою держави, в якій жив, то ці відхилення мають-таки своєрідний прагматичний ефект.

Грунтуючись на поглядах В. К. Бгатії [Bhatia 2007], розгляньмо, яку роль іншомовне слово може відігравати в тексті з погляду дискурсу влади, тобто, чи були українізми певним суспільним чинником влади. Отож, українські словесні вставки були характерними мовними маркерами, що виражали різні аспекти тогочасного українського релігійного дискурсу:

- 1) підтримання жанрової інтегрованості: редакторське втручання, – оскільки відображено національно-релігійний контекст, то твір мав відображати українську православну ідентичність, і завдяки накладанню обох ідентичностей – українець, отже, православний – українська мова мала стати символом православ'я;
- 2) авторитетність жанрових конвенцій – цитати й посилання (у нашому тексті – українські фразеологізми, розмовні конструкції, українізовані

- розмовні елементи) фактично легітимізували такі мовні відхилення і могли мати навіть заохочувальний ефект;
- 3) інноваційна потуга (*англ.* power to innovate) – змішування різномовних систем допомагає шукати нові форми виразу, зокрема для характеристики піднесеного стилю;
  - 4) спільне знання – це привілейований доступ та інформація «з внутрішнього джерела», адже твір мав відображати погляд із православної спільноти;
  - 5) підтримання солідарності у професійній спільноті – це збереження своєрідного зв'язку з іншими православними авторами (зокрема з погляду мови [*пор.* Сухарева 2008:135]);
  - 6) влада і контроль у правовому контексті, що були ремінісценцією приписів і практики Литовської держави щодо використання саме української мови.

Зрозуміло, що такі мовні маркери найкраще проявляються в іншій слов'янській мові, як-от польськомовний «Тренос» Мелетія Смотрицького чи російськомовні «українські повісті» М. В. Гоголя. В українськомовному контексті ці маркери нівелюються відсутністю польськомовного офіційного чи релігійного елемента. В англійськомовному перекладі ситуація аналогічна, оскільки лексико-граматичні системи двох мов настільки віддалені, що нівелюється можливість правописного та граматичного відхилення, і звужується спектр лексичних українізмів.

Варто відзначити вживання ще двох мов із високим статусом – латинської та грецької. Текст «Треносу» рясніє вставками латинських слів, виразів, цитат і навіть поезії. Очевидно, на частоті вживання латини позначилася освіта Мелетія Смотрицького в європейських університетах та орієнтація на богословів Римо-католицької церкви. Натомість простежуємо рідкісне вживання грецьких слів і фраз, хоча у тексті православного автора можна було б очікувати й вищої частотності. Під час перекладу латинських слів Р. П. Радішевський за рідкісним винятком подавав їх українською мовою, тоді як Д. А. Фрик вдавався до подвійної форми – в оригіналі і поруч у перекладі.

Тому в перекладах багатомовність уже не відіграє такої визначальної ролі чинника влади, як в оригіналі. Це позначено і мовно-літературними системами культур-реципієнтів, і зміною самої функції твору у суспільствах, де переважають одномовні тексти.

Отже, модель аналізу риторичного тексту ґрунтується на складнішій інтерпретації інформації та стилю, оскільки вона орієнтується насамперед на

читача-слухача, його емоційний стан і здатність логічно обробляти інформацію. Вагомо, що у текстах, написаних трьома мовами, не відбувається така зміна конфесійного стилю, яка би впливала на рецепцію авторових ідей. Першопричина такого стану речей полягає в тому, що система істинності в аргументації ґрунтується на біблійних текстах і ранньохристиянських писаннях, які є спільними для православ'я, католицизму й англіканства. Звісно, емоційність найбільше залежить від заангажованості читача у церковні справи, але той факт, що між оригіналом і перекладами минуло 400 років, сприяв вихованню інших настанов у читача, які тепер дедалі глибше всотують ідеали екуменізму, з одного боку, та атеїзму, – з іншого.

У риторичних текстах ранньобарокового періоду пошук текстових перетворень доречно спрямовувати на з'ясування відмінностей між прозиметричними рисами тексту, стилістичними засобами та аргументаційними прийомами протиставлення.

Поєднання прозових і віршових елементів творить характерну естетичність подачі думок, однак у полемічній літературі таке поєднання є на рівні повторів. Стилістика повторів не настільки багата, як у кондакарній поезії, а тому втрати, зумовлені мовною системою, не настільки відчутні на рівні сприйняття всього тексту.

Стилістичні засоби – невід'ємна частина складної системи красномовного тексту. Втім, чимало риторичних фігур не залежать прямо від його мовного оформлення. Перекладачам доводиться звертати більшу увагу на культурно мотивоване вживання формул і висловів, які можуть ґрунтуватися на прецедентних текстах. Вирішення питання, наскільки знання про ці тексти вагомі для розуміння авторських настанов, впливає й на оцінку самого перекладу. Сумірний баланс із упізнаних і пропущених алюзій може мати ту перевагу, що зайво не утруднює сприйняття перекладу (принаймні для читача початку ХХІ ст.).

Прагматика переконування своєрідно існує у протиставленнях. Антитетичні вислови створюють ефект всеосяжності, та вони й насправді можуть розширювати семантичну структуру ключових слів. Перформативна функція відтворюється легше, коли йдеться про логічний виклад авторових ідей, і вона значно ускладнюється, коли автор залучає культурні символи та алюзії, а також граматичні своєрідності мов. Так, перекладач опиняється у ситуації, коли легко відтворити те, що можна відтворити, і доводиться втрачати те, чого відтворити не можна. Оригінальний автор немов програмує дії свого перекладача.

Єдине, що зазнало повної втрати в перекладах, – це використання мовного різноманіття, яке підтверджує авторитетність викладу, звертається до спільних рис церковно-освічених громад, засвідчує велику ерудицію автора (отож, знову надає йому авторитету). З такого погляду «Тренос» Мелетія Смотрицького в перекладі перетворюється на пам'ятку доби, де полум'яна дискусія втрачає емоційність викладу.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Комунікативний підхід наголошує на можливостях читача сприйняти, декодувати та інтерпретувати авторові інтенції висловлювання на рівні вживання ключових слів, типових висловлювань, формалізованих структур у тексті. Паралельно потрібно пам'ятати про ситуативність виникнення конкретного тексту: естетична культура накладає відбиток на значення формальних компонентів тексту (як-от ритміки, цитування, полігlossen).

З погляду сучасного читача давній текст набуває тривалості, тобто його існування не обмежується просторово-часовими межами виникнення, й відкритості, тобто немає меж щодо наповнення його реальним змістом й екстраполяцією на сьогоднішній день. Такий підхід дає змогу бачити динамічність рецепції давнього тексту в різні епохи й пояснює часткову амбівалентність інтерпретації. Головне завдання перекладача – усвідомити символічність описуваної ситуації та можливості передачі метаповідомлення в іншу культуру. Завдання ускладнено самою онтологічною ситуацією: першотвір виникає як реакція на дійсність, а переклад буде первинною дійсністю, яка має викликати реакцію в іншомовного читача. Переміна опозиції «свій–чужий», різний обсяг і наповнення знань про світ, відмінні мовноестетичні системи здебільшого переключують точне розуміння символічно-ситуативної мети повідомлення, яка залежить від лексичної структури твору, але не визначається нею.

Супутнім питанням є проблема визначення культурної наближеності перекладу до функційного спектра першотвору в його рідній культурі. У міжкультурній комунікації переклад гіпотетично демонструє більшу культурну віддаленість від оригіналу, ніж у внутрішньокультурній комунікації, однак це не означає, що переклади однозначно кращі у внутрішньомовному перекладі. Насправді перекладачі часто недобачають функційно значеннєвих рис текстової форми. Звісно, природна відмінність учасників між- і внутрішньокультурної комунікації теж впливає на вибір стратегій щодо перетворення інформації відповідно до суспільно-культурних умов реципієнта.

З погляду функційної еквівалентності повертаємося до головної ідеї когнітивного підходу – подібності. У зіставленні текстів часова й територіальна (не)суміжність абсолютно не впливає на культурну близькість або віддаленість, що може позначитися на якості перекладу. Натомість подібність функцій мовних знаків у зіставляваних культурах більше дає для вибору перекладацьких рішень, а тому еквівалентність на рівні текстових ознак можна розрахувати на основі культурної подібності, а не тотожності.

Бажання усвідомити авторові комунікативні цілі й інтенції (навіть якщо цей автор – колективний) ставить більші вимоги до самого читача. Внаслідок історично-культурного розгляду критик оригіналу може максимально досягнути інформативність, функційність, естетичність тексту, тоді як критик перекладу розуміє, що чимало авторових задумів залишаться таємничими без розширеного коментування (до основного тексту варто додавати ще один текст). Тому критикові перекладу доведеться визнати, що головним принципом для визначення задовільного перекладу буде вибірковість у відтворенні ключових рис оригіналу відповідно до мети подальшого функціонування перекладу.

Найбільшою проблемою і для перекладача, і для аналітика є визначення прецедентних знаків і текстів, які є надійною основою для інтерпретації інтенцій автора, але які одночасно в перекладі спричиняють переакцентуацію «свого–чужого». Переакцентуація прямо впливає на реципієнта перекладу, однак під час аналізу перекладу можна звертати більшу увагу або на потреби й можливості реципієнта, або на систему інформативності в оригіналі. На нашу думку, перекладачеві варто зосереджуватися на другому, що забезпечить багатофункційність перекладу. У динаміці рецепції твору його адаптувати легше під конкретну ціль, якщо існує його «академічний» переклад із випрацюваною системою пояснень усіх мовних, текстотвірних і культурних особливостей оригіналу.

Для розуміння комунікативної вартості формальних ознак чимало додають риторичні (в античному і середньовічному розумінні) або стилістичні (у сучасному розумінні) засоби для зіставлення текстів. Форма має значення, але через брак усталеної інтерпретації конкретних формальних структур щодо їхнього емоційного чи іншого ефекту об'єктивно можемо ствердити тільки повторюваність структур, а отже, їхню важливість у текстовій цілості.

ОЦІНКА ПЕРЕКЛАДІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ КУЛЬТУРИ Й АКСІОЛОГІЇ

У процесі міжкультурної комунікації, коли оригінальний текст проходить крізь аксіологічну матрицю цільової культури, відбувається інкультурація. Зазвичай цим терміном позначають світоглядну формацію людської поведінки – «засвоєння людиною культурних норм, цінностей, надбань певного угруповання, набуття культурної ідентичності» [Селіванова 2006:182]. Утім, таке визначення можна екстраполювати на переклад, коли текст ідентифікується і модулюється згідно з нормами, цінностями й поглядами цільової культурної матриці. Крізь текст ми дивимося на всю націю, інколи у певному історично-культурному розрізі, але найчастіше у всій її повноті з погляду сучасного читача.

Культурний підхід до перекладу ставить за завдання поєднати культуру, яка є абстракцією над часом і простором, та читача, який є конкретним реципієнтом у своїй системі координат. Наріжними каменями для культурного підходу до аналізу тексту вважаємо такі параметри текстової семантики:

1. **Цінність** найчастіше визначають на рівні теми та її реалізації в культурному артефакті, але у лексико-семантичному полі саме слово стає репрезентантом сформованої цінності або допомагає її формувати. На думку Б. Гейтима та А. Мейзона, наміри, переконання, настанови та умовиводи творця тексту потрібно сприймати й аналізувати крізь призму одиниці значення, яке має охоплювати сфери суспільно-культурної й суспільно-текстової практики [Hatim, Mason 1997:17]. Паралельно, націю теж вважають за «аксіальну дійсність, що визначає буття індивіда і його герменевтичну здатність» [Іванишин 2012:15]. Звідси цінності у тексті прямо залежать від цінностей, сформованих у мовокультурі. Зрештою, цінності допомагають поєднати тексти з певною ситуацією, де цей текст створено, а тому вони розкривають його «ситуаційність» [Hatim, Mason 1997:17].
2. **Ідентичність** уже стала вирішальним чинником у нашому розумінні культури сьогодні [Simon 1996:viii]. Хоча Дж. С. Диксон твердить, що

«[у] сучасних західних суспільствах більше не існує жодної простої чи єдиної системи вірувань чи цінностей» [ÜTT 2004: т. 1:14], та все ж існує основа для зіставлення свого та чужого, для рецепції іншопольовної системи у власний світогляд. Ідентичність ідеально накладається на проблематику перекладу в аспекті зіставлення двох сторін розгляду, адже, як твердить Дж. С. Диксон, «[у]же сам термін «ідентичність» уміщує посилання на чужого чи чужих» [ÜTT 2004: т. 1:18].

3. **Інтертекстуальність** ґрунтується на фундаментальному принципі, що різноманітні поверхневі елементи тексту, а також їхній глибинний значеннєвий потенціал є фактично знаками; тому такий семіотичний процес містить усі чинники, які дають користувачам тексту (авторам, читачам, перекладачам тощо) змогу ідентифікувати окремі текстові елементи чи послідовність елементів у рамках знання про попередні тексти чи текстові елементи [Natim, Mason 1997:14–15]. Прототексти визначають культурні цінності у нових текстах-оригіналах. Серед найголовніших прототекстів варто виділити такі тексти: 1) Біблію, адже вона вийшла за межі давньоєврейської мови й культури, і національний момент в інтерпретації Біблії або національний характер її рецепції часто визначає параметри ідейно-стильового пошуку автора [Абрамович 2002:14, 65]; 2) інші канонічні тексти, де враховано канон спільноти як читача (для давньої української літератури він охоплює два пласти релігійного письменства – твори Святих Отців та катехизми).
4. **Священність (Сакральність)**. Сакралізація і десакралізація окремих цінностей (об'єктів, імен, понять, вірувань, висловлювань) викривають однакове ставлення до цих цінностей і надають їм ваги в тексті. Водночас потрібно пам'ятати про перехід від теоцентричного світогляду до антропоцентричного: «[о]сновну роль у концептуалізації аналізованого фрагмента мовної картини світу серед екстралінгвальних чинників відіграє загальна тенденція секуляризації, яка почала розгортатися ще в епоху Відродження, та місце релігії в суспільстві» [Скаб 2008:476].
5. **Досвідність** (англ. *experientiality* [Kędra-Kardela 2010:121]): Читач зверне належну увагу на культурні цінності в тексті, якщо вони будуть прямо пов'язаними із досвідом самого читача. З іншого боку, під час аналізу текстів потрібно брати до уваги досвід або вибір досвідів, які є концептуальними для визначення національного сенсу буття та з'ясування тяглості літературної герменевтики [Іванишин 2008:65].

К. Дедєціус радить перекладачеві насамперед оцінити твір як цілість, зокрема звертати увагу на його «передісторію та постісторію» [Dedecius 2013:231].

Наведені параметри розгляду допоможуть і перекладачеві, і критику наблизитися до розуміння культурної практики, закодованої у тексті оригіналу, та виробити конкретні критерії для оцінки можливостей відтворення чи перенесення в іншу мовокультуру.

У релігійній комунікації особливу роль відіграє інтертекстуальність. Типова католицька літургія ґрунтується на інтертекстуальному тлумаченні, коли читання недільної Євангелії доповнюється уривками зі Старого та Нового Заповітів, щоб поглибити розуміння і виклад виголошуваного повідомлення [Maskerle 2014:202]. Інтертекстуальність можна пов'язувати з традиціями колективного авторства, які підтверджують динамічність тлумачення повідомлення у різних символічних ситуаціях або у тягlostі історичного бачення. Тому інтертекст – «динамічний самовідтворювальний контекст», що побутує за межами окремого тексту і є наслідком його контекстного існування [Просалова 2010:45], – створює типову для біблійного тексту ситуацію, коли «рецепція художнього твору не лишається раз і назавжди визначеною» [Просалова 2010:44]. Водночас такий стан речей – можливо, меншою мірою – властивий усім текстам. Для перекладу важливо, що «[і]нтертекст визначає напрямки, за якими здійснюється сприйняття тексту» [Просалова 2010:47]. Фактично, у такій площині перекладознавчий аналіз ґрунтується на ширшому розумінні самого явища перекладу, який тепер пропонують називати «семіо-перекладом», адже до вивчення відношень між знаком і об'єктом залучають інтерпретанту (у розумінні семіотичної теорії Ч. Пірса) [Gorlée 2015:28].

Серед найбільших ризиків у культурній інтерпретації – помилковість висновків, адже їхня достовірність залежна від специфічної символічної ситуації. Питання достовірності дуже гостро стоїть у релігійній комунікації: «Адекватність географічних тверджень не можна обчислити емпірично (адже не можна зробити припущень чи висновків, які піддаються тестуванню), а лише через їхню здатність «прояснити», тобто через їхній успіх досягнути суті в конкретній ситуації й у конкретний час» [Norren 1992:145]. У розбалансованій ситуації між тенденційним плюралізмом і редукаціонізмом інтерпретації аналітикиві допоможуть тільки такі артефакти із культурного контексту, що їх визнають достовірними.

4.1. СИСТЕМА ТЕРМІНІВ У ПЕРЕКЛАДІ: АКСІОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА КУЛЬТУРНА МАТРИЦЯ («Православне сповідання віри» св. Петра Могили)

Аксіологія досліджує цінності, які є фундаментальні або провідні для певної громади. Вони мають чимало способів виявитися (і в літературі, і в мистецтві, і в релігії)¹, однак мова як суспільний продукт також відображає цінності, а тому ціннісні коди формують вираження та наповнення мовлення в тексті й дискурсі. Для перекладача й критика перекладу важлива не цінність як сутність та її вияви загалом, а визначення конкретних цінностей у конкретному тексті та подальше відтворення їх у цільовому тексті, який використовує цінності цільової мовокультури або суперечитиме їм. Пошук способів ідентифікувати цінності конкретного тексту, знайти критерії компарабельності, означити впливи цільової культури є метою цього розгляду.

Многотекстя Катехизму св. Петра Могили. «Катехизм» – це вінець богословської думки Київської школи, який фактично претендував на статус «богословської суми» [Корзо 2007:355–357], але історія його визнання й рецесії все-таки містить ще багато забутих і занедбаних сторінок.

Прототекст Катехизму уклали до 1640 р., адже саме того року його обговорювали на київському соборі. Відкритим питанням залишається, якою ж мовою укладено сам прототекст.

Грецький переклад із деякими змінами підготував грецький богослов Мелетій Сириг на церковному соборі у Ясах 1642 р. на основі латинського тексту, який підготував сам св. Петро Могила з його прибічниками [Рорівчак 1975:4]. Саме цей грецький текст схвалили всі чотири східні православні патріархи (назвімо його «Великий катехизм»). Але оскільки його друк затягнувся на два десятиріччя, то Петро Могила видав його двічі – під назвою «Събраніє Короткои Паѣки ѡ артикулах Вѣры Православннхъ дошлическои Хрістіанскои» (назвімо його «Малий катехизм») – 1645 р.: спочатку польською мовою (ймовірно, відіграв свою роль той факт, що польська була офіційною мовою з найвищим статусом), а згодом українською.

---

¹ Одне із визначень культури є ціннісно-центричним: культура – це тип відносин між людиною і світом цінностей [Mazur 2011:167].

Перед нами три текстові традиції (див. с. 310). Перша – традиція «Малого катехизму», яка найточніше відображає погляди й настанови київських богословів і яку намагався відтворити В. О. Шевчук сучасною українською мовою [Катехизис... 1996]. Друга традиція походить із латинського рукопису 1642 р., який сучасною англійською мовою переклав о. Роналд Петро Попівчак [Popivchak 1975]. Третя – найбагатша – традиція стосується «Великого катехизму» (як і друга) й об'єднала найбільше перекладачів. Із головного грецького видання, надрукованого в Амстердамі 1666 р. [Mırşanu 2006:284], зроблено новий латинський переклад 1695 р. (перекладач Лаврентій Норман [Mohila 1695]). Коли перекладач англійською мовою Філіп Лодвіл [Mogilas 1762] зазначав, що він переклав «з оригіналів», то він мав на увазі ці два тексти [Tsarina 2011]. Усі перекладачі, тексти яких використано тут, – християни східного обряду (православні, а Р. П. Попівчак – греко-католик); немає відомостей про релігійну належність Лаврентія Нормана. Оскільки Філіп Лодвіл був православним [там само], то серед перекладачів «Катехизму», можливо, не було і жодного протестанта. У подальшому розгляді ми звертатимемо найбільшу увагу на православне й католицьке (і його протестантське відгалуження – англіканське) віровчення, хоча повністю враховувати читачький чинник (зокрема, крізь призму поглядів атеїстів, язичників, християн-протестантів, буддистів та ін.) неможливо в цій книзі.

Цінність як текстосемантична категорія. Цінність – одна із засадничих категорій аксіології, а проте усталеного визначення цього поняття донині немає. До визначення цінності пропонують три підходи, що розглядають цінність як ознаку предметів дійсності (натуралістичний підхід), як одиницю особливого трансцендентного світу з самостійним онтологічним статусом (дуалістичний підхід), як вираз індивідуальної людської волі (суб'єктивний підхід) [Чапля 2006:15–16]. З погляду аналізу тексту варто звернути увагу на атрибутивну природу цінностей і її зв'язок із волею людини чи спільноти. Це не суперечить стосункам «текст–читач», адже «попри об'єктивний характер існування цінність неможлива без суб'єкта, який визнає її такою» [Чапля 2006: 51]. Так, цінність – це будь-які об'єкти, що мають зв'язок з об'єктивними властивостями, а також із потенційною здатністю позначати потреби, зацікавлення та цілі людини (мовця) [Сухина 2011:14–15]. А тому можна прийняти таке визначення: «Цінності – це антропоморфні смисли, які, як ментальні одиниці свідомості, визначають специфіку сприйняття та уявлень людини, будучи інтегральними мотиваційними чинниками її смислотворчого життя та діяльності» [Сухина 2011:19].

	1640 прототекст Катехизму	
	1642 «Великий катехизм» переклад латинською київських богословів	1642 «Великий катехизм» переклад грецькою (з латинської) Мелетія Сирига
1645 «Малий катехизм» польський текст, староукраїнський текст		
		1666 грецькомовний текст (editio princeps)
		1695 переклад латинською Лаврентія Нормана
		1696 переклад церковнослов'янською
		1762 переклад англійською Філіпа Лодвіла
		1831 переклад російською
	1975 переклад англійською Роналда Петра Попівчака	
1996 переклад новоукраїнською Валерія Шевчука		
		2011 переклад новоукраїнською Євгена Кумки

Переклад можна охарактеризувати як дію над окремою лексичною системою згідно з певними переконаннями, пристосовуючи її до іншої культурної дійсності. Отже, цінність – це своєрідний семантичний параметр тексту. Від оцінки цінність відрізняється тим, що вона не має полярності (добрий – поганий, гарний – гидкий, приємний – бридкий). Полярна природа цінності в тексті полягає у її наявності: цінність або є, або її немає у тексті.

Шукаючи антропоцентричний вимір у лексико-семантичній групі, доречно спробувати застосувати ідею цінностей до її опису й окреслення. Так, установлення ізоморфізму лексичних мікросистем у двох мовах і у двох текстах може відбуватися через визначення аксіологічних компонентів. Перекладознавчим цілям цілком відповідає ідея моделювання як процесу конструювання реального або уявного об'єкта для пізнання світу, який забезпечує вигоди зіставності й системності [Гриценко 1984:11, 12]. Аксіологічне моделювання означає, що перекладач перетворює лексичну мікросистему відповідно до власних або прийнятих цінностей. Уважаємо, що у процесі перекладу моделювання – це пряма дія перекладача, а в перекладознавчому аналізі воно стає об'єктом дослідження. Якщо опис моделювання семантичної структури лексеми (і навіть мікросистеми) повинен ґрунтуватися на «репертуарі компонентів» [Гриценко 1984:14], то для аксіологічного моделювання використаємо термін «репертуар цінностей», які розуміймо з погляду семантики як набір особистісно- та культурно-залежних характеристик оцінюваного явища [*пор.* Сухина 2011:14]. Отож, зі значення лексеми (або групи лексем) вибираємо цінності, засадничі для опису контексту чи ситуації. Такі розмисли приводять нас до вичленування структури «модальної рамки, яка накладається на висловлювання і не збігається ні з його логічно-семантичною побудовою, ні з синтаксичною» [Вольф 2002:11–12], і хоча цей принцип застосовують до оцінки, його можна застосувати і до цінності, вкладаючи у модальні рамки і суб'єкта мовлення, і контекст мовлення. З погляду використання, оскільки суб'єкт аксіології не завжди можна достовірно визначити, або ж ми маємо справу із множиною суб'єктів, то завжди потрібно зважати на те, що реконструкція цінностей може бути неповною.

Репертуар цінностей закладається під час творення кожного тексту. Наразі неможливо говорити про існування якоїсь закритої та визначеної системи цінностей [Шевчук 2013:43], але репертуар залежить від досвіду: «цінності мають місце у досвіді» [Шевчук 2013:42], отож, для релігійних цінностей чимало важить релігійний досвід. Між читачем і текстом існує двосторонній аксіологічний зв'язок: «існування цінностей є двосторонньо зумовлене, з

одного боку, – властивостями ціннісного об'єкта як носія цінностей, а з іншого, – суб'єктом оцінювання, що реалізує чи використовує цінності» [Шевчук 2013:46]. Потрібно взяти до уваги, що цінність має часовий характер: вона може виникати й зникати [Шевчук 2013:47]. Таку ситуацію простежуємо в історичній динаміці творення текстів, але якщо цінність існує в конкретному тексті, то вона вже фіксується твердо й визначально для тлумачення саме цього тексту. Так цінність корелює з авторовими настановами.

Систему термінів теж можна розглядати як закриту лексико-семантичну групу, а тому відтворення цінностей ключових термінів гарантуватиме тотожність відтворення авторського задуму, навіть якщо існують різні мовні й дуже відмінні версії першотвору або прототексту.

В аналізі терміносистеми потрібно враховувати і спеціальні терміни, і загальнонаукові терміни, і спеціальну (термінологізовану) лексику, адже ці лексеми можуть перетворитися на повноправних членів терміносистеми внаслідок її динамічності та відкритості [Циткина 1988:40]. Водночас зважаємо на те, що головною ознакою термінів є «точність семантичних меж» [Кротевич, Родзевич 1957:194], а тому під час розгляду текстів варто найбільше враховувати контекст окремої дисципліни, тобто конкретний текст існує у часі, просторі та множині інших текстів-джерел дисципліни. Так ми звужуємо інтерпретацію термінів до сфери окремої науки і не розглядаємо весь спектр культурно-історичного сприйняття дійсності.

Найкращим матеріалом для пошуку цінностей є абстрактна лексика, адже «у ній реалізується вся система світоглядних цінностей, уявлень людини про світ, про себе, про ставлення до іншої людини, до добра і зла, тобто абстрактна лексика позначає найважливіші процеси, явища, стани духовної, інтелектуальної та емоційної сфери діяльності людини» [Тома 2012:5]. У релігійних терміносистемах центральними одиницями дійсно є абстракції, однак навіть речові об'єкти мають важливу релігійну інтерпретацію, де абстрактний символ є вагоміший, аніж фізичний предмет. Оскільки під час опису таких парадигматичних зв'язків у терміносистемах можна застосовувати або лексикографічний метод аналізу («за семантичними та структурними ознаками слова, визначеними за допомогою словника»), або текстологічний («за зв'язками, одержаними внаслідок аналізу тексту й асоціативних зв'язків у результаті ментального аналізу») [Дудок 2009:53], для визначення цінностей вагоміший є текстологічний метод.

Святі таїнства: репертуар семантичних цінностей православ'я і католицизму. Канон святих таїнств склався лише у пізньому Середньовіччі. До цього часу кількість та суть таїнств різнилася, а окремі принципи стали різнювальними для подальшого розвитку протестантизму. Саме тому, коли говоримо про терміносистему таїнств, маємо справу не так із біблійним контекстом, як із богословським. З погляду читача, розуміння таїнств міг би забезпечувати не лише філологічний контекст, а й конфесійний. Утім, Катехизм є текстом, який максимально точно описує фундаментальні поняття окремої конфесії. Це відкриває ширші можливості для читача будь-якої конфесії та релігії розуміти і логіко-семантичну, і аксіологічну інформацію у тексті.

Оригінал 1645 р.

**Сакраментъ албо
Тайна Панскаа;
речъ видомаа;
до оуживанаа людемъ;
невидомаа ласка;
животъ вѣчный**
[Катехизис... 1996:154]

Український переклад

В. О. Шевчука
Сакрамент або Таїна
Божа;
річ видима;
до вживання людям;
невидима ласка;
вічне життя
[Катехизис...
1996:155]

Український переклад

Є. Й. Кумки
Таїнство;
Священне діяння;
видима форма;
невидима благодать Божа;
Божественна благодать;
повідомляти душі
віруючого
[Могила 2011: Ч. 1: № 99]

Грецький переклад

τὸ μυστήριον.
ἡ τελετή.
εἶδος ὁρατὸν.
ἀόρατος χάρις τοῦ Θεοῦ.
θεία χάρις.
φέρειν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πιστοῦ
[Mohila 1695:155]

Латинський переклад

Mysterium sive Sacramentum;
sacra caerimonia;
species visibilis;
invisibilis Dei gratia;
divina gratia;
inferre in animam hominis fidelis
[Mohila 1695:154 зв.]

Англійський переклад Ф. Лодвіла

Mystery or Sacrament;
holy Rite or Ceremony;
a visible Shew;
invisible Grace of God;
divine Grace;
to cause and convey into the Soul of
the Faithful
[Mogilas 1762:91–92]

Англійський переклад Р. П. Попівчака

mystery;
reality;
perceptible form;
invisible grace of God;
grace of God;
to effect in or confer upon the souls of
the faithful
[Popivchak 1975:148]

З богословського погляду таїнство можна інтерпретувати і як Божественний акт, і як символ, і як зв'язок людини з Богом. У первинній грецькомовній цивілізації «μυστήριον» власне і був симетрією до такої богословської багатозначності: «таємний ритуал», «святий знак, об'єкт; талісман», «присяга», «таємниця», «божественна таємниця» [GEL 1996:1156; PGL 1961:891–893]. Відтак, у тексті стикаємося з різновекторною дією: присяга перед Богом (людська дія) і зіслання Божої благодаті (Божа дія), крім того, варто пам'ятати, що благодать – це Христос, а тому текст свідчить про **взаємодію** між Богом і людиною. Отже, тут цінністю є взаємодія між агентами дії.

Латинський відповідник «mysterium» прямо пов'язують із грецькою лексемою [Smith 1866:710; OLD 1968:1153], а тому й не дивно, що ця латинська лексема у Середньовіччі мала розгалужену мережу теологічних смислів: «есхатологічна таємниця», «символ, алегорія», «священна доктрина», «обряд», «євхаристія, літургія», «чудо» [MLLM 1976:697]. Така мережа смислів висвітлює речовий вияв Божої таємниці: обряд є символом, а тому цінність полягає у **богонатхненності** вчиненої дії. «Sacramentum» походить із юридичної лексики: спочатку це була «застава під присягою», згодом «військова присяга», а потім «зобов'язання» та «ініціація» і навіть «священна річ» [OLD 1968:1674–1675; Smith 1866:980–981]. У Середньовіччі цю лексему фіксують лише із теологічними смислами: «таємниця», «доктрина», «сповідання віри», «обряд», «релігійне свято», «літургія», «євхаристія» [MLLM 1976:927]. Так, можна ствердити, що в мережі смислів цієї лексеми цінністю теж стала **божественна природа**. До речі, рукопис середини XVII ст., який, імовірно, містить латинський переклад, як його зробили київські вчені, використовує лише лексему «Mysterium» [Mohila 1643: арк. 66].

Сам текст указує на **символічну дію Бога** щодо передачі людині благодаті. Серед супутніх термінів є «ласка» – «Божа благодать» [СУМ XVI – I пол. XVII ст. 2010: вип. 15:233] (цей термін може бути богословським полонізмом, ужитим замість давнішої лексеми «**благодѣть**»). У перекладі В. О. Шевчука недоцільно вжито лексему «ласка», яка тепер позначає «привітне ставлення», «вияв ніжності й любові», «послугу» [СУМ 1973: т. 4:449]. Є. Й. Кумка вживає лексему «благодать», що також пов'язується із біблійним постулатом: «благодать та правда з'явилися через Ісуса Христа» (Івана 1:17). З іншого боку, тут належить указати на симетрію «видимого–невидимого», що вказує на цінність **речовості**. Автор наголошує на видимій стороні невидимого явища.

Між середньо- та новоукраїнськими текстами є відмінність у вживанні лексем «сакрамент» і «таїнство». По-перше, доцільно брати до уваги, що впливи

латини та богословської доктрини для автора значили значно більше, ніж для сьогочасного читача без цих самих передумов. По-друге, академічний «Словник української мови» фактично визначає «сакрамент» як «обряд, священнодійство, з чудодійною силою» [СУМ 1978: т. 9:17; СУМ 1979: т. 10:16], а вже як похідне від цієї дії «незрозуміле, загадкове». Отже, у сучасному слововжитку втрачено цінність **Божественної таємниці**, а також немає ні зв'язку з **Богом**, ні жодної дії **Бога до людини чи людини до Бога**. А саме на такому тлумаченні наполягає Петро Могила, додаючи пояснення «**Тайна Панскаа**» (Господня таємниця).

В англійській мові лексема «mystery» з'явилась із великим культурним навантаженням. Саме тому «Оксфордський словник англійської мови» відразу розділяє дві площини вжитку – богословську і небогословську. Серед богословських смислів словник подає «містична присутність», «релігійна істина», «обряд, зокрема християнський; євхаристія» і «об'єкт пошанування на пам'ять про життя Ісуса Христа або святих» [CEOED 1971: т. 1:1889]. Смысл «містична присутність» занепадає з середини XVII ст., що можна трактувати як перехід до дуже раціонального мислення, де немає місця для непізнаного. На відміну від лексеми «mystery», де переважає цінність **обрядодії**, а також наявна цінність **божественності**, у лексемі «sacrament» початково закладено цінність **богонатхненності** вчиненої дії, а її смисли такі: «ритуали християнської церкви», «євхаристія, причастя», «священний знак», «присяга». У словнику Семюела Джонсона головною семантичною цінністю лексеми «mystery» була **непізнаність**: «то, що не може осягнути людський розум», «загадка» (смысл «покликання» не враховуємо) [DEL 1785: т. 2:[168]]. Для пояснення лексеми «sacrament» задіяно **богословську** лексику: «присяга», «видимий знак духовної милості, благодаті», «євхаристія, святе причастя» [DEL 1785: т. 2:[548]]. Імовірно, під впливом словника Філіп Лодвіл ужив два слова, щоб бути і близьким до грецького тексту, і водночас відповідати вимогам мовлення епохи Просвітництва. Латинський текст Лаврентія Нормана до цього теж мотивував. Натомість Р. П. Попівчак використав лише одну лексему – «mystery», йдучи за київським латинським текстом і тим самим виокремлюючи **божественність** описуваних далі дій.

Такий є етимологічний підхід до пошуку цінностей, де логіка творення термінів відповідає логіці надавання абстрактних смислів конкретним речовим поняттям у першопочатковій мові відповідно до богословської доктрини. Семантична цінність **божественності** й **богонатхненності** витримана майже бездоганно, оскільки терміни підтримують вихідний текст доктрини –

Катехизм. Натомість супутні цінності – як-от **вірність й присяга Богові, взаємодія Бога з людиною** – не завжди проступають у вжитій терміносистемі, що робить доктрину в окремії мові не такою відкритою до співпраці Божественного та людського.

Хрещення

Оригінал 1645 р.

Кр[ε]щеніє;
Ўроженье Ѡ воды и
Д[Ѧ]ха;
въпроваженье до
Церкве Б[о]жен и до
Царства Н[ε]б[ε]сногѡ;
вода самаѡ через себе
прирожданаѡ;
Кр[ε]стѣ естѣ
неважный;
грѣхѣ первородный;
ставати члонками
Х[ристо]выми,
дѣдичами Б[о]жїими;
тыи, которїи на
Кр[ε]щенїи ставаютьѣ
за немовлятко и
шлюбѣютьѣ
 [Катехизис... 1996:156,
 158, 160]

Грецький переклад

τὸ βάπτισμα.
 τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα.
 ἡ ἀναγέννησις ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος.
 ἡ διαλλαγή τοῦ ἀνθρώπου μετὸν Θεὸν
 γίνεται.
 ἡ εἴσοδος εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.
 ἀνάδοχος.
 ὑπισχνεῖσθαι εἰς τὸν Χριστόν.
 εἰλικρινὲς ὕδωρ, ὄχι μικτὸν μετὰ ἄλλο
 πρᾶγμα, οὔτε τεχνητὸν, μήτε ἄλλο ὑγρὸν
 ἢ πρεπουμένη ὕλη, νερὸν ἀπλοῦν καὶ

Український переклад

В. О. Шевчука
 Хрещення;
 народження від води й
 Духа;
 вхід до Церкви Божої і
 до Царства Небесного;
 сама через себе
 природна вода;
 хрест є недійсний;
 першородний гріх;
 ставати членами
 Христовими,
 спадкоємцями Божими;
 ті, котрі на хрещенні
 стають за немовлятко і
 поручуються
 [Катехизис... 1996:157,
 159, 161]

Український переклад

Є. Й. Кумки
 Хрещення;
 первородний гріх;
 народження водою і
 Духом;
 примирення людини з
 Богом;
 вхід в Царство
 Небесне;
 хрещений/хресний
 батько;
 обітниця Христу;
 вода – чиста, не
 змішана з іншою
 речовиною, не штучна,
 і не підмінена якою-
 небудь рідиною;
 пристойна речовина –
 проста і звичайна вода
 [Могила 2011: Ч. 1:
 № 102, 103]

Латинський переклад

Baptisma;
 peccatum originale;
 ex aqua et Spiritu regeneratio;
 homo in gratiam cum Deo reducitur;
 coelestis regni aditus;
 susceptor/pater lustricus/sponsor
 Christo sacramentum dicere;
 aqua pura, nullaque re alia permista,
 neque artificialis: nec alius liquor
 ullus, adhibeatur;
 debita materies, aqua simplex atque

φυσικόν

[Mohila 1695:157, 158, 159]

Англійський переклад

Ф. Лодвіла

Baptism;

original Sin;

Regeneration by Water and the Spirit;

a Man is restored to the Grace of God;

the Way opened him into the Kingdom of Heaven;

Surety/Godfather/Godmother;

to bind the Infant unto God;

none other than pure Water, not mixed

with any other Thing; and such as is

natural, and not made by Art;

proper Requisite, namely, unmixed, and

natural and pure Water

[Mogilas 1762:93–94]

naturalis

[Mohila 1695:156 зв., 157 зв., 158 зв.]

Англійський переклад

Р. П. Попівчака

Baptism;

original Sin;

regeneration from water and the Holy Spirit;

reconciliation of man with God;

entrance into the heavenly kingdom;

godparent/godfather;

to promise Christ for him;

unmixed pure water is to be used in

baptism, not made artificially, nor

any other liquid;

the proper matter being used, pure

and natural water

[Popivchak 1975:149–150]

Згідно з теологічним ученням, хрещення є одним із таїнств для мертвих (разом із таїнством Покаяння), оскільки так душа переходить із мертвого стану (гріховного) у живий (благодатний) [Шевців 1982:35–36]. Це таїнство важливе й для небесного життя, бо у такий спосіб людина стає часткою Христового Містичного Тіла – Церкви [Шевців 1982:42] або ж громадянином Господньої держави.

Порівнюючи тексти Малого і Великого катехизмів, можна застосувати контекстовий підхід до пошуку цінностей, який увиразнить індивідуальні (авторські) й загальноприйняті (схвалені церковно) акценти опису цього таїнства.

Цінність **речовості** виявляється у великому предметному символізмі (вода, Дух, словесна формула). Навіть синонімічне вживання «**Крещеніє**» і «**Крестъ**» виділяє узус фізичного бачення Божої таємниці. Власне середньоукраїнська мова фіксує смисл «обряду» [СУМ XVI – I пол. XVII ст. 2010: вип. 15:101], тоді як новоукраїнська зберегла такий смисл лише у фразеологізмах «уводити в хрест» і «держати до хреста» [СУМ 1980: т. 11:139]. Тому вважаємо, що лексема «хрест» не має тої цінності, яку закладено в середньоукраїнському тексті, хоча інші символи підтримують ідею фізичності в оригіналі.

Ідею речовості також підтримує ще одна цінність – **природності**. Символічна сила цієї цінності закладена в тому, скільки уваги присвячено вибору води для обряду. Початкова формула «вода, яка себе сама породила» дістає розширення після церковного схвалення – «сама вода, а не інша рідина», «чиста, а не змішана». Очевидно, таке роз'яснення було розширеним тлумаченням православної доктрини, на відміну від католицької, де за дуже раціональним обґрунтуванням св. Томи Аквінського немає потреби використовувати тільки чисту й природну воду (зовсім уникаючи олій) для Хрещення [Thomas 2007: т. 4:2376–2377].

Звідси виникає супутнє питання, наскільки оцій цінності відповідають лексеми «πρόιον»/«debitum»/«proper»/«пристойний». Грецька лексема вказує, головню, на відповідність наявним приписам [GEL 1996:1461]. Проте латина мала початково більший урочистий потенціал («зобов'язане під присягаю»), однак її могли вживати у простішому смислі «те, що належить, що повинно статися» [OLD 1968:487; Smith 1866:281]. Натомість у Середньовіччі вона розвинула шерег супутніх смислів: «обов'язок», «належна річ», «пошана», «церковна плата» і навіть «гріх», «провина», «штраф» [MLLM 1976:303–304]. Утім, лише найближчий контекст конче наголошує на природності. Аналізуючи контексти вживань англійської лексеми «proper», можна вичленувати такі цінності, як «природність» і «досконалість» (як варіант, і «відповідність»), і «вишуканість», і «очищеність» [CEOED 1971: т. 1:2327; *por.* DEL 1785: т. 2: [405]]. Отож, цінність природності безпосередньо наявна в цій лексемі. Натомість українська лексема «пристойний» наголошує виключно на відповідності схваленим правилам [СУМ 1977: т. 8:40], а тому до природності недотична.

Цінність природності знову згадано в таїнстві Причастя – «**Вино прир-жоноє**» [Катехизис... 1996:164], яке греки – в особі Мелетія Сирига – інтерпретували як «οἶνος ἄμικτος ἀπὸ κάθα λογῆς ἄλλο ὑγρὸν, καὶ εἰλικρινῆς εἰς ἑαυτόν» [Mohila 1695:166], тобто без жодної домішки, а київські богослови додавали невелику кількість води, бо, на їхню думку, з Тіла Христового вистекла кров і вода [Гізель 2012: т. 1: кн. 1:145–146].

Відмінність між київським і схваленим текстами полягає у тому, що Хрещення не тільки змиває первородний гріх, а є актом **взаємодії Бога й людини** – примирення. Грецький текст подає лексему «διαλλαγῆς», яку інтерпретуємо як «обмін», «перехід», зокрема «перехід від ворожості до дружби, примирення» [GEL 1996:401]. У патристичній літературі зафіксовано лексему

«διαλλακτήριος» («примирення, посередництво») [PGL 1961:356], що виокремлює цінність взаємодії.

Натомість у латинському тексті вираз «in gratiam reducere», тобто «повернути назад» [OLD 1968:1592; Smith 1866:939], указує лише на **односторонню дію Бога** щодо людини, у цій ситуації – повернути до благодаті після людського злочину, закодованого в первородному гріху. Таку концепцію Хрещення повторює і Ф. Лодвіл: «to restore to the Grace» – «повернути до того, що було забране чи втрачене» [CEOED 1971: т. 2:2517; DEL 1785: т. 2:[505]].

Р. П. Попівчак відновлює логіку схваленого тексту. Користуючись латинською версією 1642 р., він упроваджує лексему «reconciliation» як відповідник до лексеми «reconciliatio» [Mohila 1643:68]. Латинська й англійська лексеми містять однакові смисли – «відновлення», «поновлення дружби», «примирення» [Smith 1866:934; OLD 1968:1584; DEL 1785: т. 2:[468]; CEOED 1971: т. 2:2444], хоча англійська лексема має додатково ще один смисл, який указує на релігійний контекст зв'язків між Богом і людиною.

В українській сучасній мовокультурі лексема «примирення» означає стан емоційного переходу від злості, сердження до злагоди, що переноситься і на міжкультурні стосунки [СУМ 1976: т. 7:670–671]. Водночас варто зазначити, що 1669 р. з київського богословського гуртка вийшов інший, дуже вагомий і ґрунтовний твір – «Мир з Богом чоловіку» Інокентія Гізеля. Хоча цінність взаємодії наявна у назві самого твору, автор усе-таки більше пише про наслідки таїнства для охрещеного: «Разом з уливанням благодаті є тут і вливання сил добродійних надприродних, віри, надії і любові, з'єднання з Христом головою в єдине тіло Церкви, просвітлення через віру для пізнання істини, примноження плодів справ добрих, відкриття Царства Небесного» [Гізель 2012: т. 1: кн. 1:143].

Тут можна звернутися до дискусій в українському мовознавстві щодо вживання форм «хрещення» і «хрищення». У перекладі Біблії І. І. Огієнка використано¹ форму «хрищення» (наприклад, Матвія 3:7, 21:25, Марка 1:4, 11:30, Луки 3:3, 20:4 тощо), що наголошує на цінності **Христової** спадщини. Так само є в перекладі І. С. Хоменка. Такий підхід повністю відображає пояснення Петрового Моголового Катехизму «**ставати члонками Х[ристово]-вими, д'їдичами Б[о]жїими**», однак через особливості лексичної системи ця цінність дуже природна тільки для української мови.

---

¹ Докладніше про дискусію щодо вибору терміна між І. І. Огієнком і Л. С. Жабком-Потаповичем можна дізнатися з їхнього листування [Брехуненко, Стародуб 2007:316–317, 331, 335–337].

Ще одне застереження стосувалося вживання форм «хресний батько» і «хрещений батько». З погляду мовного вжитку «хресний» дійсно можна пов'язувати із «хрестом» і навіть «Хресною дорогою», але як рудимент семантичного простору середньоукраїнської мови, його можна пов'язувати із хрещенням, про що свідчить словоформа «хрещений». Зрештою, в історії української мови і хрест, і хрещення (хрищення) все одно походять від грецької лексеми «Χριστός» («Христос, помазаник») [ЕСУМ 2012: т. 6:209].

Грецька лексема «ανάδοχος» указує на «того, хто бере відповідальність» [PGL 1961:102; *por.* GEL 1996:104]. Цінність **відповідальності** простежується у семантичній структурі латинської лексеми «sponsor» [OLD 1968:1810; Smith 1866:1054] й англійської «surety» [CEOED 1971: т. 2:3137; *por.* DEL 1785: т. 2:[791]], а також певною мірою у семантичній структурі латинського слова «susceptor» [OLD 1968:1888; Smith 1866:1096] та середньовічної латинської лексеми «pater» [MLLM 1976:772]. Тоді як тільки контекст релігійної комунікації накладає цінність відповідальності на англійську лексему «god-father» [CEOED 1971: т. 1:1169].

Миропомазання

Оригінал 1645 р.

**Хрѣзма алевѣ
Миропомазанїе;
Б[о]гъ запечатовавъ
насъ и далъ задатокъ
Д[Ѹ]ха въ с[ε]рдцахъ
нашихъ;
Печать Дара Д[Ѹ]ха
С[вѡ]тогѡ**
[Катехизис... 1996:160,
162]

Грецький переклад

χρίσμα.
σφραγίς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου.
μὲ τὴν χρίσιν τοῦτου τοῦ ἁγίου μύρου
σφραγίζεσαι καὶ βεβαιώνεσαι εἰς τὰ
χαρίσματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος
[Mohila 1695:161, 162]

Український переклад

В. О. Шевчука
Харизма або
Миропомазання;
Бог назнаменував нас і
в наші серця дав
завдаток Духа;
Печать Дару Духа
Святого
[Катехизис... 1996:161,
163]

Український переклад

Є. Й. Кумки
Миропомазання;
Печать Дара Духа
Святого;
на тобі запечатуються
і затверджуються дари
Святого Духа
[Могила 2011: Ч. 1:
№ 104]

Латинський переклад

Unguentum Chrismatis sive
Confirmationis;
Signaculum muneris Spiritus sancti;
inunctione sacri hujus unguenti
obsignaris confirmarisque in Spiritus
sancti donis
[Mohila 1695:160 зв., 161 зв.]

Англійський переклад Ф. Лодвіла
 the Ointment of Chrism;
 the Seal of the Gift of the Holy Ghost;
 by the anointing of this holy Ointment,
 thou art sealed and confirmed into the
 Gifts of the Holy Ghost
 [Mogilas 1762:95]

Англійський переклад
Р. П. Попівчака
 the anointing of chrism;
 the Seal of the gift of the Holy Spirit;
 —
 [Popivchak 1975:152]

В описі Миропомазання вкладено цитату із послання св. апостола Павла: «А Той, Хто нас із вами в Христа утверджує, і Хто нас намастив, то Бог, Який і назнаменував нас, і в наші серця дав завдаток Духа» (2 Коринтян 1:21–22). Отож, у нас уже є два – і навіть три – суб’єкти, які формують цінність: Бог – як джерело цінності, апостол Павло формує (або озвучує) цінність, Петро Могила розвиває та інтерпретує цю цінність. Тому, відповідаючи на одне з головних питань щодо творення цінностей у тексті [Puzynina 2003:31], ми простежуємо, як посилення на спільний авторитет впливатиме не тільки на православного читача, а й на будь-якого читача, для якого Біблія є авторитетним текстом.

У цій цитаті переплітаються дві цінності: перша – це цінність **знака (знакування)**, адже християни позначені для Божих цілей; друга – це цінність **дарів (обдарування)**, оскільки Бог передає частину благодаті. Згодом виробилося розуміння сімох дарів – страх Божий (синівське благоговіння перед Богом), пізнання (пророчий і пастирський дар), сили (міць духу, душі й волі), порада (наставництво), розуміння (чуйність душі до всього доброго й святого), мудрість (уміння жити за Божими заповідями), побожність (дар благочестя й праведності) [ПМ 1989:218–219].

Звернувшись до оригіналу Нового заповіту, бачимо, що ключовими словами у двох віршах послання є «σφραγίζω» («закривати доступ печаткою», «підтверджувати автентичність печаткою», «позначити» [GEL 1996:1742], а в патристичній греці додався навіть смисл «мітити знаком хреста (зокрема під час Хрещення)» [PGL 1961:1354–1355]) та «ἄρραβών» («завдаток», «застава», «обіцянка» [GEL 1996:246; PGL 1961:229]), коли в грецькомовному Катехизмі замість «ἄρραβών» з’являється «ἡράρισμα» (новозаповітний смисл «дар Божої благодаті» [GEL 1996:1979]). Отож, те, що ми одержуємо як частку (завдаток), перетворилося цілком у вже подарований об’єкт.

Саме тому, з біблійного погляду, православна настанова, що «дари Духа Святого ми повинні самі здобувати молитвою, вірою та добрими ділами» [ПМ 1989:219], уміщує глибокий ціннісний сенс **праці**. У Великому катехизмі

додався ще один суб'єкт творення цінностей – це Мелетій Сириг, який представляв усе грецькомовне православ'я і встановив певне трактування цього таїнства – фактично відбувся ціннісний зсув: від праці до обдарування.

Петро Могила описав Миропомазання повністю за допомогою біблійної цитати у Малому катехизмі. У Великому катехизмі цінність **праці** загалом знівельовано, адже формула «Печать Дару Духа Святого» схиляє до такої інтерпретації, що «позначене» значить «наявне; те, яке існує», а отже, існує повною мірою.

Причастя

Оригінал 1645 р.

**Таємнаа Вечера
Панскаа;
правдивое и истотное
Тѣло и Кровъ
Хр[и]стова;
под ѡсобою Хлѣба и
Вина;
на паматкѣ мѣки
Х[ристо]вои;
збавеньє вѣчноє;
Хлѣбъ чистый
пшеничный квасный;
[Катехизис... 1996:
162, 164]**

Український переклад

В. О. Шевчука
Таємна Божа Вечеря;
правдиве та істинне
Тіло і Кров Христова;
під виглядом хліба та
вина;
на спомин про муку
Христову;
спасіння вічне;
хліб чистий
пшеничний квасний;
[Катехизис... 1996:
163, 165]

Український переклад

Є. Й. Кумки
Свята Євхаристія;
Тіло і Кров Господа
нашого Ісуса Христа;
під виглядом хліба і
вина, в якому істинно і
властиво або дійсно
знаходиться Ісус
Христос;
спасіння;
Безкровна Жертва;
хліб пшеничний, на
дріжджах, чистий;
[Могила 2011: Ч. 1:
№ 106, 107]

Грецький переклад

ἡ ἀγία εὐχαριστία.
τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν
Ἰησοῦ Χριστοῦ.
ὑποκάτω εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἄρτου
καὶ τοῦ οἴνου, εἰς τὸ ὅποῖον εἶναι
ἀληθῶς καὶ κυρίως παρὼν, ἦγουν κατὰ
τὸ πρᾶγμα ὁ Ἰησοῦς Χριστός.
ἡ σωτηρία.
ἡ ἀναίμακτος θυσία.
ἄρτος σίτινος ἐνζημος, καθαρός.
[Mohila 1695:164, 165, 166]

Латинський переклад

Sancta Eucharistia;
corpus et sanguis Domini nostri Jesu
Christi;
sub visibili specie panis et vini, in quo
vere, et proprie, hoc est, secundum rem
ipsam, praesto adest Jesus Christus;
salus;
incruentum sacrificium;
panis ex frugibus confectus, fermentatus,
et purus
[Mohila 1695:163 зв., 164 зв., 165 зв.]

Англійський переклад Ф. Лодвіла
 the holy Eucharist;
 the Body and Blood of our Lord Jesus
 Christ;
 under the visible Species of Bread and
 Wine: Where in, really and properly, and
 according to the Thing itself, Jesus Christ
 is present;
 Salvation;
 the unbloody Sacrifice;
 the purest leavened Bread, made of Grain;
 [Mogilas 1762:97–98]

Англійський переклад
Р. П. Попівчака
 the Eucharist;
 the body and blood of Christ the Lord;
 under the form of bread and wine and
 the real presence;
 the salvation of the soul;
 the unbloody sacrifice;
 the most pure leaven bread of wheat;
 [Popivchak 1975:154]

У київському описі Причастя фундаментальною думкою є пам'ять. Водночас пам'ять є засобом, який через символи відображає Божественну таємницю. Тож розкодування такої авторської настанови у термінах і термінологізованій лексиці опису Причастя допоможе відповісти ще на два важливі питання текстової аксіології про об'єкт ціннісного опису та його засоби презентації [Puzynina 2003:31–32].

Терміносполука «**Таємна Вечера Панська**» є впливом польської мовокультури («Wieczera Pańska»), хоча має новозаповітне підґрунтя (1 Коринтян 11:20). Утім, Петро Могила обрав саме цей вислів, адже Причастя уістотнює складні символічні зв'язки між Таємною вечерею Ісуса Христа та літургією, які закодувала Церква як основу свого існування та діяльності. У західному богослов'ї літургія одночасно й нероздільно містить три складники – жертву, пам'ятку смерті й воскресіння Ісуса Христа, причастя (споживання та участь у Пасхальній Жертві) [Шевців 1982:82]. Як пише Тома Аквінський, це таїнство через пам'ять ушановує страсті Христові, що є істинною жертвою [Thomas 2007: т. 4:2430]. У київському тексті термінна система окреслює дві головні цінності – **пам'яті** та **жертви**. На них звернемо увагу, натомість участь через цінність **споживання** наразі не обговорюватимемо.

Хліб як символ свого тіла постановив Ісус Христос (наприклад, Матвія 26:26). Старозаповітний символ родючості землі став символом Божого дару людству [ЕФС 2003: т. 1:242], зокрема дару вічного життя, адже вираз «**збавеньє в'ічне**» свідчить саме про безтерміновість, а тому йдеться не так про акт спасіння, який на сподівання вірників мав би бути короткочасовий, як про сутність цієї містичної дії. Зрештою, у Новому Заповіті наведено такі слова Ісуса Христа: «Я – хліб життя» (Івана 6:35). Оця цінність **вічного життя**

губиться цілком у Великому катехизмі, де наголошено на тому, що йде перед цим життям.

Найдиспутованішою частиною літургії стало вживання квашеного або неквашеного хліба, зате всі використовують пшеничний хліб [Шевців 1982: 87]. У текстах можемо простежити перемінність родово-видових зв'язків. Про пшеницю як основу літургійного хліба говорять і Петро Могила, і Інокентій Гізель [Гізель 2012: т. 1: кн. 1:145]. У католицизмі Тома Аквінський теж обґрунтовував використання пшениці, а не ячменю [Thomas 2007: т. 5: 2434–2435], почасти посилаючись на Євангеліє від Івана: «ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνη» (Івана 12:24). Грецька лексема «σίτος» указує на гіперонім «збіжжя», яке означає і пшеницю, і ячмінь [GEL 1996: 1602]. Київський латинський текст містить «Panis Triticeus» [Mohila 1643:71], тобто «пшеничний хліб» [OLD 1968:1978; Smith 1866:1144]. Саме це й відтворено в англійському перекладі Р. П. Попівчака. У своєму латинському перекладі Лаврентій Норман намагався витримати гіперонімічний рівень, а тому ужив лексему «frux», що позначає «плоди, зокрема зерно, збіжжя» [OLD 1968:741; Smith 1866:457]. Філіп Лодвіл, який, очевидно, послуговувався грецько- і латинськомовним текстами, теж обрав не видову лексему, а родову – «grain». Є. Й. Кумка перекладав з російського перекладу, а тому його лексичний вибір «хліб пшеничний» перейшов із російськомовного перекладу [Могила 1900:69], де перекладач використав гіпонімічний відповідник.

Перед нами взірець об'єкта, який творить одночасно перешкоди і мости для речового виміру внутрішньоцерковної комунікації [Przybylska, Pruczyna 2005:215–216, 220]. Чому для Петра Могили вирішальним знаком була пшениця, складно сказати. Можливо, це був вплив католицької теології, зокрема, дослідники твердять про вплив католицького катехизму [напр., Червяковській 1889]. А можливо, теж було інше трактування цього символу, яке породив сьгодні незнаний апокриф. Зрештою, Іван Величковський так розмишляє про вірш з Євангелія від Матвія (3:12) у версії Острозької біблії: ««Соберет пшеницу свою в житницу». Чим усоберет пшеницу в житницу, не в пшеничницу? Ангели добрії суть пшеница, а злыи били, нѣбы жито, на небеси, як в якої засиць. Але, гди тоє през свой виступок загнилося и преч з неба викинено стало жито, человѣци избранныи божій, як пшеница, исполняючи свое паденіе, собрани будут, нѣби в житницу, на мѣстца оніи порожніи, где било жито, где били злыє духи» [Величковський 1972:145]. У цьому ексегетичному пасажі є чітке протиставлення «пшениця–жито», де пшениця є ознакою вищості, вірності, доброти, а жито можна тлумачити як пам'ять про зраду й гріх.

Повертаючись до тексту Катехизму, можна ствердити, що цінність пам'яті тут дуже затерта, натомість залишився лише речовий символізм, який уже не настільки важливий, а тому легше піддається заміні, зокрема гіперонімічною лексемою.

Цінність **пам'яті** стає своєрідною макроцінністю щодо іншої цінності – жертви. З одного боку, пам'ять жертви наявна у використанні символів та історичної інформації, зокрема біблійної; з другого, – жертва символізує взаємозв'язок Бога та людини, який є цінністю у таїнстві Хрещення.

У тексті Петра Могили цінність пам'яті прямо стосується Христових страждань – «**на паматкѸ мѸки Х[ристо]вои**», однак непрямо міститься у вказівці на безкровну жертву, де захована пам'ять про кровну жертву. У схваленому тексті система ключових лексем затирає пам'ять про страждання. З погляду читача тут вагому роль відіграє фонові інформація, яку можна розглядати у трьох аспектах – крізь призму життя конкретної конфесії, життя релігійної громади та життя окремого вірника [Біленко 1993:29]. Такий перелік відображає спектр переходу від інституційно сталого сприйняття релігійних понять і принципів до суб'єктивізованого. Отож, звернувши увагу на конфесійне мовлення, можна ствердити, що і київська православна, і католицька, і англіканська догматика пов'язують це таїнство прямо зі стражданнями й смертю Ісуса Христа: Інокентій Гізель зазначає «згадку про смерть Господню за гріхи наші» [Гізель 2012: т. 1: кн. 1:149]; Тома Аквінський указує на вшанування Господніх страстей [Thomas 2007: т. 5:2433]; Єпископальна церква англіканської традиції у цьому таїнстві вбачає тяглу пам'ять про життя, смерть і воскресіння Ісуса Христа до Його другого пришествя [BCP 2006:859]. Саме таким способом цінність пам'яті підтримують у цих церквах, а така настанова ставить питання: якщо розділяти внутрішньо- та зовнішньоцерковну комунікацію [Przybylska, Pruczyna 2005:213], з яким типом комунікації між православ'ям і католицизмом ми маємо справу? Якщо за історичною та інституційною логікою це все-таки зовнішня церковна комунікація, то спільність цінності **пам'яті** відкриває значно глибші онтологічні основи спільності чи єдності цих церков.

Цінність жертви може також посідати середнє місце між макроцінністю **взаємодії Бога й людини** та ритуальними символами. Християнство змінило стародавню практику. Якщо інші ознаки культу можна присвячувати людині, то жертви приносять тільки Богові [Шевців 1982:72], і вони мають одну з чотирьох цілей – пошани, вдячності, просьби або перепросяби боже-ства [Шевців 1982:75]. У християнському таїнстві Причастя Ісус Христос є

водночас і Богом, і жертвою за наші гріхи. Отже, під видом хліба і вина ми жертвуємо Ісуса Христа Богові-Отцеві й самі одержуємо Його як жертву. Така складна система взаємин Бога й людини викладається на рівні тексту й традиції інтерпретації, а отже, прямо не залежить від системи термінів і не становить суто лексико-семантичних труднощів у перекладі. З перспективи виміру самовиявлення у церковній комунікації [Przybylska, Pruczyna 2005:216, 223–226] цей комунікативний вимір відтворено завдяки супутнім коментарям.

Священство

Оригінал 1645 р.

**Є[вѣ]щєствѣ;
на шафованьє
с[вѣ]тыхъ Тѣмницъ;
на подаванє науки
збавеннои
Х[ристо]вои;
справовати
Сакраментѣвъ**
[Катехизис... 1996:172,
174]

Український переклад

В. О. Шевчука
Священство;
відправлення Святих
Тайн;
подавання науки
спасіння Христової;
звершувати
Сакраменти
[Катехизис...
1996:173, 175]

Український переклад

Є. Й. Кумки
Священство;
роздавання
Божественних Тайн;
підкування про людське
спасіння;
вирішувати гріхи людей;
наставляти на
спасительне навчання
[Могила 2011: Ч. 1:
№ 108, 109]

Грецький переклад

ἡ ἱεροσύνη.
πρὸς διάδοσιν τῶν θείων μυστηρίων.
πρὸς διακονίαν τῆς σωτηρίας τῶν
ἀνθρώπων.
λύειν τὰς τῶν ἀνθρώπων ἁμαρτίας.
διδάσκειν τὰ σωτηριώδη δόγματα
[Mohila 1695:172, 173, 174, 175]

Латинський переклад

Sacerdotium;
ad distribuenda divina mysteria;
ad salutis humanae obeundum
ministerium;
solvere delicta hominum;
docere doctrinam salutis
[Mohila 1695:171 зв., 172 зв., 173 зв.,
174 зв.]

Англійський переклад Ф. Лодвіла

Holy Orders or the Priesthood;
to dispense the divine Mysteries;
to perform the Ministry of the
Salvation of Mankind;
the Power of absolving Men from
their Sins;
to preach the Doctrine of Salvation
[Mogilas 1762:101–103]

Англійський переклад Р. П. Попівчака

the Priesthood;
the dispensing of the divine mysteries;
the administering of men's salvation;
the power of absolution;
to teach the salvific dogmas
[Popivchak 1975:158–161]

Таїнство Священства – це спосіб уявити духовну організацію через суспільну практику. Як пише Т. І. Біленко, «життя в Церкві – це також соціальна практика, адже людина не може відрізати себе від суспільного життя; навіть святий пустельник (самітник) у своїх молитвах до Бога виходить із реалій земного життя, його клопотів та вартостей» [Біленко 1993:91]. Саме тому можна припускати, що уявлення про Небесну Церкву взорується на земні структури суспільної організації та контролю. З іншого боку, священник повинен відповідати певному духовному й фізичному стандарту (звісно не ідеалу, бо ідеал не існує), щоб повнофункційно виконувати покладені на нього обов'язки. Такі розмисли допомагають вичленувати в термінному описі Священства цінність **суспільного життя**.

Священник є і представником Божества, і добрим господарем. Зрештою, «господар» є головним словом для терміносистеми Священства. Грунтуючись на методиці А. Вежбицької [Wierzbicka 1997:16], бачимо, що лексема «господар» дійсно є стрижневим словом української культури: це загально-вживана лексема, яка має складну полісемантичну структуру, адже позначає і «діяльну особу-виробника; хазяїн; той, хто веде господарство», і «власника», і «розпорядника», і «члена сім'ї; голова родини» [СУМ 1971: т. 2: 140]; мало історичний смисл «державець» [СУЯ 1932: т. 1: зош. 2:586]; надалі зберігає у фольклорних текстах і фразеологізмах усю повноту значення [Жайворонок 2006:149–150]. «Пан-господар» пов'язується часто із хліборобом (непряма асоціація на хліб, зокрема хліб у Причасті).

У тексті ключове слово «господар» не названо, але через опис ми до нього наближаємося. Натомість у перекладах генетично, – тобто з урахуванням розвитку й поширення європейської християнської цивілізації, – українське ключове слово мало би мати усталені відповідники: грецькою – «κύριος», латинською – «dominus» та англійською – «lord». Натомість семантичні компоненти цих лексем творять інші цінності. Грецька лексема «κύριος» ґрунтується на засадничих смислах «владарювання, панування, авторитетності» або «вагомості, важливості», хоча може мати смисли «пан», «голова родини», «охоронець» [GEL 1996:1013; PGL 1961:787–788]. Для латинської лексеми «dominus» теж головними семантичними компонентами будуть смисли «голова родини», «пан», але також і смисли «власник», «державець», «розпорядник» [OLD 1968:571; Smith 1866:344; MLLM 1976:353–354]. Англійська лексема містить майже всі компоненти, що й латинська, хоча в її значенні відображено ще й родинний побут через смисл «чоловік у подружжі» [CEOED 1971: т. 1:1661–1662]. Відтак цінність суспільного життя творитиметься і за

допомогою цих лексем, хоча якість суспільного контролю відрізняється: в українському тексті задекларовано турботу та опіку, а вищезазначені європейські ключові слова свідчать про авторитет і авторитарність.

Отож, можна ствердити, що в описаній ситуації успіх перекладу залежав саме від вилучення ключового слова. Автор фактично використав структуру ключового слова, яка вмотивувала текстові цінності, однак у тексті Катехизму сформулював лише самі цінності. Перекладачі відтворили поняттєву основу терміносистеми та її цінності досить успішно, але про зв'язок із ключовим словом української культури не може бути й мови. Зрештою, ми підходимо до національного уявлення про Бога, що відображає суспільно-історичні умови українського життя, яке відрізняється і від грецького біблійного прототексту, і від похідних перекладів Катехизму Петра Могили.

Покаяння

Оригінал 1645 р.

**Покѣта;
Сповѣдь;
жаль и скрѣха
сердечная;
образити
Г[о]с[по]да Б[о]га
и ближнихъ
[Катехизис...
1996:176, 178]**

Український переклад

В. О. Шевчука
Покута;
сповідь;
скруха сердечная;
образити Господа Бога
і ближнього

[Катехизис... 1996:177,
179]

Український переклад

Є. Й. Кумки
Покаяння;
скорбота серця за гріхи;
сердечна скруха;
розгнівити Бога;
образити ближнього;
сповідь;
епітимія
[Могила 2011: Ч. 1:
№ 112, 113]

Грецький переклад

ή μετάνοια.
ὁ πόνος τῆς καρδίας διὰ τὰ
ἀμαρτήματα.
συντριβὴ καρδίας.
παροξύνειν τὸν Θεόν.
βλάπτειν πλησίον.
ή ἐξομολόγησις.
ὁ κανόνας καὶ τὸ ἐπιτίμιον.
[Mohila 1695:178, 179, 180, 181]

Латинський переклад

Poenitentia;
penitus infixā tristitia ob peccata;
contritio cordis;
Dei iram lacessere;
damnum proximo dare;
confessio;
Canon poenitentialis et piaculare supplicium
[Mohila 1695:177 зв., 178 зв., 179 зв.,
180 зв.]

Англійський переклад Ф. Лодвіла

Penance;
a true and thorough Sorrow for the Sins;
this Contrition of Heart;

Англійський переклад Р. П. Попівчака

sacred penance;
sorrow of heart for sins;
contrition of heart;

to provoke God to Anger; to injure his Neighbour; Confession; the penitential Cannon and Punishment [Mogilas 1762:105–106]	to offend God or neighbor; confession; the satisfaction [Popivchak 1975:162–164]
--	---

У церковній комунікації вимір звернення означає спонуку до адресата виконати певні дії, обмислити або відчуті певні відчуття, скласти певне уявлення [Przybylska, Pruczyna 2005:217, 228–230]. Маючи на увазі цей параметр, у терміносистемі Покути можна виокремити дві цінності – **жалью за гріхи і спонуки виправитися**.

«**Покѣта**» – це полісемантична лексема, яка позначає і «каяття» («**Покѣта за грѣхи зъ скрѣхою сердечною при Сповѣди**» [Катехизис... 1996:176]), і «кару» («**назначивши Покѣтѣ**» [Катехизис... 1996:180]), і «таїнство каяття» («**той который покѣтѣетъ**» [Катехизис... 1996:178]). Фактично, у Петровому Могилітовому тексті лексема «**покѣта**» вміщує дві цінності, а тому в оригіналі немає потреби ширше описувати це таїнство.

Синонімом до лексеми «**покѣта**» є вислів-термін «жаль за грѣхи», який «Історичний словник українського язика» ілюструє контекстом із твору Йоанікія Галятовського «**Грѣхи розмантіи...**» (1685): «Кто покутуєть за грѣхи свои, повинень мѣти скруху срдчную, жаль и плачь» [ІСУЯ 1932: т. 1: зош. 2: 905]. Супутнє вживання лексеми «**плачь**» указує на більшу емоційну потугу вислову, перехід до більшої емоційності у кінці фрази. Вислів із тексту 1645 р. «**жаль и скрѣха сердечнаа**» доцільно інтерпретувати або як супутнє уточнення слова «жаль» («жаль – це скруха», але ще не «епітимія»), або як бароковий прийом семантичної ампліфікації.

У традиції, яка йде від схваленого грецького тексту, можна простежити уточнення цінності **жалью за гріхи** через уживання синонімів у близькому контексті. Семантична орієнтація супутніх синонімів іде від емоційного стану, який описує «важкий настрій», до емоційного стану, який уключає власне «каяття за гріхи»: «**πόνος**»–«**συντριβή**»/«**tristitia**»–«**contritio**»/«**sorrow**»–«**contrition**»/«**скорбота**»–«**скруха**». Варто відзначити лексикографічне спостереження, що в англійській лексемі «**contrition**» та в українській «**скруха**» смислово вказівку на гріхи у біблійному контексті актуалізовано більше, ніж у грецькій «**συντριβή**» та латинській «**contritio**», хоча об'єкт-джерело для всіх лексем – тяжкий психологічний стан.

Під час розгляду первинної лексеми «образити» очевидно стає більша емоційна наснаженість у схваленому тексті, ніж у Петра Могили, яка проявляється через семантичну деталізацію: Бога ми гнівимо – «παραξύνειν»/«iram lacessere»/«provoke to Anger»/«розгнівити», а людині шкодимо – «βλάπτειν»/«damnum dare»/«injure»/«образити». У такому виборі дієслів закладено програму, що не потрібно робити, тобто цінність **спонуки виправитися** наставляє нас жити правильно і не вчиняти осудних дій. Ідея кривди для Петра Могили полягала насамперед у неналежній поведінці вірника, натомість від схваленого грецького тексту пішла звичка розрізняти способи кривди залежно від об'єктів кривди. Отож, те, що Петро Могила вкладав у місткіше слово «образити», під впливом грецького перекладу Великого Катехизму перекладачі намагалися уточнити його зміст, залучаючи розмежування земного та небесного, що також могло бути для них цінністю.

Шлюб

Оригінал 1645 р.

Станъ с[вѣ]тый

Малженскій;

за сполнымъ

зезволеньемъ;

дѣтки оучтивостъ маютьъ,

але и с[вѣ]тыми сѣтъъ;

нагана;

жебы личба, предназначоныхъ

и выбраныхъ до

Кролевства Н[ε]в[ε]сногѡ

выполниласѧ

[Катехизис... 1996:

182, 184]

Грецький переклад

ὁ τίμιος γάμος.

μὲ τὴν εἰς ἀλλήλους συμφωνίαν τοῦ

ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναίκος.

πορνεία καὶ ἀκρασία.

ἢ τῆς σαρκὸς ἐπιθυμία.

τιμᾶται ἢ παιδοποιΐα μὲ τὴν τιμίαν

γέννησιν

[Mohila 1695:183, 184]

Український переклад

В. О. Шевчука

Стан святий подружній;

за спільним

восьвйявленням;

дітки повагу мають, але

й святими є;

нагана;

щоб кількість

призначених та

вибраних до Царства

Небесного збільшилася

[Катехизис... 1996:

183, 185]

Український пере-

клад Є. Й. Кумки

Чесний Шлюб;

за взаємною згодою

чоловіка та жінки;

блуд і

нестриманість;

розпуста тілесна;

тільки законне

народження дітей

має свою повагу

[Могила 2011: Ч. 1:

№ 115, 116]

Латинський переклад

Honorabile Conjugium;

mutuo viri foeminaeque in se invicem

consensu;

scortatio ac incontinentia;

libidinis ardor;

merito in honore habeatur, quae honesto

satu fit sobolis procreatio

[Mohila 1695:182 зв., 183 зв.]

Англійський переклад Ф. Лодвіла
Honourable Marriage;
the mutual Consent and Agreement of
a Man and a Woman with each other;
Whoredom and Unchastity;
the Fire of Lust;
That is deserved to be honoured,
whereby the Procreation of Children
is honestly provided for.
[Mogilas 1762:107–108]

Англійський переклад Р. П. Попівчака
Matrimony;
the mutual consent of both man and
woman;
fornication;
concupiscence;
it confers honor to the offspring because
of the respectable generation
[Popivchak 1975:165–166]

Таїнство Шлюбу найбільше пов'язано з суспільним життям. На основі термінів і термінної лексики можна виокремити дві цінності в описі цього таїнства – **спільної згоди та суспільної відповідальності**.

В описі простежуємо багато полонізмів «**малженській**», «**кролевство**», «**зезволенє**». Зрештою, найголовніший сучасний термін «шлюб» теж є полонізмом (його початковий смисл – «присяга»), відповідником до старослов'янської лексеми «брак» (зі смислами «бенкет», «весілля») [Осінчук 2009:77–78]. Такий перехід від «урочистої зустрічі» до «містичного таїнства» відображає мовотворчу стратегію, де відбувається пошук нового належного терміна.

Петро Могила вживав три терміни на позначення цього таїнства: «**Станъ Малженскій**» або «**Малженство**» [Катехизис... 1996:182, 184], «**Свпрѣжество**» і «**Законный Бракъ**» [Требник... 2007: т. 1:тнѠ [359]]. О. Брюкнер пов'язує польську лексему «małżona» із германським коренем «māl» («умова, контракт»)¹ [Brückner 1927: т. 1:320–321], натомість «**свпрѣжество**» українські дослідники виводять від старослов'янського дієслова «**свпраштити**» («з'єднати, запрягти») [ЕСУМ 2006: т. 5:478]. Звернувшись до тлумачних та етимологічних словників, глибинний початковий смисл усіх термінів на позначення Шлюбу з аналізованих текстів можна зобразити у такій зведеній таблиці:

«контракт»	«злука»	«весілля»	«уведення в материнство»
малженство	свпрѣжество	бракъ	
		γάμος	
	conjugium		
	marriage		matrimony

¹ Ця лексема поширена в сучасних слов'янських мовах, а на східнослов'янському просторі була вже відома в XI ст. [Ковалів 1964: т. 2:31].

Як бачимо, терміни, які є семантичними тотожниками, адже позначають одне християнське таїнство, не є тотожниками з погляду мовокультурної історії. У всіх текстах простежуємо контекстну симетрію термінів «шлюб»–«згода», але глибинна культурна аксіологія у семантиці цих термінів – асиметрична.

Цінність **спільної згоди** актуалізується у контексті присяги, якою обмінюються наречені. Вона прийшла з католицького богослужіння і вживається не у всіх східнослов'янських церквах. Можливо, сучасний термін «шлюб» закріпився внаслідок цієї присяги, яку подав Петро Могила у «Требнику» 1646 р.: «**Берѣ совѣ тебе за малжонкѣ (наречена каже: малжонка), и шлю-вѣю товѣ милость, вѣрѣ и ѹчтливость малженскѣю (наречена ще додає: и послѣшенство малженское), а ижѣ тебе не шпѣциѣ ажѣ до смерти, такѣ ми Б[о]же вѣ Тро[и]ци с[вѣ]той єдиний помози, и вси с[вѣ]тныи**» [Требник... 2007: т. 1: vsi-vzi [416–417]].

У глибшому аналізі бачимо, що присяга має досить складні міжособистісні стосунки, які перебувають між упокоренням і рівноправ'ям: з одного боку, жінка повинна упокоритися перед чоловіком, бо «**даждѣ штроковници сей вѣ всемѣ повиноватися мѣжеви: и рабѣ твоємѣ семѣ быти вѣ главѣ женѣ**» [Требник... 2007: т. 1: vdi [414]]; з іншого, – це упокорення взаємне, а отже, рівноправне, бо все-таки «**повинѣющеся дрѣгѣ дрѣгѣ вѣ страстѣ Б[о]жїи**» (Ефесян 5:21) [Требник... 2007: т. 1: vsi-vzi [416–417]].

Опис суспільних параметрів фізіологічного життя закладено в аналізованій терміносистемі через цінність **суспільної відповідальності**. Божий план реалізується через норми суспільного співіснування, порушення яких однозначно викликає осуд («**нагана**»). Звернувшись до виміру взаємин у релігійній комунікації [Przybylska, Pyczyna 2005:216, 226–227], виявляємо тристоронню комунікацію: подружжя–суспільство–Бог. Звідси через дітей вірники відповідають перед суспільством («**дѣтки ѹчтливость маючѣ**») і перед Богом («**с[вѣ]тныи сѣчѣ**», тобто є непогрішними з погляду Божих заповідей). Оця цінність **відповідальності перед Богом** підкріплена церковним поясненням про кількість людності у Царстві Божім. Ціннісний репертуар звужується у схваленому тексті та його перекладах. Вимір спілкування з Богом звужується на користь суспільного трактування подружнього життя: уточнюється осудна поведінка («**πορνεία–ἀκρασία–ἐπιθυμία**»/«**scortatio–incontinentia–libido**»/«**whoredom–unchastity–lust**»/«**блуд–нестриманість–розпуста**»). Таку зміну репертуару цінностей уніс грецький перекладач Мелетій Сириг, який не тільки перекладав київський текст, а й насамперед виправляв його. За ним таку зміну повторили наступні перекладачі. Емоційна виразність

менша лише у перекладі Р. П. Попівчака, який перекладав із київського латинського тексту і намагався віднайти такі англійські відповідники латинського походження, суголосні латинським лексемам, які були саме в тексті 1643 р.

Соборування

Оригінал 1645 р.

**Помазаніє Єлеємъ;
хорова;
ѡпѡщенєе грѣхувъ;
оуздоровленєе на тѣлѣ;
олива**
[Катехизис... 1996:184,
186]

Український переклад

В. О. Шевчука

Помазанням елеєм;
хвороба;
відпущення гріхів;
уздоровлення на тілі;
олива
[Катехизис...
1996:185, 187]

Український переклад

Є. Й. Кумки

Оливоосвячення;
прощення гріхів;
порятунок душі;
уздоровлення тіла;
зцілення
[Могила 2011: Ч. 1:
№ 117, 118, 119]

Грецький переклад

τὸ εὐχέλαιον.
ἄφεσις ἁμαρτιῶν.
σωτηρία ψυχῆς.
ὑγεία τοῦ σώματος.
ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν τῆς ψυχῆς.
[Mohila 1695:185, 186, 187]

Латинський переклад

Oleum consecratum;
criminum admissio;
salus animae;
sanitai corporis;
remissio peccatorum animae
[Mohila 1695: 184 зв., 185 зв., 186 зв.]

Англійський переклад Ф. Лодвіла

The Holy Oil;
the Forgiveness of Sins;
the Healing of the Soul;
the restoring of Health unto the Body
[Mogilas 1762:109–110]

Англійський переклад Р. П. Попівчака

The consecration with oil;
the forgiveness of sins;
the salvation of the soul;
the health of the body
[Popivchak 1975:166–167]

У сучасному українському релігійному мовленні Соборування має найбільше синонімів на позначення одного таїнства: «Єлеопомазання», «Єлеосвячення», «Оливопомазання», «Соборування», «Маслособорування», «Маслосвяття», «Намашення хворих», «Помазання хворих» [Осінчук 2009:81]. Таку синонімію та дублетність, які, на думку Ф. А. Циткіної, обтяжують терміносистему і є мертвим балансом, викликали паралельне термінування та наслідок різного перекладу [Циткіна 1988:52–53]. Однак для наших цілей розгляд однієї лексеми на тлі термінної системи допомагає відшукати її культурну цінність.

Такий широкий перелік на позначення одного таїнства відображає різні способи термінотворення: запозичення (певною мірою «єлеопомазання»),

розширення значення (наприклад, «помазання хворих») і калькування (як-от «оливопомазання»). Випадок із Соборуванням іде врозріз із думкою, що мінімальне визначення значення одиниці – це перелік семантичних компонентів, потрібних і достатніх для парадигматичного відмежування цього значення від інших [Дудок 2009:57], адже тут позначення лише однієї священної дії може становити окрему парадигму, яка має не лише культурну, історичну, аксіологічну, але суто об'єктну відмінність у значенні. Зрештою, лише потреба у відмінному семантичному наповненні терміна могла вплинути на його вжиток в англійській мові, коли після Другого Ватиканського собору замість «Extreme Unction» почали вживати термін «Anointing of the Sick» [Metford 1983:249].

Так ми підходимо до принципу «лексикографічного портретування», який Ю. Д. Апресян визначив так: «кожна лексема постає як автономний і неповторно своєрідний світ, який хотілося б описати у всій його повноті» [Апресян 1995: т. 1:II]. Власне відкриттю цього світу й сприяє пошук культурної цінності, пов'язаної із певною лексемою.

Вибір основного терміна впливав на подальший підбір супутніх термінів системи, а тому й цінності у цих терміносистемах відрізняються. Пояснення «соборування» породжує цінність **спільної дії**, з'ясовуючи, навіщо залучати кілька священників, а опис «маслосвяття» повертає нас до цінності **речовості**, де наголошено на обряді підготування речовини для таїнства, але не самого таїнства. У тексті Петра Могили акцентовано на цінності **зцілення**, причому тіло є узалежене від поведінки людини (тобто від гріхів), а Соборування прямо вказує на відпущення гріхів, але прямо не вказує на спасіння чи зцілення душі.

У схваленому тексті акценти розставлено від прощення гріхів до оздоровлення тіла. Втім, у всіх випадках бачимо актуалізацію цінності **речовості**, оскільки всі називають речовину, через яку відбувається таїнство. Найочевидніше це в англійських текстах, де усталений термін має бути «Extreme Unction», пов'язаний із відпущенням гріхів за неможливості повноцінної Сповіді та Причастя. Зрозуміло, що перекладачі намагалися йти за логікою оригіналу й допустили порушення в церковній терміносистемі. У такий спосіб вони підтримали традиції східного православ'я. З іншого боку, бачимо ще більше актуалізацію цінності **зцілення** з 1970-х рр., коли основним терміном став вираз «Anointing of the Sick».

Отож, культурно мотивовані цінності – це семантичний параметр у лексичній групі, який позначає особливий спосіб актуалізації інформації у

сприйнятті головних ідей світогляду і який формують національна мовокультура та авторська настанова у тексті.

Під час розгляду релігійних текстів одразу постає питання: чи може вірник однієї конфесії належно сприйняти засадничий текст іншої конфесії? Ідея, що репертуар цінностей буде значно менший, адже інші стимули викликать інші цінності, не підтвердилася, принаймні у православно-католицькому зіставленні. Ціннісне сприйняття – універсальне за природними здібностями, а отже, навіть атеїст зможе ідентифікувати семантичні цінності, властиві конкретному авторові. Отже, авторська настанова – це найголовніший чинник, за яким читач тлумачитиме текст. Існування двох відмінних текстів Катехизму Петра Могили – Малого та Великого – вже свідчить про відмінний репертуар цінностей у двох текстових традиціях, які йдуть від цих двох оригіналів. Головна відмінність між київським і схваленим текстами полягає у більшій присутності людини в описах абстрагованих понять, антропоцентричність більше актуалізується як ціль і засіб написання Катехизму.

До способів визначити цінності у лексико-семантичній групі зачисляємо два – етимологічний і контекстний, які зрештою доповнюють один одного. Етимологічний підхід до пошуку цінностей допомагає з'ясувати історико-культурний контекст, пояснюючи, чому конкретну лексему обрали для опису складнішого, абстрактного поняття. Контекстний підхід до пошуку цінностей допомагає розмежувати увагу до цінності як індивідуального акту (суто авторської настанови) та як суспільного акту (схвалення спільнотою).

Відхилення у відтворенні репертуару цінностей частіші, якщо порівнювати Малий та Великий Катехизми, аніж якщо порівнювати міжмовні переклади. Типологія відхилень не є численна:

- 1) заміна цінностей (наприклад, взаємодія Бога та людини замінюється на божественність, а отже, усуває людський аспект і вивищує Божу природу в описі поняття Таїнства, у Хрещенні зміщено акцент із взаємодії Бога та людини до односторонньої дії Бога);
- 2) додавання цінностей (наприклад, у Хрещенні додано цінність відповідальності, у Соборванні православна цінність речовості не відповідає традиційному католицькому опису таїнства);
- 3) втрата цінностей (наприклад, у Миропомазанні знівельовано цінність праці, у Причасті втрачено цінність пам'яті).

Відтворення репертуару цінностей не можна увібгати у табличку «відтворено–не відтворено», тому що за цінностями стоять культурно-історичні та,

відповідно, суспільно-філософські причини їх утворення. У перекладі текст втрачає зв'язок із полісистемою, але для успішного спілкування відтворення цінностей є достатнім, оскільки тоді не порушено авторських настанов. А тому не завжди причини успіху криються у виробленій та усталеній терміносистемі: вироблені у минулому терміни не гарантують належного відтворення культурно-семантичної інформації у часово пізніших актах комунікації і текстах перекладу, хоча інколи, навпаки, вони консервують культурну інформацію.

Якщо семантичний компонент є однаковий у двох культурах, то досвід витворює з нього цінність чи на рівні розуміння одного тексту, чи для подальшого генерування відповідних текстів у цільовій культурі.

У перекладах аксіологічне моделювання відбувається переважно за таким принципом, що перекладачі Катехизму зазвичай додавали цінності, боячись спотворити авторитетне першоджерело, а тому нехтуючи читачевими передумовами сприйняття. Зрештою, сам твір сприяє творенню нового досвіду й нових цінностей. На прикладі Соборування бачимо, що націлене моделювання є характерною рисою релігійного перекладу, адже перекладачі взувалися на оригінальний обряд, а не на поширену практику у певній мовокультурі.

Підходимо до ще одного висновку: терміносистеми теж ґрунтуються на цінностях, а терміни бувають культурозалежні у національному контексті. У перекладі часто йдеться про зміщення культурних контекстів або культурного досвіду, та найголовніше завдання перекладача полягає в тому, щоб зміщення чи заміщення не впливало на авторський задум і настанови.

Звертаючись до питання, чи маємо справу із внутрішньо- чи зовнішньо-церковною комунікацією у православно-католицькому співіснуванні, аксіологічний аналіз виявив глибшу спільність екуменічних ідей щодо релігійного буття і життя у «Православному сповіданні віри», ніж можна було припускати. Це свідчить про зануреність Катехизму в загальноєвропейську християнську цивілізацію, що теж сприяє належному сприйняттю його перекладів.

Культурна матриця: ключ до розуміння тексту чи моделювання читачевої рецепції. Зіставна лінгвокультурологія зосереджується на вивченні втілення національної ментальності певного етносу головно крізь призму лексико-семантичного рівня мовної системи [Голубовська 2009:98]. Такий постулат спонукає теоретиків і практиків перекладу до пошуку національного у тексті оригіналу, щоб відтворити його (або оцінити можливості такого відтворення) у тексті перекладу.

В українській лінгвоконцептології – очевидно під впливом російської – виникла розгалужена система «картин світу» [Космеда, Плотнікова 2010: 21–30]. Мовна репрезентація релігійної сфери може проходити крізь призму шерегу таких «картин світу», зокрема з погляду предмета картини світу бути частиною «наукової», «релігійної» і «міфологічної» картин світу. За визначенням Т. А. Космеди та Н. В. Плотнікової «релігійна картина світу – [це] вербальне та невербальне вираження системи знань про культ богів, що спирається на релігійний світогляд людини, основою якого є духовна віра» [Космеда, Плотнікова 2010:29]. У визначенні досить складно розмежувати «картину світу» й «світогляд», і, мабуть, його можна певною мірою скоротити, однак для текстологічного аналізу важливо наголосити на систематичності знання, а отже, на пошуках семантичного упорядкування та знакового вираження. Оскільки критик перекладу працює з текстом і системою знань, яку він представляє, то дискусію про репрезентацію знання можна перенести у площину культурної історії та запропонувати термін «культурна матриця», який передбачатиме для аналітика пошук словесної системи традиційного вираження сфери знань.

Модифікуючи визначення «ідеологічних матриць» А. Слюсар [Ślósarz 2013:15], уважаємо, що культурна матриця – це набуті переконання, ціннісне кодування і значеннєві мережі-мапи, вписані у вторинні тексти на основі певних літературних – і не тільки – першотворів. Звісно, що тут до текстотворення можна додати ще один вимір – текстосприйняття, – який не суперечитиме визначенню «культурної матриці».

Відповідно, мислимо, що культурна матриця будується на системі цінностей. У релігійному дискурсі (на матеріалі польськокомовних протестантських перекладів Нового Заповіту XVI ст.) І. Винярьська-Горська визначила такі епістемічні та онтологічні цінності, які уможливають достовірність перекладів оригіналу [Winiarska-Górska 2008:293–294]: 1) пізнавальний оптимізм – переконання, що через переклади можна осягнути Боже Слово; 2) раціоналізм – логічне сприйняття світу, однак відмінне від наступного етапу такого сприйняття, яке сформувало Просвітництво; 3) об'єктивізм – переконання, що єдиновірний, автентичний переклад не існує, а перекладач має право порівняти різні біблійні переклади; 4) історизм – звернення до античних взірців первинної Церкви; 5) утилітаризм і дидактизм – переконання, що кожна людина повинна старатися «відчитати» Боже Слово; звернення до народної мови; 6) ідеалізм – переконання про примат сакральної й духовної дійсності над земною та світською, а переклад повинен наблизити людину до цієї дійсності.

Така мережа цінностей відображає узагальнювальну систему презентації релігійної сфери: вона відображає рівень дискурсу – упорядкований канон текстів, об'єднаний тематикою та стилем.

Між системою цінностей на рівні мікросистеми термінів, яка допомагає тлумачити конкретні контексти, та системою цінностей на рівні дискурсу виникає середина ніша, де міститься система цінностей на рівні головної ідеї твору, яка надає конкретному тексту самотності серед інших текстів. З погляду перекладу такі розмисли стимулюють потребу переформулювати визначення «еквівалентності» крізь призму культури та культурознавства. Як твердить Е. Р. Вендланд, «культура – це вся система переконань і моделей поведінки нації, які опановують у суспільстві через навчання або просту імітацію та передають від покоління до покоління. ... Конкретна культура організовує та керує всіма думками та діями – сприйняттям, тлумаченням і поведінкою – кожного індивіда, який належить до окремої суспільної групи-носія цієї культури» [Wendland 1987:5]. А тому в релігійному дискурсі еквівалентність – це баланс між мовними знаками (термінами) та суспільно-релігійними моделями поведінки. Суть культурного виміру еквівалентності може полягати не тільки в синхронному існуванні тотожників, а й у її діахронному – причиново-наслідковому – творенні, зокрема у процесі переходу від оригіналу до перекладу, а також і в процесі співіснування культур.

Культурна матриця є не лише об'єктом, породженим певними суспільно-духовними умовами, а й водночас виконує функції псевдосуб'єкта, який за своєю і моделює сприйняття світу. Вона є сіткою-взірцем, за яким культура описує та концептуалізує довкілля. «Культурним» для суб'єкта є все, що породжує смисли, а смисли закладаються в текст і генеруються з нього, опираючись на матрицю.¹ Водночас мова виробляє потенціал для опису самої себе. У такому ж контексті культурна матриця моделює людину як суб'єкт досвіду. У розгляді мовного досвіду належить ураховувати три принципи: 1) мовна система певної спільноти пропонує певне стандартизоване міжсуб'єктне бачення світу; 2) частина бачення світу ґрунтується на ненаукових, поточних, «наївних» знаннях, що віддзеркалюють матеріальний і духовний досвід мовної спільноти; 3) поняттєві моделі для осмислення людини як суб'єкта досвіду є, головню, метафоричні [Maćkiewicz 2007:43–44].

З іншого боку, як доводить Т. І. Біленко, культурні умови існування слова (або мови) творять багато онтологічно-функційних різновидів номінації:

---

¹ Дякую Н. І. Андрейчук за цю думку.

1) «слово як номінація реально існуючого чи уявного, об'єктивно наявного чи суб'єктивно вимріяного»; 2) «слово як ідеологічний агент, що реалізує пропаганду і захист теоретичних концепцій прогресивного чи регресивного спрямування»; 3) «слово як вияв суб'єктивності, ... коли трансцендентне та іманентне постають конкретним екзистенційним модусом»; 4) «слово як віщування, як зовнішня одежа для неземної сили, містичний зміст якої можуть збагнути лише одиниці обраних» [Біленко 2005:19–20]. Так ми підходимо до розуміння, що лише досвід допоможе читачеві ідентифікувати відповідний смисловий зв'язок із дійсністю та правильно інтерпретувати текст. Утім, нація теж має свій досвід читання (або сприйняття текстів), який міститься в історично-культурних рамках сприйняття, а тому перекладачеві доводиться брати до уваги такий рівень асоціативності у виборі лексичних одиниць, які би гарантували сприйнятність перекладу, а не його віддаленість.

Боголюдськість. Боголюдськість насамперед пов'язують із Ісусом Христом, який і є Богом, і був людиною, а отже, мав подвійну природу. Ця ідея стоюється не тільки Бога-Сина, а й Бога-Отця. Таке складне існування можна пов'язати із намаганнями людства вийти за межі свого звичайного фізичного світу й розвивати можливості абстрактного пізнання того, що не сприймається органами чуття, а тільки розумом. Так витворилася система ознак, яка корелювала сприйняття людської та божественної природи Бога у нашому правдавньому антропоцентричному світогляді. Згодом розвинувся певний тип теоцентризму, але від часів Відродження до Просвітництва відбувся зворотний перехід від нього до сучасного антропоцентризму, збагативши мислення людини про своє місце у світобудові.

Сутність боголюдськості описано в першій частині Катехизму, яка називається «Віра», але ми можемо її тлумачити як «Знання», оскільки вона викладає основи уявлення-вчення про те, що існує над чи поза людиною.

Під час перекладу терміносистеми, асоційованої з боголюдськістю, культурні ціннісні коди, які вже сформувалися у цільовій мовокультурі, є точкою звірки у визначенні, наскільки успішно переклад може сприйняти цільовий читач. Водночас, потрібно з'ясувати, наскільки чинні такі постулати для відтворення лексики на позначення боголюдськості:

1. Християнство – це нова якість, а отже, для опису його понять недоречно використовувати язичницьку лексику. Як доводить Ф. І. Буслаєв, уже Остромирове Євангеліє є таким прикладом слов'янського релігійного перекладу, який вирізняється «чистотою вираження християнського вчення».

- янських понять, що виникло внаслідок відмежування від будь-яких натяків на попередній, дохристиянський побут» [Буслаєв 1848: 210].
2. Лексика давніх текстів і перекладів зорієнтована на сімейні цінності, але християнство сприяло значному розвитку державницьких понять і термінів [Буслаєв 1848:210–211].
  3. Під час перекладу текстів, пов'язаних із Біблією, потрібно враховувати лише біблійний прототекст, а отже, перекладачі послуговуються протестантським принципом «*sola scriptura*».
  4. Попри відмінність поняттєвих структур, закріплених у мовах, є можлива взаємоперекладність мов. Труднощі порозуміння виникають не так через відмінності у мовних системах, як через відмінності у досвіді й переконаннях мовців [Grzegorzyczkova 1999:45–46].
  5. Ураховуючи, що національну ідентичність можна трактувати як почуття свідомої належності до історично зумовленої аксіологічної спільноти культури [Feliksiak 2014:50], кожна нація має своє бачення Бога й боголюдськості.

Бог: існування поза людиною, в людині та назовництво. Катехизм учить: «Ч[о]л[овѣ]къ ѿ Г[оспо]да Б[о]га створеный естъ на образъ и подобенство егво» [Катехизис... 1996:80]. Насправді ця формула, мабуть, приховує історичний протилежний зміст: пізнання Бога відбувалося через пізнання людини, а отже, людина була первинною, а Бог – вторинним. Вагомо розглянути, як середньоукраїнська мова ословеснювала ідею Божества.

Гадаємо, що суть боголюдськості криється у видозміні пізнання від матеріального до абстрактного, отже, від людського до божественного. Саме тому частина характеристики божества є за походженням людською, оскільки те, чого не знаємо, ми пізнаємо через те, що ми знаємо. Особливо на пізнанні Бога позначилося усвідомлення людиною себе та своєї ролі у суспільстві, зафіксоване з погляду певного часового періоду.¹

---

¹ У богослов'ї питання Божих імен має подібне трактування. Св. Іван Дамаскин твердить: «Божество, будучи неосяжним, звичайно, буде і безіменне. Не знаючи Його сутності, не будемо шукати й імені Його істоти. Бо імена повинні виражати свій предмет. Бог же, хоча благий, і для того, щоб ми були учасниками Його благоді, покликав нас з небуття до буття і сотворив нас здатними до пізнання, проте не відкрив нам ні Своєї сутності, ні пізнання Його істоти. Бо неможливо, щоб (нижча) природа повністю пізнала вищу за неї природу. ... Тому Бог з невимовної благоді благоволих називатися згідно з тим, що властиве нам, для того, щоб нам не залишитися зовсім без пізнання про Нього, але мати про Нього хоча б темне уявлення» [Іоан Дамаскин 2010:72–73].

Однак з погляду інтерпретаторового досвіду поняття боголюдськості ускладнюється не лише діахронною двоїстою рецепцією пошуку божества, а й сучасним теологічним двоїстим трактуванням, спрямованим на раціоналізм. Наприклад, «якщо ми твердимо, що Христос усезнаючий, це правильно у сенсі, що істота во Христі – божественний Логос – є всезнаючий, але тому, що Ісус Христос, якого ми бачимо в Євангеліях, є всезнаючий, суперечать самі Євангелія» [Coffey 1999:410]. Утім, тут ми зосередимося на мовокультурному трактуванні, що відображено у релігійному дискурсі загалом, а не у логіко-теологічних текстах. Крім того, нам варто звернути увагу не лише на боголюдськість Ісуса Христа, а й на боголюдський опис самого Божества, тобто Божественної сили найвищого рівня абстракції.

Для аналізу терміносистеми назв Божественної сутності можна використати елементи етносеміотрії, зокрема ідентифікацію культуротворчих номінацій, які діагностують виокремлення аксіологічних переваг певного суспільства [Казьдуб 2011:59], а з них укласти матрицю-систему для сприйняття й опису аналізованої сутності. Оскільки текст конденсує інформацію внаслідок зв'язків із культурним контекстом і читацьким довіллям, то він набуває пам'ять [Лютман 1992: т. 1:131], а тому потрібно зважати на діахронний аспект розвитку терміносистеми. Як твердить Е. Феліксяк, «пам'ять криється в мові, а тоді її засобами перетворюється на літературу, на оригінальні твори мистецтва слова, змагається із загрожуваням (і дотичним) забуттям і відсилає до джерел – навіть усупереч і наперекір напористому ходу традиції» [Feliksiak 2014:51].

У найдавніший писемний період української мови культурну матрицю сприйняття Бога можна описати, взуруючись на структуру лексичного фонду давньоукраїнської книжної мови, яку розробив П. К. Ковалів. Найвищий Розум характеризувався такими ознаками (за [Ковалів 1962: т. 1:180–185]): 1) найвище єство («**Божество**»); 2) субстанція («**самобутъный**», «**самотворъный**», «**самоправъный**»); 3) абсолютність («**своесобъный**», «**своесобъствъный**», «**самосъвършенный**»); 4) асоціація зі світлом¹ («**свѣтосияный**», «**свѣтлостъный**», «**свѣтообразный**»); 5) позачасовість («**безврѣмьный**», «**безначальный**», «**безлѣтныи**», «**бесъмъртныи**»); 6) позаматеріальність («**бесплѣтныи**», «**бестѣлесныи**», «**пачеестъствъный**»); 7) трансцендентальність («**непостижимыи**», «**непостигомыи**», «**недоразумѣмыи**»,

¹ Така характеристика може дійсно в історичній ретроспективі сягати астрального культу [Ковалів 1962: т. 1:182]. Однак існує інша думка, що «референт *Світло* символізує божественну сутність як найвищу істину» (курсив автора. – Т. III.) [Мацьків 2007:37].

«сѣкръвении»); 8) джерело існування світу («сѣдѣтель», «творьць», «живо-творящій»); 9) володар («всѣдържитель», «сѣдържитель», «владыка»); 10) любов до людини («человѣколюбьць», «чадолюбьць»); 11) трипостасність («троеество», «трипостасьныи», «триличьныи», «трисѣставныи», «трѣсовьныи», «трѣсовьствьныи»). Майже всі ці ознаки свідчать про поза-людське буття, те, що людині непідвладне й непритаманне, за винятком суспільного стану володіння та почуття любові. Ці ознаки описують радше не-людськість референта, тобто перед нами неістота, яка проте має функції виконавця. Із такого пучка ознак творилося середньоукраїнське усвідомлення Бога.

Н. М. Тома доводить, що абстрактна лексика у творах Петра Могили – антропоцентрична [Тома 2012:7, 10]. Це породжує питання, наскільки авторіві вдалося відобразити божественну сутність нашого – християнського – Творця. З іншого боку, Н. М. Тома обґрунтовує, що лексема «любовь» має такі смисли: 1) Божа сутність; 2) ідеал людських стосунків; 3) одна з основних християнських чеснот; 4) милосердя [Тома 2012:7]. Спробуймо інтерпретувати таку структуру за порядком розгортання значень: Божа сутність – це ідеал людських стосунків (а може не ідеал, а ціль), який ґрунтується на милосерді. У цій ситуації позалюдське переважає, однак варто звернути увагу на всю систему номінації Бога у Катехизмі. Її можна зобразити такою таблицею:

Петро Могила	В. О. Шевчук	Є. Й. Кумка	Ф. Лодвіл	Р. П. Попівчак
Богъ	Бог	Бог	God	God
Бозство	Божество	Божество, Божественна природа	Godhead, Divinity	divinity
Бозска Усова	Божа Особа			divine person
Персона	особа	Особа, істота, ество	Person, Essence, nature	Person, essence
доброть	Божа	Божественна	God's	Divine
Бозскал	доброта	доброта	goodness	goodness

Дихотомія «Богъ» і «Бозство» існує для того, щоб підтвердити найвище ество Бога. «Бозство» – це божественне начало, суть святості [СУМ XVI – I пол. XVII ст. 1996: вип. 3:9, 12], адже у народній культурі «Богъ» має чимало люд-

ських ознак, що засвідчено у фразеологічних висловах: «**БОГЪ ЗАПЛАТИТЬЪ**», «**БОГЪ НЕХАЙ ХОВАЕТЪ**», «**ЗОСТАВАЙТЕ ЗЪ БОГОМЪ**», «**ДУШУ БОГОВИ В РУЦИ ПОРУЧИТИ**», «**КЪ БОГУ ИТИ**» тощо [СУМ XVI – I пол. XVII ст. 1996: вип. 3:3–5].

Антропоцентричність уявлень про Бога підтримує номен «**Персона**», який позначає людину [Тимченко 2003: т. 2:104]. Тоді як «**Усова**» позначає візуальне втілення, «подобу» [Тимченко 2003: т. 2:55], що дуже добре зображає втілення святості й не-людського у вислові «**Бозска Усова**». Отож, у Катехизмі бачимо чітке розділення: якщо лексема «**Богъ**» надто загальна для певних богословських цілей (адже цілком уміщує подвійну суть, тобто чисту боголюдськість), то у термінах «**Бозство**» і «**Усова**» закладено божественну природу, тоді як у лексемі «**Персона**» закладено людськість або людські ознаки. Відповідно, тлумачити текст потрібно у напрямі від терміна до контексту, а не навпаки.

У терміносистемі тексту не простежуємо терміна «**єство**», який уживали в релігійному дискурсі того часу, однак, крім «сутності, природи», означав також «субстанцію, речовину», «фізичні й духовні властивості людини» [СУМ XVI – I пол. XVII ст. 2002: вип. 9:105]. У сучасній українській мові лексема «єство» теж має, головню, людське наповнення – «сукупність усіх фізичних і душевних сил та властивостей людини» [СУМ 1971: т. 2:499], а тому для опису божественних ознак не завжди підходить.

З погляду перекладів доречно одразу зазначити, що лінійного відтворення термінів немає. Наприклад, Р. П. Попівчак перекладає «**Бозство**» і як «divinity», і як «God» (Частина 1, питання 9 і 38); натомість в Р. П. Попівчака та Ф. Лодвіла вжито один термін у двох контекстах («divine person» і «Divinity», відповідно, у Частині 1, питанні 30). Це означає, що перекладачі по-різному сприймали втілення Бога у різних контекстах. Певною мірою це позначилося також на розумінні вислову «**добротъ Бозскал**» [Катехизис... 1996:84] та відповідного фрагмента з Великого катехизму (Частина 1, питання 25). Лексема «**добротъ**» є однозначно предметом, яким володіють, в означеннях «**Бозскал**» і «God's», тоді як означення «Божа», «Божественна» і «Divine» можуть указувати на її рису, її природу, наголошуючи на ній, а не на суб'єкті володіння, тобто доброта присвячена Богові, а не походить від нього.

Можна простежити розширення терміносистеми, що розмиває увагу читача до головного розмежування, яке лежить у діапазоні від божественної сутності через розмиту (амбівалентну, подвійну) зону до людської природи. Водночас баланс термінів не витримано. У новоукраїнській мові (за [СУМ 1970–1980]) три лексеми («особа», «істота», «єство») стосуються тільки

людини, дві лексеми («бог», «божество») можна тлумачити приземлено, як «уявну надприродну істоту», тобто ту саму людську природу, і лише один термін («Божественна природа») цілком виходить за межі людськості. У сучасній англійській мові ситуація протилежна (за [CEOED 1971]): три лексеми («essence», «divinity», «Godhead») стосуються лише божественності, а три лексеми («God», «person», «nature») перебувають в амбівалентній зоні й залежно від контексту можуть позначати і божественні, і людські властивості. Фактично у перекладах бачимо відмінну аксіологічну акцентуацію: в українських текстах – це підсвідома рецепція Божественної природи через матрицю людських передумов, а в англійських – це вивищення Божественної природи та уникання приземленості.

Суспільний вимір назв Ісуса Христа. Ісус Христос – істота вельми суспільна. У релігійному дискурсі можна ідентифікувати Христа як подвійного учасника суспільного розвитку: з одного боку, Він – рушій цивілізації і навіть автор сучасного конституційного принципу розділення повноважень церкви й держави, адже саме так теж можна інтерпретувати Його слова: «Віддайте кесареви – кесареви, а Богові – Боже!» (Матвія 22:21, Марка 12:17, Луки 20:25); з іншого боку, Христос – носій правової та духовної традиції юдеїв.

Для ідентифікації ціннісних асоціацій, пов'язаних із семантичним описом суспільного представлення Христа, варто застосувати концепцію лінгвокультурного простору як інтерпретаційної моделі, яку розробила Н. І. Андрейчук [Андрейчук 2011:85, 87]. Оскільки мова творить людське буття (ціннісно-смысловий універсум) у певному ціннісно-адаптованому варіанті (як людина пізнає світ через мову) [Андрейчук 2011:89], а матрицею є лінгвокультурний простір як система інтерпретації семантичних систем і культурних текстів [Андрейчук 2011:102], то ідея просторовості стимулює аналітика шукати близькі та далекі асоціації під час інтерпретації конкретних лексем (термінів). Тому варто розмежовувати найближчі асоціації та супутні поняття, які перебувають в асоціативному зв'язку з обраним терміном. Найближчі асоціації розкривають деякі його семантичні ознаки й аспекти і створюють «внутрішній горизонт», а супутні поняття створюють широке тематичне тло – «зовнішній горизонт» [Андрейчук 2011:86].

У тексті Катехизму ([Катехизис... 1996:90, 92] та у відповідному фрагменті з Великого катехизму (Частина 1, питання 34, 40)) бачимо два номени для опису Христа, які збалансовують двоїстість Христової природи – земну і Божественну:

Петро Могила	В. О. Шевчук	Є. Й. Кумка	Ф. Лодвіл Р. П. Попівчак
ПОМАЗАНЕЦЬ	помазанець	Помазаник	anointed
ЗБАВИТЕЛЬ	Спаситель	Спаситель Спас	Saviour (Savior)

В античних близькосхідних культурах «помазання» означало підвищення правового статусу, включно із даруванням волі рабині, передачею майна, заручинами нареченої, уповноваження васала, а в ізраїльській історії існувала традиція помазувати царів та найвищих священиків [Еґ 2007: т. 2:179]. Отже, у внутрішньому горизонті маємо ціннісні асоціації з найвищою владою у державі або церкві, а в зовнішньому горизонті містяться асоціації на державний устрій та церковну ієрархію. Оскільки обряд помазування означав уділення «Духа Господнього» [там само], то боголюдськість тут відображає вірування у те, що всяка влада є від Бога, і важлива не так вказівка на людську природу, як на саму суспільну організацію.

У сучасній українській мові за лексемами «помазанець» і «помазаник» закріплено лише значення «монарх, над яким здійснено обряд помазання на царювання» [СУМ 1976: т. 7:111]. Відповідно, обряд помазання означає Боже благословення, але не означає якісну зміну стану помазаного – перехід у божество. В англійській мовокультурі є подібне уявлення: вислів «The Lord's Anointed» означає «Ісус Христос; Месія», але також і «король» згідно з «божественним правом» [CEOED 1971: т. 1:87].

У давньоукраїнській мові лексема «**ПОМАЗАНИКЪ**» теж означає «назначений божественною владою» [Срезневській 1902: т. 2: стовп. 1155]. Отож, внутрішній горизонт української та англійської мов опертий на смислі «найвища влада», і він однаковий з погляду світського читача.

Натомість у біблійному контексті помазання означає «присвяту себе служити Богові» [NCE 2003: т. 1:477–478], і це підтверджується у Катехизмі: Ісуса Христа помазано на «**три оґрады: на с[ва]ценство, на Кралеѡство и на Пророцтво**» [Катехизис... 1996:92]. У зовнішній горизонт одразу потрапляють дві лексеми – «**ґрадъ**» і «**кралеѡство**».

Лексема «**ґрадъ**» у давньоукраїнській мові означала лише «умову, договір» [Срезневській 1912: т. 3: стовп. 1263], і вже в середньоукраїнській розвивається полісемія – «умова, угода», «законна сила», «службове становище, посада», «установлений обов'язок» [ССУМ 1978: т. 2:484], з погляду якого можна широко тлумачити Христові функції – застосування наданої сили для

виконання зобов'язань згідно з посадою. Таке тлумачення цілком уміщується в опис державного апарату. У перекладі відповідного фрагмента (Частина 1, питання 34) В. О. Шевчук ужив як відповідник лексему «служіння», яка вказує на «виконання обов'язків, підкоряючись чийсь волі, владі», «корисну працю» [СУМ 1978: т. 9:379–380], тобто відображено біблійну настанову, але суспільних ціннісних кодів не відтворено. Є. Й. Кумка вжив лексему «становище», що позначає «обставини, умови перебування», «сукупність суспільно-політичних відносин», «місце, роль у суспільстві», «погляд» [СУМ 1978: т. 9:648]. Фактично відображено всю повноту політичного життя, але не залишилося місця для функції, зокрема релігійної. Англійськомовні перекладачі використали лексему «office», яка має дуже розгалужену мережу смислів – «послуга», «зобов'язання», «здатність виконати», «посада», «виконавець», «ритуал», «громадський заклад» тощо [CEOED 1971: т. 1:1979]. Така розгалуженість підтримує суспільні й релігійні ціннісні коди лексеми «office» і віддалено впливає на ціннісне тлумачення лексеми «anointed» (уточнює його).

До речі, супутньою до цієї складної ситуації є проблема, як перекладати лексему «слуга». У Малому Катехизмі зазначено: Ісус Христос прийняв «постать слуги» [Катехизис... 1996:98], що В. О. Шевчук переклав як «вигляд раба» [Катехизис... 1996:99]. Власне з погляду суспільних відносин (а отже, і відповідних ціннісних кодів) розуміємо, що не кожен слуга був рабом, а тому у кожному випадку потрібно брати до уваги, який тип суспільно-економічних відносин існував між господарем і тим, хто виконував господареву волю. Доречно наголосити, що «нові горизонти виникають тільки згідно з уже набутими і скоординованими горизонтами» [Piesul-Karmińska 2007:41].

Жодних заперечень не викликає думка, що «інтерпретація ґрунтується на контексті, де цілість тексту підтверджує перекладацький вибір» [Piesul-Karmińska 2007:54]. Однак ситуація ускладнюється, якщо в оригіналі головне поняття виражається синонімами. Питання боголюдськості настільки складне, що навіть в оригіналі Катехизму Ісус Христос цілком співвідноситься із земними (суспільними) формами управління: попри біблійні топоси «небо» і «Сіон» (Частина 1, питання 15), головною державною формою є «королевство», а Христові присвоєно титул «Ц[ѣса]рь Іудейскій» (Частина 1, питання 34). Прихований парадокс полягає в тому, що обидва номени держав походять від імен реальних людей: «королевство» – від франкського імператора Карла Великого [ЕСУМ 1989: т. 3:39], а «ц[ѣса]рство» – від римського імператора Гая Юлія Цезаря [ЕСУМ 2012: т. 6:261]. Англійська лексема «kingdom» має відповіднішу для біблійних цілей етимологічну основу – «управління родом,

плем'ям» [СЕОЕД 1971: т. 1:1539–1540]. Цікаво, що той самий прагерманський корінь запозичено в українську мову, і з нього утворено лексему «кѣнѣзь» [ЕСУМ 1985: т. 2:475]. Втім, у тексті Малого катехизму похідне слово «кнѣзство» рідкісне і прямо не стосується Христового володіння [Катехизис... 1996:66]. Така логіка викладу говорить не про божественність і не про людськість Христової природи, а саме про його суспільну задіяність, яку на рівні зовнішнього горизонту добре відтворено у всіх перекладах. Що ж до українських перекладів, то додаткова референція на історичну пам'ять усе-таки тут недоречна, але повернення до терміна «князівство» ускладнене через консервативність традиції і невпевненість щодо іншої референції на історичну пам'ять (у контексті Київської держави).

Лексема «Збавитель» – це тотожник до грецького терміна «σωτήρ», яке первинно означало боже втручання у людській потребі (хвороба, кораблетроща, війна), щоб порятувати людину [NCE 2003: т. 12:712]. Знову ж божественність наявна у міжсуб'єктних відносинах, де поганські боги були у людській подобі. У Старому Заповіті ідея порятунку стосувалася земних справ, а в Новому Заповіті значення порятунку розширюється, стає абстрактнішим, зокрема через залучення суцільно абстрактного поняття «віра» [там само]. У теології поняття «спасіння» прямо пов'язане з абстрактним поняттям «благодать», а також поведінковими моделями [NCE 2003: т. 12:713], а тому бачимо, як зовнішній горизонт абстрактних понять формує внутрішній горизонт вихідної лексеми.

У середньоукраїнському дискурсі найпоширенішим смислом у лексемі «Збавитель» був саме релігійний – «Христос, який рятує від вічних мук», але зафіксовано і нейтральний смисл – «рятівник, визволитель» [СУМ XVI – I пол. XVII ст. 2004: вип. 11:59]. У сучасному варіанті української мови побутують дві лексеми – «Спас» і «Спаситель», які теж уміщують смисли «Христос, який рятує від вічних мук» і «рятівник» [СУМ 1978: т. 9:490, 492]. Водночас така дублетність уже існувала в давньоукраїнській мові [Срезневській 1912: т. 3: стовп. 787, 789–790]. Фактично, церковнослов'янський суфікс «-итель» означає виконавця, як-от у «Хреститель, святитель, хранитель, служитель, відпуститель» [Грицак 2002:161], але в нашому випадку він звужив значення від полісемантичної функційності до виконавця. Тому повну рацію має Є. Й. Кумка, коли вживає принаймні у деяких контекстах лексему «Спас», адже у давньому періоді української мови це був досконалий боголюдський термін. Порівняймо смисли лексем «спас» і «спаситель» у найдавніший та найновіший періоди української мови:

съпасъ	спас	съпаситель	спаситель
«порятунок»	«Ісус Христос»	«Ісус Христос»	«Ісус Христос»
«благополуччя»	«рятівник»		«рятівник»
«рятівник»	«церква/монастир на честь Христа»		
«Ісус Христос» «церква/монастир на честь Христа»	«церковне свято»		

Англійська лексема «saviour» має досить вузьке значення – «рятівник», «Ісус Христос», «церква або монастир на честь Христа» [CEOED 1971: т. 2: 2648]. Така актуалізація смислів указує на домінантність людського сприйняття Ісуса Христа, але вона досить добре відображає середньоукраїнську лексему «ЗБАВИТЕЛЬ».

Алегоричність Христа. У тексті Катехизму знаходимо дві християнські алегорії на позначення Ісуса Христа: одна, суто біблійна, нематеріальна – це Слово; друга, радше традиційна, матеріальна – це агнець.

Сприйняття Ісуса Христа як Слова випрацював св. апостол Іван (Івана 1:1, 1:14; 1 Івана 1:1–3, 5:7¹; Об'явлення 19:13). Людськість такого сприйняття добре виражена у тексті самого Катехизму (Частина 1, питання 44): «Слово постраждало за нас на хресті дійсно правдиво і вмерло справді тією людською природою, яку Воно прийняло від Діви Марії». Слово тут має чітку людську поведінку. Але за своєю суттю Слово означає значно більше, врешті можемо вважати, що Слово і є буттєвим втіленням Боголюдськості. Слово не є продуктом діяльності людини, але її мета, надія, основа. Якби Слово було похідним від людини, то воно не мало би такої натхненної та надихаючої сили, як воно має у нашому уявленні. Так Слово існує поза нами і нам не належить. Якщо Воно не наш продукт, а існує для нас, то значить, що Його створив Вищий Розум. Такому погляду відповідають уживані епітети – «Слово **предвѣчноє**» [Катехизис... 1996:88], «Слово втілене» (Частина 1, питання 13, 42).

У старогрецькій мовокультурі, що охоплює час постання Нового Заповіту, «λόγος» – це дуже розгалужене розмаїття смислів: «розмисли», «розгляд», «міра», «сума», «відповідність», «пояснення», «заява», «причина, обґрунтування», «оповідь», «промова», «вислів», «переказ, традиція», «опис», «дискусія»,

¹ Сумнівне оригінальне авторство. Імовірно, це є пізніша богословська вставка [Commentary... 1978:1057]. В Острозькій Біблії слів «Отець, Слово й Святий Дух» немає.

«діалог», «пророцтво, оракул», «наказ, заповідь», «суть, про яку мовиться», «мовлення», «слова», «вираз», «речення, завершення твердження», «мова», «Боже Слово, Божа Мудрість» [GEL 1996:1057–1059]. У патристичній літературі існує аналогічне смислове різноманіття [PGL 1961:807–811], водночас розширено мережу тлумачень, пов'язану з біблійним контекстом, яка підкреслює «об'явлення», «причину», «волю, заповідь», «єдність Бога-Отця й Логосу», «джерело людської раціональності та спілки з Богом» тощо. Теологи виробили подвійну інтерпретацію Логосу, яку потрібно брати до уваги, щоб усвідомити природу Христа: 1) роздум або розум (*англ.* reason or intelligence), який існує внутрішньо в мисленні; 2) роздум або розум (reason or intelligence), який виражено зовнішньо в мовленні [Commentary... 1978:774].

З суто логічного розмислу нам потрібно ще зважати на перехід від усного слова до письмового. Культура усного сприйняття надавала більше простору для інтерпретацій, а письмова культура все-таки моделює рамки інтерпретації межами графічного існування. Певною мірою цей історичний процес теж є «втіленням»: нематеріальна істота слова прийняла тіло і змінила свою поведінку й потугу.

Використовуючи принцип матриці, можна застосувати такі властивості для її характеристики – естетичні категорії, етичні моделі та ідеологічні настанови [Ślósarz 2013:16], що допоможе нам з'ясувати ціннісні коди для аналізованої лексеми у ширшому просторі дискурсу конкретної мови певного періоду або довшого часу. На основі лексикографічних корпусів старогрецької, української та англійської мов [GEL 1996; PGL 1961; Срезневській 1912; СУМ 1978; SEOED 1971] можна проінтерпретувати систему значення лексем «λόγος»–«слово»–«word» у формі такої матриці:

	Грецька мовокультура (до Нового Заповіту і пов'язаний з ним час)	Українська мовокультура	Англійська мовокультура
Естетичні категорії	Довершеність, Поетична краса	Піднесеність, Художня краса	Пісенна краса
Етичні моделі	Нормативність, законність	Чесць	Моральність
Ідеологічні настанови	Мудрість, Божественність, Обіцянка	Свідоцтво, Сила, Наказ, Порада	Співучасть, Заповідь, Наказ

Із переліку властивостей Бога, зазначених у Катехизмі, можна вичленувати дві цінності для опису Бога – це естетична категорія **досконалості** (Частина 1, питання 8, 14) та етична категорія **правильності** (Частина 1, питання 14: у Бога немає нічого злого, грішного, неправильного). Ці категорії плавно накладаються на грецькомовну матрицю, проте не дуже суголосні українській та англійській. Для перекладу це не має принципового значення, оскільки теологічні риси в оригінальному тексті, хоча й запозичені з грецької мовокультури, мали змінити і/або зафіксувати уявлення про Бога в українській культурі, і, відповідно, англійським перекладачам теж не доводиться звертати увагу на наявні уявлення, а допомагати творити нові.

Потрібно також звернути увагу на такий аспект, як досвід читача-інтерпретатора. У середовищі богословів можна простежити навіть подвійне сприйняття цієї алегорії: «коли ми твердимо, що Христос має дві природи, це правильно в тому сенсі, що божественний Логос має дві природи, але явно не так, якщо ми вкладаємо у слово Христос таке значення, як ми зазвичай вкладаємо, і як саме слово прямо вказує, тобто божественний Логос у *людській* природі, оскільки в такому твердженні обмеження, пов'язані з підметом, переходять і на предикат» (курсив автора. – *Т. III.*) [Coffey 1999:410]. Фактично це є розділене сприйняття, яке не повинно змішуватися. Але тоді, на нашу думку, таке читання, відповідно, віддаляє нас від пізнання Бога, бо в ньому немає пізнавального оптимізму.

Другою алегорією на позначення Ісуса Христа є Агнець. У тексті Острозької біблії вжито вираз «**агнець в[о]жій**» (Івана 1:29, 36) [Библія... 2006: 1666]. Імовірно, саме під впливом її авторитету такий номен перейшов у найпоширеніші українські переклади І. І. Огієнка та І. С. Хоменка й закріпився у церковній традиції. Натомість у тексті Малуго катехизму бачимо лексему «**баранокъ**» [Катехизис... 1996:108], і переклад цієї алегорії у відповідному фрагменті з Великого катехизму (Частина 1, питання 45) виглядає так:

Петро Могила	В. О. Шевчук	Є. Й. Кумка	Ф. Лодвіл, Р. П. Попівчак
баранокъ	агнець ягня	агнець	lamb

Така відмінність у вживанні в один час і в одному просторі двох ідентичних термінів спрямовує нашу увагу до мовотворчих стратегій Петра Могили, а також до того, наскільки алегорія «**баранокъ**» може дійсно відображати

етнохронотоп суспільного життя, що позначає закономірний зв'язок просторового, часового та етнічного складників [Воловик 2013:82].

Ідея приносити жертву належить людині, яка у такий спосіб вибудовує свої зв'язки з Богом задля прохання чи покути. Вислів «Агнець Божий» позначає складний взаємний процес, бо означення «Божий» указує насамперед на суб'єкт жертвоприношення, але водночас цей суб'єкт є об'єктом, задля якого відбувається жертвоприношення: фактично Бог приносить жертву перед самим собою, бо досконалішого і могутнішого за нього немає, а отже, нікому іншому жертви приносити Він не може. У такий логічний спосіб статус людини піднімається, коли складається враження рівності у спілкуванні з Богом.

У давньоукраїнській мові відмінність між лексемами «**агнець/агнець**» і «**баранъ**» полягає лише у віці – молода тварина і доросла [Срезневській 1893: т. 1: стовп. 6, 41–42]. До речі, словник не фіксує специфічного релігійного смислу у цих словах, хоча приклади взято із релігійного дискурсу. Словник середньоукраїнської мови визначає розгалужену полісемію – «тварина; самець вівці», «виріб з тіста у вигляді баранчика», «паства» і, зокрема, «покірنا, жертвна істота/символ Ісуса Христа» – у лексемах «**агнець/агнець**» і «**баранокъ**» [СУМ XVI – I пол. XVII ст. 1994: вип. 1:72; вип. 2:20]. Оскільки «агнець» – це запозичення з давньоболгарської мови [ЕСУМ 1982: т. 1:46], то використання лексеми «**баранокъ**» як релігійного терміна відображає відомі прагнення української церковної ієрархії виробити живу літературну мову. Академічний словник новоукраїнської мови фіксує смисл «покірлива, лагідна, сумирна людина» лише для лексеми «агнець» [СУМ 1970: т. 1:17].

У біблійному контексті алегорія агнца символізує безвинність [Мацьків 2007:74], жертву Ісуса Христа за гріхи світу, яка навіть увійшла в українські колядки [Мацьків 2007:127–128]. У народній традиції церковна цінність невинності, яка кодує образ Ісуса Христа, виявляється і в лексемі «агнець», і в лексемі «баран», хоча остання лексема має ширше символічне значення, охоплюючи чоловічий першопочаток, творчу енергію, родючість, оновлення, багатство, достойність тощо [Жайворонок 2006:8, 26]. Використовуючи лексему «**баранокъ**», Петро Могила залучав цінності із культурної матриці, яка формувалася задовго до християнства.

З цієї нагоди варто згадати твердження Ф. І. Буслаєва, який ставив у велику заслугу перекладачам Остромирового Євангелія те, що вони не використовували народні поняття, які містили в собі пам'ять про давньослов'янський переказ, оскільки не хотіли порушити чистоту Євангельського Слова [Буслаєв 1848:161]. Петро Могила не мав упереджень і вільно використовував

слова, які були зрозумілі для людей, хоча й мали певні культурні асоціації, зумовлені колективною пам'яттю. У такий спосіб він хотів розширити культурну матрицю, а може з часом і замінити певні її компоненти.

Семантична структура англійської лексики «lamb» значною мірою збігається зі середньоукраїнською – «тварина; самець вівці», «молодик, зокрема у церковній пастві», «м'яка, погідна людина; слабка як ягня», «простак», «символ Ісуса Христа», але в контексті англійської історії розвинувся ще один смисл «безжалісні і кровожерливі солдати», зокрема такі, які перешкоджають виборам [CEOED 1971: т. 1:1561]. Зрозуміло, що останній смисл виник як іронія до основних смислів, але його вживання у політичній дійсності XIX ст. створило прецедент для можливої зміни культурної матриці у майбутньому. З іншого боку, можна говорити і про опірність самої матриці явищам, які не корелюються з найголовнішими суспільними цінностями. Цінність невинності переважила вплив політичного життя, натомість супутні ціннісні коди, пов'язані зі слабкістю, далі продовжують існувати.

Отже, теологічному поняттю боголюдськості увагу присвячено у першому розділі Катехизму, який називається «Віра». Однак звернення до релігійного досвіду читачів дає змогу ствердити, що насправді тут ідеться про знання та пізнання Бога. Хоча за богословською доктриною людину створено за подобою Бога, то у пізнанні все відбувалося навпаки, і абстрактні риси та уявлення – це здобуток довгої ментальної історії. Аналіз географічних ознак дає підстави прийняти певні положення для формування перекладачевої стратегії.

Текст такого рівня авторитетності покликаний змінювати релігійну свідомість, тому зіткнення оригіналу та цільової культури неминуче. З часом поняттєва система може засвоїтися повністю або не засвоїтися у цільовій мовокультурі, зберігаючи унікальність ужитку оригіналу (окрема сфера застосування).

Навіть добре усталена терміносистема не означає, що переклад є механічним і без урахування етнохронотопів. Культурно-історичний контекст впливає на формування матриці, але вона так легко не змінюється, навіть коли виникають інші, нехай і протилежні, спроби інтерпретації.

Під час відтворення цінностей у релігійному тексті не варто дотримуватися принципу «*sola scriptura*». Принцип «*prima scriptura*», який можна у філологічному контексті означити як залучення етимологічних, історичних словників та енциклопедій, допомагає визначити цінності оригіналу на фоні біблійного прототексту, однак відповідність цінності у перекладі завжди корелюватиме із культурною матрицею цільової мовокультури.

Культурна матриця лежить в основі формування читачевого досвіду, закладеного у мовокультурі, де читачем є вся нація, а тому змінити її або неможливо, або можливо частково, і то впродовж довгого часу. Взаємоперекладність мов існує, але опірна матриця сприятиме або заважатиме подальшому формуванню певних цінностей відповідно до певних традиційних метафор. Аксіологічний перекладознавчий аналіз усе-таки показує, що кожна нація бачить Бога по-своєму. Питання конфесії (православ'я, католицизм, протестантизм) – вторинні. Можливо точно перекласти текст, який є представницький для певної конфесії, проте він не обов'язково впливатиме на менталітет цільової нації-як-читача.

У релігійному дискурсі ціннісні коди важливі тим, що людиноцентричні цінності сприяють пізнанню Бога, а богоцентричні цінності мають змінити людство. Утім, уникнути історично-культурної колективної пам'яті не тільки неможливо, а, як показує творча практика Петра Могили, і не потрібно. Посилаючись на його церковний авторитет, стверджуємо, що на сутність Божественного повідомлення вживання дохристиянської лексики не впливає так, що не можна висловити ціль повідомлення та досягти його мети (про умисні змістові спотворення не йдеться).

Лексика, зорієнтована на сімейні цінності, усталеніша, ніж державницькі поняття і терміни, а тому в перекладах саме суспільний вимір найбільш етноспецифічний і потребує найпильнішої уваги. Можливо, саме він і змінюватиметься з плином часу, але не надто швидко, оскільки перекладач завжди матиме на оці різні періоди державотворення у різних частинах світу. Ціннісні коди допоможуть відшукати певні відповідники, які не суперечитимуть засадам християнства.

4.2. ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ У СВІТЛІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

(«Розмова п'яти подорожніх про щастя» Григорія Сковороди)

У цьому підрозділі ставимо за мету розкрити можливі текстуальні вартості для перекладознавчого аналізу крізь призму постколоніальної теорії перекладу, яка, гіпотетично, може виявити певні символи, ключові слова та критерії колоніальних текстів. Відомий український філософ XVIII ст. Григорій Сковорода був свідком того часу, коли Україну перетворювали на колонію (1764/1786–1917). Його містицизм та пошуки щастя можна тлумачити як шлях уникнення тодішніх політичних змін або реакцію на них.

Головне завдання цього розділу – дослідити колоніальне сприйняття української державності у його філософському творі «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» та з'ясувати можливість його перекладу.

Загальні принципи: уявні громади та їхні виміри. Культурний поворот наприкінці ХХ ст. розвинув погляди на «переклад як прояв культури, а не суто лінгвістичне явище», а тому «переклад дає можливість по-новому визначити читачів, суспільні зв'язки, історичну спадщину й етнічну ідентичність» [Warren 2007:52]. Постколоніальна теорія перекладу як один з результатів і застосувань культурного повороту зосереджується на нації як уявній спільноті – уявній обмеженій суверенній спільноті [Anderson 1991:6–7]. Застосування цієї теорії розвинуло два фундаментально відмінні підходи: перший полягає в тому, що «колоніальна влада змусила своїх підданих «перекладати» їхню місцеву мову, суспільність чи культуру засобами панівної колоніальної сили», і так «тексти віддзеркалюють історичні події»; другий підтверджує «відмінність між мовами і групами, що відкриває шлях до посередництва між відмінностями або до їхнього пояснення» [Howland 2003:47, 48]. Такі погляди сприяють уживанню культурно-обґрунтованих ключових термінів: «Питання ідентичності, репрезентації та відмінності – центральні питання будь-якої культурної парадигми перекладу – означають вищий і своєрідний статус у постколоніальних дослідженнях» [Shamma 2009:185].

З погляду текстуальної інтерпретації аналіз «поширення сили в колоніальних середовищах» [Howland 2003:47] буде надзвичайно двозначним, якщо ґрунтуватиметься на двох край загальних поняттях – репрезентації та ідентичності. Тим часом, розглядаючи їх як онтологічні основи, ми потребуватимемо детальніших критеріїв для аналітичних операцій.

Р. С. Сугіртараджа запропонував присутніші критерії [Sugirtharajah 1999:5]: гібридність, фрагментація, детериторіалізація і нові ідентичності (подвійні, множинні) дають змогу укласти схему текстового розгляду, залишаючи історичні явища стигматизації, заперечення і звільнення для надтекстового глумачення.

Складний акт комунікації, що виникає на ґрунті стосунків між націями-колонізаторами й колонізованими націями, необов'язково породжує «спільну мову, а радше серію перемовин, що їх характеризують неперекладність, непорівнянність та ризик нездоланих прірв між народами та культурами» [Howland 2003:46].

Детериторіалізація. Територія – це стрижневе поняття у національному самоусвідомленні, а колоніалізм, насамперед, можна визначити як «політичне, суспільне, економічне і культурне панування над територією і її мешканцями влади іншої країни на тривалий проміжок часу» [Kottak 2002:92].

В українській ментальності розуміння «територія-як-нація» можна з упевненістю простежити від XIV–XV ст. Топонім Русь, що є також етнонімом, позначає: 1) територіальну єдність (українські землі, що ввійшли до Великого князівства Литовського, Польщі, а згодом до Речі Посполитої під різними назвами: Київське князівство, Руське воеводство тощо); 2) мешканців цієї території (русинів-українців); 3) православних вірників [ССУМ 1978:2:309]. Концептуалізація абстрактного поняття «батьківщина» завершилась у XVI ст. (лексема «отчизна/вітчизна» і згодом, десь у XIX ст., – «батьківщина»).

Схожа ситуація наявна в Англії: термін «native country» (рідна каїна, батьківщина, вітчизна) часто вживали у XVI ст. (з 1513 р.) [CEOED 1971: т. 1: 1898]. «Native» позначає місце чи країну, де людина народилася, або націю, до якої вона належить (цікаво, що фразу «my natyf language» вперше зафіксовано 1509 р.) Поступово розвинулись інші споріднені поняття: «fatherland» (місце народження, країна (1623); земля батьків (1822); «mother country», країна стосовно її колоній (1587), рідна країна (1595)) [CEOED 1971: т. 1: 969] і «motherland» (1711) [CEOED 1971: т. 1:1858]. Термін «homeland» уперше зафіксовано 1670 р.: «Земля, що є чийось домом, чи де є чийсь дім» [CEOED 1971: т. 1:1322].

Отже, ще до Григорія Сковороди українська еліта чітко усвідомлювала поняття батьківщини і її важливість у війні та політиці, незважаючи на різні географічні зміни (занепад держав, виникнення нових держав, територіальні зміни). Сам український філософ не часто згадував українські землі: є лише дві згадки про «Україну» (Слобожанщину) і 21 згадка про «Малоросію»¹ (йдеться про Гетьманщину, центральну частину українського корінного розселення і політичний символ Незалежної України) [Ушкалов 2007:79].

Колонізатори активно практикували *детериторіалізацію* (викорінюючи символи автохтонного населення) і *ретериторіалізацію* (насаджуючи символи завойовників). Григорія Сковороду можна вважати колоніальним за часом

¹ Цей термін цікавий з погляду історії. Його вперше ужито 1303 р. для Галицької митрополії (Малої Русі/Росії) на відміну від Київської митрополії (Великої Русі/Росії). Тоді «Мала Русь/Росія» (“ἡ Μικρὰ Ῥωσία”) охоплювала Галицьку, Володимирську, Перемиську, Луцьку, Турівську та Холмську єпархії (“ἡ Γάλιτζα, ἡ Βλαντιμοίρη, ἡ Πρεμίσλη, ἡ Λουτζέσκα, ἡ Τουρόβη, ἡ Χόλμη”) [Скоцилас 2011:257].

письменником, який сприймав тодішні історичні умови як належне. Хоч він і не розділяв царських поглядів, однак не наважувався протестувати проти них відкрито: Григорій Сковорода критикував Росію за те, що вона зруйнувала незалежність України, проте ця критика була непрямая, непомітна і невиразна [Scherer 1994:64]. Одне з можливих пояснень криється в тому, що Григорій Сковорода перебував у межах українського барокового містицизму, і його погляди на державу були радше релігійними, де він очікував створення Нового Єрусалиму на небесах, де спасіння переважило політичні цінності. Такі погляди співвідносяться з єврейським запереченням державного суверенітету, побудованим на «сильному єврейському переконанні, що суверенітет перебуває лише в Бога, а люди лише користуються наданими їм правами» [Elazar 1978:234].

З цієї причини на переважання іноземних топонімів можна дивитися як на спосіб заміни іноземних символів. Вивчення способів номінації, які застосовував Григорій Сковорода, передбачає чотири базові напрями для оцінки інакшості в місцевому українському контексті:

- 1) реальні географічні назви (як символи політичної спрямованості та передумову для комплексу меншовартості: іноземне краще, ніж місцеве);
- 2) біблійні імена (відображають історичну традицію у побуті: цитати з Біблії роблять автора і читача невід’ємною частиною священної історії світу, як описано в Біблії);
- 3) людські імена (позначення владності й місцева традиція називання);
- 4) етноніми (які завжди виділяли опозицію «свій–чужий»).

Зведена таблиця імен у «Розмові...»

	Оригінал [Сковорода 2011]	Український переклад 1994 р. [Сковорода 1994: т. 1: 325–358]	Англійський переклад 1965 р. [Skovoroda 1965]	Англійський переклад 2005 р. [Skovoroda 2005]
Географічні назви (*реконстру- йовані імен- ники замість прикметників)	Париж, Венеція, Флоренція, Франція, *Лондон, Єрусалим	Париж, Венеція, *Флоренція, Франція, Лондон, Єрусалим	Paris, Venice, Florence, *England, London, Jerusalem	Paris, Venice, Florence, *England, London, Jerusalem

Розділ IV

Біблійні імена	Исаія,	Исая,	Isaiah,	Isaiah,
	Мойсей,	Мойсей,	Moses,	Moses,
	Соломон,	Соломон,	Solomon,	Solomon,
	Давид,	Давид,	David,	David,
	Авраам,	Авраам,	Abraham,	Abraham,
	Петр,	Петро, Павло,	Peter, Paul,	Peter, Paul,
	Павел,	Єремія,	Jeremiah,	Jeremiah,
	Їеремія,	Христос,	(Christ),	Christ,
	Христос,	Melchizedek	Melchizedek	
	Мелхиседек			
Антична міфологія	Венера,	Венера,	Venus,	Venus,
	Ураній	Ураній	Uranus	Uranus
Нації	Россіане,	Росіяни,	Russians,	Russians,
	Римляне,	римляни,	Romans,	Romans,
	Жид,	жиди,	Jews,	Jews,
	Еллине,	елліни,	Greeks,	Greeks,
	лях	лях	Pole	Pole

Приймаючи перевагу іноземних імен над місцевими як шкідливу антинаціональну і колонізаторську тенденцію, можемо постановити, що Григорій Сковорода є дійсно колоніальним письменником. Єдиний виняток – це згадка про Миргород, але йдеться про філософське, ідеальне географічне місце, а не реальне місто.

Опозиція «близько–далеко» важлива, щоб підкреслити брак уваги до близького комфорту: «Шукаємо щастя по країнах, часах, статтях, а воно скрізь і завжди з нами» [Skovoroda 1994:336]. Однак оригінальний місцевий колорит повністю порушено в перекладі. Систему географічного сприйняття докорінно змінено, оскільки Лондон вже стає «місцевим», а не «іншим, далеким, іноземним». Ця система географічних символів призведе до своєрідного тлумачення, але вони однозначно не будуть колоніальними. Тим часом біблійна та римська традиції викличуть абсолютно інші асоціації та емоційні реакції. Фольклорні стереотипи націй – єдині залишки місцевого колориту, закодовані у прислів'ях, – не міститимуть уже тої історичної пам'яті.

Григорій Сковорода не скористався з історичних наративів. Його футуристичні погляди ґрунтувалися радше на циклах розвитку, а не на політичному пошуку щастя усієї націєдержави. Ще у XVIII ст. він також спостеріг, що «нова етнічність постає в еру розвитку технологій» [Novak 1992:10]. Однак його «культурна пам'ять, культурні відмінності та виразні культурні

прагнення» [там само] не були частиною великого козацького нарративу. Отож, текст Григорія Сковороди – це пам'ятка російського колоніалізму в Україні, яка залишається в оригіналі, але зникає у перекладі.

Гібридність: колоніальна особистість та мова. Західноєвропейський націоналізм сформувався у XVIII ст. у таких імперіях, як Англія, Франція та Іспанія, а мова та книгодрукування відіграли вирішальну роль у зрості європейської національної свідомості: національні громади складаються з людей, що читають однакові джерела й тому стають свідками тих самих подій [див. Anderson 1991]. Однак у колоніальних країнах усе навпаки: «мову слабших завжди витісняє мова сильніших» [Howland 2003:48].

«Просвітницьке» XVIII ст. стало сторіччям росіянізації українських земель, що втрачали національну автономію, а отже, й ідентичність, під тиском російського царату. Не дивно, що мовою освічених людей стала місцева слобжанська говірка нормативної російської мови з величезною кількістю українізмів. Саме цією мовою Григорій Сковорода писав свої твори. «Григорій Сковорода безперервно спілкувався з людьми цих кіл. Сюди належали його читачі та його послідовники. Григорій Сковорода був матеріально залежним від них. Саме це було його оточенням, а не прості селяни», – зазначає Ю. В. Шевельов [Shevelov 1994:131]. Величезна відмінність між положеннями Тараса Шевченка та Григорія Сковороди полягає у тому, як колоніальна особа («неписьменна, невисловна й узалежнена») могла «звільнитися від обмежень імперської мови і виразити власну ідентичність у своїй культурі та мові» [Howland 2003:49]. Недаремно Тарас Шевченко стверджував: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. ... А Борнц [Р. Бернз] усе-таки поет народний і великий. І наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина» [Шевченко 2003: т. 5:207].

Оточення Григорія Сковороди очевидно сформувало його позаісторичну особистість¹ (тут Тарас Шевченко стає протилежністю Григорія Сковороди, оскільки володіє яскраво історичним баченням України-країни/держави): «Його мислення було панхронічне, іншими словами, суттєво поза- та анти-історичне. Правда у його баченні Бога та світу виявляється поза межами часу

---

¹ Оскільки Л. П. Гнатюк глибоко проаналізувала особливості мовної та суспільної свідомості українців у контексті літературної традиції кінця XVI–XVIII ст. [Гнатюк 2010:64–97, 126–130], тут звертаємо увагу лише на аспект історичності, що є одним із основних чинників націєтворення.

та історичного контексту. ... Політичні пристрасті та участь були для нього чужими» [Shevelov 1994:102, 112]. Його суспільна позиція формувалася за допомогою барвистої палітри багатомовної мозаїки, що охоплювала лексику церковнослов'янської, російської, літературної та народної української мов, а також греки, латини та івриту. Ю. В. Шевельов оцінив таку багатомовність так: «Стилістично, Григорій Сковорода є представником високого бароко, стилю, який ніколи не приймав реальності життя і реальності [розмовної] мови у літературних творах» [Shevelov 1994:129].

Отож, чи може стиль формуватися під впливом колоніальних умов? Або, чи може стиль формувати колоніальні умови в авторовому менталітеті? Мову (а також і мовлення) можна розглядати двояко – мова як засіб (причина) і мова як надбання (наслідок). У такому разі причинова сутність тексту є абсолютно новаторською, значеннєвою та впливовою у перекладі; наслідкова сутність, навпаки, зазнає краху в перекладі, оскільки текст є пам'яткою тільки однієї мови у певний період її існування. З погляду перекладу мови Григорія Сковороди можна розділити на дві категорії: 1) базові мови, які творять сутність комунікації (українська, давня російська, церковнослов'янська в оригіналі на противагу лише англійській у перекладі); 2) екзотичні мови (екзотизми з грецької, латинської та єврейської мов, які зазвичай зберігаються у перекладі). Отож, колоніальну гібридність втрачено безповоротно.

Усність та дефрагментація. За своїми характеристиками колоніальний дискурс ґрунтується на усних переказах через загальну неписьменність, домінування мов завойовника, обрані мови навчання [*докладніше див.*: Vandia 2008:14]. В Україні XVIII ст. усний дискурс переважав унаслідок ліквідації української академічної традиції, а охоронцями української ідентичності були старці, які виступали з українськими історичними піснями та псалмами на людних майданах і церковних дворах, піднімаючи національну свідомість українців. Не дивно, що одразу після того, як Катерина II знищила символ української державності та незалежності – Запорізьку Січ – 1775 р., відбувся всеукраїнський схід старців-кобзарів. Будучи високоорганізованими, як середньовічні цехи, вони відчували силу зв'язку зі своїм народом і впливу на нього та обговорили шерег політичних питань. Серед них було питання: Чи буде уп'ять Україна? Мандрівні кобзарі, які не цілком усвідомлювали свою етнічну ідентичність і національну єдність (на відміну від суспільної та релігійної) [Кушпет 2007:177], все ж зробили свій внесок, щоб зберегти українську самобутність такою, якою вона була.

Саму усність можна розглядати з різних поглядів: головно, мовного (лексичне новаторство, синтаксична гра слів, переклад місцевих слів/виразів у межах тексту, діалектизація та креолізація), а також культурно-прагматичного (проповідництво, дискурс на опосередкованість, прислів'я, вульгарність, номінація, згадки та форми звертання) [Bandia 2008:11]. Звісно, деякі з цих особливостей не є суто колоніальними. Лексичне новаторство, синтаксична гра слів та діалектизація є способом творення нової мовної своєрідності, коли національна мова (і література) ще дуже молода або в стані занепаду. Очевидно, дискурс влади не завжди колоніальний у таких умовах.

Культурна обізнаність українців XVIII ст., імовірно, перебувала між добрим володінням Біблією (обсяг та сукупність здобували і формували через щонедільну літургії та традиційні вірування) та певною географічною інформацією (через політичні та військові події). Отож, український простір перебував у відмінній системі осей: горизонтальній («ми» проти «чужих», як-от поляків, росіян, євреїв, татар, турків) і вертикальній (життя на землі проти життя на небесах). Таке бачення допомагає пояснити сприйняття біблійних цитат в оригіналі та перекладах. Ці цитати перестали бути культурно маркованими, але чи таке розширення перетворило їх на європейські, універсальні чи колоніальні цінності? Уважаємо, що витіснення національної системи координат підтримувало негативні явища культурної колонізації.

Критичний коментар до «Розмови...» Григорія Сковороди в академічному виданні розшифровує 276 біблійних посилань та асоціацій [Сковорода 2011: 530–557]. Тим часом коментарі до перекладу сучасною українською мовою [Сковорода 1994: т. 1:497–499] містять 32 біблійні посилання, а примітки до повного англійськомовного перекладу 2005 р. [Skovoroda 2005] уміщують 137 посилань з біблійними цитатами.

Однак ці цитати більше нагадують уривки, а їхня повна інтерпретаційна глибина – двозначна. Звучить так, наче збір уривків з Біблії може розвинути будь-який погляд, а будь-який дискурс перетворюється у мовну гру.

Яка ймовірність того, що у творі Григорія Сковороди часткове цитування «Бо ми не маємо боротьби проти крові та тіла» тлумачили чи могли тлумачити як осуд земної влади? Цей біблійний вірш узято із Послання до ефесян (6:12): «Бо ми не маємо боротьби проти крові та тіла, але проти початків, проти влади, проти світоправителів цієї темряви, проти піднебесних духів злоби» (переклад І. І. Огієнка). Чи можливо, щоб ця половина фрази пробудила асоціації з політикою? На жаль, усний дискурс XVIII ст. недоступний читачам XXI ст.

Біблія як текст-колонізатор. Переклад Біблії став визначною подією у світовій історії, хоча його значимість не завжди була позитивною. Скажімо в Індії: «Мило та Біблія були рівнозначними засобами європейського культурного підкорення» [Guha 1996:4]. В Україні XVIII ст. російський царат використовував церкву як рушійну силу для зросійщення та денационалізації українців. Інституційний християнський світ слугував імперіалізму в ім'я християнства [Adrian 2007:290]. Біблія також перетворилась у засіб колонізації, хоча й непрямий, впливаючи на всі аспекти суспільного життя, такі як суспільні верстви, рід, національність, роль і статус, громадянство, професія, освіта, членство в угрупованнях, політична та релігійна належність, мовна й культурна традиції та розміщення в часі й просторі [Rukundwa 2008:341]. Біблійний текст теж можна тлумачити як пам'ятку колоніалізму. Про це свідчить аналіз культурної вагомості Біблії з різних аспектів суспільного життя на матеріалі використання конкретних текстів Біблії в оригіналі 1770-х рр., англійськомовних перекладах 1965 і 2005 рр. та українськомовному 1994 р.:

Біблійний текст	Єлизаветинська Біблія	Переклад короля Якова	Переклад І. І. Огієнка
Суспільна верства	Найвищі верстви (через ціну видання)	Усі верстви в час перекладу	Усі верстви в час перекладу
Рід	Не визначено	Не визначено	Не визначено
Національність	Східні (та південні) слов'яни	Англійськомовні спільноти	Українці
Статус	Найвищий (у російській православній церкві)	Високий	Високий
Громадянство	Російська імперія	Англійськомовні країни (особливо США)	Україна та українська діаспора
Професія	Духівництво та королівський двір	Доступне для кожного	Доступне для кожного
Освіта	Доступне для високоосвічених	Доступне для кожного	Доступне для кожного
Членство в угрупованнях	Не визначено	Не визначено	Церкви з центром у Києві
Політична належність	Не визначено	Не визначено	Не визначено

Релігійна належність	Slavia Orthodoxa (православ'я за візантійським обрядом)	Нечітка	Нечітка (схильність до українського православ'я та протестантизму)
Мова	Церковнослов'янська (менше київської й більше московської редакції)	Високий реєстр англійської мови XVII ст.	Українська
Культурні традиції	Пов'язана з Генадіївською Біблією (1499), Острозькою Біблією (1581) та Московською Біблією (1663) – всі базуються на Септуагінті	Пов'язана з Великою Біблією (1539), Женевською Біблією (1560), Єпископською Біблією (1568), що базуються на староеврейських, арамейських та грецьких текстах	Пов'язана з історією Української автокефальної православної церкви XX ст.

Розподіл влади у трьох мовних проектах (твори Григорія Сковороди, сучасна українська та англійська) відображає різні історичні традиції та сприйняття. Крім того, утиск пригнобленої Української Церкви відображається саме у текстах XVIII ст. Навіть у внутрішньомовному перекладі (оригінальний твір середньоукраїнською мовою 1770-х рр. та його переклад новоукраїнською 1994 р.) зміна того ж фундаментального тексту призводить до зникнення будь-якого відчуття колоніального статусу.

Отже, постколоніальна теорія перекладу спонукала до великої кількості запитань, відповіді на які звучать суперечливо та двозначно. Незрозуміло, чи людина, яка не має колоніального досвіду та пост-пам'яті про нього, зможе правильно зрозуміти колоніальний текст. З цього погляду еквівалентність визначатимуть по-різному поза параметрами перекладачевої особистості. Немає жодного доказу, що перекладач-аматор з певним колоніальним досвідом перекладе професійніше, аніж професійний перекладач без такого досвіду. Ще одне питання, на яке ще не відповідає постколоніальна теорія перекладу: наскільки важливою є відмінність між неколоніальними та антиколоніальними текстами?

Постколоніальний підхід значно розширює інтерпретацію оригіналу, а переклади свідчать про неспроможність передати колоніальність у цільовому тексті. Це допомагає усвідомити, що тексти як культурні артефакти потребуватимуть іншого погляду на еквівалентність, яка будується на неперекладності та багатовимірності. Такий підхід до еквівалентності ідеально підходить для сучасного епістемічного сприйняття.

4.3. ЕТНОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД ДО ТЕКСТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ПЕРЕКЛАДУ

(Вступ до поеми «Іржавець» Тараса Шевченка)

Етнолінгвістику, етнографію та перекладознавство можна поєднати, коли описуємо різноплановість культурної оцінки художнього твору. Поезія, проза та драма відображають поетику, притаманну цілій нації, яка є наслідком її суспільного досвіду. Художні твори можна розглядати як вияв спільного філософського простору та спірних ідеологій (полісистем) або ж як акт особистості відповідно до побутових стереотипів та словесних шаблонів. Кожен текст об'єднує все у найменших деталях. Таке спостереження визначає загальне правило аналізу, який ґрунтується на етнолінгвістиці: «Кожна деталь варта того, щоб її вивчали, а також кожна деталь є важливою для того, щоб зрозуміти інші деталі та контекст загалом» [Sturge 2007:80].

Чимало дослідників відстоює думку, що мислення або мовомислення має універсальний характер, що теоретично уможлиблює будь-який переклад. Створюючи метод культурного перекладу, А. Єнґоян розрізняє культуру як потенційний набір категорій думки (ментальна здатність класифікувати та абстрагувати; здатність оперувати у ситуаціях інколи навіть без конкретного культурного контексту) і культуру як свідомість (частина загальної мисленневої потужності, яка активізується чи втілюється певною культурою або у певній культурі), що ґрунтується на універсальних когнітивних принципах: «Універсальні форми думки проявляються не лише у межах категорій думки, а й у структурах цих категорій, що накладаються одна на одну. У будь-якому разі універсальність стосується здатності й потенціалу мислення абстрагувати, концептуалізувати та категоризувати в межах різноманітних комбінацій думки, що не визначається її змістом. Найважливіше те, що такий універсальний набір думки є ментальним процесом, що характеризує та є властивий усім людським культурам» [Yengoyan 2003:33].

Однак досвід кожної нації – унікальний: він творить структури, які можна вичленувати й зрозуміти, але які цільовий читач чи культура не завжди може сприйняти. Так, ми повертаємось до принципу лінгвістичної відносності: «лінгвістичні структури різних мов, які можуть бути дуже різноманітними, спонукають або зобов'язують мовців приділяти більше уваги певним аспектам світу за рахунок інших» [Armstrong 2005:16]. Мова полегшує сприйняття одного типу інформації і протидіє іншому. Останні дослідження доводять, що мова таки впливає на спосіб сприйняття простору, часу, об'єктів, речовин, чисел, кольорів, форм і – найважливіше для перекладознавчого аналізу – подій та інших поглядів. Л. Бородицька зазначає, що «особисте мисленнєве життя людей, які говорять різними мовами, може відрізнятись значно більше, аніж уважалось раніше» [Boroditsky 2003:920]. Такий стан речей звертає нашу увагу на способи передачі структур вихідної мови згідно з досвідом похідної мови.

Методи. З етнографічного опису можна виокремити та запозичити два загальні методи збору інформації, які також можуть бути критеріями для зіставлення: «стратегія оточення» і «стратегія поведінки». Перша стратегія передбачає «спостереження за зовнішніми умовами, які, як вважається, спричиняють певний непомітний стан речей відповідно до певних загальних принципів чи закономірностей» [Jones 2003:46]. Усю увагу сконцентровано на – сприйняттєві – умови та ситуації, у яких зазвичай реалізуються етнографічні явища. Другий метод ґрунтується на припущенні, що «лише певний тип речей може спричинити певний результат» (курсив автора. – *Т. Ш.*) [Jones 2003:47]. Схема «причина–результат» виявляє деякі приховані етнографічні факти (вірування, історичні події), що впливають на поточні дії. Фактично критик перекладу може вважати ці методи як просторову та часову осі пошуку культурних критеріїв тексту та побудови алгоритму зіставлення.

Тарас Шевченко – поет безмовних. Образ чилійського поета Пабло Неруди, який використала С. Баснет, ідеально відображає всіх поетів, що своїми голосами повстали проти несправедливості та утисків: «Пабло Неруда вважав, що поет – це той, хто говорить за тих, хто не має сили говорити. На його думку, поет дарує голос безмовним. Іншими словами, поет виконував роль свідомості суспільства або роль історика. У деяких культурах поет – це шаман, маг, цілитель. ... Якщо задуматися, скільки разів поетів ув'язнювали, катували, навіть убивали, то можна відчутти силу, якою володіє поет» [Bassnett,

Lefevere 1998:58]. Тарас Шевченко став українським національним поетом, заглибившись в українські мисленнєві структури та витворивши образ України як незалежної та суверенної держави. Живучи у колоніальному періоді української історії, Тарас Шевченко заклав підвалини сучасного національного – читай: політичного, суспільного та психологічного – світогляду у поезії. Поезія віддзеркалює його найвеличніші ідеї, звернені до серцевини української сутності, її серця як головної рушійної сили.

Високоосвічений, проте ув'язнений та засланий, Тарас Шевченко своїми творами створив нову Україну, надавши старим поетичним засобам нової концептуалізації. Він будував нове бачення суспільного життя, застосовуючи наявні стереотипи та використовуючи їхню багатозначність та підтекстовість. Його поема «Іржавець», написана на засланні [Шевченко 2003: т. 4:44–46], осмислює одну з найтрагічніших подій в українській історії. Битва під Полтавою 1709 р., яку ще називають Полтавською катастрофою, між об'єднаними українсько-шведськими військами та російською армією позбавила Україну поступового і гармонійного формування державності та перетворила її на російську колонію аж до 1917 р. Головних учасників цієї події – гетьмана Івана Мазепу та царя Петра I – протилежно характеризують переможці та переможені: в українській історіографії український гетьман – герой, а російський цар – окупант; з погляду росіян Мазепа – зрадник, а цар Петро – сильний володар. На українську політичну думку, яка розставила належні погляди в українській історіософії і змогла сформувати незалежну державу, вплинув геній Тараса Шевченка, а згодом його традицію продовжили інші українські мислителі.

Перший англійськомовний переклад поеми «Іржавець» з'явився в Торонто 1964 р. завдяки спільним зусиллям канадського славіста з українським походженням, професора Костянтина-Генрі Андрусина та канадського поета й перекладача Вотсона Кіркконела [Shevchenko 1964]. Другий переклад – пера британської поетеси, журналіста, історика й перекладача української та білоруської поезії Віри Річ. 1994 р. вона переклала поему «Іржавець», яку 2007 р. вмістили у двомовному розкішному виданні Шевченкових творів [Shevchenko 2007]¹.

---

¹ Різне походження перекладачів відображається на регіональних рисах їхнього перекладу. Оскільки уривок, обраний для аналізу, досить невеликий, етнографічний термін «регіоналізм» не варто застосовувати у цьому разі.

Колективна пам'ять. Колективна пам'ять ще не стала базовим терміном перекладознавства. Вона переплітається з іншим поняттям – «інтертекстуальністю»: тоді як інтертекстуальність орієнтується на різноманіття наявних та пов'язаних текстів, колективна пам'ять дає можливість концентруватися на вибірковості культурної інформації, що актуалізується (насправді або можливо) у новостворених текстах. Таке звернення до антропоцентризму передбачає певну міру вмотивованої суб'єктивності у розподіленні уваги та виокремленні найважливіших частин повідомлення.

Згадка про українського гетьмана Івана Мазепу одразу скеровує нас в особливий напрям політичного й історичного дискурсу, де Іван Мазепа є або борцем за українську незалежність, якому не вдалося здійснити свої наміри, або зрадником інтересів Росії. Аналіз української колективної пам'яті початку XVIII ст. чітко відділяє ці два наративи від реального сприйняття та оцінки, характерні для пам'яті початку XXI ст. Виокремлення певної схожості між поемою Тараса Шевченка та українською народною піснею «Ой, полети, галко...» обґрунтовує інтертекстуальні, – а отже, й поетичні, лексичні, ідеологічні – зв'язки між двома текстами та є ключем для розуміння реального політичного спостереження та способу того, як Тарас Шевченко творив новий націєорієнтований дискурс.

Насправді «сучасне суспільство пригадує лише ті події, що містять певну трансісторичну цінність, яка допомагає людям розуміти сенс їхнього життя» [Slampryak 2002: 19–20]. М. П. Драгоманов описав політичну сутність українських історичних пісень XVIII ст., наголошуючи на тому, що «недовольство українського народу проти московської неволі було тільки *аналітичне*, – *політичного ж синтезу народ той не мав уже й тоді*», нехтуючи втратою державної незалежності як джерелом усіх бід (курсив автора. – *Т. III.*) [ПП 1885:VIII–IX].

Найближча за тематикою пісня про Семена Палія та Івана Мазепу відповідає загальним почуттям тодішніх українців, що приділяли більше уваги Іванові Мазепі як речнику старшини та Семенові Палію як представнику посполитої людності. Вони були неготові і водночас заскочені жагою Івана Мазепи до незалежності України, а тому піддалися підозрам і розгубленості та обминули вирішальну битву під Полтавою увагою [ПП 1885:68–69].

Пісня, про яку йдеться, оповідає про закріпачення козаків та їхнього отамана Костя Гордієнка («Ой, полети, галко...» та інші варіативні назви), а також описує руйнацію Олешківської Запорізької Січі – символу козацтва та української свободи. Козаки втратили свій дім, скарб та вільне життя. Вони

не можуть захистити свої права, оскільки їхню зброю відібрали окупанти (пани), а самі козаки або ув'язнені, або повтікали в ліс [ПП 1883:36–37].

Поет запозичив рядок «Не строміли б списи в стрісі» саме з цієї пісні і використав його як докір за втрату не так бойової сили, як свободи, а значить державності. Підтекст народної пісні не розкриває того, до чого привернув увагу Тарас Шевченко.

Очевидно, що колективна пам'ять – це динамічне явище. Ось чому в історії сприйняття шевченківської творчості ми можемо визначити навіть різні типи українських читачів:

- 1) український читач за часів Тараса Шевченка знав народні пісні дуже добре, тому образ поета виконував функції націєтворця – разом з Руською Трійцею і в контексті слов'янського відродження XIX ст., – наголошуючи на переважанні державних справ та їхнього провідного впливу на життя кожної особи, однак усе це було ще на абстрактному рівні щодо минувшини;
- 2) український читач до та під час Української національної революції (1917–1920) усвідомлював заклик до єдності задля незалежної держави, а колективна пам'ять, будучи все ще доволі сильною, могла надати нові стимули щодо майбуття;
- 3) український радянський читач втратив дуже багато народної чи фольклорної пам'яті; нові умови (комунізм, Голодомор, нацистська окупація, дисидентські рухи) сприяли розвитку нових шляхів тлумачення Шевченкової поезії, які часто взаємозаперечувалися, але ґрунтувалися суто на політичному оперті;
- 4) український читач після відновлення незалежності України 1991 р. дивиться на «Іржавця» Тараса Шевченка крізь політичну призму, де Іван Мазепа не настільки складна історична постать, а радше ідеалізований та героїзований персонаж.

Така схема показує, що Тарас Шевченко зробив для української нації, і як українці могли і тлумачили його твори. У такий спосіб ми наближаємося до критерію оцінки, який можна ще визначити як аналіз цінностей. Текст як динамічна єдність пробуджує певні цінності серед конкретних читачів у певний період часу.

Аналіз символічних посилань. Традиційна народна оцінка Полтавської трагедії залишається в межах щоденних людських потреб, оскільки це саме те, що люди бачили на власні очі. Текст Тараса Шевченка відображає великий

політичний прогрес крізь символічне тлумачення подій. Така символічність також має аксіологічну вагу.

Символ «пшениченьку пожати». Пшениця належить до найбільш символічних рослин українських традицій та ментальності. Для селян добрий урожай означав забезпечену зиму, а отже, й забезпечене життя загалом. В українських (та польських) апокрифічних колядках збір пшениці означає благословення на плідну працю та важливі справи¹. У тексті Тараса Шевченка важливість битви за Полтаву наголошує те, що благословення йде від Матері, найважливішої особи в сім'ї. Акт боротьби, потрібний Україні та її незалежності, є священним обов'язком і благородним вчинком.

Явище благословення не пояснено в жодному з перекладів, і його можна вважати втраченим для англійськомовного читача. Англійська ідіома «to reap the/a harvest of something» означає «отримувати результат своїх дій» [CEOED 1971: т. 2:2430]. Вона підтримується біблійною цитатою «що тільки людина посіє, те саме й пожне» (До галатів 6:7). Читачеве тло має і позитивний ефект (накладається на знання) і негативний (помилкові судження). Те, що сприймається як благословення у творі Тараса Шевченка, є звичайним результатом дій героя у перекладі. Відповідно, логічність вірша передано добре, а от авторське судження випущено².

Символ «списи в стрісі». Вираз «списи в стрісі» є однією з найтаємничіших цитат Тараса Шевченка, пов'язаний із вищезгаданою фольклорною піснею «Ой, полети, галко...», у якій дослівно співають: «наші списи у пана у стрісі, самі ми у лісі». Стріха – це ідеальне місце, щоб заховати таку зброю, але оскільки козаків позбавили зброї, вони більше не могли боротися. Отож, ховати зброю і готуватися до битви – алогічно. В іншому випадку, де списи тлумачать як трофеї (в перекладі К.-Г. Андрусишина та В. Кірконела), є два контраргументи: 1) солону не використовували для будівництва панських маєтків; 2) трофеї зазвичай тримали на стінах, щоб усім було видно, тоді як «у стрісі» означає бути захованим від людського ока. Ось чому друге пояснення також не є слухним.

Отож, що списи роблять у стрісі? Можемо припустити, що їх символічно використали як опори для даху, маючи на увазі козаків, що зазнали поразки у

---

¹ Дякую Ю. М. Бартмінському за цю інформацію.

² К. Г. Андрусишин та В. Кірконел переклали фразу неправильно, написавши «his Mother would give no counsel» («його Мати не дала йому жодної поради»), тоді як в академічному оригіналі «Нарадила мати». Ця помилка могла виникнути необов'язково через помилку перекладачів, а радше через друкарський огріх у виданні Шевченківської поезії, яке використали для перекладу («не радила»).

битві, і ворогів, що завбачливо використали козацьку зброю для невоєнних цілей. Тут можна пригадати ще одну біблійну цитату, що «мечі свої перекують вони на лемеші, а списи свої на серпи» (Ісаїя 2:4). В українському контексті ситуація є цілком негативна: козаки більше не можуть боротися за незалежність нації. Відповідно, цар Петро I використав козаків для будівництва Санкт-Петербурга, де 25 тисяч українських козаків та селян загинули у нелюдських умовах.

Перекладачі шукали варіанта, який би охоплював гіркоту втраченої перемоги та образ списів і стріхи. Рішення, однак, звучить маловірогідним: К.-Г. Андрусишин та В. Кірконел розвинули образ списів як трофеїв; Віра Річ відобразила втрату шансу на боротьбу, але зберегла містичний образ «даха царя Петра». У будь-якому разі цей вираз залишається відкритим для тлумачення читачами, які мали достатню кількість інформації про історичний контекст.

Символічні Матері. У перших 27 рядках поеми автор використав три різні лексичні варіанти поняття «мама»: «мати»–«Матер»–«матір». Ці варіанти мають спільну історію та граматичні характеристики. Усі вони походять від одного й того ж старослов'янського кореня «*mati*» і його родового відмінка «*matere*» [ЕСУМ 1989:3:414], а з погляду історії «мати» та «матер» (новіша форма – «матір») часто перепліталися [пор. Срезневській 1902:2:118].

Водночас можемо припустити, що семантика цих слів суттєво не відрізняється. Скажімо «мати» – це основний іменник, «матер» належить більше до церковнослов'янського мовного контексту і має діалектне забарвлення, а «матір» – нейтральне чи навіть застаріле. Усі три лексеми використовують у релігійному дискурсі і можуть позначати Богородицю. Однак Тарас Шевченко чітко розрізняв їх, як бачимо в інших його поезіях: «мати» – мати в сім'ї; «Матер Божа» – Богородиця; «матір» – урочисто або в історичному контексті [СМШ 1964: т. 1:395–397]. Також можна засумніватися, чи цей розподіл не мотивується евфонічними правилами, оскільки таке може здатися у випадку «мати»–«пожати»–«достати», але не корелюється у випадку «Матер Божа»–«матір Січ». Це спонукає нас приділяти більше уваги семантичному та символічному поділу цих трьох образів.

Отож, у поемі є три символічні матері:

1. Опікунка дбає про своїх дітей. Такою для козаків може бути Ненька-Україна, проте таке відсилання є глибшим і тьмянішим. Також метафорично може йтися про родинне сприйняття учасників битви (див.

нижче), де Мати є найвищим і найсправедливішим суддею, благословляючи битву за незалежність.

2. Богородиця (Мати Божа) – захисниця козаків та України. У творах Тараса Шевченка ікона Богородиці з міста Іржавець є історичним фактом: ця ікона сльозоточила перед Полтавською катастрофою і після неї, віщуючи невдачі для козацької землі. Божественне втручання асоціюється з благословенням війни за свободу.
3. Запорізьку Січ, військово-козацьке утворення в Україні XVI–XVIII ст., прирівнювали до демократичної республіки, де українці могли повною мірою скористатися своїми правами та свободами. Метафора «Січ як Мати» акцентує, що свобода – це основна цінність українців.

У перекладі К.-Г. Андрусини та В. Кірконел пов'язали двозначність Опійки з раніше згаданим отаманом Костем Гордієнком і розтлумачили це такою фразою – «his Mother, our Ukraine» («його Мати, наша Україна»). Ікону Богородиці прямо називають двічі, проте під різними назвами – «the Virgin's icon» («Ікона Діви») та «the icon of God's Mother» («Ікона Божої Матері»). Постає питання, чи ці дві назви мають однакове теологічне та ідеологічне значення. «Their Mother Sitch» – це образ-калька з відповідним історичним та культурним коментарем, який уводить англійськомовного читача в український контекст. Очевидно, через близькість тексту Віра Річ пов'язує Костя Гордієнка та «першу» матір, проте це затьмарює простір для тлумачення України-неньки без додаткових уточнень чи пояснень. Віра Річ також зберігає образ «Матері Січі» – яскравий образ української поезії та фольклору. Щодо ікони Богородиці, то перекладачка передає метонімію Тараса Шевченка «Не плакала б Матер Божа» і «Взяли з собою Матер Божу» так, наче йдеться не про ікону, а про саму Марію. Цей стилістичний прийом робить текст значно виразнішим.

Культурна сумісність. Ще одним критерієм для оцінки культурних компонентів тексту є культурна сумісність [Jordan 1985:109–110], що забезпечує тлумачення власних назв у тексті. Власні назви становлять неабияку проблему сприйняття, оскільки вони охоплюють базові знання, брак яких перетворює емоційно-виразний текст в історичний опис.

Шевченківський текст є глибинним навіть у власних назвах. Уривок, який аналізуємо, містить 10 посилань на історичні місця, тим самим показуючи, наскільки освіченим та обізнаним повинен бути читач, щоб зрозуміти повідомлення поета:

- Полтава*: Місто символізує втрату української незалежності після битви 1709 р., коли її мешканці підтримали російську армію, а українсько-шведський військовий союз зазнав поразки. *Poltava*
- Бендери*: Місто є символом політичної еміграції, оскільки саме сюди відступали українці та шведи після поразки. Тут 1710 р. після смерті І. Мазепи новообраний гетьман Пилип Орлик проголосив Конституцію України. *Bendery*
- Фастів та Прилуки*: Районно-військові містечка, де розміщувалися козацькі полки. 1964: *Khvastiv¹, Prilutsk* (помилково замість Прилуки)
2007: *Fastiv, Pryluky*
- Запорозжя, Хортиця та Січ*: Усі три назви стосуються козацького військового формування Січі на о. Хортиця на Запоріжжі (територія за порогами Дніпра). Вони символізують козацьку свободолюбиву та незалежну державу. 1964: *Zaporozhian camp, Khortitsia, Sitch*
2007: –, *Khortytsia, Sich*
- Великий Луг*: Простора земля вздовж Дніпра вниз від о. Хортиця. Ця земля була дуже важливою для Січі, оскільки захищала козаків від небезпеки та була невичерпним джерелом їжі. 1964: *the Great Meadow*
2007: *Meadow*
- Україна*: Основний топос українськомовних творів Тараса Шевченка, який він відобразив як політичну єдність. У Шевченкових творах «Україна» разом з її фонетичними варіаціями (Україна, Вкраїна) вживається 263 рази, «Гетьманщина» – 12, а «Малоросія», яку впровадила російська влада, – лише тричі [СМШ 1964]. *Ukraine*
- Крим*: Кримське Ханство – справжня біда для українського народу. Будучи під захистом Османської імперії та не маючи достатнього економічного забезпечення, щоб існувати самостійно, воно використовувало грабіжницькі набіги та торгувало рабами як основним джерелом доходів. Ось чому Крим був останнім місцем, куди б відступали козаки, і це наголошує на безнадійності ситуації. *Crimea*

¹ Варіативність назви міста пояснює, чому перекладачі транслітерували по-різному.

Незважаючи на деякі невеликі, переважно графемні, відмінності, успіх обох перекладів ґрунтується на сприйнятливості культурного підґрунтя, що вступає крізь примітки та коментарі у вузькому контексті та крізь загальні знання читача – у широкому.

Імплікації та непорозуміння: концептне змішування та родинна ментальність. Розглядаючи ментальний простір ситуації (що накладається на ширший чи гіпотетичний контекст), ми можемо спроектувати можливе (або можливі) тлумачення. Конкретне слово творить конкретний ментальний простір, так що заміна слова/простору приведе до цілком іншого сприйняття дійсності. Отож, «безпечний простір» веде до припущень про можливість його небезпечності [Sweetser 1999:142 *i dali*], що виходить за межі безпосереднього тлумачення, але не суперечить загальному розмислу.

Аналогічна гра тлумачень з'являється, коли перекладач намагається відтворити шевченківську метафору «У Петра у свата»: цар Петро як сват. Український суспільний номен «сват» є лексично двозначним: 1) людина, яка за дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних, сватає обрану особу; 2) батько або родич одного з подружжя щодо батьків або родичів другого [СУМ 1978: т. 9:66]. Лексема породжує простір для непорозуміння: чи повинні ми вважати, що Петро запроваджує нове політичне життя, чи Петро є учасником узгодженого мезальянсу?

У мовно-орієнтованій етнографії «непорозуміння зі своєю концептуальною аурую помилки, хиби, невдачі й оманності доповнює знання, що вимірює достовірність за певним стандартом, якщо не говоримо про істину чи принаймні рівень схожості між репрезентацією (етнографією у цьому випадку) та реальністю. Якщо таке вимірювання застосовують точно, то вірність стає справою «або–або» (вірно–невірно)» [Fabian 1995:48]. У перекладознавстві непорозуміння можуть бути відносним аксіологічним критерієм: наявне непорозуміння є недоліком перекладу, а його усунення – перевагою. Однак у нашому випадку потенційні поетичні чи історичні непорозуміння є завуальованим простором для подальшого пошуку глибинної сутності.

«Сімейна» метафора часто простежується у російському дискурсі про Україну: росіяни надзвичайно охоче пов'язують себе кровними узами, називаючи українців своїми братами (самі ж українці охоче називають такі стосунки лише сусідськими), а Росію завжди називали «матушкою» (крім того, підміняючи поняття середньовічної Київської держави – Русі – на

післяпетрівське московське утворення). Варто згадати, що в російській культурі титул царя часто асоціювався з прикладкою «батюшка».

Приблизно так само український дискурс міг би зобразити Богдана Хмельницького як Батька, якого Тарас Шевченко уважав неоднозначною постаттю української історії.

Отож, установлюючи всіх учасників метафоричної «сім'ї», доречно укласти два фрейми на позначення різних ролей Петра. Однак, фактично, ці фрейми цілком однакові, адже різняться лише опис Петра.

[Український Батько]	[Українська Мати]	[Російський Батько] <i>або</i>	[Російська Мати]
?Богдан		[сват]	
Хмельницький	Україна¹	Петро I	Росія
[Українські діти]		[Російські діти]	
Козаки		?	

Фрейм є розширеним концептним змішуванням (*англ.* conceptual blending) зв'язку «Петро=сват – Україна=Мати – Козаки=діти», яке відображає суспільні, культурні та політичні стереотипи, заховані у мові.

Тепер критик може запитати, як ці стереотипи разом з Петровими зусиллями завоювати Україну будь-яким шляхом відображені або передані у перекладі. На жаль, вони відсутні в обох перекладах. Перекладачі або не усвідомили важливість цієї метафори, або пожертвували нею заради ритміки. К.-Г. Андрусишин і В. Кірконел залучили додаткове поняття «сгону» («кум»), щоб відобразити певні міжособистісні зв'язки, але водночас заклали певну зневажливу емоційність, якої немає у цьому фрагменті. Пізніше у поемі Тарас Шевченко згадує Петра знову в ідентичній структурно-евфонічній комбінації: «[Бог] Побив Петра, побив ката».

Отже, етнографічний підхід до перекладознавчого аналізу породжує нову метафору «переклад як музей», де новий текст втрачає свою цінність без попередньо унаочнених, а згодом інтерпретованих об'єктів та подій у колективній пам'яті нації.

¹ Цікаво те, що образ України, яку часто зображають як молоду дівчину, не зовсім вписується у цей фрейм, де актуалізується стимул «шлюб». Тарас Шевченко відновив образ України-Матері з багатим досвідом, щедрістю та стражденницьким життям. Такий образ дає додаткові підстави вважати одну з символічних матерів твору Україною та показує, як досконалим Тарас Шевченко витворив багатопланову структуру поетичної оповіді.

Теоретичний розгляд охоплює питання еквівалентності та перенесення, звертаючи особливу увагу на вірність (яку Горацій розумів як символічні перемовини між автором та читачем) та на автентичність тексту/перекладу як інтерпретованої цінності. Він розкриває такі подальші важливі чинники, як власність, влада та чутливість, які є фундаментальними підказками для вибору перекладацької стратегії.

Комплексна схема аналітичних критеріїв складається з п'яти пластів: 1) історичні посилання; 2) символічні посилання; 3) культурна сумісність; 4) етнографічні імплікації та підтекст; 5) етнографічні непорозуміння. З погляду можливих статистичних підрахунків кожен пласт забезпечує певну кількість зіставних рис, які вважаються об'єктивним підґрунтям, щоб назвати текст перекладу еквівалентним та витлумачити появу нових мовно-культурних гібридів.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО РОЗДІЛУ

Міжкультурна комунікація на найвищому рівні означає функціонування текстів як пам'яток історії та наріжних каменів націєтворення. Саме тому головними стимулами дослідження стають пам'ять і спадщина. Культурний, зокрема аксіологічний, аналіз тексту допомагає відповісти на такі питання: Наскільки текст є закорінений у вихідній культурі? Наскільки можливо і потрібно пересотворювати вихідний текст, щоб він зберігав свої риси як пам'ятки конкретної епохи в інонаціональному світогляді? Що дає досвід читання похідних текстів для розуміння творів вихідної літератури?

Власне кажучи, виходить так, що культурний підхід у перекладознавчому аналізі однозначно стверджує неперекладність усіх знаків першотвору, які є символічними кодами для характеристики історично-суспільних умов, світоглядних настанов, особливостей колективної пам'яті конкретної громади у конкретну епоху і навіть у конкретному просторі. Він більше дає для розуміння, чому такий твір з'явився у такий час, використовуючи такі засоби. Фактично, система методів філологічного аналізу художнього тексту, яку застосовували досі до вивчення творів давньої української літератури (насамперед тематично- і стилістичноцентричні параметри), відкриває ще одну грань, коли досвід іншої мовокультури дає змогу з'ясувати роль і значення формальних знаків у свідомому або несвідомому формуванні вихідного тексту як завершеної інформаційної системи. Зауважмо, що несвідомість не

зменшує культурне значення й стимул до інтерпретації окремих самотійних текстових одиниць.

Первинний інструментарій для аналітичних операцій – це методи семантичного аналізу, що їх використовують для герменевтичних цілей, тематичних пошуків та етнографічних описів. Стає можливим для інтерпретації тексту залучати не лише власний читацький досвід і лексикографічну практику, а спрямувати інтерпретацію на виявлення внутрішніх і зовнішніх чинників, які формували текст оригіналу. Питання реконструкції важливе не тільки у діяхронному аспекті, хоча контраст між давніми й сучасними читачами надає найбільше простору для критичної суб'єктивності, а й навіть у синхронному співіснуванні теж доцільно говорити про реконструкцію авторового задуму та множинність інформації, яку можна почерпнути із аналізованого тексту. Таке бачення підтверджує, що неможливо відтворити усі риси вихідного тексту, однак постановка конкретних цілей (скопосів) для функціонування перекладу у мовокультурі-реципієнті уможлиблює задовільне відтворення або на рівні тексту, або на рівні паратексту.

Культурні методи аналізу тексту допоможуть повернутися до дискусії про використання засадничих термінів перекладознавства – «тотожності» («адекватності») і «рівнозначності» («еквівалентності»). Зрозуміло, що вихідний текст утрачає свою первинну ідентичність у культурі-реципієнті, проте набуває нової. Тому ніякого тотожного тексту в перекладі, який би був справді у своїй повноті тотожним оригіналові, створити неможливо. Натомість рівнозначний текст, особливо якщо ми маємо на увазі не весь спектр оригінальної функційності, а лише окремі функції відповідно до заданої перекладачем цілі, то це цілком здійснено. Звідси випливає ще один аргумент щодо вилучення терміна «адекватність» із активної терміносистеми, якщо закріплювати за ним уточнювальне значення тотожності.

Такі методи показують, чому неперекладність об'єктивно існує, адже неможливо прямо перенести досвід однієї громади у досвід іншої. Питання, чи потрібно таке робити, належить до бажань перекладача і до бажань цільового читача, адже через читання теж набувають досвіду. Найбільшу можливість такого перенесення творить паратекст – коментарі, передмови, наукові розвідки. Такий паратекст може стати опорною точкою для творення наступного перекладу тексту, який уже раз переклали й спорядили коментарями. Наступний у часі переклад може бути успішнішим, тобто наближенішим до цільової мовокультури, адже він урахуватиме реакцію та особливості

сприйняття паратексту попереднього перекладу (можливо, з'являться твори, які моделюватимуть потрібний читачевий досвід).

Постколоніальна теорія перекладу розкриває нові грані тексту, хоча більше концентрується все-таки не на постколоніальних рисах, а власне на колоніальних і навіть доколоніальних. Історичний досвід та колективна пам'ять, що неодмінно наявні в тексті, є тою онтологічною причиною, яка з'ясовує природу відмінностей між вихідним і похідним текстами. Критикові доводиться бути перемовником, чи вважати перекладачеві стратегії умовно задовільними, чи констатувати відсутність відтворення окремих рис першотвору також як ознаки успішного перекладу.

Текст – це музей, де автентичність є інтерпретованою цінністю і заторкує дальні суспільні категорії, які безпосередньо не мали би стосуватися до тексту, – це власність, влада та чутливість. Такий підхід ідентифікує фундаментальні підказки для вибору перекладацької стратегії, а також для читачької рецепції. Екуменічний підхід до богословських ідей Петра Могили підходить й до інших українських богословів того часу – Кирила Транквіліона Ставровецького та Лаврентія Зизанія, чий писання варто порівняти з творами видатних католицьких катехитів, приміром, Дунса Скота та Томи Аквінського, оскільки українська національна інтерпретація святовітцівської традиції не пов'язана з вузькоконфесійним викладом.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Пропоноване дослідження відкриває, наскільки складним, багатограним та багатовимірним є перекладознавчий аналіз. З одного боку, зростає кількість аналітичних методів для розгляду текстів, з іншого, – велика їхня частина не є стабільною, кількість критеріїв та операційні межі можуть змінюватися, а це дає простір для подальшого розвитку та вдосконалення.

В історичній перспективі є очевидним, як перекладознавчий аналіз змінював бачення свого об'єкта, як прирощував аналітичний інструментарій, а також, як набір перекладацьких питань залишався незмінним, до якого критики і теоретики повертаються знову і знову. У найранішому періоді книжники зосереджувалися на успіху в передачі повідомлення. Причому протиставні методи у перекладі – буквральність і вільність – не суперечили один одному, а доповнювали. Вірили, що Боже Слово можна передати тільки заміною ідентичних мовних компонентів. Натомість Слово у світських творах мало іншу якість, а тому перекладати його належало інакше – творчо. Після Ренесансу загострилася увага до ідеалів краси, яка охоплювала вже рівень тексту і питання читацької рецепції. Перекладачі почали ставити питання, чи варто все перекладати, якщо його вважати невідповідним суспільно-естетичним умовам. Епоха Романтизму долучила до цих дискусій тематику мовної ідентичності: менталітет нації відображено в мові, а читач живе – відчуває, сприймає, розуміє – згідно з мовними нормами і саме через них. Так почалося змагання з неперекладністю у теоретичній площині.

XX ст. – це час становлення перекладознавства, на яке надзвичайно позитивно вплинув розвиток лінгвостилістики. Подальший поступ текстології, семантики, прагматики, контрастивної лінгвістики додали чимало засобів для критики перекладів. На прикладі українського контексту очевидно, як перекладознавчий аналіз еволюціонував із методу філологічного зіставлення (за описом В. В. Коптілова 1971 р.) до мережі аналітичного інструментарію, який націлено описує всі на даний час аспекти творення, існування і рецепції перекладів.

Активний розвиток перекладознавства, зокрема перекладознавчого аналізу, можна пояснити тим, що відбулася зміна балансу між внутрішніми та зовнішніми чинниками його розвитку. Відкритість до засвоєння методів з інших філологічних дисциплін дало змогу перекладознавству розвиватися динамічно. Розвій лінгвостилістики, семантики, контрастивної лінгвістики, кібернетики, етнолінгвістики, соціолінгвістики та культурної антропології

стимулював теорію перекладу чітко формувати предмети, об'єкти і знаряддя своїх досліджень.

Різноманіття термінів на позначення задовільного продукту перекладу – «вірність», «точність», «адекватність» та «еквівалентність» – зазнає тепер фактичного перегляду. На основі розуміння тексту як єдності одиниць концептуалізації та їхніх комунікативних функцій головним терміном стає «еквівалентність», яка позначає відповідність аналітичних одиниць між системами двох мовокультур. Ураховуючи текстову ідентичність у національній літературі, усвідомлюємо неможливість досягнути «адекватності» в перекладі, адже цілковитої інформаційної тотожності всіх культурних зв'язків з ідейним життям спільноти, відображених у тексті, у міжкультурній комунікації досягнути неможливо (і невідомо, чи потрібно). Окремо виникає питання щодо градації відповідності між текстами. Найзрозумілішою і найчіткішою є градація «добре–задовільно–погано (або відсутність)». Подальше примноження градаційних ступенів викликатиме гібридні ситуації, що ставитимуть під сумнів загальний висновок аналітичної операції. Натомість використання градацій на різних мовних рівнях і для різних текстових рис допоможе сформувати цілком повну оцінку характеристику конкретного тексту перекладу. У прикладному аспекті критик перекладу застосовуватиме такі методи аналізу, які не потребуватимуть зайвих часових затрат, проте загально охарактеризують якість перекладу й точково висвітлять помилки в інтерпретації тексту.

Вибір методів перекладознавчого аналізу не тільки дає змогу по-різному підходити до питання еквівалентності, а й формувати її визначення. Зокрема, еквівалентність можна визначити як градацію перебудови концепту на основі подібності лексем вихідної та похідної мов (категорійний аналіз), а можна конструювати градацію наближення до цільової мовокультури (культурні методи аналізу). Визначення задовільної відповідності між двома творами містить не лише такі базові категорії, як мовна точність, дотримання авторської стилістики та передача авторської настанови; потрібно також звертати увагу на дійсну й символічну ситуативність твору та його текстову й рецептивну функційність.

Епістемологія дає змогу напрямити осмислення фундаментальних категорій перекладознавчого аналізу, як-от вироблення системи критеріїв, залежно від поставленої цілі, урахування історичних змін функційності компонентів художнього твору, залучення культурної перспективи для пояснення мовних і літературних рис тексту. До загальної схеми перекладознавчого аналізу формуємо такі вимоги: 1) чіткі критерії кореляції; 2) урахування культурних

умов існування лексику; 3) постанова конкретних цілей семантичної секції чи текстового розгляду; 4) розуміння особливостей взаємин із читачем та репрезентативності спільноти, яка створила оригінал.

У цій роботі зібрано три групи моделей семантичного аналізу у площині перекладу – когнітивну, комунікативну й культурну.

Когнітивна група моделей перекладознавчого аналізу містить первинні методи обробки семантичної інформації:

- 1) категорійний аналіз, який спроможний заступити компонентний аналіз для когнітивних цілей, є досить розлогим і точним, повною мірою описує семантичну структуру лексеми, уможлиблює визначити місце лексеми у розгалуженій лексичній мережі;
- 2) етимологічний аналіз, який дає змогу розкрити історію концептуалізації у конкретній лексемі та її прихований семантичний потенціал, що може розвинути (або не розвинути), однак дає певний простір для семантичного маневрування перекладача;
- 3) концептно-дискурсний аналіз (у версії Ю. М. Бартмінського–С. Є. Нікітіної), який висвітлює систему зв'язків конкретної лексеми у тексті і в групі текстів (дискурсі), уможлиблює зібрати аналогічні контексти, щоб перевірити, наскільки послідовно перекладач витримав загальну ідею (мегаобраз) твору у множині контекстів;
- 4) когнітивно-семантичний аналіз (у версії Р. В. Ленекера), який ґрунтується на просторовому уявленні про семантику, і хоча йому бракує чіткості у формуванні критеріїв кореляції, він експлікує наявні в похідному тексті порушення й відхилення від оригіналу та пояснює природу таких девіацій;
- 5) аналіз прототипних сценаріїв, який виявляє основні риси лексем вихідної та похідної мов, за суттю наближаючись до опозиційного аналізу, причому враховуючи досвід мовця-концептуалізатора, а його вадами є обмежена кількість корелятивних ознак (що небажано у розширеній мережі синонімів) та ймовірна позірна й досвідна амбівалентність інтерпретації;
- 6) соціокультурний аналіз термінів на позначення емоцій, який спроможний залучити суспільний контекст та поведінку для аналізу номінації емоцій, пропонує чимало критеріїв, відкритих для подальшого глибшого тлумачення, надається для достовірного аналізу текстів, якщо доступним є достатній корпус контекстів, який допоможе подолати

амбівалентність дефініцій та перехресне посилання у лексикографічних джерелах.

Комунікативна група моделей охоплює і первинні методи семантичного аналізу, і вторинні методи текстової інтерпретації. Серед методів первинної обробки інформації є такі:

- 1) аналіз прецедентних знаків, який розкриває зв'язки лексеми із часопросторовими рисами етнічного буття, враховуючи взаємини між загальними поняттями і номенами конкретних об'єктів (наприклад, зв'язки між поняттям «земля» і власною назвою «Русь»), та акцентує ключові лексеми у тексті;
- 2) аналіз відповідностей (теорія релевантності), який допомагає з'ясувати функціонування тексту в когнітивному середовищі мовця, розкласти контекст на інформаційні джерела для визначення передбаченої інтерпретації мовця, звернути увагу на контекстну дію висловлення та на зусилля на обробку інформації – і в такий спосіб розглядає комунікативну ефективність як основу для інтерпретаційної подібності першотвору та перекладу.

До методів вторинної обробки інформації зачисляємо:

- 1) бінарний аналіз мотиву, який дає змогу простежити дві паралельні системи буття – у творі й у дійсності, щоб витлумачити символічні цілі й наміри автора з погляду історичної ситуації (вони зазвичай є доступними для професійного знавця епохи, а не для середньостатистичного сучасного читача);
- 2) аналіз біблійних цитат, що висвітлює моделі поведінки із прецедентним текстом високого статусу, яким є Біблія, способи саморепрезентації у контексті християнської цивілізації, зміни у сприйнятті тексту та наслідки його функціонування, які породжує залучення біблійного прототексту з іншої біблійної традиції (особливо якщо у мовокультурі співіснують різні біблійні традиції, наприклад, католицька і протестантська);
- 3) аналіз аргументації (у риторичному тексті), який зосереджується на епістемічному стані мовця, послідовності викладу аргументів та використання повторів і протиставлень, скеровує перекладача експлікувати окрему семантичну інформацію (цитати, алюзивні імена, символи) та визначати її текстову вагомість, виокремлюючи естетичність формальних структур (наприклад, прозиметрійних рис).

Культурна група містить методи, які за своєю суттю є герменевтичні або тематично-орієнтовані. Вони спрямовані на опис міжкультурної комунікації з погляду цілості, а саме:

- 1) ціннісний аналіз, який, застосовуючи етимологічний та контекстний аналізи, зосереджується на виявленні та відтворенні стрижневих ідей світогляду (закодованих у тексті, зокрема через терміносистеми), ураховує систему зв'язків між національною мовокультурою та авторською настановою, звертається до читацького досвіду індивіда та громади для подальшого генерування відповідних текстів у цільовій культурі;
- 2) матричний аналіз, який об'єднує бачення тексту як продукту певних суспільно-духовних умов і як смислотворчі моделі для рецепції та репрезентації дійсності, розглядає засоби й способи типової номінації та метафоризації, уможливує використовувати естетичні категорії, етичні моделі та ідеологічні настанови у міжкультурному зіставленні;
- 3) етнографічний аналіз, який будується на розгляді відтворення оригінальних історичних і символічних посилань, культурної сумісності, етнографічних імплікацій і непорозумінь.

Апробовано окремі методи, які подекуди використовують критики у своїй практиці:

- 1) метод зворотного перекладу, який не є дуже вдалим засобом верифікації, бо хоча він і стимулює, щоб ставити конкретні питання щодо проблемних семантичних зв'язків, та все ж не обґрунтовує мотивацію вибору відповідника у похідному тексті;
- 2) соціолінгвістичний аналіз, який відкриває додаткове комунікативне навантаження у текстах, побудованих на полігосії, де кожна мова позначає не тільки етнічну, територіальну й інтелектуальну громаду, а й засвідчує власну релігійну й елітарну належність;
- 3) постколоніальний аналіз тексту, який залучає до міжтекстового зіставлення такі категорії, як детериторіалізація, гібридність, усність, дефрагментація, уможливує подивитися на конкретний текст у літературній історії нації як на інструмент колонізації, хоча водночас він більше дає для розуміння оригіналу у системі вихідної полісистеми та пояснює суспільноментальні причини неперекладності.

Дослідження не передбачало визначення коефіцієнта ефективності методів перекладознавчого аналізу, оскільки чимало чинників не піддаються математичному спектруванню. Спільний коефіцієнт для всіх методів теж

неможливо встановити через мінливість цілей аналітичного розгляду, а отже, з огляду на різноякісну природу одержаних результатів.

У перекладознавчих дослідженнях могло скластися уявлення, що рух уваги дослідника відбувається від мовно- і літературознавчих тем до проблематики перекладів. Перекладознавчий аналіз є корисним для одномовної інтерпретації текстів, коли міжмовна комунікація висвітлює місця, які проходять повз увагу рідномовного читача, та вказують на можливі точки дотику зі світовим літературним процесом та, зрештою, з усією світовою полісистемою. Українська література ніколи не була замкнутою структурою, а завжди відображала європейські цивілізаційні тенденції та активно взаємодіяла з сусідніми у культурному сенсі письменствами.

Давня українська література, головно, релігійна, однак це аж ніяк не звуче шляхи її інтерпретації. Навпаки, перехід від теоцентричного до антропоцентричного світогляду акцентує на тому, як книжники і читачі пізнавали Бога через мову й текст та тлумачили текст крізь призму Божественного Розуму й Ідеалу. Найголовнішим канонічним текстом є Біблія, проте інтерпретація Біблії відбувається не згідно з канонічними перекладами, а отже, допускаються певні смислові відхилення та асоціації. Тому й історики літератури, й читачі, й перекладачі мають звернути увагу на особливості біблійної традиції: перед ними постає вибір або йти за логічним змістом оригіналу, який не завжди легко можна прочитати без додаткових джерел, або відтворювати біблійний прототекст через наявні схвалені й прийняті переклади, що, навпаки, віддалятиме цільового читача від ідейної концепції оригіналу.

В українській літературній історії відбувалися зміни національного сприйняття Бога, яке віддзеркалює складна система моно- та полісемії для відображення ідей Божественності в українській мові. У суто семантичному плані відбувається чергування категорії конкретності й абстрактності, а в ширшому мовокультурному плані відбувається сплав і переплав національного світогляду, де християнство абсорбує дохристиянський досвід.

Теперішні семантико-орієнтовані моделі оцінки якості перекладу не можна вважати орієнтованими суто на лінгвістичний аналіз чи з погляду контрастивної стилістики, адже навіть вони залучають категорії літературної й мовної поетики, історичної реконструкції та культурної антропології тощо. Через це еквівалентність дійсно надалі не варто вважати такою, що позначає найближчі зв'язки між оригіналом та перекладом крізь призму перекладацьких норм, прив'язаних до конкретного періоду й ситуації. Переклади з давньої української літератури не є ще настільки численними, щоб репрезентативно

сформулювати перекладацькі норми для усіх текстів певного типу. Наразі окремі тексти мають лише два переклади, а цього недостатньо, щоб забезпечити достовірні результати. Хоча це – справа майбутнього, коли повноцінна множинність установить або легітимує характерні норми для перекладу давньої української літератури, уже тепер можна визначити певні перекладацькі умовності.

Твори давньої української літератури не можна вважати одноманітною цілістю, навпаки, їх треба вважати дуже розлогою системою, що містить чимало груп текстів, зібраних за ознаками історичних і літературних періодів, стилю, функціонування. Різні літературно-культурні контексти й періоди формулюватимуть відмінні умовності й норми для правильного перекладу.

Однакові твори, які трапляються у різнофункційних текстах, потрібно розглядати як такі, що містять множинну поетику. Борисоглібський цикл містить ознаки історичного та літургійного тексту, а тому потрібно звертати увагу і на історичну терміносистему, і на ритмомелодійні властивості тексту незалежно від того, чи переклад використовують лише як історичний документ чи лише як форму молитовного прославлення. Визначення поетикальної множинності є найважчою частиною розгляду давніх текстів.

Історичні твори описують не лише дійсну ситуацію, а й символічний побут і цивілізаційні уявлення, через які книжники намагалися змінювати суспільний порядок та шукали ідентичність для власної нації. Літописні тексти намагаються прописати новий світогляд, який ґрунтується на ключових поняттях тогочасної цивілізації, зокрема це – формування мислення, яке концентрується на державній владі. Полемічні твори майже цілком побудовані на принципах мовної гри – застосуванні стилістичних способів, частому цитуванні Біблії та інших релігійних текстів високого статусу, ужитку різних мов: такі знаки закодували додатковий зміст, який часто можна інтерпретувати двозначно.

Релігійні тексти були не лише частиною писемної культури, а й стали складником суспільної та індивідуальної свідомості. Суспільний вимір релігійних текстів додає особливого значення для тлумачення функційності формальних засобів, ужитих у цих текстах. Розмежування біблійних, богословських і літургійних рис впливає на правильне тлумачення і фрагментів твору, і цілого твору. Найвиразніше таку взаємопов'язаність бачимо у катехизмах, що ставить перекладача перед діапазоном інтерпретацій, який не обмежується християнськими текстами, однак подекуди потребує брати до уваги фольклорну традицію та суспільно-політичне життя. Наприклад, не

варто відкидати екуменічні погляди, які значно глибше закорінені у традиційній православній практиці, а отже, у типових православних текстах, ніж може початково припускати перекладач.

Давня українська література як така та через її взаємозв'язки з іншими культурними центрами Сходу й Заходу потребує уважнішого ставлення до усвідомлення та інтерпретації рис художності, які не завжди належно оцінюємо. Перекладознавчий аналіз допомагає звернути увагу на можливе подальше змінене визначення головних рис літературності, естетичності й інтенціональності, що формують художність нашого давнього письменства.

Найвагомішою властивістю стилю вважають творення естетичного сприйняття, проте ще одна не менш вагома його властивість – це спосіб пізнання дійсності, культурного побуту й водночас творення її. У «Повісті врем'яних літ» біблійні цитати не тільки засвідчують належність автора й читача до християнської цивілізації, а й творять нову парадигму світобачення, де змінюються місце й роль людини, народу й держави. Засобами священної історії давньоукраїнські книжники досягали абсолютно політичних цілей – умонтувати українське життя у контекст загальноєвропейської цивілізації, що означало не тільки додаткові інтерпретації тексту, а й супутні зміни у подальшій поведінці для зміни власного життя й буття. Переклад біблійних цитат в учительних євангеліях витворював нове філософське мовлення й мислення, яке завдяки чеському та польському досвіду всотувало західноєвропейський світоглядний поступ і поглиблювало можливості подальшого духовного поступу українців. Рясність релігійних цитат у творі Мелетія Смотрицького є не лише свідченням активного культурного будівництва, а насамперед діє як чинник для етнічного самозбереження української людності у багатокультурній державі. Питання мови як влади та влади мови висвітлювалися через посилення на авторитетні християнські джерела, і в такий спосіб утверджувалася потреба власної розвиненої національної мови, що зможе забезпечити спілкування громадянина і з Богом, і з державою.

Мета цієї книги – осмислити підходи до лексичних і текстових проблем перекладу, структури їхніх взаємозв'язків, застосувати новітні філологічні погляди та методи, щоб розширити межі сприйняття й аналітичні засоби оцінки перекладу та онтологічні риси сприйняття художнього твору, особливо текстів з давньої української літератури. Ймовірно, не всі запропоновані засоби й способи будуть беззаперечно практичними й раціональними. Все ж таки наголос зроблено на якісних показниках, що можуть варіюватися – (гадаємо, що не повинні, однак можемо таке припустити) – під час аналізу

ширшого пласта текстів. Утім, сподіваємося, що це дослідження дасть змогу розширити межі й методи наукового пошуку в перекладознавстві. Водночас перекладознавчий аналіз ще більше висвітлює функційну багатогранність першотворів, що сприятиме дослідженню давньої української літератури.

Дослідження підтвердило головну гіпотезу, що перекладознавчий аналіз – це система методів філологічного аналізу тексту, яка є у взаємозв'язку між практикою та теорією. Практичні спостереження над умовами, цілями й функціями конкретного тексту сформували теоретичне підґрунтя, яке можна екстраполювати на подальшу практику серед критиків і дидактиків перекладу та самих перекладачів. Залучення лінгвістичних теорій сприяє глибшому критичному аналізу історико-суспільних засад національного буття, закодованих у мові та тексті. Водночас різні аналітичні моделі деталізуватимуть нові відмінні грані інтерпретаційного потенціалу твору. Аналіз часовіддалених творів чітко підкреслив, як смислотворча функційність мовних засобів у художньому перекладі змінюється в часовій і просторовій динаміці. Такі висновки можна надалі розвивати у галузі перекладацької типології, щоб з'ясувати особливості рецепції української – давньої і нової – літератури у різних національних перекладних традиціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

НАУКОВО-КРИТИЧНІ ПРАЦІ

1. *Абрамович 2002*: Абрамович С. Д. Біблія як форманта філологічної культури / М-во освіти і науки України, Київ. нац. торгов.-екон. ун-т, Чернівець. торгов.-екон. ін-т. Київ: Вид. центр КНТЕУ; Чернівці: Рута, 2002. 229 с.
2. *Августин 1996*: Августин св. Сповідь / пер. з латини Ю. Мушака. Київ: Основи, 1996. 319 с.
3. *Аверинцев 2004*: Аверинцев С. Собрание сочинений: Переводы: Многоценная жемчужина: пер. с сирий. и греч. Київ: Дух і літера, 2004. 450 с.
4. *Аврахова 1986*: Аврахова Л. Я. Метафорична система Лесі Українки і її відтворення в англійських перекладах // Теория и практика перевода. 1986. Киев, 1986. Вып. 13. С. 27–33.
5. *Александров 1999*: Александров О. Старокиївська агіографічна проза XI – першої третини XIII ст. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: АстроПринт, 1999. 271 с.
6. *Александров 2006*: Александров О. Середньовічний автор // Давньоруське любомудріє: Тексти і контексти. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 9–24.
7. *Алексеев 1999*: Алексеев А. А. Текстология славянской Библии / РАН, Ин-т рус. л-ры (Пушкинский дом), Славян. Библией. фонд. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин; Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 1999. 254 с.
8. *Алексидзе 1989*: Алексидзе А. Д. Литература XI–XII вв. // Культура Византии. Вторая половина VII–XII в. Москва: Наука, 1989. С. 153–215.
9. *Алефиренко 2003*: Алефиренко Н. Ф. Вербализация концепта и смысловая синергетика языкового знака // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста: материалы междунар. симп. (Волгоград, 22–24 мая 2003 г.): в 2 ч. Волгоград: Перемена, 2003. Ч. 1. С. 3–13.
10. *Андрейчук 2011*: Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2011. 277 с.
11. *Андріанова 1953*: Андріанова Н. Мистецтво художнього перекладу // Вітчизна. 1953. № 12. С. 150–160.

12. *Аникин 2004*: Аникин Д. В. Исследование языковой личности составителя «Повести временных лет»: дисс. ... канд. филол. наук; спец. 10.02.01 – русский язык / Алтай. гос. ун-т. Барнаул, 2004. 205 с.
13. *Антипенко 1995*: Антипенко Л. А. Опыт концептуального анализа имен негативных эмоций в русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук; спец. 10.02.01 – русский язык / Харьков. гос. ун-т. Харьков, 1995. 20 с.
14. *Апресян 1995*: Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2 т. Москва: Школа «Языки рус. культуры»; Изд. фирма «Восточная л-ра» РАН, 1995.
15. *Аристотель 1967*: Аристотель. Поэтика / зі старогрец. пер. Борис Тен; вступ. ст. і комент. Й. У. Кобова. Київ: Мистецтво, 1967. 82 с.
16. *Арнольд 1991*: Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике. Москва: Высш. шк., 1991. 140 с.
17. *Бабич 1979*: Бабич В. М. Проблема перевода ключевых слов в литературе английского Возрождения // Теорія і практика перекладу. Київ, 1979. Вип. 2. С. 71–76.
18. *Бабич 1987*: Бабич В. М. Відтворення колориту української казки // Теория и практика перевода. 1987. Киев, 1987. Вип. 14. С. 94–99.
19. *Баглай 1973*: Баглай Й. О. Г. С. Сковорода – теоретик перекладу // Українське літературознавство. Львів, 1973. Вип. 19. С. 87–92.
20. *Балабін 2008*: Балабін В. В. Основы військового перекладу (англійська мова): підручник для курсантів (студ.) вищих навч. закл. / В. В. Балабін, В. М. Лісовський, О. О. Чернишов; за ред. В. В. Балабіна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Військ. ін-т. Київ: Логос, 2008. 587 с.
21. *Бевзенко 1991*: Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови. Київ: Вища шк., 1991. 231 с.
22. *Белинский 1979*: Белинский В. Г. Ластовка. Сватанье: [рец.] // Белинский В. Г. Собрание сочинений: в 9 т. Москва: Худ. л-ра, 1979. Т. 4: Статьи, рецензии, заметки, март 1841 – март 1842. С. 416–418.
23. *Белова 1997*: Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / Киев. ун-т им. Т. Шевченко. Киев, 1997. 311 с.
24. *Березенко 2003*: Березенко В. М. Вірогідність як параметр констативного висловлювання та засоби її вираження в сучасній англійській мові: дис. ... канд. филол. наук; спец. 10.02.04 – германські мови / Київ. нац. лінгвіст. ун-т. Київ, 2003. 213 с.
25. *Беринда 1961*: Беринда Памво. Лексикон словенороский / підгот. тексту, вступ. ст. В. В. Німчук; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. По-

- тебні. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. XXXVIII, 272 с. (Пам'ятки укр. мови XVII ст. Сер. наук. л-ри).
26. *Бех 1979*: Бех П. О. Поетичний переклад і принцип еквілінеарності // Теорія і практика перекладу. Київ, 1979. Вип. 1. С. 83–93.
  27. *Бігунова 2017*: Бігунова Н. О. Позитивна оцінка: від когнітивного судження до комунікативного висловлювання. Одеса: КП ОМД, 2017. 579 с.
  28. *Біленко 1993*: Біленко Т. Феномен слова в християнському культурі України. Дрогобич, 1993. 95 с.
  29. *Біленко 2005*: Біленко Т. І. Феномен слова в духовному житті українського суспільства: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... д-ра філос. наук; спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. 44 с.
  30. *Білоус 1951*: Білоус Д. Про майстерність і культуру перекладу // Вітчизна. 1951. № 4. С. 138–157.
  31. *Білоус 2015а*: Білоус Н. В. Лінгвокогнітивна модель перекладу теологічних текстів (німецько-український напрямок): дис. ... канд. філол. наук; спец. 10.02.16 – перекладознавство / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 210 с.
  32. *Білоус 2015б*: Білоус П. В. Українська середньовічна література. Житомир: Вид. Євенок О. О., 2015. 581 с.
  33. ***Баѡмейстеръ 1790*: Баѡмейстеръ Х. Наставленіа Любомѡдріа Правосчительнаго / съ Латинскаго на Руссїйскій языкъ переведена ѡ Петра Лодіа. Лвовъ, 1790. [xiv], 438, [xiv] с.**
  34. *Богацький 1918*: Богацький П. Гергарт Гауптман в українських перекладах // Книгарь. 1918. Чис. 14. Стовп. 821–832.
  35. *Божилев 1983*: Божилев И. Цар Симеон Велики (893–927): Златният век на Средновековна България. София: На отечествения фронт, 1983. 223 с.
  36. *Борисенко 2008*: Борисенко К. Prosimetrum в українській літературі барокової доби. Донецьк: Норд-Прес, 2008. 122 с.
  37. *Брехуненко, Стародуб 2007*: Брехуненко В., Стародуб А. Молимося, щоб «допоміг скінчити велику та благословенну працю...» (Листування митрополита Іларіона (Огієнка) та пастора Левка Жабко-Потаповича) // Пам'ятки: археографічний щорічник. Київ, 2007. Т. 7. С. 314–350.
  38. *Бриська 2017*: Бриська О. Я. Микола Зеров як критик та теоретик перекладу: дис. ... канд. філол. наук; спец. 10.02.16 – перекладознавство /

- Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Львів, 2017. 284 с.
39. *Булгаковъ 1843*: Булгаковъ М. Исторія Кіевской академіи. Санктпетербургъ: Тип. К. Жернакова, 1843. 226 с.
40. *Буслаевъ 1848*: Буслаевъ Ѡ. О вліяніи христіанства на славянскій языкъ. Опытъ исторіи языка по Остромировому Евангелію. Москва, 1848. 211 с.
41. *Буюклиев 1982*: Буюклиев И. Преводът на Манасиевата хроника и средновековното езиково и литературно съзнание // Първи международен конгрес по българистика (София, 23 май – 3 юни 1981 г.): Симпозиум Кирило-Методиевистика и старобългаристика: Доклади. София: Българска академия на науките, 1982. С. 346–365.
42. *Бычков 1999*: Бычков В. 2000 лет христианской культуры sub specie aethetica: в 2 т. Т. 2: Славянский мир. Древняя Русь. Россия. Москва; Санкт-Петербург: Университетская книга, 1999. 527 с.
43. *Вакуленко 1988*: Вакуленко О. Л. В. Маяковский на английском языке // Теория и практика перевода. 1988. Киев, 1988. Вып. 15. С. 53–63.
44. *Вдовина 2006*: Вдовина О. Роздуми про методологію, або метафізичні пастки для сцієнтичного розуму // Давньоруське любомудріє: Тексти і контексти. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 76–85.
45. *Величковський 1972*: Величковський І. Твори / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 1972. 191 с. (Пам'ятки давньої укр. л-ри).
46. *Верещагин, Костомаров 1980*: Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. Москва: Рус. яз., 1980. 320 с.
47. *Виноградов 1978*: Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. Москва: Изд-во Москов. ун-та, 1978. 174 с.
48. *Виноградов 2001*: Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва: Изд-во Ин-та общ. сред. образования РАО, 2001. 223 с.
49. *Владимировъ 1888*: Владимировъ П. В. Докторъ Францискъ Скорина. Его переводы, печатные издания и языкъ. Санктъ-Петербургъ: Тип. Имп. АН, 1888. [12], xviii, 351 с.
50. *Вовк 1981*: Вовк В. Н. Лексико-семантическая сочетаемость и перевод // Теорія і практика перекладу. Київ, 1981. Вип. 5. С. 77–80.
51. *Возняк 1920*: Возняк М. Історія української літератури. Т. 1: До кінця XV віку. Львів: Просвіта, 1920. [4], 344 с. (Заг. б-ка Просвіти; Чис. 1).

52. *Воловик 2013*: Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування. Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2013. 463 с.
53. *Вольф 2002*: Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. 2-е изд., доп. Москва: УРСС, 2002. 261 с.
54. *Воркачев 2006*: Воркачев С. Г. «Из истории слов»: лингвокультурный концепт // Новое в когнитивной лингвистике: Материалы I Международ. науч. конф. «Изменяющаяся Россия: новые парадигмы и новые решения в лингвистике» (Кемерово, 29–31 авг. 2006 г.) / отв. ред. М. В. Пименова. Кемерово, 2006. С. 3–14.
55. *Воскресенский 1879*: Воскресенский Г. Древній славянській переводъ Апостола и его судьбы до XV в.: Опытъ изслѣдованія языка и текста славянскаго перевода Апостола по рукописямъ XII–XV вв. Москва, 1879. 349 с.
56. *Гетьман 1979*: Гетьман З. А. Изменение объема предложения при переводе // Теорія і практика перекладу. Київ, 1979. Вип. 2. С. 43–52.
57. *Гиляровъ 1894*: Гиляровъ А. Н. Старые поэты въ новыхъ русскихъ переводахъ. Дантъ, Боккаччю, Аріостъ, Сервантесъ, Байронъ: Критическій очеркъ съ точки зрѣнія ученія о поэзіи какъ выраженіи вселенскаго Логоса // Университетскія извѣстія. 1894. № 8. С. 227–305; № 11. С. 305–392.
58. *Глущенко 2009*: Глущенко Л. М. Хор з трагедії Софокла «Антигона» у перекладі І. Грипариса (рядки 781–800) // Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність: зб. доп. на Міжнар. наук. читаннях, присвяч. 70-річчю від дня народж. чл.-кор. НАН України, д-ра філол. наук, проф. Н. Ф. Клименко / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології [та ін.]. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. С. 319–326.
59. *Глущенко 2010*: Глущенко Л. М. Гномы Платона в переводе П. Купиториса // Греция и Кипр: язык, культура, страны, народы: материалы междунар. науч.-практ. конф. эллинистов памяти М. Л. Рытовой (Москва, 7–8 апр. 2010 г.). Москва: МГИМО-Университет, 2010. С. 82–93.
60. *Гнатюк 2011*: Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2010. 446 с.
61. *Гнатюк 2011*: Гнатюк М. М. Текстологічні студії. Київ: ВПК «Експрес-Поліграф», 2011. 155 с.

62. *Гнатюк 2016*: Гнатюк М. Заміри глибин. Франкознавчі студії. Львів: Світ, 2016. 371 с.
63. *Голубовська 2004*: Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Логос, 2004. 283 с.
64. *Голубовська 2009*: Голубовська І. О. Перспективи розвитку сучасної зіставної лінгвокультурології // Наук. часопис / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Сер. № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Київ, 2009. Вип. 3. С. 98–102.
65. *Гончарук 2016*: Гончарук Л. М. Жанрові аспекти перекладу офіційно-ділових документів франкомовного військового дискурсу: дис. ... канд. філол. наук; спец. 10.02.16 – перекладознавство / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2016. 211 с.
66. *Горбач 1993*: Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку // Другий міжнародний конгрес україністів (Львів, 22–28 серпня 1993 р.): Доп. і повідомл.: Мовознавство / Міжнар. асоціація україністів, АН України. Львів, 1993. С. 7–12.
67. *Грабовський 1985*: Грабовський П. Московські переклади творів Шевченкових: Огляд // Грабовський П. Вибрані твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1985. Т. 2: Статті, нариси. Оповідання. Листи. С. 117–139.
68. *Гринцер 1986*: Гринцер П. А. Литературы древности и средневековья в системе исторической поэтики // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения / АН СССР. Ин-т мировой л-ры им. А. М. Горького. Москва: Наука, 1986. С. 72–103.
69. *Гринько 1947*: Гринько Д. Повість К. Сімонова українською мовою // Вітчизна. 1947. № 5. С. 163–165. Рец. на кн.: Сімонов К. Дні і ночі: повість / пер. з рос. А. Хуторяна. Київ: Держлітвидав, 1947. 283 с.
70. *Грицак 2002*: Грицак Є. Вибрані українознавчі праці / вступ та ред. М. Лесева; зібрав і до друку підгот. В. Пилипович. Перемишль, 2002. 542 с. («Перемиська б-ка» Перемиського відділу Об'єднання українців у Польщі; т. 3).
71. *Гриценко 1984*: Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1984. 227 с.
72. *Гриців 2017*: Гриців Н. Василь Мисик: Різногранний діамант українського художнього перекладу. Вінниця: Нова книга, 2017. 291 с.
73. *Гуйванюк 2009*: Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст: вибр. праці / Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2009. 663 с.

74. *Гізель 2009–2012*: Гізель Інокентій. Вибрані твори: у 3 т. / ред.-упоряд. Л. Довга; Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Т-во дослідників Центрально-Східної Європи, Dipartimento di Studi Linguistici Letterari e Filologici dell'Università di Milano. Київ; Львів: Свічадо, 2009–2012.
75. *Гофф 2007*: Гофф Ле Ж. Середньовічна уява: есеї / пер. з фр. Я. Кравець. Львів: Літопис, 2007. 348 с.
76. *Дішптра 1612*: **Дішптра альбо Зерцало, и выражене живота людского на томъ свѣтѣ**. Єв'є: Друкарня Віленського братства, 1612. [8], 181, [1] с.
77. *Даниленко 2008*: Даниленко І. І. Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція / Миколаїв. держ. гуманітар. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 302 с.
78. *Дарашкевіч 1988*: Дарашкевіч В. Вялікі ўсходнеславянскі першадрукар і асветнік-гуманіст // Францыск Скарына: зб. дакументаў і матэрыялаў / прадм., уклад., камент., паказ. В. І. Дарашкевіча. Мінск: Навука і тэхніка, 1988. С. 5–40.
79. *Дейк 1989*: Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ.; сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. Москва: Прогресс, 1989. 312 с.
80. *Демецька 2007*: Демецька В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми. Херсон: МЧП «Норд», 2007. 344 с.
81. *Державин 1952*: Державин В. Проблема наслідування і стилізації // Пороги. 1952. Січень-лютий (№ 28/29). С. 20–23.
82. *Державін 1927*: Державін В. Проблема віршованого перекладу // Плужанин. 1927. № 9/10. С. 44–51.
83. *Десницький 2007*: Десницький А. Поэтика библейского параллелизма. Москва: Библио-богослов. ин-т св. апостола Андрея, 2007. 554 с. (Совр. библеистика).
84. *Джусойты 1978*: Джусойты Н. Мера совершенства // Вопросы литературы. 1978. № 10. С. 3–25.
85. *Дзера 2013*: Дзера О. Становлення перекладознавчого аналізу на теренах Західної України (від Івана Франка до Михайла Рудницького) // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. Львів, 2013. Вип. 58. С. 232–240.
86. *Дзера 2017*: Дзера О. Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2017. 489 с.

87. *Дзюба 1990*: Дзюба Е. Н. Переводческая деятельность воспитанников Киевской академии (XVIII в.) // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы: сб. науч. трудов / АН УССР, Ин-т истории. Киев: Наук. думка, 1990. С. 53–73.
88. *Дива 1997*: Дива печер лаврських / відп. ред. В. М. Колпакова. Київ: Вид. дім «KM Academia», 1997. 160 с.
89. *Дионисий Ареопагит 2002*: Дионисий Ареопагит. Сочинения. Толкования Максима Исповедника. Санкт-Петербург: Алетейя, 2002. 863 с. (Визант. б-ка; Источники). Текст греч., рус.
90. *Дложевський 1929*: Дложевський С. С. П. І. Ніщинський, як перекладач з античних мов // Вісник Одес. комісії краєзнавства при УАН. Одеса, 1929. Ч. 4–5. Секція соціально-історична. С. 30–31.
91. *Долгушина 2004*: Долгушина Л. В. Славянский перевод «XIII Слов Григория Богослова»: Особенности переводческой техники и словарного состава: дисс. ... канд. филолог. наук; спец. 10.02.01 – русский язык / Новосибирский гос. ун-т. Новосибирск, 2004. 200 с.
92. *Домбровський 1923*: Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Перемишль, 1923. [2], IV, 177 с.
93. *Дубенко 2015*: Дубенко О. Порівняльна поетика: типологічний та перекладознавчий аспекти / Ін-т філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2015. 531 с.
94. *Дудок 2009*: Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 357 с.
95. *Дудченко 1979*: Дудченко М. М. Метафорика першотвору і індивідуальність перекладача // Теорія і практика перекладу. Київ, 1979. Вип. 1. С. 93–97.
96. *Дыма 1974*: Дыма Г. М. Народно-поэтическая символика «Кобзаря» Т. Г. Шевченко в переводах на немецкий язык: автореф. дисс. ... канд. филол. наук; спец. 10.02.04 – германские языки / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1974. 25 с.
97. *Евсєвъ 1905*: Евсєвъ И. Книга пророка Даниїла въ древне-славянскомъ переводѣ: введение и тексты / Имп. АН. Отд. русс. яз. Москва, 1905. 183 с.
98. *Євшан 1910*: Євшан Микола. Дві поезії // Українська хата. 1910. Кн. 12. С. 750–758. Рец. на кн.: Antologia współczesnych poetów ukraińskich / przeł. S. Twerdochlib; wstępem zaopatrzył Władysław Orkan. Lwów, 1911. 206 s.
99. *Євшан 1911*: Євшан Микола. Елегантні жести західно-європейської школи // Українська хата. 1911. Кн. 4. С. 256–261.

100. *Єрмоленко 2005*: Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження // Мовознавство. 2005. № 4/5. С. 112–125.
101. *Железная, Алефиренко 1981*: Железная С. М., Алефиренко Л. Б. Лингвистические принципы перевода лексико-словообразовательных синонимов // Теорія і практика перекладу. Київ, 1981. Вип. 6. С. 3–10.
102. *Житецькій 1882*: Житецькій П. И. Старинныя воззрѣнія русскихъ людей на русскій языкъ // Киевская старина. 1882. Т. 1, ноябрь. С. 277–291.
103. *Жлуктенко 1960*: Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматики англійської та української мов. Київ: Рад. шк., 1960. 160 с.
104. *Жлуктенко 1981*: Жлуктенко Ю. О. Проблеми адекватності перекладу // Теорія і практика перекладу. Київ, 1981. Вип. 6. С. 85–91.
105. *Жлуктенко, Бублик 1976*: Жлуктенко Ю. О., Бублик В. Н. Контрастивна лінгвістика: проблеми і перспективи // Мовознавство. 1976. № 4. С. 3–15.
106. *Зайцев 1936*: Зайцев П. Про польські переклади з Шевченка // Шевченко Т. Повне видання творів. Варшава; Львів, 1936. Т. 14: Переклади поезій на польську мову / за ред. Б. Лепкого. С. 345–353.
107. *Захара 2013*: Захара І. Історично-філософські підвалини «Слова про Ігорів похід» // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. Львів, 2013. Т. 265: Праці Історично-філософської секції. С. 240–250.
108. *Здражко 2012*: Здражко А. Є. Критерії оцінювання перекладу дитячої літератури // Філологічні трактати. 2012. Т. 4, № 1. С. 35–43.
109. *Зеленько 2016*: Зеленько А. С. Проблеми семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм (Семантика прагматики, парадигматики й синтагматики) / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин, 2016. 354 с.
110. *Зеров 2003*: Зеров М. К. Українське письменство / упоряд. М. Сулима; післям. М. Москаленка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 1301 с.
111. *Зорівчак 1975*: Зорівчак Р. П. Фразеологія письменника як проблема перекладу (на матеріалі англійських перекладів поетичних творів Т. Г. Шевченка) // Мовознавство. 1975. № 5. С. 75–82.
112. *Зорівчак 1983*: Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (На матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). Львів: Вища шк. Вид-во при Львів. ун-ті, 1983. 175 с.
113. *Зорівчак 1984*: Зорівчак Р. Українознавчі інтереси В. Р. Морфілла: До 150-річчя від дня народж. ученого // Всесвіт. 1984. № 11. С. 161–165.

114. *Зорівчак 1987*: Зорівчак Р. П. Граматико-конотаційна реалія як перекладознавча категорія // Теория и практика перевода. Киев, 1987. Вып. 14. С. 33–43.
115. *Зорівчак 1989*: Зорівчак Р. П. Реалія і переклад: На матеріалі англомовних перекладів української прози. Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. 215 с.
116. *Зубрицька 2004*: Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. Львів: Літопис, 2004. 351 с.
117. *Иваненко 1984*: Иваненко В. Г. Критика перевода: актуальные проблемы теории, методологии, мастерства / М-во высш. и сред. спец. образования УССР, Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1984. 222 с. Зберігається: Інститут науочної інформації по общественным наукам РАН. Шифр: № 17165.
118. *История... 1995–1996*: История русской переводной художественной литературы: Древняя Русь. XVIII в.: в 2 т. / отв. ред. Ю. Д. Левин; РАН, Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом). Köln; Weimar; Wien: Böhlau; Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1995–1996.
119. *Іваницька 2015*: Іваницька М. Особистість перекладача в українсько-німецьких літературних взаєминах. Чернівці: Книги – XXI, 2015. 607 с.
120. *Іваниця 1921*: Іваниця Г. [Рецензія] // Голос друку. 1921. Кн. 1. С. 187–188. Рец. на кн.: Зеров М. Антологія римської поезії. Київ: Друкар, 1920. 64 с.
121. *Іванишин 2008*: Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. Київ: Академвидав, 2008. 391 с. (Сер. «Монограф»).
122. *Іванишин 2012*: Іванишин П. Критика і метакритика як осмислення літературності. Київ: Академія, 2012. 285 с. (Сер. «Монограф»).
123. *Ільїн 1949*: Ільїн В. Українські переклади поезій О. С. Пушкіна // Мовознавство. 1949. Т. 8. С. 57–79.
124. *Ільїн 1952*: Ільїн В. Українські переклади творів О. Пушкіна // Вітчизна. 1952. № 1. С. 164–170.
125. *Іншакова 2017*: Іншакова І. Формування одоративної лексики в українській мові / Криворіз. держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2017. 203 с.
126. *Іоан Дамаскин 2010*: Іоан Дамаскин преп. Точний виклад православної віри / пер. на укр. мову аспірантів Київ. православ. богослов. акад.; під ред. Святійшого Патріарха Київ. і всієї Руси-України Філарета. Київ: Вид. від. УПЦ Київ. Патріархату, 2010. 292 с.

127. *Ісіченко 1997*: Ісіченко Ігор єп. До проблеми підготовки уніфікованого українського перекладу богослужбових книг візантійсько-українського обряду // Єдиними устами: Бюлетень Ін-ту богослов. термінології та перекладів / Львів. богослов. академія. Львів, 1997. № 1. С. 14–16.
128. *Ісіченко 2007*: Ісіченко Ігор архієп. Аскетична література Київської Руси. [Харків]: Акта, [2007]. 397 с.
129. *ІУЛ 1967*: Історія української літератури: у 8 т. Т. 1: Давня л-ра (XI – перша половина XVIII ст.) / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 1967. 539 с.
130. *ІУЛ 2014–*: Історія української літератури: у 12 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 2014–.
131. *ІУЛКЛ 1996*: Історія української літературної критики та літературознавства: хрестоматія: у 3 кн. Кн. 1 / упоряд. П. М. Федченко, М. М. Павлюк, Т. В. Бовсунівська; за ред. П. М. Федченка. Київ: Либідь, 1996. 415 с.
132. *ІУМ 1978–1983*: Історія української мови: у 4 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1978–1983.
133. *Якимовска-Тошиќ 2001*: Якимовска-Тошиќ М. Македонската книжевност во XV век. Скопје: Ин-т за македон. л-ра, 2001. 344 с.
134. *Кабакчиев 2013*: Кабакчиев К. Интерпретация или интерполация? Към историко-филологическото изследване на «Сказанието» от Константин Костенечки // Проглас. Велико Търново, 2013. Т. 22, кн. 1. С. 113–129.
135. *Каждан 1973*: Каждан А. П. Книга и писатель в Византии. Москва: Наука, 1973. 152 с.
136. *Казыдуб 2011*: Казыдуб Н. Н. Дискурсивное пространство как аксиологическая система // Лингвистика и аксиология: этносемиотрия ценностных смыслов. Москва: ТЕЗАУРУС, 2011. С. 58–76.
137. *Кальниченко 2013*: Кальниченко О. А. Історія перекладу та думок про переклад у стародавні часи / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2013. 183 с.
138. *Кам'янець, Некряч 2010*: Кам'янець А., Некряч Т. Інтертекстуальна іронія і переклад. Київ: Вид. Вадим Карпенко, 2010. 175 с.
139. *Карабан 1986*: Карабан В. И. Косвенные речевые акты в переводе // Теория и практика перевода. 1986. Киев, 1986. Вып. 13. С. 100–108.
140. *Карабиновъ 1910*: Карабиновъ И. Постная Тріюдь. Историческій обзоръ ея плана, состава, редакцій и славянскихъ переводовъ. Санктъ-Петербургъ, 1910. ix, 294 с.

141. *Карпенко 1993*: Карпенко Ю. О. Українська гіпотеза: Про періодизацію історії української мови // Мовознавство. 1993. № 5. С. 3–8.
142. *Кашкин 1968*: Кашкин И. В борьбе за реалистический перевод // Кашкин И. Для читателя-современника: ст. и исследования. Москва: Сов. писатель, 1968. С. 473–513.
143. *Киклевич 2007–2008*: Киклевич А. Притяжение языка: в 2 т. / Un-t Warmińsko-Mazurski w Olsztynie. In-t Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej. Olsztyn, 2007–2008.
144. *Кильмухаметова 2006*: Кильмухаметова Е. Ю. Основные понятия теории релевантности // Вестник / Томск. гос. ун-т. Томск, 2006. № 291. С. 170–172.
145. *Киричок 2009*: Киричок О. Давньоруські переклади «Правил святих апостолів» як детонатор політично-філософського мислення // Філософські ідеї в культурі Київської Русі: зб. наук. праць за матеріалами II давньорус. іст.-філос. читань. Полтава: РВВ ПДАА, 2009. С. 80–92.
146. *Книга... 2008*: Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних Соборів і святих Отців. Київ: Вид. Київ. Патріархії УПЦ Київ. Патріархату, 2008. 366 с.
147. *Ковалик 1984*: Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / Ковалик І. І., Мацько Л. І., Плющ М. Я. Київ: Вища шк., 1984. 120 с.
148. *Ковалів 1962–1964*: Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X–XIV ст.: у 2 т. / Наук. т-во ім. Шевченка. Нью-Йорк, 1962–1964.
149. *Коваль 1982*: Коваль Я. Г. К вопросу о типологии окказиональных соответствий при переводе // Теория и практика перевода. Киев, 1982. Вип. 7. С. 24–32.
150. *Ковганюк 1968*: Ковганюк С. Практика перекладу: (3 досвіду перекладача). Київ: Дніпро, 1968. 276 с.
151. *Козланюк 1972*: Козланюк Т. П. Воссоздание лингвостилистических особенностей прозы И. Я. Франко в английских переводах: автореф. дисс. ... канд. филол. наук; спец. 10.02.04 – германские языки / Львов. гос. ун-т им. И. Франко. Львов, 1972. 30 с.
152. *Коломієць 2011а*: Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари: актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011. 527 с.
153. *Коломієць 2011б*: Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари: методологічно-стильові орієнтири в українському поетичному перекладі від

- кінця XIX до початку XXI століття (на матеріалі перекладів англійської поезії та поетичної драми) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011. 495 с.
154. *Коломієць 2015*: Коломієць Л. В. Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років: матеріали до курсу «Історія перекладу». Вінниця: Нова Книга, 2015. 358 с.
155. *Комиссаров 1990*: Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва: Высш. шк., 1990. 253 с.
156. *Коммуникативная... 1988*: Коммуникативная направленность текста и его перевод: сб. науч. трудов / редкол.: В. А. Кухаренко (отв. ред.) и др. Киев: УМК ВО, 1988. 156 с.
157. *Конан 1990*: Конан У. М. Эстетические и этические взгляды Франциска Скарыны // Скарына і яго эпоха / В. А. Чамярыцкі, В. І. Мялешка, З. Ю. Капыскі і інш. Мінск: Навука і тэхніка, 1990. С. 311–359.
158. *Коптілов 1967*: Коптілов В. В. Сила окриленого слова // Мовознавство. 1967. № 4. С. 45–53.
159. *Коптілов 1969*: Коптілов В. В. Художній переклад і структурна типологія // Мовознавство. 1969. № 5. С. 29–35.
160. *Коптілов 1971*: Коптілов В. В. Перекладознавство як окрема галузь філології // Мовознавство. 1971. № 2. С. 50–57.
161. *Коптілов 1972*: Коптілов В. Першотвір і переклад: Роздуми і спостереження. Київ: Дніпро, 1972. 215 с.
162. *Корбозерова, Мишустина 1988*: Корбозерова Н. Н., Мишустина А. А. Синтаксические трансформации при переводе прозы // Теория и практика перевода. Киев, 1988. Вып. 15. С. 139–144.
163. *Корзо 2007*: Корзо М. А. Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI–XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований. Москва: «Канон+», 2007. 671 с.
164. *Космеда 2012*: Космеда Т. А. Еgo і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. 371 с.
165. *Космеда, Плотнікова 2010*: Космеда Т. А., Плотнікова Н. В. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера *СВЯТКИ* в українському мовному просторі. Львів: ПАІС, 2010. 407 с.
166. *Костецький 2001*: Костецький І. Мій Юрій Клен // Кур'єр Кривбасу. 2001. Серпень. С. 118–136.

167. *Котляр 2011*: Котляр М. Ф. Духовний світ літописання / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2011. 337 с.
168. *Кочерган 2003*: Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: Вид. центр «Академія», 2003. 463 с.
169. *Кочур 2008*: Кочур Г. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літ. портрети. Інтерв'ю: у 2 т. / упоряд. А. і М. Кочури. Київ: Смолоскип, 2008. 1171 с.
170. *Кравченко 2012*: Кравченко Н. К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа / Киев. нац. лингвистич. ун-т. Луцк, 2012. 250 с.
171. *Ксенофонт 1762*: Ксенофонта о достопамятныхъ дѣлахъ и разговорахъ Сократовыхъ четыре книги и оправданіе Сократово преді судіями / пер. съ греч. Григоріємъ Полѣтикою. Санктпетербургъ: Имп. АН, 1762. [15], 420 с.
172. *Кузнецова 2015*: Кузнецова М. О. Вторинний дискурс англомовних текстів сучасної масової культури / М-во освіти і науки України, Запоріж. нац. техн. ун-т. Запоріжжя, 2015. 201 с.
173. *Кулишъ 1856*: Кулишъ П. Предисловіе // Записки о Южной Руси / издалъ П. Кулишъ. Санктъ-Петербургъ, 1856. Т. 1. С. V–IX.
174. *Кундрат 1983*: Кундрат Ю. Український художній переклад у Чехословаччині (1945–1980). Пряшів: Словац. пед. вид-во. Відділ укр. л-ри, 1983. 258 с.
175. *Куровская 1981*: Куровская Е. В. Предложения состояния модели « V_{have} N_{abs} » в аспекте перевода // Теорія і практика перекладу. Київ, 1981. Вип. 5. С. 130–136.
176. *Кушпет 2007*: Кушпет В. Старцівство: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX – поч. XX ст.). Київ: Темпора, 2007. 592 с.
177. *Лаба 1930*: Лаба В. [Рецензія] // Богословія. 1930. Т. 8. С. 133–134. Рец. на кн.: Аскетичні твори святого Отця нашого Василя Великого / пер. з грец. митр. Андрей Шептицький. Львів, 1929. XIV, 490 с. (Праці Богослов. наук. т-ва і Греко-катол. богослов. академії у Львові; Т. 4/5).
178. *Ласло-Куцюк 1983*: Ласло-Куцюк М. Засади поетики. Бухарест: Критеріон, 1983. 396 с.
179. *Лев 1988*: Лев В. Боротьба за народну мову в церковному вжитку: (Спроби перекладу Святого Письма від 16-го ст. почавши) // Наук. записки / Укр. вільний ун-т. Мюнхен, 1988. Чис. 13: Праці Наук. Конгресу в

- Тисячоліття Хрищення Руси-України, Т. 1: Зб. Мовознавчої Комісії. С. 169–184.
180. *Левицький 1913*: Левицький Ор. Про Василя Тяпинського, що переклав в XVI ст. Євангеліє на просту мову // Зап. іст. і філ. секції Укр. наук. т-ва в Києві. 1913. Кн. 12. С. 5–21.
181. *Левицький 1923*: Левицький Я. Про читання некатолицьких перекладів св. Письма // Богословія. Львів, 1923. Т. 1. С. 85.
182. *Левицький 1973*: [Левицький Ярослав, о.] Перші українські проповідники і їх твори. 2-е вид. Рим, 1973. 188 с.
183. *Левченко 2014*: Левченко Н. Мистецтво тлумачення Біблії в творчості Нестора Печерського // Преподобний Нестор Печерський в історії української культури: зб. ст. [Харків]: Акта, 2014. С. 53–64.
184. *Лесів 1997*: Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава: Укр. архів, 1997. 496 с.
185. *Лиманов 1947*: Лиманов В. Лірика А. Малишка в російських перекладах // Вітчизна. 1947. № 3. С. 165–167. Рец. на кн.: Малышко А. Лирика / пер. с укр. под ред. Б. А. Турганова. [Ленинград]: Сов. писатель, 1946. 131 с.
186. *Литвинов 2005*: Литвинов В. Д. «Католицька русь»: іст.-філософ. нарис. Київ: Укр. центр дух. культури, 2005. 276 с. (Дух. скарби України).
187. *Лихачев 1989*: Лихачев Д. С. О филологии / предисл. Л. А. Дмитриева. Москва: Высш. шк., 1989. 208 с. (Классика л-рной науки).
188. *Логачев 1988*: Логачев К. И. Кирилло-Мефодиевские переводы у южных и восточных славян / Ленинград. гос. ун-т. Ленинград, 1988. 84 с.
189. *Лотман 1992*: Лотман Ю. М. Избранные статьи: в 3 т. Таллинн: Александра, 1992–1993.
190. *Львов 1975*: Львов А. С. Лексика «Повести временных лет». Москва: Наука, 1975. 367 с.
191. *Любащенко 1996*: Любащенко В. Перші українські біблійні переклади: історико-текстологічний аналіз // Українське літературознавство. Львів, 1996. Вип. 63. С. 21–29.
192. *Лютикова 2001*: Лютикова Е. В. Суггестивный дискурс: к гипотетической реконструкции оптимальной аудитории: (опыт поискового семиосоциопсихологического исследования на материале историографических текстов) // Язык, сознание, коммуникация. Москва, 2001. Вып. 19. С. 20–38.

193. *Майфет 1927*: Майфет Г. Англійські переклади з Шевченка // Плужанин. 1927. № 5. С. 19–22.
194. *Майфет 1928а*: Майфет Г. З уваг до теорії перекладу // Критика. 1928. № 3. С. 84–93. Рец. на кн.: Scholz K. W. H. The art of translation. Philadelphia, 1918. 70 p.
195. *Майфет 1928б*: Майфет Г. Т. Шевченко в французькій інтерпретації // Життя й революція. 1928. № 3. С. 169–173.
196. *Макар 2013*: Макар І. С. Синтаксично-стилістична природа гомеотелевтона як фігури фрази (на матеріалі роману Лонга «Дафніс і Хлоя») // *Studia Linguistica*. Київ, 2013. Вип. 7. С. 198–205.
197. *Максимовичь 1880*: Максимовичь М. А. Собрание сочинений: в 3 т. Т. 3: Языкознание. История словесности. Київ, 1880. 745 с.
198. *Маланюк 1927*: Маланюк Е. Шевченко й Росія: (До проблеми перекладу) // Літературно-науковий вістник. 1927. Т. 94. С. 239–249.
199. *Мартинюк 2013*: Мартинюк А. П. Перекладацька діяльність з позицій інтегративної теорії мови // Переклад у наукових дослідженнях представників харківської школи / за ред. Л. М. Черноватого, О. А. Кальниченка, О. В. Ребрія; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Каф. теорії та практики пер. англ. мови. Вінниця: Нова Книга, 2013. С. 107–114.
200. *Матхаузерова 1976*: Матхаузерова С. Древнерусские теории искусства слова. Praha: Univerzita Karlova, 1976. 145 s. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica: Monographia; 63).
201. *Мацьків 2007*: Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі. Дрогобич: Коло, 2007. 330 с.
202. *Медвідь 1981*: Медвідь О. С. Проблеми відтворення просторіччя у спецкурсі з перекладу // Теорія і практика перекладу. Київ, 1981. Вип. 6. С. 114–124.
203. *Медвідь 1988*: Медвідь О. С. Англійські звертання і привітання в українському перекладі // Теория и практика перевода. Киев, 1988. Вип. 15. С. 116–123.
204. *Мещерский 1958*: Мещерский Н. А. Искусство перевода Киевской Руси // Труды Отдела древнерусской литературы / АН СССР, Ин-т рус. л-ры (Пушкин. дом). Москва; Ленинград, 1958. Т. 15. С. 54–72.
205. *Миронов 1970*: Миронов О. О. До питання про методикку аналізу перекладу поетичного твору // Вісн. Харків. ун-ту. Харків, 1970. № 50: Сер. філол., вип. 5. С. 34–39.

206. *Мирошниченко 2003*: Мирошниченко В. В. Авторська концепція художнього твору: онтогенез і експансія (на матеріалі англословної та французької україніки) / М-во освіти і науки України, Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя, 2003. 283 с.
207. *Мирошниченко 1979*: Мирошниченко В. В. До проблеми відтворення мови та стилю творів М. М. Коцюбинського в перекладах англійською мовою // Теорія і практика перекладу. Київ, 1979. Вип. 1. С. 98–108.
208. *Мойсієнко 2006*: Мойсієнко В. М. Фонетична система українських польських говорів у XVI–XVII ст. / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2006. 448 с.
209. *Мойсієнко 2016*: Мойсієнко В. М. Кого називали «людьми руськими» на Русі та на поструських геополітичних утвореннях? (до історії вживання народоназви та мовоназви «руський» в україністиці, білорусистиці та русистиці) // Мовознавство. 2016. № 4. С. 22–39.
210. *Молдован 1984*: Молдован А. М. «Слово о законе и благодати» Илариона / АН СССР, Ин-т рус. яз., АН УССР, Ин-т языковедения им. А. А. Потебни. Киев: Наук. думка, 1984. 240 с.
211. *Москаленко 1995*: Москаленко М. Тисячоліття: Переклад у державі слова // Тисячоліття: Поетичний переклад України-Русі: антологія / упоряд. і авт. передм. М. Н. Москаленко. Київ: Дніпро, 1995. С. 5–38.
212. *Назаревській 1911*: Назаревській А. А. Языкъ Евангелія 1581 года въ переводе В. Негалеваго // Университетскія извѣстія / Имп. Ун-тъ Св. Владиміра. Кіевъ, 1911. № 8. Ч. 2, неоффиц. С. 1–40; № 11. Ч. 2, неоффиц. С. 41–78; № 12. Ч. 2, неоффиц. С. 79–139.
213. *Настольная... 1983*: Настольная книга священнослужителя: в 7 т. Т. 4. Москва, 1983. 824 с.
214. *Некряч, Довганчина 2014*: Некряч Т., Довганчина Р. Айсберг в океані перекладу: Відтворення ідіостилю Ернеста Гемінгвея в перекладах українською та російською мовами. Київ: Ліра-К, 2014. 219 с.
215. *Нестерчук 1998*: Нестерчук М. Мистецтво перекладу: проблеми, знахідки, втрати // Єдиними устами: Бюлетень Ін-ту богослов. термінології та перекладів / Львів. богослов. академія. Львів, 1998. № 2. С. 37–41.
216. *Никитина 1991*: Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре // Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва: Наука, 1991. С.117–123.

217. *Ніковський 1910*: [Ніковський А.] [Рецензія] / підп.: А. Василько // Рада. 1910. № 45. Рец. на кн.: Гоголь М. Тарас Бульба / пер. М. Уманця [М. П. Комарова]. Одеса, 1910. 146 с.
218. *Німчук 1985*: Німчук В. В. Мовознавство на Україна в XIV–XVII ст. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1985. 223 с.
219. *Німчук 1997–1998*: Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. 1997. № 6. С. 3–14; 1998. № 1. С. 3–12.
220. *Новикова 1971*: Новикова М. Урок двох майстрів // Всесвіт. 1971. № 7. С. 90–95.
221. *Новикова 1972*: Новикова М. Об'єктивність і маска об'єктивності // Жовтень. 1972. № 1. С. 132–140.
222. *Новикова 1980*: Новикова М. А. Проблемы индивидуального стиля в теории художественного перевода: (Стилистика переводчика): автореф. дисс. ... д-ра филол. наук; спец. 10.02.19 – общее языкознание / Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова. Ленинград, 1980. 27 с.
223. *Новикова 1986*: Новикова М. А. Прекрасен наш союз. Литература – переводчик – жизнь: лит.-крит. очерки. Киев: Рад. письменник, 1986. 224 с.
224. *Новикова 1990*: Новикова М. Переводческие контексты // Мастерство перевода. Москва: Сов. писатель, 1990. Сб. 13. С. 45–74.
225. *Новицький 1837*: Новицький О. О первоначальномъ переводѣ Священнаго Писанія на славянскій языкъ. Київ, 1837. 81 с.
226. *Норинский 1981*: Норинский В. А. О переводе английских абвербиальных глаголов: (На материале романа Харпер Ли «Убить пересмешника») // Теорія і практика перекладу. Київ, 1981. Вип. 5. С. 98–103.
227. *Огієнко 1922*: Огієнко І. Методи перекладу богослужбових книг на українську мову // Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською / на укр. мову з грец. переклав І. Огієнко. Б. м., 1922. Ч. 2: Пояснення до тексту. С. 3–25.
228. *Оголевець 1986*: Оголевець А. В. Олександр Блок українською мовою // Теорія и практика перевода. Киев, 1986. Вип. 13. С. 87–93.
229. *Огуй 1998*: Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії: Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи / М-во освіти України, Чернівець. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Золоті литаври, 1998. 369 с.

230. *Одрехівська 2015*: Одрехівська І. М. Внесок професора В. Коптілова в історію українського перекладу та перекладознавства другої половини ХХ сторіччя: дис. ... канд. філол. наук; спец. 10.02.16 – перекладознавство / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2015. 318 с.
231. *Орлова 2009*: Орлова Н. Н. Языковые средства выражения эмоций: синтаксический аспект (на материале современной английской прозы): автореф. дисс. ... канд. филол. наук; спец. 10.02.19 – теория языка, 10.02.04 – германские языки / Южный федерал. ун-т. Ростов-на-Дону, 2009. 25 с.
232. *Осінчук 2009*: Осінчук Ю. Історія української богослужбово-обрядової лексики / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. 175 с.
233. *ОФ... 2007*: Олександр Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства: [збірка вибраних праць] / за ред. Л. М. Черноватого та В. І. Карабана. Вінниця: Нова книга, 2007. 438 с. (Dictum Factum; До 110-річчя з дня народження Олександра Фінкеля).
234. *Пархоменко 1945*: Пархоменко М. Недоліки одного перекладу // Радянський Львів. 1945. № 5/6. С. 65–68. Рец. на кн.: Рыльский М. Путешествие в молодость / пер. с укр. Н. Ушакова. Москва: Сов. писатель, 1945. 46 с.
235. *Пекарській 1862*: Пекарській П. Наука и литература въ Россіи при Петръ Великомъ: в 2 т. Санктпетербургъ: Т-во «Общественная Польза», 1862.
236. *Пелешенко 2012*: Пелешенко Ю. В. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Постаті. 2-е вид, переробл. і допов. Київ: ВД «Стилос», 2012. 607 с.
237. *Пермінова 2015*: Пермінова А. В. Рецептивна модель поетичного перекладу: (на матеріалі перекладів американської поезії ХХ століття): дис. ... д-ра філол. наук; спец. 10.02.16 – перекладознавство / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 416 с.
238. *Пикио 1993*: Пикио Р. Православното славянство и старобългарската културна традиция / преводач А.-Дж. Коссова. София: Университет. изд-во «Св. Климент Охридски», 1993. 724 с.
239. *Пиккио 2003*: Пиккио Р. Slavia Orthodoxa: Литература и язык / предисл. В. В. Калугина. Москва: Знак, 2003. XVI, 703 с.

240. *Поворознюк 2017*: Поворознюк Р. В. Переклад медичних текстів: теорія та практика / Ін-т філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Київ: Вид. Заславський О. Ю., 2017. 223 с.
241. *Погребенник 1983*: Погребенник Я. Д. Проблема точності й адекватності перекладацького почерку: [М. Т. Рильського] // Українське літературознавство. Львів, 1983. Вип. 41. С. 45–50.
242. *Поплавська 2007*: Поплавська Н. М. Полемісти. Риторика. Переконування (Українська полемічно-публіцистична проза кінця XVI – початку XVII ст.). Тернопіль: ТНПУ, 2007. 378 с.
243. *Попович 2015*: Попович Н. М. Відтворення давньогрецької тринітарної термінології в українській християнській богословській терміносистемі: (на матеріалі перекладів догматичної християнської літератури 351–362 років): автореф. дис. ... канд. філол. наук; спец. 10.02.16 – перекладознавство / Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2015. 20 с.
244. *Потебня 1993*: Потебня А. А. Мысль и язык. Киев: Синто, 1993. 191 с.
245. *Почепцов 1987*: Почепцов Г. Г. мл. Коммуникативные аспекты семантики. Киев: Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1987. 131 с.
246. *Прадмовы... 1991*: Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / АН БССР, Ін-т літ. імя Я. Купалы; уклад., уступ. арт. і камент. У. Г. Кароткага. Мінск: Навука і тэхніка, 1991. 309 с.
247. *Просалова 2010*: Просалова В. А. Інтертекстуальність: термінологія, типологія // Просалова В., Бердник О. Інтертекстуальність художнього тексту: текстотвірний і рецептивний аспекти. Донецьк: Норд-Прес, 2010. С. 4–61.
248. *Прохоров 1972*: Прохоров Г. М. К истории литургической поэзии: гимны и молитвы патриарха Филофея Коккина // Труды Отдела древнерусской литературы / АН СССР, Ин-т рус. л-ры (Пушкин. дом). Ленинград, 1972. Т. 27. С. 120–149.
249. *Пуряєва 2013*: Пуряєва Н. Молитва «Отче наш»: Дорога до українського дому // Німчук В., Пуряєва Н. Український «Отче наш»: Хрестоматія перекладів. Київ: Грані-Т, 2013. С. 13–87.
250. *Пуряєва 2017*: Пуряєва Н. В. Літургійна церковнослов'янська мова в мовнокультурній ситуації Галичини XIX – першої половини XX ст. // Лінгвістичні дослідження. Харків, 2017. Вип. 45. С. 170–178.
251. *Пуфендорф 1718*: Пуфендорф С. Введеніє в гісторію европейскую чрезъ Самуила Пуфендорфіа на нѣм. языцѣ сложенное, таже чрез Іоан-

- на Фрідеріка Крамера, на лат. преложенное. Ныне же ... на рос. съ лат. преведенное / пер. іеромонахъ префектъ Гавріиль [Бужинскій]. Санкт-пітербурхъ, 1718. [2], 558, 16 с.
252. *Радчук 1979*: Радчук В. Д. Концепция функционально-эстетического равнодействия // Теорія і практика перекладу. Київ, 1979. Вип. 1. С. 42–60.
253. *Радчук 1980*: Радчук В. Д. Гармония и точность перевода // Теорія і практика перекладу. Київ, 1980. Вип. 3. С. 10–19.
254. *Разсужденія... 1885–1895*: Разсужденія южнославянской и русской старины о церковно-славянскомъ языкѣ / собр. и объясн. И. В. Ягичъ // Изслѣдованія по русскому языку / Имп. АН, Отд-ніе рус. яз. и словесности. Санктпетербургъ, 1885–1895. Т. 1. С. 287–1067.
255. *Ребрій 2012*: Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2012. 375 с.
256. *Рильський 1986–1987*: Рильський М. Зібр. творів: у 20 т. Київ: Наук. думка, 1986–1987. Т. 15–16.
257. *Розов 1963*: Розов Н. Н. Синодальный список сочинений Илариона – русского писателя XI в. // *Slavia*. Praha, 1963. Roč. 32, seš. 2. S. 141–175.
258. *Рудик 1930*: Рудик Д. Гайнріх Гайне в новому перекладі // Життя й революція. 1930. Кн. 8/9. С. 105–124. Рец. на кн.: Гайне Г. Твори / наново переклав, зредагував і пояснив Д. Загул. [Харків]: ДВУ, 1930. Т. 1–3.
259. *Русанівський 2001*: Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ: АртЕк, 2001. 391 с.
260. *Рыбаков 1981*: Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. Москва: Наука, 1981. 606 с.
261. *Савченко 1927*: Савченко Ю. Почин // *Плужанин*. 1927. № 9/10 (13/14). С. 63–71.
262. *Сагач 2000*: Сагач Г. М. Риторика / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2-е вид., переробл. і доп. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2000. 566 с.
263. *Сазонова 1981*: Сазонова Л. И. Украинские старопечатные предисловия конца XVI – первой половины XVII в. (борьба за национальное единство) // Тематика и стилистика предисловий и послесловий / под ред. А. С. Демина. Москва: Наука, 1981. С. 129–152.
264. *Сафронова 2009*: Сафронова Л. В. Постмодернистский текст: поэтика манипуляции. Санктпетербург: Петрополис, 2009. 211 с. (Споры о современной словесности).

265. *Сахарчук 2006*: Сахарчук Л. І. Методологія комунікативних досліджень / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 213 с.
266. *Семенец, Панасьєв 1991*: Семенец О. Е., Панасьєв А. Н. История перевода (Средневековая Азия. Восточная Европа XV–XVIII вв.). Киев: Лыбидь, 1991. 365 с.
267. *Сивокінь 1984*: Сивокінь Г. М. Одвічний діалог: (Українська література і її читач від давнини до сьогодні). Київ: Дніпро, 1984. 255 с.
268. *Сидоренко 2012*: Сидоренко С. І. Внутрішньомовний переклад: види та функції // Вісник / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2012. № 13 (248). С. 221–231.
269. *Силантьєв 2004*: Силантьєв И. В. Поэтика мотива. Москва: Языки славян. культуры, 2004. 294 с.
270. *Силецкий 1991*: Силецкий В. И. Терминология смертных грехов в культуре позднего средневековья и Возрождения // Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва: Наука, 1991. С. 130–137.
271. *Сиротинська 2014*: Сиротинська Н. Перло багатоцінне: музично-поетичний світ богородичної гимнографії. Львів: Вид. Тетюк Т. В., 2014. 333 с.
272. *Сімович 1930*: Сімович В. Спроби перекладів св. Письма у творах Й. Галлятовського // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. Львів, 1930. Т. 99, ч. 2. С. 51–80 [С. 1–30].
273. *Скаб 2008*: Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Рута, 2008. 559 с.
274. *Скочиляс 2011*: Скочиляс І. Галицька митрополія XIV – першої половини XV століть: особливості еклезіального, правового та суспільного статусу // Княжа доба: історія та культура. Львів, 2011. Вип. 4. С. 246–279.
275. *Смирнова 2011*: Смирнова Е. А. «Проста мова» как лингвистический феномен (реконструкция глагольной системы на материале Евангелия Тяпинского): автореф. дисс. ... канд. филол. наук; спец. 10.02.01 – русский язык / Москов. пед. гос. ун-т. Москва, 2011. 24 с.
276. *Гмотрнскій 1619*: **Гмотрнскій Мелетій**. Граццатикѣ **Славенских правнаное сунтагма**. Єв'є: Друкарня Віленського братства, 1619. [3], [247] арк.
277. *Соболь 2010*: Соболь В. Особливості креаціонізму мотивів давньоукраїнської літератури в «Староруських оповіданнях» Івана Франка // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. Львів, 2010. Вип. 51. С. 17–24.

278. *Содомора 2006*: Содомора А. Студії одного вірша. Львів: Літопис; Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 363 с.
279. *Соломарская 1979*: Соломарская Е. А. Проблема переводимости изотопических высказываний // Теория і практика перекладу. Київ, 1979. Вип. 2. С. 27–32.
280. *Старинкевич 1946*: Старинкевич Є. І. Ідіоматика французької мови і способи її відтворення українською мовою // [Мовознавство.] Наук. зап. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. 1946. Т. 2/3. С. 155–172.
281. *Старинкевич 1947*: Старинкевич Є. Проблеми художнього перекладу з французької мови. Відтворення стилю оригіналу // Мовознавство. 1947. Т. 4/5. С. 90–115.
282. *Старинкевич 1951*: Старинкевич Є. Велика співдружність: (Російські переклади творів української радянської поезії і прози) // Вітчизна. 1951. № 12. С. 164–178.
283. *Старицький 1990*: Старицький М. [Передмова до перекладу трагедії «Гамлет» В. Шекспіра] // Старицький М. Твори: в 6 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 6: Оповідання, статті, автобіографічні твори, вибрані листи. С. 351–354.
284. *Стасюк 2006*: Стасюк Б. В. Етимологічний критерій еквівалентності в процесі художнього перекладу // Вісник Сум. держ. ун-ту. 2006. Вип. 11(95). Том 1. С. 187–191.
285. *Столярова 2010*: Столярова А. А. Переклади кримінального кодексу Греції димотикою: спільне та відмінне // Українська елліністика: зб. наук. праць. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. С. 598–602.
286. *Сукаленко 1987*: Сукаленко Н. И. О границах переводимости языковых образов // Теория и практика перевода. Киев, 1987. Вип. 14. С. 26–33.
287. *Сусов 2009*: Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / предисл. ред. В. И. Карабана; послесл. Л. Р. Безуглой; очерк истории укр. прагматики И. С. Шевченко. Винница: Нова Книга, 2009. 271 с.
288. *Сухарева 2008*: Сухарева С. В. Біблійний вимір української польськомовної прози поберестьейської доби / М-во освіти і науки України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа», 2008. 247 с.
289. *Сухарева 2015*: Сухарева С. В. Риторичний простір польськомовної прози XVII століття / М-во освіти і науки України, Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 368 с.

290. *Сухина 2011*: Сухина И. Г. Аксиология культуры: философско-антропологические основания / Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского. Донецк: Донбас, 2011. 559 с.
291. *Сучасна... 1998*: Сучасна українська богословська термінологія: Від історичних традицій до нових концепцій: матеріали Всеукр. наук. конф. (Львів, 13–15 трав. 1998 р.). Львів: [Вид-во Львів. Богослов. Академії], 1998. 351 с.
292. *Табаковска 2013*: Табаковска Е. Когнітивна лінгвістика і поетика перекладу / пер. [з англ.] С. Тюпа. Івано-Франківськ, 2013. 203 с.
293. *Тарановский 2000*: Тарановский К. О поэзии и поэтике / сост. М. Л. Гаспаров. Москва: Языки рус. культуры, 2000. 342 с. (Studia poetica).
294. *Тарасова 2009*: Тарасова О. Д. Анализ лингвокультурологического поля «эмоции» в сопоставительном аспекте (на материале английского и русского языков): автореф. дисс. ... канд. филол наук; спец. 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Москов. гос. обл. ун-т. Москва, 2009. 25 с.
295. *Твори... 1906*: Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацкого, Николи Устияновича, Антона Могильницького. Львів: Просвіта, 1906. 623 с. (Руска письменність; 3).
296. *Текст 1988*: Текст и перевод / В. Н. Комиссаров, Л. А. Черняховская, Л. К. Латышев и др. Москва: Наука, 1988. 165 с.
297. *Тетеріна 2004*: Тетеріна О. Б. Переклад як наукова проблема в українській літературно-критичній думці XIX – початку XX ст. (компаративний дискурс): дис. ... канд. філол. наук; спец. 10.01.05 – порівняльне літературознавство / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2004. 206 с.
298. *Тетеріна 2015*: Тетеріна О. Проблема автоперекладу в українській літературно-критичній думці XIX століття (до питання першовитоків) // Слово і час. 2015. № 8. С. 49–56.
299. *Титовъ 1918*: Титовъ Ф. Типографія Києво-Печерской Лавры: Исторический очеркъ (1606–1616–1916 г.г.): Приложения к Т. 1 (1606–1616–1721 г.г.). Киевъ, 1918. 18, фмс [546] с.
300. *Ткаченко 1986*: Ткаченко А. О. Синонимы и перевод: (На материале синонимических рядов travailler, mourir в произведениях Ж. Сименона и Б. Клавеля) // Теория и практика перевода. Киев, 1986. Вып. 13. С. 144–149.
301. *Ткачук 1997*: Ткачук М. Л. Філософія світла і радості: Олексій Гіляров. Київ: Укр. центр духовної культури, 1997. 183 с. (Дух. скарби України).

302. *Толочко 2005*: Толочко П. П. Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. / НАН України, Ін-т археології. Київ: Наук. думка, 2005. 363 с.
303. *Тома 2012*: Тома Н. М. Семантико-стилістичні параметри функціонування абстрактної лексики у творах Петра Могили: автореф. дис. ... канд. філол. наук; спец. 10.02.01 – українська мова / Нац. авіац. ун-т. Київ, 2012. 19 с.
304. *Топоров 2005*: Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике. Т. 1: Теория и некоторые частные ее приложения. Москва: Языки славян. культуры, 2005. 376 с.
305. *Трифоновна 2012*: Трифоновна Ю. Природа та розвиток ритмічної парадигми (на матеріалі “Блакитного роману” Гната Михайличенка) // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. Львів, 2012. Вип. 56, ч. 2. С. 217–222.
306. *Трофимук 2014*: Трофимук М. С. Латиномовна література України XV–XIX ст.: жанри, мотиви, ідеї / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2014. 379 с.
307. *Трофімова 2012*: Трофімова О. В. Фразеологічна репрезентація негативних емоцій в англійській та українській національних картинах світу // Процедури концептуального аналізу в різноструктурних мовах / Бессонова О. Л., Сарбаш О. С., Трофімова О. В., Олійник С. В., Стоянова І. Д.; Дон. нац. ун-т. Донецьк, 2012. С. 195–234.
308. *Ушкалов 2007*: Ушкалов Л. Скворода та інші: причинки до історії української літератури. Київ: Факт, 2007. 549 с. (Висока полиця).
309. *Фалькович 1971*: Фалькович Г. [Рецензія] // Мовознавство. 1971. № 3. С. 92–95. Рец. на кн.: Гачечиладзе Г. Введение в теорию художественного перевода. Тбилиси, 1970. 285 с.
310. *Фаріон 2015*: Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива / Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 654 с.
311. *Федорак 2005*: Федорак Н. Поетика Галицько-Волинського Літопису. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 262 с.
312. *Финкель 1939*: Финкель А. М. О некоторых вопросах теории перевода // Науч. зап. / Харьков. гос. пед. ин-т иностран. языков. Харьков, 1939. Т. 1. С. 59–82.
313. *Фінкель 1927*: Фінкель О. Короткий вступ до теоретичної стилістики // Наук. зап. / Харків. наук.-дослідча кафедра мовознавства [ХІНО]; за ред. П. Г. Ріттера, Л. А. Булаховського. Харків: ДВУ, 1927. С. 111–121.

314. *Фінкель 1929*: Фінкель О. М. Семантико-стилістичні етюди // Наук. зап. / Харків. наук.-дослідча катедра мовознавства [ХІНО]; за ред. П. Г. Ріттера, Л. А. Булаховського, О. Н. Синявського. Харків: ДВУ, 1929. С. 97–112.
315. *Фінкель 1952*: Фінкель О. М. Переклад у середній школі // Українська мова в школі. 1952. № 5. С. 44–54.
316. *Франко 1924*: Франко І. Із лектури наших предків XI в.: І. Збірник Святослава 1076 р. // Стара Україна. 1924. № 12. С. 179–183.
317. *Франко 1976–1986*: Франко І. Зібр. творів: у 50 т. / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 1976–1986. Т. 1–50.
318. *Франко 2002*: Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каме-няр, 2002. 432 с.
319. *Франко 2010*: Франко І. Із лектури наших предків XI в. // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 54. С. 911–922.
320. *Фрейданк 1985*: Фрейданк Д. Повторы и их функции в Чтении о Борисе и Глебе // Проблемы изучения культурного наследия / АН СССР, Науч. совет по истории мировой культуры; отв. ред. Г. В. Степанов. Москва: Наука, 1985. С. 57–64.
321. *Харламповичь 1914*: Харламповичь К. В. Малоросійське вплив на великорусскую церковную жизнь. Казань: Изд. Книжного магазина М. А. Голубева, 1914. Т. 1. xxiv, 878, lxvi с.
322. *Ходзицький 1918*: Ходзицький О. [Рецензія] // Книгарь. 1918. Чис. 11. Стовп. 671–672. Рец. на кн.: Святе Євангеліє (Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє) українською мовою. Херсон: Вид. Кооперат. Т-во „Укр. Книгарня”, 1918. 211 с.
323. *Хоптяр 2017*: Хоптяр А. О. Перекладацька діяльність Бориса Грінченка та її роль в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX ст. Кам'янець-Подільський: Вид. ПП Зволейко Д. Г., 2017. 275 с.
324. *Християнство... 2000*: Християнство й українська мова: матеріали наук. конф. (Київ, 5–6 жовт. 2000 р.). Львів: Вид-во Львів. Богослов. Академії, 2000. 514 с.
325. *Хрустовська 1986*: Хрустовська О. П. Гейне-мариніст в інтерпретації Лесі Українки // Теория и практика перевода. Киев, 1986. Вып. 13. С. 23–27.

326. *Худаши 1961*: Худаши М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст.: (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства) / АН УРСР, Ін-т сусп. наук. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 164 с.
327. *Цвиллинг 1989*: Цвиллинг М. Я. Мартин Лютер и его значение для переводоведения // Сб. науч. трудов / Моск. гос. ин-т иностр. яз. им. М. Горького. Москва, 1989. Вып. 330: Вопросы истории перевода. С. 31–41.
328. *Цвиллинг, Туровер 1978*: Цвиллинг М. Я., Туровер Г. Я. О критериях оценки перевода // Тетради переводчика. Москва, 1978. Вып. 15. С. 3–9.
329. *Цейтлин 1977*: Цейтлин Р. М. Лексика старославянского языка: Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI вв. / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. Москва: Наука, 1977. 336 с.
330. *Циткина 1988*: Циткина Ф. А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения). Львов: Вища шк., Изд-во при Львов. ун-те, 1988. 157 с.
331. *Чапля 2006*: Чапля Т. В. Аксиология информационного взаимодействия: теоретико-методологический анализ. Новосибирск: Наука, 2006. 239 с.
332. *Червяковській 1889*: Червяковській Е. Римській катихизисъ и православное исповѣданіе Петра Могилы // Холмско-Варшавській епархіальний вѣстник. 1889. № 2. С. 20–25; № 3. С. 42–46; № 4. С. 60–63; № 5. С. 86–89; № 6. С. 106–109; № 7. С. 129–131; № 8. С. 146–149; № 9. С. 160–163; № 10. С. 181–183; № 11. С. 196–201; № 2. С. 218–222.
333. *Чередниченко 1987*: Чередниченко О. І. Теоретичні основи удосконалення практики перекладу та двомовної лексикографії: (комплексна наукова тема) // Теорія і практика перекладу. Київ, 1987. Вып. 14. С. 3–13.
334. *Чередниченко 2017*: Чередниченко О. Переклад – Культура – Ідентичність. Київ: Вид. Заславський О. Ю., 2017. 223 с.
335. *Чернишова 2013*: Чернишова Т. М. Вибрані праці / упоряд. Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, А. О. Савенко. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. 400 с.
336. *Чешихинъ 1895*: Чешихинъ В. Жуковській, какъ переводчикъ Шиллера: Критическій этюдъ. Рига, 1895. 172 с.
337. *Чижевський 2003*: Чижевський Д. І. Історія української літератури. Київ: Академія, 2003. 567 с. (Альма-матер).

338. *Шама 2005*: Шама И. Н. Перевод – искусство понимать... Запоріжжя: Просвіта, 2005. 239 с.
339. *Шаховский 1983*: Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания / М-во просвещения РСФСР, Волгоград. гос. пед. ин-т им. А. С. Серафимовича. Волгоград, 1983. 94 с.
340. *Шевельов 2002*: Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка. Харків: Акта, 2002. хіі, 1054 с.
341. *Шевців 1982*: Шевців Іван о. Святі Тайни і їх здійснювання в українськiм обряді. Мельнборн: Просвіта, 1982. 156 с.
342. *Шевченко 1928*: Шевченко. Річник перший / Ін-т Тараса Шевченка. Харків: ДВУ, 1928. 287, [2] с.
343. *Шевченко 1930*: Шевченко. Річник другий / Ін-т Тараса Шевченка. Харків: ДВУ, 1930. 406 с.
344. *Шевчук 2013*: Шевчук К. С. Естетична аксіологія Романа Інгардена / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Каф. філософії. Рівне, 2013. 243 с.
345. *Шмид 2003*: Шмид В. Нарратологія. Москва: Язика славян. культуры, 2003. 311 с.
346. *Шмігер 2009*: Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя. Київ: Смолоскип, 2009. 342 с.
347. *Шмігер 2012*: Шмігер Т. Давня українська література в англomовних перекладах: історико-бібліографічний огляд // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. Львів, 2012. Т. 263: Праці Філологічної секції. С. 703–713.
348. *Шмігер 2013*: Шмігер Т. В. Застосування теорії релевантності в критиці перекладу: «Києво-Печерський патерик» англійською мовою // Іноземна філологія. Львів, 2013. Вип. 125. С. 100–109.
349. *Шмігер 2014*: Шмігер Т. Перекладознавчі рецензії Григорія Кочура // Іноземна філологія. Львів, 2014. Вип. 127, ч. 2. С. 94–97.
350. *Шмігер 2015a*: Шмігер Т. Внутрішньомовний переклад у контексті перекладознавства на початку ХХІ сторіччя // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: зб. наук. праць / за заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка. Київ: Аграр Медіа Груп, 2015. С. 334–340.
351. *Шмігер 2015б*: Шмігер Т. Кондакарна поетика житійної літератури як проблема перекладу // Іноземна філологія. Львів, 2015. Вип. 128. С. 68–81.
352. *Шмігер 2016a*: Шмігер Т. Давня українська література в перекладах сучасною українською мовою: історично-бібліографічний огляд // Зап.

- Наук. т-ва ім. Шевченка. Львів, 2016. Т. 269: Праці Філологічної секції. С. 552–575.
353. *Шмігер 2016б*: Шмігер Т. Погляди Роналда Ленекера на когнітивну семантику як модель перекладознавчого аналізу («Слово некоего калугера о чьтьи книг» в сучасних українсько- та англомовних перекладах) // *East European Journal of Psycholinguistics*. 2016. Vol. 3, no. 1. P. 102–117.
354. *Шмігер 2016в*: Шмігер Т. Релігійний переклад як галузь перекладознавства // *Іноземна філологія*. Львів, 2016. Вип. 129. С. 153–160.
355. *Шмігер 2017а*: Шмігер Т. В. Алегоричність Христа як об'єкт перекладу крізь призму Катехизму св. Петра Могили // *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер.: Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. Херсон, 2017. Вип. 4. С. 161–165.
356. *Шмігер 2017б*: Шмігер Т. В. Культурна матриця: ключ до розуміння тексту чи моделювання читачевої рецепції у перекладі // *Наук. вісник Дрогобиц. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Сер.: Філол. науки (мовознавство)*. Дрогобич, 2017. № 8, т. 2. С. 143-147.
357. *Шмігер 2017в*: Шмігер Т. Погляди на переклад в українському цивілізаційному просторі XVI ст. // *Іноземна філологія*. Львів, 2017. Вип. 130. С. 90-97.
358. *Шмігер 2017г*: Шмігер Т. Риторичні категорії тексту в перекладі полемічної літератури: «Тренос» Мелетія Смотрицького в перекладах українською та англійською мовами // *Наук. вісник каф. ЮНЕСКО Київ. нац. лінгвістич. ун-ту. Сер. Філологія. Педагогіка. Психологія*. Київ, 2017. Вип. 34. С. 153-160.
359. *Шмігер 2017г*: Шмігер Т. Сильові питання перекладу «Треносу» Мелетія Смотрицького: відтворення прозиметрії та багатомовності // *Radomskie Studia Filologiczne*. Radom, 2017. № 1 (5). С. 39-48.
360. *Шмігер 2018*: Шмігер Т. Емоції як суспільна практика та їх переклад // *Південний архів*. Херсон, 2018. Вип. 72, т. 2. С. 120-123.
361. *Щурат 1904*: Щурат В. Сьвяте Письмо в Шевченковій поезії. Львів: Видав Михайло Петрицкий, [1904?]. 67 с.
362. *Эткинд 1963*: Эткинд Е. О поэтической верности // *Мастерство перевода*. 1962. Москва: Сов. писатель, 1963. С. 97–150.
363. *Ю.М. Лотман... 1994*: Ю.М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. Москва: Гнозис, 1994. 547 с.

364. *Яворська 2000*: Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: ВІПОЛ, 2000. 285 с.
365. *Якимович-Чапран 2000*: Якимович-Чапран Д. Українська перекладознавча лексика XVI – першої половини XVII ст. // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. Львів, 2000. Вип. 29. С. 78–87.
366. *Якубський 1919*: Якубський Б. Новий переклад „Buch der Lieder” Гайне // Книгарь. 1919. Чис. 19. Стовп. 1171–1178. Рец. на кн.: Гайне Г. Книга Пісень: у 2 ч. / в пер. Д. Загула та В. Кобилянського. Київ: Серп і Молот, 1918–1919.
367. *Янко 1987*: Янко Н. А. Перевод английских сложных слов-неологизмов // Теория и практика перевода. Киев, 1987. Вып. 14. С. 120–125.
368. *Ярема 1946*: Ярема Я. Твори І. Франка в російських перекладах // Радянський Львів. 1946. № 8/9. С. 70–74. Рец. на кн.: Франко І. Избранные сочинения / пер. с укр. под ред. М. Ф. Рыльского и Б. А. Турганова; предисл. А. Е. Корнейчука. Москва: Гослитиздат, 1945. 607 с.
369. *Яремченко 1923*: Яремченко О. Др. Франціск-Георгій Скорина, його життя та літературна і видавнича діяльність // Літературно-науковий вісник. 1923. Т. 81. С. 253–259.
370. *Ясний 1947*: Ясний С. Некрасов в українських перекладах // Вітчизна. 1947. № 7. С. 198–200. Рец. на кн.: Некрасов М. Вибрані твори / пер. з рос. за ред. М. Терещенка; вступ. ст. А. М. Єголіна. Київ: Держлітвидав України, 1946. 244 с.
371. *Яценко 2000*: Яценко Б. І. «Слово о полку Ігоревім» та його доба: комплексне дослідження / Дослідна фундація ім. О. Ольжича в США. Київ: Вид-во ім. О. Теліги; Веселка, 2000. 255 с.
372. *Adrian 2007*: Adrian W. Is Bible Translation "Imperialist"? Challenging Another Anti-Christian Bias in the Academy // Christian Higher Education. 2007. Vol. 6, no. 4. P. 289–297.
373. *Almazán García 2001*: Almazán García E. M. Dwelling in Marble Halls: A Relevance-Theoretic Approach to Intertextuality in Translation // Revista Alicantina de Estudios Ingleses. 2001. Vol. 14. P. 7–1.
374. *Anderson 1991*: Anderson B. Imagined Communities: Reflection on the Origins and Spread of Nationalism. Rev. ed. London; New York: Verso, 1991. xv, 224 p.
375. *Anusiewicz 1994*: Anusiewicz J. Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki. Wrocław: Wyd-wo Un-tu Wrocławskiego, 1994. 183 s.

376. *Aristotle 1952*: Aristotle. The Works: in 2 vols. / University of Chicago. Chicago et al.: Encyclopaedia Britannica, 1952. (Great Books of the Western World; 8–9).
377. *Armstrong 2005*: Armstrong N. Translation, Linguistics, Culture: A French-English Handbook. Clevedon; Buffalo; Toronto: Multilingual Matters, 2005. 218 p.
378. *Augustinus 1865*: Augustinus Hipponensis episcopus Aurelius S. Opera omnia: [16 t.] / ed. J.-P. Migne. Parisia, 1865. T. 4, pars 1. 1028 col. (Patrologiae cursus completus... Series Latina; t. 36).
379. *Ayers 1979*: Ayers R. H. Language, Logic, and Reason in the Church Fathers: A Study of Tertullian, Augustine and Aquinas. Hildesheim; New York: Georg Olms, 1979. [8], 146 p. (Altertumswissenschaftliche Texte und Studien; Bd. 6).
380. *Bałuk-Ulewiczowa 2000*: Bałuk-Ulewiczowa T. Beyond cognizance: fields of absolute untranslatability // Przekładając nieprzekładalne... / pod red. W. Kubińskiego, O. Kubińskiej i T. Z. Wolańskiego. Gdańsk: Wyd-wo Un-tu Gdańskiego, 2000. S.173–182.
381. *Bandia 2008*: Bandia P. F. Translation as Reparation: Writing and Translating in Postcolonial Africa. Manchester, UK; Kinderhook (NY), USA: St. Jerome, 2008. 270 p.
382. *Bartmiński 1988*: Bartmiński J. Słownik ludowych stereotypów językowych. Żałożenia ogólne // Etnolingwistyka. Lublin, 1988. № 1. S. 11–34.
383. *Bartmiński 2009*: Bartmiński J. Aspects of cognitive ethnolinguistics / ed. by J. Zinken; transl. by A. Głaz. London; Oakville: Equinox, 2009. 245 p.
384. *Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009*: Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S. Tekstologia. Warszawa: PWN, 2009. 382 s.
385. *Bassnett, Lefevere 1998*: Bassnett S., Lefevere A. Constructing Cultures: Essays on Literary Translation. Clevedon et al.: Multilingual Matters, 1998. xxii, 143 p. (Topics in translation; 11).
386. *BCP 2006*: The Book of Common Prayer and Administration of the Sacraments and Other Rites and Ceremonies of the Church. Together with the Psalter or Psalms of David / according to the use of the Episcopal Church. New York: Oxford University Press, [2006]. 1001 p.
387. *Berk Albachten 2014*: Berk Albachten Ö. B. Intralingual Translation: Discussions within Translation Studies and the Case of Turkey // A companion to translation studies / ed. by S. Bermann and C. Porter. Chichester: Wiley-Blackwell, 2014. P. 573–585.

388. *Bernardus 1859*: Bernardus abbas Clarae-Vallensis S. Opera omnia: 4 t. / ed. J.-P. Migne. Parisia, 1859. T. 1. 1200 col. (Patrologiae cursus completus... Series Latina; t. 182)
389. *Bhatia 2007*: Bhatia V. K. The Power and Politics of Genre // Discourse Studies: in 5 vols. / ed. by T. A. van Dijk. Los Angeles et al.: SAGE Publications, 2007. Vol. 1. P. 111–126.
390. *Bible text-book s.a.*: The Bible text-book: or The principal texts relating to the persons, places, and subjects, occurring in the Holy Scriptures. New York: American Tract Society, s. a. 208 p.
391. *Boroditsky 2003*: Boroditsky L. Linguistics Relativity // Encyclopedia of Cognitive Science / ed. by L. Nadel. London: MacMillan Press, 2003. P. 917–921.
392. *Brzozowska 2009*: Brzozowska M. Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2009. 158 s.
393. *Cicero 1949*: Cicero. De inventione. De optimo genere oratorum. Topica / with an English translation by H. M. Hubbell. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1949. xviii, 466 p.
394. *Coffey 1999*: Coffey D. The Theandric Nature of Christ // Theological Studies. 1999. Vol. 60, no. 3. P. 405–431.
395. *Conley 2005*: Conley Th. M. Byzantine criticism and the uses of literature // The Cambridge History of Literary Criticism: in 9 vols. Cambridge et al.: Cambridge University Press, 2005. Vol. 2: The Middle Ages / ed. by A. Minnis and I. Johnson. P. 669–692.
396. *Copelane 1991*: Copeland R. Rhetoric, Hermeneutics, and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and Vernacular Texts. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. xiv, 295 p. (Cambridge Studies in Medieval Literature; 11.)
397. *Croft, Cruse 2004*: Croft W., Cruse D. A. Cognitive linguistics. New York: Cambridge University Press, 2004. 374 p.
398. *D'hulst 1995*: D'hulst L. Anthologies of French Medieval Literature (1756–1816): Between Translating and Editing // International Anthologies of Literature in Translation / ed. by H. Kittel. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1995. P. 1–14.
399. *Dedecius 2013*: Dedecius K. Szkiełko tłumacza i oko poety. Eseje / wybrał i wstępem opatrzył A. Lawaty. Kraków: Universitas, 2013. 326 s.
400. *Dryden 1992*: Dryden J. On Translation // Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida / ed. by R. Schulte and J. Biguenet. Chicago; London: The University of Chicago Press, 1992. P. 17–31.

401. *Dybiec-Gajer 2013*: Dybiec-Gajer J. Zmierzyć przekład? Z metodologii oceniania w dydaktyce przekładu pisemnego. Kraków: Universitas, 2013. 345 s.
402. *Eastwood 2010*: Eastwood A. A Fantastic Failure: Displaced Nationalism and the Intralingual Translation of Harry Potter // *The English Languages: History, Diaspora, Culture*. 2010. Vol. 1. Available at: <http://jps.library.utoronto.ca/index.php/elhdc/article/view/14365/11435>. [Accessed on Jan. 17, 2015].
403. *Eco 2008*: Eco U. Experiences in translation / transl. by A. McEwen. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2008. x, 135 p. (Toronto Italian studies; Goggio publication series).
404. *Elazar 1978*: Elazar D. J. Toward a Jewish Definition of Statehood for Israel // *Judaism*. 1978. Vol. 27, no. 2. P. 233–244.
405. *Fabian 1995*: Fabian J. Ethnographic Misunderstanding and the Perils of Context // *American Anthropologist: New Series*. 1995. Vol. 97, No. 1. P. 41–50.
406. *Feldman 2006*: Feldman J. A. From Molecule to Metaphor: A Neural Theory of Language. London: A Bradford Book; Cambridge, MA: The MIT Press, 2006. xx, 357 p.
407. *Feliksiak 2014*: Feliksiak E. Antropologia literatury: Interpretacje i studia. Kraków: Universitas, 2014. 435 s.
408. *Fennell, Stokes 1974*: Fennell J., Stokes A. Early Russian literature. London: Faber and Faber, 1974. 295 p.
409. *Fish 2011*: Fish S. Interpretując *Variorum* // *Sztuka interpretacji w ostatnim półwieczu*. Kraków: Universitas, 2011. T. 3 / wybór i opracowanie H. Markiewicz; współudział T. Walas. S. 363–392.
410. *Foiera 2007*: Foiera M. The Translation and Domestication of an Oriental Religion into a Western Catholic Country: The Case of Soka Gakkai in Italy: A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Translation Studies / University of Warwick, Centre for Translation and Comparative Cultural Studies. Manuscript. Warwick, 2007. 353 p.
411. *Galperin 1971*: Galperin I. R. Stylistics. Moscow: Higher School, 1971. 343 p.
412. *Ghanoonparvar 2001*: Ghanoonparvar M. R. Translating the Garden. Austin: University of Texas Press, 2001. 186 p.

413. *Ginzburg 1976*: Ginzburg C. High and Low: The Theme of Forbidden Knowledge in the Sixteenth and Seventeenth Centuries // Past and Present. 1976. No. 73 (Nov.). P. 28–41.
414. *Glaz 2002*: Głaz A. The Dynamics of Meaning: Explorations in the Conceptual Domain of EARTH. Lublin: UMCS Press, 2002. 209 p.
415. *Goddard 1998*: Goddard C. Semantic analysis: a practical introduction. Oxford: Oxford University Press, 1998. xv, 411 p.
416. *Gorlée 2015*: Gorlée D. L. From translation to transduction: the glassy essence of intersemiosis. Tartu: University of Tartu Press, 2015. 257 p. (Tartu Semiotics Library; 15).
417. *Greenbaum 1996*: Greenbaum S. The Oxford English Grammar. Oxford; New York et al.: Oxford University Press, 1996. xv, 652 p.
418. *Gregorius 1857*: Gregorius Magnus S. Opera omnia: 4 t. / ed. J.-P. Migne. Parisia, 1857. T. 2. 1516 col. (Patrologiae cursus completus... Series Latina; t. 76).
419. *Gregorius 1862*: Gregorius Magnus S. Opera omnia: 4 t. / ed. J.-P. Migne. Parisia, 1862. T. 1. 1162 col. (Patrologiae cursus completus... Series Latina; t. 75).
420. *Grewal 2013*: Grewal S. H. Intra- and Interlingual Translation in Blackamerican Muslim Hip Hop // African American Review. 2013. Vol. 46 (Spring). P. 37–54
421. *Grzegorzczkova 1999*: Grzegorzczkova R. Pojęcie językowego obrazu świata // Językowy obraz świata / por red. J. Bartmińskiego. Lublin: Wyd-wo UMCS, 1999. S. 39–46.
422. *Grzegorzewska 2011*: Grzegorzewska M. Trop innego głosu w angielskiej poezji religijnej epok dawnych. Kraków: Universitas, 2011. 250 s.
423. *Guha 1996*: Guha R. The Small Voice of History // Subaltern Studies IX: Writings on South Asian History and Society / ed. by Sh. Amid and D. Chakrabarty. Delhi: Oxford University Press, 1996. P. 1–12.
424. *Gutt 2000*: Gutt E.-A. Translation and relevance: translation and cognition. 2nd ed. Manchester; Boston: St. Jerome, 2000. 271 p.
425. *Halverson 2010*: Halverson S. L. Cognitive translation studies: Developments in theory and method // Translation and cognition / ed. by G. M. Shreve and E. Angelone. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2010. P. 349–369.
426. *Hatim, Mason 1997*: Hatim B., Mason I. The Translator as Communicator. London; New York: Routledge, 1997. xii, 217 p.

427. *Hewson 2011*: Hewson L. An Approach to Translation Criticism: *Emma and Madame Bovary* in translation. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2011. ix, 282 p.
428. *House 2015*: House J. Translation quality assessment: past and present. London; New York: Routledge, 2015. ix, 160 p.
429. *Howland 2003*: Howland D. The Predicament of Ideas in Culture: Translation and Historiography // *History and Theory*. 2003. Vol. 42. P. 45–60.
430. *Hrdinová 2013*: Hrdinová E. M. Překlad liturgického textu v zrcadle teorie skoposu: na příkladě translace východní Chrysostomovy liturgie do češtiny. Bratislava: IRIS; Ostrava: Ostravská univerzita, 2013. 285 s.
431. *Hunt 1977*: Hunt T. Precursors and Progenitors of *Aucassin et Nicolette* // *Studies in Philology*. 1977. Vol. 74, no. 1. P. 1–19.
432. *Ivić 1966*: Ivić M. Kierunki w lingwistyce / przeł. A. Wierzbicka. Wrocław; Warszawa; Kraków: Wyd-wo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1966. 263 s.
433. *Jakobson 1959*: Jakobson R. On linguistic aspects of translation // *On Translation* / ed. by R. A. Brower. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959. P. 232–239.
434. *Jing 2010*: Jing H. The translation of English and Chinese puns from the perspective of relevance theory // *Journal of Specialised Translation*. 2010. No. 13. P. 81–99.
435. *Johnson 2009*: Johnson E. Chaucer and the Consolation of *Prosimetrum* // *Chaucer Review*. 2009. Vol. 43, no. 4. P. 455–472.
436. *Jones 2003*: Jones T. Translation and Belief Ascription: Fundamental Barriers // *Translating Cultures: Perspectives on translation and anthropology* / ed. by P. G. Rubel and A. Rosman. Oxford; New York: Berg, 2003. P. 45–73.
437. *Jordan 1985*: Jordan C. Translating Culture: From Ethnographic Information to Educational Program // *Anthropology & Education Quarterly*. 1985. Vol. 16, no. 2. P. 105–123.
438. *Kardela 1988*: Kardela H. Tak zwana gramatyka kognitywna a problem stereotypu // *Etnolingwistyka*. Lublin, 1988. № 1. S. 35–46.
439. *Kashchuk 2006*: Kashchuk O. Koncepcja szczęścia w “Moralia in Iob” św. Grzegorza Wielkiego: praca doktorska napisana ... na seminarium z teologii i literatury patrystycznej / Katolicki Un-t Lubelski, Wydział Teologii, In-t Historii Kościoła. Rękopis. Lublin, 2006. 377 s.

440. *Kędra-Kardela 2010*: Kędra-Kardela A. Reading as Interpretation: Towards a Narrative Theory of Fictional World Construction. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2010. 184 p.
441. *Konstruktywizm... 2006*: Konstruktywizm w badaniach literackich: antologia / red. E. Kuźma, A. Skrendo, J. Madejski. Kraków: Universitas, 2006. 470 s.
442. *Korniejenko 1995*: Korniejenko A. Dlaczego nieprekładalność jest niemożliwa? // Między oryginałem a przekładem / pod red. J. Koniecznej-Twardzikowej i U. Kropiwięc. Kraków: Universitas, 1995. S.155–163.
443. *Kottak 2002*: Kottak C. Ph. Cultural Anthropology. 9th ed. Boston: McGraw-Hill, 2002. xxix, 541 p.
444. *Krzeszowski 1994*: Krzeszowski T. Konotacja i denotacja // Podstawy gramatyki kognitywnej / pod red. H. Kardeli; Un-t Warszawski, Zakład Semiotyki Logicznej. Warszawa, 1994. S. 85–95.
445. *Kuskov 1980*: Kuskov V. A history of Old Russian literature / transl. by R. Vroon. Moscow: Progress, 1980. 355 p.
446. *Ladmiral 1998*: Ladmiral J.-R. Le Prisme Interculturel de la Traduction // Palimpsestes. Paris: Presses de la Sorbonne Nouvelle, 1998. No. 11: Traduire la culture. P. 15–30.
447. *Langacker 1987*: Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press, 1987. 516 p.
448. *Langacker 1988*: Langacker R. A view of linguistic semantics // Topics in cognitive linguistics / ed. by B. Rudzka-Ostyn. Amsterdam: Benjamins, 1988. P. 49–89.
449. *Long 2013*: Long L. The translation of sacred texts // The Routledge Handbook of Translation Studies / ed. by C. Millán and F. Bartrina. London; New York: Routledge, 2013. P. 464–474.
450. *Łozowski 2000*: Łozowski P. Vagueness in Language: from Truth-Conditional Synonymy to Un-Conditional Polysemy. Lublin: UMCS Press, 2000. 152 p.
451. *Łozowski 2008*: Łozowski P. Language as Symbol of Experience: King Alfred's *cunnan*, *magan* and *motan* in a Panchronic Perspective. Lublin: UMCS Press, 2008. 208 p.
452. *Łozowski, Jasiński 2001*: Łozowski P., Jasiński T. Językowy obraz świata 2000: świat bez obrazu, język bez świata // Językowy obraz świata w tekstach artystycznych / pod red. A. Pajdzińskiej i R. Tokarskiego. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2001. S. 210–232.

453. *Lukoviny 2014*: Lukoviny Ľ. Sakramentárne preklady v systéme eucharistických bohoslužieb najstarších hlaholských rukopisov // *Slavica Slovaca*. Bratislava, 2014. Roč. 49, čís. 2. S. 103–120.
454. *Mackerle 2014*: Mackerle A. Než budete číst Bibli podruhé: Vybraná témata o Bibli / Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta. České Budějovice, 2014. 226 s.
455. *Maćkiewicz 2007*: Maćkiewicz J. Językowy obraz człowieka jako podmiotu doświadczającego // *Literackie reprezentacje doświadczenia / pod red. W. Boleckiego i E. Nawrockiej*. Warszawa: Fundacja «Centrum Międzynarodowych Badań Polonistycznych»; In-t Badań Literackich PAN, 2007. S. 43–50.
456. *Maronitis 2008*: Maronitis D. N. Intralingual Translation: Genuine and False Dilemmas // *Translation and the Classic: Identity as Change in the History of Culture / ed. A. Lianeri and V. Zajko*. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 367–387.
457. *Matter Mandler 2004*: Matter Mandler J. Opowiadania, skrypty i sceny: aspekty teorii schematów / przekł. M. Cierpisz. Kraków: Universitas, 2004. 156 s.
458. *Mazur 2011*: Mazur T. Kultura jako negocjacja wartości, czyli Sokrates w mieście o nazwie «pstra krowa» // *Kultura i metoda / red. nauk. J. Michalik*. Warszawa: Eneteia. Wyd-wo Psychologii i Kultury, 2011. S. 165–183.
459. *McAlester 1999*: McAlester G. The Source Text in Translation Assessment // *Word, Text, Translation: Liber Amicorum for Peter Newmark / ed. by G. Anderman and M. Rogers*. Clevedon: Multilingual Matters, 1999. P. 169–175.
460. *McGinnis 2010*: McGinnis J. Avicenna. Oxford et al.: Oxford University Press, 2010. xv, 300 p.
461. *Miršanū 2006*: Miršanū D. Old News Concerning Peter Mogila's Orthodox Confession: The First Edition Revisited // *Archævs*. 2006. Vol. 10, fasc. 1/2. P. 273–286.
462. *Mitura 2008*: Mitura M. L'écriture vianesque: traduction de la prose. Bern et al.: Peter Lang, 2008. 249 p. (Publications universitaires européennes. Série 21: Linguistique; vol. 330).
463. *Mobaraki, Aminzadeh 2012*: Mobaraki M., Aminzadeh S. A Study on Different Translation Evaluation Strategies to Introduce an Eclectic Method // *International Journal of English Linguistics*. 2012. Vol. 2, no. 6. P. 63–70.
464. *Mommsen 1858*: Mommsen T. Die Kunst des deutschen Uebersetzers aus neueren Sprachen. Leipzig, 1858. 128 S.

465. *Monumenta... 1851*: Monumenta Germaniae Historica... Scriptorum: t. 9 / ed. G. H. Pertz; Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Hannovera: Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, 1851. VIII, 910 p.
466. *Mróz 2001*: Mróz K. Comment réfléchi sur la traduction: théorie ou poétique du traduire? // *Méthodologie de la recherche en linguistique et littérature / Centre de civilisation française et d'études francophones à l'Université de Varsovie*. Varsovie, 2002. P. 147–155.
467. *Muñoz Martín 2010*: Muñoz Martín R. On paradigms and cognitive translology // *Translation and cognition / ed. by G. M. Shreve and E. Angelone*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2010. P. 169–187.
468. *Naudé 2002*: Naudé J. A. An overview of recent developments in translation studies with special reference to the implications for Bible translation // *Acta Theologica*. Bloemfontein, 2002. Supplementum 2. P. 44–69.
469. *Naudé 2010*: Naudé J. Religious translation // *Handbook of translation studies / ed. by Y. Gambier, L. van Doorslaer*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2010. Vol. 1. P. 285–293.
470. *New CMH 1995–2005*: The New Cambridge Medieval History: in 7 vols. S. l.: Cambridge University Press, 1995–2005.
471. *Nida 1994*: Nida E. A. The Sociolinguistics of Translating Canonical Religious Texts // *TTR: traduction, terminologie, rédaction*. Montréal, 1994. Vol. 7, no. 1. P. 191–217.
472. *Niebelska-Rajca 2012*: Niebelska-Rajca B. «Enargeia» i «energeia» w teoriach literackich renesansu i baroku. Warszawa: In-t Badań Literackich PAN, 2012. 308 s. (Studia Staropolskie. Series Nova; t. 32 (88)).
473. *Noppen 1992*: Noppen J. P. van. Interpretation Fallacies in Theographic Communication // *The Science and Theology of Information: Proceedings of the Third European Conference on Science and Theology, Geneva, March 29 to April 1, 1990 / ed. by Ch. Wassermann, R. Kirby, B. Rordorf*. Genève: Labor et Fides, 1992. P. 142–148.
474. *Novak 1992*: Novak M. The New Ethnicity // *Cultural Tapestry: Readings for a Pluralistic Society / ed. by F. Bernbach Evans, B. Gleason, M. Wiley*. S. l.: HarperCollins, 1992. P. 7–11.
475. *Oświecenie 2001*: Oświecenie / wybór I. Łossowskiej i E. Wichrowskiej; Un-t Warszawski, Wydział Polonistyki. Warszawa, 2001. 656 s. (Materiały do ćwiczeń. Seria druga: Opracowania).

476. *Parsons 2009*: Parsons G. Acallam Na Senórach as Prosimetrum // Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009. Vols. 24/25. P. 86–100.
477. *Patomäki, Wight 2000*: Patomäki H., Wight C. After Postpositivism? The Promises of Critical Realism // *International Studies Quarterly*. 2000. Vol. 44. P. 213–237.
478. *Patres 1863*: Patres Aegyptii saeculi SS. Opera omnia / ed. J.-P. Migne. Parisia, 1863. 1288 col. (Patrologiae cursus completus... Series Graeca; t. 40).
479. *Piecul-Karmińska 2007*: Piecul-Karmińska E. Językowy obraz Boga i świata. O przekładzie teologii niemieckiej na język polski. Poznań: Wyd-wo Poznańskie, 2007. 250 s.
480. *Płaszczewska 2004*: Płaszczewska O. Włoskie przekłady dzieł Juliusza Słowackiego. Kraków: Universitas, 2004. 196 s.
481. *Popivchak 1975*: Popivchak R. P. Rev. Peter Mohila, Metropolitan of Kiev (1633–47): Translation and Evaluation of His «Orthodox Confession of Faith» (1640) / The Catholic University of America, S.T.D., [No. 259]. Manuscript. Washington, D. C., March 1, 1975. ii, 489 p.
482. *Przybylska, Pryczyna 2005*: Przybylska R., Pryczyna W. Komunikacja w Kościele współczesnym. Bariery i pomosty // Bariery i pomosty w komunikacji językowej Polaków / pod. red. J. Bartmińskiego i U. Majer-Baranowskiej. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2005. S. 213–232.
483. *Puzynina 2003*: Puzynina J. Wokół języka wartości // Język w kręgu wartości: Studia semantyczne / pod. red. J. Bartmińskiego. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2003. S. 19–34.
484. *Rodríguez Rodríguez 2007*: Rodríguez Rodríguez B. M. Literary Translation Quality Assessment. Muenchen: LINCOM, 2007. 190 p. (LINCOM Studies in Translation; 03).
485. *Rukundwa 2008*: Rukundwa L. S. Postcolonial theory as a hermeneutical tool for Biblical reading // *HTS Theologiese Studies / Theological Studies*. 2008. Vol. 64, no. 1. P. 339–351.
486. *Rüsen 2017*: Rüsen J. Evidence and Meaning: A Theory of Historical Studies / transl. from the German by D. Kerns and K. Digan. New York; Oxford: Berghahn Books, 2017. xiii, 251 p.
487. *Rydlewski 2011*: Rydlewski M. Konstruktywizm jako metoda badania kultury oraz spojrzenie integrujące humanistykę // *Kultura i metoda / red. nauk. J. Michalik*. Warszawa: Eneteia. Wyd-wo Psychologii i Kultury, 2011. S. 237–252.

488. *Ryken 2002*: Ryken L. The Word of God in English: criteria for excellence in Bible translation. Wheaton, IL: Crossway Books. A division of Good News Publishers, 2002. 336 p.
489. *Rzeszutko 2003*: Rzeszutko M. Rozprawa sądowa w świetle lingwistyki tekstu / Centrum Języka i Kultury Polskiej dla Polonii i Cudzoziemców. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2003. 208 s.
490. *Sarbiewski 1958*: Sarbiewski M. K. De figuris sententiarum = O figurach myśli // Sarbiewski M. K. Wykłady poetyki = Praecepta poetica / PAN, In-t badań literackich. Wrocław; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wyd-wo PAN, 1958. S. 379–485.
491. *Schironi 2012*: Schironi F. Greek Commentaries // Dead Sea Discoveries. 2012. Vol. 19. P. 399–441.
492. *Schultze 2006*: Schultze B. «Z chłopą król»: Cztery wieki tradycji tematu literackiego w Polsce / prekl. J. Dąbrowski. Kraków: Universitas, 2006. 479 s.
493. *Searle 2002*: Searle J. R. Consciousness and language. Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press, 2002. vii, 269 p.
494. *Select Library 1893*: A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church. 2nd Series. Vol. 6: St. Jerome: Letters and Select Works / transl. by Hon. W. H. Fremantle with the assistance of Rev. G. Lewis and Rev. W. G. Martley. New York: Christian Literature Co.; Oxford; London: Parker and Co., 1893. xxxv, 524 p.
495. *Shakhovsky 2008*: Shakhovsky V. I. English stylistics. Moscow: ЛКИ, 2008. 232 с.
496. *Shamma 2009*: Shamma T. Postcolonial studies and translation theory // MonTI. Monografías de Traducción e Interpretación. 2009. Núm. 1. P. 183–196.
497. *Shevelov 1994*: Shevelov G. Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // Hryhorij Savyč Skovoroda: An Anthology of Critical Articles / ed. by R. H. Marshall, Jr. and Th. E. Bird. Edmonton; Toronto: CIUS Press, 1994. P. 93–132.
498. *Shmiher 2011*: Shmiher T. The Cognitive Foundations of Translation Studies Analysis: Translating the Concept of Grace from the Sermon on Law and Grace of Hilarion of Kyiv // Іноземна філологія. Львів, 2011. Вип. 123. С. 185-212.
499. *Shmiher 2013*: Shmiher T. Is textual analysis possible in the postcolonial theory of translation? // Studia Translatorica. Wrocław ; Dresden, 2013. Vol. 4:

- Kompetenzen des Translators: Theorie Praxis Didaktik / Hrgs. von I. Bartoszewicz und A. Małgorzewicz. P. 249-259.
500. *Shmiher 2014*: Shmiher T. Translation Quality Assessment at the Crossroads of Ethnolinguistics and Ethnography: Taras Shevchenko's *Irzhavets* in English Translations // *Vertimo studijos*. Vilnius, 2014. No. 7. P. 82-95.
501. *Šmiger 2015*: Šmiger T. Designing a History of Translation Studies: A Case Study for Ukraine // *Europa Orientalis*. Salerno, 2015. Vol. 33: Translation Theories in the Slavic countries / ed. by A. Ceccherelli, L. Constantino, C. Diddi. P. 67-82.
502. *Simon 1996*: Simon Sh. Gender in Translation: Cultural identity and the politics of transmission. London; New York: Routledge, 1996. X, 195 p.
503. *Slampyak 2002*: Slampyak D. E. «As I Hafe Herde Telle»: Collective Memory and Translation in Medieval English Romances: PhD Dissertation / University of California Riverside. Manuscript. Riverside, CA, 2002. xi, 295 p.
504. *Ślósarz 2013*: Ślósarz A. Ideologiczne matryce lektury a ich konteksty: postkomunistyczna Polska, postkolonialna Australia. Kraków: Universitas, 2013. 712 s.
505. *Średniowiecze. Renesans 2001*: Średniowiecze. Renesans / wybór J. Ślaskiego; Un-t Warszawski, Wydział Polonistyki. Warszawa, 2001. 490 s. (Materiały do ćwiczeń. Seria druga: Opracowania).
506. *Stefanowska 2007*: Stefanowska L. *Threnos* Meletija Smotryckiego: Funkcje retoryki w tekście polemicznym // Ukraina. Teksty i konteksty: Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Stefanowi Kozakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin / pod red. B. Nazaruka, W. Sobol, W. Aleksandrowycza. Warszawa, 2007. S. 139–150.
507. *Steiner 1992*: Steiner G. After Babel. Aspects of Language and Translation. 2nd ed. Oxford; New York: Oxford University Press, 1992. 538 p.
508. *Stets, Turner 2008*: Stets J. E., Turner J. H. The Sociology of Emotions // *Handbook of emotions* / ed. by M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, L. Feldman Barrett. 3rd ed. New York; London: The Guilford Press, 2008. P. 32–46.
509. *Stewart 2009*: Stewart D. Safeguarding the lexicogrammatical environment: Translating semantic prosody // *Corpus use and translating: corpus use for learning to translate and learning corpus use to translate* / ed. by A. Beeby, P. Rodríguez Inés and P. Sánchez-Gijón. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2009. P. 29–46.
510. *Stockwell 2002*: Stockwell P. Cognitive Poetics: An introduction. London; New York: Routledge, 2002. x, 193 p.

511. *Strumins'kyj 1978*: Strumins'kyj B. [Review] // Harvard Ukrainian Studies. 1978. Vol., no. 1. P. 130–131. Rev. of: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. Т. 1 / редкол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. Київ: Наук. думка, 1977. 630 с.
512. *Sturge 2007*: Sturge K. Representing Others: Translation, Ethnography and the Museum. Manchester, UK; Kinderhook (NY), USA: St. Jerome, 2007. [12], 198 p. (Translation Theories Explored; 11).
513. *Sugirtharajah 1999*: Sugirtharajah R. S. A Brief Memorandum on Postcolonialism and Biblical Studies // Journal for the Study of the New Testament. 1999. No. 73. P. 3–5.
514. *Sukhorolska, Fedorenko 2006*: Sukhorolska S. M., Fedorenko O. I. Methods of linguistic analysis / Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2006. 342 p.
515. *Sweetser 1990*: Sweetser E. E. From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. xi, 174 p.
516. *Sweetser 1999*: Sweetser E. Compositionality and blending: semantic composition in a cognitively realistic framework // Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology / ed. by Th. Janssen and G. Redeker. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1999. P. 129–162.
517. *Tabakowska 2000*: Tabakowska E. Struktura wydarzenia w literackim tekście narracyjnym jako problem przekładu // Przekładając nieprzekładalne... / pod red. W. Kubińskiego, O. Kubińskiej i T. Z. Wolańskiego. Gdańsk: Wyd-wo Un-tu Gdańskiego, 2000. S. 15–37.
518. *Testing... 2009*: Testing and Assessment in Translation and Interpreting Studies / ed. by C. V. Angelelli, H. E. Jacobson. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2009. vi, 386 p. (ATA Scholarly Monograph Series; Vol. 14).
519. *Thomas 2007*: Thomas Aquinas St. Summa Theologica: in 5 vols. / transl. by Fathers of the English Dominican Province. New York: Cosimo, 2007.
520. *Translating Religion 2015*: Translating Religion: What is Lost and Gained? / ed. by M. P. DeJonge, C. Tietz. New York; London: Routledge, 2015. 180 p. (Routledge Studies in Religion; 47).
521. *Trapp 1995*: Trapp R. Cultivating Dissimilarities: Approaching Polyculturation or Lingual Monoculture? Some Pre-methodological Reflections on Future Translatology // Translation and Modernization / ed. by T. Hyum and J. Lambert. Tokyo: ICLA, 1995. P. 134–142.

522. *Tsapina 2011*: Tsapina O. A. The Strange Case of Philip Ludwell, III: Anglican Enlightenment and Eastern Orthodoxy in Colonial Virginia. <https://www.ludwell.org/strange-case-of-philip-ludwell>. [Posted on 11 July 2011; Accessed on 22 February 2018].
523. *TSR 2000*: The Translation Studies Reader / ed. by L. Venuti. London; New York: Routledge, 2000. xiv, 524 p.
524. *Tymoczko 2009*: Tymoczko M. Enlarging Translation, Empowering Translators. Manchester; Kinderhook, NY: St. Jerome Publishing, 2009. viii, 353 p.
525. *Ungerer, Schmid 1996*: Ungerer F., Schmid H.-J. An Introduction to Cognitive Linguistics. London; New York: Longman, 1996. 306 p.
526. *Vaillant 1948*: Vaillant A. La préface de l'Évangéliste vieux-slave // Revue des études slaves. 1948. T. 24, fasc. 1–4. P. 5–20.
527. *Venuti 2007*: Venuti L. Translation Studies // Introduction to Scholarship in Modern Languages and Literatures / ed. by D. G. Nicholls. 3rd ed. New York: The Modern Language Association of America, 2007. P. 295–311.
528. *Warianty 2003*: Warianty języka / red. J. Bartmiński, J. Szadura. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2003. 292 s. (Współczesna Polszczyzna: wybór opracowań; 2).
529. *Warren 2007*: Warren M. R. Translation // Middle English / ed. by P. Strohm. Oxford; New York: Oxford University Press, 2007. P. 51–67.
530. *Wendland 1987*: Wendland E. R. The Cultural Factor in Bible Translation: A Study of Communicating the Word of God in a Central African Cultural Context. London, New York, Stuttgart, 1987. xii, 221 p. (United Bible Societies Monograph Series; No. 2).
531. *Westheide 1998*: Westheide H. Equivalence in Contrastive Semantics. The Effect of Cultural Differences // Contrastive Lexical Semantics / ed. by E. Weigand. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1998. P. 119–137.
532. *Wierzbicka 1997*: Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York; Oxford: Oxford University Press, 1997. x, 317 p.
533. *Wierzbicka 1999*: Wierzbicka A. Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge: Cambridge University Press. 1999. xi, 349 p.
534. *Williams 2004*: Williams M. Translation Quality Assessment: An Argumentation-Centred Approach. Ottawa: University of Ottawa Press, 2004. 188 p.

535. *Winiarska-Górska 2008*: Winiarska-Górska I. Język, styl i kulturowa rola szesnastowiecznych protestanckich przekładów Nowego Testamentu na język polski: między nowatorstwem a tradycją // Хрестоматия теолингвистики = Chrestomatia teolingwistyki / ред.-сост. Ч. Лапич, А. К. Гадомирский. Симферополь: Универсум, 2008. С. 289–318.
536. *Wójcik-Leese 2010*: Wójcik-Leese E. Cognitive Poetic Readings in Elizabeth Bishop: Portrait of a Mind Thinking. S. l.: De Gruyter Mouton, 2010. viii, 317 p.
537. *Yengoyan 2003*: Yengoyan A. A. Lyotard and Wittgenstein and the Question of Translation // Translating cultures: perspectives on translation and anthropology / ed. by P. Rubel and A. Rosman. Oxford: Berg, 2003. P. 25–43.
538. *Yus 1997*: Yus Ramos F. Grammar: Relevance-Theoretic Concerns // Revista Alicantina de Estudios Ingleses. 1997. No. 10. P. 235–248.
539. *Yus 2011*: Yus F. Cyberpragmatics: Internet-Mediated Communication in Context. Amsterdam: John Benjamins, 2011. XIV, 353 p. (Pragmatics & beyond, New series; 213).
540. *Zethsen 2009*: Zethsen K. K. Intralingual translation: an attempt at description // Meta. 2009. Vol. 54, no. 4. P. 795–812.
541. *Żyłko 2002*: Żyłko D. Z problemów przekładu hymnografii bizantyjskiej na języki słowiańskie // Przekład. Język. Kultura / pod red. R. Lewickiego. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. S. 99–104.

ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА

542. *Абрамович 1991*: Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик. Репринт. вид. Київ: Час, 1991. 278 с.
543. *Акафіст... 2013*: Акафіст до Пресвятої Богородиці перед Її іконою «Примноження розуму» / пер. з церковнослов'ян. Н. Бадікової. Львів: Вид. Андреєва Н. М., 2013. 31 с.
544. *Антологія... 1984*: Антологія української поезії: у 6 т. Т. 1: Укр. дожовтнева поезія. Твори поетів XI–XVIII ст. / упоряд. В. Шевчук. Київ: Дніпро, 1984. 454 с.
545. *Аполлонова... 1982*: Аполлонова лютюня: Київські поети XVII–XVIII ст. / передм. В. Яременка; упорядкув. та прим. В. Маслюка, В. Шевчука, В. Яременка; за ред. В. Кречотня. Київ: Молодь, 1982. 320 с.

546. *Біблія 2006: Библія, сирѣч книги Вѣтхаго и Новаго Завѣта по гязыкѣ словенскѣ* / опрацюв., підготов. до друку і укр. пер. ером. архим. д-ра Рафаїла (Романа Турконяка). Львів, 2006. 1957 с.
547. *Біблія 2004: Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту: в укр. пер. з парал. місцями та дод. / пер. Патріарха Філарета [М. А. Денисенка]. Київ: Вид. Київ. Патріархії Укр. Православ. Церкви Київ. Патріархату, 2004. 1408 с.*
548. *Біблія... 1990: Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєвр. та грец. на укр. наново перекладена / [пер. І. І. Огієнка]. Б. м.: United Bible Societies, 1990. [5], 959, 296 с.*
549. *Благослови 1996: Благослови, душе моя, Господа: молитовник / Монастир Монахів Студійського Уставу. Львів: Свічадо, 1996. 199 с.*
550. *Бондар 1993: Бондар С. Вчення Кирика Новгородця: (вступна стаття, переклад, коментар) // Філософська і соціологічна думка. 1993. № 3. С. 143–150.*
551. *Бондар 1995: Бондар С. “Бджола” – унікальна пам’ятка філософсько-світоглядної думки Русі-України: (вступна стаття, переклад, коментар) // Хроніка 2000. 1995. № 1. С. 59–79.*
552. *Бугославський 1928: Бугославський С. Україно-руські пам’ятки XI–XVIII в.в. про князів Бориса та Гліба: (Розвідка та тексти) / ВУАН, Іст.-філол. від., Комісія давнього письменства; за ред. В. Перетца. Київ, 1928. XXXIII, 206 с. (Наук. зб., № 77; Пам’ятки мови та письменства давньої України, т. I).*
553. *Величко 1991: Величко С. В. Літопис: у 2 т. / пер. з кн. укр. мови, вступ. ст., комент. В. О. Шевчука. Київ: Дніпро, 1991. (Давньоруські та давні укр. літописи).*
554. *Величковський 2004: Величковський І. Повне зібрання творів: Дзигар і напівдзигарик / вступ. ст., пер., прим. В. Шевчука. Київ: Дніпро, 2004. 189 с. (Скарбниця).*
555. *Вишенський 1986: Вишенський І. Твори / передм., пер. з кн. укр. мови і прим. В. Шевчука. Київ: Дніпро, 1986. 247 с.*
556. *Від Володимира... 2015: Від Володимира Мономаха до Романа Галицького: Київський літопис 1113–1199 / пер., післям., комент. та прим. В. В. Яременка. Київ: Веселка, 2015. 507 с.*
557. *Володимир 1990: Володимир Мономах. Поучення дітям / пер. о. Є. Небесняка // Визвольний шлях (Лондон). 1990. Кн. 7. С. 838–846.*

558. *Воскресіння... 2007*: Воскресіння мертвих: Укр. барокова драма. Антологія / упоряд., ст., пер. і прим. В. О. Шевчука. Київ: Грамота, 2007. 639 с.
559. *ГВЛ 1936*: Галицько-волинський літопис: у 2 ч. / пер. і пояснив Т. Коструба. Львів: Вид. Іван Тиктор, 1936. (Укр. б-ка; Ч. 43/44).
560. *ГВЛ 1994*: Галицько-Волинський літопис / пер. Л. Махновець; авт. вступ. сл. і упоряд. Р. М. Федорів. Львів: Червона Калина, 1994. 252 с. (Іст. б-ка).
561. *ГВЛ 2011*: Галицько-Волинський літопис / пер. Л. Махновець; авт. вступ. сл. і упоряд. Р. М. Федорів. Львів: Червона Калина, 2011. 168, [2] с. (Світ шкільної читанки; кн. 28).
562. *Грабянка 1992*: Грабянка Г. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / пер. із староукр. Р. Г. Іванченка; Т-во «Знання України». Київ: Знання, 1992. 185 с.
563. *Григорович-Барський 2000*: Григорович-Барський В. Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік / за ред. М. Москаленка; пер. з давньоукр. П. Білоуса. Київ: Основи, 2000. 768 с.
564. *Грушевський 1923–1926*: Грушевський М. Історія української літератури: у 5 т. Київ, Львів, 1923–1926. Перевидано: Нью-Йорк, 1959–1960; Київ, 1993–1996. Шостий том уперше вийшов у Києві 1995 р., і його включено до київського перевидання.
565. *Дерево... 1990*: Дерево пам'яті: кн. укр. іст. оповідання: для ст. шк. віку: у 4 вип. Київ: Веселка, 1990. Вип. 1: Від найдавніших часів до 1648 р. 607 с.
566. *Дерево... 1995*: Дерево пам'яті: кн. укр. іст. оповідання: для ст. шк. віку: у 4 вип. Київ: Веселка, 1995. Вип. 4: Присвячений митцям минулого. 396 с.
567. *Димитрій 2013*: Димитрій Ростовський свт. П'ятичисленні молитви / пер. з церковнослов'ян. ієромонаха Феофіла (Бліща). Львів: Вид. Андреева Н. М., 2013. 17 с.
568. *Древній... 2008*: Древній Києво-Печерський молитвослов. Київ: Вид. від. УПЦ, 2008. 127 с.
569. *ДУЛ 1992*: Давня українська література: хрестоматія / упорядкув., передм. та комент. М. М. Сулими. Київ: Освіта, 1992. 576 с. Перевидання – 1994, 1996, 1998 рр.
570. *Євангеліє Бучацьке 2016*: Євангеліє Бучацьке XII–XIII ст.: старослов'ян. та укр. / упоряд., передм. Д. Степовик; пер. В. Німчук, Ю. Осінчук. Київ: Дніпро, 2016. 343 с.

571. *Життя... 2007–2008*: Життя святих: (вибрані): у 7 т. / укр. мовою викладені за повчанням Четъїх-Міней св. Димитрія Ростовського. Київ: Вид. від. УПЦ Київ. Патріархату, 2007–2008.
572. *Жуковський 1997*: Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Київ: Мистецтво, 1997. 303 с. Додатки: [переклади]. С. 220–283.
573. *Записки... 2011*: Записки святителя Петра Могилы / упорядкув. І. В. Жиленко; Київ. дух. академія і семінарія, Ін-т рукопису Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського, Нац. Києво-Печерський іст.-культ. заповідник. Київ: Фенікс, 2011. 527 с.
574. *Збірник... 2006*: Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки. Київ: Дніпро, 2006. 974 с.
575. *Зіновіїв 2009*: Зіновіїв К. Золоте чересло: кн. нар. ремесел, звичаїв та побуту в Україні, писана Климентієм Зіновієвим, поетом кінця XVII – початку XVIII ст. / упоряд. В. Шевчук; пер. з давньоукр. О. Шугай; вступ. ст. і прим В. Шевчука. Київ: Мистецтво, 2009. 335 с. Рец.: Нежива Л. Дивосвіт української барокової культури // Бахмутський шлях. 2010. № 1/2. С. 179–180; Латанський В. І ожив рукопис, заговорив... // Кримська світлиця. 2012. 3 лют. (№ 5). С. 10.
576. *ЗС 2002*: Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX–XV століть: у 2 кн. / за ред. В. Яременка; упорядн.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконт, 2002.
577. *Золотослов 1988*: Золотослов: Поетичний космос Давньої Русі / упорядкув., передм. та переклади М. Москаленка. Київ: Дніпро, 1988. 295 с.
578. *Изборник 1965*: Изборник 1076 года / изд. подгот. В. С. Гольщенко, В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов. Москва: Наука, 1965. 1090 с.
579. *Иларион 1994*: Иларион. Слово о Законе и Благодати / сост., вступ. ст., пер. В. Я. Дерагина; реконстр. древнерус. текста Л. П. Жуковской; коммент. В. Я. Дерагина, А. К. Светозарского. Москва: Столица; Скрипторий, 1994. 146 с.
580. *Ларіон 1982*: Ларіон Київський. Про Закон і про Благодать / пер. із староукр. оригіналу прот. С. Ярмуся // Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви: у 2 т. 2-е прав. й допов. вид. за ред. прот. С. Ярмуся. Вінніпег, 1982. С. 345–366.
581. *Ларіон 1988*: Ларіон Київський. [Слово про закон і благодать] / пер. і прим. С. В. Бондаря // Філософська думка. 1988. № 4. С. 91–106.

582. *Ларіон 1990*: Іларіон Київський. «Слово о законі й благодаті...» / пер. о. Є. Небесняка // *Визвольний шлях* (Лондон). 1990. Кн. 4. С. 454–459; Кн. 5. С. 583–592.
583. *Ларіон 2003*: Іларіон Київський. Слово о законі і благодаті / реконструкція укр. абеткою та пер. сучасною укр. мовою М. Ткача. Київ: БППБ «Гулевичівна», 2003. 64 с.
584. *Ларіон 2004*: Іларіон Київський. Про Закон Мойсеєм даний і про Благодать та Істину в Ісусі Христі втілених / пер., упоряд. і передм. В. Яременка. Київ: МАУП, 2004. 175 с. (Б-ка українознавства; вип. 2).
585. *Ларіон 2010*: Іларіон Київський. Слово о Законі і Благодаті / передм., пер. і прим. П. Салевича. Львів: Спадщина предків, 2010. 123 с. (*Studia philologica*).
586. *ІРУ 1996*: Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 1: Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, Від-ня релігієзнавства; гол. редкол. А. Колодний; за ред. Б. Лобовик. Київ: Укр. центр дух. культури, 1996. 383 с.
587. *ІФУ 1993*: Історія філософії України: хрестоматія / упоряд. М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. Київ: Либідь, 1993. 559 с.
588. *Катехизис... 1996*: Катехизис Петра Могили / НТШ в Європі; упорядкув. А. Жуковського; пер. В. Шевчука. Київ; Париж: Воскресіння, 1996. 287 с.
589. *Київ. псалтир 1397*: Київський псалтир: **Давида пророка и царя пѣснь**. Київ, 1397. 229 арк. Зберігається: Російская национальная библиотека (Санкт-Петербург). Шифр: ОЛДП F 6.
590. *Книга... 1896*: Книга Еноха (Із полтавського рукопису ігумена Геннадія з поч. XVII в.) // Апокріфи і легенди з українських рукописів / зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко. Львів: Наук. т-во ім. Шевченка, 1896. Т. 1: Апокріфи старозавітні. С. 39–64.
591. *Копыстенский 1878*: Копыстенській Захарія. Палинодія // Памятники полемической литературы въ Западной Руси / Археограф. ком. Петербургъ, 1878. Кн. 1. Столб. 313–1200. (Рус. ист. б-ка; т. 4).
592. *Корені... 2008*: Корені та парості: український генеалогікон / упоряд., вступ. ст., прим. В. Шевчука. Київ: Либідь, 2008. 471 с.
593. *Крисаченко 2000*: Крисаченко В. С. Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира. Київ: Наук. думка, 2000. 486 с.

594. *Кулишъ 1862*: Кулишъ П. Взглядъ южнорусскаго челоѣка XVI столѣтія на нѣмецко-польскую цивилизацію // *Основа*. 1862. Червець. С. 12–16.
595. *Лабунька 1990*: Лабунька М. Митрополит Іларіон і його писання / Укр. кат. ун-т ім. св. Климента Папи. Рим, 1990. 125 с. (Праці Греко-кат. Бого-слов. Академії; т. 80).
596. *Лаврент. літопис 1377*: Лаврентіївський літопис: **се повѣсти времьныхъ лѣт...** Нижній Новгород, 1377. 173 арк. Зберігається: Російская національная библиотека. Шифр: F.n.IV.2.
597. *ЛР 1989*: Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. Київ: Дніпро, 1989. XVI, 591 с. (Давньоруські та давні укр. літописи).
598. *Людина... 1995*: Людина і довкілля: антологія: у 2 кн. Кн. 2: Людина і довкілля в українській духовності / Міжнар. фонд «Відродження»; упоряд., авт. вступ. розд. В. С. Крисаченко. Київ: Заповіт, 1995. 431 с.
599. *Лямент... 2008*: Лямент по отцю Іоану Василевичу, написаний в Луцьку року 1628-го: фототипія, переклади, дослідження / упоряд. О. Бірюліна, пер. В. Александрович, В. Шевчук. Луцьк: Зоря, 2008. 111 с.
600. *Малі... 2015*: Малі українські діярії XVII–XVIII століть / упоряд. В. Шевчук. Київ: Кліо, 2015. 407 с.
601. *Марсове... 1988*: Марсове поле. Кн. 1: Героїчна поезія на Україні X – першої половини XVII століть / упорядкув., вступ. ст., біогр. довід. і прим. В. Шевчука. Київ: Молодь, 1988. 278 с.
602. *Марсове... 1989*: Марсове поле. Кн. 2: Героїчна поезія на Україні. Друга половина XVII – поч. XIX століть / упорядкув., біогр. довід. і прим. В. Шевчука. Київ: Молодь, 1989. 383 с.
603. *Маслов 1942*: Маслов С. Вірші Кассіана Саковича «На жалосний погреб П. К. Сагайдачного» // *Українська література*. 1942. № 5/6. С. 222–226.
604. *Могила 1900*: [Могила Петро]. Православное исповѣданіе каѳолической и апостольской Церкви восточной, съ приложеніемъ слова Святаго Іоанна Дамаскина о святыхъ иконахъ, и изложенія вѣры, по откровенію Святаго Григорія Чудотворца, Епископа Неокесарійскаго / пер. съ греч. Москва, 1900. 164 с.
605. *Могила 2007*: Могила П. Книга Душі, йменована Злото / текстолог. підготов., післям. і наук. ред. Л. Шарапової; пер. з давньоукр. мови сучасною укр. і рос. Ю. Буряка. Київ: Укр. пропілеї, 2007. 438, [1] с. Також: Могила П. Книга Душі, йменована Злото // *Хроніка 2000*. 2007. № 59. С. 24–86.

606. *Могила 2011*: [Могила Петро]. Православне сповідання віри Католицької і Апостольської Східної Церкви / пер. з рос. Є. Кумка; дата створення pdf-файла: 10 жовт. 2011 р.
http://www.stmstguoc.thishouse.us/linked/catechism_part_1.pdf;
http://www.stmstguoc.thishouse.us/linked/catechism_part_2.pdf;
http://www.stmstguoc.thishouse.us/linked/catechism_part_3.pdf. Доступ: 16.08.2017.
607. *Могила 2014*: Могила Петро свт. Молитви в час війни / пер. з церковно-слов'ян., упорядкув., передм., комент. Л. Іваннікової; ред. прот. Ю. Мицика; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Свято-Покровська Подільська громада м. Києва. Київ: Освіта України, 2014. 183 с. (Пам'ятки укр. православ. Богослов. думки XVII ст.; т. 3).
608. *Небо... 2001*: Небо України: поет. антологія / упоряд., коментарі, післям. В. Р. Коломійця. Київ: Укр. письменник, 2001. Кн. 1. 479 с.
609. *Новий Завіт... 2006*: Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа: з 4-го повного пер. Біблії укр. мовою / пер. з давньогрец. о. Рафаїл Турконяк. Київ: Укр. Біблій. т-во, 2006. 315 с.
610. *Орлик 1993*: Орлик П. Угода та Конституція / пер. В. О. Шевчука // Мазепа: зб. / передм., упоряд. тексту й іл., комент. Ю. І. Іванченка. Київ: Мистецтво, 1993. С. 225–236.
611. *Патерик... 1998*: Патерик Києво-Печерський / упорядкувала, адаптувала укр. мовою, складала додатки і примітки І. Жиленко. Київ: Академія, 1998. 346 с. Друге видання – 2001 р.
612. *Пересопниц. Євангеліє 2001*: Пересопницьке Євангеліє 1556–1561: дослідж., транслітер. текст, словопоказчик / підгот. І. П. Чепіга, Л. А. Гнатенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. мови. Київ, 2001. 669 с.
613. *Перлини... 2003–2006*: Перлини духовності: Твори укр. світської л-ри від часів Київської Русі до XVIII ст.: у 2 кн. / упорядкув. В. В. Різуна. Київ: Грамота, 2003–2006. (Шк. б-ка. Укр. л-ра).
614. *Петрова 1958*: Петрова И. В. Некоторые вопросы теории перевода: (на материале новой попытки перевода «Слова о полку Игореве» на английский язык). С приближением ритмич. варианта древнерус. текста «Слова», разработанного автором, и перевода «Слова» на английский язык // Труды / Тбилис. пед. ин-т иностр. яз. 1958. Т. 1. С. 239–360.

615. *Печерський... 1973*: Печерський патерик або Праведні Старої України. Давнє джерело староукраїнської духовности / пер. А. Г. Великий, ЧСВВ. Рим: Вид-во ОО. Василян, 1973. 277 с. (Укр. дух. б-ка).
616. *Пилип'юк 1985*: Пилип'юк Н. Нове в староукраїнській літературі // Сучасність. 1985. Чис. 5. С. 20–33.
617. *Пісні... 1984*: Пісні Купідона: Любовна поезія на Україні XVI – поч. XIX ст. / упорядкув. та прим. В. Шевчука; передм. О. Мишанича; за ред. В. Колосової. Київ: Молодь, 1984. 351 с.
618. *ПМ 1989*: Православний молитвослов / видання екзарха всієї України Філарета [М. А. Денисенка], митр. київ. і галиц. [Львів], 1989. 432 с.
619. *ПМ 1995*: Православний молитвослов / Свято-Покров. Поділ. громада м. Києва. Київ, 1995. 794 с.
620. *Повість... 1939*: Повість временних літ / пер. В. Пачовський; опрацював Т. Коструба. Львів: Вид. Іван Тиктор, 1939. Ч. 1. 127 с. (Укр. б-ка; Ч. 79).
621. *Повість... 1982*: Повість минулих літ: Літопис / переказ В. С. Близнеця. Київ: Веселка, 1982. 226 с. Перевидано 1989, 1996, 2002, 2005 і 2008 р.
622. *Повість... 1990*: Повість врем'яних літ: Літопис (за Іпатським списком) / пер., післясл. і комент. В. В. Яременка. Київ: Рад. письменник, 1990. 558 с.
623. *Полѣуставъ... 1643*: **Полѣуставъ или правило истиннаго христіанскаго житія**. Київ, 1643. [24], 890, 299, 200–234 с.
624. *ПП 1883*: Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. / з увагами М. Драгоманова. Женева: Громада, 1883. Ч. 1, розд. 1. LV, 137 с.
625. *ПП 1885*: Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. / з увагами М. Драгоманова. Женева: Громада, 1885. Ч. 1, розд. 2. XII, 227 с.
626. *ПСРЛ 1908*: Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись / Имп. археограф. ком. Изд. 2-е. Санкт-Петербург, 1908. XVI с., 938 столб., 87, IV с.
627. *ПСРЛ 1926*: Полное собрание русских летописей. Т. 1: Лаврентьевская летопись, вып. 1: Повесть временных лет / АН СССР, Постоянная ист.-археограф. ком. Изд. 2-е. Ленинград, 1926. VIII с., 286 столб.
628. *С. Г. 1950*: С. Г. [Рецензія] // Київ (Філадельфія). 1950. Чис. 3. С. 182–183. Рец. на кн.: Хрестоматія давньої української літератури (доба феодалізму) / упоряд. О. І. Білецький. Київ: Рад. шк., 1949. 556 с.
629. *Самійло Кішка 1993*: Самійло Кішка: іст. розвідки, думи, оповід. / упоряд., передм., прим. В. Шевчука. Київ: Веселка, 1993. 157 с.

630. *Святе Письмо... 1991*: Святе Письмо Старого та Нового Завіту: повний пер., здійснений за оригінальними євр., арамії. та грец. текстами / [пер. І. С. Хоменка]. Б. м.: United Bible Societies, 1991. XX, 1070, 324 с.
631. *Скарга 1882*: Скарга П. О единствѣ церкви Божіей подѣ однимъ пастиремъ и о греческомъ отъ этого единства отступленіи // Русская историческая бібліотека / Археограф. ком. Петербургъ, 1882. Т. 7: Памятники полемической литературы въ Западной Руси, кн. 2. Столб. 223–526.
632. *Сковорода 1926*: Сковорода Г. Двері до християнських чеснот. Вінніпег: Канадійський ранок, 1926. 31 с.
633. *Сковорода 1946*: Сковорода Г. Харківські байки / за ред. П. Тичини; передм. С. Чавдарова; пер. Ф. Бурлаки. Київ: Укр. держ. вид-во, 1946. 32 с.
634. *Сковорода 1955*: Сковорода Г. Харківські байки. Нью Йорк: Говерля, 1955. 32 с.
635. *Сковорода 1963*: Сковорода Г. С. Катехизис або початкові двері до християнських чеснот. 2-е поправл. вид. Детройт; Торонто: Видання Укр. Євангел. Об'єднання в ПА, 1963. 18 с.
636. *Сковорода 1968*: Сковорода Г. Сад пісень / пер. М. Зерова, П. Пелеха, В. Шевчука; вступ. ст., упорядкув. та прим. В. Яременка. Київ: Веселка, 1968. 198 с. (Шк. б-ка). Перевидано 1972, 1980, 1983 рр.
637. *Сковорода 1972a*: Сковорода Г. Байки харківські. Афоризми / за ред. О. Р. Мазуркевича; упоряд. і передм. Н. О. Батюк. Харків: Прапор, 1972. 131 с.
638. *Сковорода 1972б*: Сковорода Г. Харківські байки. Нью Йорк: Вид-во Чарторійських, 1972. 32 с.
639. *Сковорода 1994*: Сковорода Г. Твори: у 2 т. Київ: Обереги, 1994. (Гарвард. б-ка давнього укр. письменства). Перевидано 2005 р.
640. *Сковорода 2009*: Сковорода Г. Байки харківські / пер. Н. Федорака. Львів: Свічадо, 2009. 71 с. (Короткі історії для душі).
641. *Сковорода 2011*: Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. Харків; Едмонтон; Торонто: Майдан; Вид-во Канад. Ін-ту Укр. Студій, 2011. 1400 с.
642. *Сковорода 2017*: Сковорода Г. Найкраще / пер. М. Кашуби, Г. Сварник, Н. Федорака. Львів: Terra Incognita, 2017. 319 с. (Укр. езотерика).
643. *Слово... 1999*: Слово благовісту: українська релігійна поезія: антологія / упоряд. Т. Ю. Салига. Львів: Світ, 1999. 781 с.

644. *Слово... 2003*: Слово о полку Ігоревім та його поетичні переклади й переспіви в українській літературі / упоряд. О. Мишанич; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів. Б. м.: АКТА, 2003. 663 с. (Б-ка Антоновичів).
645. *Слово... 2006*: Слово многоцінне: хрестоматія укр. л-ри, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга пол. XV – XVI ст.) та в епоху Бароко (кін. XVI – XVIII ст.): у 4 кн. / упоряд.: В. Шевчук, В. Яременко. Київ: Аконіт, 2006.
646. *Смотрицький 2015*: Смотрицький Мелетій. Тренос, або Плач Єдиної Святої Помісної Апостольської Східної Церкви з поясненням догматів віри... = ΘΡΗΝΟΣ το jest Lament jedynej św. Powszechnej Apostolskiej Wschodniej Cerkwi, z objaśnieniem Dogmatów Wiary... / пер. із старопол., слов. та передм. Р. Радишевського; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології та ін. Київ: Талком, 2015. 559 с. (Пам'ятки Укр. Полеміч. Л-ри). Рец.: Шевченко Л. І. «Тренос» Мелетія Смотрицького як текст, інтертекст і наукова рефлексія Ростислава Радишевського // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. Київ, 2015. Вип. 31. С. 142–150; Астаф'єв О. Перший повний український переклад «Треносу» Мелетія Смотрицького // Київські полоністичні студії. Київ, 2016. Т. 27. С. 476–495; Кисельов Р. Удаваний академізм: видання «Треносу» М. Смотрицького // Слово і час. 2017. № 7. С. 58–78.
647. *Святе Письмо... 1912*: Святе Письмо Старого і Нового Завіту: мовою русько-українською / пер. П. О. Куліша, І. С. [Нечуя-]Левіцького, І. П. Пулюя. Відень: Британ. і загранич. Біблій. т-во, 1912. 825, 249 с.
648. *Тисяча... 2001*: Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т., 14 кн. / голова ред. кол., наук. ред. Т. Гунчак. Київ: Дніпро, 2001. Т. 1: X–XV ст. / упоряд. і прим. О. Сліпушко; ред. Ю. Косенка; передм. О. Сліпушко, В. Яременка. 2001. 632 с.; Т. 2, кн. 1: XVI ст. / упоряд., передм. та прим. В. Шевчука; ред. С. Коби. 2001. 560 с.; Т. 2, кн. 2: Перша половина XVII ст. / упоряд., рез. та прим. В. Шевчука; ред. С. Коби. 2001. 536 с.; Т. 3, кн. 1: Третя чверть XVII ст. / упоряд., передм., прим. В. Шевчука; ред. С. Коби. 2001. 504 с.; Т. 3, кн. 2: Остання чверть XVII – початок XVIII ст. / упоряд., рез., прим. В. Шевчука; ред. С. Коби. 2001. 576 с.; Т. 4, кн. 1: Перша третина XVIII ст. / упоряд. і прим. В. Литвинова; ред. В. Грабовського. 2001. 520 с.; Т. 4, кн. 2: Середина XVIII ст. / упоряд. В. Литвинова, В. Шевчука; ред.

- В. Грабовського. 2001. 360 с.; Т. 4, кн. 3: Кінець XVIII ст. / упоряд., прим., словник імен, назв, термінів В. Литвинова. 2001. 296 с.
649. *Транквіліон-Ставровецький 2014*: Транквіліон-Ставровецький К. Учительне Євангеліє / пер. з церковнослов'ян. Б. Криса, Д. Сироїд, Т. Трофименко. Львів: Свічадо, 2014. 680 с.
650. *Требник... 2007*: Требник Митрополита Петра Могили: у 2 кн. Репринт. вид. Харків: Фоліо, 2007.
651. *Туптало 2005–2014*: Туптало Дмитро св. Життя святих (Четї Мінеї): у 12 т. / пер. В. Шевчук, Д. Сироїд. Львів: Свічадо, 2005–2014.
652. *Україна 2008–2009*: Україна: антологія пам'яток державотворення, Х–ХХ ст.: у 10 т. / ред. кол.: І. М. Дзюба та ін. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008–2009. Т. 1: Києворуська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби середньовіччя (Х–ХІІІ ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. 2009. 439 с.; Т. 2: Ренесанс ідеї української державності (ХІV–ХVІ ст.) / упорядкув., передм. та прим. В. Литвинова. 2008. 616 с.; Т. 3: Битва за Козацьку державу (ХVІ–ХVІІ ст.) / упорядкув., передм. та прим. В. Шевчука. 2008. 495 с.; Т. 4: Спроби реанімації Козацької держави (ХVІІІ ст.) / упорядкув., передм. та прим. В. Шевчука. 2008. 528 с.
653. *Українські... 1995*: Українські гуманісти епохи Відродження: антологія: у 2 ч. / НАН України, Ін-т філософії; упорядкув., передне слово і прим. В. Д. Литвинова. Київ: Наук. думка; Основи, 1995.
654. *УЛ ХІV–ХVІ ст. 1988*: Українська література ХІV–ХVІ ст.: Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полев. твори. Переклад. повісті. Поет. твори / авт. вступ. ст. і ред. тому В. Л. Микитась; упоряд. і прим. В. П. Колосової та ін. Київ: Наук. думка, 1988. 600 с. (Б-ка укр. л-ри. Дожовтнева укр. л-ра).
655. *УЛ ХVІІ ст. 1987*: Українська література ХVІІ ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / упоряд., прим. і вступ. ст. В. І. Кречотня; ред. тому О. В. Мишанич. Київ: Наук. думка, 1987. 605 с. (Б-ка укр. л-ри. Дожовтнева укр. л-ра).
656. *УЛ ХVІІІ ст. 1983*: Українська література ХVІІІ ст.: Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / упоряд., прим. і вступ. ст. О. В. Мишанича; ред. тому В. І. Кречотень. Київ: Наук. думка, 1983. 694 с. (Б-ка укр. л-ри. Дожовтнева укр. л-ра).

657. *УЛ XI–XVIII ст. 1997*: Українська література XI–XVIII століть: хрестоматія з коментарями / упоряд. Є. А. Карпіловська, Л. О. Тарновецька. Чернівці: Прут, 1997. 368 с.
658. *УЛ XI–XVIII ст. 2011*: Українська література XI–XVIII ст.: хрестоматія / за ред. П. В. Білоуса. Київ: Академія. 2011. 684 с.
659. *УП XVII ст. 1988*: Українська поезія XVII ст. (перша половина): антологія / упоряд., прим. і вступ. ст. В. В. Яременка. Київ: Рад. письменник, 1988. 358 с. (Б-ка поета).
660. *УП. Кін. XVI – поч. XVII ст. 1978*: Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / упоряд.: В. П. Колосова, В. І. Крекотень; АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 1978. 431 с. (Пам’ятки давньої укр. л-ри).
661. *УП. Сер. XVII ст. 1992*: Українська поезія. Середина XVII ст. / упоряд.: В. І. Крекотень, М. М. Сулима; АН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 1992. 680 с. (Пам’ятки давньої укр. л-ри).
662. *Ушкалов 2004*: Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарії. Харків: Майдан, 2004. 776 с.
663. *Федів, Мозгова 2000*: Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії. Київ: Україна, 2000. 511 с.
664. *Хоткевич 1920*: Хоткевич Г. Григорій Савич Сковорода (Український філософ): Короткий його життєпис і вибрані місця з творів і листів: З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. Харків: Союз, 1920. 168 с. (Культ.-іст. б-ка). Перевидання – у Сиднеї (рік не зазначено) та в Харкові (1997).
665. *Хрестоматія... 1949*: Хрестоматія давньої української літератури (Доба феодалізму) / упорядкув. О. І. Білецький. Київ: Рад. шк., 1949. 555 с.
666. *Хрестоматія... 1952*: Хрестоматія давньої української літератури (Доба феодалізму) / упорядкув. О. І. Білецький. 2-е вид., виправл. та доп. Київ: Рад. шк., 1952. 603 с.
667. *Хрестоматія... 1988*: Хрестоматія української релігійної літератури. Кн. 1: Поезія / упоряд. і вступ. есей І. Качуровського. Мюнхен; Лондон: Накладом Союзу Українців у Великобританії, 1988. 552 с. (Наук. конгрес у тисячоліття хрищення Руси-України; т. 2).
668. *Христинопіл. апостол XII*: Христинопільський апостол. [Галичина], XII ст. 299 арк. Зберігається: Львівський історичний музей. Шифр: Рук.39.
669. *Чернігівські... 2002*: Чернігівські Афіни / передм., упоряд. А. Макарова. Київ: Мистецтво, 2002. 230 с.

670. *Шевченко 2003*: Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. Київ: Наук. думка, 2003.
671. *Шугай 2007*: Шугай О. Як творилася «Аполлонова лютня». Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 95 с.
672. *Biblia 1572*: Biblia. To iest księgi starego y nowego Przymierza znowu z ięzyka Ebreyskiego, Greckiego, Łacińskiego na polski przełożone [przez Szymona Budnego]. [Nieśwież, Zasław lub Uzda?], 1572. [12], 468, 121 [i.e. 122], 143, [6] k.
673. *Biblia Coverdale 1535*: Biblia. The Byble, that is the holy Scripture of the Olde and New Testament, faythfully translated into Englysh / [by Myles Couerdale]. [Cologne], 1535. Separate paginations.
674. *Biblij Česká 1506*: Biblij Česká w Benátkách tisstěná. Venetia: in edibus Petri Liechtenstein, 1506. 1138 p.
675. *Book... 1896*: The Book of the Secrets of Enoch / transl. from the Slavonic by W. R. Morfill; ed., with Introduction, Notes and Indices by R. H. Charles. Oxford: Clarendon Press, 1896. xlvi, 100 p. Перевидання – 1999 p.
676. *Ciekawa... 1822*: Ciekawa mowa jw. Jwana Mieleszki kasztelana smoleńskiego na seymie w Warszawie za króla Zygmunta III. miana r. 1589 // Zbiór pamiętników historycznych o dawney Polsce... / przez J. U. Niemcewicza. Warszawa: Drukiem N. Glücksberga, 1822. T. 2. S. 477–479.
677. *Consett 1982*: Consett Th. For God and Peter the Great: The Works of Thomas Consett, 1723–1729 / ed. by J. Cracraft. New York: Columbia University Press, 1982. 44, lxxviii, 461 p.
678. *Dole 1881*: Dole N. H. Young Folks' History of Russia. Boston: Estes and Lauriat, 1881. vii, 552 p. Перевидання – 1895, 1903 pp.
679. *Edificatory... 1994*: The Edificatory Prose of Kievan Rus' / transl. by W. R. Veder and with Introductions by W. R. Veder and A. A. Turilov. Harvard: Harvard University Press, 1994. lvi, 202 p. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature; vol. 6).
680. *English Hexapla 1841*: The English Hexapla exhibiting the six important English translations of the New Testament Scriptures, Wiclif 1380, Tyndale 1534, Cranmer 1539, Genevan 1557, Anglo-Rhemish 1582, Authorised 1611... / ed. by S. Bagster; the original Greek Text after Scholz ... preceded by an historical account of the English translations by S. P. Tregelles. London: Samuel Bagster, 1841. 167, [1160] p.

681. *Hagiography... 1992*: The Hagiography of Kievan Rus' / transl. and with an Introduction by P. Hollingsworth. Harvard: Harvard University Press, 1992. xcv, 267 p. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature; vol. 2).
682. *Hitchcock 1979*: Hitchcock D. R. The Appeal of Adam to Lazarus in Hell. The Hague; Paris; New York: Mouton, 1979. [6], 266 p. (Slavistic Printings and Reprintings / ed. by C. H. Van Schooneveld; 302).
683. *Holie Bible 1568*: The holie Bible: conteynyng the olde Testament and the newe: [The Bishops' Bible]. London: Richarde Iugge, [1568]. [24], cxxviiij, clxxxv, cciiij, cxviiij, clix leaves.
684. *Holy Bible Wycliffe 1850*: The Holy Bible, containing the Old and New Testaments, with the Apocryphal books, in the earliest English versions made from the Latin Vulgate by John Wycliffe and his followers: in 4 vols. / ed. by Rev. J. Forshall, F.R.S., and Sir F. Madden, K.H. F.R.S. Oxford: University Press, 1850.
685. *Homily... 1931/1932*: The Homily of Adam in Hades to Lazarus / transl. from Old Ukrainian // The Slavonic and East European Review. 1931/1932. Vol. 10. P. 244–252.
686. *Hymns 2004*: The Hymns of the R̥gveda / trans. with a popular commentary by R. T. H. Griffith; ed. by J. L. Shastri. Delhi: Motilal Banarsidass, 2004. xvi, 707 p.
687. *Hypatian... 1973*: The Hypatian Codex. Part Two: The Galician-Volynian Chronicle / transl. by G. A. Perfecky. Munich: W. Fink, 1973. 159 p.
688. *Ilarion 1978*: Ilarion. A Discourse on the Law and Grace / transl. by N. L. Ickler // Comitatus. 1978. Vol. 9. P. 22–54.
689. *Kapnist 1823*: Kapnist. On Julia's Death / transl. by J. Bowring // Bowring J. Specimens of the Russian Poets = Российская антологія: With introductory remarks. Part 2. London: Printed by Thomas Davison, 1823. P. 187–188.
690. *Kiev... 1980*: The Kiev Caves Paterikon / transl. by L. Puhalo and V. Novakshonoff. Chilliwack, B. C.: Synaxis Press, 1980. 144 p.
691. *Kievan... 1977*: The Kievan Chronicle: A Translation and Commentary / transl. by L. L. Heinrich. PhD Diss. Manuscript. Nashville, TN: Vanderbilt University, 1977. xi, 603 p.
692. *Laws... 1992*: The Laws of Rus': Tenth to Fifteenth Centuries / transl. & ed. by D. H. Kaiser; Foreword by R. Hellie. Salt Lake City: Charles Schlacks Jr., 1992. lxxviii, 126, 126 p. (The laws of Russia: Series I. Medieval Russia; vol. 1).

693. *Lay... 1919*: The Lay of the War-Ride of Igor / transl. from the Old Russian by A. Petrunkevitch in collaboration with W. Petrunkevitch // *Poet Lore*. 1919. Vol. 30. P. 289–303.
694. *Lay... 1943*: The Lay of the Host of Igor / transl. by B. G. Guerneby // *A Treasury of Russian Literature* / selected and ed. with a foreword and biographical and critical notes by B. G. Guerneby. New York: Vanguard Press, 1943. P. 7–33.
695. *Lay... 1981*: The Lay of the Warfare Waged by Igor / transl. from Old Russian into Modern Russian by D. Likhachov and into English by I. Petrova. Moscow: Progress, 1981. 123 p.
696. *Lev... 1995*: Lev Krevza's 'A Defense of Church Unity' and Zaxarija Kopystens'kyj's 'Palinodia': in 2 parts. Part 1: Texts / transl. with a Foreword by B. Strumiński; ed. by R. Koropeckyj and D. R. Miller with W. R. Veder; Part 2: Sources / compiled by B. Strumiński and I. Strumiński. Harvard: Harvard University Press, 1995. xlii, xv, 1165 p. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature; vol. 3).
697. *Life... 1989*: The Life of Paisij Velyčkovs'kyj / transl. by J. M. E. Featherstone with an Introduction by A.-E. N. Tachiaos. Harvard: Harvard University Press, 1989. xxxv, 172 p. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature; vol. 4).
698. *Makaryk 1989*: Makaryk I. R. About the Harrowing of Hell: A Seventeenth-Century Ukrainian Play in its European Context / Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta. Ottawa: Dovehouse Editions, 1989. 213 p. (Carleton Renaissance Plays in Translation; 15).
699. *Mazepa 1959*: Mazepa I. Woe to the Lapwing; Meditation / transl. by Vera Rich // *The Ukrainian Review*. 1959. Vol. 6, no. 3. P. 47–48.
700. *Medieval... 1947*: Medieval Russian laws / transl. by G. Vernadsky. New York: Columbia University Press, 1947. 106 p. Перевидання – 1965 і 1979 pp.
701. *Medieval... 1963*: Medieval Russia's epics, chronicles and tales / ed., transl. and with an Introduction by S. A. Zenkovsky. New York: E. P. Dutton & Co., 1963. 436 p. Друге доповнене видання: Medieval Russia's epics, chronicles, and tales / ed., transl., and with an introd. by S. A. Zenkovsky. Rev. and enl. [2nd] ed. New York: Dutton, 1974. xv, 526 p.
702. *Medieval... 1991*: Medieval Russia: A Source Book, 850–1700 / ed. by B. Dmytryshyn. 3rd ed. Fort Worth et al.: Holt, Rinehart and Winston, 1991. xvi, 537 p.

703. *Mirsky 1927*: Mirsky D. S. A History of Russian Literature: From the Earliest Times to the Death of Dostoyevsky (1881). New York: Alfred A. Knoff, 1927. xiv, 388 p.
704. *Mogilas 1762*: [Mogilas Peter]. The Orthodox Confession of the Catholic and Apostolic Eastern-Church / faithfully translated from the originals [by Philip Lodvill]. London, [1762]. 206 p.
705. *Mohila 1643*: [Mohila Petrus]. Ορθόδοξος Ομολογία της πίστεως της Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας της Ανατολικής. = Orthodoxa Confessio fidei Catholica et Apostolica Ecclesiae Orientalis / [Graece convertit Meletius Syrigus]; cum subscriptionibus autographis patriarcharum. Рукопис. 1643. 147 арк. Зберігається: Bibliothèque nationale de France. Шифр: Codex Parisinus grec 1265.
706. *Mohila 1695*: [Mohila Petrus]. Ορθόδοξος Ομολογία της Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας της Ανατολικής. Hoc est, Orthodoxa Confessio Catholicae atqve Apostolicae Ecclesiae Orientalis / interprete Lavrentio Norrmanno. Lipsia: Apvd J. Thomam Fritsch, 1695. [24], 350 арк.
707. *Mowa...* 1851: [Mowa Mieszki kasztelana smoleńskiego, miana na sejmie w Warszawie za króla Zygmunta III. r. 1589] // Wiszniewski M. Historia literatury polskiej. Kraków, 1851. T. 8. S. 480–484.
708. *Narrative 1983*: The Narrative, Passion and Encomium of Boris and Gleb / transl. by M. Kantor // Kantor M. Medieval Slavic lives of saints and princes. Ann Arbor, Mich., 1983. P. 163–205.
709. *Paterik...* 1989: The Paterik of the Kievan Caves Monastery / transl. by M. Heppell; with a preface by D. Obolensky. Cambridge, Mass.: Distributed by the Harvard University Press for the Ukrainian Research Institute of Harvard University, 1989. lii, 262 p. Перевидання – 2011 p.
710. *Pèlerinage...* 1973: Le pèlerinage de la Mère de Dieu à travers les peines / trad. par P. Pascal // Pascal P. La religion du peuple russe. Lausanne: Édition l'Âge d'Homme, 1973. P. 80–94.
711. *Pilgrimage...* 1976: The Pilgrimage of the Mother of God / transl. by R. Williams // Pascal P. The Religion of the Russian People / transl. by R. Williams; Foreword by A. Schemann. Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminary Press, 1976. P. 55–87.
712. *Present...* 1729: The present state and regulations of the Church of Russia: in 2 vols. / transl. from the originals in the Slavonian and Russian languages by Thomas Consett. London: printed by S. Holt, 1729. [4], lxxvi, 455, [1] p.

713. *Prince... 1947*: Prince Ihor's Raid against the Polovtsi / transl. by P. C. Crath; versified by W. Kirkconnell. Saskatoon: Petro Mohyla Ukrainian Institute, 1947. iii, 14 p.
714. *Prokopowicz 1723*: [Prokopowicz Theofan]. The Russian catechism, composed and published by order of the Czar. To which is annex'd, a short account of the church-government, and ceremonies, of the Moscovites / transl. by Jenkin T. Philipps from a German translation. London: printed for J. Downing; C. King; Mr. Stokoe; and W. Meadows, [1723]. [2], viii, 106 p.
715. *Prokopowicz 1725*: [Prokopowicz Theofan]. The Russian catechism, composed and published by order of the Czar. To which is annex'd, a short account of the church-government, and ceremonies, of the Moscovites / transl. by Jenkin T. Philipps from a German translation. London: printed for J. Downing; C. King; Mr. Stokoe; and W. Meadows, 1725. [4], xiv, 96 p.
716. *Russian... 1930*: The Russian Primary Chronicle: Laurentian text / transl. with Introduction by S. H. Cross // Harvard Studies and Notes in Philology and Literature. Cambridge: Harvard University Press, 1930. Vol. 12. P. 75–320.
717. *Russian... 1953*: The Russian Primary Chronicle: Laurentian text / transl. and ed. by S. H. Cross and O. P. Sherbowitz-Wetzor. Cambridge, MA: The Mediaeval Academy of America, 1953. [10], 313 p. Рец.: Obolensky D. [Review] // The English Historical Review. 1956. Vol. 71, No. 280 (July). P. 442–444.
718. *Sermons... 1991*: Sermons and Rhetoric of Kievan Rus' / transl. and with an Introduction by S. Franklin. Harvard: Harvard University Press, 1991. cxv, 213 p. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature; vol. 5).
719. *Shevchenko 1964*: Shevchenko T. Irzhavets / transl. from the Ukrainian by C. H. Andrusyshen and W. Kirkconnell // Shevchenko T. The Poetical Works: The Kobzar / transl. from the Ukrainian by C. H. Andrusyshen and W. Kirkconnell. S. I.: University of Toronto Press, 1964. P. 325–328.
720. *Shevchenko 2007*: Shevchenko T. Irzhavets / transl. by Vera Rich // Shevchenko T. Selected Poems. Paintings. Graphic Works: Bilingual ed. Kyiv: Mystetstvo, 2007. P. 357–363.
721. *Skovoroda 1965*: Skovoroda G. A Conversation among Five Travellers Concerning Life's True Happiness / transl. by G. L. Kline // Russian Philosophy: in 3 vols. / ed. by J. M. Edie, J. P. Scanlan, M.-B. Zeldin with the collaboration of G. L. Kline. Chicago: Quadrangle Books, 1965. Vol. 1: The

- Beginnings of Russian Philosophy. The Slavophiles. The Westernizers. P. 17–62.
722. *Skovoroda 1990*: Skovoroda G. S. Fables and Aphorisms / translation, biography and analysis by D. B. Chopyk. New York; Bern; Frankfurt-am-Main; Paris: Peter Lang, 1990. XVI, 173 p. (American University Studies. XII. Slavic Languages and Literature; vol. 8). Передрук: Чопик Д. Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г. С. Сковороди. Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. С. 83–135.
723. *Skovoroda 2005*: Skovoroda H. A Conversation among Five Travellers Concerning Life's True Happiness / transl. by G. L. Kline and T. D. Zakydalsky // Journal of Ukrainian Studies. 2005. Vol. 30, no. 1. P. 1–45.
724. *Skovoroda 2016a*: Skovoroda H. The Complete Correspondence of Hryhory Skovoroda: Philosopher and Poet / transl. by E. Adams and M. M. Naydan. S. l.: Glagoslav, 2016. 248 p.
725. *Skovoroda 2016b*: Skovoroda H. The Garden of Divine songs and Collected Poetry of Hryhory Skovoroda / transl. by M. M. Naydan. S. l.: Glagoslav, 2016. 134 p.
726. *Slovo... 1962*: Slovo o polku Igoreve / plain prose translation by D. Obolensky // The Penguin Book of Russian Verse / introduced and ed. by D. Obolensky. Baltimore, Maryland: Penguin Books, 1962. P. 1–22. Перевидання – 1965 p.
727. *Smotryc'kyj 1987a*: Smotryc'kyj Meletij. Collected Works / with an Introduction by D. A. Frick; Ukrainian Research Institute of Harvard University. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987. xxxviii, [2], 805 p. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts; vol. 1).
728. *Smotryc'kyj 1987b*: Smotryc'kyj Meletij. The *Jevanhelijje učytelnoje* / with an Introduction by D. A. Frick. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987. xvi, 552 p. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts; vol. 2).
729. *Smotryc'kyj 2005*: Smotryc'kyj Meletij. Rus' Restored: Selected Writings / transl. and annotated with an Introduction by D. Frick. Harvard: Harvard University Press, 2005. lxxix, 810 p. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature; vol. 7).
730. *Song... 1898*: The Song of Prince Igor's Band / transl. by J. A. Joffe; revised by B. Palmer // Stories from the Classic Literature of Many Nations / ed. by B. Palmer. New York; London: Macmillan, 1898. P. 196–200.

731. *Song... 1900*: The Song of the Expedition of Igor, Prince of Sieverski / transl. by H. H. Munro // Munro H. H. The Rise of the Russian Empire. London: Grant Richards, 1900. P. 67–69.
732. *Song... 1960*: The Song of Igor's Campaign: An Epic of the Twelfth Century / transl. from Old Russian by V. Nabokov. New York: Vintage Books. A Division of Random House, 1960. [6], 135 p. Перевидання – 1961 p. (Лондон, «Weidenfeld and Nicolson»), 1975 p. (Мак-Гров Гіл) та 1988 p. (Ен-Арбор).
733. *Song... 1979*: The Song of Prince Igor: Russia's great medieval epic / translation, Introduction and commentary by R. Mann. Eugene, OR: Vernyhora Press, 1979. [8], 70 p. Перевидання – 2010 p.
734. *Song... 2006*: The Song of Igor's Campaign / transl. by B. Johnston. Brooklyn, NY : Ugly Duckling Presse, 2006. 44 p.
735. *Spiritual... 1972*: The Spiritual Regulation of Peter the Great / transl. and ed. by A. V. Muller. Seattle; London: University of Washington Press, 1972. xxxviii, 150 p. (Publications on Russia and Eastern Europe of the Institute for Comparative and Foreign Area Studies; no. 3).
736. *Stanley 1861*: Stanley A. P. Lectures on the history of the Eastern Church: with an introduction on the study of ecclesiastical history. London, 1861. lxxxvii, 515 p. Перевидання – 1862, 1869, 1876, 1889, 1900, 1924 pp.
737. *Tale... 1915*: The Tale of the Armament of Igor. A.D. 1185: A Russian Historical Epic / ed. and transl. by L. A. Magnus with revised Russian text, translation, notes, introduction and glossary. London et al.: Oxford University Press, 1915. lxiv, 122 p. Перевидання: The Tale of the Armament of Igor / transl. by L. A. Magnus. S. l.: Forgotten Books, 2008. x, 125 p.
738. *Tale... 1918*: The Tale of Igor / adapted from the Old Russian Legend by H. De Vere Beauclerck. London: C. W. Beaumont, 1918. 23, [1] p.
739. *Tale... 1948*: The Tale of the Raid of Igor' – of Igor', Son of Svyatoslav, Grandson of Oleg / transl. by S. H. Cross // *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves / École Libre des Hautes Études à New York, Université Libre de Bruxelles*. New York, 1948. T. 8: La Geste du Prince Igor – épopée russe du douzième siècle (texte établi, traduit et commenté sous la direction d'H. Grégoire, R. Jakobson et M. Szeftel, assistés de J. A. Joffe). P. 151–179.
740. *Tale... 1966*: The Tale of the Host of Igor, Igor – the Son of Svyatoslav, Grandson of Oleg / transl. by D. Ward // *Forum for Modern Language*

- Studies. 1966. Vol. 2, part 2. P. 160–174. Цьому виданню передували два малотиражні друки 1954 (?) і 1958 pp.
741. *Tale... 1971: The Tale of Igor's Men, of Igor, Son of Svyatoslav, Grandson of Oleg / transl. by S. Monas, B. Raffel // Delos. 1971. Vol. 6. P. 5–15.*
742. *Tale... 1973: The Tale of the Campaign of Igor: A Russian Epic Poem of the Twelfth Century / transl. by R. C. Howes. New York: W. W. Norton & Co., 1973. vii, 62 p.*
743. *Tale... 1979: The Tale of Prince Igor / text by L. Clark & illustrations by Ch. Keeping; based on «The Tale of Prince Igor (Slovo o Polku Igoreve)». London: Dobson, 1979. [44] p.*
744. *Towards... 1996: Towards an Intellectual History of Ukraine: An Anthology of Ukrainian Thought from 1710 to 1995 / ed. by R. Lindheim and G. S. N. Luchyk. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press in association with Shevchenko Scientific Society, 1996. xi, 420 p.*
745. *Ukrainian... 1963: The Ukrainian Poets 1189–1962 / Ukrainian Canadian Committee; selected and transl. by C. H. Andrusyshen and W. Kirkconell. Toronto: Univ. of Toronto Press, 1963. 500 p.*
746. *Ukrainian... 1988: Ukrainian Baroque poetry and drama in translation / transl. by M. A. Szporluk and I. R. Titunik // Journal of Ukrainian Studies. 1988. Vol. 13.1. P. 3–42.*
747. *Vernadsky 1941: Vernadsky G. Bohdan, hetman of Ukraine. New Haven: Yale University Press; London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1941. 150 p.*
748. *Wiener 1902: Wiener L. Anthology of Russian Literature: From the Earliest Period to the Present Time: in 2 parts. Vol 1.: From the Tenth Century to the Close of the Eighteenth Century. New York; London: G. P. Putnam's Sons, 1902. xvii, 447 p. Перевидання – 1967 p.*

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

749. *АУС 1996: Англо-український словник: у 2 т. / уклад. М. Балла. Київ: Освіта, 1996.*
750. *ВТССУМ 2005: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.*

751. *Гуцульські... 2013*: Гуцульські світи. Лексикон / Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дидик-Меуш; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2013. 667 с. (Діалектологічна скриня).
752. *Два... 2002*: Два століття сквородіяни: бібліогр. довідник / укл.: Л. Ушкалов, С. Вакуленко, А. Євтушенко; наук. ред. Л. Ушкалова. Харків: Акта, 2002. 527 с.
753. *ЕІУ 2003–2013*: Енциклопедія історії України: у 10 т. / НАН України, Ін-т історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2003–2013.
754. *ЕСУМ 1982–*: Етимологічний словник української мови: у 7 т. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1982–.
755. *Жайворонок 2006*: Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
756. *ІСУЯ 1930–1932*: Історичний словник українського язика. Т. 1: у 2 зош. / зред. Е. Тимченко. Харків; Київ, 1930–1932. 947 с.
757. *Кротевич, Родзевич 1957*: Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. 235 с.
758. *ЛЕ 2007*: Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: Академія, 2007.
759. *ЛЭС 1990*: Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
760. *МНС 1886*: Малоруско-німецкий словарь: у 2 т. / уложили Є. Желеховський, С. Недільський. Львів: Т-во ім. Шевченка, 1886.
761. *На березі часу... 2010*: «На березі часу...». Валерій Олександрович Шевчук: до 70-річчя від дня народж.: біобібліогр. покажч. / уклад.: Т. Буряк, Н. Гуцул, О. Круківська; Держ. б-ка України для юнацтва. Київ, 2010. 117 с.
762. *Нелюбин 2003*: Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь. 3-е изд., перераб. Москва: Флинта; Наука, 2003. 318 с.
763. *Пінчук, Регушевський 1966*: Пінчук С. П., Регушевський Є. С. Словник літературознавчих термінів Івана Франка. Київ: Наук. думка, 1966. 273 с.
764. *Поэтика 2008*: Поэтика: Словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н. Д. Тамарченко. Москва: Изд-во Кулагиной; Intrada, 2008. 357 с.

765. *ПЭ 2000*–: Православная энциклопедия. Москва: Церк.-науч. центр «Православная энциклопедия», 2000–.
766. *Речник 1967–1976*: Речник српскохрватскога књижевног језика: в 6 књ. / Матица српска, Матица хрватска. Нови Сад; Загреб, 1967–1976.
767. *СДЯ 1988*–: Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): в 10 т. / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва: Рус. яз., 1988–.
768. *Селіванова 2006*: Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
769. *Словарь УМ 1907–1909*: Словарь української мови: у 4 т. / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ, 1907–1909.
770. *СМШ 1964*: Словник мови Шевченка: у 2 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1964.
771. *Срезневский 1893–1912*: Срезневский И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ: в 3 т. Санктпетербургъ, 1893–1912.
772. *СРЯ XI–XVII вв. 1975*–: Словарь русского языка XI–XVII вв. / АН СССР, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. Москва: Наука, 1975–.
773. *ССУМ 1977–1978*: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / АН УРСР, Ін-т суспіл. наук. Київ: Наук. думка, 1977–1978.
774. *ССЯ 2006*: Словарь старославянского языка: в 4 т. / Akademie věd České republiky. Slovacký ústav. Репринт. изд. Санкт-Петербург, 2006.
775. *СУМ 1970–1980*: Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
776. *СУМ XVI – I пол. XVII ст. 1994*–: Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1994–.
777. *Тимченко 2002–2003*: Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: у 2 кн. / підгот., упоряд., ред. В. В. Німчук, Г. І. Лиса; НАН України, УВАН у США. Київ; Нью-Йорк, 2002–2003. (Пам'ятки укр. мови. Сер. словників).
778. *УМ 2000*: Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) та ін. Київ: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2000. 750 с.
779. *УП 1960*: Українські письменники: біо-бібліогр. словник: у 5 т. Т. 1: Давня укр. л-ра (XI–XVII ст.ст.) / уклад Л. Є. Махновець; відп. ред. О. І. Білецький. Київ: Держлітвидав України, 1960. 979 с.

780. *УП XX ст. 2013*: Українське перекладознавство XX сторіччя: бібліографія / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, НТШ; уклад Т. Шмігер; автори передм.: Р. Зорівчак, Т. Шмігер; наук. ред. Р. Зорівчак. Львів, 2013. 626 с.
781. *Францыск Скарына... 1988*: Францыск Скарына і яго час: энцыкл. давед. / Беларус. сав. энцыклапедыя. Мінск: БелСЭ, 1988. 608 с.
782. *ФС 1999*: Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / НАН України, Ін-т укр. мови; уклад.: В. М. Білоноженко та ін. 2-е вид. Київ: Наук. думка, 1999. 980 с.
783. *Энциклопедия... 1995*: Энциклопедия «Слова о полку Игореве»: в 5 т. / РАН, Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом); редкол.: Л. А. Дмитриев, Д. С. Лихачев, С. А. Семячко, О. В. Творогов (отв. ред.). Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1995.
784. *VITRA*: *VITRA. Bibliografía de Interpretación y Traducción / Universidad de Alicante*. Alicante, 2001–2018. Available at: https://aplicacionesua.cpd.ua.es/tra_int/usu/buscar.asp [Accessed on Jan. 25, 2018].
785. *Brückner 1927*: Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego: we 2 t. Kraków, 1927.
786. *CE 1913–1914*: The Catholic Encyclopedia: An International Work of Reference on the Constitution, Doctrine, Discipline, and History of the Catholic Church: in 15 vols. and Index / ed. by Ch. G. Herbermann et al.; Special Edition under the auspices of the Knights of Columbus Catholic Truth Committee. New York: The Encyclopedia Press, 1913–1914.
787. *CEOED 1971*: The Compact Edition of the Oxford English Dictionary: Complete Text Reproduced Micrographically: in 2 vols. Oxford et al.: Oxford University Press, 1971.
788. *CEOED 1987*: The Compact Edition of the Oxford English Dictionary: Complete Text Reproduced Micrographically. Vol. 3: A Supplement to the Oxford English Dictionary, vols. 1–4 / ed. By R. W. Burchfield. Oxford: Clarendon Press, 1987. Xx, 1412 p.
789. *Chantraine 1968–1980*: Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots: vol. 1–4. Paris: Klincksieck, 1968–1980.
790. *Clark Hall 1916*: Clark Hall J. R. A Concise Anglo-Saxon Dictionary for the Use of Students. 2nd ed., rev. and enl. New York: Macmillan, 1916. Xiv, 372 p.
791. *Commentary... 1978*: A Commentary on the Holy Bible by various writers / ed. By Rev. J. R. Dummelow. New York: Macmillan, 1978. Clvi, 1092 p.

792. *Cooper 1978*: Cooper H. R., Jr. The Igor Tale: An annotated bibliography of 20th century non-Soviet scholarship on the 'Slovo o polku Igoreve' / Columbia University, Department of Slavic Studies. White Plains, NY: M. E. Sharpe; London: Mansell, 1978. [6], 130 p.
793. *Cruden 1868*: Cruden A. A complete concordance to the Old and New Testament: or a dictionary and alphabetical index to the Bible. With a concordance to the Apocrypha, and a compendium of the holy scriptures / a memoir by W. Youngman. London: Frederick Warne and Co, after 1868. xii, [2], 719, [1] p.
794. *DEL 1785*: A Dictionary of the English Language: in which the Words are Deduced from their Originals, and Illustrated in their Different Significations by Examples from the Best Writers. To which are Prefixed, a History of the Language, and an English Grammar: in 2 vols. / by S. Johnson. 6th ed. London, 1785.
795. *EFC 2003*: Encyclopedia of food and culture: in 3 vols. / S. H. Katz, editor in chief; W. W. Weaver, associate editor. S. l.: Gale. Thompson Learning, 2003.
796. *EJ 2007*: Encyclopedia Judaica: in 22 vols. / F. Skolnik, editor-in-chief; M. Berenbaum, executive editor. 2nd ed. Detroit et al.: Gale. Thompson Learning, 2007.
797. *ET 2001*: An Encyclopedia of Translation: Chinese-English, English-Chinese / ed. by Ch. Sin-wai, D. E. Pollard. Hong Kong: The Chinese University Press, 2001. xxvii, 1150 p.
798. *Etymology charis*: Etymology of the Greek word charis (χάρις). Available at: <http://www.myetymology.com/greek/charis.html> [Accessed on Feb. 9, 2011].
799. *GEL 1996*: A Greek-English Lexicon / comp. by H. G. Liddell and R. Scott; revised and augmented throughout by Sir H. S. Jones with the assistance of R. McKenzie and with the cooperation of many scholars; with a revised supplement. Oxford: Clarendon Press, 1996. xlv, 2041; Suppl. xxxi, 320 p.
800. *Grace Christianity*: Grace (Christianity). Available at: [http://en.wikipedia.org/wiki/Grace_\(Christianity\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Grace_(Christianity)) [Accessed on Feb. 9, 2011].
801. *HCBDB 1996*: The HarperCollins Bible Dictionary / general editor P. J. Achtemeier et al. San Francisco: HarperSanFrancisco, 1996. xl, 1256, [16] p.
802. *Henry 1972*: Henry M. Commentary on the whole Bible: complete and unabridged in 2 vols. Wilmington, DE: Sovereign Grace, 1972.

803. *Klein 1966–1967*: Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language: in 2 vols. Amsterdam; London; New York: Elsevier, 1966–1967.
804. *Lodvill 1893*: Lodvill or Ludville, Philip // Dictionary of national biography / ed. by L. Stephen [and S. Lee]. London: Smith, Elder, & co., 1893. Vol. 34. P. 67.
805. *Metford 1983*: Metford J. C. J. Dictionary of Christian Lore and Legend. S. l.: Thames and Hudson, 1983. 272 p.
806. *MLLM 1976*: Mediae Latinitatis Lexicon Minus: Lexique latin medieval – français / anglais. A medieval Latin – French / English dictionary / composuit J. F. Niermeyer. Leiden: E. J. Brill, 1976. xi, xix, 78, 1138 p.
807. *NCE 2003*: New Catholic Encyclopedia: in 15 vols. / The Catholic University of America. 2nd ed. Detroit et al.: Gale. Thompson Learning, 2003.
808. *NPEPP 1993*: The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics / A. Preminger and T. V. F. Brogan, co-editors; F. J. Warnke, O. B. Hardison, Jr., and E. Miner, associate editors. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993. xlvii, 1383 p.
809. *OLD 1968*: Oxford Latin Dictionary. Oxford: Clarendon Press, 1968. xxiii, 2126 p.
810. *Oxford Guide... 2000*: The Oxford Guide to Literature in English Translation / ed. by P. France. Oxford; New York et al.: Oxford University Press, 2000. xxii, 656 p.
811. *PGL 1961*: A Patristic Greek Lexicon / ed. by G. W. H. Lampe. Oxford: Clarendon Press, 1961. xlix, 1568 p.
812. *Routledge 2008*: Routledge encyclopedia of translation studies / ed. by M. Baker; assisted by K. Malmkjaer. London; New York: Routledge, 1998. xviii, 654 p.
813. *Rudnyc'kyj 1972–1982*: Rudnyc'kyj Ja. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 2 vols. Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Sciences, 1972; Ottawa: Ukrainian Mohylo-Mazepian Academy of Sciences; Ukrainian Language Association, 1982.
814. *SJP 1978–1981*: Słownik języka polskiego: w 3 t. Warszawa: Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1978–1981.
815. *Słownik prasłowiański 1974–*: Słownik prasłowiański / PAN, Komitet językoznawstwa; pod red. F. Sławskiego. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wyd-wo PAN, 1974–.

816. *Smith 1866*: Smith W. A Latin-English Dictionary, based upon the Works of Forcellini and Freund. With Tables of the Roman Calendar, Measures, Wright, and Money. 6th ed., rev. and corrected. London: John Murray, 1866. viii, 1214 p.
817. *Sophocles 1914*: Sophocles E. A. Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods (From B. C. 146 to A. D. 1100). Cambridge: Harvard University Press; London: Humphrey Milford; Oxford University Press, 1914. xvi, 1188 p.
818. *Souter 1916*: Souter A. A pocket lexicon to the Greek New Testament. Oxford: Clarendon Press, 1916. viii, 289 p.
819. *UED 1981*: Ukrainian-English Dictionary / comp. by C. H. Andrusyshen and J. N. Krett. 2nd ed. Toronto: University of Toronto Press, 1981. 1163 p.
820. *ÜTT 2004–2011*: Übersetzung – Translation – Traduction: Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung: im 3 T. / ed. by H. Kittel et al. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2004–2011. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; 26).
821. *Webster 1995*: Webster's New World college dictionary / V. Neufeldt, editor in chief, D. V. Guralnik, editor in chief emeritus. 3rd ed. USA: Macmillan, 1995. xxvi, 1574 p.
822. *Webster 1958*: Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language Unabridged. 2nd ed. New York: The Publishers Guild, 1958. 2129, 160 p.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Аванесов Р. І. 210
Августин Аврелій св. 99, 278, 299
Аверинцев С. С. 157
Авімелех, біблійний персонаж 251
Авіценна *див.* Ібн Сіна Абу Алі
Аврам, біблійний персонаж 251
Агапон, бароковий поет 123
Адальберт, єпископ магдебурзький 244
Адамс Е. 139
Азарій, біблійний персонаж 251
Айклер Н. Л. 141, 168, 189, 198
Айнштайн А. 99
Акила Синопський 30, 32
Александрович В. С. 133
Алексєєв А. О. 190
Алефиренко Л. Б. 86
Амінзаде С. 105
Ананій, біблійний персонаж 251
Ангелелі К. В. 95
Андрейчук Н. І. 338, 344
Андріанова Н. М. 76
Андрієвич Давид 123
Андрусишин К.-Г. 136, 138, 365, 368–370, 373
Андрущенко М. В. *див.* Шевчук М. В.
Анісія Інокія, барокова поетеса 123
Анна Любовичівна *див.* Винничук Ю. П.
Анненський І. Ф. 68
Антипенко Л. А. 228
Антоній Печерський св. 124
Антонюк Г. 128
Апресян Ю. Д. 334
Аристотель 29, 65, 171, 296
Аркас М. 114

Б

- Баглай Й. О. 55
Бажан М. П. 14
Байрон Дж. Г. 75, 91
Баранович Лазар 123, 124
Бартмінський Ю. М. 26, 172, 181, 187, 368, 379
Баснет С. 364
Батюк Н. 118
Баумайстер Фридрих Християн 56
Бацевич Ф. С. 26
Бачинський Ілля 123
Бгатія В. К. 300
Беда Преподобний 7
Бедрик Ю. І. 123, 129
Бейкер М. 143
Беньямін В. 75
Беринда Памво 46–51, 123, 129
Бернард Клервоський св. 276
Бернардин Сієнський св. 253
Бернз (Борнц) Р. 358
Бех П. О. 91
Белова А. Д. 293
Біленко Т. І. 327, 338
Білецький О. І. 7, 112, 138
Білик М. Й. 122
Білоус Д. Г. 77
Білоус Н. В. 21, 154, 155
Білоус П. В. 130, 249
Бількіс, ефіопська/савська цариця, біблійний персонаж 252
Близнаць В. 119
Бліщ В. (Феофіл), ієромонах 126
Боврінг Дж. 136
Богацький П. О. 66, 67
Болеслав I 282
Бондар С. В. 127, 129
Бонячевський Мисаїл 132

Борзаківський Пилип 132
Борис св. 270
Борис Тен 14
Бородицька Л. 364
Бриська О. Я. 69
Брюкнер О. 331
Бублик В. Н. 84
Бугославський С. О. 258
Будний Симон 43
Будурович Б.-В. 142
Бужинський Гаврило 54
Булаховський Л. А. 85
Бурлака (Горшковський) Ф. М. 118
Буряк Ю. 125
Буслаєв Ф. І. 339, 351
Бутович Григорій 123, 132
Бухнер Август 56

В

Вагилевич І. 113
Вакуленко С. В. 26
Василієвич Михайло 38, 42
Василій Великий св. 204
Васьків В. 114
Вежбицька А. 222, 327
Вендланд Е. Р. 338
Вере Боклерк Г. де 136
Верещагин Є. М. 172
Великий Атанасій Григорій о. 129
Величко Самійло 120, 124, 129, 130
Величковський Іван 123, 129, 132, 324
Величковський Паїсій 140
Вергілій 68
Верлен П. 97
Вернадський Г. 138
Винничук Ю. П. (Анна Любовичівна) 121, 132

Виноградов В. С. 172
Винярська-Горська І. 337
Вишенський Іван 122, 129, 130, 153
Вишневський М. 115
Вікліф Джон 185, 253
Віленські братчики 45, 46
Вільямз М. 95
Вільямз Р. Д. 139
Вінер Л. 20, 135, 136, 139, 141
Віталій з Дубна, поет I пол. XVII ст. 123, 129
Вітинський Стефан 122
Віян Б. 97
Владимиров П. В. 37, 41
Возняк М. С. 7, 112, 115, 133, 158–160
Волкович Іоаннікій (Йоаникій) 123, 133
Володимир Всеволодич Мономах, кн. 119, 127, 129, 130, 134, 135, 137, 139, 159
Володимир Глібович, кн. 282
Володимир Святославич Великий, кн. 267
Вольтер 57
Ворд Д. 136

Г

Гаватович Якуб 129
Гайзенберг В. 99
Гайне Г. 67, 69, 70
Гайнрих Л. 137
Ганзак Е. 32
Гантлі Д. Дж. 142
Гауз Дж. 8, 105, 108
Гауптман Г. 66
Гачечиладзе Г. Р. 81, 82
Гейні Д. В. 137
Гейтим Б. 305
Гелверсон С. 166
Гелідей М. А. К. 105
Гемінгвей Е. 98

Гепел М. 140, 275–279, 281
Геракліт 178
Гербель М. В. 59
Гетьманець М. 114
Гичкок Д. 137
Гіляров О. М. 61
Глущенко Л. М. 147
Гнатюк Л. П. 358
Говз Р. 136
Гоголь М. В. 161, 301
Голінгзворт П. 140, 259
Головацький Я. Ф. 58, 112
Голубовська І. О. 100
Гомер 66, 143
Гонорський Р. Т. 57
Горацій 68, 96, 374
Гординський С. 114
Гординський Я. А. 75
Гордієнко Кость 366, 370
Горка Лаврентій 133, 142
Госх Сидроній де 55
Грабовський П. А. 60
Грабянка (Граб'янка) Григорій 120, 122, 129
Гребінка (Греб'юнкін) Є. П. 57
Гребінка Л. 114
Грибовський Андріян 135
Григорій, бароковий поет 123
Григорій о. 238
Григорій Великий (Двоєслов) св. 276, 280
Григорій Диякон 131
Григорій Синаїт 35
Григорій з Сянока, ренесансний поет 158
Григорій Філософ, письменник XI ст. 141
Григорович-Барський Василь 129, 132
Гриценко П. Ю. 10
Грінченко Б. Д. 61
Грунський М. 114

Грушевський М. С. 7, 114, 116, 117, 283
Гуйванюк Н. В. 154
Гулак-Артемівський П. П. 58, 68
Гулак-Артемівський С. С. 146
Гунгер Г. 30
Гунчак Т. 130
Гутгарц М. 114
Г'юсон Л. 96

Г

Галаган Григорій 132
Галадза П. о. 21
Галл Анонім 282
Галятовський Йоаникій 329
Ганунпарвар М. Р. 97
Гедель К. 99
Герні Б. Г. 136
Гете Й. В. 75, 97
Гізель Інокентій 128, 319, 324, 325
Гінзбург К. 278
Глаз А. 171
Грифіт Р. Т. Г. 152
Гудзій М. К. 7
Гут Е.-А. 273

Д

Давид, біблійний персонаж 251
Дал Е. 137
Даниїл, біблійний персонаж 251
Данило Заточеник (Заточник) 123, 129, 135, 139, 159
Данило Паломник, ігумен 135
Дедещіус К. 307
Дейк Т. ван 187
Демецька В. В. 26, 154

Державин В. М. 8, 70, 71, 78, 164, 180
Десницький А. С. 156
Джейкобсон Г. Е. 96
Джонсон Семюель 315
Джонстон Б. 137
Джусойти Н. Г. 92
Дзера О. В. 21, 162
Дзюбаревич Захар 122, 123
Дибець-Гаєр Й. 96, 103
Диксон Дж. С. 305, 306
Дима Г. М. 91
Дівович Семен 122, 129, 142
Дідицький Б. 113
Дложевський С. С. 73
Дмитришин В. 136, 139
Добрев І. 32
Добрило, давньоукраїнський книжник 31
Довгалецький Митрофан 129, 133
Довганчина Р. Г. 98
Довгович Василь 123
Довла Н. Г. 134
Доманицький В. М. 122
Домбровський М. Б. 26
Донець-Захаржевський Яків 55
Дорофєєва М. С. 26
Дорофієвич Гавриїл 52, 123
Драгоманов М. П. 366
Драйден Джон 56
Драч І. Ф. 130
Дубенко О. Ю. 101
Д'юб М. 26

Е

Ебоніт Симмах 32
Евагрій Понтійський 279
Евтимій, патріарх болгарський 34

Енох (Єнох) 251

Еткінд Ю. Г. 81

Є

Євсевій, давньоукраїнський книжник 31

Євшан (Федюшка) М. 62

Єнгоян А. 363

Єнох *див.* Енох

Єронім Стридонський (Герасим) св. 30, 41, 43, 56, 163

Єфрем, монах 140

Ж

Жабко-Потапович Л. С. 319

Желізна С. М. 86

Жиленко-молодша І. В. (Орися) 126, 131, 277

Житецький П. Г. 37, 65, 66

Жлуктенко Ю. О. 15, 84–86, 108, 164

Жуковський В. А. 60

З

Забіла Н. 114

Загул Д. Ю. 67, 69

Загрійчук А. 114

Зайцев П. І. 8, 74

Закидальський Т. Д. 138, 142

Зарубський Георгій 131

Здражко А. Є. 104

Земка Тарасій 46, 47, 51, 52, 122

Зеньковський С. О. 136, 139, 141, 275–279, 281

Зеров М. К. 14, 68, 69, 78, 79, 118, 121, 122, 132, 164

Зетсен К. К. 143, 146

Зизаній Лаврентій 376

Зіновіїв Климентій 122–124, 129, 132

Зіньківський К. 114
Зорівчак Р. П. 26, 82, 89
Зорка Самійло 138
Зуєвський О. Й. 8

I

Ібн Сіна Абу Алі (Авіценна) 52
Іван, бароковий поет 122, 123
Іван, києво-печерський ігумен 131
Іван св., апостол 348
Іван Дамаскин св. 31, 340
Іван Екзарх болгарський 31, 32, 56, 163
Іван Золотоуст св. 204, 250
Іван Капістран св. 253
Іваненко В. Г. 8, 93
Іваниця Г. М. 68
Іваницька М. Л. 97
Іванникова Л. 126
Іванченко Р. 120
Ігнатій з Любарова 132
Ігор Рюрикович Старий, кн. 242
Іларіон, митр. *див.* (Іван Огієнко)
Іларіон Київський, митр. 23, 123, 127, 129, 130, 132, 135, 139, 141, 159,
168–170, 175, 184, 187, 189, 190, 192, 298
Ілля, пророк, біблійний персонаж 298
Ільїн В. С. 77
Іоан св., києво-печерський монах 275, 277
Іоанн, ренесансний поет 123
Ісіченко Ігор, архиєп. 10, 242, 248

Й

Йоаникій, патріарх олександрійський 125
Йосип, бароковий поет 123
Йоффе Ю. 136

К

- Кавердейл Майлз 253
Кантор М. 140, 268, 271
Капніст Василь 135, 136
Карабан В. І. 90, 91
Карабінов І. О. 48
Карделя Г. 26
Карл Великий 346
Карпіловська Є. А. 130, 202, 208–211, 213, 215
Карський Ю. Ф. 160
Касіян, книжник XV ст. 275
Катерина II 359
Качуровський І. В. 8, 9, 125
Кашкін І. О. 81
Кашуба М. В. 118, 119
Квінтиліан 29
Квітка Ілля 132
Квітка-Основ'яненко Г. Ф. 57
Кедмон 7
Кейзер Д. 138
Кендзерський В. 113
Кипріан св. 299
Кирило Філософ св. 31–33, 43, 56, 163, 204
Кирилович Йосиф 46, 49, 50, 52
Кирик Новгородець 127, 129
Кирик Д. П. 129
Кирило Турівський (Туровський) 116, 123, 129, 135, 141, 160
Кисельов Р. 128
Кінан Е. 137
Кірконел В. 136, 138, 365, 368–370, 373
Кішка Самійло 124
Клайн Дж. Л. 138
Кларк Л. 136
Клименко Н. Ф. 26
Климовський Семен 123
Кобилянський В. О. 67

Коваленко О. 114
Ковалинський Михайло 55, 138
Ковалів П. К. 203, 341
Коваль Я. Г. 86
Ковганюк С. П. 81
Козачинський Михайло 122, 133
Козланюк Т. П. 91
Коломієць Л. В. 106
Кольцов О. В. 75
Комісаров В. Н. 92
Кониський Григорій 133
Консет Т. 134
Копинський Ісає 129
Копистенський Захарія 45, 46, 49, 50, 140
Коптілов В. В. 82–84, 102, 164, 377
Корецький Роман 123
Корзо М. А. 21
Корибут Михайло 284
Космеда Т. А. 337
Костевич Феодор 123
Костецький (Мерзляков) Ігор 8
Костомаров В. Г. 172
Коструба П. 114
Коструба Т. П. (Теодосій), св. 117, 130
Костянтин Великий св. 238, 239, 241
Костянтин Багрянородний 238, 239, 241, 242
Костянтин Філософ Костенецький 34, 35
Котляревський І. П. 7, 68
Кохановський Симон (Петро), ієромонах 55
Кочур Г. П. 14, 15, 79, 80, 164
Кравчук М. 114
Кранмер Томас 253
Крат П. 136
Кревза Лев 140
Крекотень В. І. 7, 121–124, 129, 130, 168, 189, 194, 283
Крекотень О. В. 121, 122
Крижанич Юрій 20

Криса Б. С. 26, 127
Крос С. Г. 136, 137, 139, 237, 239, 243, 250, 253
Ксенофонт 55
Куліш П. О. 58, 69, 115, 246, 280
Кумка Є. Й., протоієрей 125, 310, 313, 314, 316, 320, 322, 324, 326, 328, 330,
333, 342, 345–347, 350
Кундрат Ю. С. 8, 93
Купер-молодший Г. 136, 137
Купчинський О. А. 26

Л

Лабунька М. 127
Ладинський Павло 132
Лазорович Олекса 31
Лакоф Дж. 14, 26
Ласло-Куцюк М. А. 8, 94
Левицький Автор 123
Левицький Я. Ю. 169
Ленекер Р. В. 171, 172, 186, 202, 203, 212, 215, 379
Леонт (Лев VI Мудрий) 241
Лепкий Б. С. 75
Лермонтов М. Ю. 97
Левін Ю. Д. 13
Литвинов В. Д. 282
Лихачов Д. С. 101
Лівій Тит 55
Ліндгейм Р. 142
Ліпсій Юст 55
Логвиненко О. В. 129
Лодвіл Філіп 134, 309, 310, 313, 315, 317, 319, 321, 323, 324, 326, 328, 331,
333, 342, 343, 345, 350
Лодій Петро 56, 129
Лозовський П. 180
Лорка Ф. Г. 97
Лот, біблійний персонаж 251
Лотман Ю. М. 144, 255

Лука Жидята 131, 135
Лукаш М. О. 14
Лукомський Степан 132
Лунт Г. Г. 137, 142
Луців Л. Ю. 75
Луцький Ю. С. Н. 142
Любащенко В. І. 37
Ляміраль Ж.-Р. 108

М

Магнус Л. 136
Мазепа Іван 138, 365–367, 371
Майфет Г. Й. 16, 71, 72, 164
Макалестер Дж. 103
Макарик І. Р. 142
Макарій, патріарх антіохійський 125
Максимович Іван 125
Максимович М. О. 59, 60, 113
Маланюк Є. Ф. 74, 75, 164
Мамонич Леон 39
Манн Р. 136
Марія Магдалина св. 298
Марко св., киево-печерський монах 23, 275, 277
Маслов С. І. 7
Маслюк В. П. 121–123, 146
Матіїв-Мельник М. 114
Матхаузерова С. 32
Махновець Л. Є. 114, 119, 122, 129, 130, 237, 239, 243, 244, 246, 248–251, 283
Медвідь О. С. 86
Мейзон А. 305
Мельник В. П. 26
Мескуба Ш. 97
Методій св. 32, 33
Мещерський М. О. 34
Микита Затворник 116
Мирний Панас *див.* Панас Мирний

Миронов О. О. 84, 85
Мирошниченко В. В. 104
Мисаїл, біблійний персонаж 251
Митрофан, монах 140
Митура Олександр 123, 128
Мілтенів Я. 26
Мітура М. 97
Міцкевич А. 75
М. Н. 122, 123
Мобаракі М. 105
Мовчан Михайло 132
Могіла Петро св. 23, 47, 123–126, 134, 163, 308, 315, 319, 321–325, 328–332, 334, 335, 342, 345, 350, 351, 353, 376
Мойсей, біблійний персонаж 159, 251
Мойсієнко В. М. 26, 37
Момзен Т. 65, 73
Монас С. 136
Монахи-друкарі Києво-Печерської лаври 47
Морачевський П. С. 10
Морфіл В. Р. 135
Москаленко М. Н. 13, 149, 168, 169, 183
Мруз К. 187
Мунро Г. 136
Муньоз Р. 166
Мюллер Г. 63

Н

Набоков В. 136
Найдан М. 139
Наливайко Дем'ян 45, 46, 52, 122, 123, 128
Небесняк Є. о. 127
Негалевський Валентин 37, 39, 40, 42
Некрашевич Іван 123
Некряч Т. Є. 98
Нелюбин Л. Л. 147
Неруда Пабло 364

Нерунович Інокентій 122, 133
Нестор-літописець св. 124, 135, 139, 140
Нечуй-Левицький І. С. 246, 280
Никифор, київський митрополит 131
Нікітіна С. Є. 187, 188, 379
Ніковський А. В. 161
Німцевич Ю. У. 115
Німчук В. В. 10, 21, 51, 127
Новакшонов В. 140
Новикова М. О. 86, 87
Новицький О. М. 59
Ноде Я. А. 150–152
Норд Х. 8
Норман Лаврентій 309, 310, 315, 324

О

Обокіон-Баті Йосип 133
Оболенський Д. 136
Огієнко І. І. (Іларіон), митр. 10, 21, 114, 122, 139, 153, 156, 157, 165, 246,
250–252, 280, 319, 350, 360, 361
Огоновський О. М. 112, 113
Олег Святославович, кн. 137
Олена св. 238, 239, 241
Олсен С. Г. 104
Ольга, кн. (Ольга-Олена св., кн.) 23, 237–244, 251, 252
Онуфрій, бароковий поет 123
Оріховський Станіслав 158
Орлик Пилип 124, 142, 371
Орлова Н. Н. 217
Ор, літописний персонаж 115
Осипова М. П. 68
Осінчук Ю. В. 127
Оттон I Великий 244
Отці Церкви 154, 253, 306, 376

П

- Павкер Г. фон 136
Павленко Є. 114
Павличко Д. В. 10, 132
Павло, бароковий поет 123
Павло св., апостол 321
Павло Русин з Коросна 158
Падальський Олександр 123
Пазин Гедеон 132
Паїсій, єрусалимський патріарх 125
Палій Семен 366
Панас Мирний 113
Панькевич І. А. 283
Партеній, константинопольський патріарх 125
Партицький О. 113
Паскаль П. 139
Пасс В. 124
Пастелій Іван 123
Пастелій Петро 123
Пашковський Василь 123
Пашковський Іван 123
Пепа В. 5
Пелех П. М. 118, 129
Перетц В. М. 7
Пермінова А. В. 106
Перфецький Ю. 137
Петро I 54, 134, 365, 369, 372, 373
Петро Презвітер 122
Петрова І. 136
Петрункевич В. 136
Петрункевич О. 136
Петрушевич А. 113
Пилип'юк Н. 112
Підгорецький Петро 55
Підмогильний В. П. 85
Піккіо Р. 253

Пірс Ч. 307
Пірсон К. 91
Платон 178
Плащевська О. 98
Плиска Максим 122
Плотнікова Н. В. 337
Плутарх 55, 56
Погребенник Я. Д. 87
Политика (Полетика) Григорій 55, 142
Полікарп 124
Попель Н. 114
Попівчак Р. П. о. 309, 310, 313, 315, 317, 319, 321, 323, 324, 326, 328, 331, 333,
342, 343, 345, 350
Поплавська Н. М. 291
Попович Н. М. 21, 154
Попович-Гученський Петро 123
Потебня О. О. 58, 64, 71, 178
Потій Іпатій 128
Почаський Софроній 123, 124, 128, 129
Почепцов Г. Г. 293
Пріцак О. 137
Продик 55
Прокопович Єлисій (Єлизар; Теофан), єп. 54, 122, 129, 133–135, 142
Пугало Л. 140
Пулюй І. П. 246, 280
Пуряєва Н. В. 21
Пуфендорф Самуїл 54
Пушик С. 114

Р

Радивиловський Антоній 129
Радишевський Р. П. 121, 124, 130, 283, 286, 301
Райс К. 8
Рафел Б. 136
Ребрій О. В. 105
Рж... Тимофій 123

Рибаков Б. О. 183
Рильський М. Т. 14, 77–79, 97, 114, 117, 146, 148, 164
Римша Андрій 122
Річ Віра 138, 365, 369, 370
Ровлінг Дж. 145
Родрігез-Родрігез Б. М. 96
Руданський С. 66, 113
Рудик Д. П. 69, 70
Рудницький М. І. 75

С

Сааведро Фахардо Дієго де 54
Савченко Ю. А. 70
Сазонова Л. І. 44
Сакович Касіян 117, 122, 123, 128–130
Салевич П. 114
Салига Т. 125
Сарбевський М. К. 288
Саул, біблійний персонаж 251
Сварник Г. 119
Світсер Е. 167
Свідзінський В. 114
Святослав Ігорович, кн. 115, 238, 239, 241, 251
Святослав Ярославич, кн. 204
Святополк Володимирович (Окаянний), кн. 266
Святополк-Мирський Д. 136
Седовський Яків 123
Семенченко Петро 122
Сераковський Йосиф 115
Серапіон Володимирський (Печерський) 131, 135, 139
Серль Дж. Р. 166
Сидоренко С. І. 144
Силецький В. І. 280
Симеон I Великий 203, 204
Симеон Полоцький 20
Сириг Мелетій 308, 310, 318, 322, 332

- Сироїд Д. І. 126, 127
Сірко Іван 124
Скарга Петро 50
Склярєнко В. 114
Сковорода Г. С. 23, 55, 56, 117–119, 122, 123, 129, 138, 142, 353, 355,
356–360, 362
Скорина Франциск 37, 38, 41–43
Скот Дунс 376
Скульський А. 123
Сліпушко О. 131
Словацький Ю. 98
Словицький Олексій 123
Слюсар А. 337
Смирнова К. А. 37
Смолятич Клим 129, 141
Смотрицький Мелетій, архієп. 23, 46, 51, 123, 141, 160, 161, 282, 285, 288,
292, 297, 300, 301, 303, 384
Соболь В. 132
Содомора А. О. 10, 14, 96, 122, 162, 180
Сократ 55
Соломон, біблійний персонаж 249, 252, 266
Сосюр Ф. де 65
Срезневський І. І. 33, 182, 209–213, 228, 234, 245, 246
Стадник В. 114
Старицький М. П. 61
Старинкевич Є. І. 76
Стасевич С. о. 26
Стасюк Б. В. 180
Стенлі А. П. 134
Стец Дж. Е. 223, 224
Стешенко І. 114
Столярова А. А. 147
Стріха М. В. 13
Струмінський Б. 140
Сугітгараджа Р. С. 354
Сулим В. Т. 26
Сулима В. І. 10

Сулима М. М. 7, 122, 128–130

Сухарєва С. В. 300

Т

Табаківська Є. 104, 166

Тайтюнник Е. Р. 141

Талмі Л. 202

Тарасова О. Д. 218

Тарновецька Л. О. 130, 202, 208–211, 213, 215

Твердохліб С. А. 62, 64

Тен Борис *див.* Борис Тен

Теодосій Печерський 131

Теофіл Плачивий св., києво-печерський монах 275, 277–279

Теофілакт Охридський св. 38, 163

Тернер Дж. Г. 224

Тимочко М. 100, 101

Тимченко Є. К. 48

Тиндейл Вільям 253

Титов Ф. І. 44

Тиховський Ю. 113

Тичина П. Г. 70

Ткач М. 114

Толочко П. П. 238, 250

Тома Аквінський св. 280, 318, 323–325, 376

Тома Н. М. 342

Топоров В. М. 178

Транквіліон-Ставровецький Кирило 122, 123, 127, 129, 141, 246, 376

Тризна Йосиф 47

Трост К. 32

Трофименко Т. 127

Трофимук М. С. 158

Трохимович І. 124

Туз М. 123

Тулмін С. Е. 95

Туптало Д. С. св. (Дмитро, Димитрій Ростовський) 122, 124, 126, 129, 132,
133, 142, 277

Турконяк Р. П., архімандрит 246
Туровер Г. Я. 92
Турчиновський Ілля 129
Тяпинський Василь 37, 39, 40, 42, 43

Ф

Фаріон І. Д. 110, 171
Фалькович Г. А. 82
Федер В. Р. 141, 202, 208, 210, 211, 213, 214, 216, 217
Федорак Н. Л. 118, 119, 256
Федоров А. В. 81, 82
Федькович Ю. 114
Феліксяк Е. 341
Фенел Дж. 169
Феофіл *див.* Бліщ В.
Филипович Атанасій 132
Фізерстовн Дж. 140
Філарет, патріарх київський 280
Філіпс Дж. 134
Філмор Ч. 202
Фінкель О. М. 72–74, 77–79, 83, 86, 164
Фіоль Швайпольт 37
Франклін С. 141, 168, 189, 196
Франко І. Я. 7, 63–66, 69, 72, 80, 83, 91, 97, 114–116, 148, 164, 210, 216, 217,
236, 255, 257
Фрейданк Д. 260
Фрик Д. А. 141, 283, 286, 301
Фрідберг М. 13

Х

Ханенко Микола 132
Харлампович К. В. 54
Хмельницький Богдан 44, 138, 373
Хобзей Н. В. 26

Ходкевич Григорій 39, 40, 42, 43
Хоменко І. С. 214, 246, 251, 252, 280, 319, 350
Хоткевич Г. М. 117, 148
Храбр чорноризець 32
Хребтович Ю. 115

Ц

Цвілінг М. Я. 92
Цезар Гай Юлій 346
Цец Іван 30
Циткіна Ф. А. 333
Цицерон 29, 55, 56

Ч

Чередниченко О. І. 13, 92, 108
Чернишова Т. М. 162
Чернявський М. 114
Честерман Е. 104
Чехович Мартин 42
Чешихин В. С. 60
Чопик Д. 138
Чосер Джефрі 7
Чуба Г. В. 21
Чубинський П. П. 160

Ш

Шама І. М. 97
Шамрай А. П. 77
Шашкевич М. С. 10
Шевельов Ю. В. 358, 359
Шевченко І. 137
Шевченко Т. Г. 23, 60, 64, 65, 71, 72, 74, 75, 91, 97, 161, 162, 358, 363–373
Шевчук В. А. 114

Шевчук В. О. 118, 120–126, 129, 130, 132, 133, 146, 148, 258, 309, 310, 313,
314, 316, 320, 322, 326, 328, 330, 333, 342, 345, 346, 350

Шевчук (Андрущенко) М. В. 124, 129, 132

Шейковський К. 113

Шербовіц-Вецор О. П. 137, 237, 239, 243, 250

Шкробинець Ю. В. 121, 122

Шмігер С. В. 26

Шмігер Т. В. 7–9, 11–16

Шольц К. 72

Шпойнаровський С. І. 64

Шпорлюк-Бридлі М. А. 141

Штайнер Дж. 29, 101, 167

Шугай О. В. 121, 122, 123, 124, 129

Шумлянський Йосип 122

Щ

Щурат В. Г. 75, 114, 162

Я

Яволенко П. 123, 129

Яворський С. І. (Стефан), митр. 121, 132, 134, 142

Якимович-Чапран Д. Б. 31, 39

Яків І 245, 247, 250, 251, 253, 272, 361

Яків Інок 123, 129

Яків Мних 131, 140

Якобсон Р. О. 10, 70, 143,

Якубський Б. Ф. 67

Яременко В. В. 119, 124, 131, 202, 208–211, 213–217, 237, 239, 243–246, 248–250

Ярмусь С., протоієрей 127

Ястремська Т. О. 26

Яценко Б. І. 114, 121, 137

ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Автор 110
Авторитет 110
Агнець, богословське поняття 350–352
Адекватність 76, 79, 81, 85, 86, 108, 191, 375, 378
Алегорія 348–352
Алітерація 269, 285 *також див.* Повтор
Алюзія 251
Ампліфікація риторична 287, 288
Аналіз аналогії 93
Аналіз апроксимативний 106
Аналіз біблійних цитат 248–254, 380
Аналіз відповідностей 23, 273–281, 380
Аналіз гносеологічний 93
Аналіз дескриптивно-функційний 97, 98 *також див.* Аналіз інтерпретаційно-культурологічний
Аналіз дискурсний 82, 106 *також див.* Аналіз концептно-дискурсний
Аналіз дистрибутивний 82, 90, 91
Аналіз експресивних зсувів 106
Аналіз етимологічний 23, 178–186, 379
Аналіз етнографічний 23, 363, 364, 366–374, 381
Аналіз інтерпретаційно-культурологічний 87, 88, 91, 93, 97, 98
Аналіз історико-бібліографічний 93
Аналіз історико-культурний 93 *також див.* Аналіз інтерпретаційно-культурологічний
Аналіз категорійний 23, 170–178, 379
Аналіз кількісний 65, 72, 91, 93, 95, 106
Аналіз когнітивно-семантичний 23, 202–216, 379
Аналіз компонентний 82, 89–91, 106, 170, 177
Аналіз конкретно-соціологічний 93
Аналіз контекстний 59, 60, 82, 88, 89
Аналіз контрастивний 84
Аналіз концептний 227–230 *також див.* Аналіз категорійний, Аналіз концептно-дискурсний

- Аналіз концептно-дискурсивний 23, 186–191, 379
Аналіз лінгвостилістичний 64, 69, 83, 87, 88, 91, 98, 106
Аналіз матричний 23, 336–353, 381
Аналіз наративний 23, 237
Аналіз опозицій 89, 91, 177
Аналіз перекладознавчий:
– вагомість (потенціал) 7, 72, 97, 98, 378, 382
– визначення 21, 83, 102, 103, 385
– множинність методів 19–22, 92, 101, 111
Аналіз постколоніальний 23, 353–363, 381
Аналіз прагматичний 82
Аналіз прецедентних знаків 23, 242–246, 380
Аналіз прототипний 23, 221–223, 379
Аналіз психолінгвістичний 106
Аналіз риторичний 23, 301, 302, 380
Аналіз семантично-синтаксичний (синтаксемний) 90, 91
Аналіз соціокультурний 23, 223–227, 379
Аналіз соціолінгвістичний 23, 300, 380, 381
Аналіз стереоскопічний 106
Аналіз структурний 23, 71, 72, 91, 106
Аналіз творчо-генетичний 93
Аналіз трансформаційний 90, 91, 106
Аналіз статистичний *див.* Аналіз кількісний
Аналіз фрактальний 106
Аналіз функціонально-типологічний 106
Аналіз ціннісний 23, 334–338, 381
Аналітик 107
Анафора 260, 261 *також див.* Повтор
Анонімація 262, 263 *також див.* Повтор
Антиклімакс *див.* Градація
Антитеза 296, 297 *також див.* Протиставлення
Аргументація 283, 293, 380
Архаїзація 271, 272
Асоціація 344, 345

Б

Бінарність (бінарна опозиція) 238–242, 247, 294, 380
Благодать, богословське поняття 170, 174–176, 180–185, 189, 190, 192–201,
314
Бог, назви Божественної сутності 341–344
Боголюдськість 339–352

В

Вірність 65–67, 76, 78, 79, 81, 85, 87, 378
Віршування тонічне 257–259
Вплив південнослов'янський:
– перший 31, 32
– другий 34, 35

Г

Гібридність 358
Гомеарктон (гомойарктон) 265 *також див.* Повтор
Гомеоптотон 264 *також див.* Повтор
Гомеотелевтон 264, 265 *також див.* Повтор
Градація 266 *також див.* Повтор
Гріх, богословське поняття 279, 280
Громада уявна 354

Д

Детериторіалізація 355
Дефрагментація 359, 360
Дискурс 69, 106, 108, 154, 174, 186, 191, 300, 308, 337, 338, 353, 359, 360
Дія контекстна 273
Домінанта естетична 55, 64, 77, 86
Досвідність 306, 376

Е

Еквівалентність 32, 74–77, 84–86, 105, 108, 144, 155, 177, 178, 191, 274, 304, 338, 374, 375, 378
Емоції, терміни на позначення емоцій 216–232
Епаналепса 260 *також див.* Повтор
Епіфора 261 *також див.* Повтор
Естетичність 236, 242, 246, 294
Етнічність 236, 357
Етнохронотоп 351, 352
Ефект, ефективність 235, 273

Є

Єдність значення 166

З

Змішування концептне 372, 373

І

Ідентичність 57, 300, 305
Імплікація 273, 274, 372
Інакшість 356
Інтерпретатор 107
Інтертекстуальність 306
Інформативність 236, 290
Іронія 288, 289
Історія перекладу:
– давньої української літератури англійською мовою 133–142, 165
– давньої української літератури українською мовою 111–133, 165
– дисципліна 94
Інтенціональність *див.* Наміреність

К

Картина світу 173, 337
Категорія (у когнітивній лінгвістиці) 171, 172
Клімакс *див.* Градація
Кондакарна поетика 256
Конструктивізм 22, 101
Концепт 172, 173, 178, 188
Концептуалізація 108, 168, 171, 172, 177, 191, 203, 212, 214, 234
Критерії оцінки *див.* Якість перекладу
Критик 107, 111
Критика перекладу 7, 8, 53, 65, 80, 82–84, 93–95, 99

Л

Література українська давня 20, 21, 111–113, 133, 156, 161–163, 382–384
Логос, богословське поняття 348–350

М

Матриця *див.* Аналіз матричний
Метод деконструкції 106
Метод емпіричний 110
Метод ітерації 106
Методи кількісні *див.* Аналіз кількісний
Миропомазання 320–322 *також див.* Таїнство
Мова англійська:
– давньоанглійська 184
– середньоанглійська 185, 253
– новоанглійська 56, 145, 175, 176, 185, 196–201, 206–214, 217–220,
225–227, 232, 239–241, 251, 253, 276–278, 291, 301, 315, 318–320, 327,
344–349, 355
Мова грецька 42, 50, 147, 156, 157, 174, 181, 205, 301, 314, 318–321, 324, 327,
348, 349
Мова давньоєврейська (гебрейська) 42, 156, 157
Мова латинська 42, 50, 56, 158, 185, 291, 301, 314, 318–320, 324, 327

Мова польська 42, 158, 300, 301, 308, 314, 323

Мова українська:

– давньоукраїнська 27, 33, 34, 175, 192, 193, 206, 217–220, 225–227, 239–241, 244–246, 248, 251, 253, 341, 342, 347, 348

– середньоукраїнська 27, 35–41, 43, 45–49, 53, 158, 300, 308, 314, 317, 331, 342, 343, 345–348, 355

– новоукраїнська 27, 61, 62, 158, 182, 183, 194, 195, 206, 208–215, 217–219, 225–227, 231, 239–241, 251, 276, 291, 301, 314, 315, 317–320, 327, 343–349, 355

Мова церкви *див.* Сакральна мова

Мова церковнослов'янська:

– староцерковнослов'янська 10, 35, 43, 44, 49, 50, 59, 133, 153, 157, 182, 183

– церковнослов'янська київської (української) редакції 28, 40, 45, 51, 113, 126, 128, 133, 158, 163, 164

Мовокультура 108

Моделювання 227, 229, 230, 311, 336

Модернізація 122, 123, 145–147

Мотив 69, 238

Н

Наміреність (інтенціональність) 167, 289, 304

Напруга, риторична фігура 291, 292

Непорозуміння 372

О

Об'єктивність статистична 109

Образ 68, 69, 76, 86, 186

П

Пам'ять колективна 366, 367, 376

Панхронія 180

Паралелізм 267, 268 *також див.* Повтор

- Парономазія 269, 270, 286 *також див.* Повтор
- Переклад біблійний 10, 21, 59, 127, 150, 157, 361, 362 *також див.* Переклад релігійний
- Переклад богословський (теологічний, катехитичний) 21, 124, 125, 151 *також див.* Переклад релігійний
- Переклад внутрішньомовний 143–149
- Переклад зворотний 79, 218, 220, 221, 381
- Переклад зі споріднених мов 42–43
- Переклад літургійний 21, 50, 126, 127, 150, 157 *також див.* Переклад релігійний
- Переклад назв творів 159–161
- Переклад релігійний 149–155 *також див.* Переклад біблійний, Переклад богословський, Переклад літургійний
- Перекладність, неперекладність 19, 82, 374, 375
- Переконування 283, 288, 302
- Плач, літературний жанр 282
- Плеоназм 266, 267 *також див.* Повтор
- Побажання 290, 291
- Повтор 259–271, 283, 285–288
- Подвоєння 267 *також див.* Повтор
- Покаяння 328–330 *також див.* Таїнство
- Поліптот 263 *також див.* Повтор
- Полісиндетон 270, 271 *також див.* Повтор
- Помазаник, богословське поняття 345–347
- Портретування лексикографічне 334
- Постколоніальна теорія перекладу *див.* Аналіз постколоніальний
- Постпозитивізм 22, 75, 99, 100
- Причастя 322–326 *також див.* Таїнство
- Проза ритмізована 256, 257
- Прозиметр 284
- Просодія семантична 297
- Протиставлення 283, 292–300, 302
- Прочитання ретельне 71, 72, 247
- Псевдопереклад 282

Р

Реконструкція історична 22, 60, 110, 274
Ретериторіалізація 355
Римування 285, 286 *також див.* Повтор
Рівнозначність 85, 375

С

Сакральна мова (мова церкви) 10, 153, 154, 156, 157
Священність (сакральність) 306
Священство 326–328 *також див.* Таїнство
Семантика когнітивна *див.* Аналіз когнітивно-семантичний
Середовище когнітивне 273
Символ 367–370
Ситуативність 290
Скопос 188
Слово, літературний жанр 158
Соборування 333, 334 *також див.* Таїнство
Спаситель, богословське поняття 345, 347, 348
Спілкування позатекстове 109
Спільнота інтерпретаційна 109
Сприйнятність 289
Стереотип мовний народний 187, 188
Стиль 62, 64, 67–69, 73, 76, 98
Стимул 274, 276–281
Суб'єктивність 166
Сумісність культурна 370–372
Сценарій прототипний 221–223

Т

Таїнство, терміни на позначення таїнств 313–334
Твір 34, 48, 107
Текст 48, 107 *також див.* Спілкування позатекстове
Теолінгвістика 9

Теорія релевантності *див.* Аналіз відповідностей
Термін 312
Терміносистема перекладознавча 32–41, 45–49, 56
Тотожність 85, 375
Точність 67, 68, 70, 76–78, 81, 85, 87, 378
Травестія 68, 69

У

Умовність 75
Усність 359, 360

Ф

Функція, функційність 188, 235

Х

Характеристика, риторична фігура 289, 290
Хрещення 316–320 *також див.* Таїнство

Ц

Цикл 261, 262 *також див.* Повтор
Цілісність структури свідомого досвіду 167, 170
Цінність 48, 204, 305, 309, 315, 334–338, 353, 376

Ч

Чернецтво, церковне поняття 204–208

Ш

Шлюб 330–333 *також див.* Таїнство

Я

Якість перекладу (критерії оцінки) 32, 52, 55, 58, 60, 61, 65–67, 69, 70, 73, 74, 77, 79, 80, 84, 85, 92, 94–96, 104, 105, 172, 173, 181, 183, 185, 203, 207–209, 211, 212, 214, 224, 228, 230, 234, 254, 274, 354, 356, 374, 378, 382 *також див.* Травестія

Ясність 67

Ф

Figura etymologica 264 *також див.* Повтор

TRANSLATION QUALITY ASSESSMENT, ITS THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS: EARLY UKRAINIAN LITERATURE AS TRANSLATED INTO CONTEMPORARY UKRAINIAN AND ENGLISH

Summary

Translation quality assessment has evolved from the primary observations of asking what a good translation is, to the present expanded range of philological methods that include evaluating its quality in publishing enterprises, in teaching interpreters and translators, in legal practice etc. As translation studies have been recognized as an independent discipline with a rather extensive structure for a long time, it is the right time to establish which section of the translation studies translation quality assessment belongs to, what its objectives, principles, links with other divisions of translation research are as well as which of its methods can be used in practice for what purpose.

The book consists of the Introduction, four Chapters, General Conclusions and a List of References. **Chapter 1** attempts to provide an insightful outline of the history and current state of translation theory, criticism and analysis by tracing the formation of ideas about translation and its analysis in Ukraine; considering the state of translation criticism in the early 21st century; analyzing the major existing views on the contrasting procedures of the original and the translation; and developing the definition of the term *translation quality assessment*.

The history of translation theory starts in Antiquity, and the ideas voiced by Horace, Cicero, Quintilian and St Jerome reverberated during the centuries of further development in the whole of Europe. Manuscript culture during the **medieval period** experienced physical limitations in the dissemination and exchange of ideas. For that reason, the lack of theoretical judgments on translation among scribes in the Kyivan State (Rus') can be justified by the fact that manuscripts evaluating the quality of existing translations may not have survived since the earliest period. The more known judgments are those by Balkan – mainly Bulgarian – writers (St. Cyril the Philosopher and St. John the Exarch in the 10th century as well as Constantine of Kostenets at the turn of the 15th century) which were transferred into Ukrainian culture along with religious literature as the result of two South Slavonic influences. Evidently, it is impossible to unmistakably specify the criteria

for semantic analysis on the basis of very short texts and vague expressions, but the fact is that there was already a term for designing the notion of *equivalence*. This fact also indicates the existence of a clear-cut understanding that translation is a reproduction of the semantic content of a foreign-language lexeme, taking into account its symbolically-marked interpretation in the source culture. The Old Ukrainian lexical network of translation activities is very rich, both from the etymological viewpoint, and from the semantic one (nine lexemes designate translation activities). This network testifies to the then active political and social life of the Kyivan State. Meanwhile, the lexicographic sources record too few Early Middle Ukrainian contexts associated with translation (only two lexemes, which derive from different stems), but the lexemes naming the subject of translation and the very action enable us to think that the Old Ukrainian term system of translation continued functioning in the 14th and 15th centuries.

The **16th century** marks a transition from manuscript to book-printing culture that had an impact on the creation and dissemination of translation views. Using such sources as the prefaces by Frantsisk Skoryna, Mykhailo Vasiliyevych (in the Peresopnytsia Gospel), Hryhoriy Khodkevych, Vasyl Tiapynskyi, Valentyn Nehalevskyi, Leon Mamonych, as well as the prefaces to the Krekhiv Apostolos and the Ostroh Bible, one can reconstruct the then term-system which describes the perception of translation and the notions of its components and strategies. Translation theory in 16th-century Ukraine can be considered self-sufficient, as it possessed an appropriate number of terms, and it was guided by two goals: the accurate reproduction of a text and the satisfaction of the reader's needs. In the general European sociolinguistic context, when the writers preferred the national vernacular, we observe the desire to secure a high social status for the Ukrainian language.

The reconstructed Ukrainian **17th-century translation theory and criticism** reveal richness in the theoretical consideration of translation, its process and strategies. Ukrainian authors voiced their ideas about the necessity, demands and strategies of translations in the prefaces, dedications, and afterwords of published books, mainly in the translations of religious texts (homiliaria, gospels, prayer-books), but also in some grammars and dictionaries. The theoretical system of perceiving and assessing translation is reconstructed on the basis of synonymic terms. The reconstruction makes it possible to state that 17th-century Ukrainian authors had a richly elaborated system of writing about and judging translations. However, their principles were not summarized in a separate philological treatise. Text was interpreted as a holistic phenomenon, whose target-language form was subject to change because of the practices of its usage (pronouncing and singing).

The main criteria for the successful rendering of the original were linguistic norms and contextual contents, though the translators also paid attention to the aesthetic features of texts.

The Enlightenment added the issues of the language system and the reader's perception to the debate over translation problems. The Word was no longer a Divine mystery, but it was materialized in specific features, which were critically penetrated by translators. The contribution of Ukrainian translators (Teofan Prokopovych, Havrylo Buzhynskiy, Symon (Petro) Kokhanovskiy, Hryhoriy Polytyka, Petro Pidhoretskyi) to the framing of the Russian Empire instead of their homeland stimulated the discussion of translation as a way to define tasks and specific features of searching for and fixing up Ukrainian national identity. Petro Lodyi's main translation principle was to use all the registers of his native language so as to express the contents of the original. On the basis of Hryhoriy Skovoroda's texts, it is not possible to precisely determine the features of his translation term system due to a lack of contexts, although he used five Latin terms designating translation. It's not entirely clear if one should understand them as the hypernym *verto/converto* and the hyponyms *transfero (translator)/exprimo* and *interpreto (interpres)*, or as a coherent paradigm of *transfero (translator)/exprimo–interpreto (interpres)–verto*, which can be subject to overlap the paradigm of John Dryden (1680): *metaphrase–paraphrase–imitation*'.

Romanticism enriched translation discussions with the subject of linguistic identity: the mentality of a nation is reflected in its language, and the reader lives – feels, perceives, understands – according to the linguistic norms, and by them only (Hryhoriy Kvitka-Osnovyanenko, Petro Hulak-Artemovskiy, Yakiv Holovatskiy, and later Oleksandr Potebnia and Panteleimon Kulish). Thus, untranslatability advanced to the forefront of translation theory. From the mid-19th century, translation criticism incorporated the practice of comparing texts and commenting on the results of this operation, which boosted the search for the means of interpretative justification. Back at this time Ukrainian scholars (Orest Novytskyi, Mykhailo Maksymovych, Pavlo Hrabovskiy) began applying the contextual and historical/etymological methods of semantic analysis. The translators (Mykhailo Starytskyi, Borys Hrinchenko) were managing to develop the lexical meanings of the Ukrainian language for its conceptual enrichment, and their views served as criteria for defining a successful correspondence in Ukrainian-language translations.

At the turn of the 20th century, the general search for a means for Ukrainian nation-building influenced Ivan Franko's conception of translation theory and criticism. The importance of translation for creating a cultural nation and establishing

a common literary language for all Ukrainian territories as well as the demand for reproducing original formal and semantic features in translation were the main principles of translation voiced by Ivan Franko. The way he assessed the quality of a translation was elaborated in his reviews and articles, and it was of interpretational and stylistic character. The structure of the poem demands identical rhythm, the main task of which is both to create an aesthetic effect (because rhyme and rhythm border on music) and to present a semantic (psychic) loading – *vrazhennia* (impression). Another group of foci refer to convergent and divergent feature of languages in contact, esp. when even cognate languages (e.g. Ukrainian and Polish) possess fundamental differences. For example, the system of Polish stable accent (the second syllabus from the end, rarely the third one) distorts the poet's idea of Alexandrian verse, and the translation produces a more tender effect.

Ivan Franko's path to theoretical generalizations began within critical genres, namely forewords and reviews. In fact, it is a truism that, perhaps, covers all traditions of Translation Studies: theory follows criticism, which is the source of empirical knowledge. His activities accurately represent common tendencies of that epoch: the orientation toward a translation repertoire and the faithfulness of translations to their originals. The first reaction to the 1905 lifting of the prohibition of Ukrainian-language publications in the Russian Empire was a considerable increase in popular science and translated literature. Much was done by Ukrainian journalism, and new pedagogical and academic periodicals appeared soon. These factors stimulated the search for Translation Studies criteria. Therefore, the literary animation caused critics to begin settling theoretical generalizations concerning the translation demands and principles of translation analysis.

Significant social, political and academic circumstances undoubtedly influenced the progress of Translation Studies when it was shaped as an independent discipline in the 1920s. The 'Renaissance' of Ukrainian literature in the 1920s raised the following question: what from the previous epoch may suit contemporary demands? This question stimulated the development of translation history that deepened the understanding of the essence of the 'national literature' and expanded the limits of this notion (works by Mykola Zerov). It is evident that in this way history positively influenced the development of translation quality assessment. Its various methods are contained in Hryhoriy Maifet's publications. Gradually, the system of Translation Studies terms was becoming established (including faithfulness, adequacy, literalism, translatability).

Great progress in translation theory is evident in the translation essence discussion involving the leading translation theorists like Volodymyr Derzhavyn,

Oleksandr Finkel and Hryhoriy Maifet. It concerned whether a translation should be an analogy of the original or its stylization. Hryhoriy Maifet's centre of attention in translation leans on the idea of architectonics. In a way, his articles are very good samples of the 'close reading' technique: the analysis goes not vertically, on different grammatical levels as we could expect from a linguist, but horizontally, lineally, one passage after another while interpreting each fragment. Mykola Zerov's conception proved invaluable not only in providing a framework for developing translation history as an academic discipline, but also in guiding the practice of verse translation and the description of the translator's personality. Mykola Zerov shaped translation history as a distinct discipline, while Oleksandr Finkel advanced the linguostylistic theory of translation. A very important event for Ukrainian Translation Studies was the publishing of Oleksandr Finkel's book *Teoriya i praktyka perekladu* (Theory and Practice of Translation, Kharkiv, 1929), which became the first systematic monograph in translation theory to come from the territory of the Soviet Union and which was written in Ukrainian. He emphasized the stylistic aspect of translation assessment. The key positions in this domain are his views that 1) multiple translations can be of equal value, and 2) exactness is a historical value: what was exact at one epoch may not be such at another. The main criterion of assessing the quality of a translation is its stylistic adequacy. Oleksandr Finkel's voices an idea of translation multiplicity which later received its development within the parameters of time, place and a translator's personality. This situation causes bipartite relations: original-translation relations within a complex of bilingual and bicultural issues and translation-translation relations which reveal the influence of a national literary process as well as that of an individual personality.

Among the most important achievements by West Ukrainian scholars – Yevhen Malaniuk, Luka Lutsiv, Bohdan Lepkyi, Mykhailo Rudnytskyi – who physically stayed in Ukrainian territories when they were under the occupation of other countries (Poland, Czechoslovakia, Romania) during this period were studies of translation history, Bible translation, verse translation and ideology in translation that also contributed to translation criticism. A great contribution was made by the East Ukrainian émigré scholars Ivan Ohiyenko, Vasyl Koroliv-Staryi, Pavlo Zaytsev, Osvald Burghardt. These research papers constitute a rightful part of all-Ukrainian scholarship.

The late 1940s saw a revival of translation reviews, showing an interest in many current issues of translation criticism and history. Since the 1950s, the range of topics had grown wider, and research into translation history was stimulated by Hryhoriy Kochur's translation and research activities as well as by literary maga-

zines, esp. *Vsesvit*. Translation research was facilitated most by the development of linguostylistics and semasiology; since the 1960s, inspiration has come from contrastive linguistics. This period witnessed theoretical investigations into translation within a linguistic framework, carried out by Yelyzaveta Starynkevych and partially Maksym Rylskyi, Oleksiy Kundzich's and Stepan Kovhaniuk's theory of poetic language in prose translation strove from the outset for semantic exactitude and displayed a resistance to the Russification policy of the Soviet government. Simultaneously, Maksym Rylskyi's views of the 1950s may be regarded as the logical continuation of Mykola Zerov's conception of the 1920s.

The presence of two, partially contradictory, approaches in translation studies about whether to define translation as an art or as a science became the reason for the fact that since the 1970s researchers began considering translation as a wide-range philological discipline, without differentiating language- and literature-oriented nuances. In many of his articles, Viktor Koptilov elaborated an integral knowledge system of translation studies and scrutinized fundamental theoretical problems (basic terms and concepts of translation studies, translation multiplicity, interpretation, methods of translation quality assessment). It was him who introduced the term *perekladoznavchyi analiz* (literally: translation studies analysis) into Ukrainian scholarship. In his views, the perception of a translation as well as any literary work is indeed subjective, but each translation has an objective genesis and function, so a translator has to evaluate a translation as an outcome of *two epochs, two milieus* and *two stylistic systems*. Later Viktor Koptilov selected the following main principles for translation evaluation: 1) accurate attention to artistic (subjective) and scholarly (objective) aspects of a translation; 2) the obligatory contrasting of a translation to the original; c) the real subject of artistic translation is the imagery structure of the original (the author's images are intertwined according to his/her intention that creates the uniqueness of a literary work). Translation criticism is based on establishing correspondences (*vidpovidnosti*) between the original and a translation on five lingual levels – phonetic, rhythmical, lexical, morphological and syntactic.

In the last two decades of the 20th century, the linguistic theory of translation developed alongside general linguistics, contrastive linguistics, sociolinguistics, text linguistics and other areas of linguistic research. The broad concept of macrolinguistics allowed for the extensive use of linguistic methods to describe the formal, semantic and cognitive aspects of translation. Most translation problems have received a new aspect of evaluation by applying oppositional, componential, distributional, transformational and statistical analyses. This was when it became

evident that translation assessment was no longer an independent analytical tool but had gained the features of a methodology within the frame of which it was possible to develop analyses and analytical tools of a smaller scale.

Translation criticism stood at the origins of translation theory, but the development of the latter has obscured this crucial segment of theoretical and analytical translation studies and cast it out of researchers' main attention. Naturally, it is caused by its seemingly practical nature as theoretical principles and postulates are not always described with full clarity. This state of art can be reasoned by the co-existing balance of all translation areas: translation theory offers main criteria and concepts for translational analysis, and translation history supplies the vast majority of materials for analytical studies and applies their results. Thus, the question arises: what are the subject, the method and the target audience of translation criticism? Can a *theory of translation criticism* exist? It is difficult to draw the line between epistemic aspects of translation theory and criticism, but it is possible to define a set of questions which are – ideally – more convenient to study within the frame of translation criticism as a separate field of knowledge: models of translation quality assessment, translation reviews as a genre, and editorial work. In this way, it is possible to avoid the vagueness of the subject: theory shapes notions, principles, and doctrines for criticism to build analytical patterns for studying a text. A compromise between translation criticism and translation history may be found in the division of temporal aspects: history covers diachronic dynamics, whereas criticism investigates a synchronic section. This division is entirely based on the practical aspects of printing. Meanwhile, it is not correct to suppose that translation criticism should only appear in literary magazines and academic journals, but it is also valuable for the book publishing industry, language teaching and legal practice.

A number of similar features, which are present in recent publications, can be credited to the current practices of critically considering translations: 1) interpretation is the main method of analytical consideration; 2) each study covers the limited number of works (and authors) for analysis; 3) the narration of the analysis follows the narration of the plot; 4) the study focuses on language and culture; 5) the analyst does not construct broad historical schemes that would present literary processes and translation practices. Thus, today's translation criticism is grounded on the following principles: 1) it focuses on texts (but not on notions and phenomena); 2) the analysis is the very aim of the operations conducted; 3) theoretical findings are not the aim of a study, but they may be revealed, too; 4) it does not qualify a translator/interpreter. On summarizing these ideas, we can state that one of the immediate tasks for the development of translation criticism is to expand the

semantic analysis of testing models. They can be borrowed from various linguistic, literary, cultural theories and verified in the context of translation studies.

The **epistemic background** of contemporary translation studies lies in the domains of postpositivism and constructivism. Albert Einstein's relativity theory, Werner Heisenberg's uncertainty principle and Kurt Gödel's incompleteness theorem altered our knowledge significantly. The conditions for the perception of these ideas have been forged in the decades of translation researches in the multidirectional study of *original-to-translation* relations. An overview of the fundamentals of analysis underlines the importance of the availability of multiple translations, but it also suggests multiple approaches to analyzing translations: different analyses will not only lead to different results covering various quality indexes (which is negative from the viewpoint of the objectivity of criticism), but they can also indicate the significance of a certain translation under certain circumstances, from a certain point of view and for a certain audience. The principles of framework for translation criticism can be formulated as follows:

1. The analysis of an object is possible only after determining the reference system, which can only be local, valid only for a limited region of space and time. Thus, we analyze the conditions, objectives and functions of a text through the prism of particular tasks and conditions, and we exclude the absolute completeness of examination.
2. It is fundamentally impossible to simultaneously measure the characteristics and function of an object. Translation features change their functionality during the historical development of a language and a culture.
3. In every consistent formal system like the system of a literary text, there is an unresolved formal statement that should not discredit the whole analysis.

Critics of postpositivism identified its weak points: subjectivism, relativism and lack of standards, but that is not so unacceptable for new translation criticism any longer. The study of ontological subjectivity through the lens of ontological objectivism had been researched by philosophers of language back in the 1960s. The relativism of examination gets more flexible and dynamic, i.e. dependent on the existential conditions of a literary piece, and the analytical needs of a semantic section and the very commissioner. However, the lack of standards does not refer to all standards, but only to those which are generally accepted and can operate absolutely in all contexts, as we do not always need this type of evaluation control, though theorists idealistically strive just for it. The constructivist approach shifts a focus from 'object', 'reality', 'text' to social communication, and thus, meaning is opposed by an event, i.e. a dynamic and permanent alteration.

The terms critics use reveal their epistemic view. The discipline-based term *perekladoznavchyi analiz* is especially convenient for Slavonic languages, whereas the English-language tradition employs various terms: *translation analysis*, *translation comparison*, *translation quality assessment*. This signifies the absence of an elaborated theory of analysis per se. Besides, it is important to stress that translation assessment only takes place when two texts are involved, but not just a translated text (as it is often possible in language history studies).

Another point to be taken into consideration is the semantic division of the newly-suggested terms. If we look through the search results under the key words *translation criticism* and *quality assessment*, we observe a certain divergence in the fields of use: *translation criticism* refers more to fiction, whereas *quality assessment* is more widely used in the context of machine translation and translation didactics. This divergence, however, has not yet been described and fixed theoretically, and in this book, *translation quality assessment* applies to the domain of literary translation, too. This is why the *translation quality assessment of a literary text* is a system of linguistic and literary methods, focusing on the assessment of rendering the sense structure, communicative functionality and the interpretative potential of an original by means of a target lingua-culture.

The use of literary sources in the study required a short **history of translating Early Ukrainian literature into modern Ukrainian and English**. The heritage of Early Ukrainian literature has been returned into Ukraine's cultural space via publishing the very Old and Middle Ukrainian texts (of the 11th to 18th centuries) as well as via translating them into the New Ukrainian Language (the 19th to early 21st centuries). The representative text of the Early Ukrainian literature is *The Tale of Ihor's Campaign* which exists in 44 full translations into New Ukrainian as well as a number of translated fragments and poetic variations. At the turn of the 20th century, Ivan Franko's efforts to translate Early Ukrainian literature were in full swing. Hence, his efforts contributed to the elaboration of the translated canon of Old Ukrainian texts. The canon was extended and systematized by Mykhailo Hrushevskyi in his six-volume history of Ukrainian literature (1923–1926). The inter-war time brought a number of vital translations; first of all, a tradition of translating writings by Hryhoriy Skovoroda was initiated. His works were translated both in Ukraine and by the U.S. and Canada's Ukrainian Diaspora. The 1980s and on stimulated a flow of translations published in anthologies and as separate editions. These translations represent the key texts of Ukrainian history and culture; thus, they perform a fundamental nation-shaping role and cohere to the context of renewing Ukraine's Independence.

The first English-language translations of writings by Ukrainian authors appeared in the 17th century: Jenkin Philipps and Thomas Consett published some religious works by Teofan Prokopovych in the 1720s, and Petro Mohyla's Catechism was translated by Philip Lodvill and published in 1762. Although some excerpts from Ukrainian literary and religious pieces were popularized in historical papers, the first comprehensive representation of the earliest period of Ukrainian literature in English-language translation was done by Leo Wiener in 1902. Obviously, the most popular piece of the Early Ukrainian literature – *The Tale of Ihor's Campaign* – was translated most frequently (numbering 24 translations today). Nevertheless, a lot of the most important texts from Old and Middle Ukrainian literature (chronicles, oratories, apocrypha, poetry, legal statutes and political pieces) were translated within the 20th century due to the efforts of émigrés from Ukraine (Heorhiy Vernadskyi, Yuriy Perfetskyi, Vasyl Dmytryshyn, Bohdan Struminskyi, Sergei Zenkovsky) as well as American and European Slavicists (Samuel Hazzard Cross, Donald Hitchcock, Simon Franklin, William Veder, David Frick, Michael Naydan). In recognition of this tradition, the Harvard Library of Early Ukrainian Literature series, which was established to mark the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine in 1988, published both facsimile and translation works from Old and Middle Ukrainian literature and was to be the most successful translation project. After the surge of publications at the turn of the 1990s, the project slowed down significantly: seven impressive volumes of translations have come out till now.

The related theoretical issues of this research are the elucidation of the features of intralingual translation and the explanation of the status of religious translation as a separate branch of translation studies. **Intralingual translation** was introduced into translation research by Roman Jakobson in 1959, but it is only within the last two decades when translation researchers contributed to its study by investigating the relevance of applying the equivalence-based termsystem to this domain, penetrating the genre system of translated texts and identifying reasons for the social significance of this translation type. Ukrainian translated literature offers rich material for exploring this issue and helps deduce already some conclusions: intralingual translation is often triggered by the existential needs of a social and political community (i.e. the nation-shaping role of translation); the factor of time is not always crucial as a need for intralingual translation; it covers all lexical and grammatical dimensions of a text and is similar to interlingual translation; translation multiplicity is also present in this kind of translation.

The origins of **religious translation** go back to ancient times, though the theoretical consideration of its phenomena is much younger. Translation theorists have

suggested a number of terms for naming this translation type among which the preferred term is 'religious translation'. Religious translation incorporates three genres of religious writings: sacred texts, churchly texts and theological texts. A number of concepts and principles, such as translatability, cultural values in the text, the reconstruction and interpretation of the historical context, lexical and grammatical problems of communication, etc., do not differ from those adopted in the general theory of translation. However, the concept of *equivalence* is subject to change. This is due to the need of a deeper analysis of the communicative goals and cultural values in the target language. Scholars have worked to establish a standard set of tools and techniques to help overcome some difficulties of translation, especially in a specific language pair. Despite Ukrainian religious translation having a millennium-old tradition, Ivan Ohiyenko was the first to offer a well-structured theory for translating religious writings in the history of Ukrainian translation studies. The most recent studies in religious translation have testified to the high level of his theorizing. This allows us to consider religious translation a fully-fledged partial translation theory.

The **poetics of Early Ukrainian literature** was influenced greatly by the translations of biblical and liturgical texts. Interpreting the oldest written texts of Ukrainian literature requires the identification of Hebrew (as well as Aramaic and Syrian) and Greek poetic features. At the same time, it is necessary to disclose the intertextual essence of Old Ukrainian writings, because it reveals their integration into world literature. The two greatest sources for Ukrainian belles-lettres are Greco-Roman Antiquity and the Bible. A separate problem is polyglossia in ancient literature, and, thus, the exact translation of titles and texts into New Ukrainian facilitates the reader's correct reception. Interlingual and intercultural comparisons explore new horizons for studying Early Ukrainian writings.

Chapter 2 is dedicated to introducing the ideas of cognitive linguistics into the analysis of originals and translations through the prism of the historical and cultural potential of interpretation. The focus is on such dimensions of semantic and textual analysis as subjectivity, semantic unity and analyzability, intentionality, the gestalt structure of conscious experience, as well as boundary conditions and situatedness.

The case study of the lexeme *grace* shows changes that result from changes in historical periods and geographic areas. It contrasts semantic features in Greek *χάρις*, Old Ukrainian *БЛАГОДѢТЬ* and English *grace* by applying conceptual, etymological and discourse analyses within the methodology of translation quality assessment. The source texts for analysis are *Sermon on Law and Grace* by Hilarion

of Kyiv and its three translations (into Ukrainian by Volodymyr Krekoten and into English by Nancy Louisa Ickler and Simon Franklin). The practical outcome of the study amounts to the suggestion of three schemes applicable in the evaluation of translations. First, categorial analysis can follow the comparison of only decisive features in concepts under study; thus, it is not time-consuming, but it provides enough information for text-oriented judgement. From the language-oriented perspective, it could go deeper into the study of all the features that are important to account for non-corresponding concepts in both languages: in the course of time, the target language concept can acquire some features from the source-language one. Equivalence is treated as a gradation of the restructuring of a linguistic concept on the basis of proximity. Its drawback is the subtlety of discriminating semantic and cultural information. Second, etymological analysis does reveal some overtones, some ethnomental categories that can sometimes play a decisive role in an author's conception of an artistic text. Besides, analysts do not perform pure etymological analysis, keeping in mind only the origin of the word, but we consider etymology to cover both origin and history of a word, so it can reveal the further potential modification of a lexical meaning, required for the translation of a new concept or sense. Third, conceptual discourse analysis is performed on extensive texts in order to provide enough data for a complete conceptual matrix. The deduced conceptual matrixes of source and target language-cultures can be used to decide on the use of specific wording in a translation. The textual image is like a reconstructed concept as it repeats all the categories essential for an ordinary conceptual and lingual unity. The distinction between a text and discourse disappears, which is not desirable for analytical precision. Further, this fuzziness makes us question the necessity of two traditional terms denoting 'agreed desirable rendering' – equivalence (a language-level phenomenon) and adequacy (a text-level phenomenon). In this type of analysis, which merges conceptualization and discourse, equivalence leaves the limits of a language's system, but still stays in the framework of linguistic description. This type of analysis does not directly show stylistic criteria for the source and target text, and this matter should be subject to another type of analysis. Within this analysis, it is easy to track the sequence of rendering repetitions. Besides, it sheds light on the issue of translation amplifications as they may be verified by earlier contexts, which are more evident in this presentation. Lastly, this type of conceptual analysis contributes to the understanding and elaboration of conventionality as a basic category for translation studies.

The **theory of cognitive semantics** by **Ronald Langacker** focuses mainly on grammar issues and the description of the language via space parameters (profiling,

level of specificity, background assumptions and expectations, secondary activation, relative salience of substructures, perspective), though these views can also serve as a semantic and textual model for translation quality assessment. The existing cognitive semantic dimensions for describing imagery lack the clarity which is enjoyed by analytical methods in structuralism. However, they perform the main analytical function: they make it possible to show how and why violations and deviations from the original occur in a translated text as well as what their essence and limits are. The text for this case study is an excerpt under the title *The Discourse of a Certain Monk in Reading Scripture* from the 1076 synaxarion *Izbornyk of Sviatoslav* (compiled by an unknown monk named Ioan of Kyiv during the reign of Prince Sviatoslav II Yaroslavych, 1073–1076) and its three translations: two translations into modern Ukrainian language (the complete one by Vasyl Yaremenko, and the partial one by Yevheniya Karpilovska and Liudmyla Tarnovetska) and one translation into English (by William Veder).

The range of **emotion terms** testifies to the consciously rich emotional life of medieval Ukrainians. The literary piece *A Certain Father's Words to his Son for Profit to his Soul* from the *Izbornyk of Sviatoslav* of 1076 clearly demonstrates that the presence of synonymic emotional concepts is a sign of the well-balanced system of emotional experience. Back translation can be used as a means of finding equivalents in the existing Ukrainian and English translations (by Ivan Franko, Vasyl Yaremenko and William Veder). Although the results of back translation look dubious and disputable, this procedure can still bring attention to some semantic connections and relations. The interpretative outcome of the emotional matrix of the existing translations can be triple. First, the correspondence between Ukrainian and English lexemes is lexicographically undisputable in the cases of the pairs 'зітхання–sighing', 'страх–fear' and 'плач–weep'. Nevertheless, this correspondence is rather superficial. Second, the broken circle of correspondence in the pairs 'утиха–comfort' and 'засумованість–sadness' does not elucidate the weak points of lexicographical practices, nor does it motivate the translator's choice. Third, the synonymic clusters are not systematized and explicated. The dictionaries do not offer any corpus-based approach to motivate the stable usage of equivalents.

Prototype analysis is more successful, as it expands the lexicographic interpretation of emotion terms by involving the reader's psychological experience. The prototypical scenarios resemble the value of oppositional analysis for translation studies: the analysis reveals the basic feature of both lexemes by comparing them, and this feature should be equivalent in both original contexts. However, the reason why words do matter cannot be described clearly, nor completely. The translation

practitioner can ground his/her judgements in this approach as it shows the directionality of his/her strategies and the common cultural background, but the translation analyst requires more criteria in order to sustain the objectivity of analytical operations.

Sociocultural tools for assessing the translation of emotion terms have been largely discussed in emotion research. The tools reveal a great deal of linguistic information selected according to various criteria and covering different genres of speech. It is apparent that the semantic nature of emotional lexemes is interpreted from the viewpoint of a wide range of relations with actuality, probability and social relations. The corpus-driven study is very much welcome, but it should be constructed according to the distinctive guidelines motivated by the specific features of texts under analysis. Thus, applying the model of a sociological analysis of emotions as summarized by J. E. Stets and J. H. Turner for medieval texts faces the problem of covering all the aspects demanded by the model. For instance, interactive aspects of emotions (role playing, forms of talk, the use of propositions and expressive gestures) cannot be completely described on the basis of medieval textual data. Similarly, studying emotions as part of social structures focuses on the life of different communities, and it is not always relevant (or possible) for a text analyst. The analyst's task is to scrutinize a given context and its values, while a community's social views of emotions can be studied only from a group of texts.

Emotion terms stand for emotional experience which is unavoidably reduced to these terms not only in the mediaeval contexts, but also in behaviours reflected by current texts. We approach subjectivity – in a way, objectified subjectivity – as the main rule of contemporary translators and critics. The fundamental analytical tool, which is analytical introspection in our case, will be partially subjective in the search for a proper synonym. The main difficulty in the study of emotion terms is the scarcity of their lexicographic presentation. The entries are based on cross-referencing neighbouring emotions that make the dictionary user apply his/her psychological experience, which introduces an uncertainty that cannot be resolved. Due to the subtle nature of emotions, the compilers of dictionaries did not try to extract minimal semantic components to construct a balanced system of relations among emotions. For this reason, the studies of emotions are experience-oriented and corpus-based. There is no other way to judge emotions in the 11th-century texts except for analysing their usage in other texts/contexts and relying on the logic of our psychological drives.

Chapter 3 is concerned with the communicative categories, which operate in the architectonics of the original, and which are not always correctly interpreted

by the translator. The form is also important due to the cultural and social conditions of generating the text. The receptive aesthetics of Early Ukrainian literature are enriched by studying textual functionality, communicative effectiveness, aesthetic excellence, informativeness and ethnicity. The chapter starts with the study of **narration** in the *Primary Chronicle* (the year 6463 [955]: *The tale of baptizing Princess Olha*) as an object of translation (into New Ukrainian by Leonid Makhnovets and Vasyl Yaremenko as well as into English by Samuel Cross under the revision of Olgerd Sherbowitz-Wetzor). Narration is a complex system of relations between the narrator and the narrative, and although the emphasis is on the ways and specific features of presenting referential information, the search for semantic structures is conducted on the levels which are higher than the level of lexical semantics. Meanwhile, it also justifies the cultural and historical interpretation of some aspect of reality from the viewpoint of specific individuals. The appropriate rendering of lexical structures shapes the narrative projections of a text, but it affects the interpretation of the whole text differently.

The semantics of a motive as a unit of narration can be traced only in the speech line, identifying its links to actions and events, time and space, theme and aesthetics, though it is also advisable to pay attention to binary expressions, i.e. the implementation of semantic oppositions. The binary expressions in the Tale show how the Old Ukrainian text incorporated the Byzantine idea of power and authority. The motive ‘state-as-family’ represents the transference of the political and ecclesiastical model of Byzantine to the 10th-century Ukrainian State. The translations produced different political models by violating some lexical and semantic features of the original.

A focus on the situational and cultural context stimulates the search for the interpretation of parts, and it defines a broad understanding of life and its aesthetics, which includes images of the physical world around the character, his/her single material things, and, in particular, the representation of certain behaviours via things. It is the way – via material indicators – how one can interpret both the very behaviour, and its broad cultural context. The material indicators are also geographical names containing permanent cultural associations. Rendering the aesthetics of everyday life, which is based on the combination of things and behaviour patterns, is assessed by the translation’s success in creating a relevant communicative effect.

The use of biblical quotations in the text of the chronicle provided it with some ontological signs: God’s inspiration, Christian essence, and high civilization. It is clear that the translators had to pay attention both to the original and the Bible. The

correlation between the biblical tradition and the original poetics is indistinct. Basically, the biblical tradition impacted the choice of lexical variants, but the translators mostly followed the original text, and when deviations from the biblical tradition happened, the translators followed an original idea. In some cases, where the original text did not overlap the biblical tradition, the English-language translators ‘corrected’ it.

The Ukrainian hagiographical monument of the 11th–12th centuries – *The Tale, Passion and Encomium of Saints Borys and Hlib* – and its translations into English (by Marvin Kantor and Paul Hollingsworth) and into New Ukrainian (by Valeriy Shevchuk) serve to ground **kontakion poetics** as a linguostylistic and rhetorical phenomenon as well as to define criteria for assessing its rendition in translation. The case study is based on the study of tonic meter and a system of repetitions. The text explored contains 17 types of repetitions: epanalepsis, anaphora, epiphora, cycle, paregmenon, polyptoton, figura etymologica, homeoteleuton, homeoarkton, gradation (climax and anticlimax), pleonasm, doubling, parallelism, repetition of key words, alliteration, paronomasia and polysyndeton.

Relevance theory is applied within the methodology of translation quality assessment. The case study is based on the contrasting of informational categories and possibilities of their interpretations. One of the weakest points in deploying relevance theory for text analysis is that it only allows for the application of a limited number of tools from rather a rich conceptual apparatus, and the choice of analytical tools is motivated primarily by the individual choice of a researcher. The positive dimension of this theory is the search for the key idea of a literary piece, which defines the entire linguistic and emotional structure of its narration. From this viewpoint, we verify on the basis of the whole text whether the translation offers the same impression, or the contextual action, as the original. The source texts for analysis are *Discourse 32. Venerable Marko the Cave-dweller, whose orders the dead obeyed* excerpted from *The Patericon of the Kyivan Caves Monastery* and its English-language translations by Muriel Heppell and Sergei Zenkovsky.

Meletiy Smotrytskyi’s *Threnos* is a bright monument of **Ukrainian polemic writing and rhetoric**. Its key artistic values are grounded in the rhetorical application of lingual and emotional means in order to influence or suggest a behavioural pattern. The analysis of the Polish-language original and its translations (into Ukrainian by Rostyslav Radyshevskyi and into English by David Frick) can be based on the lingual and textual aspects of polemic eloquence which are the centre of translators’ attention and activities.

Prosimetrum was a frequent literary device in the history of European poetics, although the shaky borderline between it and rhythmical prose allows to introduce experimental texts, but it limits the use of repetitions (opposite to *kontakion* poetics in the Ukrainian literary tradition). The limits thus placed on repetition, and the impact of such limits in the target language, have only a modest impact when one considers the larger communicative aims of the source text.

The rhetorical figures of thought are part of the highly developed system of European eloquence. A lot of figures do not depend upon the very lingual texture of a literary piece. Translators have to accentuate verbal formulae and allusive units. The correlation of preserved and lost figures may be harmful for the consistency of the original means, but it can also enhance a reader's interpretation of the text, as the contemporary reader is not necessarily insightful about Baroque religious debate.

The pragmatics of persuasion are vividly embedded in the system of contrapositions, oppositions and antitheses whose power is the contradiction as well as the extension of semantic components in the cited lexeme. The performative function of a text is easy to reproduce from the viewpoint of logic, but its success may also depend on the reader's ability to interpret complicated cultural symbols.

Smotrytskyi's text demonstrates the use of various languages and testifies to the communal life of different Churches, the propaganda of Ukrainian spirit in a wider – Central-European – context and this writer's being a man of cultivation and scholarship. This specific feature can exist only in the original, and any translation will always deviate from or lose the communicative power of lingual signs from other languages. From this point of view, the translation of *Threnos* by Meletiy Smotrytskyi is just a literary monument where passionate polemics has lost its emotional expressiveness.

Chapter 4 provides insights into the interpretative potential of the text as a unity by exploring very heterogeneous writings: catechism, philosophical dialogue and historical poetry. Studying texts in the context of other works allows us to highlight such categories as value, identity, intertextuality, sacredness and experientiality. The correct interpretation of a text does not always depend on the translator, and might rely more on the reader's erudition, but this should not diminish the role of the interlingual interpreter.

St. Petro Mohyla's *The Orthodox Confession of the Catholic and Apostolic Eastern Church* (1640) is a crucial text for the study of religious translation, especially when the focus is on a **term system articulated via the prism of axiological modelling and the cultural matrix**. The analysis covers three textual traditions of translations: 1) the 1645 Middle Ukrainian text of 'The Little Catechism' and its

1996 New Ukrainian translation by Valeriy Shevchuk; 2) the 1643 Latin text of ‘The Great Catechism’ (supposedly composed by Kyivan theologians) and its 1975 English-language translation by the Very Rev. Dr. Ronald P. Popivchak; 3) the 1666 Greek-language publication (authored by Meletios Syrigos) which was the *editio princeps* for its translations into Latin (by Laurence Norman in 1695), into English (in 1762 by Philip Lodvill) and into New Ukrainian (by Rev. Evhen Kumka in 2011). Thus, the study of *The Confession* can demonstrate the development of religious terms, its relevance as an index for other translations, the lingual and ideological influences of earlier Churches on the most authoritative text in all Orthodox Churches, and the successful presence of Slavia Orthodoxa in Western civilization (as based on the English translations).

In this way, the appreciation of the original and its translation, which has been carried in the religious context, should also be grounded in the general European cultural history of the early modern period, offering an insight into the coexistence of different Christian traditions (Orthodox, Catholic and Anglican). The study of translation is aimed at revealing cultural policies towards the religious translation of high-authority texts. The analytical method applied is axiological modelling which is elaborated by investigating the verbalization of churchly and cultural values in religious terms. The search for values is grounded in the etymological and contextual approaches to the term-system of the Sacraments. An important issue is to define a repertory of values which can characterize religious acts and to observe their existence in (and possible transference into) other languages and cultures. Even a well-established term system does not mean that the translation becomes mechanical, without taking ethnochronotopes into account. The cultural and historical context influences the formation of the matrix so strongly that it does not change easily, even when there are other, albeit opposite, attempts of interpretation. The mutual translatability of languages exists, but the fundamental cultural matrix will promote or resist the further formation of certain values in accordance with certain traditional metaphors. Axiological analysis in translation quality assessment shows that every nation sees God in its own way. The matter of denomination (Orthodoxy, Catholicism, and Protestantism) is secondary. It is possible to accurately translate the text which is representative for a particular denomination, but it does not necessarily affect the mentality of the target nation-as-a-reader. In the religious discourse, value codes are important because man-centred values contribute to the knowledge of God, and God-centred values are important to change humankind. However, it is impossible to avoid historical and cultural collective memory, but, as the creative practice of St. Petro Mohyla testifies, it is not necessary. Referring to his ecclesias-

tical authority, we argue that the essence of the Divine message is not affected by the use of pre-Christian vocabulary in such a way that one cannot express the aims of the message and achieve its goal (intentional content distortion is not meant).

A cultural matrix is a set of acquired judgements, value coding and semantic networks or maps inscribed in secondary texts on the basis of certain literary – though not only literary – primary works. Between the system of values at the level of the microsystem of terms, which helps to interpret specific contexts, and the system of values at the level of discourse, there is a middle niche, which contains a system of values at the level of the main idea of a text, which provides a specific text with its unique identity. From the viewpoint of translation, these contemplations stimulate the need to reformulate the definition of *equivalence* through the prism of culture and cultural studies. In religious discourse, equivalence is a balance between linguistic and terminological symbols and social and religious patterns of behaviour. The essence of the cultural dimension of equivalence can lie not only in the synchronic existence of adequate replacements, but also in its diachronic – cause-and-effect – development. While translating the term system associated with theanthropism, the cultural value codes which have been shaped in the target language-culture are the point of reference in determining how successfully the translation can be received by the target reader. The case study of St. Petro Mohyla's Catechism and its contemporary Ukrainian and English translations has revealed that in religious discourse, value codes are important because man-centred values contribute to the knowledge of God, and God-centred values are needed to change the humankind. However, it is impossible to avoid historical and cultural collective memory in translation.

A separate subchapter aims to discover the textual values for translation quality assessment through the prism of the **postcolonial theory of translation** which should, supposedly, share some colonial textual symbols, key words and criteria, rising before the colonial milieu was established. The well-known Ukrainian 18th-century philosopher, Hryhoriy Skovoroda, lived during the last decades when Ukraine was being turned into a colony (1764/1786–1917). His mysticism and pursuit of happiness can be also interpreted as a way of escaping from or reacting to current political changes. Thus, the task of the analyst is to discover the colonial perception of Ukrainian statehood in his philosophical piece, *A Conversation Among Five Travellers Concerning Life's True Happiness*, and to trace it in translations into English (by George Kline and Taras Zakydalskyi) and into New Ukrainian (by Valeriy Shevchuk). The case study helps to regard a number of theoretical issues, scrutinizing principles of translation quality assessment (linguistic and hermeneutic

means for contrasting structures or key words), language and its functions (a language in a padlock of power and policies; a language versus a nation), political thinking and temporal limits (interpreting the 18th-century notions for a 21st-century reader), cultural signs of the epoch (the Bible as a colonizing text or a text for the colonized), and ideological shifts (the perception of the Other; the genesis of the concept *Homeland* in Ukrainian and English).

Ethnographic approaches to understanding a text and its cultural values have been scarcely developed from the viewpoint of linguistic verification in translation criticism. Methods of studying cultural material which focus on the environment and behaviour can be borrowed from ethnography for identifying and assessing cultural values in the texts of an original and a translation. The case study is performed on the key personality in Ukrainian cultural history, the 19th-century poet, artist and thinker Taras Shevchenko whose poetic texts turned out to be foundational for constructing the Ukrainian political nation out of an ethnic mass and building the future Ukrainian nation-state. His poem *Irzhavets*, which refers to one of the most tragic events in the history of Ukraine, the 1709 Poltava Catastrophe, is linked with the 18th-century Ukrainian historical folk song *Oi, polety, halko...* (*O, fly, jackdaw...*). The identification of resemblance between Shevchenko's poem and the song grounds the intertextual – thus, poetical, lexical, and ideological – connection between the two texts, but it also offers the key to understanding the real political observation and the way that Shevchenko modified it for creating a new nation-oriented discourse.

'Translation is museum' is no longer an eloquent metaphor, but a multi-layered concept in the system of text typology. The starting point for the ethnographic analysis of the original-translation relations is collective memory as a textual category. Close to intertextuality, which is oriented toward a variety of existing and connected texts, collective memory enables one to focus on the selectiveness of cultural information as actualized – really or probably – in a newly generated text. Axiological values in the text should be interpreted via the symbolization of an event. This symbolization, along with cultural compatibility, implications, and misunderstandings offers a close set of criteria for textual comparisons. The finalized ethnographic system of contrasting an original and a translation contributes to the cultural interpretation of a text, so needed in translation criticism.

Translation quality assessment is also beneficial for the monolingual interpretation of texts, because interlingual communication highlights places which go past the attention of the native speaker/reader and draws towards possible points of contact with world literature and, ultimately, with the whole world polysystem. In

Ukrainian literary history, even changes in the national perception of God are reflected in the complex system of mono- and polysemy that develop the ideas of Divinity in the Ukrainian language. In semantic space, there is a permutation of the category of concreteness and abstraction, and in the broader linguistic and cultural space, there is an amalgamation and permutation of the national worldview, where Christianity absorbs pre-Christian experience. Early Ukrainian literature is mainly religious, but this does not narrow down the way it can be interpreted. On the contrary, the transition from the theocentric worldview to the anthropocentric one emphasizes how scribes and readers knew God via language and text as well as how they interpreted the text through the prism of the Divine Intelligence and Ideal.

Assessment is a system of language-, literature- and text-oriented analytical tools, located between theoretical contemplation and routine practice. The generalized practical observations of the conditions, aims, and functions of a specific text have shaped some theoretical bases, which can be extrapolated to further their practical implementation among translation critics and teachers as well as translators. The involvement of linguistic theories contributes to a deeper critical analysis of the historical and social foundations of national existence, encoded in language and text. The analysis of time-distant writings has clearly shown how the semantic function of lingual means in literary translation varies in temporal and spatial dynamics. These conclusions can be further developed in the domain of translation typology in order to find out the specific features of the reception of Ukrainian – Early and New – literature in various national translation traditions.

Наукове видання

ШМІГЕР Тарас

**ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ –
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ:
давня українська література сучасними
українською та англійською мовами**

Монографія

Редактор *Руслана Спринь*
Технічний редактор *Світлана Сенік*
Обкладинка *Любомира Кліма*

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 41,1. Тираж 300 пр.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано у книжковій друкарні “Коло”,
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №498 від 20.06.2001 р.

Ш 73

Шмігер Тарас

Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами : монографія / Тарас Шмігер. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – 510 с.

ISBN 978-617-10-0245-6

У світлі сучасних наукових парадигм обґрунтовано сутність перекладознавчого аналізу на матеріалі творів давнього українського письменства у зіставленні з їхніми перекладами. Осмислено його історію та зв'язок з критикою перекладу. Особливу увагу звернено на внутрішньомовний та релігійний види перекладу. Проаналізовано застосування аналітичного інструментарію новітніх філологічних теорій та розроблено способи аналізу перекладених творів. Висвітлено потенціал інтерпретацій української літератури крізь призму перекладу та міжкультурної комунікації.

Для перекладознавців, літературознавців, лінгвістів, культурологів, викладачів, перекладачів, критиків.

УДК 81'255.4-112:821.161.2"652/653"=161.2'06=111'06

Тарас Шмігер народився 4 жовтня 1980 р. у Львові. Закінчив Львівський національний університет імені Івана Франка (2002). Кандидат філологічних наук (2008). Доцент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура (2011). Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (2015). Лауреат Літературної премії імені Григорія Кочура (2015).

ISBN 978-617-10-0245-6

9 786171 002456